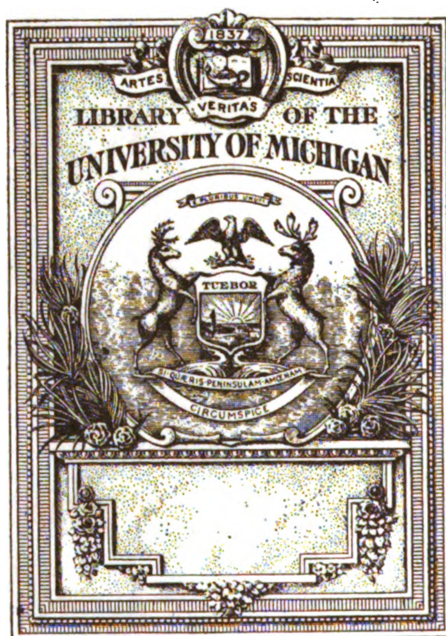

1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUÆRIS PENINSULAM AMŒNAM
CIRCUMSPICE

ROBERT FRUIN'S

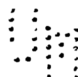
VERSPREIDE GESCHRIFTEN

ROBERT FRUIN'S

VERSPREIDE GESCHRIFTEN

MET AANTEEKENINGEN, TOEVOEGSELS EN VERBETERINGEN UIT DES SCHRIJVERS NALATENSCHAP

UITGEGEVEN DOOR

Dr. P. J. BLOK
Hoogleeraar te Leiden

Dr. P. L. MULLER
Hoogleeraar te Leiden

EN

Mr. S. MULLER Fz.
Rijksarchivaris in Utrecht

DEEL IX

HISTORISCHE SCHETSEN EN BOEKBEOORDEELINGEN
II

REDEVOERINGEN EN OPSTELLEN VAN VERSCHILLENDEN AARD
I

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1904

TYP. ZUID HOLL. BOEK- EN HANDELSDRUKKERIJ.

INHOUD.

DE ZEVENTIEN PROVINCIËN EN HAAR VERTEGENWOORDIGING IN DE STATEN-GENERAAL.

(1893.)

Dat de Nederlandsche staat, kort voordat hem de opstand tegen Spanje uiteen scheurde, uit zeventien provinciën bestond, is van algemeene bekendheid. Maar welke die zeventien waren, is volstrekt geen uitgemaakte zaak [1]). Onnadenkend plegen wij de opgaaf van Wagenaar slechts te herhalen [2]).

Als deze de inlijving van Gelderland en Zutfen verhaald heeft, gaat hij [3]) aldus voort: „Deze twee Landschappen waren de laatsten der Nederlanden, met welken hij [Karel V] zijn uitgestrekt gebied vermeerderde, voerende hij wegens de heerschappije over dezelven, van deezen tijd af [4]), zonder iemants wederzeggen, in zijne open' brieven, *zeventien* bijzondere titels, als Hertog van Brabant, Limburg, Luxemburg en Gelder; als

1) Zoo schreef ik reeds in mijn recensie van Van Riemsdijk, De Griffie van H. H. M. (Ned. Spect., 1885, blz. 412).

2) De latere geschiedschrijvers, die de zeventien noemen, schijnen allen hem te volgen. Ik zal geen Noord-Nederlandsche aanhalen, en van de Belgische alleen eershalve Neny in zijn Mémoires historiques et politiques, t. I, p. 3; David, Vaderl. Historie, dl. IX, blz. 567; Henne, Hist. du regne de Charles V, t. VIII, p. 131; Docum. Inedit. v. LXXV, p. 33. — Witkamp, De Zeventien Provinciën, noemt deze (zoover ik bij een vluchtige inzage gezien heb) nergens. Op zijn titelvignet staan de wapens van veel meer gewesten en heerlijkheden, doch met het onderschrift: wapens der XVII provinciën. Arend (dl. II, stuk 3, blz. 680) zegt: „Zoo waren dan eindelijk al de XVII Nederlanden, sinds den tijd van Karel den Groote vaneen gescheiden, onder éenen Heer vereenigd"; Groen van Prinsterer (Handboek der Vad. Gesch., p. 114): „De Nederlanders waren, nadat Gelderland was veroverd, allen onder Karels heerschappij". Van Kampen, Geschied- en Aardrijksk. Beschrijving, blz. 182, volgt Wagenaar.

3) Dl. V, blz. 256.

4) Hierin vergist zich de schrijver. Reeds in 1538 had keizer Karel zich die titels toegeëigend: zie de aanschrijving bij Gachard, Docum. Inéd., t. I, p. 303.

Graaf van Vlaanderen, Artois, Henegouwen, Holland, Zeeland, Namen en Zutfen; als Markgraaf des Heiligen Roomschen Rijks of van Antwerpen, en als Heer van Friesland, Mechelen, de Stad, Steden en Landen van Utrecht, Overijssel en Groningen". Blijkbaar bedoelt hij, dat de landen, waarvan de keizer de namen als titels voert, de zeventien provinciën uitmaken.

Gaan wij nu den aanhef der open brieven na, waarop zich Wagenaar beroept, en slaan wij onder de titels al dezulke over, die op andere staten dan de Nederlandsche doelen, dan houden wij waarlijk de zeventien gewesten over, die hij noemt — met nog één, waarvan hij zwijgt: Lothrijk, dat zelfs aan al de andere vorafgaat. Maar niet zonder reden laat hem Wagenaar toch ongenoemd; want in den tijd van Karel V bestaat Lothrijk als afzonderlijk gewest sedert lang niet meer en is onder Brabant begrepen. Doch hetzelfde is waar van het markgraafschap van het Heilige Roomsche Rijk: ook dat was in Brabant opgelost, en Antwerpen, dat er de kern van had uitgemaakt, is een hoofdstad van Brabant nevens de drie overige geworden [1]). Dus één van beide, òf zestien of achttien Nederlandsche landschappen laten zich uit de breede rij van titels, die de keizer voert, uitmonsteren. Om tot de juiste zeventien te komen leidt de weg, dien Wagenaer was ingeslagen, ons niet.

Zullen wij misschien verder komen als wij het verdrag van Augsburg van 26 Juni 1548 raadplegen, waarbij al de Nederlandsche gewesten, die Karel op dat tijdstip had vereenigd, in één kreits van het Duitsche rijk werden samengevat? Of, wat nog eenvoudiger is, als wij op het antwoord letten, dat vanwege den keizer op de volgende vraag van den Rijksdag gegeven werd: „Quelles terres sa Maj. veult estre comprinses au traité?"

Dat antwoord luidt: „Sa Maj. déclaire: les duchez de Lothier, de Brabant, de Lymbourg, de Luxembourg, de Gueldres; les contez de Flandre, d'Arthois, [de Bourgoingne,] de Haynnault, de Hollande, de Zéelande, de Namur, de Zutphen [et Charolois]; le marquisat du St. Empire; les Seigneuries de Frise, d'Utrech,

---

1) Toch wordt nog het markiezaat genoemd in het Verdrag van verdeeling van 8 Februari 1631 (bij Aitzema, dl. II, blz. 199). Dit bewijst echter niets voor een provinciaal bestaan; vele heerlijkheden, hoewel in de provincie Brabant ingelijfd, werden voortdurend afzonderlijk genoemd. In 1571 werd Champagney gouverneur van de stad Antwerpen; niet van het markiezaat, waartoe ook Breda en Bergen op Zoom gerekend werden (zie Viglius ad Hopperum, p. 38; vgl. Kronijk van Antwerpen, 12 Juni, blz. 229). — Over Mechelen vgl. David, dl. V, blz. 493 vlg., 643/4; Guicciardini (1ste ed.), p. 154.

d'Overyssel, de Groeninghe, de Faulquemont, de Daelhen, [de Salins,] Malines et Maëstricht" [1]).

Laten wij hieruit de drie gewesten of heerlijkheden weg, die buiten de Nederlandsche grenzen liggen [2]) en wier namen ik daarom tusschen haakjes heb gevat, dan houden wij nog een te groot aantal over, zelfs al rekenen wij Faulquemont en Daelhem, die weldra met Rolduc als Pays d'Oultremeuse vereenigd werden [3]), slechts voor één. Bovendien, wij stuiten hier op hetzelfde bezwaar als bij de titels, dat namelijk twee der genoemde gewesten, Lothier en le Marquisat, geen afzonderlijk bestaan meer hebben. Dat niettemin de keizer er nog altijd de titels van voert, heeft echter zijn goede reden: de Blijde Inkomste van Brabant, die hij bezworen had, verplichtte er hem toe. Zijn beroemde voorganger, Philips de Goede van Bourgondië, had namelijk, toen hij het hertogdom bij zijn overige Nederlanden inlijfde, bij zijn Inkomste van 5 October 1430 deze gelofte afgelegd, die door elken lateren hertog herhaald werd [4]): „Item geloven wy hen, dat wy aennemen sullen den titel ende wapenen van Lottrijck, van Brabandt ende Limborch ende Marckgrave des Heylich Rijcx, also dat behoort" enz. [5]). Hierin, meen ik, ligt de verklaring der anders zonderlinge praal met titels van niet meer op zich zelf bestaande landschappen. Maar hoe dit zij, en hoe wij het ook uitrekenen, alweer komen wij niet tot de juiste zeventien.

Staat dat cijfer dan ook wel vast, is het wel buiten twijfel officiëel? Er bestaat eenige aanleiding om hieraan te twijfelen. Er is een beroemd schrijver, maar ik ken er ook slechts één, die een ander getal noemt: Don Bernardino de Mendoça. In de korte beschrijving van Nederland, die hij aan zijn verhaal der krijgsbedrijven laat voorafgaan, en die van vóór 1573 zal dagteekenen [6]), zegt deze, dat men gewoon is achttien provinciën te onderscheiden, overeenkomstig de titels die de koning, zijn heer, ervan voert [7]). Mendoça is een man gezag, in al wat zijn

1) Déclaration de Charles V, remise à la Diète d'Augsbourg (Pap. d'Et. de Granvelle, t. III, p. 319).

2) Over het zich afzonderen van Bourgondië, zie Corresp. de Granvelle, t. VI, p. 193.

3) Ernst, Hist. de Limbourg, t. I, p. 11, stelt dit in 1544 of kort daarna. Mij dunkt, 's keizers antwoord, hier aangehaald, maakt het waarschijnlijk, dat het eerst na 1548 is geschied. Vgl. ook Henne, t. VIII, p. 131.

4) Art. IV.

5) Placcaeten van Brabant, dl. I, blz. 123.

6) Zie dit aangetoond in Verspr. Geschr., dl. VII, blz. 205.

7) „. . . .si bien acostumbran diuidirlos en deziocho prouincias, segun los titulos que dellas tiene el Rey nuestro senor". (Comentarios, p. 2).

bedrijf aangaat geloofwaardig. Maar is hij dit ook in een zaak als deze, die hij natuurlijk van hooren zeggen heeft? Ik zou meenen, dat hier alles afhangt van den zegsman, dien hij volgt. En met waarschijnlijkheid kan ik dien aanwijzen. Het zal Lodovico Guicciardini zijn, de schrijver der *Descrittione di tutti i Paesi bassi*. Niets natuurlijker dan dat Mendoça met dezen te rade ging. Maar als deze zijn zegsman waarlijk is, heeft hij hem toch niet juist begrepen. Want Guicciardini zegt niet meer, dan dat hij bij het beschrijven van het geheele lichaam van Nederland het in zooveel leden zal verdeelen als de vorst afzonderlijke titels voert, dat is te zeggen achttien. Doch van deze, gaat hij voort, is de eerste, die van Lothier, niet meer dan een bloote titel, de overige daarentegen zijn van wezenlijke gewesten [1]). Hij redeneert dus juist zooals Wagenaar, zonder hem te kennen, na hem doet, en tegen zijn redeneering gelden dan ook dezelfde bedenkingen. Maar van het traditioneele getal wijkt hij geenszins af, en bij gevolg kan Mendoça, die niet meer weet dan hij, daar evenmin tegen getuigen. Een zeker bewijs er vóór levert integendeel de resolutie, waarbij de Staten-Generaal in April 1578, toen zij den strijd met don Juan aanbonden, zich een zegel kozen. „Resolu (zoo luidt zij) de faire graver ung scel pour la Généralité: et sera ung lion grippant couronné, ayant en la patte droicte une espee, en la senestre dix sept flesches (signifiant les dix sept provinces) liées d'ung roulet" etc. [2]).

Bovendien in de jaren, die aan dit besluit voorafgingen, vinden wij bij de best onderrichte schrijvers telkens van de zeventien provinciën gesproken [3]). Het oudste mij bekende voor-

1) „.... divideremo questo corpo in tante membra, quanti sono i titoli, chi gli da & se ne prende il Principe, che fleno diciotto; & il primo è Lottier, il quale non ha altro che il nudo titulo di Ducato: le altre sono tutte regioni effettuali" (p. 44 der eerste uitgaaf, van 1567).

2) Van Riemsdijk, De Griffie van Hare Hoog Mogenden, blz. 143. Het getal zeventien komt ook voor in de Corresp. de Philippe II, t. III, p. 225, 227 (N°. 15) (los quince Estados), 227/8, 321 (los XV Estados). Hier werden alleen de in 1574 gehoorzame provinciën bedoeld, zonder Holland en Zeeland, evenals door Don Juan, als hij (ibid., t. V, p. 357) spreekt van „les quince provinces" (vgl. Corresp. de Guill. le Tacit., t. III, p. 458). In een pamflet van 1576, Een waerachtige Nieuwe Tydinghe (Bibl. Thys.), N°. 214, overgedrukt bij Henricipetri, f°. 204), vinden wij in den aanhef: „(de Spanjaard,) hem beroemende dat alle die seventien Provintiën hemluyden tot een roof gegeven was"; deze plaats is opmerkelijk, omdat zij van een Noord-Nederlander, een Groninger, afkomstig schijnt. Le Petit (Nederl. Rep., 1615, blz. 388) heeft niet het markgraafschap, maar daarvoor de Landen van Overmaze: in zijn Gr. Chronique, t. II, p. 767a, zegt hij uitdrukkelijk dat Zutfen een der zeventien provinciën was.

3) Zoo b.v. in de brieven van Morillon en de Corresp. de Granvelle (b.v. t. VI, p. 152)

beeld [1]), dat meteen toont dat ook het volk zoo sprak, levert ons het vermaarde Geuzenliedje van 1572, door sommigen, mijns inziens ten onrechte, aan Marnix toegeschreven:

„Ras, Seventien Provincen, Stelt u nu op den voet", enz. [2]).

Welke gewesten men bij regeering en volk onder de zeventien verstond, moet derhalve op de een of andere wijze uit te maken zijn. Onderzoeken wij in de eerste plaats, of vóór Wagenaar niet andere geschiedschrijvers zich aan een berekening hebben gewaagd.

Bij wie zouden wij dan eer gaan navragen dan bij de twee grondleggers onzer geschiedenis van den strijd tegen Spanje, Van Meteren en Bor? En van beiden krijgen wij een opmerkelijk antwoord, in hoofdzaak hetzelfde als dat wij van Wagenaar kregen, maar met bijvoegingen van gewicht. Nadat namelijk Van Meteren eerst de reeds door Wagenaar aan ons bekend geworden zeventien namen opgesomd heeft, gaat hij dus voort [3]): „Daer sijn noch twee landen, als die steden van Rijssel Doway ende Orchies ende Doornic ende Tornesis, die haer als provinciën noemen ende voor sulcke haer contributiën, schattingen of beden opbrenghen, hebbende bysondere gouverneurs; dàn naer de oude bedeylinghe soo ressorteeren sy onder Vlaenderen, ende worden onder de seventhien provinciën niet getelt".

Dat klinkt al zeer vreemd: twee gewesten, met bijzondere gouverneurs en op zichzelf hun beden contribueerende, die zich ook provinciën noemen, zullen toch niet onder de zeventien worden gerekend! Maar hooren wij, eer wij verder gaan, ook wat Bor te zeggen heeft.

In de eerste, zeldzame, uitgaaf der drie eerste boeken van zijn omvangrijk werk, die in 1595 verscheen, noemt hij als de zeventien zonder aarzelen dezelfde landschappen, die Wagenaar er voor uitgeeft, alleen in andere volgordè. Maar in de verbeteringen, die hij achter de eerste uitgaaf der drie volgende boeken, van het jaar 1601, voegt, laat hij zich aldus uit: „Ben onderricht dat 't selve [het Markgraafschap d. H. R. R.] geen provintie

---

en in het historisch verhaal van bisschop Metsius (Corresp. de Philippe II, t. IV, p. 768).

1) Een nog ouder vindt men in het boekje van Saravia, dat van September 1568 dagteekent (Cat. Meulman, N°. 190): „Ende dese tyrannie sal hy eyndelijcke doen, wt oorsake datter gheen menschen oft luttel in dese seventhien Nederlanden blyven sullen, sooverre sy het wech reysen connen becomen. Soo dese XVII Nederlanden bedorven werden, soo is gantsch Duytschlant, Oostlant, Inghelant, Vranckryk, Schotlant, Yerlant, Italien, jae gantsch Europa bedorven".

2) Bij Van Vloten, Geschiedzangen, dl. II, blz. 20.

en es, noch in voys noch in lantschap, maer Brabant, ende dat aen de plaetse van dien onder de lantschappen getelt wert Valckenburch".

„Een ander goet Heer ende Vrundt [1]) heeft my op schrift gegeven, dat de XVII provintiën in de jaren 1577, 78 & 79 haer stemme in de vergaderinghe generael gehadt hebben als volcht: [ontbreken Limburg, Zutfen, Groningen, Markgraafschap. In de plaats komen Lille, Douay, Orchies, Tournay, Tournesis, Valenciennes].... Groeninghen ende die Vriesche Ommelanden zijn oock altemet in de Vergaderinge erschenen ende hebben hare stemmen somtijts elck bysonder gehadt, somtijts tsamen, maer sijn geweest boven 't getal van de seventhien".

Volgens Bor's zegsman, dien wij kwalijk geloof kunnen weigeren, werden dus de twee door Van Meteren van de zeventien uitgesloten landen, in spijt van zijn verzekering, wel degelijk in de Staten vertegenwoordigd, en nog andere buitendien, terwijl daarentegen meer dan één gewest, dat wij tot nog toe zonder aarzelen onder de zeventien begrepen hadden, daar geen zitting in had.

Wat hiervan zij, in alle geval wijst ons Bor de richting, waarin wij ons onderzoek hebben te vervolgen: wij moeten ons vergewissen welke provincien haar deputatiën naar de Staten-Generaal plachten af te vaardigen, liefst natuurlijk in den tijd die aan den algemeenen opstand, aan het sluiten van de Pacificatie van Gent, voorafging. Wij weten echter door Gachard, die op last van de Belgische regeering zorgvuldige en uitgebreide nasporingen heeft gedaan en door anderen laten doen, dat van de Statenvergaderingen van vóór 1576 (of juister van vóór 1555) zoo goed als geen bescheiden in de archieven voorhanden zijn. Van de deputatiën, die toen ter tijd de Generale Staten uitmaakten, bestaan geen opgaven. Behalve gelukkig van die ééne vergadering, waaromtrent wij het allerliefst naricht ontvangen, de hoogst plechtige bijeenkomst, waarin Karel V de regeering aan zijn zoon overdroeg, den 25 October 1555. In de Koninklijke Bibliotheek

1) In de uitgave van 1603 „een goet Heer ende Vrundt (onlangs overleden), die in de jaren 1577, '78 ende '79 in de vergaderinghe van de H.H. St. Gen. compareerde". Wie daarmede bedoeld wordt, is onzeker. Den 6den Augustus 1577 werden door de Staten van Holland naar de vergadering der Staten-Generaal te Brussel afgevaardigd: Dirk de Bye Jorisz., Mr. Sebastiaan van Loosen en Jan van de Warcke (Resol. Holland). Van de Warcke is Zeeuw en heeft tot na 1614 geleefd; Mr. Sebastiaan van Loosen is overleden in 1579, als lid van den Hoogen Raad; van De Bye is het sterfjaar mij onbekend. Van vriendschap tusschen Bor en Loosen is geen blijk.

te Brussel werd namelijk een handschrift ontdekt, dat blijkbaar een officiëel karakter draagt, en een lijst bevat niet alleen der provinciën, die bij die gelegenheid haar afgevaardigden zonden, maar ook van de namen der afgevaardigde personen, op die van Brabant en Vlaanderen na [1]). Aan de personen is ons thans niet gelegen; het is ons om de provinciën te doen, en die vinden wij er volledig, met een enkele uitzondering, waarop wij verdacht waren. Want wij wisten reeds van elders [2]), dat één gewest, hetwelk met de overige beschreven was, nagelaten had te verschijnen: Overijsel, met de aanhoorige landschappen van Drente, Linge, Wedde en Westwoldingerland. Op dat ééne gewest na verschenen alle, ten getale van zestien. Ziehier hun namen, zooals het handschrift ze geeft:

1. Duché de Brabant.
2. Duché de Limbourg et Pays d'Outre-Meuse.
3. Duché de Luxembourg.
4. Duché de Gueldre et comté de Zutphen.
5. Comté de Flandre.
6. Comté de Artois.
7. Comté de Hainaut.
8. Comté de Hollande.
9. Comté de Zélande.
10. Comté de Namur.
11. Villes et Chatellenies de Lille, Douai et Orchies.
12. Seigneurie de Tournai et Tournaisis.
13. Seigneurie de Malines.
14. Seigneurie de Frise.
15. Seigneurie d'Utrecht.
16. *Seigneurie d'Overyssel*, *Drenthe*, *Linge*, *Wedde et Westwoldingerland.*
17. Seigneurie de Groningue.

Vergelijken wij, om hiermee te beginnen, deze lijst met de opgaven van Bor, Van Meteren en Wagenaar, dan springen ons al terstond enkele aanmerkelijke verschillen in het oog. 1°. Het Markgraafschap ontbreekt in de officiëele lijst zoowel als Lothrijk; en Valkenburg, dat Bor in de plaats wilde stellen, komt geenszins afzonderlijk voor, slechts als in Overmaze begrepen, dat

1) Gachard heeft dit document afgedrukt onder de bijlagen van zijn: Retraite et Mort de Charles V, t. III, p. 184.

2) Zie Gachard, Anal. Belg., t. I, p. 80.

weer afhankelijk is van Limburg. 2°. Ook Zutfen, door allen op zichzelf genomen, komt op de lijst voor als aan Gelderland toegevoegd. Daarentegen prijken Lille, Douay en Orchies, en Tournay met Tournaisis, wat ook Van Meteren mocht beweren, als twee afzonderlijke gewesten onder de zeventien. Want dat wij hier waarlijk de zeventien, de provinciën die onder dat getal èn regeering èn volk verstaan, voor ons hebben, is, dunkt mij, niet te betwijfelen. En zooals doorgaans, nu wij eens de waarheid weten, valt het ons niet moeilijk in te zien, dat zij ook zoo en niet anders noodzakelijk wezen moest. Dat Lothrijk en het markgraafschap niet mee mochten tellen, hadden wij reeds opgemerkt. Dat Valkenburg vóór 1555 met Daelhem en Rolduc tot de Landen van Overmaze vereenigd was geworden en aan Limburg gehecht, wisten wij ook. Ook konden wij wel voorzien dat Zutfen, hetwelk van ouds als een der vier kwartieren op de dagvaart van Gelderland werd opgeroepen en verscheen, en met de rest van de provincie bij één akte aan Karel V werd opgedragen, voor geen landschap op zich zelf kon gelden. Dat daarentegen het Waalsche Vlaanderen, naar zijn drie steden genoemd, na geruimen tijd als een afzonderlijk gewest onder Frankrijk gestaan te hebben [1]), en eerst bij gelegenheid van het huwelijk van den eersten Bourgondiër, Philippe le Hardi, met de erfdochter van Vlaanderen, in 1369, tot het hoofdgewest teruggekeerd te zijn [2]), voortdurend een geheel op zich zelf was blijven uitmaken, was ook bekend genoeg. En evenzoo, dat Doornik met het omgelegen land, na eeuwen lang nu eens aan Frankrijk, dan weer aan Nederland behoord te hebben, eindelijk in 1521 door Karel V voor goed heroverd en wel met Vlaanderen verbonden was geworden, doch niet zoo nauw, of het bleef steeds een gewest op zich zelf [3]). De waarheid, nu wij ze kennen, heeft dus niets dat bevreemden kan.

Maar wel moet het ons vreemd voorkomen, dat deze waarheid, waaraan wij geen oogenblik twijfelen, toch zoo zeer afwijkt van hetgeen aan Bor door een vriend, die jaren achtereen de vergadering der Staten-Generaal had bijgewoond, over de daar vertegenwoordigde en meestemmende provinciën was bericht. Dat

1) Bij den vrede tusschen Frankrijk en Vlaanderen te Athies sur Orge (5 Juni 1305) werden de drie steden aan Frankrijk afgestaan (David, dl. IV, blz. 538).

2) David, dl. IV, blz. 644—6.

3) Henne, t. II, p. 422, vgl. 27, 37, 229; David, dl. IX, blz. 338, 344.

iemand van zoo lange ervaring zich op een zoo in het oogloopend punt zou vergist hebben, is nauwelijks te onderstellen. En toch weer aan den anderen kant, dat de stad Doornik, afgescheiden van het baljuwschap, en Valenciennes, afgescheiden van Henegouwen, voor zich zelf zitting gehad en gestemd zouden hebben, is, na hetgeen wij thans van de zeventien provinciën te weten zijn gekomen, kwalijk aan te nemen. Wij mogen in alle geval ons onderzoek nog niet voor gesloten verklaren, maar behooren het verder voort te zetten.

Welke provinciën, vragen wij dan, hebben met Holland en Zeeland de Pacificatie aangegaan? Wij moeten verwachten, dezelfde vijftien, die met hen op de officiëele lijst van 1555 voorkomen. En of dit inderdaad zoo is, kan aanstonds blijken uit het traktaat ervan, dat wij maar voor het opslaan hebben. Wel zijn wij er op voorbereid, dat niet alle vijftien gewesten dit traktaat zullen geteekend hebben, omdat wij weten, dat tijdens het sluiten nog niet allen bijeen waren gekomen. Maar dat doet er minder toe; het is ons hoofdzakelijk in dit geval te doen om te zien, of de door Bor's zegsman genoemde, doch onder onze zeventien niet begrepen, provinciën wellicht mede hebben geteekend. En ja waarlijk; tegenover Holland en Zeeland aan de eene zijde, noemen zich aan de andere Brabant, Vlaanderen, Artois, Henegouwen, Valenciennes, Rijssel-Douay-Orchies, Namen, Doornik, het Doorniksche, Utrecht en Mechelen. Vergissing is hier ondenkbaar. Ten overvloede komt nog de Unie van Brussel, enkele weken na de Pacificatie geteekend, een nieuw bewijs leveren. Onder haar onderteekenaars verschijnen insgelijks afzonderlijk Tournay en Valenciennes [1]).

Vreemd voorwaar! Maar nog vreemder luidt hetgeen de trouwe correspondent van den te Rome vertoevenden kardinaal Granvelle, de proost Morillon, enkele dagen voor het voltrekken van de Pacificatie, 3 November 1576, aan dezen schrijft [2]). Hij heeft het over het traktaat, waarvan het ontwerp hem al bekend is; hij prijst er het artikel in, dat van den godsdienst handelt, want het bepaalt, dat de vijftien gewesten te dien opzichte zullen blijven in den staat waarin zij zijn, dat is bij den uitsluitenden eerdienst der Roomsche Kerk, en de twee andere voorloopig ook wel in den toestand waarin zij zich bevinden, dus bij de uitsluitende godsdienstoefening van de Gereformeerden, maar met

1) Zie het facsimilé bij De Jonge, Unie van Brussel.
2) Corresp. de Granv., t. VI, p. 152.

dien verstande evenwel, dat zij zich voor het vervolg onderwerpen zullen aan hetgeen de Staten-Generaal dienaangaande zullen besluiten. En nu laat hij deze opmerkelijke bijzonderheid volgen: „(les Etats Généraux) que seront rassemblez en la mesme sorte comme ilz furent par feu de bonne mémoire l'Empereur, lorsqu'il céda les pays à son fils. Qu'est ainsi adjousté pour excludre la confusion que aulcuns ont par cy-devant proposé, que tout le monde se debvoit trouver aux Estatz".

Het feit, dat de proost bericht, wordt bewaarheid. Werkelijk spreekt art. 3 van het traktaat (herhaald in het Eeuwig Edict, art. 2 [1])) van „convocatie ende vergaderinge van de Generale Staten in den forme ende maniere als geschiet is ten tyde als wylen hoochloofflyker memorie Keyser Karel d'opdracht ende transport dede van de Erfnederlanden in handen van de Conincklycke Majesteyt". Wij hadden die woorden dikwerf genoeg gelezen, maar de strekking er van niet begrepen, voordat Morillon ze ons komt verklaren. Er was bijgevolg (wij moeten het uit zijn woorden wel opmaken) tweeërlei vergadering van de Generale Staten, een in den vorm der plechtige van October 1555, en een andere „où tout le monde se trouvoit": onder welken „tout le monde" Tournay en Valenciennes ongetwijfeld een eerste plaats bekleed zullen hebben [2]).

Wat Morillon ons hier slechts in vage bewoording meer te raden dan te kennen geeft, verduidelijkt ons naar wensch niemand minder dan Alva's opvolger, Requesens, in een gewichtig schrijven aan zijn koning van 16 September 1574 [3]). Hij bespreekt de grieven der Nederlanders tegen het Spaansche bewind en hun wenschen, waaraan hij, in het belang van rust en orde, althans gedeeltelijk voldaan wil hebben. Twee wenschen, zegt hij, staan op den voorgrond: afschaffing voor goed van de voorgenomen en slechts geschorste [4]) belasting van den Tienden Penning, en opheffing van den Raad van Beroerte. Beide wenschen behooren zijns inziens in de hoofdzaak ingewilligd te worden. „Mais", zegt hij (in Gachard's vertaling), „ce conseil pourrait bien continuer de connaitre des procès de Hollande et de Zélande, provinces

1) Bor, dl. I, blz. 787ᵃ (Bk. X, f°. 222).

2) Onder de hiervoor, blz. 7, vermelde in October 1555 vertegenwoordigde gewesten ontbreekt alleen Valenciennes. Tournay en Tournens worden er (sub 12) wel degelijk genoemd. (N. v. d. R.)

3) Corresp. de Phil. II, t. III, p. 182. Over de vergadering der Staten-Generaal in 1574 zie ibid., p. 521 suiv.

4) De schorsing wordt vermeld: Corresp. de Phil. II, t. III, p. 451.

qui sont révoltées, ainsi que de ceux d'Utrecht, de Gueldre, d'Overyssel, de Frise, de Groningue, de Lingen, de Drenthe, des pays d'Outremeuse; des duchés de Limbourg et de Luxembourg, qui, comme V. M. le sait, ne députent point aux Etats Généraux, et auxquels n'a pas été demandé le dixième". Zonderlinge bewering inderdaad! Hoe kon de landvoogd vermoeden, dat de koning weten zou, dat de door hem genoemde provinciën van de vergadering der Staten-Generaal wegbleven? Zijn Majesteit moest integendeel weten, dat zij allen, Overijsel uitgezonderd, hoewel ook dat beschreven was geworden, getuigen waren geweest van de plechtigheid, waarbij hem zijn vader de regeering had overgedragen. De vergaderingen, waarop de landvoogd doelt, moeten dus van die plechtige onderscheiden zijn; het moet die wezen, waarvan wij Morillon hoorden getuigen, dat de heele wereld er op verscheen, zonder dat die er evenwel bijvoegde, hetgeen wij thans van Requesens vernemen, dat een andere heele wereld er van wegbleef.

Maar twee verschillende vergaderingen, beide van Staten-Generaal, doch geenszins door dezelfde provinciën gevormd, hoe hieraan te gelooven [1])? Hoe vooral het te verklaren? Hetgeen Requesens ten slotte zegt, dat van dezelfde provinciën, die de door hem bedoelde vergaderingen niet plegen bij te wonen, ook de Tiende Penning niet gevorderd is, helpt ons gelukkig op den weg tot de volledige opheldering van hetgeen ons bij den eersten aanblik tegenstrijdig en onverklaarbaar scheen.

Het feit staat vast: laten wij met de bevestiging hiervan beginnen. Viglius — in dit geval de beste borg, dien wij begeeren kunnen — zegt uitdrukkelijk in zijn *Verhandeling over den Tienden Penning* [2]), dat, toen de hertog den maatregel eindelijk doordreef, het plakkaat gedrukt en ter afkondiging gezonden werd naar Brabant, Vlaanderen, Artois, Henegouwen, Holland, Zeeland, Namen, Lille, Doornik, het Doorniksche, Mechelen en Valenciennes [3]). Dus naar geen enkel van juist die gewesten,

1) Requesens (Corresp. de Phil. II, t. III, p. 383) onderscheidt „une convocation générale, telle que celle qui eut lieu lors de l'abdication de l'Empereur", van de andere „qu'on assemble ordinairement pour la demande des subsides".

2) De vectigali decimi denarii, p. 303. — Ik wil hier ter loops aanteekenen, dat deze belangrijke verhandeling, die toen Hoynck van Papendrecht ze in het eerste deel van zijn Analecta uitgaf, voor het eerst aan de geleerde wereld bekend gemaakt scheen te worden, in handschrift blijkbaar al door Van Meteren (in zijn uitgaaf van 1609, nog niet in die van 1599) gebruikt was. Op sommige plaatsen vertaalt hij haar letterlijk.

3) Het plakkaat tot verlenging van het pardon werd (volgens Bor, dl. I, blz. 322

van wie ook, volgens Requesens, de belasting niet gevraagd was [1]).

Maar hoe het feit te verklaren? De eenige die, zoover ik weet, een verklaring beproefd heeft, is Bakhuizen van den Brink: *Over den tienden penning* [2]). „Als ware de tiende penning", zegt hij, „een bijzondere gunst, die de Monarch aan zijn welbeminde en getrouwe onderzaten bij uitnemendheid toestond, werd het voorstel deswege alleen aan de provinciën gedaan, die tot het oude vaderlijk erfdeel van het Boergoensche huis behoorden: de later verkregen provinciën en de stad Valencijn, als met het vonnis van gekwetste majesteit bezwaard, werden daarvan uitgezonderd". Dat die uitlegging niet gelukkig is, behoef ik het wel te zeggen? Afgezien van de vergissing, die Valenciennes tot de uitgezonderde rekent: wie heeft er ooit aan gedacht het vragen van den Tienden penning als een blijk van voorliefde te beschouwen [3])?

(Bk. V, f°. 232) 22 Februari 1572 om uit te roepen verzonden aan: „Canselier en Luiden van onsen Rade in *Brabant*; Stadhouder, President en Luiden van onsen Rade tot *Luxemborg*; Stadhouder, Cantzler en Luiden van onsen Rade in *Gelderland;* Stadhouder van *Lymborg*" (vgl. Van der Haer, 1ste uitg., p. 56), „Valkenborg, Daelhem en andere onse Landen van Overmase; Presidenten en Luiden van onse Raden in *Vlaenderen* en *Artoys*" (vgl. Recueil de Hopperus, p. 19) „en van onsen Parlement te Dole: Grootbailliu van *Henegouwen* (vgl. v. d. Haer l.c.; Corresp. de Phil. II, t. II, p. 503) en Luiden van onsen Rade te Bergen; Stadhouders, Presidenten en Luiden van onsen Raden in *Holland*, *Namen* en *Vriesland;* Stadhouder, Cantzler en Luiden van onsen Rade in *Overijssel*; Stadhouder, President en Luiden van onsen Rade 't *Utrecht;* Stadhouder van onsen Stad en Lande van *Groeningen* en Graeffschap Lingen; Gouverneur van *Ryssel Douay en Orchies*; Bailliu en Luiden van onsen Rade te *Doornik;* provoost van *Valencyn;* Rentmeester van bewester- en beoosterschelt in *Zeeland;* Schoute van *Mechelen*" (vgl. Van der Haer l.c.). (Kan uit deze lijst met zekerheid worden opgemaakt, dat wat rechtswezen betreft, Vlaanderen één was met Rijssel, Douai en Orchies en met Artois?)

1) Alva zelf doet den koning opmerken, dat Gelderland van den 10den penning vrij is gebleven (Corresp. de Phil. II, t. II, p. 262). Holland verzocht te mogen blijven „by de voet van redemtie (in 1569 overeengekomen), immers sooveel als aengaet de provincie van Hollant, vastpalende aen de provincien van Gelderlandt, Frieslandt, Groningen, Utrecht ende Overijssel, daer men verstaet dat 't placcaet van den Xden ende den XXsten penninck niet gesonden en is" (Resol. Holland, 1571, blz. 17; vgl. ook blz. 94/5, 102).

2) Studiën en Schetsen, dl. I, blz. 414. Het opstel dagteekent van 1851, dus van vóór de uitgaaf der Correspondance de Philippe II.

3) Eerst thans heb ik ontdekt, hoe Bakhuizen van den Brink tot de (in een man van zijn oordeel zonderlinge) meening is gekomen, dat het vragen van den 10den penning uitsluitend van de patrimoniëele provinciën een begunstiging van deze boven de overige was of althans wilde schijnen. Hij had in Gachard's Lettre à MM. les Questeurs, p. 31, bij de beschrijving van zekere akten deze aanteekening gelezen: „Ces actes forment deux liasses. L'une est intitulée: Copies des accords des Etats sur la demande des 100e, 10e et 20e deniers; l'autre: Copies des acceptations des accords. Au-dessous de ce dernier titre on lit la note suivante: „Ceux d'Utrecht n'ont rien accordé; et quant à ceux de Valenciennes, rien ne leur a été demandé, pour être régie présentement sous la

Verderop in zijn betoog neemt Bakhuizen deze verklaring dan ook weer terug. „De onderscheiding", zegt hij, „tusschen de erflanden en de overige landen was willekeurig, onrechtvaardig...: het was een misslag, waarvan wij ons de beweegreden niet genoegzaam kunnen verklaren. Want door toe te geven, dat de hertog door aldus te handelen een vaderlijke teederheid voor de erflanden heeft willen aan den dag leggen,... zou men hem een gezindheid toeschrijven, die met de heftigheid van zijn karakter in klaarblijkelijke tegenspraak is". Ongetwijfeld: wie kan aan zoo iets ernstig geloof slaan? Er moet een andere reden voor bestaan hebben, die wij dienen te vinden, willen wij de handelwijs van Alva en den aard van zijn maatregel begrijpen.

Om den lezer tot dit juistere begrip te leiden, moet ik mij een korte uitweiding over het Nederlandsche belastingstelsel veroorloven.

Als algemeene regel geldt door heel het middeneeuwsche Nederland, dat de vorst de regeering bekostigt uit zijn domeinen en domaniale rechten, en wanneer die te kort schieten, zich tot de vertegenwoordigers van het volk wendt met een bede om het ontbrekende, die feitelijk ingewilligd of geweigerd kan worden, maar volgens gewoonterecht behoort te worden toegestaan, bijaldien de noodzakelijkheid er van niet kan worden geloochend. Nu brengt het vereenigen van twee of meer landschappen onder één kroon in de verhouding tusschen vorst en volk geen verandering: de vereenigde gewesten worden niet ineengesmolten tot een nieuw geheel; zij worden eenvoudig, en gelijk zij zijn, bijeengevoegd; zoo behouden zij bepaaldelijk ook hun eigen financiën. Aan de Staten van elk in het bijzonder moet de vorst, zoo noodig, zijn bede richten. Behoeft hij een som voor een uitgaaf, die gelijkelijk ten bate van allen komt, dan moet hij die som omslaan over al de gewesten, natuurlijk naar evenredigheid van

main de S. M." Het is blijkbaar deze noot, die B. v. d. B. aan het dwalen heeft gebracht. Werd van Valenciennes (zoo redeneerde hij), omdat de stad haar zelfbestuur verbeurd had, de 10de penning niet gevraagd, dan was het wèl vragen van anderen als een bevoorrechting van dezen aan te merken. Had hij zich echter herinnerd dat, volgens Viglius, het plakkaat van den 10den penning wel degelijk ook te Valenciennes is afgekondigd, hij zou begrepen hebben dat de noot iets heel anders zeggen wil, namelijk dit: aan de lias ontbreken de consenten van Utrecht en Valenciennes; van Utrecht, omdat de provincie haar consent heeft geweigerd; van Valenciennes, omdat de stad haar zelfbestuur heeft verbeurd, en bij gevolg ook haar recht om een belasting toe te staan of af te wijzen. De Xde penning is daar eenvoudig zonder vragen ingevoerd. Eerst in October 1574 werd Valenciennes in zijn zelfbestuur hersteld (Corr. de Phil. II, t. III, p. 261, 519, 551).

ieders vermogen en draagkracht. Of, wat nog wel zoo eenvoudig is, hij kan in overleg met zijn verschillende Staten eens voor goed een standaard aannemen, volgens welken ieder gewest voortaan bijdraagt in de bede, zoo vaak die door allen gezamenlijk is toegestaan. Het was Philips de Goede, de bekwame organisateur, de eerste grondlegger van den Nederlandschen staat, die omstreeks 1462 dit stelsel van quoten, de quotisatie, zooals men zei, heeft ingevoerd [1]). Voortaan begon de vorst met aan al zijn Staten een gemeene bede te doen [2]), en was die door hen ingewilligd, te overleggen, hoeveel elk gewest daarin, overeenkomstig den aangenomen maatstaf, zou hebben bij te dragen. Want het spreekt van zelf, die maatstaf is rekbaar, de draagkracht der provinciën, waarnaar hij berekend is, verandert mettertijd, soms snel en aanmerkelijk, en met die verandering moet telkens rekening worden gehouden [3]). Vandaar met de provinciën afzonderlijk, nademaal ieder zijn eigen aandeel te groot, dat van zijn naaste te gering acht, vaak langdurige geschillen [4]), die het inbrengen der toegestemde bede tot nadeel van het land en tot ongerief van den vorst maar al te dikwijls vertragen.

Onder Karel V eerst werden de noordelijke gewesten (uitgezonderd Holland en Zeeland, die al vóór 1462 waren ingelijfd) met de overige vereenigd. Zij hadden nu ook in de repartitie der gemeene beden met billijke quoten opgenomen behooren te worden [5]). Maar zij waren tuk op hun zelfstandigheid en wenschten ook ten opzichte der bede op zich zelf te blijven staan. Aan den anderen kant hadden de vorsten ondervonden [6]), dat het lichter

1) Viglius, ut supra (Hoynck v. Papendrecht, Anal., I, p. 307) zegt: „quotis.... ab tempore Ducis Philippi.... hae provinciae usae sunt". En de koningin van Hongarije voegde in 1552 aan de Staten toe, dat „de petitiën over alle dese Landen plachten gedaen te worden achtervolgende de settinge geëischt by wylen hertogh Carel van Bourgoigne [uit zijns vaders naam] in 't jaer 1462" (Register van Van der Goes, op 28 Februari 1552, blz. 24).

2) Dit geschiedt ook gemakshalve, b.v. in 1569 (zie Corresp. de Phil. II, t. II, p. 69).

3) Dit geschiedde ook: zie Henne, Hist. du regne de Charles V, t. III, p. 300. Over quoten tijdens Requesens zie Bor, dl. I, blz. 576a (Bk. VII, f°. 73); vgl. Van Meteren (uitg. 1609) Bk. XXII, blz. 36. Valenciennes betaalde een zesde van Henegouwen (Corr. de Phil. II, t. III, p. 551); Holland en Zeeland de helft der quote van Brabant (De Jonge, t. II, p. 279; Van der Goes, V, blz. 319, 321; vgl. Resol. Holland bij Bakhuizen van den Brink, Studiën en Schetsen, dl. I, blz. 539).

4) Oordeel van Alva over de geschillen der provinciën onderling aangaande ieders quoten in Resol. Holland, 11 Augustus 1571, blz. 63.

5) Van der Goes, dl. V, blz. 263, 276.

6) Corresp. de Phil. II, t. III, p. 290.

viel met iedere provincie afzonderlijk, dan met allen op eens te onderhandelen. Zoo bleven de nieuw-aankomelingen voorloopig buiten de quotisatie. De zuidelijke daarentegen, die Karel te zelfder tijd won, Rijssel en Doornik, werden, nadat zij aan Vlaanderen waren gehecht [1]), zonder tegenspraak er onder gebracht. Eén zuidelijk gewest evenwel, reeds in het najaar van 1462 gewonnen, had er zich nog altijd buiten weten te houden: Luxemburg. Die uitgestrekte, maar betrekkelijk arme provincie wilde van samenvoeging met de Nederlanden, hoe dan ook, zoo weinig mogelijk weten, en de vorsten van het Bourgondische zoowel als die van het Oostenrijksche huis schikten zich naar dat verlangen. In 1600 nog konden haar Staten naar waarheid beweren, dat zij, ja, onder de Nederlanden geteld werd, doch „sans qu'il soit oncques esté comprins ny uny en façon quelconque avec les provinces des pays patrimoniaulx d'embas, n'ayans aussi d'ancienneté eu aulcune participation avec lesdicts pays, signament au regard des aydes" etc. [2]). Evenwel, geheel zonder bijdrage kwam ook zij niet vrij. Wanneer de vorst van zijn patrimoniale gewesten een gemeene bede ingewilligd had gekregen, verzocht hij daarenboven van Luxemburg, evenzeer als van de noordelijke gewesten, een bede afzonderlijk [3]). Met Limburg was het een ander geval: dit contribueerde met Brabant, waarmee het sedert den slag van Woeringen onder denzelfden vorst vereenigd was, gemeenschappelijk, en zijn toestemming werd gerekend onder die van het hoofdgewest begrepen te zijn.

Zoo waren er dus op het stuk van de bede tweeërlei provinciën: die welke gezamenlijk werden aangesproken en volgens de quotisatie van 1462, gedurig naar de tijdsomstandigheden gewijzigd, bijdroegen [4]), en die welke ieder voor zich over het bedrag van

---

1) Zie Exposition des trois Estats de Flandre, bij Henne, Hist. de Charles V, t. II, p. 424.

2) Bij Gachard, Actes des Et. Gén. de 1600, p. 705. Ook beweerden die van Luxemburg, dat hun afgevaardigden in 1555, bij den afstand van de regeering van Karel V, „craindant se prejudicier en leurs privileges", onder de Staten-Generaal geen zitting hadden genomen, maar achteraf staande de plechtigheid hadden bijgewoond (zie Gachard, Docum. Inéd., t. I, p. 465). Zie ook de opinie van Namen, uitgebracht 4 September 1600 (Actes, p. 613): „Veu que les duchez de Limbourg, Luxembourg, Gueldres qui ne soulaient contribuer avecque les provinces par ensemble contribuantes, devront pour cette fois contribuer.... avecq les aultres",

3) Gachard, Corr. de Marguérite d'Autriche, t. I, p. 534, 551; Henne, Charles V, t. VIII, p. 394.

4) Twaalf in getal; Utrecht is soms de dertiende. Alva spreekt van „les treize pays ou Etats auxquels la demande (du Xe denier) est faicte" (Bakhuizen van den Brink, dl. I, blz. 491).

haar bede met den vorst onderhandelden. Dat de laatsten niet beschreven werden op de vergaderingen, waarin van de eersten te zamen een gemeene bede werd verzocht, ligt in den aard der zaak. En dit verklaart nu meteen, hoe er tweeërlei bijeenkomsten waren van wat men kortaf Staten-Generaal [1]) placht te heeten. De provinciën, die, gelijk Requesens den koning in den boven aangehaalden brief herinnert, niet naar de Staten-Generaal afvaardigden, zijn dezelfde die buiten de quotisatie waren gebleven. En uit dien hoofde was van haar dan ook de Tiende penning niet gevorderd [2]). Dat zou slechts met weinig vrucht de bezwaren aanmerkelijk hebben vermeerderd, die het toch al inhad, de toestemming der gezamenlijk contribueerenden tot het heffen der nieuwe belasting af te vergen. In plaats daarvan was met haar, elk afzonderlijk, over een bede, die wij als afkoopprijs te beschouwen hebben, gehandeld, en allen hadden hierin bewilligd [3]).

Ten opzichte van één gewest had Alva echter een uitzondering gemaakt. Verkeerdelijk noemt Requesens, in den hierboven aangehaalden brief, onder hen, van wie de gehate belasting niet gevraagd was, Utrecht. Het Sticht was er wel degelijk om verzocht [4]) en bij aanhouden om verzocht, met gedurig heviger en

1) Staten-Generaal heetten insgelijks de Staten van Holland en van Zeeland na de unie van 1574 (Resol. Holl. 1574, blz. 39).

2) Althans niet ernstig. Zie b.v. hoe met Overijsel was gehandeld, in het Dagboek van Arent toe Boecop, blz. 82 vlg.; Van Hattum, Gesch. der stad Zwolle, dl. III, blz. 89 vlg.

3) Zie het bedrag van ieders contributie bij Bor, dl. I, blz. 310 (Bk. V, f°. 223), wiens opgaaf van elders bewaarheid wordt (zie Bakhuizen van den Brink, dl. I, blz. 486). Omtrent Gelderland en Friesland zie Viglius ad Hopperum, p. 569, 572; omtrent Drente: Magnin, dl. III^a, blz. 261 vlg., 267. Doorgaans betaalde Drente een derde van Overijsel (ibid., blz. 265/6), dus een vierde van wat zij samen contribueeren (ibid., blz. 261/2).

4) Ook afgevaardigden van Utrecht hebben de vergadering der Staten-Generaal van 21 Maart 1569 bijgewoond, waarin bij monde van den raadsheer De Bruxelles het voorstel der regeering, om het heffen van een Tienden penning, bij wijze van bede, in te willigen, het eerst gedaan werd. Juist uit het Utrechtsch archief der Oud-Roomschen is de belangrijke Specification des deputez etc., waaruit wij dit vernemen, te voorschijn gekomen; zij is uitgegeven door Dodt in zijn Archief, dl. I, blz. 312. Er blijkt verder uit het stuk, hetgeen te voorzien was en nauwlijks bevestiging behoefde, dat aan die vergadering geen der door Requesens uitgezonderde provinciën deelnam, en geen der overige ontbrak. — Het beloont de moeite, deze Specification met de boven aangehaalde van de gedeputeerden ter vergadering van 25 October 1555 te vergelijken: het verschil in samenstelling tusschen de tweeërlei Staten-Generaal komt dan sprekend uit. — Zie verder over deze vergadering Gachard, Lettre aux questeurs, p. 29 suiv.; Corresp. de Phil. II, t. II, p. 69; Corresp. de Granvelle, t. III, p. 492, 519, 521, 525. Vreemd dat in de Specification onder de afgevaardigden van Artois niet Morillon wordt genoemd, want die spreekt als ware hij er bij geweest (ibid., p. 525). (Fruin teekende bij deze noot aan: „Dit vond ik eerst, toen mijn stukje al in proef stond. Anders had ik er beter gebruik van gemaakt." N. v. d R.)

geweldiger drangredenen; maar niettemin was het in zijn moedige weigering blijven volharden, tot op het beslissende oogenblik toe, waarop de Watergeuzen in Den Briel en in Vlissingen en de Hugenoten in Mons den geweldenaar en zijn koning de handen zoo vol gaven, dat zij hun voornemen tijdelijk lieten varen. De toedracht dezer zaak is voor ons onderwerp van belang en verdient daarom een korte vermelding.

Het Nedersticht was indertijd op ongeveer gelijke voorwaarden als de landen van Overijsel aan Karel V overgegaan, en behoorde dus, evenals deze, buiten de quotisatie te blijven. Zoo geschiedde ook aanvankelijk. Maar Holland, dat een goed deel van het geld had voorgeschoten, waarmee de keizer de kosten der verovering had bestreden, drong er op aan dat het veroverde land bij zijn grondgebied zou worden ingelijfd [1]), evenals het Doorniksche niet lang te voren aan Vlaanderen gehecht was. De keizerlijke regeering, geneigd om beiden partijen te wille te zijn, kwam na lang weifelen in 1534 tot een transactie tusschen beider wenschen. Het liet aan het Sticht zijn zelfstandigheid, maar „unieerde" het met Holland onder denzelfden stadhouder, op voorwaarden, waarvan ik slechts de ééne, die ons onderwerp betreft, wil aanhalen: „Ordinerende, dat die Staten ende Steden onser Landen van Holland ende van Vytrecht van nu voortaen gelyckelyck bescreven ende geroepen ende schuldig sullen worden te komen tot allen dagvaerden, vergaderingen ende plaetsen, die hunl. van onser nacomelingen wegen.... angeteyckent sullen werden, om defensie ende preservatie derselver onser landen, om als éénreley luyden, ende onder één regiment staende, mitten anderen ten besten daerinne te handelen ende te raden" [2]).

Naar luid van deze bepaling had dus het Sticht voortaan zijn afgevaardigden nevens die van Holland ook naar zulke vergaderingen der Generale Staten te zenden, waarop gemeene beden werden gevraagd en quoten waren in te willigen. En werkelijk zien wij het dan ook van toen af derwaarts beschrijven en roepen. Doch van de eerste gelegenheid af blijft het volstandig weigeren mede te contribueeren [3]): het beweert als de andere nieuw-aan-

1) Van der Goes, dl. I, blz. 163.

2) Van de Water, Placaatboek, dl. I, blz. 31.

3) In 1558 verklaarde Holland aan de overige Staten, „dat die van Utrecht gantschelyk niet in meeninge waren om [de novennale bede] te accordeeren" (Register van Van der Goes, 27 April 1558, blz. 26). In 1557 was Utrecht van de dagvaart weggebleven (Van der Goes, dl. V, blz. 263, 265, 266, 335, 343); zie verder Bor, dl. I, blz. 348ª (Bk. V,

komelingen slechts tot een bijzondere bede gehouden te zijn, en door vast op zijn stuk te staan, en aan den anderen kant niet karig te wezen in zijn aanbiedingen, krijgt het telkens zijn zin.

Zoo kan het zich op deugdelijke antecedenten beroepen, als de geduchte hertog het in 1569 wil dwingen om in de heffing van den Tienden penning mede te bewilligen. Het weert zich met alle kracht, en laat zich zelfs niet door de overmacht gezeggen. Zonder rechtsverkrachting is het ook niet te dwingen: immers tot het toestemmen in beden zijn geen onderzaten verplicht. De hertog waagt het niet dit tegen te spreken. Maar wat hij niet rechtstreeks vermag, daartoe kan hij zijdelings noodzaken [1]). Hij laat door zijn procureur-generaal de provincie, in de persoon van haar Staten, dagen voor den Raad van Beroerte, om zich te verantwoorden wegens haar gedrag in 1566, het niet beletten van kettersche predikingen en van beeldstormerijen, het onderhandelen en accordeeren met kettersche leeraars en kerkeraden en soort-

---

f°. 251). Viglius (De decimo denario, p. 289) zegt: „exceptis Trajectensibus, qui se antiquis Statibus annumerari recusavere".

1) Waarom Utrecht volstrekt mede moest contribueeren, blijkt uit de propositie, door Holland in November 1571 tegen den Tienden penning gedaan (Resol. Holl., blz. 94) en den 22sten November aan den hertog overhandigd: „Ten anderen soo en kan oock 't consent der Staten niet wesen prejudiciabel, noch Syne Exc. recht geven om d'executie daeruit te fondeeren, voor en aleer d'impositie van den voorschr. Xden ende XXsten penning generalycke in den Landen van herwaerts over gestelt, geheven ende gelicht sal worden, soo Syne Exc. 't selve in de propositie ende instructie, die de Staten in Martio 1568 by geschrift gegeven zijn geweest, gepresenteert ende voorgehouden heeft.... Nu is al notoir dat de voorschr. propositie van den Xden en XXsten penning gedaen sijnde die van Gelderland, Overijssel ende anderen vast an Hollant palende ende met Hollant in trafique gemeen zijnde .... Syne Exc. nochtans die van Gelderland, Overijssel ende andere heeft laten volstaen met een somme van penningen, sonder de placaten van den Xden ende XXsten penning aldaer te doen publiceeren ende executeeren".... Hierop antwoordt de hertog bij monde van den heer van Grobbendonck: „....eerst daer de Staten excuseeren haer consent, seydt dat Syne Exc. genoegh is dat de Staten gebruyckt hebben het woort consenteeren. Item nopende de generalité, dat Syne Exc. niet anders daermede verstaen en heeft dan de patrimoniale provinciën. Ende is om andere respect dat de propositie van den Xden ende XXsten penning gedaen sijn in Gelderland, Friesland, Overijssel ende Groningen" (blz. 102). Alva schreef hierover aan den koning 23 December 1571 (Corresp. de Phil. II, t. II, p. 213/4). „....et la clause de la perception dans toutes les provinces ne peut s'entendre que des provinces patrimoniales alors même qu'on voudroit lui donner un sens plus étendu, on ne sauroit l'appliquer qu'aux provinces, dont les députés furent appelés aux etats généraux; or i sera satisfait à cette condition en introduisant l'alcabala dans la province d'Utrecht. C'est pourquoi le Duc n'a voulu entendre à aucun des propositions que les états de cette dernière province lui ont faites, pour en estre exemps." — Volgens Bor (dl. I, blz. 286, Bk. V, f°. 206) hebben de Staten geconsenteerd, „doch met deze reserven: even verre de middelen in de propositie verklaert, generalycken by alle d'andere Staten van dese provinciën geconsenteert werden."

gelijke misdrijven, „alle dewelcke de gedaechden ende haer gemeente culpabel maecken van rebellie, *crimen laesae Majestatis divinae et humanae*, ende consequentelyck onderworpen die peyne van rechte daertoe staende". In zulk een geval en voor zulk een rechtbank volgt de veroordeeling onvermijdelijk op de aanklacht. Wij hebben in het geschiedboek van Bor al de gewisselde stukken voor ons; wij zien er uit, dat de Stichtsche overheden niet meer misdaan hadden dan bijna alle overal [1]) onder den invloed van den schrik en den angst, die de oproerige menigte hun aanjaagde. De procedure is echter maar een ijdele formaliteit, die het vellen van het vonnis, dat van den aanvang af is voorgenomen, slechts een poos vertraagt. Den 14den Juli 1570 spreekt de hertog [2]), als voorzitter van den Raad nevens hem, het uit: „Verclaren (hen) verbeurt te hebben alle haer privilegiën, hoedanich die sijn, vryheden ende exemtiën, goederen ende incomen, ende verclaren deselve geconfiskeert tot profijt van Syne Majesteit" [3]). Nog geven echter de wakkere mannen van het Sticht, met de geestelijkheid aan hun hoofd, den strijd niet op. Zij appelleeren aan koning Philips in Spanje. Maar ook bij dezen vinden zij geen heul; hij antwoordt den 24sten Februari 1572, dat er in deze zaak geen relief van appel valt, doch dat de veroordeelden mogen requestreeren aan den hertog. *Fiat sermo Duci* [4])! Wij begrijpen, tot welken prijs diens genade te koop is. De Stichtenaars weten het insgelijks, maar zij buigen nog altijd niet. Daar komt de eerste April in het land, en schorst voor 's hands de tenuitvoerlegging van het vonnis [5]). Maar willen wij weten waartoe zich intusschen de hertog bevoegd acht: zijn stadhouder in Utrecht, de graaf van Boussu, zal het ons zeggen: „Votre Exc.", zoo schrijft hij den 15den November 1572 uit Utrecht aan den hertog [6]), „avoit resolu avant mon partement [uit Nijmegen, waar zij samen beraadslaagd hadden], à cause que ceulx d'Utrecht dès longtemps n'avíont faict aulcune ayde, que à ceste heure, comme Sa

1) Alva oordeelde anders (Corresp. de Phil. II, t. III, p. 214/5. Vgl. Corresp. de Guill. le Tacit., t. II, p. 209).

2) Hij alleen (zie Corresp. de Phil. II, t. III, p. 229).

3) Alva zegt van geen ander gewest de privilegiën verbeurd te hebben verklaard (Ibid.).

4) Zie Bor, dl. I, blz. 346a (Bk. V, f°. 251). Vgl. Sermo Regi (b.v. in Resol. Holland, 12 Juni 1571, blz. 53).

5) Het was in April 1575 nog niet vernietigd: zie Corresp. de Phil. II, t. III, p. 250, 253, 289 (Bondam, Onuitg. Stukken, dl. II, blz. 335, 360, 370. Het werd eerst in 1575 gecasseerd. Muller, Geschiedenis van het archief der stad Utrecht, blz. XXVII.)

6) Van Vloten, Opstand, dl. IV (III), blz. XII.

Maj. represente les Estats, [que] j'advisasse avec ceulx du Conseil faire quelque levée de deniers...." Om welke redenen de stadhouder aan dit bevel nog geen gevolg had kunnen geven, gaat ons thans niet aan; genoeg dat wij weten wat Alva meende dat hem vrijstond, om hieruit af te leiden, wat allen die durfden weerstaan boven het hoofd hing, als eens de opstand in Holland en Zeeland gedempt zou zijn geworden [1]).

Maar keeren wij tot den brief van Requesens, waarvan wij uitgingen, terug. Wij zijn thans te weten gekomen om welke reden zoo vele provinciën, die wij bij den afstand van Karel V onder de Staten-Generaal aantroffen, naar het zeggen van den landvoogd niet afvaardigden naar die bijeenkomsten der Generale Staten, waar hij het oog op heeft, en die blijkbaar geen andere zijn dan die der te zamen contribueerende gewesten, over belastingszaken beschreven.

Er blijft ons alleen nog over aan te toonen, dat Valenciennes, afgezonderd van Henegouwen, en Doornik, afgezonderd van het Doorniksche, op deze soort van vergaderingen verschenen en er afzonderlijk stemden. Den oorsprong van het gebruik, wat Valenciennes aangaat, kan ik tot mijn spijt niet aanwijzen; een studie in de Belgische archieven zou daartoe noodig wezen; in gedrukte boeken heb ik hem niet kunnen opsporen. Het zij aan de navorschers van het Zuiden in het bijzonder aanbevolen. Wat Doornik betreft, het schijnt in belastingzaken op zichzelf gestaan te hebben, van zijn inlijving af. In 1521 had deze plaats, en in 1523 vinden wij het reeds afzonderlijk op contributie gesteld; en in de vergadering der Staten-Generaal, waarin deze bede werd toegestaan, schijnt de stad ook al afzonderlijk haar afgevaardigden gehad te hebben [2]). Bij dezelfde gelegenheid stemde insgelijks Valenciennes, nevens Henegouwen, op zichzelf; zeker toen niet voor het eerst. Al in 1507, en denkelijk nog vroeger — zij zelf beweert: „de temps immémorial" [3]) — werd de stad afzonderlijk beschreven [4]). Dit heeft zoo geduurd, tot zij in 1677 door Lode-

1) „Quelcun qui le pense bien savoir m'at compté, que Vargas et Albornos, sursaultans de joie, se sont glorifiez que ces *villacos hereces*, qu'avoient refusé de paier le Xe, seroient mis si bas, qu'ils prieroient pour donner le cinquiesme" (zoo schrijft den 16den December 1572, na Zutfen en Naarden, Morillon aan Granvelle: Corresp. t. IV, p. 530). Het lot van Utrecht was bedoeld als een waarschuwing voor anderen (Corresp. de Granvelle, t. IV, p. 102, 170/1). De Tiende penning was namelijk volgens Alva niet voorgoed opgegeven (Corresp. de Phil. II, t. III, p. 457/8).

2) Zie Henne, Hist. de Charles V, t. III, p. 306.

3) Actes des Et. Gen. de 1600, p. 138.

4) Haar geschiedschrijver D'Outreman levert daarvan het volgende bewijs: „Et ceci

wijk XIV veroverd en bij den vrede van Nijmegen voor altijd aan Frankrijk afgestaan werd.

Dezelfde rechten en gebruiken vinden wij bij het eindeloos krakeelen over ieders aandeel in de geconsenteerde novennale bede van 1557 en volgende jaren steeds in zwang. Om het innen ervan te vereenvoudigen, sloeg Brabant in 1558 voor „de Landen te distribueeren in vier quartieren, te weten voor 't I^ste die van Brabant, Namen ende Mechelen; voor 't II^de die van Vlaenderen; voor 't III^de die van Hollant, Zeelant ende Utrecht, ende voor 't IV^de die van Arthois, Henegouwen, Valenciennes, Lille, Douay ende Orchies, Doornik ende Tornesis" [1]). Wij zien, ook hier worden geen andere landschappen in de verdeeling betrokken dan zij, die te zamen plegen te contribueeren en van wie later de Tiende penning werd verzocht. Op de vergadering der Staten-Generaal, voor deze aangelegenheid beschreven, hebben ook geen andere gewesten dan de genoemde hun afgevaardigden gehad.

De toestand is onveranderd gebleven tot op de samenspanning der vijftien provinciën en 1576, die de Pacificatie met de twee overige ten gevolge heeft gehad. Tot op dat tijdstip schijnen er geen andere vergaderingen van de Staten-Generaal van regeeringswege belegd te zijn dan die ik kortaf bede-vergaderingen noemen wil. Tenzij misschien de Staten-Generaal, van wie Philips II bij zijn vertrek naar Spanje in 1559 afscheid nam, de Staten derzelfde zeventien provinciën zijn geweest, in wier tegenwoordigheid hij vier jaren te voren de regeering van zijn vader overgenomen en aanvaard had. Dit zou onderzocht kunnen worden, maar heeft voor ons onderwerp geen dadelijk belang. Want in

---

est digne de mémoire, que l'an 1507 ceste ville ayant esté par lettres de Marguerite d'Autriche, gouvernante des Pays-Bas, appellée aux Estatz-Généraulx qui se tenoient à Malines, et s'estant excusée sur l'estat présent, qui ne lui permettoit pas d'envoyer ses députés, ny de furnir argent, Philippe Hanneton, audiencier, insista et par lettres expresses leur commanda, de la part de ladite Princesse, de s'y trouver avec les autres provinces, entre lesquelles ceste ville a séance très-honorable." (Aangehaald door Gachard, Actes des Et. Gén. de 1600, introduction, p. LXXXI.) Ook hier, let wel, is het weer een Statenvergadering om bede, waarop de stad gedagvaard wordt; anders placht zij niet afzonderlijk beschreven te worden. Althans Henegouwen ontkende dit: „Diront ceulx d'Haynault que feu Sa Majesté, cognoissant bien que ceulx de Valenciennes ne pouvoient représenter province ny constituer ung corps d'estat particulier, n'avoyt daigné de leur escrire lettre pour les advertir de la résolution, qu'elle avoit prinse du mariage de la sérénissime infante avec donation des Pays Bas, afin d'avoir leur consentement et aggréation" etc. (Actes, p. 139, 140).

1) Register van Van der Goes, 27 April 1558, blz. 26.

alle geval zijn, op misschien één enkele uitzondering na, de gewone Staten-Generaal geen andere, dan die der samen contribueerende provinciën geweest.

Om een bijeenkomst van dezen is het dan ook, dat de Staten der bijzondere gewesten, inzonderheid die van Brabant, de regeering van 1559 af onophoudelijk lastig vallen, en die de koning op het nadrukkelijkst zijn landvoogden verbiedt te beleggen. De ervaring, bij het geharrewar over de novennale bede opgedaan, heeft hem evenzeer van het samensnoeren der pijlen tot één bundel afkeerig, als er de Staten op belust gemaakt. Hij vindt wel zoo geschikt ze één voor één onder handen te nemen en dus gemakkelijker naar zijn wil te buigen. Maar aan den anderen kant wint bij de Staten, en alweer bij die van Brabant het meest, het voornemen veld, om des noods zonder oproeping van 's konings wege eigendunkelijk bijeen te komen. Aan dat voornemen geven dezen dan ook na den onverwachten dood van Requesens en bij het muiten der Spaansche knechten een begin van uitvoering; zij noodigen de Staten der aangrenzende provinciën onder de hand uit om naar Brussel afgevaardigden te zenden, ten einde gemeenschappelijk over den staat des lands te beraadslagen. Doch zij bevinden alras, dat de anderen niet zooveel op zich durven nemen als zij. Die maken bezwaar tegen een bijeenkomst zonder beschrijving van regeeringswege [1]). De regeering van het oogenblik is de Raad van State, met Mansfelt en Barlaymont aan het hoofd, beiden aan de beweging vijandig. Zij moet vooraf uit den weg geruimd, eer men verder kan gaan. Daarom nemen, den 4den September, de hoofdofficieren van het krijgsvolk, dat Brabant geworven heeft, zoo het heet op eigen gezag [2]) en buiten voorkennis der Staten, den Raad van State gevangen, en als het blijkt dat men toch niet wel zonder dezen kan, wordt uit de

1) Zie het verhaal van bisschop Metsius: „Comme les estatz des aultres contrées eussiont désjà respondu, n'estre d'opinion de convenir et de se joindre aux Estatz de Brabant, sans estre préalablement par lettres du Conseil d'Estat du Roy intimez, comme estoit de coustume, estoit nécessaire" etc. (Corresp. de Phil. II, t. IV, p. 753).

2) Dat de prins van Oranje tot dezen inderdaad onvermijdelijken en dringend noodigen maatregel heeft geraden, is hoogst waarschijnlijk. Het wordt te waarschijnlijker omdat een liedje, in de Gesch. ende Handel. der Nederl. gemeynte in Engeland bewaard en daar, naar het mij dunkt te recht, aan Marnix toegeschreven (doch verkeerdelijk na de komst van don Juan gesteld, daar het van omstreeks Augustus 1576 moet dagteekenen) blijkbaar de strekking heeft om de Staten van Brabant tegen den Raad van State in het harnas te jagen (zie Werken der Marnix-Vereenig., IIIde serie, dl. I, blz. 128, en Van Toorenenbergen, Marnix' Geschriften, Aanhangsel, blz. 115).

betergezinden, die men loslaat, en eenige aanzienlijken, die men aan hen toevoegt, een nieuwe raad samengesteld, die zich als werktuig wil laten gebruiken. Van hem vragen nu de Staten der drie gewesten, die zich alvast op eigen gezag vereenigd hebben, Brabant, Vlaanderen en Henegouwen, het bijeenroepen der Staten-Generaal, en hij geeft aan dat verzoek, om erger te voorkomen, zooals hij voorwendt [1]), gehoor. Den 20sten September zendt hij de beschrijvingsbrieven rond.

Aan wie? Aan al de zeventien, of alleen aan de samen contribueerenden? Het antwoord op die vraag is voor ons onderwerp van bijzonder belang, en gelukkig dat wij er niet naar behoeven te gissen. Den korten inhoud der hierop betrekkelijke acte deelt namelijk Gachard ons mede: „Lettre circulaire du Conseil d'état aux Etats d'Artois, Lille-Douay et Orchies, Valenciennes, Malines, Namur, Tournay, Tournaisis, Limbourg et pays d'Outre-Meuse, par laquelle, à la requisition des Etats de Brabant, et attendu que ceux-ci sont joints déjà à ceux de Flandre et de Hainaut, il les invite à envoyer des députés à Bruxelles" etc. [2]). Dus is de vergadering, die op verlangen van Brabant belegd wordt, een gewone bede-vergadering, waarop echter bij uitzondering ook Limburg met Overmaze wordt geroepen. Doorgaans verkiest Brabant voor die aangehechte gewesten meteen te beslissen; thans, onder de bezwaarlijke omstandigheden van den tijd, wenscht het de verantwoordelijkheid met hen te deelen.

Maar dezelfde reden, die de tegenwoordigheid van Limburg verkieselijk maakt, moet ook naar de aanwezigheid en den bijstand der overige provinciën, die in de gewone bede-vergaderingen geen zitting hebben, doen verlangen. En waarlijk, op den 27sten derzelfde maand vinden wij onder de acten der Staten-Generaal het volgende aangeteekend: „Réquisition des Etats de Brabant au Conseil d'état, afin qu'il ordonne à l'audiencier d'expédier des lettres aux Etats de Luxembourg, Gueldre, Frise, Overyssel, Groningue et Utrecht, contenant invitation de se trouver incontinent à Bruxelles avec les autres états y convoqués: le tout sans préjudice de leurs privilèges" [3]).

1) „Pour le mieulx, s'accommodant à la tempeste" (Brief van den R. v. St. aan den koning, van 22 September: Corresp. de Phil. II. t. IV, p. 386).

2) Actes des Et. Gén. 1576—1585, t. I, p. 3. De circulaire zelve staat gedrukt p. 422 en ook in de Corresp. de Phil II, t. IV, p. 386.

3) Ibid., p. 7. — Den 30sten Mei van het volgend jaar verzocht de Chambre des aides aan de Staten-Generaal: „qu'il soit pris des mesures pour que les pays de Limbourg,

Hoe goed past deze aanteekening bij het gansche voorafgegane betoog: hoe duidelijk komt hier het onderscheid uit tusschen de gewone vergadering der Staten-Generaal en de zeldzame, waarop de zeventien provinciën aan een plechtige regeeringsdaad aandeel komen nemen. Opmerkelijk ook het bijvoegsel aan het slot: zij worden geroepen zonder te kort te doen aan hun voorrechten. Het wordt als een voorrecht beschouwd, weg te mogen blijven van vergaderingen, waarop meestal slechts beden vallen in te willigen.

De Raad van State heeft werkelijk de oproeping gedaan, gelijk die van Brabant het hem verzochten. De brief, dien hij aan Gelderland en Zutfen heeft gericht, is (vertaald) bewaard gebleven, en ook daarin vinden wij er den nadruk op gelegd, dat het verschijnen ter vergadering geacht zal worden te geschieden „one prejudicium oder naedeel der Landen van Gelre ende Zutphen privilegiën, alden hercomen ende gebruik"; van welke verzekering de Staten van hun kant in de procuratie, die zij hun afgevaardigden medegeven, ook niet verzuimen acte te nemen [1]).

Op deze wijze, onder den drang van omstandigheden, waaraan ik het dienstig vond even te herinneren, werden de beide vergaderingen, de gewone en ongewone [2]), (naar het toen bedoeld werd slechts tijdelijk, maar inderdaad voor altoos) versmolten tot ééne, uit negentien leden, indien allen opkwamen, saamgesteld: uit de deputatiën namelijk der zeventien provinciën, die Karel's afstand en misschien meer andere plechtigheden hadden bijgewoond, en uit de twee steden bovendien, Doornik en Valenciennes, die afzonderlijk op de bede-vergaderingen plachten vertegenwoordigd te wezen en te stemmen. In de resolutiën der Staten-Generaal sedert 1576, door den rijksarchivaris De Jonge in druk gegeven, vinden wij dan ook in de meestal onvoltallige vergaderingen — Luxemburg nam er stelselmatig geen deel aan — leden van beiderlei soort aanwezig; waardoor meteen het bericht, dat Bor

---

Luxembourg, Gueldre, Frise, Groningue, Overyssel et Utrecht (dus al de niet samen contribueerenden van voorheen) contribuent dans les dépenses de la Généralité" (Ibid., p. 177).

1) Bij Bondam, Onuitgeg. Stukk., dl. I, blz. 11, 19. Uit vrees om zijn recht van niet buiten de landpalen geroepen te mogen worden, te verkorten, had Gelderland ook in 1555 zijn afgevaardigden alleen gemachtigd om de vergadering bij te wonen, niet om 's vorsten eed te ontvangen of hem weerkeerig eed te zweren (Gachard, Anal., t. I, p. 80).

2) Deze uitdrukking is niet van mij. Viglius zegt dat Alva met zijn bede om den Tienden penning te berde kwam, „evocatis Bruxellas antiquis ordinariisque Statibus Belgiae" (t. a. pl., p. 387). „Oude patrimoniale landen": Van der Goes, dl. II, st. 3, blz. 642.

bekomen had van een heer, die deze bijeenkomsten had bijgewoond, in de hoofdzaak wordt bewaarheid.

Van een vergadering, op den voet van die van October 1555 ingericht, tot beslissing der kerkelijke geschillen, waarop het verdrag van Pacificatie en het Eeuwig Edict uitzicht hadden gegeven, is wegens den loop der omstandigheden niets gekomen [1]). De gemengde vergadering, die wij omtrent dien tijd zagen ontstaan, heeft voortgeduurd, totdat de Waalsche gewesten zich met den koning en zijn landvoogd, den hertog van Parma, verzoenden en als een kern werden, waarom zich een Statenvergadering van gehoorzame provinciën, tegenover die der opstandelingen, vormen kon. De laatsten, de opstandelingen, namen een tijdlang gestadig af in aantal — dank zij het wapengeluk en het staatsmansbeleid van Parma — en in gelijke mate nam het aantal der hereenigden toe. Eindelijk, omstreeks 1598, hadden beiden de onderlinge verhouding bereikt, waarin zij gedurende twee eeuwen zouden blijven staan: het Noorden telde zeven gewesten [2]), het Zuiden dertien; doch dewijl Gelderland aan beide zijden meegerekend wordt (het Overkwartier bij het Zuiden, de drie andere kwartieren bij het Noorden), bedraagt het geheel niet meer dan negentien, evenveel als er van 1576 tot 1579 in één vergadering bijeen hadden gezeten.

Vergaderen doen evenwel voortaan in het Zuiden de Staten-Generaal slechts zelden; de regeering verkiest over bede de Provinciale Staten liever afzonderlijk aan te spreken; en dezen die, afgemat van de langdurige en vruchtelooze woelingen, de orde liever hebben dan het recht van mederegeeren, berusten hierin. Slechts bij bijzondere voorvallen worden zij nog bijeengeroepen. Zulk een gebeurtenis was in 1598 de afstand, dien koning Philips stervende deed van de Nederlanden aan zijn dochter, de infante Isabella, toen zij met haar neef Albertus,

---

1) Vgl. hierover De Jonge, blz. 547, art. 3; Corresp. de Granvelle, t. VI, p. 214, 221; Corresp. de Phil. II, t. V, p. 417; Bussemaker, Afscheiding, dl. II, blz. 342.

2) De Vereenigde Provinciën houden zich aan den overgeleverden toestand, door Drente niet te laten meetellen; maar zij houden toch ook rekening met het sedert gebeurde, door het van Overijsel los te maken en op zichzelf te laten staan (zie ook: Magnin, III^{a}, blz. 175, 223, 249. 255, 261/2). — Over Wedde en Westerwolde vgl. Alting, Pilaren, dl. II, blz. 35 vlg.; R. Fruin, Westerwolde, blz. 156; v. d. Aa, i. v. De Staten-Generaal gaven aan prins Willem II het stadhouderschap over Wedde en Westerwolde (Resol. Stat.-Gen., 28 Februari 1648 bij: Wicquefort, Hist. des Prov. Unies, t. I, p. 237). — Over Lingen zie Tegenw. Staat v. Overijssel, dl. II, blz. 160 vlg.

van den Oostenrijkschen tak der Habsburgen, in het huwelijk zou treden.

Zoo ooit was dat een gelegenheid om de geërbiedigde vormen van weleer in acht te nemen en een vergadering naar het voorbeeld van die, waarin de afstand van Karel V had plaats gehad, te beleggen. Inderdaad, in menig opzicht geschiedde dit ook en, om slechts te noemen wat voor ons onderwerp het opmerkelijkst is, weer zeventien banken werden voor de Staten der provinciën aangerecht [1]). Maar zes zouden onbezet zijn gebleven, de zes waarop voorheen de Staten der thans afvallige gewesten — Gelderland bleef door zijn Overkwartier vertegenwoordigd — hadden plaats genomen, indien niet de overtalrijke deputatiën van Brabant en van Vlaanderen elk twee banken hadden gevuld, en Valenciennes en Doornik, in strijd met het oude gebruik, afzonderlijk waren beschreven en geplaatst. Toch getuigden nog twee ledige banken van het door den opstand geleden veel grootere verlies.

Nog twee gelijke bijeenkomsten derzelfde gehoorzame provinciën heeft de zeventiende eeuw zien beleggen, in 1600 en in 1632, beide malen wegens nijpend oorlogsgevaar en drang tot vrede met het voorspoedige Noorden, en ook niet meer dan die twee. Evenmin de achttiende, totdat met haar einde ook het einde van het aloude staatswezen aanbrak en de revolutie nieuwe toestanden in het leven ging roepen. Voor ons onderwerp zijn bij de twee eenige vergaderingen, welke ik noemde, alleen de geschillen van belang over de rechten en aanspraken van Limburg en Valenciennes, die aan den haast vergeten oorsprong dezer gemengde vergadering (uit de ineensmelting van twee onderscheidene, die voorheen bestaan hadden) nog eenigermate herinnerden. Bij gelegenheid eener vinnig betwiste stemming over een zaak van belang, hielden die van Limburg en Overmaze vol, „qu'ils avoient voix décisive, distincte de celle de Brabant," maar ontkenden anderen dit even stellig, bewerende „que eulx avec Brabant ne faisoyent que une voix et que, en conformité de ce, journellement jusques lors le greffier de Brabant joindoit la voix desdicts de Limburg et Oultremeuse aveq celle desdicts de Brabant" [2]). De laatsten hadden zeker het oude herkomen in hun voordeel. Maar kon men zich hierop te recht beroepen, nu sedert zooveel veranderd

1) „Embas de ladicte sale furent dressez.... dix sept bancqz" etc. (Gachard, Docum. inéd., t. I, p. 463 suiv.)

2) Actes des Et. Gén. de 1600, p. 222. Het staat eenigszins anders in de Lettre aux questeurs, p. 11.

was? Niet zonder reden beweerden die van Limburg, dat zij niet minder aanspraak op zelfstandigheid en een eigen stem hadden als anderen, „signament celles esclissées hors de la Flandre [Lille-Douay-Orchies, Tournay et Tournaisis], item Valenciennes hors de l'Haynault, desquels ils ne s'estimoyent moindres ny debvoyent estre traictés ou réputés de pire condition" [1]). Buiten twijfel. Maar aan Valenciennes even goed als aan hen werd, door Henegouwen althans, een afzonderlijk bestaan betwist. Toen aan die stad de beurt kwam om in de vergadering voor te zitten, verzette zich de provincie daartegen, onder voorgeven dat de stad niet eens op zitting en stem in de vergadering, laat staan op het voorzitterschap, aanspraak mocht maken. Wat in 1576 en later gebeurd en toen geduld was, mocht niet ten voorbeeld strekken voor thans „pour estre la meslange d'iceulx (der toenmalige Staten-Generaal) si cognue à tout le monde, qu'il vauldroit mieulx d'en ensevelir la mémoire en une oubliance sempiternelle" [2]). Van vroeger tijden en van de toestanden vóór den opstand schijnt de herinnering uitgewischt of althans zeer verflauwd te zijn. Die van Valenciennes weten alleen te antwoorden, dat zij „de temps immémorial" door den landsheer beschreven worden en in de Staten-Generaal zitting en stem hebben, waaruit het mindere recht op het voorzitterschap bij beurte van zelf volgt. Dat er van ouds tusschen gewone bede-vergaderingen en ongewone plechtige bijeenkomsten onderscheid placht gemaakt te worden, en dat hieruit de verscheidenheid der antecedenten te verklaren en de rechtsquaestie te beslissen was, schijnt aan niemand ingevallen: zoo weinig, dat Henegouwen aan Valenciennes zelfstandigheid ontzegt juist op het stuk van de bede [3]), het eenige waarin het zelfstandig placht te zijn. Regeering zoowel als Staten ontwijken, blijkbaar uit ongenoegzame kennis van het verledene, het hoofdgeschil, en behelpen zich met een middel, dat beide partijen eenigermate bevredigen kan, zonder een van beiden in het ongelijk te stellen. Zij laten den feitelijken toestand gelijk hij was; en zoo is hij dan ook steeds blijven voortduren. Bij den aanvang van het revolutie-tijdvak erkent Nény nog al de provinciën, wier Staten wij in 1598 vergaderd zagen, als zelfstandig, uitgezonderd — het spreekt van zelf — de drie, die Lodewijk XIV intusschen

1) Ibid., p. 125.
2) Ibid., p. 140.
3) „Principalement en matière d'aydes, comme dépendantz des Estatz d'Haynault" (t. a. pl.).

had geroofd en bij vredesverdragen behouden: Artois, Lille-Douay-Orchies en Valenciennes.

Laat ik ten slotte de uitkomsten, waartoe ons ons onderzoek geleid heeft, nog kortelijk samenvatten. Het is ons dan gebleken:

Dat de traditioneele zeventien provinciën die zijn, wier afgevaardigden bij zeldzaam plechtige gelegenheden de eigenlijke Staten-Generaal vormen.

Dat buitendien onder denzelfden naam van Staten-Generaal veel vaker de Staten bijeenkomen van die provinciën, die gemeenschappelijk in de beden van den landsheer contribueeren.

Dat op die bede-vergaderingen, waaraan derhalve meerdere provinciën geen deel nemen, daarentegen twee aanzienlijke steden, afgezonderd van de landschappen waartoe zij behooren, zitting en stem hebben, Valenciennes en Doornik.

Dat tot de eigenaardige vergadering, die in het najaar van 1576 door den Raad van State, zonder machtiging des konings, op verlangen van Brabant, werd beschreven, aanvankelijk slechts die gewesten geroepen werden, die op de bede-vergaderingen plachten te verschijnen; doch dat de overige weldra insgelijks werden genoodigd.

Dat bij gevolg die vergadering in 1577 en eerstvolgende jaren, indien zij door al de beschrevenen ware bijgewoond, uit negentien leden zou hebben bestaan.

Dat dit zoo heeft voortgeduurd, totdat de verzoening, eerst van de Waalsche en daarna allengs van al de zuidelijke gewesten met den koning de Staten-Generaal in twee groepen heeft gesplitst, de gehoorzame en de afvallige, die sedert beiden afzonderlijk vergaderen.

Dat eindelijk de ééne groep de zeven noordelijke provinciën omvat, en de andere de twaalf overige, waarbij als dertiende het Overkwartier van Gelderland meetelt.

Dat tot op de groote revolutie, aan het eind der vorige eeuw, het getal der noordelijke groep geen verandering ondergaan heeft, en dat der zuidelijke slechts verminderd is ten gevolge der verliezen aan Frankrijk geleden.

(Bijdragen voor Vaderl. Geschiedenis en Oudheidkunde, Derde Reeks, dl. VII, blz. 222 vlg.)

BELASTING BIJ QUOTEN EN BIJ GEMEENE MIDDELEN IN 1577.

(1893.)

Onder het opschrift *Inkomstenbelasting* heeft de heer J. F. van Someren in den *Navorscher* [1]) naar een handschrift van het Britsch Museum een document uitgegeven, dat niet onbelangrijk is, maar zonder behoorlijke toelichting gevaar loopt van verkeerd opgevat te worden [2]). Ten einde dit te voorkomen, wensch ik het stuk in verband met de tijdsomstandigheden te beschouwen. Te liever, omdat dit zich als van zelf aansluit aan den inhoud van het voorafgaande opstel.

Het bedoelde stuk is een plan van hoofdgeld, „capitale omsettinghe", „assiette capitale", zooals men toen zeide, afkomstig van de Staten-Generaal, die niet lang te voren de Pacificatie van Gent met Holland en Zeeland gesloten hadden.

Die Staten, zoodra zij zich tegen den wil en buiten voorkennis van den koning hadden geconstitueerd, behoefden veel geld, eerst voor het krijgsvolk, dat zij aanwierven om er de muitende Spanjaarden mee te beteugelen, en later voor het afbetalen van diezelfde Spaansche benden, hetgeen aan het wegzenden ervan vooraf moest gaan. Zij vonden het geld in de eerste plaats door te leenen van wie uit vaderlandsliefde of uit winzucht, op hooge rente, maar leenen wilden, en verder uit een belasting van 300.000 £, die zij naar de oude quoten over de provinciën omsloegen. Maar in de resolutie, hierop betrekkelijk, voegden zij er

---

1) Dl. XLIII, blz. 61.

2) Zooals in den Ned. Spect. 1893, blz. 51 gedaan is.

reeds deze clausule aan toe: „et ce sans prejudice de debvoir suyvre le pied des quotes certain temps observé" [1]).

Er was namelijk sedert lang tweeërlei soort van belasting bij Regeering en Staten gedurig in besprek geweest: die welke over provinciën werd omgeslagen en door elke van deze op de wijs die zij verkoos kon worden geheven, en die welke door gemeene middelen, accijnsen namelijk, over het geheele land eenparig werden geïnd. De kleine provinciën verkozen de eerste, Brabant en Vlaanderen [2]) daarentegen de tweede, en de regeering insgelijks. De 100ste penning van het vermogen en de 10de en 20ste der verkochte roerende en onroerende goederen, acht jaren vroeger door Alva geëischt, waren zulke algemeene middelen geweest, waarvan de laatste om zijn voor den handel verderfelijke strekking ook bij Vlaanderen en Brabant verafschuwd werd, doch anders om zijn algemeenheid wel in hun smaak had moeten vallen [3]). Thans, nu de beide machtige provinciën in de Generale-Statenvergadering uit den aard der zaak den boventoon voerden, was het te voorzien dat zij zich op den duur niet aan het quotenstelsel zouden houden.

Inderdaad al spoedig, ongeveer te gelijker tijd, dreven zij het invoeren van tweeërlei gemeene middelen door. Op voorstel en aandrang inzonderheid van Brabant schreven de Staten-Generaal vooreerst het heffen van een 100sten penning van het vermogen uit, „sur les anciens cohiers du premier centiesme de l'an 1569" (die van Alva dus), doch naar de veranderde omstandigheden eenigermate gewijzigd en van één bijzonder hatelijke bepaling ontdaan [4]). En ten andere voerden zij, voorloopig voor een half jaar, over al de gewesten gemeene accijnsen in, op de eerste levensbehoeften, kleedingstoffen en luxe-artikelen [5]), hoedanige reeds lang in sommige provinciën, met name in Brabant en Vlaanderen, ter betaling der quoten, in zwang waren [6]). Het geschiedde echter

1) De Jonge, Resolutiën der Staten-Generaal, 23 October 1576, dl. I, blz. 69.

2) Viglius, De decimo denario, p. 302; Gachard, Lettre aux questeurs, p. 32. Zie ook Plakkaat van moderatie bij Bor, dl. I, blz. 344ª (Bk. V, fº. 248).

3) Alva zelf deed opmerken, „decimum denarium generale esse medium" (Viglius, p. 313)

4) De Jonge, 3 November 1576, blz. 94. — Volgens de ordonnantie van Alva had het den aangeslagenen niet vrij gestaan hun klachten voor den gewonen rechter te brengen; zij moesten het met de commissarissen ad hoc vinden. In de ordonnantie der Staten (pamflet Meulman, N°. 300) werd deze bepaling uitdrukkelijk teruggenomen.

5) Zie de ordonnantie, in pamflet Meulman, N°. 305.

6) Corresp. de Phil. II, t. II, p. 460/1.

niet zonder ernstigen tegenstand van sommige kleinere gewesten, die slechts berustten nadat hun was toegestaan hun aandeel af te koopen voor een ronde som, uit provinciale belasting naar hun verkiezing te vinden.

Dit was alles voorafgegaan aan het accoord met den inmiddels overgekomen nieuwen landvoogd, don Juan. Zoodra van hem de bevestiging der Pacificatie en van het Eeuwig Edict was afgedwongen, kwam een ander gewichtig belang op den voorgrond. Het talrijke vreemde krijgsvolk in 's konings dienst, dat het land uitmergelde, diende hoe eer hoe liever afbetaald en verwijderd. Maar daartoe waren alweer haast onbetaalbaar groote geldsommen [1]) van noode. Hoe die te vinden?

Den eersten Mei kwam don Juan te Brussel, door de Staten plechtig ingehaald, en den 7en was men reeds tot een plan van buitengewone belasting besloten [2]). Het was door de Staten aan don Juan voorgelegd en door hem als het meest verkieselijke overgenomen en nu weer, als ware het van zijn eigen vinding, aan hen aanbevolen. Niet met algemeene stemmen evenwel, slechts bij meerderheid van stemmen ging het door. „Les Seigneurs [hun Hoog Mogenden] ont par pluralité des voix accordé, sur le bon plaisir des Etatz quy les ont cy envoyez, la capitation, selon que se mettra par escript par aucuns à deputer de chacune province" [3]).

1) Zoo zegt don Juan zelf (Corresp. de Phil. II, t. V, p. 404).

2) Corresp. de Phil. II, t. V, p. 402.

3) De Jonge, dl. II, blz. 273. Volgens Van Someren (of liever volgens Hudoy door hem aangehaald) was het Boischot (zie over dezen Corresp. de Granv., t. V, p. 421), die het tarief ontworpen had. Bij De Jonge vindt men over deze zaak nog het volgende, p. 298: XVI May. Résolu que les députez des Estaz furniront à l'escript de la capitation soubz le bon plaisir de leurs maistres et collègues, et à condition que tous ensuyvent sans excepter personne, degré en degré, d'Estat en Estat; et que aultrement sy leurs maistres ne l'accordent, ils recouvriront ce qu'ils auront deboursé sur le Generalité, le tout sans préjudice du droict des Estatz". — P. 306: „20 May. Résolu de poinct encores donner en imprimerie les moyens de capitation, tant que les membres l'ayent accordé". — P. 322 „XXIV May. Résolu que tous deputez des Estatz, estans présens à Bruxelles, furniront en dedans le lundy prochain à leurs capitations par manière de provision et sans préjudice, pour en repeter en cas que les Estatz n' accordent les moyens de la dicte capitation, et chacun pensionaire de chacune province apportera demain sa liste des deputez des Estatz présentz. Et quant aux trois difficultez proposeez par les Prelatz de Brabant, elles sont esté rejetes. Et sy sera ladicte capitation recompté par quelcung des Estatz de chacune province et employé au licentiement des gens de guerre envoyez par deça par le prince d'Orange". — Op de capitation hebben nog betrekking de volgende stukken, vermeld bij Gachard, Actes des Etats Généraux, t. I: N°. 579 (besluit der heffing), 588/510 (toestemming van Henegouwen en Namen), 628 (brief van de Staten-Generaal

Een hoofdgeld, „een capitale omsettinghe", dus zou moeten aanvullen hetgeen uit de opbrengst der gemeene accijnsen, die meteen voor de drie volgende jaren zouden worden bestendigd [1]), niet geheel te vinden was.

Boven een omslachtige, een hatelijke inkomstenbelasting, die een ieders gegoedheid ontdekken en openbaren zou, had men de voorkeur gegeven aan „une gracieuse quotisation capitale", zooals don Juan [2]) het uitdrukt, „sur chascun qui auroit moyen de furnir quelque chose, sans avoir du tout esgard à la richesse ou aux facultez des personnes, que ne se pourroit faire sans grand despens, longueur de temps et cognoissance desdictes facultez des personnes, chose dangereuse et odieuse [3]), comme l'on a tousjours tenu, ains seulement ayant prins esgard aux degrez, estatz et qualitez des personnes". Hoewel meermalen ter sprake gebracht [4]), was zulk een hoofdgeld naar ieders qualiteit nog nooit in Nederland geheven [5]). De vraag was, of de Staten der provinciën het thans zouden willen en durven beproeven. Want nog „op welbehagen der Staten die hen gezonden hadden", en met meerderheid van stemmen hadden de afgevaardigden ter Staten-Generaal het plan voorloopig goedgekeurd. Eer het tot wet kon worden verheven moesten thans de Staten, in iedere provincie afzonderlijk, bijeenkomen en hun oordeel uitspreken. Indien één van allen er zijn goedkeuring aan onthield, was het voorstel afgewezen: immers in zake van contributie had geen overstemming, geen besluit bij meerderheid, hoe groot die wezen mocht, plaats.

---

aan de Staten van Artois over hun weigering, dd. 28 Juni), 620, 631, 649, 651 (weigering van Artois), 658, 664. Zie verder Bondam, Onuitg. Stukken, dl. II, blz. 378, 380, 386 en vooral dl. III, blz. 1; Corresp. de Phil. II, t. V, p. 402, 408, 753, 755, 778/9; Corresp. de Granvelle, t. VI, p. 211, 225.

1) De Jonge, blz. 277.

2) Corresp. de Phil. II, t. V, p. 499.

3) Vgl. Van der Goes, dl. IV, blz. 246; Viglius, De decimo denario, p. 287.

4) Den 14den September 1557 herinnerde de toenmalige landvoogd Lalaing, welke middelen men had voorgeslagen om de verzochte bede op te brengen: „à scavoir le centiesme sur les Biens Immeubles; autres par dixiesmes & cinquiesmes; par quelques impots sur le Sel, Laques, Especeries & semblables Marchandises; aucuns mettoient en consideration l'assiete capitale" (Van der Goes, Register, blz. 92). In April 1559 werd van de Staten door de regeering een bede gevraagd van 125,000 £, „te betalen in gereede penningen, by capitale ommestellinge, indien ghy sulcks bequaem ende geraden bevindt, ofte by leeninge, die ghy sult mogen rembourseeren op seeckere termynen, als ghy sult adviseeren ghevoechelijck te sijn" (Van der Goes, Register, blz. 47).

5) Uit Viglius, p. 289, zou ik opmaken, dat het hoofdgeld als provinciaal middel niet nieuw was.

Aanvankelijk ging het goed [1]). De eerste vergadering, die zich had uit te spreken, was die van Henegouwen. De Staten-Generaal zonden een uit hun midden, le Sieur De la Motte, er heen, „affin d'induire les Estatz dudict Haynault à consentir les premiers les Moyens Capitaulx, pour donner bon exemple aux autres Estatz" [2]). En waarlijk, die van Henegouwen gaven het goede voorbeeld, dat van hen begeerd werd, den 7den Juni [3]), hetwelk nu ook naar de beurt af door verreweg de meeste anderen werd gevolgd. Namen maakte wel eenige bedenkelijke voorwaarden, die echter het goede werk alleen niet verijdeld zouden hebben, indien niet Artois, welks hoogere standen, geestelijkheid en adel, al vroeger tegen de gemeene accijnsen en den hondersten penning groot en langdurig bezwaar hadden gemaakt [4]), thans stellig en volstandig had geweigerd [5]). Zijn afgevaardigden ter Staten-Generaal hadden dit van den beginne af doen voorzien; zij hadden niet eens hun Provinciale Staten willen vergaderen [6]), voordat het zou gebleken zijn, dat de overige gewesten hun aandeel in de vroeger uitgeschreven belastingen hadden afbetaald; en hoewel don Juan die Staten toen, buiten hen om, door zijn stadhouder had laten beschrijven, en het na de eerste verwerping van het voorstel, op verzoek der Staten-Generaal, nog eens deed [7]), het baatte alles niets: de Staten van Artois betoonden zich onverzettelijk, onverbiddelijk. Het plan moest dus wel worden opgegeven. Dat was ook de raad, dien don Juan ten slotte aan de Staten-Generaal gaf. „Ce consideré", schreef hij hun den 11den Juli, „il y a icy semblé que seroit mieulx de se prévenir de quelques aultres moyens pour recouvrer prestement deniers, fust par répartissement en quotes de quelques cincq ou six millions

1) Don Juan bood aan zelf in zijn qualiteit 60,000 gld. bij te dragen (zie Van Someren, Inkomstenbelasting in den Navorscher en vergelijk: Actes des Et. Gén., t. I, p. 189; Corresp. de Phil. II, t. V, p. 329, 402; De Jonge, dl. II, blz. 274).

2) De Jonge, dl. II, blz. 356.

3) Gachard, Actes des Et. Gén., t. I, p. 179.

4) Artois had zich indertijd ook verzet tegen den Tienden penning (Corresp. de Phil. II, t. II, p. 93, 98; Viglius, p. 295, 319).

5) Gachard, Actes des Et. Gén., t. I, p. 195, 189. — Zoo wij Morillon mogen gelooven, was de burgerij van de hoofdstad het in dezen met de geestelijkheid en adel eens. „A tenu a peu (schrijft hij den 24sten Juni) que le petit peuple d'Arras ne se soit eslevé contre le magistrat et faict tomber des têtes" (Corresp. de Granv., t. VI, p. 325). Dit verklaart den onverzettelijken tegenstand der Staten van de provincie.

6) Corresp. de Phil. II, t. V, p. 775.

7) De Jonge, dl. II, blz. 314.

ou aultre somme que l'on advisera convenir, en diminuant les quotes de ceulx qui sont trop chargez" [1]).

Het was waarlijk ook het eenige wat er overschoot. Zoo enorme sommen als de landvoogd voorsloeg wel niet, maar toch twee beden, één van 780,000 ℒ en een andere van twee millioen, over de gebruikelijke quoten om te slaan, willigden alle provinciën, ook Artois niet uitgezonderd [2]), weldra in. Het geld werd opgebracht, — maar het stelsel van gemeene middelen had voor dat van de quoten moeten onderdoen. Hetzelfde (in het voorbijgaan zij het opgemerkt) geschiedde later in het Noorden. De Unie van Utrecht schreef in haar 5de artikel het heffen van gemeene imposten ter bestrijding der algemeene uitgaven voor; maar het gebruik, dat machtiger was dan betere voornemens, bleef zich steeds aan de oude quoten houden.

Doch slechts als gemeen middel der Generaliteit was de capitation gevallen. Aan elke provincie in het bijzonder stond het natuurlijk vrij er zich van te bedienen. Werkelijk hebben Henegouwen en Brabant, misschien ook nog anderen, dit gedaan. En juist uit dien hoofde, omdat Brabant het deed, bezaten wij den Dietschen tekst van het ontwerp al lang voordat Van Someren (en vóór hem, dien hij noemt doch wiens boek mij onbekend is, Jules Hudoy) ons den Waalschen mededeelde. Want, daar de Staten van Brabant de „personeele ende gewillige contributie ende medegeldinghe", zooals zij de capitation betitelden, in hun provincie verkozen in te voeren, dienden zij de ordonnantie wel in druk te geven. Het boekje, waarin zij het deden, berust in meer dan één verzameling van pamfletten [3]). Het kan dienst doen ook om enkele fouten van het Waalsche afschrift te verbeteren.

Buitendien staat de Dietsche redactie gedrukt in een boek, dat binnen een ieders bereik is: in het derde deel der welbekende *Verzameling* van Bondam. Zij komt daarin voor als een „propositie", uit naam der Staten-Generaal aan de Staten van Gelderland gedaan. Hoe die zaak zich had toegedragen, is niet zonder belang, en verdient wel, dat ik het ten slotte mededeel.

Ik heb in het voorafgaande opstel over de Zeventien Provinciën uiteengezet, hoe de gewone vergadering van wat men kortaf de Staten-Generaal placht te noemen, eigenlijk bestond uit de

1) De Jonge, dl. II, blz. 779.

2) Actes des Et. Gén.. t. I, p. 231.

3) In die van wijlen Meulman b.v., thans te Gent bewaard (N°. 315 van den catalogus), en in die der Thysiana.

afgevaardigden van die provinciën, „qui sont accoustumez de contribuer ensemble", waaronder noch Gelderland noch een der overige Noordelijke gewesten, die eerst onder Karel V werden aangewonnen, begrepen was. Na de Pacificatie van Gent hadden die oude Staten-Generaal de overige Staten ook wel beschreven en in hun midden welkom geheëten, maar aanvankelijk niet gedwongen om voortaan met hen mee te contribueeren. Wel hadden zij bij voorkomende gelegenheid van hen, evenals van de heeren van Holland en Zeeland [1]), een bijdrage overeenkomstig elks vermogen verzocht, maar zich met welwillende betuigingen en verontschuldigingen laten paaien. Later evenwel, toen zij don Juan als landvoogd over geheel Nederland erkend hadden en met zijn toestemming en bijstand de gemeene middelen trachtten te bestendigen en de capitation in zwang te brengen, hadden zij begrepen wat meer aandrang te mogen gebruiken. Wij vernemen dit van don Juan zelven. In den reeds vroeger door mij aangehaalden brief schrijft hij: „Et pour ce que les provinces non contribuables ordinairement, comme Geldres, Overysel, Frize, Groningen, Utrecht et Luxemburg, ne sont coustumières d'accorder semblables demandes, et que toutesfois la raison veult qu'ils assistent au secours de ceste présente nécessité tant grande, procédée de cause commune, et tendant ce que se prétend par ses moyens d'argent au bénéfice général et universel de touts les pays de par deça, l'on a advisé que on leur remonstreroit ladicte nécessité présente et ce que, pour y subvenir, l'on a proposé aux aultres provinces, afin qu'ilz y assistent pareillement par les mesmes moyens ou telz aultres qu'ilz adviseront mieulx convenir."

Om aan dit rechtmatige verlangen te helpen voldoen gelastte de landvoogd terstond de Staten dier gewoonlijk niet mede contribueerende provinciën te vergaderen, hetgeen ook omstreeks den eersten Juli geschiedde. Overal werd toen het plan der capitation, zooals deze later in Henegouwen en Brabant geheven is, voorgesteld. De propositie, aan de Staten van Gelderland gedaan, is in meer dan één afschrift in Geldersche archieven bewaard gebleven, en als een belangrijk gedenkstuk door Bondam, die van de Brusselsche uitgaaf geen kennis droeg, in zijn groote *Verzameling* afgedrukt. Geen overbodige zorg, want zelfs in de Brabantsche

---

1) De Jonge, dl. II, blz. 279. Bor, dl. I, blz. 814/5 (Bk. X, f°. 244). Vgl. voor iets later tijd, October 1577: Bijdr. en Meded. Hist. Gen., dl. XIV, blz. 10, 16, 26, 32, 33, 39, 41/2, 42.

ordonnantie zijn drukfouten ingeslopen en enkele regels uitgevallen, die wij nu uit Bondam's uitgaaf kunnen verbeteren en invullen.

Dat overigens de propositie noch in Gelderland noch in een der andere aangezochte provinciën een gunstig gehoor heeft gevonden, behoeft wel niet gezegd. Geen van allen liet zich het voorstel van hoofdelijke omzetting welgevallen. Gelderland was nog het redelijkst en betoonde zich althans tot eenigen bijstand bereid. Na zich nog eens en met sterker aandrang te hebben laten manen, bood het eindelijk „naar krancken vermogen der Landschap" aan, „by provisie de somme van hondert duysent carolus gulden" bij te dragen, die natuurlijk in dank aanvaard werd, als een goed begin van beter, — welk beter zich begrijpelijker wijze heeft laten wachten. Friesland had al vroeger zijn besluit genomen. Reeds den 14en Juni was bij de Staten-Generaal een brief van zijn President (den President van het Hof) ter tafel gebracht, „contenant excuses de ne pratiquer illec l'assiette capitale", om reden dat de Friezen voornemens waren voor eigen behoefte een soortgelijk hoofdgeld te heffen, ten einde in het onderhoud van het door hen geworven krijgsvolk en in het afdoen van gemaakte schulden te voorzien. Wat de overigen mogen geantwoord hebben is mij niet bekend, maar laat zich gissen. Zij zullen wel na als voor „provinces non contribuables" gebleven zijn.

(Bijdragen voor Vaderl. Geschiedenis en Oudheidkunde, Derde Reeks, dl. VII, blz. 340 vlg.)

OVER DE UNIE VAN UTRECHT [1]).

(1879.)

Met de door prof. Brill medegedeelde opmerkingen over de Unie kan ik grootendeels instemmen. Ook ik ben van oordeel, dat men het traktaat der Nederlandsche Unie niet mag beschouwen en beoordeelen als een proeve van staatsmanswijsheid, als een grondwet naar de lessen van het staatsrecht opgesteld. Het traktaat was een historisch product, de slotsom van lange onderhandelingen en een transactie tusschen de zienswijzen en bedoelingen van verschillende partijen. Dat blijkt overtuigend uit de bescheiden, door Van de Spiegel een eeuw geleden aan het licht gebracht en inzonderheid uit het stuk, dat Van Deventer in het 1ste deel van zijn *Gedenkstukken van Oldenbarnevelt* [2]) heeft opgenomen. Om de bepalingen der Unie met billijkheid te beoordeelen, moet men zich verplaatsen in de omstandigheden, waaronder zij gesloten is, en zich dan afvragen of onder de gegeven voorwaarden betere beschikkingen te treffen zouden zijn geweest. Dat latere schrijvers en redenaars deze billijkheid niet altijd hebben betracht, geef ik gaarne toe.

Aan den anderen kant twijfel ik of de staatslieden der Republiek en met name de twee beroemde mannen [3]), op wier oordeel prof. Brill zich heeft beroepen, in deze wel de meest bevoegde beoordeelaars van het traktaat van Unie zijn. In hun tijd en zoolang de Republiek gestaan heeft, waren allen het eens dat

---

1) Naar aanleiding van een voordracht van prof. dr. W. G. Brill in de Koninklijke Akademie van Wetenschappen. dd. 8 September 1879. Zie Versl. en Meded. der Akademie, Tweede Reeks, dl. IX, blz. 137 vlg.

2) Blz. 8 vlg.

3) Slingelandt en Van de Spiegel. (N. v. d. R.)

geen verbetering van den regeeringsvorm kon plaats grijpen dan op den grondslag der Unie, en elk plan van hervorming deed zich uit dien hoofde voor als „grondwettige herstelling" als afschaffing van later ingeslopen misbruiken in het oorspronkelijk voortreffelijke plan. Eerst nadat de geheel nieuwe staatsbegrippen, die bij het uitbreken van den opstand der Engelsche koloniën in Noord-Amerika verkondigd waren, ook in Frankrijk waren geleerd en toegepast, eerst na 1795 houdt bij ons de eerbied voor het oude herkomen op en verlangt men niet meer het oorspronkelijke te herstellen, maar iets nieuws overeenkomstig de nieuwe begrippen te stichten. Slingelandt en Van de Spiegel ontveinsden zich niet dat de regeeringsvorm, waaronder zij den staat bestuurden, vol defecten was; maar beseffende dat een doortastende hervorming buiten hun bereik lag, beperkten zij hun wenschen en plannen tot het wegnemen der meest hinderlijke gebreken, zonder aan het stelsel zelf te raken, dat zij integendeel als nog steeds bruikbaar niet alleen, maar zelfs als voortreffelijk in zijn soort plegen te roemen. Aan hun lof evenwel, die uit zulk vooroordeel voortvloeit, mogen wij geen groot gewicht hechten. Wij zelven, die de lotgevallen der Republiek in hun geheel, als een afgesloten tijdvak der geschiedenis, overzien, zijn beter in staat de werking en bij gevolg de meerdere of mindere deugdelijkheid van de bepalingen der Unie te beoordeelen, dan de staatslieden, die in de vorige eeuw onder haar heerschappij leefden.

Vooral zijn wij meer dan zij bevoegd de ontwikkeling van den staatsvorm onder den invloed van het Unietraktaat te vergelijken met de richting, waarin de landsheeren uit het Bourgondisch-Oostenrijksch stamhuis den vooruitgang hadden gezocht. Zulk een vergelijking is niet geschikt om onze ingenomenheid met het eigenaardige van het traktaat van de Unie te verhoogen. Zij toont ons hoe velerlei nuttige instellingen, die de eenheid van wetgeving en rechtspraak, de overeenstemming van belangen en doeleinden, de weerbaarheid van den staat tegenover zijn naburen beoogden en aanvankelijk uitwerkten, bij de Unie vernietigd zijn, en, zoolang de Unie geduurd heeft, zijn blijven ontbreken. Onze hedendaagsche staatsinstellingen zijn nader verwant aan de toestanden van vóór dan van nà de Unie; ons koninkrijk heeft verschillende stichtingen van onze oude landsheeren, die de Republiek had opgeheven, hersteld en wij hebben geen reden ons daarover te beklagen. — Het gaat echter niet aan het particularisme, dat onder de Republiek geheerscht heeft, af te leiden uit de bepalingen van het

Unietraktaat. Veeléer hebben wij den aard dier bepalingen te verklaren uit den geest van particularisme, die bij het sluiten der Unie reeds de overhand had genomen. Sommige bepalingen van het traktaat, die nog te zeer aan het streven naar staatseenheid herinnerden (om er één te noemen, de bepaling omtrent de gemeene middelen), zijn zelfs nooit nageleefd, dewijl zij de zelfstandigheid der deelen van den staat te veel schenen te beperken. Het Unietraktaat stond in menig opzicht boven de praktijk, die van stonde aan plaats had. Maar waar is het dat het traktaat, toen het eens de grondwet van de Republiek was geworden, het terugkeeren van den verkeerden weg, dien men had ingeslagen, gedurende twee eeuwen heeft belet.

(Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie, afd. Letterkunde, Tweede Reeks, dl. IX, blz. 139 vlg.)

GRANVELLE ALS EERSTE MINISTER [1]).

(1895.)

Het boek van Philippson, vol wetenswaardige nieuwe bijzonderheden, schijnt mij minder juist aangelegd te zijn en geen afgerond geheel te vormen. Het zal ons de geschiedenis der Spaansche monarchie beschrijven gedurende de zeven jaren, die Granvelle aan het hof van Philips II als eerste minister doorbracht. Maar maken die jaren dan een welbegrensd tijdvak van de regeering des konings uit? Volstrekt niet. Het tijdstip, waarop de kardinaal zijn taak aanvaardde, kan wel als het begin van een nieuw tijdperk worden aangemerkt, maar het oogenblik waarop hij stierf, valt geenszins samen met een rustpunt in de geschiedenis; al de groote ondernemingen, die in dien tijd waren aangevangen, zijn nog in vollen gang, geen enkele is afgedaan. Het tijdvak, waartoe zij behooren, kan eerst gezegd worden voleindigd te zijn twaalf jaren later, als koning Philips zelf sterft.

Heeft dan misschien de kardinaal, zoolang hij eerste minister was, een zoo machtigen invloed uitgeoefend, dat hij als het ware zijn stempel heeft gedrukt op het toenmalig regeeringsbeleid van zijn koning? Allerminst! Dit te vermoeden is een dwaling, waarin ons Ranke geleid had in een zijner vroegste werken (*Fürsten und Völker von Süd-Europa*), geschreven voordat hij zich in dat gedeelte der geschiedenis nog volkomen had ingewerkt, maar die ons al terstond verdacht moest schijnen na de uitgaaf der Venetiaansche *Relationi*, die van Matteo Zane inzonderheid, door Alberi, en die thans volkomen weerlegd wordt door onzen schrijver

---

1) Naar aanleiding van: M. Philippson, Ein Ministerium unter Philipp II. Kardinal Granvella am spanischen Hofe (1579—1586). Berlin, 1895.

zelven in het boek, dat ik aankondig. Want met zijn beweren aan het slot van zijn verhaal, dat Granvelle de grootsche plannen, die koning Philips in de tweede helft van zijn regeering heeft nagejaagd, niet slechts gediend en bevorderd, maar meerendeels zelf gevormd en aan zijn koning opgedrongen heeft, is in doorloopende tegenspraak zijn eigen voorstelling der feiten, waarin wij haast nergens den kardinaal zouden opmerken, indien hij niet van tijd tot tijd van den achtergrond, waarop hij gebleven was, werd opgeroepen om een kwalijk gemotiveerde lofspraak te ontvangen [1]).

De waarheid is, en op menige plaats erkent haar de schrijver onbewimpeld, dat de eigenzinnige koning geen leidend minister verlangde, geen andere dan die, hun titel getrouw, hem, den meester, bij het beramen en ten uitvoer leggen zijner eigen besluiten van dienst waren. Zoodra een hunner hem trachtte te overreden tot besluiten en daden, die buiten de richting vielen, welke hij uit eigen beweging volgde, voelde hij zich in zijn hoogheid gekrenkt, en, als het bij herhaling en met aandrang geschiedde, wendde hij zich van den onderdaan af, die beter wilde weten dan hij, de koning. Zulk een eigenwijs, eigenmachtig minister nu betoonde zich al spoedig na zijn optreden Granvelle, en al spoedig liet de koning hem weten dat dit Zijn Majesteit mishaagde. Een ieder weet, de koning was langzaam in zijn overwegen en besluiten en hield zijn bedenkingen en weifelingen voor zich. Het had den schijn alsof hij aan de zaak, die dringend een

1) De zucht om aan Granvelle een invloed toe te kennen, grooter dan hij had, doet den schrijver soms in zijn bescheiden lezen wat er niet in staat. Een enkel voorbeeld. Zooals bekend is, heeft Philips, om op den veroveringstocht tegen Portugal van naderbij het oog te kunnen houden, zich, tegen zijn gewoonte, uit Madrid naar Badajos verplaatst. Daartoe was niet besloten dan na rijp beraad, tegen den zin van sommige ministers, op aandrang van Granvelle, zegt onze schrijver, zonder eenig bewijs bij te brengen: „Das war vor allem Granvella's Ansicht gewesen" (p. 129). Maar nu betuigt de kardinaal zelf, in een brief aan Margaretha van Parma van 15 Mei 1580 (Corresp. de Granvelle, t. VIII, p. 56) juist het tegendeel. „J'estoys d'advis que Sa Majesté dois icy lui fit la guerre, que fut esté plus de reputation et grandeur et avec moindre danger de la santé.... Ceulx qui sont en Portugal avec le Duc d'Osuna.... importunarent de sorte Sa Majesté, afin qu'elle partit d'icy vers la frontière, disans etc.". Natuurlijk kent onze schrijver dien brief, hij geeft er zelfs een uittreksel van; maar hij vertaalt den zin, waarop het bovenal aankomt, aldus: „Ich war der Meinung, dass Seine Majestät gegen sie schon von hier aus Krieg führe" (p. 170). Doch van „schon" staat in het Fransch niets; dois icy (dez ici), is: van hier (van Madrid) uit; het verband, ten overvloede, bewijst dat niets anders bedoeld kan zijn. Tegen den zin van Granvelle, op aanbeveling van anderen, heeft dus de koning datgene gedaan, waarvan onze schrijver de eer aan Granvelle in de eerste plaats wil zien toegewezen.

beslissing vorderde, niet dacht. Dat was voor allen, die hem dienden, ergerlijk, en te meer naarmate zij zelven voortvarender waren. Nu was de kardinaal, met al zijn statigheid, driftig onstuimig haast van aard. Hij zag en voorzag dat het uitblijven van een besluit, en bij gevolg het niet ingrijpen in de gebeurtenissen op het gunstige oogenblik, de oorzaak was en moest zijn van velerlei tegenspoed en teleurstelling, en hij kon niet nalaten op dat gebrek den koning te wijzen en hem tot beterschap te vermanen. Maar hij wist immers en had, toen hij de verantwoordelijkheid van het ministerschap op zich nam, moeten bedenken, dat die eigenaardigheid des konings onveranderlijk was en dat hij er zich naar te schikken zou hebben. Door er zich tegen te verzetten en den weifelaar tot spoed maken aan te sporen, vervreemdde hij haast van den aanvang af zijn hooghartigen meester van zich. In Augustus 1579 had hij zijn taak aanvaard, en reeds in October 1580 liet hem de koning door den secretaris Vasquez weten, dat het Zijn Majesteit verdroot door hem gedurig overhaast en om voorbarige besluiten lastig gevallen te worden. En toen de minister bleef zondigen, deed de koning een groot jaar later, thans door een ander tusschenpersoon, Idiaquez, de klacht, die meteen een waarschuwing was, nadrukkelijk herhalen. Maar wat kon dit baten; het was den kardinaal even onmogelijk als den koning zijn aard te verloochenen. Hij wist dat men hem verantwoordelijk stelde voor den tragen gang der regeering en de heillooze gevolgen, die deze na zich sleepte. Hij bleef zoo al niet aansporen tot meer spoed, dan toch zijn afkeuring van den slakkengang betoonen in zijn houding. De koning bestrafte zooveel aanmatiging van zijn dienaar door hem over het hoofd te zien, hem zelden of nooit te gebruiken. Dus kon diens invloed waarlijk niet overwegend zijn. Als held van het geschiedverhaal, gedurende dit tijdvak, kan hij volstrekt niet dienen.

Naar het mij voorkomt, kan hij volstrekt niet dienen als held: onze schrijver overschat hem, naar mijn gevoelen, verre als staatsman en als mensch. Maar het is hier de plaats niet, het zou ons te ver leiden, om mijn waardeering tegenover die van onzen schrijver te stellen en te bepleiten. Op de waarde van zijn boek doet dit verschil ook weinig af. De hoofdverdienste daarvan is de menigte van vroeger onbekende of niet juist gekende bijzonderheden, waarvan het overvloeit, en die uit de meest betrouwbare bronnen geput zijn. Om van de *Correspondance de Granvelle* niet te spreken, die wij door de uitmuntende uitgaaf van den Belgischen

rijksarchivaris Piot in staat zijn zelf te raadplegen, vinden wij hier de resultaten meegedeeld en in de geschiedenis ingelascht van een even omvangrijk als blijkbaar grondig onderzoek in de archieven van het Vatikaan en Rome, van Napels, Simancas, Brussel, Parijs en Londen. Dat uit den daar tot nog toe verborgen overvloed van bescheiden over menige bijzonderheid zoo al niet een nieuw, dan toch een verhelderd licht opgaat, behoeft wel niet verzekerd. En dat de onderwerpen, die bij dat versterkte licht worden beschouwd, verdienen zoo nauwkeurig mogelijk gekend te worden, zal al dadelijk blijken uit de opschriften der hoofdstukken, waarin het werk verdeeld is. Het eerste en tweede handelen over den toestand van Spanje bij het optreden van Granvelle als eerste minister en over dat optreden zelf; het derde, vierde en vijfde over de annexatie van Portugal en hoe zich daarbij de overige mogendheden van West-Europa hebben gedragen; het zesde over de inwendige toestanden van Spanje en de inwerking daarop van den eersten minister; het zevende en achtste over de verhouding van Spanje tot Frankrijk en tot Engeland en Schotland, waarin Maria Stuart op het nauwst betrokken was; het negende over Spanje's kerkelijke politiek; het tiende en elfde sluiten zich aan bij het zevende en achtste en behandelen de bemoeiing van den Spaanschen koning met de Fransche Ligue, voor zoover het afgebakende tijdvak loopt, en over de voorbereiding en toerusting van de groote Armade; het twaalfde handelt over het Duitsche Rijk en de tegenreformatie aldaar met medewerking der Spaansche regeering; het dertiende eindelijk over Granvelle's uiteinde. Een rijke stof voorwaar, en in haar eenheid toch zeer verscheiden. Hoe jammer dat zij zich tot de eerste helft van een dubbel zoo omvangrijk tijdperk bepaalt! Hoe veel liever nog zouden wij het boek als een eerste deel ontvangen hebben, in nog een paar deelen te vervolgen tot aan den dood van koning Philips! Maar het past niet te klagen omdat het geschonkene naar nog meer doet verlangen. Laten wij liever den wensch uitspreken, dat de schrijver in zelfstandige werken, vroeg of laat, aan het thans geleverde toevoege hetgeen, naar onze bescheiden meening, aan de volledigheid er van ontbreekt.

Onder de genoemde hoofdstukken munten in belangrijkheid de drie achtereenvolgende uit, waarin de verovering van Portugal wordt beschreven. Zij hebben voor, dat zij hun onderwerp in zijn geheelen omvang behandelen, ten einde toe. Maar buitendien bevatten zij veel, dat althans mij geheel nieuw was. Alle vroe-

gere beschrijvingen, zoover ik ze ken, berusten op het bijna gelijktijdige standaardwerk van Conestaggio, of dat althans op zijn naam doorgaat. Ook onze schrijver heeft daar rijkelijk uit geput; maar hoeveel meer heeft hij er aan toegevoegd, van elders bijeen gezocht! In zijn verhaal eerst zien wij, hoeveel bezwaren van den kant der op Spanje naijverige mogendheden, en van den Paus niet het minst, aan het volbrengen van het goed beraamde en goed uitgevoerde plan in den weg stonden en te overwinnen waren. — Bij uitstek belangrijk is ook het zevende hoofdstuk, waarin de politiek van Philips II ten opzichte van Kerk en Paus geschetst wordt. Voor ons Nederlanders, die zoo zeer geneigd zijn om in den Spaanschen koning den gehoorzamen handlanger der Roomsche geestelijkheid te zien, is het verrassend in hooge mate hem te leeren kennen, ja als katholiek koning bij uitnemendheid, maar die zich bovenal beschermheer der Kerk gevoelde en als zoodanig op de volgzaamheid der geestelijken, den Paus niet uitgesloten, als op zijn recht, aanspraak maakte. Aan de juistheid dier voorstelling valt niet te twijfelen. Dat zij ons hier minder verrast, is alleen het gevolg van een vroegere studie des schrijvers, in Von Sybel's *Historische Zeitschrift* [1]) geplaatst, over Philips II van Spanje en het pausdom, dat indertijd aller aandacht getrokken had.

Voor de geschiedenis van ons vaderland in het bijzonder levert het boek niet veel belangrijk nieuws. Geen afzonderlijk hoofdstuk is aan de Nederlandsche toestanden, gedurende het zevenjarig tijdperk van Granvelle's bewind, gewijd. Alleen in het zevende wordt over de inmenging van Frankrijk gesproken en over het bedrijf van den hertog van Anjou, echter niet zoo uitvoerig als de schaal, waarop het geheele werk is aangelegd, zou doen verwachten. Maar de reden ligt voor de hand: in een aanteekening [2]) wordt verwezen naar de „mit mustergültigen Anmerkungen verschenen" *Documents concernant les relations entre le Duc d'Anjou et les Pays-Bas* van Muller en Diegerick. Blijkbaar heeft des schrijvers eigen onderzoek slechts weinig opgeleverd om aan het daar geboekte te worden toegevoegd. Maar al is dus het rechtstreeksche gewin, dat wij voor onze eigen geschiedenis bekomen, gering, het spreekt van zelf dat zij zich begrijpelijker

1) Jg. 1878.
2) Blz. 249.

en treffender voordoet te midden der algemeene Europeesche verwikkelingen en ontwikkelingen, waarin Philippson's verhaal haar plaatst. Aan een ieder, die in haar belang stelt, zij dus het lezen en bestudeeren van dit boek ten stelligste aanbevolen.

(Museum, Jaarg. II, blz. 442 vlg.)

LOUISE DE COLIGNY [1]).

(1887.)

De uitgaaf der brieven van Louise de Coligny is een werk van liefde en toewijding. De auteur, Paul Marchegay, voelde zich in de laatste jaren van zijn welbesteed leven bijzonder bekoord door den adel en de bevalligheid, waarvan alles getuigde wat uit de pen van prins Willem's weduwe, de waardige dochter van den geloofsheld der Hugenoten, was gevloeid. Nadat hij in 1872 de uitgaaf had bezorgd van haar brieven aan haar stiefdochter, de hertogin van La Tremoille, in het familie-archief van Thouars bewaard — een bundel, die zoowel hier te lande als in Frankrijk met ingenomenheid werd ontvangen — besteedde hij voortaan zijn vrijen tijd op de aangenaamste wijze met van heinde en ver bijeen te brengen al wat bibliotheken en archieven van de hand zijner heldin nog bevatten mochten. In dat werk werd hij trouw bijgestaan door geleerden van allerlei landaard, die hij met zijn beminnelijk karakter zich tot vrienden wist te maken. Een ieder was er op uit om hem te bezorgen wat men wist dat met evenveel erkentelijkheid als ongeveinsd genoegen ontvangen zou worden. Maar niemand die hem in dezen meer dienst bewees en meer vreugd verschafte dan onze landgenoot Campbell. Deze toch getroostte zich, hem ten gevalle, de niet geringe moeite om, na bekomen vergunning van onzen koning, het rijke Huisarchief der Oranje-Nassau's door te snuffelen en alle brieven der Prinses, die hij kon opsporen, af te schrijven. Zoo groeide met elk jaar de verzameling aan, zonder dat de hoop om nog steeds meer te vinden werd uitgedoofd. Ein-

---

1) Correspondance de Louise de Coligny, Princesse d'Orange, recueillie par Pau Marchegay, publiée avec introduction biographique et notes par Léon Marlet. Paris 1887.

delijk echter kwam de dood den gelukkigen verzamelaar te midden van zijn schatten en van zijn onafgedanen arbeid verrassen en hem het genoegen ontrooven, dat hij zich van de uitgaaf van zooveel nieuws en zooveel schoons had beloofd. Doch hij was op de mogelijkheid van zulk ontijdig sterven verdacht geweest en had bijtijds gezorgd dat, als hij kwam te vallen, een ander gereed zou staan om hem te vervangen. Hij had zijn verzameling aan de Société de l'histoire du Protestantisme vermaakt, en daar deze zich niet zelf met de taak van het uitgeven wenschte te belasten, nam Léon Marlet, een zijner vrienden, gaarne de verplichting op zich, om wat hij had aangevangen in zijn geest en naar zijn plan te voltooien.

Op tweeërlei wijs kon Marlet de hem overgedragen taak opvatten. Hij kon voortgaan met de geërfde verzameling, die nog verre van volledig was, uit te breiden en aan te vullen. Maar dan was het einde van den arbeid niet te zien, en zou ten slotte de eer van het werk niet meer aan den overledene alleen zijn toegekomen. Hij verkoos, en mijns inziens terecht, de nalatenschap van zijn vriend, zooals hij die overnam, voor de pers gereed te maken en, zoo spoedig het naar den eisch geschieden kon, het licht te doen zien. Zoo ontvangen wij dan thans uit zijn hand niet de volledige correspondentie der Prinses, slechts een eerste deel, en dat wel niet spoedig door een tweede gevolgd zal worden. Wij beklagen ons daar niet over. Integendeel, wij troosten ons met de wijze spreuk der oudheid, dat de helft soms meer is dan het geheel. Een groote overvloed van brieven, als die ons thans in een matig getal worden aangeboden, zouden wellicht oververzadiging veroorzaken. Van sommige rubrieken, om iets te noemen van brieven over geldzaken en inning van pensioenen, ontvangen wij naar mijn smaak nu al meer dan genoeg.

De uitgaaf getuigt, zooals wij reden hadden om te verwachten, van nauwlettende zorg, gepaard aan degelijke kennis. De teksten zijn, zoover wij kunnen beoordeelen, nauwkeurig afgedrukt; alleen de spelling is gemoderniseerd. Dit had Marchegay zoo beschikt, omdat hij zich vleide dat niet slechts de mannen van het vak, maar ook lezers en lezeressen uit het groote publiek de brieven met belangstelling ter hand zouden nemen, zoo zij maar niet door de ongewoonheid eener verouderde spelling bij den aanvang werden afgeschrikt. Of hij hierin juist heeft gezien, laat ik in het midden. Veel is er althans niet aan verbeurd. Alleen op enkele plaatsen, waar blijkbaar aan den tekst iets hapert, maakt de verandering

in de schrijfwijs het verbeteren minder gemakkelijk, en buitendien is hier en daar de oude spelling bij uitzondering blijven staan, hetgeen tot misverstand kan leiden [1]).

De lezer, die in de geschiedenis van den tijd niet te huis is, heeft Marlet voor een schat van korte aanteekeningen te danken, die hem den zin van menige aanduiding gemakkelijker doen verstaan. Zij zijn doorgaans voldoende en juist, althans voor zoover zij Fransche toestanden en personen betreffen. De toespelingen op personen en voorvallen uit onze vaderlandsche geschiedenis waren natuurlijk voor een Fransch geleerde niet zoo duidelijk en stellig te verklaren, en wij mogen den geachten uitgever dan ook niet hard vallen over enkele dwalingen, waarin hij vervallen is. Ons zou denkelijk hetzelfde overkomen, indien wij ons waagden aan het verklaren van bijzonderheden op een ons even vreemd gebied. Ten gerieve der lezers evenwel, en tevens om den geachten uitgever te toonen met hoeveel aandacht wij, Nederlanders, zijn werk ontvangen hebben, wil ik op een paar minder juiste aanteekeningen opmerkzaam maken, die mij bij het doorzien der brieven in het oog zijn geloopen.

Uit het Leicestersche tijdvak komen drie niet onbelangrijke brieven voor, door de Prinses aan zekeren M. Hotman gericht. De aanteekening zegt, dat de bedoelde persoon François Hotman, de beroemde schrijver der *Franco-gallia* en van zooveel andere werken is. Maar wie deze brieven met aandacht leest, zal bemerken dat zij blijkbaar op iemand het oog hebben uit de naaste omgeving van den graaf van Leicester, en daartoe behoorde de schrijver der *Franco-gallia* niet. Inderdaad wordt zijn zoon, de veel minder bekende Jean Hotman, bedoeld, een der secretarissen van den graaf, van wien Motley een aantal brieven in het Engelsche staatsarchief gevonden en in zijn *History* aangehaald heeft, zonder dat hij evenwel ook den schrijver, die zich Othemans pleegt te

1) Zoo staat b.v. op p. 134: „il me semble qui sera bien à propos", voor „qu'il". — Ik laat hier meteen eenige verkeerde lezingen volgen, die mijn aandacht getrokken hebben. Op p. 53: „en peu de temps je pourrois être satisfaite des arrivages de la rente"; lees: „des arriérages d. l. r." — Op p. 116: „Vous en parlerez aussi à M. de Barnevelt, à qui je n'écris"; ik gis: „à qui j'en écris". — Evenzoo zal men op p. 33 wel moeten lezen: „ce me fera beaucoup de plaisir" en niet sera. — Op p. 47 komt voor le conseiller Walker; ik vermoed ook hier een fout en zou Brakel gissen, als het verschil tusschen beide namen in oud schrift niet te groot was. Evenmin kan ik op p. 32 vrede hebben met „Champagne"; „L'Espagne" zou wel zoo goed in het verband te pas komen. Eindelijk is op p. 73 tweemaal „Menin" gedrukt voor „Meurs": dit zal wel op rekening van den corrector moeten komen.

teekenen, herkend heeft [1]). — Een andere secretaris van Leicester, die in de brieven [2]) voorkomt, is M. Junius. Of deze dezelfde is als de latere secretaris van graaf Willem Lodewijk van Nassau, zooals de aanteekening beweert, kan ik niet zeggen.

Nog vreemder verwarring tusschen personen treffen wij aan in een noot [3]), waar van „le sieur Kinschot" (elders [4]) „le trésorier Kinschot" betiteld) sprake is. „Il fut plus tard (zegt van dezen de aanteekening) député par la Frise aux États-Généraux; voy. différentes lettres écrites au prince d'Orange (Guillaume III) en Juin 1673 dans *Archives de la maison d'Orange*". Als dit zoo was, zou de man in quaestie inderdaad een oud-testamentischen leeftijd hebben bereikt. In 1591 is hij al een staatsman en in 1673 schrijft hij nog brieven. De waarheid is, dat Jasper Kinschot, thesaurier-generaal van prins Maurits, in 1603 overleden is, en met zijn naamgenoot en bloedverwant uit den tijd van Willem III niets gemeens heeft.

Andere namen, die voorkomen, blijven onverklaard, als waren het onbekende personen, die er mee worden aangeduid, terwijl zij inderdaad ons, Nederlanders, zeer bekend zijn. Om één te noemen, M. de Marquet, die zonder aanteekening voorbijgaat [5]), is niemand minder dan Daniel de Hertaing, sieur de Marquette, de Henegouwer, die nevens Aerssens in 1619 door prins Maurits in de Ridderschap van Holland werd ingedrongen. Wat in den brief van hem wordt gezegd, dat hij met een zending van den Prins naar Frankrijk komt, is voldoende om hem te identificeeren. — Maar reeds proeven genoeg van een gebrek, dat, zooals ik opmerkte, aan den geachten uitgever niet ten kwade mag worden geduid.

Wij gaan over tot den inhoud der brieven zelf en vragen ons af, wat er ten slotte voor de levensgeschiedenis der Prinses en voor haar karakterteekening uit te leeren is, dat ons tot nog toe onbekend was gebleven? Ik moet tot mijn spijt erkennen, dat dit niet veel beteekent. Nadat ik de brieven met aandacht had doorgelezen, heb ik de levensschets herlezen, die De Jonge in 1880, onder den titel *Louise de Coligny*, ons geschonken heeft, en mij

1) Zie hiervoor: Verspr. Geschr., dl. III, blz. 189, noot.
2) P. 42.
3) P. 55.
4) P. 74.
5) P. 314.

afgevraagd, in welk opzicht deze thans uit de nieuwe gegevens te verbeteren of aan te vullen zou zijn. Ik heb niets van belang kunnen bedenken. De biographische inleiding van Marlet is over de verhouding der Prinses tot haar Fransche verwanten en vrienden zeker uitvoeriger dan de schets van De Jonge; maar dit verschil is uit het verschillende oogpunt en het verschillende doel van beide schrijvers te verklaren, en niet uit de meerdere en mindere bouwstof, die den een en den ander ten dienste heeft gestaan. Ook aan zijn karakterschildering zou De Jonge niets van belang te veranderen hebben gevonden, indien het hem vergund ware geweest kennis te nemen van de thans voor het eerst uitgegeven bescheiden. Wat nu in zijn beschrijving minder juist voorkomt en vatbaar voor verfijning en verscherping van omtrek ligt aan zijn wijze van zien, niet aan de hoeveelheid der bescheiden, die hij onder de oogen heeft gehad. Misschien zou hij uit de nieuw gevonden brieven zijn schets hebben verrijkt met enkele treffende gezegden, die er in voorkomen, maar geen enkelen trek van haar karakter zou hij dientengevolge anders hebben geteekend. Aan landgenooten, die de beminnelijke vorstin van naderbij begeeren te kennen, zou ik nog steeds de schets van De Jonge boven de biographie van Marlet blijven aanbevelen.

Ook voor de algemeene geschiedenis der eeuw leveren deze brieven weinig of geen nieuws. Voor ons zijn verreweg de belangrijkste diegene, die Campbell uit het Huisarchief en uit particuliere verzamelingen in Nederland aan het licht heeft gebracht. Onder deze verdienen bijzondere vermelding de vijf brieven aan prins Maurits, de achttien brieven aan graaf Willem Lodewijk en niet het minst de vijf brieven aan Oldenbarnevelt. De brieven aan Uytenbogaert, overigens niet minder merkwaardig, waren ons reeds door Rogge's uitgaaf bekend geworden. De meeste van deze brieven, uit het Huisarchief afkomstig, zullen indertijd aan de aandacht van Groen van Prinsterer wel niet ontgaan zijn, maar als van minder algemeen belang door hem ter zijde zijn gelegd. Van sommige kan ik dit echter nauwelijks gelooven. Mij dunkt, als hij de brieven aan den landsadvokaat had gekend, zou hij deze althans een plaats in zijn *Archives* niet onwaardig hebben gekeurd. Immers zij bevatten een niet te versmaden getuigenis aangaande de bijzondere toegenegenheid, door den advokaat gedurende vele jaren aan het huis van Nassau betoond. Dat de Prinses die diensten, haar en den haren bewezen, op hoogen prijs stelde en hoogelijk placht te roemen, werd ons wel door

haar hofprediker Uytenbogaert verzekerd [1]), die zelfs betuigde meermalen uit haar mond vernomen te hebben, „dat de diensten, die de advokaat den Huize Nassau gedaan hadde, zoo groot waren dat die van denzelven Huize hem wel mochten houden niet als haren vriend maar als haar Vader". Doch Uytenbogaert was niet onpartijdig, een warm vriend en aanhanger van den advokaat. Een bevestiging van de hand der Prinses zelve heeft dus haar bijzondere waarde, en wij verheugen ons die in bijna iederen brief, door haar aan Oldenbarnevelt geschreven, aan te treffen. Bij elke gelegenheid, waarin zij zijn hulp behoeft, roept zij die in op grond zijner telkens gebleken toegenegenheid en dienstvaardigheid. Nog in 1617 beveelt zij hem een zaak van haar stiefdochter, de gravin van Hanau, aan, „en laquelle (zegt zij [2])) je l'assure bien que vous lui serez favorable, comme vous l'êtes à tout ce qui touche la Maison de Nassau et particulièrement aux enfants de feu Monseigneur mon mari." De datum geeft aan deze verklaring een bijzondere beteekenis en verhoogt de waarde van den in alle opzichten merkwaardigen brief. Het is daarom dubbel jammer, dat de uitgever hem bij vergissing tot een ander, veel vroeger, jaar heeft gebracht. De brief (niet in het Huisarchief berustend, maar uit de collectie A. G. de Visser door Dr. Campbell afgeschreven) draagt geen andere dagteekening dan „à la Haye ce 20 Septembre", en ik weet niet door wien daaraan willekeurig het jaar 1608 is toegevoegd. Maar zeker is het, dat dit verkeerdelijk is gedaan. In September van 1608 was Oldenbarnevelt niet uit de stad, zooals de brief te kennen geeft; integendeel hij was toen dagelijks in Den Haag in drukke conferenties over het aan te gaan Bestand. Daarentegen in dezelfde maand van 1617 hield hij zich te Utrecht op, en zijn langgerekt verblijf aldaar trok in hooge mate de aandacht. Hij was namelijk, terstond nadat de Staten van Holland hun scherpe resolutie hadden genomen, over Vianen derwaarts vertrokken en bleef er vertoeven, onder voorgeven eener ongesteldheid, die hem werkelijk overkomen was, maar zijn langdurige afwezigheid uit Den Haag toch niet wettigen kon, totdat in October de Staten weer bijeenkwamen. Onder deze omstandigheden is de brief der Prinses, die er volkomen in past, opmerkelijk. Zij drukt er de hoop in uit, dat de advokaat teruggekeerd en op zijn post zal wezen, wanneer de zaak van haar

1) In zijn eigen levensbeschrijving, blz. 15.
2) Corresp, p. 246.

stiefdochter in behandeling komt, „puisque nous apprenons (zoo gaat zij voort) votre bonne santé, et que votre présence est tellement nécessaire ici pour ces troubles, à quoi vous savez qu'il est plus que temps de remédier, qu'il faut, comme votre vraie amie, que je vous dise, Monsieur, que, si vous ne venez, on dira partout, comme déjà on commence à en faire courir le bruit, que vous ne désirez point que ces differents s'accomodent. Pardonnez à l'affection que je vous porte si je vous en parle avec cette franchise et me conservez, Monsieur, votre bienveillance".

Een brief aan graaf Willem Lodewijk van Friesland, van eenige maanden vroeger, waarin insgelijks de bijzondere zaken van haar huis nevens de algemeene zaken van Kerk en Staat besproken worden, is mede van historisch belang. Uit vele brieven, vroeger en later aan dezen waardigen neef van Maurits geschreven, blijkt het groote vertrouwen, dat de Prinses in zijn rechtschapen karakter, in zijn standvastigheid en gematigdheid stelde. Wel trok hij in de kerkelijke twisten stelliger partij dan zij had kunnen wenschen, en stond hij nader bij de ijveraars dan zij kon goedkeuren, maar niettemin, en misschien zelfs daarom te meer, vertrouwde zij dat zijn invloed ten goede zou werken. In die verwachting schreef zij hem den 12den Juli 1617, weinige dagen nadat de Haagsche contra-remonstranten de Kloosterkerk met geweld hadden ingenomen en voordat Maurits zich nog openlijk bij hen had gevoegd [1]): „Tout est ici si embrouillé par ces affaires de religion que je crains bien qu'il y advienne du malheur, si Dieu par sa bonté n'y remédie. Plût à Dieu que vous fussiez ici afin que, par votre prudence, vous puissiez apporter de la modération à l'une et à l'autre partie: car il y a tant d'aigreur et d'animosité, d'une part et d'autre, que je ne pense pas qu'il y en eut jamais davantage entre les papistes et nous. Dieu y veuille remédier et vous donne, Monsieur mon neveu, en parfaite santé heureuse et longue vie." De graaf heeft aan haar roepstem geen gehoor gegeven, doch, al ware hij in die dagen in Den Haag bij Maurits verschenen, hij zou zijn invloed op dezen anders gebruikt hebben dan de Prinses zich vleide. De brief staat in de *Archives* afgedrukt, waarin hij Maurits zijn vreugde betuigt over diens openlijk partij trekken en optreden in de Kloosterkerk. In dit stadium der onlusten heeft hij den Prins meer aangezet dan in toom gehouden. Eerst na de overwinning, wij weten het, heeft hij, doch te vergeefs, tot matiging en bevrediging geraden.

1) Corresp., p. 308.

Wat de Prinses betreft, uit deze en de overige brieven van haar hand blijkt het ons ten duidelijkste, dat zij, ook in dit opzicht haar grooten gemaal gelijk, niet zoo stellig partij koos in de verdeeldheden der protestanten onderling als haar later door beide partijen is nagegeven. Wat zij herhaaldelijk betuigt, dat zij, als vrouw, zich met de staatszaken niet behoort in te laten en dit ook niet verlangt te doen, kan tot op zekere hoogte ook op de kerkgeschillen worden toegepast. De godsdienst was haar meer zaak van het gemoed dan van het verstand. Zij had een afschuw van hatelijk getwist en nog sterker van dwang en overheersching in kerkelijke aangelegenheden, en hield zich daarom, toen de strijd beslist was, aan de zijde van haar overwonnen en verdrukte vrienden. Gedurende den strijd daarentegen, het blijkt onder andere uit de brieven die ik aanhaalde, vermaande zij de hoofden van beide partijen gelijkelijk tot matiging en verzoening. Zoo verdiende zij den haat der ijveraars en den smaad, dien het victorie-kraaiend gepeupel van Delft haar aandeed door haar met vuil te werpen en voor Arminiaansche hoer uit te schelden [1]). Voor hen, bij wie de leer boven het geloof (la croyance boven la foi) gaat, zijn lieden als prins Willem I en Louise de Coligny, op zijn zachtst uitgedrukt, neutralisten en Laodiceërs, waarvan een echt geloovige walgt.

Was de Prinses geen rechtzinnige gereformeerde, evenmin was zij een oprechte Nederlandsche. Zij is haar leven lang Française gebleven, al koesterde zij ook liefde voor het vaderland van haar doorluchtigen gemaal. Met haar hooggeboren, fijnbeschaafde en gevoelige natuur paste zij ook niet wel in onze burgerlijke en nog ruwe maatschappij. Na een echtverbintenis van een jaar, voordat zij zich naast haar gemaal den volke bekend en bemind

1) Ik twijfel niet aan de waarheid van het verhaal dezer mishandeling. Het is Brandt die het geboekt heeft (Hist. der Reformatie, dl. IV, blz. 397), en hij geeft als zegsman op, kortaf, Curcell. Hij bedoelt ongetwijfeld Etienne de Courcelles (hij schrijft verkeerdelijk G. en niet E. Curcell), den Franschen predikant, die Louise de Coligny in haar laatste ziekte te Fontainebleau heeft bijgestaan en in later tijd, omstreeks 1634, naar Holland uitweek en zich bij de remonstranten aansloot. Wat Brandt hem navertelt verdient dus niet in twijfel getrokken te worden: beider goede trouw is onbesproken. — Daarentegen trek ik de anecdote wel in twijfel, door Benjamin du Maurier, op gezag van zijn vader, verhaald en dikwerf herhaald, volgens welke de Prinses, op verlangen van haar stiefzoon, den landsadvokaat zou hebben gepolst over het opdragen der souvereiniteit aan het Huis van Oranje (zie vooral Ouvré, Du Maurier, p. 186). Mijn twijfel, die naar ontkennen overhelt, berust hoofdzakelijk op hetgeen uit de onwraakbare Verhooren van Oldenbarnevelt blijkt. Maar het is hier de plaats niet dit nader te betoogen.

had kunnen maken, bleef zij als weduwe, als een arme weduwe in den letterlijken zin van het woord, achter. Aanvankelijk moest zij leven van haar karig inkomen uit Frankrijk, dat weldra, ten gevolge der beroeringen daar te lande, ophield te vloeien. Dringender en dringender moest zij voortaan de Staten, die het waarlijk ook niet ruim hadden, om ondersteuning aanspreken voor zich en voor haar kinderen, want nevens haar zoontje beschouwde zij de voordochters van haar dierbaren gemaal als de hare. Dat gedurig vragen was niet geschikt om haar te doen eeren. Pauper ubique jacet — ubique, en niet het minst onder ons volk: dat heeft de Prinses ondervonden. Van de minachting, die haar in dit vreemde land betoond werd [1]), van de vergetelheid, waarin zij verviel, leed haar aristocratische natuur op het smartelijkst, en zij hunkerde naar blijken van belangstelling harer hooge Fransche verwanten, te meer omdat zij hoopte dat die haar ook hier te lande tot eer verstrekken zouden. De brieven, aan haar neef Monsieur de Turenne bij gelegenheid zijner zending herwaarts in 1590 geschreven (eerst door mr. S. Muller Fz. in *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde* meegedeeld en thans in dezen bundel herdrukt [2])), toonen ons de arme vrouw in al het gevoel van haar verlatenheid en in haar behoefte aan onderscheiding en hoogachting. Geen trotschheid, geen heerschzucht, geen zucht om te schitteren zelfs, is daarbij in het spel. Zij verlangt niet meer dan een plaats in de maatschappij, geëvenredigd aan haar afkomst en verwantschap. In later tijd, als zij verkregen heeft wat zij thans begeert, treft haar soms het verwijt, ook door haar dochter De la Tremoille uitgesproken, dat zij haar rang niet hoog genoeg ophoudt, dat zij den voorrang laat aan die bij haar behoorden achter te staan. Wij moeten daaraan gedachtig zijn bij het lezen van de brieven uit het tijdvak harer vernedering, om haar op grond daarvan niet verkeerd te beoordeelen en een ijdelheid toe te schrijven waarvan zij vrij was.

Een betere tijd daagde voor haar op, toen Hendrik van Navarre, haar vriend en neef, Hendrik IV van Frankrijk was geworden. De ridderlijke koning trok zich harer terstond aan, en de achting, die hij haar openlijk betoonde, verzekerde haar bij zijn Nederlandsche bondgenooten ook den eerbied, dien zij zoolang had ontbeerd. Te zelfder tijd en om dezelfde reden begonnen haar de in-

1) Zie: Correspondance, p. 62, 78/9.
2) Ibid, 59, 65, 69, 79.

komsten uit Frankrijk ook weer ruimer toe te vloeien en kon zij op deftiger voet gaan leven. Hoe vorstelijk op het laatst haar huishouding was ingericht, leert ons het best haar testament (achter de brieven in dezen bundel gedrukt), waarin zij haar bedienden van hooger en lager staat met goede gaven gedenkt. Beurtelings leefde zij voortaan in Frankrijk of in Holland, in haar vaderland of in het vaderland van haar voorspoedig opgroeienden zoon.

Over de jeugd van dien zoon, onzen Frederik Hendrik, bevatten de brieven enkele bijzonderheden, die ons welkom zijn. Wij leeren er al dadelijk uit, hoe weinig het gescheeld heeft of hij was niet de onze gebleven. In de eerste jaren van haar weduwschap, zoolang het verblijf in Holland haar nog een ballingschap scheen, droomde de Prinses voor haar eenigen zoon liefst een toekomst in haar eigen vaderland. Geruimen tijd bleef zij op twee gedachten hinken: nu eens stelde zij aan haar hooge vrienden in Frankrijk haar zoon voor als een toekomstigen dienaar van hun koning, dan weer beval zij den zoon van haar gemaal in de bescherming der Nederlandsche Staten aan. Het is Maurits, die aan deze onzekerheid een einde heeft gemaakt en zijn broeder voor zich en voor het vaderland heeft behouden. In het voorjaar van 1599 was de Prinses met haar zoon, thans een veelbelovenden knaap van 15 jaar, in Frankrijk, zij op haar goed, hij te Fontainebleau bij den koning. Daar meldde zich bij haar de heer van Dommerville aan, kort te voren door de Staten, onder den invloed van prins Maurits, tot hofmeester van den jeugdigen graaf van Nassau aangesteld, met de boodschap [1]) „dat de tyd, den Grave geaccordeert om in Vrankryck te blijven, verstreken was en dat Hare Excellentie dus gelieve denzelven Heere wederomme te senden". Zijn broeder wenschte dat hij in den aanstaanden veldtocht zijn krijgsmansloopbaan zou beginnen. De brief is bewaard en in den bundel voor het eerst gedrukt, waarin de gelukkige moeder den advokaat der Staten op deze boodschap antwoord geeft. „Je partis incontinent (zoo schrijft zij [2])) pour le aller quérir et faire entendre à Sa Majesté le commandement que j'avais de Messieurs les États de le leur renvoyer .... Sa Majesté lui a accordé son congé. Je le vous renvoie donc, Monsieur, avec prières très ardentes, que je fais à Dieu, qu'il lui fasse la grâce de rendre ce qu'il doit à la Patrie. Il en a bien volonté. Il lui

1) Aangehaald bij De Jonge, blz. 42.
2) Correspondance, p. 150.

reste (à acquérir) la capacité que j'espère que le temps et la bonne exemple de son père lui donneront. Je le vous recommande, Monsieur, et vous supplie d'en avoir soin et que par votre moyen il soit maintenu aux bonnes grâces de Messieurs les Etats, particulièrement des États de Hollande, qui sont ses pères et ses protecteurs et entre les mains desquels particulièrement je le résigne." Het pleit was hiermee beslist. De Republiek had den koning een dienaar afgewonnen, dien hij haar benijden mocht, en Maurits een broeder behouden, die eens voltooien zou wat hij zoo roemrijk had begonnen. Het duurde niet lang of de moeder kon schertsende getuigen [1]): „Notez que Monsieur mon fils est un vrai singe de son frère, car il a si bien composé ses humeurs selon les siennes que c'est une même chose". De navolging ging haar wel wat heel ver, ook in zeden en hebbelijkheden, die niet navolgenswaardig waren. Ook daarin scheen zich de jongere aan het voorbeeld van den ouderen te willen houden, dat hij ongehuwd bleef. Dat smartte de moeder zeer; in brief op brief aan haar dochter De la Tremoille verzucht zij er over. In 1615 was de man reeds over de dertig en nog altijd onverloofd. Maar op het eind van dat jaar trok hij naar Duitschland, aan het hoofd van een krijgsmacht om de stad Brunswijk, die door haar hertog belegerd werd, te gaan ontzetten. Zijn aannadering bleek daartoe voldoende te zijn. Spoedig was de vrede getroffen, en had de graaf den vrijen tijd om een bezoek te Cassel af te leggen bij den landgraaf Maurits [2]), die in dit geval één lijn met de Staten getrokken had. De landgraaf had een negentienjarige dochter uit zijn eerste huwelijk met Agnes van Solms, een geslacht aan de Nassaus verzwagerd, en zijn tweede gemalin was Juliana, dochter van Jan van Nassau-Siegen. Het is onzeker, wien van beiden, den landgraaf of diens dochter, 's graven bezoek in de eerste plaats gold. Maar zooveel is zeker dat de jongelieden bij de kennismaking elkander behaagden, en er weldra sprake was van een huwelijk tusschen hen beiden. De hooge verwanten werden, naar het gebruik van den tijd, geraadpleegd en hechtten hun goedkeuring aan het voornemen: inzonderheid de keurvorstin van de Paltz ijverde er voor. In April kon de oude Prinses het reeds als een beklonken zaak ter kennisse der Staten brengen. Evenwel, wij weten het, het is bij het voor-

1) Correspondance, p. 203.

2) De eenige, als ik het wel heb, die van het bezoek te Cassel spreekt, is Van Loo in zijn Kleyne Cronycque ('s Gravenhage 1633, 12°), blz. 81.

nemen gebleven. Er moet iets in den weg zijn gekomen, dat verhinderde het ten uitvoer te leggen. Van wat aard dit geweest mocht zijn, bleef onbekend. De thans uitgegeven brieven der Prinses-moeder aan Willem Lodewijk, die aan de onderhandelingen deel had genomen, geven daaromtrent eenig, hoewel flauw licht. Partijen konden het niet eens worden over de huwelijksche voorwaarden. De landgraaf stelde eischen, die voor den graaf onaannemelijk werden geacht. „Ils sont tels", schrijft de Prinses, den 10den November, „que mon fils n'est nullement conseillé de les approuver, pour lui être trop préjudiciables et à sa maison, mais principalement aux enfants qu'il plairoit à Dieu lui donner de ce mariage". Naar het schijnt was de landgraaf met de verbintenis niet zeer ingenomen. Hij toonde zich jegens den graaf en zijn broeder onhoffelijk en verzuimde hun brieven te beantwoorden. Zoo sprong dus de zaak eindelijk nog af [1]). De bruid sloot niet lang daarna een huwelijk met een ander, doch stierf op jeugdigen leeftijd, in hetzelfde jaar, waarin de bruidegom ten laatste aan het sterfbed van zijn broeder en op diens uitdrukkelijk verlangen zijn hand reikte aan Amalia van Solms [2]). Maar dit gebeurde na den dood zijner moeder. Deze heeft het geluk niet mogen smaken van haar liefsten wensch verwezenlijkt te zien.

Ik meen dat ik mijn aankondiging hier mag eindigen. Uit de enkele proeven, die ik heb meedegedeeld, kan de lezer zich thans een oordeel vormen over de meerdere of mindere belangrijkheid van den inhoud van het boek. Mocht hij ten slotte meenen dat ik deze bij den aanvang te gering heb voorgesteld, niets voorwaar zou mij aangenamer zijn.

(Nederlandsche Spectator, 1887, blz. 284—287.)

---

1) Over de stukken betreffende dit huwelijk van Frederik Hendrik teekende Blok in zijn overzicht van het archief te Marburg (Verslag aangaande een onderzoek in Duitschland naar Archivalia, belangrijk voor de geschiedenis van Nederland, dl. I, blz. 22) in hoofdzaak het volgende aan: 1616. Lijvige correspondentie over een plan tot huwelijk van Frederik Hendrik met Elizabeth van Hessen. Als bemiddelaar traden op Johan van Nassau Dillenburg, Peter Brederode als gezant der Staten, Gaston de Lambert namens den Prins. De Prins vroeg 100,000 Rijnsche guldens, wat Moritz na veel moeilijkheden toestond. Te Frankfort werd een overeenkomst door bemiddeling van Kur-Pfalz gesloten. De Oranje's en de Staten wilden deze niet bekrachtigen. Moritz, woedend hierover, correspondeerde met zijn Duitsche bloedverwanten en brak de zaak in 1617 af.

2) Volgens Hübner huwde Elisabeth van Hessen-Cassel den 25 Maart 1618 met Johan Albrecht, hertog van Mecklenburg, en overleed den 16 December 1625. (Vgl. hierover de aanteekening op p. 304.)

DE WOELINGEN DER LEICESTERSCHE PARTIJ TE LEIDEN [1]).

(1867.)

Dr. Bisschop heeft zich een onderwerp ter behandeling gekozen, dat voor een uitgave van wege de stad Leiden bijzonder geschikt mag heeten. Het betreft namelijk een belangrijk rechtsgeding van politieken aard, vóór ongeveer drie eeuwen door de regeering der stad gevoerd, en waarvan de bijzonderheden wel dikwerf besproken maar desniettegenstaande slechts gebrekkig bekend waren. Tijdens de Republiek waren de processtukken, uit staatkundige inzichten, geheim gehouden, en later, uit overdreven voorzichtigheid, door de beheerders van het stadsarchief te nauwer nood aan enkele belangstellenden getoond. Het is inderdaad een teeken der veranderde tijden, dat thans de stad zelve de uitgaaf dier stukken door een van haar beambten op haar kosten bezorgen laat.

Bisschop heeft zich met nauwgezetheid van zijn taak gekweten. Aan een letterlijken afdruk der gewichtigste bescheiden heeft hij een verhaal van de geschiedenis, waarop zij betrekking hebben, vooraf doen gaan, en daartoe gebruik gemaakt van al wat reeds vroeger over de zaak geschreven was. Zijn monographie stelt den lezer derhalve in staat om de toedracht volledig te leeren kennen, en de handelwijs der daarin betrokken personen met billijkheid te beoordeelen.

In weinige woorden is de hoofdzaak deze. Leicester, in onverzoenlijken en bitteren strijd met de Staten van Holland vervallen, maar bij een aanzienlijk deel des volks nog altijd in aanzien, was

---

1) Naar aanleiding van: Dr. W. Bisschop, Verhandeling over de woelingen der Leicestersche partij binnen Leiden. (Verslag aangaande het Stedelijk Gymnasium te Leyden over den jaarcursus 1863—1864.)

er op uit om in de voornaamste steden de burgerij tegen haar overheden op te zetten, ten einde door haar toedoen de volle oppermacht te verwerven en den tegenstand der Staten te breken. Pogingen daartoe werden te Dordrecht, te Gouda, te Amsterdam en in de steden van het Noorderkwartier in het werk gesteld, en inzonderheid ook te Leiden.

Tot nog toe was het niet bewezen, dat van den Engelschen landvoogd zelven het plan tot het oproer te Leiden was uitgegaan. De samenzweerders hadden dit, na hun neerlaag, wel openlijk beweerd, maar de Leidsche regeering sprak het ten stelligste tegen en rekende het hun als laster toe, dat „zy hun niet en schamen te zeggen dat den aenslach op deze stadt begonst zoude zijn geweest mit voorweten van zijn Excellentie". Doch het blijkt thans uit de echte stukken, dat de Leidsche regenten zich hier aan een leugen om bestwil schuldig maakten en zeer goed wisten dat niemand anders dan Leiceister de bewerker was van het misdrijf, dat zij aan de handlangers met den dood straften. Cosmo de Pescarengis, die te Leiden de raddraaier geweest is, en die de overige deelnemers aan den gang heeft gebracht, was met dat doel door Leicester uit Utrecht derwaarts gezonden. Zonder zijn opruiing en inblazing zou niemand te Leiden aan den aanslag deel hebben genomen. De personen, die hij voor zijn plannen won, waren, zooveel wij kunnen oordeelen, achtenswaardige mannen, blakende van ijver voor de vrijheid en voor de gereformeerde religie. Zij waren meest uit de Zuidelijke Nederlanden geboortig en daaruit ter liefde van hun godsdienst geweken. Zij hielden zich verzekerd dat Leicester, als hij eens van de tegenwerking der Staten bevrijd was, den vijand met alle macht te keer gaan en het vaderland, dat haast verloren scheen, misschien nog redden zou. Zoo gezind lieten zij zich gereedelijk door Pescarengis overhalen tot deelneming aan een aanslag, die door den landvoogd was goedgekeurd, en die, naar het zich liet aanzien, zonder bloedstorting zou afloopen. Dat zij ongelijk hadden in hun beoordeeling der partijen en in hun daarnaar ingericht gedrag, is door de uitkomst bewezen. Maar op dit tijdstip was de uitkomst niet te voorzien, en dwalen te goeder trouw maar al te gemakkelijk. Aan het einde van het Leicestersche tijdvak was de toestand des lands zoo onzeker en onkenbaar, dat nauwgezette patriotten twijfelen konden wien zij moesten steunen. Het zou onbillijk zijn hen, die den verkeerden aanhingen, om die misvatting te veroordeelen en als misdadigers voor te stellen.

In niemand zien wij die onzekerheid wat plicht is, die weifeling welke partij te kiezen, jammerlijker uitkomen dan in Nicolaas de Maulde, den bevelhebber van een compagnie soldaten te Leiden in bezetting. Deze jeugdige man stond reeds in de geschiedenis gunstig te boek, maar nog veel innemender komt hij ons voor in de verklaringen, door hem en door zijn medestanders voor het gerecht van Leiden afgelegd. Bij den voorgenomen aanslag had hij een voorname rol te vervullen. Hij moest met zijn soldaten het stadhuis bezetten en eenige der meest aanzienlijke regenten in hun woningen gevangen houden: zonder deze medewerking van zijn zijde was de onderneming niet te wagen. Hij liet er zich dan toe overreden, maar niet dan na lange aarzeling, waarbij zijn vaderlandsliefde, zijn nauwgezetheid van geweten, zijn zucht om het goede deel te kiezen op het duidelijkst uitkwam. Desniettemin vergiste en vergreep hij zich. Ware zijn voornemen uitgevoerd en gelukt, het zou niets dan kwaad te weeg hebben gebracht. Het geluk wilde, dat het nog in tijds door de regeering ontdekt en verijdeld werd. Beoordeeld naar het strenge recht was het een misdaad waartoe hij zich geleend had, en de gevaarvolle toestand, waarin de staat verkeerde, scheen een afschrikkend voorbeeld te vereischen. Hij en de overige schuldigen, voor zoover zij gegrepen waren, werden zonder genade ter dood gebracht.

Hadden zij zulk een zware straf verdiend? Bisschop beantwoordt die vraag aldus: „Houdt men zich aan de letter van het geschreven recht, dan zou het zeker hoogst moeilijk zijn om de artikelen aan te wijzen, volgens welke zij ter dood konden veroordeeld worden. Gelooft men daarentegen dat in buitengewone gevallen, die de wet niet heeft kunnen voorzien, buitengewone straffen mogen en moeten toegepast worden, dan is het doodvonnis volkomen gerechtvaardigd". Ik geloof niet dat deze voorstelling geheel juist is. De letter van de wet veroordeelde stellig genoeg wie zich, als de samengezworenen te Leiden, in een gewapenden aanslag tegen de overheid hadden ingelaten. Maar juist het buitengewone van het geval en de verzachtende omstandigheden hadden tot genade kunnen stemmen. Geen misdadig opzet, alleen een verkeerd begrip van plicht had de meesten verleid.

Moest daarop niet gelet worden? Ziedaar de bedenking, die inzonderheid tegen het vonnis kan worden ingebracht. Maar het vonnis verdedigt zich met de verklaring, dat „ten exempelen van allen anderen" zulk vergrijp ten strengste gestraft diende te

worden. En wij kunnen niet ontkennen, dat, zoo het karakter en de bedoeling der bedrijvers als verzachtende omstandigheden in aanmerking genomen moesten worden, het dreigende gevaar daarentegen, waarin de zaak der vrijheid verkeerde, als zeer verzwarende omstandigheid gelden moest. Wij moeten dus omzichtig zijn met het beoordeelen van het vonnis, dat door rechtschapen en verre van bloeddorstige rechters geveld is, onder den invloed van hartstochten en van gebeurtenissen, waarin wij ons niet volkomen verplaatsen kunnen. Maar voor de veroordeelden mogen wij ook na het vonnis medelijden en zelfs achting gevoelen. Af te dwalen, waar de goede weg onmiskenbaar voor ons ligt, is onvergeeflijk, maar er zijn tijden waarin het rechte pad niet te erkennen is, en waarin de beste wil en het schroomvalligste overleg niet voldoende zijn om ons tegen dwalen te behoeden. Bisschop houdt dit, naar het mij voorkomt, niet genoeg in het oog. Zoo geeft hij aan professor Saravia, wien De Maulde om raad had gevraagd, een gedeelte van de schuld van dezen. „Had Saravia (zoo zegt hij), een man van zijnen leeftijd en ondervinding, den zooveel jongeren De Maulde op het slechte en gewaagde zijner plannen gewezen, 't is zeer waarschijnlijk dat zijne waarschuwing ingang zou hebben gevonden." Maar wie zegt u, dat Saravia die plannen slecht achtte? Wij hebben alle reden om te gelooven dat hij ze volkomen goedkeurde, zoo zij maar kans hadden om te gelukken. Nog eens, wij hebben hier niet te doen met boosdoeners, die doen wat kwaad is in hun oogen, maar met misleide vrienden van hun vaderland, wier doel uitmuntend was, en die alleen bij het kiezen der middelen zich vergrepen.

Er was een oogenblik plan geweest om ook de compagnie, die te Delft garnizoen hield, tot hulp der Leidsche in te roepen. Kommandant van deze was de later zoo beroemde en geëerde Héraugière. Die naam geeft stof tot nadenken. Ware Héraugière in den aanslag betrokken geworden, zijn leven zou denkelijk verbeurd, het vaderland van zijn verdere diensten verstoken geworden zijn. Had aan den anderen kant De Maulde zich buiten de onderneming mogen houden, wie weet hoe hij, de veel belovende jongman, zich later onderscheiden, hoe gewichtige diensten hij den lande bewezen hebben zou? Hij stamde af van een edel geslacht; zijn vader was in 's lands dienst vergrijsd; zijn broeders waren voor de vrijheid gesneuveld. Hij zelf had bij het beleg van Sluis zich reeds een goeden naam verworven. Zonder hen, die hem veroordeeld hebben, te beschuldigen, voelen wij toch innige

deernis met het ongelukkige lot, dat hem, onschuldige, aan den aanvang van zijn loopbaan getroffen heeft.

Keeren wij terug tot het werk van Bisschop. De groote verdienste daarvan bestaat in zijn nauwkeurigheid en volledigheid. Zijn verhaal plaatst alle gebeurtenissen in het ware licht. Slechts op enkele punten van ondergeschikt belang stellen wij ons de toedracht eenigszins anders voor dan hij gedaan heeft. Het is niet noodig hierbij stil te staan. — De bescheiden heeft hij, zooals hij ze gevonden heeft, zonder verandering van een zinteeken, overgedrukt. Naar ons oordeel is hij daarin de maat der betamelijke nauwkeurigheid te buiten gegaan. Een uitgever moet geen fouten onveranderd overnemen; hij dient de interpunctie, die in de handschriften doorgaans verkeerd is, naar ons gebruik te wijzigen; hij moet bovenal waar de zin onbegrijpelijk en blijkbaar bedorven is, in een aanteekening den lezer waarschuwen en, als het mogelijk is, terecht helpen. Wij hadden wel gewenscht, dat Bisschop, die zoowel taalkenner als geschiedkundige is, zijn plicht als uitgever dus had begrepen; want er zijn in zijn oorkonden een aantal plaatsen die wij niet verstaan, en waarvan wij zijn verklaring gaarne vernomen zouden hebben. Wij willen echter voor het ontvangene niet ondankbaar zijn, omdat wij nog meer verlangen dan hij gegeven heeft. Wij erkennen met genoegen, dat hij alle beoefenaars onzer geschiedenis door zijn belangrijke monographie aan zich verplicht heeft.

(De Gids, 1867, dl. III, blz. 160 vlg.)

HET GEDENKSCHRIFT VAN JORIS DE BYE [1]).

(1888.)

Weinige maanden nadat Oldenbarnevelt als advokaat van Holland was opgetreden, werd Joris de Bye [2]), in plaats van den befaamden Reingoud, tot thesaurier-generaal der Unie aangesteld en kreeg als zoodanig zitting in den Raad van State. Hij bleef die betrekking zijn leven lang bekleeden, tot in 1628. Hij was dus in staat, gelijk slechts enkelen, het bewind van den advokaat van nabij gade te slaan en in zijn gansche verloop te overzien. Hij was verder, volgens getuigenis van allen, die hem gekend hebben, een braaf, rechtschapen en bekwaam man, en zoo onpartijdig als men in zijn tijd en onder zijn omstandigheden zijn kon. Hij stond aan de zij van Maurits en van de Staten-Generaal

1) Vroeger uitgegeven als inleiding van Gedenkschrift van Joris de Bye betreffende het bewind van Oldenbarnevelt (uitgegeven in Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap te Utrecht, dl. XI, blz. 400 vlg.).

2) Zijn stamboom bij Ferwerda, dl. I. — Dusseldorp, op het jaar 1611 schrijvende, dat vooral de gedeputeerden der Staten-Generaal met groote gestrengheid en wreedheid het oproer van 1610 hadden gestraft, gaat (Annales, p. 190) aldus voort: „Inter quos praesidebat Theodorus Georgii (sic) de Bye (hij verwart Dirk Jorisz., die in 1591 als president van de Rekenkamer overleden was (Van Leeuwen, 1461) met zijn zoon Joris, onzen auteur), Delfensis, Thesaurarius generalis Ordinum, cuius patrem probe novi, qui olim scriniarius opifex hypocaustulis faciendis vitam sustentabat, et postea notarius factus, in illo officio quoque est adhibitus ad res familiares consulendas, ut miser cum liberis unde viveret haberet. Hic sub favore rebellium postea Hagae praesidem agit Camerae computorum et filio suo Theodoro (sic) gradum ad hanc dignitatem aperuit". Vgl. het citaat in de Bibliographie des Martyrologes, t. I, p. 371 en bij Boitet, blz. 677. Dirk Jorisz. de Bye werd door den Prins in opzicht over de ontvangers gesteld 7 April 1573 (Commissieboek van prins Willem, N°. 74). Vroeger, sedert 1559, was hij schepen te Delft in 1565 en 1566, eerste schepen van 1567 tot 1572. — Joris de Bye werd gezonden naar Zeeland in Juli 1597 (Bor, dl. IV, blz. 328 (Bk. XXXIV, f°. 26); naar Friesland met Eysinga en Roorda in Januari—Maart 1602 (Duyck, dl. III, blz. 292, 316); naar Zeeland met Renesse en Van der Aa, einde November 1602 (ibid., f°. 510).

tegenover Holland en den advokaat, maar hij had toch zijn vrienden in beide partijen. Huig de Groot, van wien zijn echtgenoote een nicht was, bediende zich na zijn val van hem als tusschenpersoon bij prins Maurits, en, al mocht daaruit ook niets goeds voor hem zijn voortgevloeid, toch erkende hij dankbaar „de weldaden (het zijn zijn eigen woorden) dye UEd. my en de mynen in dese afflictie hebt bewesen" [1]).

Aan zóo iemand verleenen wij gaarne gehoor, wanneer hij ons zijn oordeel over den advokaat als staatsman zeggen wil, en wij betreuren het slechts dat hij zijn rede afbreekt, juist op het punt waar zij voor ons het belangrijkst zou zijn geworden. Wat hem weerhouden heeft voort te gaan, kunnen wij zelfs niet gissen. Uit zijn aanhef maak ik op, dat hij geschreven heeft niet lang na de ontknooping der verwikkelingen, waarschijnlijk nadat de gerechtelijke moord, aan den advokaat gepleegd, diens aanhang reeds „tot wraak was komen prikkelen", maar stellig voordat in 1623 de poging om aan Maurits wraak te nemen beproefd en mislukt was. Dus heeft het den auteur, die eerst in 1628 overleed, zeker niet aan den tijd ontbroken om zijn opstel te voltooien. Misschien dat de bezwaren, die zijn voorzichtigheid reeds bij den aanvang duchtte, hem hebben afgeschrikt van het verder uitspreken van een oordeel over zaken, die de hartstochten al feller en feller aanbliezen. Hoe dit zij, wij hebben minder reden om het te betreuren dat wij niet alles hebben ontvangen, dan om dankbaar te zijn dat ons zooveel althans, waarop wij niet hopen konden, geschonken wordt.

Dat het oordeel, hoewel gematigd, in het algemeen ongunstig voor den advokaat luidt, zal de lezer al dadelijk bemerken. Ik zal op het gewicht hiervan niet afdingen; maar het zij mij toch vergund de redenen op te geven, waarom ik er niet meer aan hecht dan de feiten, waarop het berust, op zich zelf beteekenen. Reeds zeide ik dat De Bye onpartijdig was, zooveel men dat wezen kon onder de omstandigheden waarin hij verkeerde. Die omstandigheden moeten wij in het oog houden, als wij de waarde van zijn uitspraken zullen beoordeelen. Toen hij schreef had zich in de kringen, waarin hij verkeerde, de publieke opinie stellig tegen den advokaat verklaard, en hield men zich overtuigd dat hij veel

1) Zie den brief in Mr. Vollenhoven's: Broeders gevangenisse, blz. 277 vlg., en vergelijk ook de door het Historisch Genootschap uitgegeven Verhooren van De Groot, blz. 17, 27, 73, 91, 94, 111, 160.

meer tot zijn last had dan het gerechtelijk onderzoek aan den dag had gebracht. De rechters hadden in den begeleidenden brief, waarmee zij het vonnis aan de provinciën verzonden, dit met zooveel woorden verzekerd. Aan zulk een achterdocht, als zij algemeen verbreid is, ontkomt bijna niemand. De Groot heeft het eerlijk beleden, dat toen hem in zijn gevangenis door de heeren, die hem in verhoor namen, ten stelligste werd verzekerd, dat zij tegen Oldenbarnevelt overtuigende bewijzen van schuld in handen hadden en bevonden dat alles waar was wat in pamfletten tot zijn nadeel was gezegd, hij zelf aan het twijfelen raakte. „Ick beken (zegt hij [1])) dat ik sulxs verstaende vele actiën van den Advocaet, in dewelcke ik van hem notoirlijk hadde gedissentieert, heb gehouden voor suspect". Als een der vertrouwdste vrienden van den gevallen staatsman door den laster van hun beider vijanden dus aan het wankelen werd gebracht, hoe onweerstaanbaar moet de invloed zijn geweest, dien het kwaad gerucht op gemoederen uitoefende als van Joris de Bye?

Want dit dient in de tweede plaats niet vergeten: De Bye had het nooit op den advokaat begrepen gehad. Als lid van den Raad van State had hij zich steeds door hem, ik bedoel door zijn regeeringsbeleid, verongelijkt geacht. Hij wist nog uit eigen ervaring, hoe groot het aanzien van den Raad was geweest, tijdens Leicester het bewind voerde, en hij had later ondervonden hoe dat aanzien, in strijd met het traktaat met Engeland van 1585, door de Staten-Generaal gedurig was besnoeid en tot een minimum ingekrompen. Wat op deze wijs de Raad had verloren, hadden de Staten van Holland en hun advokaat zich grootendeels aangematigd. Kon het dan wel anders, of hij moest dit aan de heerschzucht en de baatzucht van Oldenbarnevelt toeschrijven, die inderdaad heerschzuchtig van karakter en niet vrij van eigenbaat was? Vooral nadat die grootheid ten val was gebracht en de schuld door een doodvonnis bewezen scheen, moest hij wel meenen, dat al het verkeerde, hetwelk onder zijn bewind was geschied, door den advokaat met voorbedachten rade uit zelfzuchtige bedoelingen was aangericht.

In dien geest is de memorie van De Bye gesteld; en juist omdat wij uit de omstandigheden, waaronder zij geschreven werd, voorzien konden dat zij aldus gesteld worden zou, moeten wij op onze hoede wezen om ons niet door haar te laten meesleepen. Wij

1) Verhooren, blz. 42.

zijn in het bezit van meer bescheiden dan zelfs De Bye over zijn tijd kende; wij weten wat na hem is voorgevallen, en bezitten een ervaring die zijn deel niet kon zijn; bovenal wij zijn onbevooroordeeld, omdat de waarheid aan onze belangen niet kan schaden noch baten. Wij hebben dus recht om tegenover zijn beschouwing ons eigen gevoelen te handhaven. Wat hij zegt bijgewoond te hebben nemen we als waar aan, want zijn goede trouw is boven verdenking; maar de uitlegging, die hij aan de feiten geéft, toetsen wij aan ons beter weten en aan ons onbevangen oordeel. Dat is ons recht en onze plicht, onze plicht inzonderheid jegens den man, die bij zijn tijdgenooten zoo partijdige en harde rechters heeft gevonden.

Wij wisten reeds van elders, dat na het vertrek van Leicester de klem der regeering, die dien ten gevolge aan den Raad van State was vervallen, door de Staten-Generaal aan dezen onttrokken en naar hun college overgebracht werd. Wij wisten insgelijks, dat onder de Staten-Generaal de vertegenwoordigers van Holland den toon gaven en dat weer bij de Staten van Holland Oldenbarnevelt het hoogste woord voerde. Dat alles hooren wij door De Bye bevestigen en met voorbeelden staven. Het wordt ons door zijn verhaal nog duidelijker dan het ons reeds was. Wij erkennen ook de juistheid van wat hij beweert, dat de regeering door dit ingrijpen in den werkkring van den Raad van State uit haar voegen gewrongen en misvormd is geworden. Het nageslacht heeft er de heillooze gevolgen van ondervonden [1]). Maar is daarmee de daad en de bedoeling van hem, aan wien zij bovenal te wijten is, veroordeeld? Ik ontken dit ten stelligste. Wat in zijn gevolgen verkeerd heeft gewerkt, was op het oogenblik, toen het als redmiddel werd aangegrepen, het meest doelmatige, het heilzaamste wat gedaan worden kon, wellicht het eenig mogelijke. De man, die dit aldus ingezien en doorgedreven heeft, verdient dank en eer vòor zijn bedrijf. Te laken zijn alleen zij, die toen het tij was verloopen, de bakens niet hebben verzet.

Om het gebeurde in 1588 en volgende jaren te begrijpen, moet men bedenken wat er aan was voorafgegaan. Met Leicester had Holland een strijd om zijn bestaan, om zijn welvaart en onafhankelijkheid gestreden, en er in overwonnen. De landvoogd was vertrokken en had zijn waardigheid neergelegd. Maar als zijn plaatsvervanger was de Raad van State gebleven, waarin de

1) Vooral Van Slingelandt heeft dit betoogd (dl. I, blz. 198 vlg.).

kommandant van het Engelsche leger, bijgestaan door twee Engelsche raadsheeren, het overwicht behield. Gelukkig echter was die Raad, zoo samengesteld en van zijn hoofd verstoken, niet in staat den strijd krachtig voort te zetten. Wat lag nu meer voor de hand dan dat de overwinnaar, om staande te blijven tegenover den voorspoedigen Spaanschen vijand, de leiding der zaken aan zich trok en den Raad van State tot een werktuig in zijn hand hervormde, zooveel het traktaat met Engeland het slechts eenigszins gedoogde? Een nieuwe instructie, in de plaats der vorige, die voor dat doel niet deugde, werd opgesteld [1]), en daarin duidelijk uitgedrukt, dat de Raad het uitvoerend bewind zou voeren, maar het souverein gezag bij de Staten-Generaal berustte. „Ende staat wel te noteren (zegt De Groot [2])), dat deze instructie sorghvuldelijck alsoo is inghestelt om te vermyden de dispuyten, die ten tijden van de Reghieringhe van den graaf van Lycester tusschen den Raadt van Staten ende de Provinciën waren ghevallen". Disputen ontstonden niet te min. De Raad en vooral zijn Engelsche leden lieten zich niet zonder tegenspraak terugzetten. Bodley beweerde, en niet zonder grond, dat „volgens het tractaat de gansche regeering en het beleid van alle zaken eenig en alleen aan den kommandant van het Engelsche secours te zamen met den Raad van State toekwam, en dat de nieuwe instructie aan het gezag van den Raad veel te kort deed" [3]). Aan Oldenbarnevelt in de eerste plaats weten de Engelsche heeren die inbreuk op het traktaat, evenals De Bye het doet in zijn memorie. Moeielijke dagen had de advokaat toen te beleven; maar, in de kracht van zijn jaren, durfde hij aller gramschap trotseeren. Hij genoot het volle vertrouwen van de Staten van Holland, en wist de Staten der landprovinciën te overtuigen dat zij, zonder den bijstand van Holland, aan den Spanjaard verloren moesten gaan. Weldra was hij even invloedrijk, wij mogen wel zeggen, even alvermogend in de Staten-Generaal als in de Staten van Holland. Aan zijn overreding was het te danken, dat de stadhouder van Holland ook door Utrecht, Gelderland en Overijsel tot stadhouder begeerd en benoemd en door de Staten-Generaal aangesteld werd. Maurits was in die dagen de rechterhand, gelijk Oldenbarnevelt het hoofd van Holland, en Holland was de ziel van

1) Vergelijk de instructie van 1589, bij Aitzema, dl. I, blz. 311, met die van 1584, bij Van Slingelandt, dl. I, blz. 268.

2) Verantwoordingh, cap. X, blz. 111.

3) Bij Van der Kemp, Maurits, dl. I, blz. 302.

de Generaliteit. Hoe groote zaken zijn door dat organisme volbracht! Binnen tien jaren welk een ommekeer ten goede! Onmogelijk had een raad van regeering, als dien Leicester had achtergelaten, steeds het oog op Engeland gericht houdende en met Holland voortdurend in twist en wederkeerig door Holland verdacht, zoo iets knnnen uitrichten. Als ooit een machtsaanmatiging gerechtvaardigd is door het gebruik, dat van de macht werd gemaakt, en door de uitkomst, waartoe zij heeft geleid, dan is het die, waaraan Holland en Oldenbarnevelt zich in 1588 hebben schuldig gemaakt. Wil men dit heerschzucht noemen, ik zal het woord niet wraken, maar dan verklaar ik mij tegen elke kwade beteekenis, die men aan het woord zou willen hechten. Oldenbarnevelt zocht te heerschen, omdat hij zich bewust was dat hij, en niemand zoo goed als hij, het schip van Staat uit de holle zee, waarop het zwalkte, in de behouden haven kon voeren. En vergeten wij het niet, hij kon deze heerschzucht botvieren, omdat allen hem gaarne lieten begaan. Nooit had hij kunnen doen wat hij gedaan heeft, nooit zijn doel kunnen bereiken, indien niet allen in hem vertrouwen hadden gesteld. Na zijn val getuigde Willem Lodewijk te recht: „hy was in groot credit, deed alles, ende men liets doen" [1]). Ik voeg er bij: men liet het hem doen, omdat men geen ander in staat achtte om het zoo goed te doen.

Toen het gevaar geweken, toen de oorlog gedurende twaalf jaar geschorst was, zou het de tijd zijn geweest om een beteren regeeringsvorm aan te nemen. Niemand die daarvan dieper overtuigd was dan Oldenbarnevelt zelf [2]). Maar om er op dat tijdstip toe over te gaan zou een onbaatzuchtigheid van noode zijn geweest, zoo groot als men met billijkheid van geen staatsman en van geen staatspartij kan vorderen. De regeering had intusschen een plooi aangenomen geheel naar den zin en in het voordeel van Holland: aan die provincie was de voorrang en de leiding der Unie ten deel gevallen. Geen hervorming was denkbaar, waarbij haar deze, althans in die mate, zou worden gelaten. Reeds betoonden haar gedurig duidelijker de overige gewesten hun afgunst en hun naijver. Ook Oldenbarnevelt kon de plaats, die hij

1) Groen van Prinsterer, Archives, t. II, p. 556. Vgl. wat De Witt van zich getuigt in een brief aan zijn schoonzuster Van Berckel, 12 Augustus 1665, bij Veegens, Historische Studiën, dl. II, blz. 134: dat men sedert lang gewoon was „'t werck op hem meest te laten aankomen en hem de zaken genoegzaam alleen en absolutelijck toe te vertrouwen".

2) Zie Van Deventer, Gedenkstukken, dl. III, blz. 143.

in de Unie innam, niet behouden bij eenige denkbare hervorming. Ook hij was omgeven door benijders en belagers. Met Maurits trok hij niet langer één lijn. Om dezen schaarden zich integendeel zijn vijanden. Kan men het hem euvel duiden, dat hij onder zulke omstandigheden niet Holland heeft overgehaald tot een hervorming, waarbij beiden vrijwillig een gedeelte der verkregen macht aan hun tegenstanders zouden hebben overgedragen?

Wie dit van hem durft vergen — wat zal hij wel moeten zeggen van de overwinnaars, die in 1618 hem verstieten en zijn plaats bemachtigden? Toen hadden dezen het in hun macht goed te maken, wat zijn heerschzucht volgens hun zeggen had misdaan, en aan den Raad van State het gezag terug te geven, dat door de instructie van 1588 ten nadeele van het gemeenebest hem ontnomen was. Plannen van zulk een hervorming zijn ter sprake gebracht. Er bestaat nog een ontwerp uit dien tijd, afkomstig van een der in 1618 afgezette Haarlemsche regenten, Van der Laen, volgens hetwelk de Raad van State, met den Prins aan het hoofd, zou regeeren, en de Staten-Generaal als weleer eenmaal 's jaars en slechts op zijn aanschrijving vergaderen [1]). Maar bij de partij, die overwonnen had, is iets diergelijks zelfs niet in besprek gekomen. In de verhouding tusschen de Staten en den Raad van State is volstrekt geen verandering gebracht, noch in voorschrift noch in de praktijk. In 1628 vindt de Raad zich genoopt nadrukkelijker dan ooit te klagen, dat alle zaken van gewicht door de Staten buiten hem om worden beleid [2]).

Is die latere handelwijs van zijn tegenpartij geen volledige vrijspraak voor Oldenbarnevelt? Mij dunkt, zij bewijst, dat de advokaat, na het vertrek van Leicester, de zaken heeft beleid zooals zijn meesters, de Staten, het verlangden, en verlangden omdat onder de toenmalige omstandigheden zoo doende het landsbelang het best werd bevorderd. Dat tevens hun heerschzucht en die van den advokaat daarbij haar rekening vonden, hetgeen ongetwijfeld het geval was, mag niet tot de hoofdreden van hun gedrag worden overdreven.

Het is een gewone dwaling te meenen dat, indien een staatsman persoonlijk welvaart bij een maatregel, door hem in het

1) Bij Brandt, Hist. d. Reform., dl. IV, blz. 732.

2) Wat daarover te doen is geweest bericht ons Alexander van der Capellen in zijn Gedenkschriften, dl. I, blz. 416.

belang van het gemeenebest genomen, zijn eigenbelang het wezenlijke doel van zijn daad is geweest. Zoo heeft men soms prins Willem I verdacht van voornamelijk zijn eigen grootheid in den opstand tegen Spanje beoogd te hebben, omdat hij bij zijn dood op het punt stond tot graaf van Holland en Zeeland verheven te worden. Zoo heeft men ook Oldenbarnevelt beticht van voornamelijk, zoo niet alleenlijk, uit zelfzucht voor Hollands overwicht in de Unie te hebben geijverd. De waarheid is, dat de een zoowel als de ander zijn eigenbelang niet voorbij zag, maar dat eigenbelang vereenzelvigd had met wat hij het belang van den Staat achtte te zijn. Hun vijanden hebben dat ook zoo begrepen en metterdaad betoond. Spanje zocht in den Prins den opstand te dooden, en de Staten-Generaal in Oldenbarnevelt de hoogheid van Holland te vernederen. De een zoowel als de ander is vermoord, niet wegens eigen schuld alleen of voornamelijk, maar als de vertegenwoordiger eener machtige staatspartij, die men ten val zocht te brengen.

(Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap te Utrecht, dl. XI, blz. 400.)

HET PROCES VAN GERRIT VAN BEVERVOORDE.

(1886.)

In het 10de deel der 2de reeks van de *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde* [1]) heeft Sloet een opstel geplaatst over de schaking van juffrouw Anna Magdalena van Rheeden door Gerrit van Bevervoorde, in 1589. Naar aanleiding hiervan handelde Mr. J. I. D. Nepveu nog eens over dezelfde zaak [2]). Behalve een paar opmerkingen van genealogischen aard bemoeit hij zich vooral om aan te toonen dat het bericht, volgens hetwelk Van Bevervoorde zijn wandaad ten slotte te Brussel met den dood heeft geboet, door Sloet voor een ongegronde familie-overlevering gehouden, waarheid bevat en door de getuigenis van den geschiedschrijver Van Reyd [3]) wordt bevestigd.

Zeker is de aangehaalde plaats uit de *Historie* van Van Reyd aan de aandacht van Sloet, toen hij zijn belangrijk opstel schreef, ik weet niet hoe, ontsnapt, gelijk ook ik, bij het lezen van het stuk in de drukproef, er volstrekt niet aan gedacht heb. Zij is van groot belang en werpt een verrassend licht over den aard van het misdrijf en niet minder over de procedure.

Er blijkt namelijk uit, dat Van Bevervoorde, toen hij zijn misdaad pleegde, tevens met voorweten van Parma verraderlijk van 's konings zijde tot de Staatsche overliep, en zoo doende de ontvoering van het kind bemantelde met een gewaand oorlogsrecht, als had hij, soldaat in Staatschen dienst, een jonge dochter van de vijanden buit gemaakt. Hij vond hierin steun bij onzen stad-

---

1) Blz. 259 en vlg.
2) In de Bijdr. en Meded. van het Hist. Genootschap, dl. VIII, blz. 29.
3) Fol. 154.

houder van Gelderland, Adolf van Meurs, die echter bijna onmiddellijk nadat hij met zijn prooi te Arnhem was aangekomen, door een noodlottig toeval den dood vond. Nu nam hem het Hof van Gelderland in hechtenis, doch hield ook het meisje, als krijgsgevangene, voorloopig in bewaring. Waarschijnlijk zou de snoodaard, door alle weldenkenden verfoeid, nu wel veroordeeld zijn geworden, indien er niet ongelukkig een conflict tusschen het Hof en den Raad van State was ontstaan over de kwestie, voor welke van beide rechtbanken de beschuldigde justitiabel was. Het gevolg was, dat de Raad van State, voor wien Bevervoorde zich vrijwillig stelde, zijn aanklageressen, moeder en dochter, dagvaarde, en, toen zij voortdurend wegbleven, als contumaces verstoken verklaarde van alle recht om in dezen voort te procedeeren, en derhalve den beschuldigde ontsloeg; doch dat kort hierop het Hof van Gelderland, tot hetwelk de klageressen zich gewend hadden, den aangeklaagde voor zich citeerde, en, daar hij op zijn beurt wegbleef, ten slotte tegen hem bij verstek uitwees en het proces aan de klageressen gewonnen gaf.

Daarmee was het geding, voor zoover het den Noord-Nederlandschen rechter aanging, afgedaan. Maar intusschen was Van Bevervoorde nog eens, nu weer naar 's konings zijde overgeloopen en in zijn verderf geloopen, zooals hij ervaren zou. Want na acht jaren gelukte het eindelijk de moeder van zijn slachtoffer, die hem met onverzoenlijken haat vervolgde en aan het Hof van Brussel zeer invloedrijke bloedverwanten had, hem nogmaals, thans voor den Belgischen rechter, gesteld te krijgen. Hier baatte het voorgeven niet, dat hij jure militari had gehandeld, want zijn gevangene, zoowel als hij, had onder 's konings bescherming gestaan, zoo zij al niet beiden 's konings onderdanen waren. Het was dus een geval van raptus, onder de meest verzwarende omstandigheden. Hij had hier ook geen naijver van concurreerende rechtbanken in zijn voordeel. Het vonnis luidde zooals te wachten was, en moeder en dochter smaakten het genot van hem zijn misdrijf op het schavot te zien boeten.

(Bijdragen voor Vaderl. Gesch. en Oudheidkunde, Derde Reeks, dl. III, blz. 131 vlg.)

DE AANSTELLING VAN MARNIX TOT BIJBELVERTALER.

(1867.)

Al wat het leven en de lotgevallen van een man als Marnix van St. Aldegonde kan toelichten vindt bij ons steeds een gunstig onthaal. Dit diene tot rechtvaardiging van de volgende mededeelingen, die anders allicht te weinig beduidend zouden schijnen.

Van Marnix' laatste levensjaren, van zijn verblijf te West-Souburg, van zijn aanstelling tot bijbelvertaler en zijn werkzaamheid als zoodanig te Leiden is niet veel bekend. Hoe kwamen de Staten er toe om juist hem, den gevallen en verdachten staatsman, met de taak der bijbelvertaling te belasten? Op die vraag bleef de geschiedenis het antwoord schuldig. Maar sedert eenige jaren kenden wij toch een verklaring dienaangaande van Oldenbarnevelt [1]), waaruit zich de toedracht der zaak eenigermate gissen liet. Toen Marnix overleden was en over het aanstellen van een ander in zijn plaats gehandeld werd, verzekerde de advokaat van Holland, dat de Staten aan Marnix „sijn tractement toegeleyt hadden, niet eygentlijck ten aansien van de translatie, maar voornamelijck ten aensien van sijn diensten by hem den lande gedaan ende te doen."

Aan de waarheid dezer verklaring viel niet te twijfelen. En zij plaatste de aanstelling van Marnix door de Staten in een verrassend en bevredigend licht. Zoo hadden dan de Staten, ook die van Holland, ten slotte toch de verdiensten van den ongelukkigen en verongelijkten vriend van Willem van Oranje erkend, en den verdediger van Antwerpen en den onderhandelaar met Parma in zijn eer hersteld. Wel zag Marnix nieuwe mannen, overeenkom-

1) Zie de Aanteekeningen van H. Q. Janssen, in het Kerkhist. Archief, dl. II, blz. 76.

stig andere beginselen dan de zijne, den staat besturen, dien hij had helpen stichten, maar de ondank, die hem na den dood van zijn beschermer en vriend ten deel was gevallen, had plaats gemaakt voor welwillendheid en belooning [1]). De ruime bezoldiging, die hij als bijbelvertaler, als geleerde, genoot, was inderdaad de vergelding der diensten, die hij als staatsman den lande bewezen had. En in de eerste plaats had hij aan Oldenbarnevelt, zonder wien toen niets geschiedde, de gelukkige verandering in zijn lot te danken. Aan Oldenbarnevelt, die nog veel gewichtiger en langduriger diensten aan den staat bewijzen, en met nog veel gruwelijker ondank bejegend worden zou. Zijn handelwijs ten opzichte van Marnix doet den eerbied voor hem, die toeneemt naarmate men den man beter kennen leert, ook nu weer stijgen.

Maar hoe verzekerd ik was, dat het zich met de aanstelling van Marnix had toegedragen zooals Oldenbarnevelt getuigde, ik hield mij met die bloote verklaring niet tevreden, en ging op het Rijksarchief onderzoek doen naar de bijzonderheden.

Al spoedig vond ik in de ongedrukte registers de resolutiën van de Staten-Generaal, die op de zaak betrekking hebben; en in de verzameling van de ingekomen stukken had ik het geluk nog eenige onuitgegeven brieven van Marnix (echter slechts in slordige en hier en daar onjuiste afschriften) aan te treffen.

Daaruit bleek mij, dat de Staten reeds gedurende eenige jaren de hulp van Marnix bij het ontcijferen van onderschepte brieven plachten in te roepen [2]). En hij, wiens scherpzinnigheid juist in die kunst uitblonk, had steeds den sleutel weten te vinden. Zoo had hij o. a. de brieven van Philips II aan don Guillaume de St. Clement, van 14 October 1593 [3]), ontcijferd en vertaald. De Staten bedienden zich er van om Hartius, die over vrede kwam onderhandelen, van de kwade trouw zijner regeering te overtuigen. Maar Hartius trok de juistheid der ontcijfering in twijfel en verzocht inzage van het oorspronkelijke stuk, om dat met de geleverde overzetting te kunnen vergelijken. De Staten waren bereid aan zijn verzoek te voldoen. In het register van hun Resolutiën lezen wij, op den 28sten Juli 1594: „Geresolveert te schrijven aen den Heere van St. Aldegonde, ende van hem te

1) Hetzelfde zegt Marnix zelf in zijn Responce Apologétique, p. 450.
2) Vgl. Van Reydt, blz. 250; Journaal van Duyck, dl. I, blz. 699.
3) Bor, dl. III, blz. 774 (Bk. XXX, fol. 76).

begeeren dat hy terstonds oversende de voorsz. originele brieven met het origineel decifrement, ofte, soo verre hy deselve niet en soude hebben, aenwysinge te doen waer die te vinden zouden zijn. Sijnde voerts de Griffier geauthoriseert het voerzs. decifrement ontfangen hebbende om tzelve den voers. Hartio over te senden".

Die aanschrijving leidde tot de onderhandeling, waaruit de aanstelling tot bezoldigd bijbelvertaler voortvloeide. Marnix haastte zich den brief der Staten te beantwoorden. Hij schreef hun als volgt:

„*Edele, Erentfeste, Eerbare, Wijse en seer voorsienige Heeren, mijn Heeren de Generale Staten der Geunieerde Provincien.*

Ick hebbe desen morgenstond Uwe EE. schryven in dato den 28 July ontfangen, en haere meyninge en bevel zeer wel verstaen, welkersvolgende ick niet en hebbe willen nalaeten van stonden aen de Spaansche translatie der cyferbrieven daerinne vermeldet te doen afschryven, en aen UE. met denselven boode over te senden, die sy hierby zullen vinden. Aengaende de originaele, alsoo ick nimmermeer de originaele by my en houde, maar sende se altijd wederom aen degene daer ik se van ontfangen hebbe, en dat ick deselve van mijn Gen. Heere mijn Heere den Grave Maurits, Grave van Nassau, hadde bekomen, mitsgaders syne brieven, in dewelcke hy bekende, dat ick my poogen soude deselve te ontcyferen, soo hebbe ick ook deselve, nadat sy door Godes genade ontcyfert waren, van stonden aen wederomme aen sijn Excell. gesonden, mitsgaders de afcyferinge in 't Spaensch en in 't Fransch, en eene korte vermaninge ofte aenwysinge der voornamelijckste poincten, die daerinne waerdig waren te vermerken. Het sal dan Uw EE. gelieven deselve originaelen by syne Excell. te voorderen, ofte andersints daerinne te doen alsoo sy in haeren wysen raed zullen bevinden te behooren.

Hierentusschen, alsoo het nu te propooste komt, soo en kan ick niet naelaeten Uw EE. in alle behoorlycke reverentie te kennen te geven en te representeeren, in welcken haet en werckelyken periculen ick my telkens stelle met desen dienst van het ontcyferen der vyanden afgeworpene brieven, dewyle het hun geensints en kan onbekent weesen, wie degene sy, die ze telkens ontcyfert en soo menigmael en over soo langen tijd altijd ontcyfert heeft, tot grooten haren nadeelen en werckelyke verhindernisse van alle haere voornemen en aenslagen, alsoo het eenen ygelycken genoeg

kennelijck is. Want opdat ick verswyge ontallycke andere reysen, als haere aenslagen daardoor ondecket zijn geweest, welke al te lang ja schier onmogelijck waren te verhaelen, soo is het immers notoir en openbaer, dat door het middel van deze myne ontcyfering van de brieven van den Koning van Spagne en van Rodas eerst int jaer 1576 de Pacificatie van Ghent gevolget en getroffen is geweest, doe de saeken van de Geunieerde Provincien soo soberlijck stonden als eenen ygelycken bekent is, ende daerna, mijns onthoudens in het jaer 1577, item uit derselver oorsaeke door de ontcyferinge van Don Jans en des secretaris Escovedos brieven, die aen den Koning van Spagne gesonden waeren, gevolgens [1]) de verklaeringe der Staten van de andere syde met de [2]) teegens Don Jan, overmits de voors. Staten uyt de advertentien, die sy uyt deselve brieven bekwaamen, mits sijnde de continueele instantie die ick doe ter tijd uyt den naeme van de voors. Geunieerde Provincien [3]), eerst aen alle de Heeren des lands in de plaetse *La Folie* genoemd, daer sy op mijn believen zig vergaderden, en daernae aen de vergaederinge van de Generaele Staten met groot pericul mynes persoon seer lange tijd was doende, werden veroorsaekt in haere voors. vergaderinge tot Brussel den crijg uyt te kondigen en te verklaren tgeen [4]) den voors. Don Jan met de Geunieerde Provincien van herwaerdsover, denwelken krijg Don Jan poogde ende gemunt hadde te doen verklaeren met de Staten van dier syde teegen die van Holland en Zeeland en andere Geunieerde Provincien.

Ende hoewel hy Don Jan doe ter tijd genoeg te kennen gaf [5]), hoe notelijks het hem verdroot, dat alzulcke secreete int licht gekomen waren, ende sijn allesints verseeckerde aenslagen geheelijck gebroken en ommekeert, waerover hy genoeg openbaerde wat eenen alsulcken persoone, die sulcke brieven ontcyfert ende int licht gebracht hadde, van synent en van sKonings van Spagne wegen te verwachten stond, dewyle hy in alle handelingen met de voors. Staten, welcke seer langen tijd over en weder waren durende, altijd voor eene van de eerste en principaelste articulen was eyschende, dat men mynen persoon in syne handen soude leeveren. Ende dat oock daerop alle de Generale Staten, tot

1) *Gevolgens.* Denkelijk te lesen: *gevolgt is.*
2) Hier schijnt uitgevallen: *Staten van herwaerds over.*
3) Vgl. Juste, Marnix, p. 44/5.
4) *t geen.* D. i. *tgegen, te gegen, tegen.*
5) Juste, l.l, p. 46/7.

Brussel vergadert wesende, my dickmael ende openbaerlijck getuygenis gaven, ende inzonderheid die van Holland ende Zeeland mitsgaders de andere Geunieerde Provinciën, tot myne wederkomste van Brussel my hoogelyck bedanckende, duydelijck verklaerden dat ick hun daeraen eenen sonderlinge ende uytnemende groote werckelycke dienst gedaen hadde, die sy niet en souden laeten met alle middelen ten mynen contentemente dankbaerlijck aen my te erkennen [1]). Dat oock mijn Gen. Heer den Prince van Oranje hoogloff. gedachtenis my daervoor menigvuldige groote beloftenissen van recompense van weegen de voors. Staten was doende. Soo geve ick nochtans Uwe E.E. in alle billijkheid ende in derselver hooge wijsheid ende verstandig oordeel te bedenken ende te richten, of ick in desen deele, alsoock in alle andere myne voorgaende menigvuldige sware getrouwe diensten van den jaere 1566 continuelijck aen den Lande tot voorderinge van de Religie en onse Nederlandsche vryheid met werckelycke en vele periculen mynes levens, ende groot verlies van vrienden, broederen ende goederen, ende alle andere gemak dickmael gedaen, na verdienste en na voors. beloftenissen onthaelt ende getracteert ben geweest, ofte nu tegenwoordiglijck noch onthaelt ende getracteert worde, gelijck als veele andere worden, die UU. EE. soodanige ofte andere veel mindere diensten gedaen hebben. Gemerckt insonderheid dat, ofschoon allerley veranderinge mogte mettertijd den Lande overkomen, gelijck alle menschelycke saeken veranderingen onderworpen sijn, soo en kan ick doch nimmermeer hopen, dat degene, wiens secreete en innerlycke haet (by maniere van spreken) ick alsoo dickmael int licht hebbe gebracht ende haer voornemen soo menigmael verhindert, haren vinnigen haet en doodvyandschap tegen my sullen laeten vallen, ja, al soude ick ergens in een kluyse ofte wildernisse buyten aller menschen wooningen my gaen onthouden, gelijck het genoeg uyt de lest gedane en in druck uitgegeve bekentenisse van Michiel de Renichon kan blycken, dewyle sy my, die ick my alhier in een dorp gantselijck stil houde, ende van alle publycke administratie afgesondert wesende, nergens anders mede en moeye dan met mijn particuliere huyshoudinge en met myne studien ende wat de conscientie ende het eeuwige leven aengaet, nochtans stellen in den Raed van degene die de principaele administratie van de regeeringe in

1) Vergelijk de mededeeling van Rammelman Elsevier, in de Handelingen der Maatschappij van Nederl. Letterkunde, Jaarg. 1858, blz. 122, 129.

handen hebben, poogende my oock moordadyglijck omme te brengen, alsoo sy lichtelijck souden kunnen doen als een persoone, die geheel privaet wesende ende ten platten lande wonende met gansch geen autoriteyt, geselschap of hanteeringe van lieden of menigte van vrienden versien noch bewaert en is.

Bidde daeromme ende versoecke in alle behoorlycke reverentie, dat UE. gelieve daerop een alsoodanig opsien ende reguard te nemen als zy na haere wijsheid ende gewonelycke bescheidentheid sullen bevinden te behooren, mits oock gedenckende alle myne voorgaende menigvuldige getrouwe ende lanckdurige diensten, die noch ter tijd veele persoonen van Uw EE. vergaderinge wel bekent mogen wesen, omme daerinne te voorsien ende te ordonneeren na recht ende billijkheid.

Hetwelck ick te deser gelegenheid, dewyle het nu pas gaf, niet en hebbe willen nalaeten Uw EE. in alle eerbiedinge aen te dienen ende te representeeren, my in derselver goede gratie en gunstigheid dienstelijck gebiedende, ende Godt den Heere biddende dat hy derselver regeeringe ende persoonen met synen heyligen zegen en Goddelycke genade altijd wille voorspoedigen.

Geschreven tot Westersouburg, den 1 Augustus 1594.

Ph. Van Marnix [1]."

Den 4den Augustus kwam deze brief bij de Staten ter tafel. Het verzoek, er in vervat, werd toen nog wel niet openlijk besproken, maar zeker billijk gekeurd. Men behoorde voor den man iets te doen. En het middel lag voor de hand. De geestelijkheid had reeds lang op het van staatswege verordenen eener nieuwe bijbelvertaling aangedrongen, en de Staten waren gezind aan haar verlangen te voldoen [2]. Niemand die voor dit werk beter berekend was dan de in het Hollandsch en in het Hebreeuwsch evenzeer ervaren heer van St. Aldegonde. Indien men hem met de taak belastte en daarvoor een ruim salaris toelegde, dan kweet men zich van den dank, dien men hem verplicht was voor hetgeen hij gedaan had, zonder in openlijken strijd te geraken met vroegere besluiten en vroegere handelwijs te zijnen opzichte. Overwegingen van dezen aard leidden, naar het mij voorkomt, tot de volgende resolutie: „Lunae 15 Augustus. Is geresolveert, dat men alhier zal beschryven den Heere van

1) De afschrijver heeft zelfs den naam verkeerd gesteld. Hij schrijft: Ph. van Marrez.
2) Verg. Janssen, Kerkhist. Archief, dl. III, blz. 69 en volg.

St. Aldegonde, om metten selven te spreken op de oversettinge van den Bibel wte Hebreeuwsche in onse gemeene Duytsche sprake; daerinne d'Heeren Staten geresolveert sijn hem te gebruycken, ende derhalve synen persoon in pensioen te houden. Dies zal men verdacht sijn te bespreecken, dat hy mits tselve gehouden zal sijn hem in dienst van den Lande t'employeren int decifreren van de brieven, daer sulck soude mogen voorvallen, ende andersinds daer de Lande sijn advis zoude behoeven."

Den 25sten was reeds het antwoord van Marnix op den brief, die hem tengevolge dezer resolutie geschreven was, bij de Staten ontvangen. Hij luidde aldus:

„*Edele, erentfeste, weerde, eerbare, hooggeleerde, wijse ende seer voorsienige Heeren, mijne goedgunstige Heeren.*

Uwer EE. schryvens, van den 15 deser maend Augusti gedateert, is my deese morgenstond alhier te Souburg van UE. boode wel overgelevert, ende hebbe daeruyt UE. begeeren ende goede meyninge wel verstaen, na dewelcke ik my niet en soude hebben nagelaeten my op staende voet te richten, ten waere saecke, dat ick alhier in Zeeland noodwendiglijck noch te doen hebbe dese toekomende weke, om met mijn Heeren de Staten van Zeeland, die haer gedeputeerden daerover hebben verordineert, te treden in communicatie ende afhandelinge van de reparatie deser kercke ende eenige swaricheden die over langen tijd gehangen hebben. Maar alsoo ick my laet dencken genoeg te vermercken uyt UE. voors. schryven, dat myne komste aldaer niet soo seer haastig en is, dat het eenig nadeel soude kunnen veroorsaeken, ende veel tijds deselve uytstellen, dewyle UE. sulcks ter eerster gelegenheid beste namen, soo hebbe ick my verstout deselve te bidden, dat haer gelieve my int goede af te nemen, dat ick myne voors. reyse uytstelle tot aent eynde van de naevolgende weeke of het begin van de toekomende, daerna Uwe Ed. verseeckerende, dat my niet liever en is dan in desen deele als in alle andere, die in mijn vermogen staen, derselver bevelen naer te komen. Hiermede my in derselver goede gratie dienstelijck gebiedende ende den Almachtigen Godt van herte biddende dat hem gelieve UE. Ed. erentfeste, waerde, eerbare, hooggeleerde, wyse en seer voorsienige Heeren, in goede regeeringe genadiglyck te bewaren en te voorspoedigen.

Gedaen in Westersouburg, den 19 van Augustus van den jaere 1594.

Ph. van Marnix van St. Aldegonde".

[Rec. 25 Aug.]

Den 15den September was Marnix overgekomen en verscheen hij in de vergadering der Staten-Generaal. Van de onderhandeling met hem gevoerd geven de volgende uittreksels uit het register der Resolutiën een kort verslag.

„Jovis XV Septembris.

Is op de beschryvinge van de Heeren Staten-Generael gecompareert de Heere van St. Aldegonde, ende hem aengeseyt, dewyle men raetzaem gevonden heeft den Bibel wten Hebreeuwschen text te doen translateren in onze Nederduitsche sprake, dat men hem daartoe als een persoon van Godt begaeft, wel hadde begeeren te verzoecken: waermede hy niet alleene de kercke Gods, maer de Lande mede zonderlinge dienst zoude doen. Hetwelcke den voorsz. comparant met eenige huesche excusen heeft aengenomen. Doch alsoo hy vant werck aen te veerden tytelijck moeste zijn verzekert, indien men hem voor den aenstaenden wynter wilde employeren, opdat hy op sijn particulier familie ordre stellen mochte, dewyle de gelegenheyt van debite te besoigneren hem requireerde tot Leyden te moeten wonen: Is by de Heeren Staten gerepliceert, dewijle des comparants gelegentheyt verheyste dat hy naer Zeeland moeste vertrecken, dat hem zoude gelieven mette eerste gelegentheyt hem wederomme herwaerts te transporteren; dat haere E. alsdan niet zullen laten eenige te deputeren, die met hem zullen treden in communicatie, om zoo op syne wooninge als tractement te handelen.

Mercurij XXI Septembris.

Sijn gecommitteert d'Heeren Hermans ende Scherff om metten Heere van St. Aldegonde, alhier beschreven, te treden in communicatie up de translatie des Bibels, ende denzelven toe te seggen dat men hem daervoor van wegen de Generaliteyt sal geven ende doen betaelen by den Ontfanger Generael een jaerlicx tractement van vier en twintich hondert ponden van veertich grooten, van drie maenden ter drie maenden, daerenboven noch twee hondert gulden eens totte oncosten van sijn verhuysen ende drie hondert guldens jaerlix gedurende dese translatie alleenlijck tot huyshuere. Dies dat dezelve Heere van St. Aldegonde insgelix den Lande ten dienste zal staen in tgene men hem zal begeren te employeren binnen de limiten van zijn beroep [1]). Ende

1) Deze bepaling bleef geen doode letter; Arnoldus Cornelis schreef 12 Januari 1601 uit Delft aan Regius te Leiden: „Postemo de versione Bibliorum quod percontaris....

wordt verstaen dat den voorscreven Heere van St. Aldegonde hem zoe nae zal hebben te houden by de ouwde translatie als eenichsins doenlijck. Ende dat die van Gelderlandt, Utrecht ende Vrieslandt zal vry staen een gequalificeert persoon elck apart ofte tzamen, tot heuren costen, totte examinatie van de voorsz. translatie te stellen, naer haerluyder gelieven. Midts dat sulcke persoon ofte persoonen met voirgaende advis van de kercke genomineert ende gestelt zullen worden.

Veneris XXI Octobris.

Is geordonneert te schryven aen den Heere van St. Aldegonde, dat d'Heeren Staten gehoort hebbende, 't rapport van heurluyder gedeputeerden, met hem gehandelt hebbende, de voorgestelde conditiën hebben geaccepteert, ende dienvolgende in pension ende dienst van tLand aengenomen tot twee hondert ponden ter maent, boven huyshuere, die hem tot costen van tLandt zal worden besorcht, gedurende den tijt van de translatie des Bibels, tot drie hondert gulden tsiaers, ende daertoe noch driehondert gulden eens voor het transporteren van zyne mobilia ende costen van verhuysen, ten eynde hy hem hiernaer regulere ende d'Heeren Staten advertere tegen wat tijt hy te Leyden zal connen gecommen.

Is geordonneert te schryven aen de Gecommitteerde Raden van de Staten van Hollandt ende dezelve te verzoecken, dat zy de voorscreven Heere van St. Aldegonde een bequaem huys binnen Leyden willen versorgen ende hueren tot drie hondert gulden jaerlix tot last van de Generaliteyt, welverstaende, zoo zy daervooren meer zouden moeten geven, dat tzelve zal commen tot last van de provintie van Hollant".

Hoe Marnix met deze beschikkingen tevreden was, leert de volgende brief.

„*Edele, Erentfeste, Weerde, Eersame, Wijse ende seer Voorsienige Heeren.*

Ick hebbe UEd. schryven onder date den 21 Octobris nu van stonden aen ontvangen ende den inhoud dessselfs wel verstaen, waerop ick onder behoorlycke eerbiedinge Uwer Ed. tot antwoorde te voegen niet en kan voorbygaen, als dat ik UEd. hoogelijck bedanckende ben, voor dat haer gelieft de aenbiedinge mynes diensten int goede te nemen, ende my daerop sulck tractement

---

exspectatio multorum de Marnixio majus fuit, sed vix credat, quam ille parum promoverit, *allis potius occupationibus distractus*" (Werken der Marnix-Vereen., S. III, dl. V (3e st.), blz. 353. Vgl. Te Water, dl. III, blz. 555).

toe te leggen, daermede ick my wel tevreden houde; en dieshalve wil my naer mijn beste vermogen daertoe gaerne en gewillig begeven, wesende taller uuren gereed om te vertrecken ende my na Leyden met mijn familie ter woon te begeven, van dat ik slechts weten sal waerinne te vertrecken; want alsoo ick Uwer Ed. gedeputeerden, die met my in den Hage gehandelt hebben, te kenne hebbe gegeven de ongelegenheid, die daer soude vallen, indien ick tot mynen laste aenname zelve een huys te huren, waerop ick wel mercken kan zy Uwer Ed. rapport hebbende, myne redenen in billijkheid gefondeert hebben gevonden, zoodat het UEd. gelieft my te belasten om haer te kennen te geven, wanneer het my gelegen zal sijn over te komen, opdat U. Ed. hierentusschen na een bekwaem huys moge doen sien; soo soude ik UEd. wel dienstelijck willen gebeden hebben, dat sulcks ten allereersten mochte geschieden, opdat nu nog deese wintertijd, die nu nakende is, als tot alsoodanige saeken allerbekwaemst, mochte waernemen en gebruycken. Dewelcke niet wel en soude kunnen geschieden, indien ick door langere uytstellinge van den vorst of andere onbekwaemheid des tijds werde overrasset, gelijck als het UE. naer hare wijsheid wel kunnen vermercken. Zal daerom UEd. goede gunstige antwoort daerover ten allereersten zijn verwachtende. Hiermede my in derzelver goede gratie ernstelijck gebiedende, mits biddende den Heere dat Hy Uwe Ed., erentfeste, weerde, eerbare, wyse en voorsienige Heeren, in goede gelucksalige regeeringe met goede gesondheid wil gesparen.

Datum tot Westersouburg, desen 27 Octobris 1594.

Ph. van Marnix."

Hiermede eindigt de schriftelijke correspondentie tusschen de Staten en Marnix, voor zoo ver mij bekend is. Ook de Resolutiën der Staten-Generaal houden op van de onderhandeling met Marnix te gewagen. Ik voor mij ben ook met het bovenstaande voldaan. Het was mij vooral te doen om het doel der Staten, met de aanstelling en bezoldiging van Marnix, te leeren kennen. De bijzonderheden der onderhandeling, de bedongen voorwaarden, het bedrag van het hem toegekende pensioen en wat dies meer zij, boezemen mij minder belang in. Wie er belang in stellen, zullen misschien over het verblijf van Marnix te Leiden in het gemeentearchief nog wel het een en ander kunnen vinden.

(Handelingen en Mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde van 1867, blz. 3 vlg.)

HERINNERING AAN MARNIX VAN SINT ALDEGONDE.

(1898.)

Den 15den dezer maand December zal het drie honderd jaren geleden zijn, dat de man, dien allen kennen en velen onzer hoogachten en vereeren, de vriend bij uitnemendheid van prins Willem I, de rust ging zoeken in een ander leven, die hij aan deze zijde van het graf noch verwacht noch gewenscht had. Repos ailleurs was zijn zinspreuk niet slechts, maar de richtsnoer van zijn leven geweest [1]).

Het is naar aanleiding van dien herinneringsdag, dat ik een bericht, hem betreffende, hetwelk mij dezer dagen onder de oogen kwam, wil bekend maken, waardoor het beeld, dat wij ons van hem vormen, wordt verlevendigd en eenigermate zelfs gewijzigd. Ik vond het in het *Diarium* van Arnold van Buchell, of beter gezegd in het afschrift, dat Dr. L. A. van Langeraad er van genomen heeft en dat hij mij welwillend toestond nu reeds te gebruiken, voordat hij het persklaar heeft gemaakt en in de werken van het Historisch Genootschap het licht laat zien.

Buchell is een tijdgenoot van Marnix, en van een heel wat mindere beteekenis dan deze, maar toch ook iemand van verdienste: een Utrechtsch geleerde, die veel wetenswaardigs geschreven en gedeeltelijk ook uitgegeven heeft. In zijn jeugd, voordat hij [2]) in 1593 den graad van licentiaat in de rechten aan de Universiteit van Leiden haalde, heeft hij veel gereisd en een zwervend leven geleid, en is onder andere gedurende een jaar (van 27 Juni 1590 tot 15 Maart 1591) in dienst geweest van

---

1) Over Marnix op zijn ouden dag zie ook mijn Tien jaren, 5de uitg., blz. 373.
2) Volgens zijn Diarium en dat van Evert v. Bronckhorst, blz. 51.

heer Walraven van Brederode, die kort te voren de familiegoederen had geërfd [1]), en als Eerste Edele van Holland in het eerste lid der Staten, de Ridderschap, had plaats genomen. Welke betrekking Buchell daar eigenlijk bekleedde, blijkt niet, ongetwijfeld echter een vrij aanzienlijke; hij zat aan met de familie aan den middagdisch en ontmoette dus daar de voorname gasten, die van tijd tot tijd zijn meester bij zich ontving. Zoo raakte hij al spoedig, in Augustus 1590, in kennis met den heer van Sint Aldegonde.

Het was een merkwaardig tijdpunt in het leven van Marnix, waarop dit bezoek aan den heer van Brederode plaats greep. Zoo even was hij van een zending naar Engeland en naar Frankrijk teruggekeerd, waarmee hem de Staten vereerd hadden, ten blijke dat de onwaardige achterdocht, die zij een poos tegen hem hadden gekoesterd, en de ongenade, waarin hij toen bij hen vervallen was, voor goed waren geëindigd. Het was niet geheel zonder aanleiding, zoo al zonder geldige reden, dat die argwaan in den herfst van 1585 tegen hem was opgerezen. Tijdens den dood van zijn meester, den prins van Oranje, was hij, naar diens verlangen, in hoedanigheid van burgemeester, met de verdediging van het door Parma belegerde Antwerpen belast geweest, en, moedeloos geworden door 's Prinsen dood, had hij niet slechts de stad opgegeven voordat men het nog verwachtte, maar zich ook met den sluwen vijand ingelaten in onderhandeling over een algemeene bevrediging van het land. Hij was geen zelfstandig karakter: een voortreffelijk ondergeschikt medewerker, mits hij aan een krachtiger geest dan de zijne steun en leiding vond, maar geen onverschrokken leidsman van anderen te midden van groote gevaren. Nu de Prins er niet meer was, aan zich zelf overgelaten, beving hem de vrees, dat de voortgang der Spaansche wapenen niet te stuiten zou zijn, en dat de eene stad na de andere zich onvoorwaardelijk zou moeten overgeven, indien men zich niet haastte nog bij tijds het gezamenlijke land op de beste voorwaarden, die te bedingen zouden zijn, te onderwerpen. Er liet zich voor die meening en voor die handelwijs op dat oogenblik ook werkelijk veel zeggen. Maar de uitkomst heeft tegen haar beslist, en de

1) Hij had ze geërfd van Geertruid van Bronckhorst—Batenburg, die in 1590 ongehuwd overleed. Haar moeder Johanna (gehuwd met Joost van Bronckhorst—Batenburg) was de zuster van Hendrik van Brederode, die haar zijn goederen had vermaakt; zij overleed in 1573, en haar dochter kwam eerst na de Pacificatie in het bezit der erfenis van haar oom.

moedigen — overmoedigen, naar het scheen — in het gelijk gesteld, die het uiterste wilden wagen liever dan de wapenen voorzichtig neer te leggen. In de oogen van dezen moest de kleinmoedige wel een misdadiger, een verrader der vrijheid schijnen. Een oogenblik werd hem dan ook door de landsregeering het verblijf in Zeeland, waar zijn huis stond en waarheen hij zich met zijn familie begaf, ontzegd [1]); doch toen hij desniettegenstaande er zijn verblijf nam, werd hij er toch toegelaten, en binnen enkele weken — lang kon het onzinnig verdenken van zulk een man met zulk een verleden niet duren — werd hem ook veroorloofd te gaan waarheen hij mocht goedvinden.

Zoo bleef hij in zijn heerlijkheid en op zijn huis, buiten alle landsbetrekking. Hij had ook, zoolang de oorlog reeds duurde, geen andere bekleed, dan die hem door den Prins werd opgedragen. Nu deze hem ontvallen was, dacht niemand er aan den mistrouwden staatsman opnieuw te beproeven. Leicester, die weldra aan het hoofd der zaken optrad eñ twee jaren lang bleef regeeren, toonde hem geen ongenade, maar liet den vriend van Oranje eenvoudig aan zijn lot over. Eerst van de Statenregeering, die den Engelschen landvoogd verving, en van haar wijzen advocaat inzonderheid, kon hij op gunstiger behandeling hopen, te meer omdat prins Maurits, die thans nog op den besten voet met de Staten van Holland stond, den ouden vriend zijns vaders van harte genegen was. Gelukkig deed zich ook spoedig een gelegenheid voor, om van zijn bijzonder talent gebruik te maken. In den loop van het jaar 1589 werden brieven, gedeeltelijk in cijfer, van den koning aan Parma onderschept [2]); in het ontcijferen nu evenaarde niemand in het gansche land den balling van Westsouburg; de Staten stelden dan ook de brieven in zijn handen, en waarlijk zijn scherpzinnigheid ontdekte den sleutel en ontsloot daarmee den geheimen zin der gewichtige passages. Zoo duidelijk bleken daaruit de vijandige gezindheid en voornemens van Spanje tegen Frankrijk en tegen Hendrik IV, dat men besloot de brieven aan dezen, alsmede aan de Engelsche regeering, zijn bondgenoote, door een vertrouwd persoon te laten voorleggen. En wie kwam hiervoor zelfs in aanmerking buiten den ontcijferaar zelven, die van ouds aan beide buitenlandsche regeeringen als een vertrouwde van wijlen den prins van Oranje bekend stond

1) Notulen Zeeland; Te Water, dl. III, blz. 81.
2) Bor, dl. III, blz. 516a (Bk. XXVII, fº. 17); Te Water, dl. III, blz. 67.

en hoog werd geacht? In het begin van Maart 1590 reisde hij eerst naar Engeland, en, na een kort verblijf aldaar aan het hof, naar den Franschen koning, dien hij drie maanden lang op zijn veldtocht om en voor Parijs bijbleef. Den 9den Juli vinden wij hem weer te Dieppe, op zijn terugreis die hij over Engeland dacht te nemen [1]). Wanneer precies hij in Den Haag aankwam, om aan de Staten en aan prins Maurits verslag van zijn zending te doen, weten wij niet. Maar bij deze gelegenheid zullen wij toch het bezoek wel mogen stellen dat hij in Augustus bij den Eersten Edele van Holland aflegde, in het bijzijn van Buchell, tot wiens dagboek wij langs dezen omweg terugkeeren. Ziehier wat hij er in opteekende over den, ook bij hem, vermaarden man. Hij deed het in het Latijn, met een Fransche zinsnede er tusschen, ik zet het gemakshalve over in de moedertaal.

„Een van die dagen middagmaalde bij den heer van Brederode, mijn meester, Philips van Marnix, heer van Sint Aldegonde, een man van kleine of althans middelmatige gestalte, n o i r, e t a i a n t, u n e t a c h e b i e n p r e z l a j o u e g a u c h e, d e c o e u r d i s p o s t e t a l l e g r e. Hij was wegens zijn inborst steeds zeer geliefd bij prins Willem van Nassau en diens bestendige metgezel geweest. Ook stond hij bekend als de schrijver van de *Biëncorf*, waarin hij zijn guitigen en luimigen aard aan den dag had gelegd. Hij had veel te vertellen en, begaafd als hij was met een zeldzame welbespraaktheid, weidde hij met groote beweeglijkheid over allerlei onderwerpen uit, en vertelde o. a. dat hij gewoon was al de liefhebberijen der menschen ketterijen te noemen, omdat zij wezenlijk ziekten en kwellingen van den geest zijn. En dat hij zelf aanvankelijk de ketterij had gehad om boeken in menigte te koopen en te verzamelen, en dat hij, zoolang dit duurde, ook niets anders had gedaan. Dat hij daarop in de ketterij van schilderijen vervallen was. En daarop weer met het kweeken en onderzoeken van bloemen en vruchten zich lang had bezig gehouden, al naardat hij voor deze of gene soort voorkeur gevoelde. Dat hij thans vooral in den tuinbouw behagen schepte en in het landleven, en dat hij kweeën van buitengewone grootte en smakelijkheid teelde, en in zijn tuin te Souburg dit jaar (beet-) wortels van wel twintig pond had staan en pompoenen

1) Den juisten tijd van zijn afreis weten wij uit Bor, dl. III, blz. 525—6 (Bk. XXVII, f°. 24), dien van zijn vertoef te Dieppe uit een brief van hem zelf (bij Van Toorenenbergen, Geschriften van Marnix, Aanhangsel, blz. 89).

van wel vijftig; maar dat hij bij zijn buurman in den tuin er een had gezien van wel zestig. Hij voegde er bij, dat droge en zandige grond moest gemest worden met een zwaren en vetten mest, zooals koemest, een kleigrond daarentegen met een lichteren, met paardenmest bijvoorbeeld ".

Ik weet niet, hoe het mijn lezers gaan zal, maar mij heeft bij het eerste lezen dat keuvelen van den ernstigen Christen-staatsman aan de tafel van den libertijnschen Eersten Edele van Holland [1]) bijzonder getroffen. Wie zou ooit hebben gedacht, dat die hoog gestemde, zwaar beproefde, sombere figuur, zooals hem ons de geschiedenis vertoont, in het dagelijksche leven op een eenvoudigen getuige als Buchell den indruk zou gemaakt hebben van een bewegelijk en spraakzaam oud heertje, die over alles meepraat en zijn petit mot pour rire heeft, en zelfs vermakelijk den spot drijft met zijn eigen zwakheden en stokpaardjes. Het is waar, zoo wij hadden doorgedacht, zouden wij begrepen hebben, dat niemands boog steeds gespannen kan staan, en dat ook de ernstigste natuur zijn vroolijke, lustige buien heeft, die dikwerf te vroolijker zijn naarmate de doorgaande stemming neerslachtiger is. Doch de aard van 's mans ketterijen, zooals hij zelf ze noemt, verraadt een belangstelling in zuiver wereldsche zaken, die wij zeker niet bij iemand van zijn karakter zouden hebben verwacht. Aller planter ses choux is een spreekwoordelijke uitdrukking geworden voor zijn staatsambt neerleggen en stilletjes gaan leven. Maar dit is iets geheel anders dan in het kweeken van bloemen en vruchten zijn vermaak te vinden in die mate, dat het in scherts een ketterij mag worden genoemd. Van diergelijke ketterijen hadden wij den aartsketter in de godgeleerdheid althans vrij gedacht.

Dan ware het eerder te onderstellen, dat een geleerde van zijn stempel, dorstende naar wetenschap en niet rustende voordat hij die in de zuiverste bronnen had opgespoord, hunkeren zou naar een uitgebreide kostelijke bibliotheek, en dat hij dien hartstocht zou koesteren totdat hij in ketterij ontaardde. Wat ons in dezen slechts kan verwonderen is, dat hij er van spreekt als van iets dat geweest is, en waarvan hij zich thans vrij gevoelt; want dat hij boeken verzameld heeft tot aan zijn dood toe, be-

---

1) Dat Walraven van Brederode libertijn was, verklaart Dusseldorp (Annales, p. 302). Onder Leicester was hij in 1586 lid van den Raad van State geweest, en in 1587 door de Staten van Holland gecontinueerd. Hij overleed in 1614.

wijst ons de catalogus van zijn rijke bibliotheek. Opmerkelijk is het inderdaad, dat de oudste auctie-catalogus, waarvan een exemplaar tot ons is gekomen, — een eenig exemplaar, berustende in de boekerij van de Koninklijke Akademie te Amsterdam, doch waarvan wij aan Van Toorenenbergen een herdruk te danken hebben in honderden van exemplaren — dat deze juist de catalogus van de bibliotheek van Marnix is. Om een denkbeeld te geven van haar uitgebreidheid is het genoeg te zeggen, dat de zeer in het kort gestelde titels zes en vijftig vrij compres gedrukte bladzijden in den herdruk beslaan. En dat de lust in het verzamelen tot aan den dood van den eigenaar heeft voortgeleefd, getuigen de late jaren, waarin niet weinige van die boeken gedrukt zijn. Inderdaad, een zoo gestadige liefhebberij mag haast een ketterij gaan heeten. En dat zij ook bij Marnix soms aanleiding gaf tot kettersche verkeerdheden, tot onkieschheden, gelijk wij die nog tegenwoordig maar al te vaak bij bibliomanen aantreffen, daarvan is juist in het vorige jaar een merkwaardig voorbeeld aan den dag gekomen.

Een boekenliefhebber, evenals hij, was Dr. Joachim Hoppers, toen ter tijd Nederlandsche raad van koning Philips van Spanje, en deze had, toen hij niet lang te voren naar Madrid vertrekken moest, zijn geliefde verzameling onder de hoede van zijn schoonzoon, Van der Mijle, te Gouda achtergelaten. Zoodra nu in 1572 Holland in opstand kwam en Gouda in de macht der Geuzen geraakte, sidderde Dr. Joachim voor het gevaar dat dien schat bedreigde, en verheugde zich uit dien hoofde dubbel toen Alva, in het eind van het jaar, de bovenhand nam en op het punt scheen van ook de steden van Holland te heroveren. Als Gouda herwonnen wordt, schreef hij toen aan zijn vriend Viglius te Brussel: „Verzuim niet er dadelijk iemand heen te zenden om mijn achtergelaten goed in bewaring te nemen en daaronder mijn bibliotheek, waarin zich eenige verboden boeken bevinden, die met zorg uitgeschoten en terstond verbrand moeten worden" [1]). De brave man was namelijk niet altijd zoo kieskeurig op zijn theologie en op zijn lectuur geweest als thans, nu de Kerk en de koning er zich aan gelegen lieten liggen. Maar zijn voorzorg bleek weldra voorbarig te zijn geweest; voor Haarlem stieten de Spanjaarden het hoofd, en Gouda bleef voor de Geuzen behouden, met al de bezittingen van Hoppers, die er zich in bevonden, zijn

1) Hopperus ad Viglium, 25 December 1572, p. 371.

boekerij daaronder begrepen. Zooveel wisten wij reeds sedert lang uit de briefwisseling tusschen de twee vrienden te Madrid en te Brussel [1]), doch wat er verder van den boekenschat geworden mocht zijn, wisten wij toen nog niet.

Maar wij weten het nu; uit een oud register is een ordonnantie van prins Willem I te voorschijn gekomen, gedagteekend van 11 April 1573 en hoofdzakelijk van dezen inhoud: „Alzoo tot kennisse van Zijn Exc. gekomen is, dat doctor Joachim Hoppers, raad des Konings van Spanje, binnen Ter Goude staande heeft een bibliotheka, en dat die naar rechten confiskabel is: zoo wordt hiermede de heer van Sint Aldegonde begiftigd" [2]).

Wij vernemen dit, dunkt mij, ongaarne: zeker niet omdat wij medelijden zouden gevoelen met den man, over wiens goed dus werd beschikt, want wij weten dat hij te zelfder tijd zich door den koning een som van 6000 pond uit de geconfisqueerde goederen van zijn kettersche landgenooten had laten toewijzen en dat hij zich veel moeite gaf om dat bedrag uit de handen van Alva te bekomen. Die kaatst moet den bal verwachten; en dat hij thans door de opstandelingen met gelijke munt werd betaald, was niet meer dan zijn verdiend loon. Evenmin zullen wij aan Marnix de gift van den Prins misgunnen. Het was slechts een geringe vergoeding voor de veel rijker bezittingen, die de Spaansche regeering op hem verbeurd had verklaard. Maar met dat al, wij hadden toch liever gezien, dat hij voor zulk een geschenk bedankt, en de waarde er van aan de krijgskas gelaten had, die dringend versterking behoefde. Waren het ook maar geen boeken geweest! wij mogen ons vleien, dat dan noch de Prins aangeboden, noch zijn begunstigde vriend aangenomen zouden hebben [3]). Doch heeft deze waarlijk aangenomen? Dat is niet meer dan een gissing, en zou nog eerst bewezen moeten worden; want er bestaat waarlijk eenige aanleiding om het te betwijfelen. Immers, wij bezitten, zooals ik zeide, den catalogus der boeken, bij zijn overlijden in zijn bezit. Ik heb dien met opmerkzaamheid doorgezien en naar de zoodanige gezocht, die uit de verzameling van een man als

1) Viglius ad Hopperum (Hoynck, 'Analecta, t. I, pars II), 24 Juni 1572, (p. 686) 10 Juli 1572 (p. 601); Hopperus ad Viglium, 21 en 22 Juli (p. 353, 355).

2) Gedrukt in den Navorscher van 1897, blz. 588.

3) Vgl. eene aanteekening van G. Lapp van Waveren (Kerkel. Nederland, 1854, blz. 194): „Hic famulus Cammakerus, sublato Musio (de bekende martelaar Corn. Musius) mirum in modum exagitatus fuit a Philippo Marnixio Aldegundio; volebat enim illo monstrante in bibliothecam Musii involare, adeo ut coactus fueri se tecto pauperculae condere".

Hoppers afkomstig schenen te zijn, maar nagenoeg niets gevonden; aan geen rubriek is de catalogus minder rijk dan juist aan juridica. Maar toch op dit feit alleen wil ik geen vrijspraak bouwen, die mij overigens niet waarschijnlijk dunkt. Want op den dag, waarvan de gift dateert, was Marnix denkelijk te Delft bij den Prins [1]). Had hij niet gewild, de gift zou dan wellicht aangeboden, maar toch zeker niet officieel toegewezen zijn.

Maar wij zijn ongevoelig afgedwaald, — keeren wij terug tot den maaltijd bij Brederode, en slaan wij nog eens het onbezorgde, lachende gelaat van Marnix gade. Hij is blijkbaar op zijn dreef; bestaat daarvoor ook bijzondere reden? Misschien wel. Na de langdurige gedwongen afzondering te Westsouburg, te midden van zijn beetwortels en zijn pompoenen, en na zijn volstrekte uitsluiting buiten de staatszaken, waaraan zijn vroeger leven gewijd was geweest, moesten thans de vereerende zending naar buiten 's lands en de goedgunstige ontvangst bij zijn tehuiskomst, als een herstel van eer en de aanvang wellicht van een nieuwe politieke loopbaan, zijn hart verkwikken en verheffen. En dat niet alleen, maar ook voor het vaderland en voor de Kerk, die hem niet minder na aan het hart lagen dan zijn eigen fortuin, liet zich de toekomst thans heel anders aanzien dan toen hij zich genoodzaakt zag om Antwerpen aan den vijand over te geven. Toen had hij gewaand dat alles verloren was, bij gemis aan eendracht en beleid, en dat geen andere keus meer overschoot dan tusschen vrijwillige overgave, onder niet volstrekt onaannemelijke voorwaarden, en voortzetting van den wanhopigen krijg, totdat die weldra op onvoorwaardelijke onderwerping moest uitloopen. Thans zag hij het landsbestuur aan kloeke hoofden en krachtige handen overgegaan, en het vertrouwen op hun beleid bij het volk al vaster en vaster gevestigd. Ook bij hem waren het vertrouwen en de hoop teruggekeerd. Juist toen hij zich naar Engeland inscheepte, een half jaar geleden, had zich de blijde mare door het land verbreid, dat Breda bij verrassing door prins Maurits genomen was [2]); en dat feit scheen een eerste blijk van de hem als aangeboren veldheerstalenten van den jongen Prins, zoowel als een voorteeken van den terugkeerenden voorspoed. Hoezeer hij, Marnix, zelf moed had gevat: op zijn reis had

1) Hij schrijft uit Delft, 5 Mei 1573 (Archives, t. IV, p. 89).

2) Het kasteel van Breda was verrast 4 Maart; Marnix ging op reis kort voor 9 Maart (Bor, dl. III, blz. 525, Bk. XXVII, f°. 24).

hij aan den voorvechter van Hugenoten en Geuzen, den heer De La Noue, die zich aanbood om in Nederland aan den oorlog te komen deelnemen, den raad gegeven om liever te blijven waar hij was, „luy disant (ik wil liefst zijn eigen woorden aanhalen) qu'à present S. Exc. et aultres jeunes Seigneurs ses parens commençoyent à bien entendre le fait de la guerre et s'y exercer tellement, qu'il pensoit que sa présence (de tegenwoordigheid van La Noue) n'estoit pas tant requise qu'en France [1])."

In zulk een opgeruimde, hoopvolle stemming stel ik mij Marnix voor op den dag, toen Buchell met hem aanzat bij den heer van Brederode en van zijn persoon en gemoed den indruk opdeed, dien hij ons in zijn dagboek heeft beschreven. En deze stemming kan, dunkt mij, niet voorbijgaande zijn geweest. Zoo zij geen stand had gehouden, zou dat althans niet aan de omstandigheden hebben gelegen. Want wat hij nu hopen mocht heeft hij van stonde af meer en meer verwezenlijkt gezien. Die jonge veldheeren en staatslieden hebben de verwachting, die zij thans wekten, meer dan vervuld; binnen enkele jaren hebben zij het land boven de rivieren op den vijand herwonnen, en de welvaart, die uit de overheerde gewesten week, binnen de door hen beveiligde grenzen van Noord-Nederland gelokt en daar gevestigd. De bange dagen, die Marnix eertijds beleefd had, waren voor goed voorbij.

En hij zelf genoot mede van den algemeenen voorspoed. Hij mocht zich voortdurend verheugen in de waardeering en in de gunst der nieuwe regeering, die zijn diensten van tijd tot tijd inriep, en ten slotte op een harer en zijner waardige wijze vergold. Toen hij eens, in Augustus 1594, na zich opnieuw van een van hem gevergden dienst naar genoegen gekweten te hebben, de vrijheid nam om zijn langdurig en veelvuldig dienstbetoon sedert het jaar 1566 bescheidenlijk bij de Staten in herinnering te brengen en aan hun overweging de vraag voor te houden, of hij voor dit alles, „naar verdiensten en naar vroegere beloftenissen onthaald en getracteerd was geworden, en nu tegenwoordiglijk nog onthaald en getracteerd werd", besloten zij onmiddellijk — zijn brief was van den 1sten der maand en hun besluit van den 15den — „met hem te spreken over de overzetting van den Bijbel in onze gewone Duitsche sprake, om hem daarin te gebruiken en derhalve in pensioen te houden". Nog een maand later en de

---

2) Archives, 2de Serie, t. I, p. 151.

overeenkomst was getroffen; hij zou te Leiden komen wonen en den arbeid aanvaarden, en daarvoor genieten „een jaarlijksch tractement van 2400 pond, en daarenboven nog 200 gulden eens, tot de onkosten van zijn verhuizen, en 300 jaarlijks tot huishuur". Een buitengewoon hoog salaris voorwaar, de toenmalige behoeften en de traktementen van andere ambtenaren in aanmerking genomen. Maar een salaris was het ook eigenlijk niet; na zijn overlijden en toen er over het kiezen van een ander in zijn plaats bij de Staten werd gehandeld, herinnerde Oldenbarnevelt, dat de hooge som, die Marnix getrokken had, „hem was toegeleid niet eigenlijk ten aanzien van de translatie, maar voornamelijk ten aanzien van zijn diensten den lande gedaan en nog verder te doen" [1]). Op geen kiescher wijze derhalve had hem zijn ruim pensioen toegewezen kunnen zijn. Hij erkent dit dan ook zelf, in het laatste geschrift, dat hij een jaar voor zijn dood in het licht gaf [2]); hij roemt dat de Staten hem naar Leiden geroepen hebben „pour m'employer en une vocation d'estudes sacrés, auxquels tous mes familiers veoient que j'avoie mes esprits bandés"; en hij betuigt meteen, „que j'aie tres-grande occasion de me tenir infiniement obligé à la liberalité de Messieurs les Estats".

Zoo gewenscht, zoo onbezorgd, zoo eervol was de late avond van dat leven, in 's lands dienst besteed met zoo veel zorg en moeite en gevaar. Slechts enkelen onder onze groote staatsdienaars, wier verdiensten nog voor hun dood zoo dankbaar erkend en beloond zijn geworden! Nu wij ons dat alles bij den driehonderdsten gedenkdag van Marnix opnieuw voor den geest roepen, is het ons goed te bedenken, dat aldus de groote „Christen-staatsman" vereerd en welgedaan is geworden door de libertijnsche Staten van Holland met Oldenbarnevelt aan hun hoofd.

(De Gids, 1898, dl. IV, blz. 385 vlg.)

---

1) Vgl. mijn opstel hiervoor, blz. 73 vlg.

2) Responce Apologeticque etc., à Leyden 1598 (herdrukt in Oeuvres de Marnix, Correspondance et Mélanges, Bruxelles 1860; zie bepaaldelijk p. 435 en 419—'50). Van dit boek is het present-exemplaar, in prachtigen band aan Maurits aangeboden, op de Kon. Bibliotheek (zie Byvanck en Chaufepié, De Oranje-Nassauboekerij, blz. 29, N°. 113).

SIR FRANCIS VERE ALS KOMMANDANT VAN OOSTENDE IN 1601.

(1889.)

Deze mededeeling is van bibliographischen zoowel als van historisch-kritischen aard. Zij betreft een merkwaardig en veel besproken incident in het wereldberoemde beleg van Oostende, de geveinsde onderhandeling namelijk van den commandant-en-chef der troepen in en om de vesting, sir Francis Vere, over capitulatie met den vijand, al in den beginne van het beleg, in December van het jaar 1601, aangeknoopt. Over de beweegredenen en bedoelingen van den Engelschen veldheer en over de betamelijkheid of onbetamelijkheid van zijn handelwijs is van stonde af veel te doen geweest, en in onzen tijd weer geredetwist tusschen Motley, die in Vere veel te bedillen vindt, en Markham, den verdienstelijken auteur der *Fighting Veres*, die naar de wijs der biografen, zijn held op alle punten, zonder uitzondering, vrijspreekt. Vóór het verschijnen van het boek van laatstgenoemde had onder ons Jhr. C. A. van Sypesteyn het onderwerp, in den geest van Motley, besproken en beoordeeld. Geen der genoemde auteurs is begonnen, waarmee mijns inziens het onderzoek behoort aan te vangen, met een kritiek van bronnen. Deze zijn talrijk en van zeer verschillenden oorsprong.

Vooreerst hebben wij van Vere zelf een geschiedverhaal, dat ongelukkig niet voltooid is en zelfs niet eens den tijd der onderhandeling met den vijand bereikt, maar dat toch over de verhouding van den auteur tot de Staten en over zijn inzichten en bezwaren bij de verdediging der vesting een licht verspreidt, dat ons ook bij de beoordeeling van zijn latere houding en handelwijs best te stade komt. Wij bezitten verder van zijn luitenant-kolonel,

sir John Ogle, dien hij meer dan iemand anders bij het onderhandelen gebruikt heeft, een helder en uitvoerig verslag van hetgeen hij in de zaak gedaan en bijgewoond heeft, dat opgesteld werd ter gedeeltelijke wederlegging van het verhaal van Van Meteren, in de uitgaaf van 1609 van zijn bekend werk, en dat door dezen ook blijkbaar gebruikt is bij de latere omwerking, welke na zijn dood in 1614 het licht zag. Dat hoogst belangrijke stuk, na Vere's overlijden en dus tusschen 1609 en 1614 geschreven [1]), is nevens het relaas van Vere zelf in 1657 te Cambridge door Dillingham gedrukt, in het hier te lande althans zeldzaam voorkomende boek: *The commentaries of Sir Francis Vere* [2]). In datzelfde boek vinden wij bovendien een verhaal van den toenmaligen page van sir Francis, Henry Hexham, denzelfden die naderhand gedurende vele jaren onder de Engelschen in Statendienst den oorlog tegen Spanje heeft meegemaakt, die onze taal sprak en schreef en als auteur van verschillende geschriften van krijgskundigen en geschiedkundigen inhoud gunstig bekend staat. Of dit verhaal, dat na 1632 geschreven blijkt te zijn, — het gewaagt van het sneuvelen van kapitein Proud voor Maastricht [3]) — al in druk bestond toen Dillingham er een gedeelte van overnam, of dat het in handschrift door dezen gebruikt werd,

1) Ogle citeert Van Meteren, p. 144. Dit zal dan zijn de uitgave van 1608, Bk. XXIII, fol. 53 v°. Het schijnt, dat de latere uitgave van 1614 eenigszins gewijzigd is naar het verhaal van Ogle en dit dus tusschen die jaren is opgesteld. Vgl. Ogle, p. 154 met Van Meteren, f°. 473 D; Ogle, p. 155/6 met Van Meteren, fol. 474, A, enz. P. 153 weerspreekt Ogle een plaats van Van Meteren in de uitgave van 1608, fol. 53, B, en die passage is in de uitgave van 1614 weggelaten. — Kort nadat de storm van Januari 1602 was afgeslagen, zond Vere Ogle naar Engeland (Duyck, dl. III, blz. 280, 301). Daarop doelt hij, p. 144. — Blijkbaar zijn de relazen van Ogle geschreven ter aanvulling van Vere's beschrijvingen (zie p. 106), althans die over Nieuwpoort; van die van Oostende blijkt het zoo niet. Hij beroept zich (p. 144/5) op kolonel Utenhove en die was volgens Fleming inderdaad in de krijgslist betrokken (p. 176). — Vere was gestorven 28 Augustus 1609.

2) Zie hierover mijn opstel De slag bij Nieuwpoort (Verspr. Geschr., dl. III, blz. 225 vlg.). Dillingham gebruikt bij zijn verhaal van het beleg The French Diary (p. 137, 175), misschien de Fransche vertaling van Haestens, Bloedige en strenge belegeringhe (wellicht Meulman, N°. 1004 en Knuttel, Catalogus, N°. 1268). Wat hij daaruit (p. 175) over een verkleede vrouw zegt, wordt tegengesproken door Fleming, p. 196/7. Camden in het tweede deel zijner Annales, dat hij omstreeks 1617 heeft geschreven, kent de Commentaries. Hij spreekt (p. 812) van den slag bij Nieuwpoort en van „Verus in suis commentariis", en later (p. 869) van het beleg van Oostende, zoodat het ook daarom waarschijnlijk is, dat hij de Commentaries heeft gezien. Daarenboven waar hij (p. 720) verhaalt, dat Francis Vere over het garnizoen van Den Briel werd gesteld, vermeldt hij diens daden bij Rijnberk, bij Lettenhoven en Burik, bij Zutphen; alle onderwerpen van gedeelten der Commentaries.

3) P. 141, wat zeker van hem is. Vgl. Aitzema, dl, I, blz. 1200.

kan ik niet beslissen; een afzonderlijke uitgaaf is er mij althans niet van bekend. Het verslag van Ogle, voor ons onderwerp het belangrijkste der drie, geeft den indruk van geloofwaardig en waar te zijn, voorzoover het namelijk de gebeurtenissen betreft waarvan de schrijver oor- of ooggetuige was. Terstond na den afloop was hij door Vere naar de Engelsche regeering, en op zijn terugreis naar de Staten en prins Maurits afgevaardigd, om rekenschap te geven van het gebeurde: hij had dus de feiten vast in het geheugen en kon er zich later, toen hij schreef, moeilijk in vergissen.

Van Hollandsche zijde trekt allereerst het *Journaal* van Duyck, door kapitein L. Mulder in 1866 uitgegeven, onze aandacht, dat over hetgeen aangaande Oostende bij de heeren in Den Haag voorviel, weer even leerzaam is als doorgaans. Bovendien bevat het een geregeld en helder overzicht van hetgeen in de vesting zelf gebeurde, opgemaakt, naar het schijnt, uit de van daar bij de Staten ingekomen tijdingen. Dat gedeelte kunnen wij nog ten overvloede vergelijken met het in 1621 gedrukte *Dagverhaal* van Ph. Fleming, die als auditeur-militair het gansche beleg heeft bijgewoond en, voor zoover zijn kennis van de zaken reikt, betrouwbaar is. Andere berichten, afkomstig van ongenoemde burgers of soldaten en meestal in den vorm van blauwboekjes tijdens het beleg verschenen, kan ik als van minder gewicht voorbijgaan. Men vindt ze het best gecompileerd in de anonyme *Histoire remarquable et veritable* [1]), waaruit de buitenlandsche geschiedsschrijvers het meeste putten, en in de *Bloedige en strenge belegeringhe*, in 1613 te Leiden bij Haestens verschenen en misschien ook door dien uitgever zelven samengesteld [2]).

Van de Spaansche zijde kan ik volstaan met het zeer uitvoerige dagverhaal te noemen van Christophe de Bonours, kapitein in het Spaansche leger en lid van den krijgsraad, *Le mémorable siège d'Ostende* [3]), en de *Historia de las guerras de Flandes* [4]), van den welbekenden en hooggeachten Spaanschen bevelhebber Antonio Carnero: beide belangrijk en geloofwaardig, maar uit den aard

1) Van Sypesteyn schrijft dit toe aan „zekeren A. V.", door een zonderlinge vergissing. Onder het Au Lecteur staan namelijk wel de letters A (groot) en v (klein), doch dit is slechts de pagineering en beteekent 5de blad van vel A.

2) Haestens had de prenten van zijn boek aan den uitgever van Fleming's dagverhaal, Aert Meneis, overgedaan, die bij deze hier en daar ook een excerpt uit den tekst van Haestens tusschen vierkante haken in den tekst van Fleming heeft ingelascht.

3) Bruxelles, 1628.

4) Ibid., 1625.

der zaak voor het onderwerp, waarover ik thans handel, van minder beteekenis.

Het is vooral Fleming, die over het parlementeeren van sir Francis met den Spanjaard zeer uitvoerig handelt; Motley heeft bij zijn gedetailleerd verhaal hem bijna uitsluitend gevolgd. Niets geeft van Motley's talent als schrijver een hoogeren dunk dan de vergelijking van zijn keurig afgewerkte en levendige schilderij met de onoogelijke kladden van Fleming, waarop hij werkte. Maar van den samenhang der onderhandeling met de voorafgaande gebeurtenissen, van haar meerdere of mindere noodzakelijkheid, van het doel waarmee zij aangeknoopt werd en van het nut dat zij gedaan heeft, zaken waarom het ons toch eigenlijk te doen is, vernemen wij van hem het rechte geenszins. De aanmerkingen, die Markham op Motley's voorstelling maakt, zijn dan ook meestal gegrond; hetgeen echter niet verhindert dat ook hij, met zijn onvoorwaardelijke lofrede op Vere, ons evenmin de verlangde inlichtingen geeft.

Wat Motley en Sypesteyn en de overigen die uit Fleming putten, zoover ik ze ken, over het hoofd gezien schijnen te hebben, is de inleiding van diens uitvoerig verhaal der onderhandeling, waaruit blijkt dat hij het niet uit zijn eigen ervaringen opgesteld maar aan een ander schrijver ontleend heeft. „Hebbe nochtans (lezen wij op blz. 170) hierby wel willen voeghen eenige occasiën, die my ter hant gecomen sijn ende deur andere beschreven (ick achtte wel door den Generael selfs), die den heer Generael Veer uyterlijck ghedwongen hadden om met Ertz-Hertogh Albertus oft syne ghecommitteerde van de stil-stant oft het parlement te tracteren".

Dus heeft Fleming een gedrukt of geschreven verhaal gekend van de toedracht der onderhandeling, dat hij aan niemand minder dan aan den generaal, aan sir Francis zelven, meent te moeten toeschrijven. Niemand buiten hem, ook niet Dillingham, de uitgever van Vere's *Commentaries*, die het gekend, laat staan gebruikt schijnt te hebben; niemand die er zelfs een spoor van ontdekt en er naar gezocht heeft.

Toen ik mij lang geleden met de geschiedenis van dien tijd bezighield, hadden de aangehaalde woorden mijn aandacht getrokken, en sedert was ik ook bij het doorsnuffelen van Engelsche antiquaarslijsten steeds op het aantreffen van zulk een geschrift verdacht: doch lang te vergeefs, totdat ik eindelijk voor eenige jaren in n°. CXIV van Sotheren's *Price current of literature* het volgende

pamflet te koop geboden vond: „Sir Francis Vere. Extremities urging the Lord-General Sir Fra. Vere to offer the late Antiparle [1]) with the Arche-Duke Albertus, written by an English gentleman from Ostend, with a Declaration of the desperate attempt made since by the sayd Arch-Duke's forces for the winning of the olde Town. (22 pages) 1602. L. 1, 1."

Dat dit het boekje was, hetwelk Fleming voor zich had gehad en aan Sir Francis toeschreef, was niet twijfelachtig, als men den titel vergeleek met de woorden waarmee Fleming het aanduidde. Maar toen ik het onverwijld voor rekening der Bibliotheca Thysiana ontbood, kreeg ik, helaas, tot bescheid dat het reeds verkocht was. De lang gezochte had zich dus even aan mij vertoond, om weer voor goed te verdwijnen. Zoo meende ik, totdat ik onlangs bij het doorbladeren van den catalogus der pamflettenverzameling van de Koninklijke Bibliotheek, onder N°. 1187 de vermiste onverwachts terugvond. Quod ante pedes est nemo videt: ik had veraf gezocht wat, wie weet hoe lang reeds, binnen mijn bereik had gelegen. Door de hulpvaardigheid van den onder-bibliothecaris, bewerker van den catalogus, Dr. Knuttel, kreeg ik het thans op mijn aanvraag dadelijk ter inzage. Het was, zooals ik vermoedde, werkelijk het boekje dat Fleming bedoelde.

Maar de inhoud stelde mijn verwachting te leur: Fleming had zich blijkbaar vergist. Van Vere zelven was het niet, en denkelijk ook niet eens met diens voorweten geschreven. Doch de schrijver was in alle geval, gelijk hij zich op den titel noemt, „an English Gentleman of very good account": een officier van rang, die hetgeen hij verhaalt grootendeels heeft bijgewoond. Het bleek mij verder dat Fleming het heel onhandig en slordig had geëxcerpeerd; nu wij het zelf bezitten, kunnen wij diens navolging best ter zijde leggen; alleen wat hij er in verandert en aan toevoegt verdient nog onze aandacht. Had Motley het gekend, hoe uitmuntend zou het hem te pas zijn gekomen, hoe veel scherper nog van omtrek en levendiger van kleuren zou zijn tafereel dan wel uitgevallen zijn!

Ziedaar wat ik u aangaande de bibliografie mee te deelen had. Wat de historische kritiek betreft, kan het natuurlijk mijn plan niet zijn u in het breede uiteen te zetten, hetgeen een omzichtige vergelijking der uiteenloopende berichten omtrent de toedracht

1) Dit vreemde woord, Antiparle, is denkelijk uit het Fransche *entreparler* ontstaan.

der gebeurtenissen ons leert. Ik verwijs u voor het geheele beloop naar Motley, Markham, Sypesteyn. Ik bepaal mij hier tot het schetsen der hoofdtrekken en het verbeteren der misteekening in het gangbare verhaal.

Toen het beleg een aanvang nam, was gouverneur van Oostende Charles van der Noot, een bekwaam en geacht officier, die er zeer goed op zijn plaats was. Toch besloten de Staten, het bevel over al de troepen in en om de vesting op te dragen aan Sir Francis Vere, sedert den tijd van Leicester in gedurig hoogeren rang in hun dienst, en toen ter tijd overste over al de Engelsche hulptroepen. De keus viel op hem, omdat wij ter verdediging der stad, die door den vijand met alle macht werd aangevallen, van de koningin van Engeland een buitengewoon hulpbetoon behoeven zouden en ook mochten verwachten, daar zij in het belang van haar rijk de gewichtige zeeplaats ongaarne in handen der Spanjaards kon zien vallen. Vere begon dan ook met op verzoek der Staten naar het Engelsche hof te reizen, en keerde weldra terug met de toezegging van een aanzienlijke versterking der Engelsche krijgsmacht onder zijn bevel. Van hun kant beloofden hem de Staten al wat hij verder zou behoeven. Zoodra hij het kommando aanvaard had, maakte hij dus plan om zich maar niet tot de verdediging te bepalen, maar aanvallend te werk te gaan. Hij hoopte een tienduizend voetknechten en een paar duizend ruiters onder zijn bevel te vereenigen en daarmee Vlaanderen in rep en roer te brengen en groote dingen uit te richten. Maar zijn plan, hoe goed beraamd op zich zelf, kwam niet overeen met de plannen onzer staatslieden en onzer veldheeren. Het ging de financieele en militaire krachten van de Republiek te boven, en Maurits en Willem Lodewijk, die Vere van naijver en eigenwaan verdacht hielden, en wel voor een bekwaam officier maar niet voor een geschikt opperbevelhebber aanzagen, haalden er de schouders over op. Zoo liet van den aanvang af de overeenstemming en de samenwerking te wenschen over. Vere klaagde, te recht of ten onrechte, dat men hem de middelen onthield, die hij, om de vesting en haar uitgestrekte buitenwerken krachtig te verdedigen, van noode had, en die hem ook waren toegezegd. Daarentegen werd hem verweten dat hij, met zijn grootsche plannen van aanval in het hoofd, niet deed wat hij had kunnen en behooren te doen om de stad te versterken en in staat van tegenweer te brengen. Aan den anderen kant vermeerderde de vijand gedurig de heermacht, waarmee hij de vesting benarde. Tegen het einde van

December begon Vere zich ernstig ongerust te maken. Tegenwinden hadden eenige weken lang den toevoer van buiten bemoeilijkt; zijn manschap was door sneuvelen en ziek liggen gedund, zijn voorraad van krijgs- en levensmiddelen aanmerkelijk geslonken: hij rekende zijn macht onvoldoende om al de buitenwerken nevens de stad zelve tegen een algemeene bestorming, zoo de vijand die waagde, te verdedigen. Om zijn officieren en manschappen niet te verontrusten en te ontmoedigen, moest hij zich jegens hen groothouden, maar in zijn binnenste zag hij de toekomst donker in. Daar vernam hij van gevangenen, die binnen werden gebracht, en van overloopers, dat werkelijk de vijand zich toerustte tot een algemeenen aanval. De dag, waarop die zou plaats hebben, werd zelfs al genoemd, de 23ste December. Hij riep nu zijn hoofdofficieren bijeen — Fleming noemt ze ons bij name —, deed hun opening van zaken en nam ten slotte in overleg met hen het besluit, om de buitenposten te ontruimen en zich tot het bloot verdedigen der vesting zelve, als hij daar aangevallen mocht worden, te bepalen. Maar de vesting had van het vijandelijk geschut en van overstrooming zwaar geleden en was niet in voldoenden staat van tegenweer; om haar daarin zoo tamelijk te brengen, waren ettelijke dagen arbeids onmisbaar noodig. Als echter de gevangenen en overloopers de waarheid spraken (en dat zij dit deden, is later gebleken), dacht de vijand hem dien tijd niet te gunnen. Misschien zou echter nog uitstel te winnen zijn, indien men hem met een geveinsde capitulatie kon paaien.

Met zekerheid schijnt het niet meer uit te maken, of Vere van de beraamde krijgslist ook met zijn hoofdofficieren gesproken heeft. Het Engelsche pamflet beweert het en voegt er bij, dat het plan in den krijgsraad algemeen werd toegejuicht; en Fleming — wat van gewicht is wegens den post dien hij bekleedde — herhaalt dit ook; maar Ogle ontkent het daarentegen, en het gansche beloop der zaak maakt het mijns inziens onwaarschijnlijk [1]). Wij vernemen ook niet, dat Vere er zich naderhand te zijner verontschuldiging op beroepen heeft bij de Staten, wat anders voor de hand zou hebben gelegen. Hoe dit zij, zooveel is zeker, dat hij de lagere officieren en de magistraten der stad buiten het geheim hield; hetgeen uit den aard der zaak ook niet anders

1) Evenwel geloofden later de kapiteins, dat enkele officieren van Vere's plannen kennis hadden gedragen. Fleming (blz. 191) heeft de herinnering bewaard aan een twist, hierover gerezen.

kon, maar hem toch tegenover dezen in een valsche houding bracht; want het krijgsgebruik vorderde, dat er met den vijand over capitulatie niet gehandeld werd dan met hun aller voorweten.

Het eerste kwade gevolg dier geheimhouding was, dat de gouverneur onder de Fransche en Hollandsche officieren, die hij er toe aanzocht, niemand vinden kon om de onderhandeling te gaan aanknoopen en bij den vijand als gijzelaar, in plaats der in de stad te zenden Spaansche gemachtigden, te blijven [1]). Een ieder vreesde zich zoodoende bij zijn kameraden, zonder wier voorkennis de zaak beleid stond te worden, te compromitteeren. Ten einde raad moest Vere zich ten slotte met twee zijner landslieden behelpen. Ogle was aanstonds bereid om te gaan en nam zijn vriend Fairfax met zich. Die omstandigheid verhoogde natuurlijk nog den schijn van verraad, die over de zaak verbreid lag. In de oogen der Hollandsche en Fransche soldaten leek het een boos opzet van de Engelschen onder elkander. Doch aan den anderen kant werkte de booze schijn het voornemen van den veldheer toch in de hand, inzoover hij den vijand aan den ernst van zijn voornemen te eerder geloof moest doen slaan. Twee afgevaardigden van den Aartshertog verschenen reeds den eigen avond aan de voorposten, en een wapenstilstand werd voor den tijd van vier en twintig uren van weerszijden aangegaan.

Tot zoover is Ogle stellig betrouwbaar en zijn de verhalen van degenen die hem volgen volkomen juist. Maar van hier af begint de onzekerheid en de verwarring. Volgens Ogle toch, en evenzoo volgens het Engelsche pamflet, heeft Vere, zoodra de Spaansche gemachtigden zich aanmeldden, een voorwendsel gezocht om hen ongehoord weer weg te zenden; gelijk zij ook inderdaad langs omwegen, waarop men ze voorbedachtelijk leidde ten einde des te meer tijd te winnen, tegen het vallen van den nacht onverrichter zake de stad weer verlaten hebben. Maar wie ziet niet in, dat zulk een handelwijs volstrekt niet strookt met de bedoeling die wij weten dat Vere had? Door zoo te doen zou hij immers gevaar hebben geloopen. dat de vijand, verbolgen over de on-

1) Wel hadden twee Fransche officieren, La Coutière en Focheron, zich achtereenvolgens laten gebruiken om de eerste noodiging tot een mondgesprek van Vere aan den Aartshertog over te brengen (zie Bonours, p. 168, en Ogle, bij Dillingham, p. 154). La Coutière behoorde tot de hoofdofficiers, die volgens Fleming (blz. 176) geraadpleegd waren, en deze was het ook, wien men verweet dat hij van Vere's plannen kennis had gedragen.

heuschheid der bejegening, den wapenstilstand terstond opgezegd en den voorgenomen en reeds voorbereiden aanval zonder verder verwijl gewaagd had. Bovendien, de Spaansche heeren terug te sturen zonder dat gelijktijdig de gijzelaars wederkeerden, ware jegens dezen een ergerlijk verzuim, bijna verraad geweest; en Ogle weet ons te verhalen, dat Vere in dien tusschentijd werkelijk in hevige onrust over hun toestand verkeerd heeft.

De waarheid is, dat Vere zijns ondanks, en omdat hij onmogelijk anders kon, de afgevaardigden van den vijand al zoo spoedig heeft laten vertrekken. Immers toen zij zich aan de voorposten vertoonden, door een zestigtal ruiters begeleid, was er onder de bezetting, en niet het minst bij de officieren en bij den magistraat, een hevige achterdocht tegen de plannen van den Engelschen gouverneur ontstaan, die in volslagen muiterij dreigde uit te breken [1]). In tegenwoordigheid der Spaansche onderhandelaars kon Vere natuurlijk niet ronduit spreken en de verontruste en wantrouwende gemoederen niet bedaren; en zoo zag hij zich eindelijk wel genoodzaakt, om erger te voorkomen, toe te geven aan het algemeen verlangen en de Spanjaarden onder een gezocht voorwendsel, waartoe de talrijke ruiterschaar, die hun uitgeleide had gedaan, zich leende, onverrichter zake uit het leger terug te sturen.

Op hun terugkomst bij den Aartshertog stonden Ogle en Fairfax niet minder verbaasd dan deze zelf en met hun figuur verlegen, en alles werkte samen om den Spaanschen krijgsraad in den waan te versterken, dat de Engelsche gouverneur met geen lofwaardige bedoeling, en tegen den zin der Hollanders, inderdaad voorhad de vesting over te geven.

Intusschen had Vere, zoodra de Spaansche heeren de stad verlaten hadden, de gezamenlijke kapiteinen tot zich geroepen en hun in vertrouwen meegedeeld wat zijn doel met de onderhandeling was, en welke beweegredenen hem daartoe gedrongen hadden; en na veel praten was het hem eindelijk gelukt, hun weifelende toestemming te verwerven om nog aan zijn plan gevolg te blijven geven. De onderhandeling werd toen opnieuw aangeknoopt, de onheuschheid van den vorigen dag aan een misverstand geweten

1) Volgens de Histoire remarquable (p. 58) waren het vooral de Nieuwe Geuzen onder de bezetting, die tegen het parlementeeren mompelden. De Nieuwe Geuzen waren namelijk overloopers van den vijand, zij inzonderheid die in 1600 het fort St. Andries aan de onzen verraden hadden. Zij vreesden niet zonder reden voor hun hals, als de vesting werd overgegeven.

en verontschuldigd, en de wapenstilstand verlengd. Onder die bedrijven was en werd voortdurend met groote voorvarendheid aan het herstellen en versterken der vervallen vesten gearbeid, zonder dat de vijand er erg in had. Aardig is de beschrijving in het Engelsche pamflet — en bij Fleming, die het op zijn wijs navolgt, maar vooral bij Motley, die er een gansch tafereeltje van schildert, — van al wat Vere met de zijnen in het werk stelde om de Spaansche heeren bezig te houden en vroolijk te maken en de onderhandeling te rekken en bij gevolg den wapenstilstand te laten duren, waarvan voor de versterking der vesting uitnemend partij werd getrokken. Het geluk bekroonde zijn pogingen. Voordat men nog eigenlijk met het stellen der voorwaarden van de overgaaf begonnen was, vertoonden zich op den vroegen ochtend van eersten Kerstdag aan den horizon eenige vaartuigen uit Zeeland, de eerste van een gansche vloot met versche manschap en krijgs- en levensmiddelen, en deze vielen weldra behouden de haven binnen. Terstond brak nu Vere, op grond van dien bijtijds ontvangen toevoer, die hem uit zijn nood redde, met goeden schijn de onderhandeling af, en haastte zich om met zijn vermeerderde krijgsmacht de kortelings ontruimde buitenposten, die de vijand (wiens stipte en goedgeloovige eerlijkheid in dezen allen lof verdient) wegens den wapenstilstand nog niet had ingenomen, opnieuw te bezetten.

Door een en ander, door de van buiten ontvangen versterking en door het herstel der meest gehavende fortificatiën, bevond zich nu Vere, althans hij hield er zich van verzekerd, in een veel beteren toestand dan weinige dagen geleden. Hij kon en durfde nu ook weer de buitenwerken verdedigen; en toen kort daarop, den 7den Januari, de vijand werkelijk met aanzienlijke macht storm liep, sloeg hij den aanval zegevierend af, met groot verlies der belegeraars. Zijn krijgslist was volkomen gelukt en had, althans naar zijn overtuiging, goede vrucht gedragen. Had hij ze niet in het werk gesteld, de bestorming zou denkelijk op den eerst bepaalden dag plaats hebben gegrepen, de toen ontruimde buitenposten zouden den vijand terstond in handen zijn gevallen en de nog niet herstelde vestingwerken zijn aanval bezwaarlijk hebben weerstaan. Men mocht zonder groote overdrijving onderstellen, dat het door de krijgslist gewonnen uitstel de vesting had gered. In dat vertrouwen zond Vere zijn luitenant Ogle, van wien hij zich inzonderheid bij dit alles had bediend, eerst naar Engeland, en in het terugkeeren meteen

naar Den Haag, om zijn handelwijs te ontvouwen en te rechtvaardigen [1]). Dat was niet overbodig. Wel was bij de Staten de argwaan, die op het eerste gerucht dat er te Oostende met den vijand onderhandeld werd, zeer levendig was geweest, spoedig op het ontvangen van zijn eigen brieven gesust en door de weldra gevolgde tijding van de zegevierend afgeslagen bestorming geheel gestild; maar onvoorwaardelijk goedgekeurd was zijn gedrag toch niet: de bevelhebbers van het krijgsvolk, dat sedert in aanzienlijken getale de vesting te hulp werd gezonden, kregen in last om onder geen voorwendsel in een nieuwe onderhandeling met den vijand toe te stemmen, en zoodra het saisoen voor den veldtocht aanbrak, werd Vere opontboden, zoo het heette, om het *plan de campagne* met de stadhouders te helpen ontwerpen, inderdaad om van het opperbevel in Oostende eervol ontslagen te worden [2]). Het scheiden viel aan beide zijden licht: de Staten konden niet vuriger verlangen hem uit den post te verwijderen, waarvoor zij hem na het gebeurde niet berekend achtten, dan Sir Francis zelf begeerde verlost te worden uit de netelige positie, waarin hij zich bevond [3]).

Er rest ons nog één vraag, zoo al niet op te lossen, dan toch te bespreken. Was het gedrag van Vere jegens den Aartshertog al dan niet wat zijn landgenooten *unfair* noemen? Motley antwoord ja; Markham neen; Sypesteyn helt over tot het gevoelen van eerstgenoemde. Ik voor mij zou niet durven oordeelen; want het spreekt van zelf, dat niet onze hedendaagsche begrippen van welvoeglijkheid, maar de regels van het toenmalige krijgsgebruik den maatstaf bij het beoordeelen aan de hand moeten geven. Ik acht mij daarom gelukkig dat ik zwijgen, en in mijn plaats het woord aan een man geven mag, wiens gezag in dezen door allen erkend wordt: den schrijver van het *Jus belli ac pacis*. In zijn *Annales* heeft De Groot, hoewel verstoken van het licht, dat zoo vele na zijn tijd uitgegeven geschriften over het onderwerp verspreiden, niettemin met zijn gewone scherpzinnigheid de toedracht

1) Ogle zegt dit zelf en het wordt bevestigd door Duyck.

2) Duyck teekent reeds op 8 Januari aan: „eenigen waren verblijt dat Vere zelf presenteerde uyt de stadt te gaen, meenende dat men de occasie behoorde waer te nemen".

3) Ogle had hem al vroeger op zijn wanhopige klachten toegevoegd: „that I thought, if he was in his former liberty, he would bethink himself ere he suffered himself to be penned up in such a cage again" (p. 150), en Duyck schrijft later, op 7 Maart, als Vere in Den Haag aangekomen is: „Uyt sijn rapport scheen dat hy blyde was uyte plaetse verlost te wesen".

der zaak in haar hoofdtrekken juist en helder voorgesteld, en zijn oordeel er over aldus bondig uitgesproken: „Nec Ordinibus satis excusata fraus, per se indecora, ad hoc periculosa magis quam necessaria" [1]). Omtrent de noodzakelijkheid, of liever de doelmatigheid, der krijgslist waag ik het van den grooten meester te verschillen, omdat ik mij dienaangaande thans beter ingelicht acht dan hij in zijn tijd wezen kon; maar in zijn oordeel omtrent de betamelijkheid naar krijgsgebruik kan ik slechts eerbiedig berusten. In zulke zaken vonnist hij bij arrest.

(Handelingen en Mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, 1889/90, blz. 177 vlg.)

---

1) Jus belli ac pacis, p. 414.

DE STAATKUNDE VAN OLDENBARNEVELT [1]).

(1882.)

Ik betreur het, dat mr. Van den Bergh, nu hij zich eens had voorgenomen uitsluitend over de binnenlandsche staatkunde van den advokaat te handelen, begonnen is met een vraag te bespreken, die buiten dat bestek ligt, en hoogst beleedigend is voor de nagedachtenis van den staatsman; de vraag namelijk of deze zich in zijn verhouding tot de buitenlandsche mogendheden al dan niet aan landverraad heeft schuldig gemaakt. Wel heeft mr. Van den Bergh die vraag in ontkennenden zin beantwoord, maar weifelend en niet met de best gekozen argumenten. Een afdoend bewijs voor de onschuld van den beschuldigde is het feit, dat het historische onderzoek gedurende de twee en een halve eeuw, die verstreken zijn sedert de beschuldiging werd gewaagd (niet in het vonnis, maar in den begeleidenden brief, waarmee dit namens de Staten-Generaal aan de Staten der provinciën gezonden werd, en meer nog geïnsinueerd dan uitgesproken), niets heeft ontdekt wat die aantijging in het minst wettigen kan. Noch in de papieren van Oldenbarnevelt, die na zijn dood in handen van zijn bitterste vijanden waren gesteld en slechts gedeeltelijk in het Rijksarchief beland zijn, noch

---

1) Naar aanleiding van een mededeeling van mr. L. Ph. C. van den Bergh in de zitting der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde, van 9 October 1882 (Versl. en Meded., II[de] Reeks, dl. XII (1883), blz. 72 vlg.) betuigde Fruin, „dat ook hij zich verplicht (gevoelde) op te komen tegen de voorstelling, die Van den Bergh van de staatkunde van Oldenbarnevelt (had) gegeven en tegen het oordeel, dat hij daarover (had) geveld". Dienaangaande vermelden de Verslagen en mededeelingen l.l. het volgende (door Fruin zelven opgestelde) aangaande het door Fruin gesprokene, dat wij hier opnemen als een belangrijke bijdrage tot de kennis van zijn oordeel over Oldenbarnevelt. (N. v. d. R.)

in de dépêches der toenmalige ambassadeurs van Frankrijk en Engeland in Den Haag, Jeannin, Buzanval, Winwood, Carleton, noch in de geschiedenis van dien tijd van Galucci, die de papieren van Spinola heeft gebruikt, noch in de archieven der Aartshertogen te Brussel of van den Spaanschen koning te Simancas, die herhaaldelijk zijn doorzocht, is iets gevonden wat naar heulen van den advokaat met den vijand zweemt. De beschuldiging verdient dus de eer eener opzettelijke weerlegging niet, en behoort alleen dan genoemd te worden, als het er op aankomt de vooringenomenheid en het lichtvaardig oordeel der rechters van Oldenbarnevelt te kenteekenen.

Overgaande tot zijn eigenlijk onderwerp heeft mr. Van den Bergh in de eerste plaats de stelling betoogd, dat Oldenbarnevelt van den aanvang af een tegenstander van de Unie van Utrecht zou geweest zijn. Hij heeft haar willen vestigen op een verklaring van de stad Rotterdam, die hij niet zonder reden op rekening stelt van haar toenmaligen pensionaris, den lateren advokaat, en die gedrukt staat in de resolutiën der Staten van Holland. Doch deze verklaring heeft een geheel andere strekking dan die mr. Van den Bergh haar heeft toegekend. Zij moet beschouwd worden in haar verband tot de tijdsomstandigheden. De Unie van Utrecht was aanvankelijk in Gelderland en Zutphen niet gewild en werd door den stadhouder Jan van Nassau aan de steden van het gewest zoo goed als opgedrongen. Van daar dat toen het traktaat den 23sten Januari 1579 werd gesloten, de afgevaardigden van Gelderland het teekenden „uyten naem van de gemeene ridderschap" en dag namen, „omme vorder de verclaringhe van de Baerneheeren, groote ende cleyne steden te doen", tot den 9den Februari. Zij konden echter hun beloften niet gestand doen en moesten den bepaalden dag zonder zich verder te verklaren laten voorbij gaan. Eerst den 5den Maart trad het kwartier van Nijmegen, den 9den dat van Arnhem toe, het Overkwartier draalde tot den 9den April en het Graafschap tot Januari van het volgende jaar. In dezen samenhang der gebeurtenissen bewijst de verklaring, die Rotterdam den 24sten Februari bij de Staten van Holland indiende: „dat zy advoueerden deselve Unie tot Utrecht gemaekt, (wat) die van Hollant, Zeelant ende Utrecht aengaet, maar niet met den adel van het Furstendom Gelre alleenlijck ende van den Graefschappe van Zutphen", niets meer dan dat de regenten der stad, en hoogstwaarschijnlijk ook haar pensionaris afkeerig waren van een Unie

met alleen de ridderschap van Gelre en Zutphen, maar geenszins dat zij een Unie met het gewest in zijn geheel niet begeerd zouden hebben. Trouwens nadat de twee voornaamste kwartieren van Gelderland het traktaat hadden geteekend, schijnt Rotterdam niet langer bezwaar te hebben gemaakt: althans nergens vinden wij iets ervan vermeld. Er is derhalve in deze verklaring volstrekt geen grond gelegen om te twijfelen aan wat overigens algemeen erkend wordt, dat Oldenbarnevelt een der ontwerpers („een der voornaamste ontwerpers", volgens den uitgever der *Gedenkstukken van Oldenbarnevelt*) en een der ijverigste voorstanders van de Unie van Utrecht geweest is. Een andere grond, waarop mr. Van den Bergh ook nog gewezen heeft, vervalt van zelf na de opmerking, dat Oldenbarnevelt [1]) niet van de Unie van Utrecht spreekt, maar van de Unie van 1536 tusschen Holland, Zeeland en Utrecht. In alle geval, zelfs al had mr. Van den Bergh recht gehad van te zeggen, dat Oldenbarnevelt in den beginne een tegenstander van de Unie is geweest, hij gaat zeker te ver met te beweren, dat de advokaat een tegenstander was geweest van den beginne af, dat is, ten einde toe. Voor die bewering, van veel ruimer omvang dan het vermeende bewijs strekken kon, is zelfs geen betoog beproefd. Zij kan daarom zonder tegenspraak blijven, te eerder, omdat zij door het gestadig bedrijf van den advokaat reeds genoegzaam weerlegd schijnt te worden.

Ook wat mr. Van den Bergh uit de onderhandelingen over het Twaalfjarig Bestand heeft afgeleid, schijnt niet geheel juist. Wel blijkt uit het ijveren van den advokaat eerst voor vrede met Spanje en, toen die was afgesprongen, voor een langdurig bestand, dat hij wanhoopte aan de mogelijkheid om den vijand uit al de Nederlanden te verdrijven, nadat Frankrijk en Engeland zich aan den oorlog hadden onttrokken, maar volstrekt niet wat mr. Van den Bergh heeft beweerd, dat hij de vrijwording der Zuidelijke gewesten en hun toetreding tot de Unie der Noordelijke liever niet wenschte. Ook uit zijn gedrag bij deze gelegenheid laat zich geenszins opmaken, dat hij voor Holland bij voorkeur een unie met Zeeland en Utrecht alleen zou begeerd hebben, of dat hij de Unie van Utrecht, nu zij eens gesloten was, vijandig zal geweest zijn.

Te ontkennen valt het niet, dat er in het traktaat der Unie bepalingen voorkomen, die Oldenbarnevelt zeker niet heeft goed-

---

T. a. pl. der Verhooren.

gekeurd en liever niet toegepast zag. Hem uit dien hoofde een tegenstander der Unie te noemen gaat echter niet aan, en is vooral af te keuren omdat men zoodoende het doet voorkomen als ware de tegenpartij, die hem ten slotte overwonnen heeft, meer dan hij de Unie toegedaan. Juist ten aanzien van het gewichtige punt, waarover het geschil liep en de strijd gestreden is, het punt der religie en der kerkorde, stonden Oldenbarnevelt en zijn vrienden aan de zijde der Unie en Maurits met de zijnen er tegenover. De Staten van Holland wilden de twisten, die in de Gereformeerde Kerk van Holland gerezen waren, bijleggen door hun gezag, zoo noodig bijgestaan door een provinciale synode; de Staten-generaal wilden de geschillen doen beslechten door een nationale synode op hun gezag en niettegenstaande het protest van Holland. Vragen wij, wie in dezen recht hadden en raadplegen wij hierover de Unie, dan vinden wij in art. 13, en in zijn verklaring van 1 Februari 1579, een volkomen duidelijk en onwraakbaar antwoord. Holland en Oldenbarnevelt waren in hun recht; de Staten-Generaal en Maurits, die zich bij hen aansloot, gingen de bevoegdheid, hun bij de Unie toegestaan, te buiten.

Aan den anderen kant maakten ongetwijfeld de Staten van Holland inbreuk op het recht der Unie, toen zij in hun scherpe resolutie een nieuwen eed van het krijgsvolk, dat zij betaalden, vorderden, waardoor het zich verplicht zou hebben den stedelijken magistraten de hand te bieden, zelfs in strijd met de tegenbevelen van anderen, d. i. ook van den kapitein-generaal, en dat wel op straffe van cassatie. Evenzeer zondigden zij tegen den geest der Unie met het op de been brengen eener krijgsmacht, die onder hun bijzonder bevel zou staan. Maar tot hun verontschuldiging strekt dat zij werkelijk niet anders konden: de tegenpartij dwong hen er toe. In de oproeren, uit de kerkelijke geschillen ontstaan, weigerde de kapitein-generaal het krijgsvolk van den staat tot handhaving der wettige overheid te laten optreden; hij zelf was te machtig om afgezet te worden; de Staten, al hadden zij het verkozen, konden van de regeering niet afstand doen; zij mochten evenmin de gedragslijn opgeven, die zij voor rechtmatig hielden: zoo schoot er niets over dan zich een eigen macht, onafhankelijk van den kapitein-generaal, te scheppen. Had de Unie van Utrecht zoo iets niet gewild, voorzeker had zij ook niet voorzien dat de kapitein-generaal eener provincie aan de Staten, in wier eed hij stond, de hulp der krijgsmacht, die zij betaalden, weigeren zou om hun gezag te handhaven en de wetten te doen eerbiedigen en naleven.

Zoo komt ons het geschil voor, wanneer wij het bezien uit het standpunt van het beschreven recht der Unie en de daarmee overeenkomstige antecedenten. Maar de vraag: aan welke zijde het recht was, wordt veel ingewikkelder, als wij tevens te rade gaan met het belang van den staat en den wil van het volk. Wij vinden dan ook hier de spreuk: summum jus summa injuria bewaarheid. Het ongeluk van den toestand was, dat de volkswil op den gang der regeering langs wettigen weg geen invloed kon uitoefenen en zich slechts kon doen gelden door geweld. Maurits is de gewelddadige voltrekker geweest van wat de meerderheid des volks wilde.

(Verslagen en mededeelingen der Koninklijke Academie van Wetenschappen, afd. Letterkunde, 1882, blz. 91 vlg.)

THE TRAGEDY OF SIR JOHN VAN OLDENBARNEVELT [1]).

(1884.)

Het is op mijn aanraden dat de firma Nijhoff deze tragedie, die in den kostbaren bundel, waarin zij voor het eerst in het vorige jaar is uitgegeven, voor ons Nederlanders zoo goed als verholen staat, herdrukt heeft en afzonderlijk verkrijgbaar stelt. Zij verdiende mijns inziens wel dat zij terstond ter kennisse van ons publiek werd gebracht. Hoe vaak hebben wij het Engelsche volk zijn historische tooneelstukken benijd en den wensch gekoesterd, dat een dichter uit de school van Shakespeare, zoo al niet de meester zelf, de stof voor een zijner drama's aan onze geschiedenis had ontleend. Welnu, aan dien wensch was voldaan zonder dat wij het wisten. Er bestond een Engelsche tragedie, waarvan Oldenbarnevelt de held is: zij werd kort na zijn dood ten tooneele gevoerd [2]) maar niet gedrukt; in een eenig handschrift is zij tot op onzen tijd bewaard gebleven. Het handschrift werd in 1851 van den Earl of Denbigh voor het Britsch Museum gekocht, waar het niet lang geleden door A. H. Bullen, een verdienstelijk beoefenaar van het oud-Engelsch tooneelspel, ontdekt werd. Hij achtte het stuk de eer waardig om in het tweede deel zijner *Collection of Old English plays* (London, 1883, in 4°) te worden opgenomen. Bij zijn verschijnen maakte het terstond opgang. De ingenomenheid, waarmee de uitgever het inleidde bij het publiek, werd gedeeld door

---

1) Vroeger verschenen als inleiding van: The Tragedy of Sir John van Oldenbarnevelt. Herdrukt naar de uitgave van A. H. Bullen, met een inleiding van R. Fruin. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1884. (N. v. d. R.)

2) Over het vertoonen van onlangs voorgevallen gebeurtenissen: zie Racine in de préface de Bajazet.

kenners van Shakespeare als R. Boyle en F. G. Fleay [1]). Het werd door hen en meer anderen begroet als een meesterstuk, als een der sieraden van het oud-Engelsch tooneel. De dichter en kunstrechter Swinburne [2]) stemde met dien lof in; hij noemde het een edel gedicht, een schat die te lang verborgen had gelegen. Ook de Duitsche Shakespeare-vrienden [3]) erkenden, hoewel niet zoo onvoorwaardelijk, de hooge verdiensten van het stuk en verheugden zich in de uitgaaf. Onze vaderlandsche kenners bleven niet achter. Opzoomer vertaalde het laatste bedrijf, als een proeve van het geheel, en droeg het in een vergadering der Koninklijke Akademie van Wetenschappen [4]), met een aanprijzend woord tot inleiding, aan zijn medeleden voor. Mij dunkt dat de aandacht, door zooveel bevoegde beoordeelaars aan deze tragedie verleend, een meer dan voldoende rechtvaardiging is van den herdruk, die wij hopen dat eerlang door een volledige vertaling moge worden gevolgd.

Zoo het mij, na zooveel beter bevoegden, vergund is ook mijn oordeel uit te spreken, zoo komt het mij voor, dat wat taal en uitdrukking betreft het gedicht den lof ten volle verdient, die er aan wordt toegezwaaid, maar dat het, als tragedie, als drama beschouwd, niet onder de meesterstukken gerekend mag worden. De handeling is slecht gemotiveerd en de karakterteekening gebrekkig en zwak. Onze belangstelling in den hoofdpersoon wordt niet gespannen, ons medelijden met zijn lot nauwlijks opgewekt. Het verwondert mij dan ook niet, dat de edele taal en de echt tragische stijl niet in staat zijn geweest om het stuk, nadat het eens vertoond was geworden, voor volslagen vergetelheid te bewaren. Het Engelsche volk, in het bezit eener zoo rijke tooneellitteratuur, kon een stuk, dat noch door zijn onderwerp noch door de wijs, waarop het dit behandelde, zijn aandacht boeide, allicht uit het oog verliezen. De eigenschappen, die het voor onze tijdgenooten en voor ons Nederlanders inzonderheid belangwekkend en aantrekkelijk maken, lieten de Engelschen gedurende de twee vorige eeuwen onverschillig.

Wie mag de dichter er van zijn? Het ligt in den aard der menschelijke natuur dat deze vraag, naar den maker, bij het zien van ieder kunststuk als van zelf terstond bij ons oprijst.

1) Medegedeeld door Bullen zelf in zijn inleiding en naschrift.
2) Athenaeum, 10 Maart 1883, p. 314: „so noble a poem ... this newly unearthed traesure".
3) Delius in Bd. XIX van Leo's Jahrbuch der Deutschen Shakespeare-Gesellschaft.
4) Van 4 Juni 1884.

Bullen heeft dan ook niet verzuimd haar te stellen en een poging te wagen om haar te beantwoorden. Hij erkent, in zijn inleiding, aanvankelijk aan geen beroemder auteur dan aan Chapman gedacht te hebben, maar bij nader inzien en nauwkeuriger proeven overtuigd te zijn geworden, dat geen Chapman zulke voortreffelijke verzen kon dichten en dat een man als Fletcher vereischt werd om ze voort te brengen. Maar hoe zeker hij op vele plaatsen Fletcher's meesterhand meende te erkennen, er waren andere waar hij twijfelde en een ander hand, doch insgelijks van een eersten meester, vermoedde. Zijn vriend Fleay hielp hem toen te recht en noemde Massinger, als den dichter dier aan Fletcher te ontzeggen verzen. Nu aarzelde hij niet langer: Massinger en Fletcher, die wel meer te zamen hadden gewerkt, waren gezamenlijk de auteurs ook van dit meesterstuk. Eens daarvan verzekerd viel het niet moeilijk aan te wijzen, welke gedeelten aan den eenen, welke aan den anderen van beide waren toe te kennen; in zijn inleiding levert Bullen van deze schifting eenige proeven, waarover ik mij geen oordeel mag aanmatigen.

Hij heeft mij echter niet overtuigd; een stellige uitspraak komt mij in dezen nog ontijdig en niet genoegzaam gewaarborgd voor. Het deed mij uit dien hoofde genoegen dat ook een kenner als Swinburne openlijk verklaarde nog niet overtuigd te zijn, zelfs niet eens overtuigd dat twee verschillende handen aan het stuk hebben gearbeid. Door zijn gezag gesteund zullen wij wel doen met de stelling van Bullen en zijn vrienden voorloopig voor niet meer dan een gissing aan te merken, en het stuk toe te kennen aan zekeren Unknown, in afwachting of later misschien de eene of andere ontdekking ons in staat zal stellen om het vaderschap aan hem, die er recht op heeft, met zekerheid toe te wijzen.

Reeds heeft een gelukkige vondst ons omtrent den tijd, waarop de tragedie het licht heeft gezien, tot stellige en volledige kennis gebracht. Bullen had gewezen op een kantteekening van het handschrift, geteekend G: B. en blijkbaar, ook blijkens het schrift, van de hand van Sir George Buc, die van 1610 tot Mei 1622 „Master of the Revels" was en als zoodanig alle stukken, voor vertooning bestemd, te zien en te keuren kreeg [1]). Daaruit volgde dat het stuk tusschen Mei 1619, toen de ontknooping op het Binnenhof van Den Haag plaats greep, en Mei 1622 geschreven moest zijn. Nog altijd een speelruimte van volle drie jaren. Maar

1) P. 204 van Bullen's uitgave; vgl. in den nadruk p. 12, noot 2.

sedert Bullen zijn inleiding schreef is deze ruimte aanmerkelijk ingekort, ten gevolge van het ontdekken van twee ongedrukte brieven aan den toenmaligen ambassadeur van Engeland in Den Haag, sir Dudley Carleton, geschreven door Thomas Locke, den eersten van 14 Augustus 1619, en daarin dit bericht: „The Players [1]) here were bringing of Barnavelt upon the stage and had bestowed a great deal of money to prepare all things for the purpose, but at th'instant were prohibited by my Lo: of London"; den anderen van 27 Augustus, waarin het volgende: „Our Players have found the means to goe through with the play of Barnavelt, and it hath had many spectators and received applause" [2]). Zoo zien wij den tijd, waarin het stuk geschreven kan zijn, van drie jaren slinken tot op drie maanden. En het draagt in zich zelf een kenmerk, dat ons recht geeft om de grenzen nog dichter bij elkander te brengen. Op twee plaatsen [3]) wordt gesproken van het afzetten van den zoon van Barnevelt, den gouverneur van Bergen op Zoom, hetgeen in Engeland niet voor half Juli bekend geworden kan zijn. Immers Carleton schrijft er over in zijn (gedrukte) dépêche van 14 Juli en zegt, dat de afzetting in de vorige week is geschied, hetgeen overeenkomt met de resolutiën der Staten-Generaal van 5, 9, 11 en 17 Juli 1619. Wij kunnen dus besluiten dat het treurspel, hoe vol schoonheden het zijn mag, den auteur niet meer dan een maand arbeids heeft gekost. Dit schijnt ook zoo ongeveer de tijd geweest te zijn, die voor het schrijven van een tooneelstuk in die dagen noodig, maar dan ook voldoende, werd gerekend. Althans in het voorspel van Beaumont en Fletcher's *Knight of the Burning Pestle*, als „the citizen" geen smaak zegt te hebben in het stuk dat is aangekondigd, krijgt hij ten antwoord: „Oh, you should have told us your mind a month since; our play is ready to begin now" [4]).

Wij hebben van Locke, in de aangehaalde brieven aan Carleton, vernomen, dat de bisschop van Londen het vertoonen der tragedie in het eerst had tegengehouden. Om welke reden? Dat weten wij niet. De dichter stelde Oldenbarnevelt en de Arminianen in het ongelijk: of nu John King, want deze was toen ter tijd de bisschop van Londen, tot de Arminiaansche leer overhelde, gelijk

1) Volgens Fleay, bij Bullen, p. 206, zullen het „the Kings company, acting at Blackfriars" geweest zijn.

2) Athenaeum, 1884, p. 89.

3) P. 37, 62.

4) P. 292.

velen zijner mede-bisschoppen van de Anglicaansche Kerk, kan ik niet zeggen. Na zijn dood werd uitgestrooid dat hij op zijn sterfbed tot het katholicisme was bekeerd: dit gerucht schijnt inderdaad zijn rechtzinnigheid in twijfel te trekken. Maar aan den anderen kant stond hij hoog aangeschreven bij koning Jacobus, die hem gaarne hoorde preeken en, met toespeling op zijn naam, „the King of Preachers" placht te noemen. Ook vervulde hij in 1611 een hoofdrol bij het veroordeelen van den armen Bartholomew Legate, die alleen om zijn kettersche gevoelens aangaande den persoon van Jezus, en niettegenstaande zijn onbesproken levenswandel, ten vure gedoemd en op Smithfield verbrand werd [1]). Het kan ook zijn dat geen reden van kerkelijken aard den bisschop in dit geval bewoog, en dat zijn kieschheid het slechts laakte dat nog levende staatslieden, met prins Maurits aan het hoofd, op het tooneel gebracht werden. Hoe dit zij, zijn tegenstand was niet onverzettelijk, en het stuk werd, gelijk wij vernamen, vertoond voor een talrijk gehoor, dat het toejuichte.

Het behoeft nauwelijks gezegd dat voor de geschiedenis van Oldenbarnevelt en zijn val deze Engelsche tragedie niets te leeren geeft. Uit een historisch gezichtspunt is zij slechts in zoo verre merkwaardig, als wij er uit zien, hoe men in Engeland onze partijschappen en burgertwisten beschouwde. Want ongetwijfeld vertoont het tooneelstuk in scherper lijnen en vaster omtrekken de voorstelling, die in Engeland bij het volk in omloop was: dit blijkt ten overvloede uit de vergelijking met gelijktijdige pamfletten, waarvan de dichter enkele gelezen en gebruikt schijnt te hebben.

Volgens deze in Engeland gangbare voorstelling [2]) was Oldenbarnevelt een man van zeldzame bekwaamheid, die zijn land onschatbare diensten bewezen en het tot welvaart en aanzien verheven had, maar niet zoozeer uit zuivere vaderlandsliefde als uit eerzucht en heerschzucht. Het was hem gelukt, onder den nederigen naam van dienaar, inderdaad de macht van een vorst in de Republiek te verwerven en gedurende geruimen tijd te behouden. Allengs evenwel begon zijn glorie te tanen voor den opkomenden roem van den jeugdiger Maurits van Oranje, die

---

1) Over John King heb ik geraadpleegd: Thomas Fuller, The Church-history of Britain (Londen, 1837), vol. III, p. 293, 252.

3) De inhoudsopgaaf van het stuk scheen mij noodig, omdat zoowel Delius als Bullen en Fleay den gang van het stuk niet juist hadden gevat, althans voorgesteld.

den lande even groote, zoo niet nog grootere diensten dan hij bewees, en dit zonder zelfzucht deed, uit enkel edele bedoelingen. Meer en meer stelde het volk den sluwen staatsdienaar achter bij den vromen krijgsheld. De tragedie vangt aan op het oogenblik als Oldenbarnevelt zich dit onmogelijk langer kan ontveinzen en van zijn vertrouwelingen moet hooren, dat in de oogen en in de schatting en liefde des volks Maurits alles en hij niet veel meer dan niets is geworden. Dit brengt hem buiten zich zelf, en liever dan er in te berusten wil hij den ondersten steen boven keeren en zelf te niet doen al wat hij ten dienste van den Staat heeft gesticht. Hij maakt daarop gemeene zaak met de Arminianen, een secte die de Kerk beroert en wier leerstellingen door alle kundige theologen worden veroordeeld, en hij stookt ze op om nieuwe soldaten, de zoogenaamde waartgelders, in dienst te nemen, waarmee hij en zij, zoo noodig, het krijgsvolk van de Republiek, waarover Maurits bevel voert, kunnen weerstaan. En had hij het hierbij slechts gelaten! Voorziende dat hij met deze middelen waarschijnlijk de overhand niet zal kunnen nemen, denkt hij er aan om bij vreemde mogendheden, ja bij 's lands vijand zelfs, bij Spanje, heul en steun te zoeken. Dit laatste is natuurlijk een geheim, slechts aan enkelen, aan Ledenberg en Moersbergen onder anderen, toevertrouwd. Zoo gesterkt waagt hij het Maurits openlijk te beleedigen en hem den toegang tot den Staatsraad te betwisten, hoewel de Prins zoo goed als hij, niettegenstaande zij beiden slechts dienaars heeten, er zitting pleegt te hebben. Het gelukt hem werkelijk van de meerderheid der heeren van den Raad de toestemming tot dezen zoo krenkenden maatregel tegen den Prins te verwerven. Als Maurits zich aanmeldt om deel te nemen aan de beraadslaging over den eed, dien hij en zijn krijgsvolk voortaan zullen hebben af te leggen, ziet hij zich door de deurwaarders buitengesloten [1]). Met moeite bedwingt de edelaardige vorst de verontwaardiging van zijn gevolg; hij blijft wachten totdat de Raad uiteengaat; dan beklaagt hij zich bescheiden maar ernstig bij de heeren en staat den zegepralenden en overmoedigen advokaat zoo treffend te woord, dat de invloedrijkste leden van den Raad van partij ver-

1) Buc vond dit onwaarschijnlijk: zie aant. 2 op p. 12. Misschien droeg de auteur kennis van het gebeurde in Januari 1617, bij welke gelegenheid Oldenbarnevelt inderdaad zwarigheid maakte om den Prins in de vergadering (evenwel niet der Staten-Generaal) toe te laten. Zijn Excellentie beriep zich bij die gelegenheid o.a. op zijn eed. (Zie Carleton, Letters, p. 74.)

anderen en hem zelfs, ook namens de meerderheid, machtigen om overal en inzonderheid te Utrecht de waartgelders af te danken. — Het tweede bedrijf speelt te Utrecht en vertoont hoe Maurits er zich van den hem opgedragen last kwijt, trouw bijgestaan door het garnizoen, dat, geheel of grootendeels uit Engelschen bestaande, volstandig het oor sluit voor de lokstem der Arminiaansche factie. Bij deze gelegenheid komt het verschil tusschen het Engelsche en Hollandsche volkskarakter treffend aan het licht. Onder de Republiek bestaat geen eerbied voor het gezag, zoo min in het huisgezin als in den staat; de minderen spelen den baas over de meerderen en de vrouwen over haar echtgenooten. Aan een Engelsche dame, denkelijk de gemalin van een der hoofdofficieren, is het gegeven, door woord en voorbeeld de leer van het gezag te handhaven tegen de Utrechtsche burgerjuffrouwen, die, gestijfd door een Arminiaanschen predikant, niets onbeproefd laten om haar tot de Hollandsche losbandigheid over te halen. Ten slotte blijkt dat het den Republikeinen evenzeer aan vastberadenheid en moed als aan eerbied voor het gezag ontbreekt. Maurits behaalt zonder moeite een volkomen overwinning, ontwapent de waartgelders en neemt Ledenberg in hechtenis mede naar Den Haag. Vooral dit laatste is voor Oldenbarnevelt een onherstelbare slag. Hij heeft zijn booze geheimen aan Ledenberg toevertrouwd, en loopt groot gevaar dat deze ze verraden zal. Wel is Moersbergen nog bijtijds ontvlucht naar het Munstersche, maar wat baat dit, als Ledenberg door pijniging of uit vrees voor pijniging tot bekentenis wordt gebracht? — In het derde bedrijf toont de groote man zich in zijn kleinmoedigheid, eerst, als hij door de heeren van den Raad met koelheid en onverholen achterdocht wordt ontvangen, en later als hij verneemt dat Ledenberg werkelijk heeft geklapt. Dan is hij een oogenblik als radeloos en weet niet hoe zich te redden, maar weldra vermant hij zich en bedenkt dat die bekentenis op zich zelf, en door geen bewijzen gestaafd, weinig of niets beteekent. Het komt er maar op aan den zwakken vriend uit den weg te ruimen, voordat hij zulke bewijzen bijbrengt. Met dit doel vraagt en verkrijgt hij toegang tot den gevangene, die over zijn lafhartig klappen reeds schaamte en berouw gevoelt, overlaadt hem met verwijten, drijft hem tot wanhoop en spiegelt hem ten slotte den zelfmoord voor als de eenige uitkomst uit de schande en het gevaar van nog erger. Die booze raad, door zelfzucht ingegeven, treft doel. Nadat de verleider is heengegaan, brengt Ledenberg in het bijzijn van zijn

slapend zoontje zich om. Op het bericht hiervan schept de kleinmoedige advokaat weer moed en tart zijn vijanden om hem thans van schuld te overtuigen. Maar zijn waan is van korten duur. Juist de zelfmoord van Ledenberg levert aan Maurits en den Raad het bewijs, dat de schuld, wier besef tot een zoo wanhopige daad heeft gedreven, zwaarder moet zijn geweest dan zij hadden vermoed, en dat het daarom onvermijdelijk is het onderzoek naar de schuld der medeplichtigen en inzonderheid van hun aller hoofd voort te zetten. Er wordt bevel gegeven om Moersbergen uit zijn Duitsche wijkplaats op te lichten en naar Den Haag te voeren. — Dit geschiedt in den aanvang van het vierde bedrijf; en hiermee is eigenlijk Oldenbarnevelt's lot beslist. Hij wordt gevangen genomen, tegenover Moersbergen gesteld en verhoord. Zijn eenige verdediging bestaat in te loochenen wat tegen hem wordt ingebracht en te pochen op zijn onvergetelijke verdiensten jegens de Republiek. Dat kan hem natuurlijk niet baten. Slechts de edelmoedigheid en de gematigdheid van Maurits beletten dat hij terstond veroordeeld wordt. En dit laatste schild ontvalt hem spoedig ook, als zijn talrijke aanhang zich niet ontziet de overwinnaars te trotseeren en den meiboom te planten voor zijn huis. Ook wordt een briefje van een der zijnen, aan hem gericht en in een peer verstoken, onderschept, hetwelk inhoudt dat hij nog vrienden in menigte heeft en niet moet wanhopen. Dit overtuigt nu ook Maurits dat men niet langer mag dralen. — Het vijfde bedrijf, dat met de ontdekking van het noodlottige briefje aanvangt, vertoont verder de terechtstelling van den grooten, doch misdadigen staatsman. Hij speelt de laatste rol, die hij op deze wereld te spelen heeft, voortreffelijk, gelijk van hem te wachten was. Alleen hij is wat al te breedsprakig en al te uitbundig in zijn eigen lof. Maar overigens is zijn taal die van een vurig patriot en vergevensgezind christen. Eens vergeet hij zich voor een oogenblik, en geeft op verwijten die hem worden gedaan ten antwoord, dat hij zich waarlijk één fout bewust is, die namelijk, dat hij een zoo ondankbaar volk heeft gered. Doch dezen uitval uitgezonderd, zijn het enkel goede wenschen voor den voorspoed van het land en voor den luister van Maurits, die van zijn lippen vloeien. Ten einde toe blijft hij zich volkomen meester. Op het onverwacht aanschouwen van de doodkist, waarin het treurig overschot van Ledenberg aan de galg is opgehangen, ontroert hij en met reden, want hij draagt de schuld van dienzelfden moord op het geweten. Zijn ontsteltenis ontgaat ook den omstanders niet. Maar in een

oogwenk heeft hij zich bedwongen en zegt: „God zij zijne ziele genadig, ik durf hem aanzien", en vaart dan uit in verwijten tegen zijn vijanden, die hem door zulk een schouwspel aftrekken van de gedachten, waarmee hij zich uitsluitend behoorde bezig te houden. Hij spreekt nog altijd voort, als de zwaardslag valt, die het hoofd en de vingers van den romp scheidt. Over den doode spreken twee der Raadsheeren nog een kernachtig woord van hulde en blaam tevens, en eindigen hiermee waardiglijk het schouwspel.

Zulk een verwerking der stof, door de historie gegeven, getuigt, naar het mij voorkomt, van een in zijn vak ervaren en bekwamen tooneeldichter. Wat in het spel niet te pas kwam is weggelaten, b.v. de naijver tusschen de provinciën en de quaestie over het al of niet houden eener nationale synode; wat gebruikt kon worden is zoo geschikt, dat alle deelen meewerken om een welsluitend geheel te vormen. Er is gang in het stuk, elk tooneel brengt de handeling verder naar de ontknooping. Daarentegen schijnt mij de handeling slecht gemotiveerd en om die reden de geheele geschiedenis onwaarschijnlijk, ik mag wel zeggen onmogelijk geworden. Oldenbarnevelt heeft in het stuk geen aanleiding om zich te gedragen gelijk hij doet. Hij verneemt dat zijn populariteit verminderd is, dat men algemeen Maurits boven hem stelt. Dat zal hem nu bewegen, als wij onzen dichter willen gelooven, om alles op het spel te zetten, het heil van het land, waarvoor hij zijn leven lang gezwoegd heeft, en zijn eigen grootheid in den staat. Zijn roekeloosheid ware nog te begrijpen, indien het zijn macht, in plaats van zijn roem, gold, indien hij gevaar liep van door den Prins op zij geschoven te worden. Maar in de tragedie bestaat daarvoor geen vrees: de Prins is met zijn plaats in de Republiek tevreden en vrij van zelfzucht. De advokaat kan blijven die hij is, zoo hij aan Maurits slechts den ijdelen roem en de liefde van het volk gunt. Nu hij dit echter niet van zich verkrijgen kan, zijn de middelen, die hij aangrijpt, al zeer vreemd gekozen en moeten noodzakelijk hun doel missen. Hij spant samen met de Arminianen, die bij de meerderheid des volks in minachting zijn, en hij stookt ze op om krijgsvolk aan te nemen, dat kwalijk dienst kan doen bij het herwinnen der populariteit. Is dus zijn handelwijs volstrekt onbegrijpelijk, in nog hooger mate is het die van de heeren van den Raad. Deze trekken partij voor Oldenbarnevelt, als hun vergadering begint, en sluiten Maurits van

hun beraadslaging uit. En aan het eind van diezelfde vergadering machtigen zij den Prins, om overal de waartgelders te ontwapenen, dat is Oldenbarnevelt schaakmat te zetten. Te vergeefs zien wij uit naar een beweegreden, die zulk een ommekeer kan verklaren. Dat ook het vonnis van den advokaat niet gerechtvaardigd is, heeft de tragedie gemeen met de geschiedenis, maar is in haar te grooter gebrek, omdat zij de tegenpartij voorstelt als rechtvaardige en bezadigde mannen. Zij had het landverraad, waarvan de historie niet spreken kan omdat het niet bestond, en dat toch alleen een doodvonnis zou kunnen wettigen, althans minder onwaarschijnlijk moeten doen voorkomen. Aan deze gebreken erkent men den onnadenkenden en onmenschkundigen toeschouwer der wereldsche zaken, den dichter die wel weet te beschrijven wat hij ziet gebeuren, maar de behoefte zelfs niet gevoelt om de gebeurtenissen in haar aard en oorsprong te doorgronden. Welk een onderscheid — ik durf de vergelijking nauwelijks neerschrijven — met Shakespeare in den Coriolanus! Aufidius heeft met den held van dat stuk niet anders voor dan Oldenbarnevelt met den Prins, maar welk een verschil in zijn berekeningen en maatregelen! Shakespeare geeft ons een mensch met overleg en hartstocht handelende te zien. Onze dichter een tooneelfiguur met de phrasen van een rhetorschool in den mond. Natuurlijk schiet hij uit dien hoofde ook te kort in de teekening der karakters. Zijn hoofdpersonen vertoonen eenvoudig de gewone tooneeltypen, zonder eenige eigenaardigheid. Oldenbarnevelt is niet anders dan de sluwe, heerschzuchtige staatsman, die onder allerlei namen in tal van stukken optreedt, de zelfzuchtige, die het land niet langer dient dan zijn belang meebrengt en voor geen middelen terugdeinst om zich staande te houden. Van zijn bekwaamheid hooren wij telkens gewagen maar bemerken wij nooit iets. Tegenover hem vertoont Maurits de type van den edelaardigen krijgsman, aan wien geen gebrek te bespeuren is — tenzij wij hem om een enkel woord [1]), dat hem ontvalt, voor een volleerden veinzaard moeten houden. Ik heb het oog op het derde tooneel van het eerste bedrijf, waarin hij aan een der kolonels, die hem tegen de regenten opzet en verzekert dat hij op het leger rekenen kan, ten antwoord geeft, dat hij noch dom genoeg noch machtig genoeg is om zich door

1) Opzoomer meent, dat deze plaats niet zoo alleen staat. Hij wijst op de volgende plaatsen als van gelijken geest: Act. I, sc. 3, p. 16 midden; p. 17 midden en iets lager; act. III, sc. 2, p. 39 midden; p. 41 onder; Act. IV, sc. 2, p. 59 onder; sc. 4, p. 67 midden; Act. V, sc. 1, p. 78 onder.

zijn ongeduld te laten vervoeren, dat hij wacht op geldiger reden en geschikter gelegenheid. Maar aan dit zeggen, dat geheel op zich zelf staat, hecht ik geen bijzondere beteekenis, en ik blijf gelooven dat de dichter in den Prins een edelen, onbaatzuchtigen held heeft willen teekenen. Men zou in Engeland ook geen andere voorstelling hebben geduld. Zelfs werden bij nader inzien uit de smaadredenen [1]), die den advokaat in den mond waren gelegd, de plaatsen doorgehaald, waarin deze zijn tegenpartij beschuldigt van naar de souvereiniteit te streven; uit den mond van den vijand zelfs wilde men geen kwaad van Zijn Excellentie hooren. Even alledaagsch als de helden, zijn de personen geteekend. Grotius is een vleier van den advokaat, Ledenberg een allemansvriend, op wien niemand staat kan maken. Moersbergen, de vriend die aan zijn vrienden hun feilen toont, maakt nog de beste figuur en toont althans eenig karakter. Van de overigen valt volstrekt niets te zeggen.

Ook de meeste tafereelen zijn naar welbekende modellen gevolgd. Zij herinneren ons aan menige schoone plaats uit de stukken van Shakespeare en van zijn tijdgenooten, evenals wij soms bij het hooren eener compositie van den tweeden rang herinnerd worden aan motieven uit onvergetelijke meesterstukken. Zoo b. v. het tooneel tusschen Ledenberg en zijn zoontje, dat aan het plegen van den zelfmoord voorafgaat, — een der schoonste, naar mijn smaak, van de geheele tragedie, maar volstrekt niet oorspronkelijk. Andere tooneelen zijn eenvoudig theatraal in den ongunstigen zin van het woord. Dat een burleske scène, in den trant, om iets te noemen, van de Yoricks scull-scène uit den Hamlet, niet mocht ontbreken, is duidelijk. De ars poetica vorderde in elk treurspel iets van dien aard. Onze auteur laat dan ook aan de terechtstelling een ontmoeting van de drie beulen voorafgaan, die daarmee eindigt dat zij dobbelen, wie het buitenkansje hebben zal van een zoo voornamen patiënt te bedienen. Het is een eigenaardigheid van den Engelschen smaak, die in dit opzicht nog niet veranderd is, dus het komieke aan het tragische te paren; geen der volken van het vasteland, ook niet het onze, heeft in die samenvoeging van het tegenstrijdige het rechte behagen leeren scheppen. In plaats van onze aandacht te ontspannen en voor nieuwe indrukken van het ernstige vatbaar te maken, stoort het bizarre tusschenspel vaak onze gewenschte stemming en wekt onzen

---

1) P. 75, 76.

weerzin. Zoo gaat het ons, althans zoo gaat het mij, ook hier. Wij hebben zoo even Oldenbarnevelt zijn vonnis zien ontvangen; wij verwachten hem thans met aandoening op het schavot. Maar in plaats van zijn tragische figuur, verschijnen de beulen met de ruwe scherts op het gelaat; zij spotten met hetgeen aanstaande is, zij snoeven op hun kunstvaardigheid en twisten om het voorrecht en het voordeel, dat van rechtswege aan den handigsten zou toekomen, maar dat zij ten slotte, twistens moe, door het lot aan een hunner laten toewijzen. Is er voor ons gevoel iets pijnlijkers te bedenken dan zulk een inleiding tot het laatste bedrijf uit het leven van den grooten staatsman? Ik ontken niet dat het menschelijke leven uit diergelijke tegenstrijdigheden bestaat, en twijfel niet of bij de tragedie op het Binnenhof zijn snakerijen te zien en te hooren geweest, niet minder aanstootelijk dan die de dichter op het tooneel vertoont. Een ooggetuige spreekt ons van iets dat hij heeft bijgewoond, en dat de akeligheid der verdichting nog overtreft. Hij was toevallig op het Binnenhof, terwijl het schavot er werd opgetimmerd en het noodige voor de terechtstelling gereed gemaakt; hij zag de doodkist staan, uit ongeschaafde planken vervaardigd; „en op deze vuile kist, zegt hij, heb ik gezien dat twee vileine soldaten zaten en speelden, wie de ziel van Barnevelt hebben zou, God of de duivel; ik hoorde ook vele vileine spotredenen van een deel kwade, gepassioneerde menschen, die daar waren" [1]). Onze dichter heeft dus de waarheid nog getrouwer weergegeven dan hij zelf heeft kunnen vermoeden. Maar is hij daarmee gerechtvaardigd voor de rechtbank van den goeden smaak? Is het werkelijk de roeping der dramatische kunst, in den spiegel, dien zij aan het leven voorhoudt, het lage en gemeene naast het meest verhevene, als in één beeld samengevat, te weerkaatsen? Een groot dichter, een Shakespeare, weet ook zulk tusschenspel dienstbaar te maken aan de handeling of aan de karakterschildering, en ons, zoo al niet met den eisch der Engelsche tooneelpoëzie te bevredigen, toch er in te doen berusten. Maar behandeld door een auteur van minder rang, gelijk den onzen, is er niets wat de onbeschoftheid van dit realisme tempert. Wij erkennen dat de dichter genoodzaakt is om het te vertoonen wegens den wansmaak van een ruw en wreed publiek, dat hem de wet stelt. Maar niets kan

1) Brief van Pr. Hanneman aan zijn neef Abr. van der Bruggen, Den Haag, 13 Mei 1619; voor het eerst gedrukt in Uytenbogaert's Kerckel. Historie, fol. 1210.

ons noodzaken [1]) om ons op te dringen, dat, wat ons gevoel en onzen smaak kwetst, niettemin in een kunststuk gepast zou zijn.

Ik heb niet ontveinsd wat mij in deze tragedie mishaagt. Met dat al blijf ik haar een voortreffelijk kunststuk achten, zooals wij in onze taal over het onderwerp nog niet bezitten. Vondel's Palamedes mag er niet bij vergeleken worden. Immers dat stuk vertoont ons niet den val en gerechtelijken moord van den Hollandschen landsadvokaat, maar geeft ons, als weerga van het onrecht aan dezen gepleegd, het jammerlijke lot van een Griekschen fabelheld te aanschouwen. Wij krijgen de legende van Palamedes te zien, en moeten ons daarbij de geschiedenis van Oldenbarnevelt verbeelden. Zoo kan de tragedie onmogelijk het doel bereiken, dat zij zich behoort te stellen; zij kan ons niet ontrukken aan de werkelijkheid en verplaatsen in de toestanden, die zij verdicht; zij kan ons niet met haar helden doen leven en gevoelen. In dit opzicht zou het onredelijk zijn Vondel's gedicht met het Engelsche treurspel gelijk te stellen.

Evenmin kan het, naar mijn oordeel, de vergelijking daarmee doorstaan ten opzichte van datgene, waarin het overigens inderdaad voortreffelijk mag heeten, de dramatische welsprekendheid. Hoe groot de verdienste van Vondel jegens onze dichterlijke taal zijn moge: in de grandiloquentie, die bij de cothurn past, nadert geen letterkunde zoo dicht aan het voorbeeld der klassieke oudheid als de Engelsche van de 17de eeuw [2]). En onder de talrijke voortbrengselen dier letterkunde munt hierin onze tragedie nog uit. Het is waarlijk geen schande voor Vondel, door zulk een mededinger overtroffen te zijn. Gezwollen zonder opgeblazenheid, schilderachtig, beeldrijk zonder overlading, juist uitdrukkend wat bedoeld wordt en tevens welluidend om te hooren — al deze eigenschappen bezit de tragedie van Oldenbarnevelt in hooge mate. Wij behoeven voor een proeve niet verder te gaan dan het eerste tooneel van het eerste bedrijf: de samenspraak tusschen den advokaat en Moersbergen is voldoende om den auteur als redenaar van den eersten rang te doen kennen. En wat dit eerste tooneel belooft, vervult het geheele stuk tot het einde toe. Daar-

1) Vgl. Vosmaer, Rembrandt, p. 346.
2) Vgl. het oordeel van Walter Scott bij Lockhart, vol. IV, p. 65.

omtrent stemmen alle kunstrechters overeen. Het te betoogen zou gelijk staan met het betoog dat de zon schittert. Er zijn gedeelten die (ten opzichte der dictie altijd) aan het schoonste van Massinger en zijn tijdgenooten herinneren.

Ongelukkig is de tekst, dien Bullen heeft gedrukt, niet de volledige, dien de dichter had geschreven, maar een verminkte, ten behoeve der vertooning hier en daar gewijzigd en vooral verkort. Het is te betreuren, dat de uitgever zich niet beijverd heeft om den oorspronkelijken tekst, die, naar hij zelf verzekert, op verreweg de meeste plaatsen door het uitschrappen niet geheel onleesbaar is geworden, te herstellen. Wat voor de vertooning te uitvoerig mag hebben geschenen, zou zeker niet te langdradig zijn voor de lezing en de voordracht. Vooral ware het wenschelijk geweest den personen, wier rollen door de tooneeldirectie weggelaten of aan anderen toegevoegd zijn geworden, hier de plaats weer in te rdimen, die hun naar het plan van den dichter toekomt. Het stuk zou er ook in waarschijnlijkheid bij gewonnen hebben. Om een voorbeeld te noemen: een van de voornaamste verwijten tegen den advokaat houdt in, dat hij met de Arminianen is gaan heulen. Inderdaad heeft de dichter hem dit laten doen in het tweede tooneel van het eerste bedrijf. Oldenbarnevelt, van zijn voornaamste aanhangers vergezeld, komt daar samen met de hoofden der Arminiaansche factie, voorgesteld door Uytenbogaert en Taurinus (als schrijver van de *Weegschaal* inzonderheid bij de Engelschen bekend en verfoeid) en verklaart tot hun leer en partij toe te treden. Dit is een daad van gewicht, die in den samenhang van het stuk onmogelijk kan worden gemist, maar die veel van haar beteekenis heeft verloren, nu de regisseur de rollen van Uytenbogaert en Taurinus heeft laten vervallen en het weinige, dat zij te zeggen hadden, aan Hoogerbeets en Grotius in den mond heeft gelegd. Hierdoor verliest het tooneel zijn karakter van samenspanning tusschen wereldlijken en kerkelijken, dus juist dat waarop het aankomt. Bullen heeft het gewicht dezer verminking niet begrepen, zooals blijkt uit zijn tooneel-aanwijzing *Exeunt*, waarbij hij aanteekent: „All the characters remain on the stage in spite of this direction". Ja, dat is zoo in het stuk gelijk het veranderd werd, maar oorspronkelijk gingen de Arminiaansche geestelijken op dit punt wel degelijk van het tooneel. Door deze verandering in den tekst wordt ook een latere plaats, die is blijven staan, onbegrijpelijk, waar tegen

Oldenbarnevelt de bekentenis van Taurinus wordt aangehaald [1]). Andere weglatingen en veranderingen zijn van minder belang. Zij dienen òf eenvoudig om te bekorten òf om toespelingen te vermijden op personen en zaken, die het ongepast scheen op het tooneel te brengen. Daarin was de auteur reeds zeer omzichtig geweest. De Engelsche heeren had hij buiten spel gelaten of althans niet bij name genoemd. Sir Dudley Carleton, die namens zijn koning zich diep in onze kerk- en burgertwisten had gestoken, treedt in het stuk niet op. Sir John Ogle, de kommandant van het garnizoen te Utrecht, wordt niet genoemd; hij komt slechts voor als een der captains. Ja zelfs als er van vroeger tijden wordt gewaagd en op Leicester gedoeld, heet deze niet anders dan „one that then ruled all" [2]). Koningin Elisabeth wordt geprezen als wijlen de doorluchtige beschermvrouw der Republiek, maar de Majesteit van haar opvolger schittert alleen door afwezigheid van het tooneel [3]).

Jegens de Nederlandsche heeren was zoo angstvallige kieschheid niet noodig en ook niet mogelijk. Zij worden genoemd, voor zooveel de auteur ze kent. Doch zijn kennis van onzen staat en zijn regeerders is zeer gebrekkig. Van de verhouding tusschen Raad van State en Staten-Generaal heeft hij geen begrip; hij verbeeldt zich aan het hoofd van de Republiek een regeeringsraad, die wetgevende en uitvoerende macht in zich vereenigt, en waarvan hij als voornaamste leden laat optreden Brederode en Vandort. De keus van deze twee is al zeer zonderling. Brederode was ten minste een man van eenigen invloed, hoewel niet voor de regeeringsverandering van het najaar van 1618, die hem eerst op het kussen hielp. Maar Van Dort was een onbeduidend persoon, afgevaardigde wegens Gelderland in de Staten-Generaal. Ik kon aanvankelijk zelfs niet gissen, hoe de auteur aan den naam van een zoo weinig in het oog vallend persoon gekomen was. Later heb ik het begrepen. Hij had in den gedrukten brief der Fransche ambassadeurs aan de Staten-Generaal, van 13 Mei 1619 [4]), gelezen, dat dezen met hun verzoek om gehoor zich gewend hadden tot de heeren van Gelderland, dewijl die provincie toen voorzat in de Generaliteit;

1) 5e tooneel van het 4e bedrijf.
2) P. 71.
3) Vgl. p. 72.
4) Pamflet Tiele, N°. 1619: Rechtspleging van Oldenbarnevelt enz., blz. 192; vgl. 111.

bij deze gelegenheid worden dan die Geldersche heeren genoemd: Van Brakel en Van Dort. Voor het Engelsche vers luidde de tweede naam beter dan de eerste, en dit schijnt de keus te hebben bepaald. — Nog verrassender is de wijs, waarop de dichter te werk is gegaan met het kiezen van een naam voor een Arminiaanschen predikant te Utrecht. Onder de bronnen, waaruit hij zijn kennis van onze burgertwisten putte, behoort de Engelsche overzetting der Latijnsche vertaling van Oldenbarnevelt's *Apologie*, met aanteekeningen van den gereformeerden predikant van Frankfort, Petrus Holderus [1]): aanteekeningen zoo boosaardig jegens den advokaat, zoo lasterlijk en afschuwelijk, als er in die dagen misschien niets anders is uitgebraakt, en dat is veel gezegd. Welnu, onder den naam van dien Calvinistischen ijveraar heeft onze auteur, bij gebrek aan beter, zoo niet misschien uit ironie, een oproerigen Arminiaanschen geestelijke laten optreden. — Waarom hij den belhamel der Utrechtsche burgers Rock-Giles noemt, weet ik niet te verklaren. Giles, Gilles, is bekend genoeg, maar het voorvoegsel Rock is mij overigens onbekend, of althans het staat mij niet voor, het elders aangetroffen te hebben. — Dat Moersbergen Modesbergen heet en Van der Mylen Vandermitten, zal wel te wijten zijn aan drukfouten in de Engelsche pamfletten, die onze auteur heeft gebruikt. Bullen noemt er eenige, die echter in onze Nederlandsche bibliotheken niet voorhanden zijn en die ik ook nooit gezien heb. Buiten deze vermoed ik dat de dichter ook nog te rade is gegaan met Engelsche kooplieden en soldaten, die tijdens de gebeurtenissen of kort te voren in Holland hadden verkeerd. Hij gebruikt Hollandsche woorden, die eenige bekendheid met de volkstaal verraden: *schellain* [2]), d. i. schelm; *the brie* [3]), d. i. de brui; *lustique* [4]), d. i. lustig; *kremis* [5]), kermis; *doyt* [6]), duit; *vroa* [7]), vrouw, en een paar andere meer. Ook toont hij niet onbekend te zijn met onze maatschappelijke toestanden; ik had reeds aanleiding om te spreken van de hooge plaats, die hij in het Hollandsche gezin aan de

1) De Latijnsche tekst in pamflet Thysiana, N°. 1154; de Engelsche, pamflet Meulman, N°. 1570. Vgl. in den herdruk p. 50.

2) P. 19.

3) P. 69.

4) P. 62.

5) P. 67.

6) P. 22.

7) P. 69.

vrouw toekent, — iets waar een halve eeuw te voren Guicciardini ook reeds van gewaagd had. Eveneens beschrijft hij uitvoerig en naar waarheid de ongewone verhouding, waarin hier te lande de soldaten tot de regenten stonden [1]). Het is niet waarschijnlijk dat hij deze bijzonderheden uit de boeken had geleerd.

(Afzonderlijk uitgegeven als inleiding bij de uitgaaf van het treurspel.)

---

1) P. 20, 23.

HET OORDEEL VAN RICHELIEU OVER FRANÇOIS VAN AERSSEN.

(1882.)

L a u d a r i a l a u d a t o v i r o is altijd voor den hoogsten lof gerekend. Daarom als men François van Aerssen, den vertrouweling van Maurits en Frederik Hendrik, den gunsteling en later doodvijand van Oldenbarnevelt, als geslepen diplomaat wil verheerlijken, pleegt men te zeggen, zoo als o. a. Vreede [1]: „Il fut nommé par le Cardinal de Richelieu avec Oxenstiern, chancelier de Suède, et Guiscardi, chancelier de Montferrat, l'un des trois seuls politiques qu'il eût connu en Europe". Een hoogst vereerende getuigenis voorwaar, want de kardinaal was een kenner en kende Aerssens van nabij. Maar heeft hij waarlijk zoo van hem getuigd? Wie blijft ons daarvoor borg? Allen die het verhalen schijnen, rechtstreeks of middellijk, te putten uit een aanteekening op de Londensche uitgaaf der *Mémoires de Sully*, die in dezen geen gezag heeft. Maar toevallig ontdekte ik dezer dagen, hoe de uitgever van Sully aan zijn bericht gekomen is. Hij heeft het ontleend aan de, ook voor onze geschiedenis belangrijke *Memorie recondite* van Siri [2], waar wij lezen, dat Guiscardi zoo hoog bij Richelieu stond aangeschreven, „che l'annovera per il terzo de' piu sublimi spiriti e ingegni, conosciuti da lui al suo tempo superiori ad ogn' altro e che volavano d'un aria sopra il comune; e gli ammirava e celebrava per intelletti istraordinari nel sapere e nella prudenza politica; ed erano Arsens, stato ambasciadore

---

1) Corresp. de Buzanval, p. X.

2) T. VIII, p. 596.

in Francia molti anni e in altre ambascierie; il cancelliere Oxenstern e questo Guiscardi Monferrino". — Siri was tijdgenoot van Richelieu en met Guiscardi bekend; zijn bericht komt mij ook daarom geloofwaardig voor. Het verdient opmerking, dat hij onzen landgenoot allereerst, nog voor Oxenstiern, noemt, als stond hij in de achting van den kardinaal bovenaan. Dit maakt de lofspraak des te vleiender.

(Bijdragen voor Vaderl. Geschiedenis en Oudheidkunde, Derde Reeks, dl. III, blz. 310 vlg.)

OVER DE HOUDING VAN ENGELAND VOOR EN NA DEN ZEESLAG BIJ DUINS [1]).

(1866.)

Ising heeft [2]) een verhandeling geschreven over hetgeen voor en na den zeeslag bij Duins in de diplomatie te doen is geweest. De resultaten zijner studie zijn, naar het mij voorkomt, niet geheel juist. De geachte auteur zal het mij ten goede houden, indien ik uiteenzet wat mij daarin minder juist toeschijnt. Hij beschuldigt, en niet ten onrechte, de schrijvers van handboeken der vaderlandsche geschiedenis, dat zij elkander plegen na te schrijven. Ik wensch daarom zijn opvatting der gebeurtenissen te weêrleggen, eer zij tot één, en vervolgens tot alle handboeken haar weg vindt.

Ising is niet tevreden met de gewone voorstelling der omstandigheden, waaronder de slag bij Duins is voorgevallen. Hij meent, dat de overlevering vooral in twee opzichten van de waarheid afwijkt. Zij doet het voorkomen, alsof de Spaansche vloot door de Hollandsche binnen Duins ware gejaagd. En zij vermoedt niet dat die vloot naar Duins bestemd was, en daar door de Engelschen gewacht werd. — Hij tracht daarentegen te bewijzen, dat de armade, ook al ware zij door de Hollanders niet aangetast, in alle geval naar Duins zou zijn gestevend, en dat het derhalve niet meer dan een „voor onzen nationalen trots vleiende" waan is, te meenen dat Tromp en de zijnen de Spanjaarden gedwongen hebben naar de Engelsche haven de wijk te nemen.

Al dadelijk betwijfel ik de juistheid der laatste stelling. Aangenomen, dat de armade werkelijk naar Duins bestemd was, is

---

1) Vroeger verschenen onder den titel: Nog iets over de houding van Engeland voor en na den zeeslag bij Duins.

2) Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, Nieuwe Reeks, dl. IV, blz. 99 vlg.

het in dit geval onmogelijk, dat zij evenwel door Tromp derwaarts gejaagd is? Mij dunkt, men kan zeer goed gedwongen worden de wijk te nemen naar de haven, die men anders toch uit eigen beweging zou zijn binnen geloopen. En dat de Spaansche vloot inderdaad, na de schermutselingen van 16 en 17 September, niet in staat was langer zee te houden en de aangroeiende scheepsmacht van Tromp het hoofd te bieden, is aan geen redelijken twijfel onderhevig. Niet alleen zegt de Raad van State dit in een staatsstuk aan de Staten-Generaal, Tromp zelf, in zijn officiëel bericht van 19 September verklaart: „De vijand, zeer reddeloos zijnde, heeft hem begeven naar Duins" [1]). Geen uitlegging kan aan deze duidelijke woorden hun bewijskracht ontnemen. Het doet niets ter zake, dat ook Tromp te zelfder tijd, door gebrek aan kruit en lood, naar Calais moest afdeinzen. De vijand was immers toch reeds reddeloos en in aftocht?

Is de andere stelling beter gegrond? Was de armade bepaaldelijk naar Duins bestemd, en werd zij daar door de Engelschen gewacht? De bescheiden, waarop de geachte auteur zich beroept, bewijzen deze stelling slechts ten halve. Het is waar, de depêche van D'Estrades leert ons, dat de Spanjaarden werkelijk van plan waren te handelen zoo als zij gehandeld hebben, en naar Duins te wijken, indien zij door de Hollanders werden aangetast. Men wist dit aan het hof van Brussel, eer nog de vloot uit Coruna was uitgezeild. En niets was natuurlijker. De vloot was alleen bestemd om een aanzienlijke krijgsmacht naar Vlaanderen over te voeren, niet om een zeeslag te wagen. Zoodra zij de troepen aan land had gezet, moest zij naar Spanje terugkeeren. Werd zij aangetast en verhinderd onmiddellijk naar huis te keeren, dan moest zij zich bergen binnen de eenige haven, die schepen van zooveel diepgang bergen kon, binnen Duins. Maar daaruit volgt geenszins, dat de Engelsche regeering de Spaansche vloot in haar haven verwachtte. Wel rekende de koning van Spanje op de bescherming van Karel I, die zijn hulp tegen de Schotsche rebellen gedurig inriep; maar dat er een stellige afspraak tusschen de beide hoven bestaan heeft, wordt door niets bewezen. En het is om allerlei redenen ook hoogst onwaarschijnlijk. Niet de minste toebereidselen waren er in Engeland gemaakt om zulk een vloot te ontvangen en des noods tegen den aanval der Hollanders te beschermen.

1) Vgl. de aanteekening van Tromp zelven in Kronijk van het Hist. Gen., dl. V, blz. 256.

Zoolang de armade te Duins op de reede ligt, zien wij de regeering van Karel in blijkbare verlegenheid en onzekerheid wat te doen. En voor en na den slag blijft de Engelsche politiek tusschen Frankrijk en de Republiek aan de eene zijde en Spanje aan de andere weifelen en dobberen — geheel anders dan het geval zou geweest zijn indien een stellige afspraak de Engelsche regeering aan de Spaansche verbonden had gehouden.

Om de verhouding tusschen de hoven van Westminster en Madrid te leeren kennen, moeten wij nog andere bescheiden raadplegen dan de depêches van D'Estrades en Van Aerssen. Wij moeten afluisteren wat de Engelsche regeering aan haar gezant bij het Spaansche hof bericht. Uit de correspondentie tusschen dezen, tusschen den secretaris van staat Windebank en den ambassadeur sir Arthur Hopton, vernemen wij met zekerheid de toedracht van zaken. Ising heeft misschien niet geweten, dat deze voor zijn betoog zoo gewichtige briefwisseling in de *Clarendon-papers* staat afgedrukt. Het boek is hier te lande weinig bekend, en daarom zal het niet overbodig wezen het voornaamste er uit hier over te nemen.

Den 29 September (Eng. stijl), terwijl de Spaansche vloot binnen Duins ligt, schrijft Windebank het volgende [1]): „Your Lordships despatch of the $\frac{8}{18}$ of September gives account of a message delivered to you by the secretary of the council of war in the King's name, that he was resolved to put his great fleet to sea for the transportation of his forces to Dunkirk, with intention to chastise the insolencies of the French and Hollanders; and thereupon desired his Majesty to afford the fleet a good passage in his seas, and accomodations in his harbours, with supplies of the necessary commodities, if it should happen to put into any of them. These letters though they came in extraordinary diligence, yet they arrived not until the fleet had been here in the Downs some days. Now that so great a force of near 70 vessels should put into any of his Majesty's ports, with such numbers of men of war, without his Majesty's leave at all, or so much as his knowledge until they were actually in the ports, besides the neglect and disrespect, is beyond the articles of the peace, and gives occasion enough of jealousy, and would no question be taken highly by them, had his Majesty done the like within their dominions. I am sure it has cast his Majesty into some difficulties and jealousies with the French and Hollanders, and what preju-

1) Clarendon papers, v. II, p. 71.

dice it may bring upon his treaties with them, is much to be apprehended. It is very true that Don Alonso" [de Cardenas, appointed ambassador resident in England] „ gave some intimation, while his Majesty was in the North, that some vessels were preparing in Spain for the transportation of forces into Flanders, and desired his Majesty would not take apprehension at it, but that they might have a friendly reception and treatment in his ports, as occasion should be presented. But he spoke not of so great a number nor such a strength; and it was to be presumed he had meant no other than those English merchants ships that first transported the 14 or 1500 soldiers, and were intercepted and visited by the Hollanders. There was likewise a letter of the King of Spain lately sent by Don Alonso to his Majesty, wherein notice was given of the fleet, and his Majesty was desired to give order that it might be fairly used, if it should come into any of his ports. But this was a provisional letter of an ancient date, which Don Alonso had lying by him, merely in case of necessity, and not delivered to his Masjesty until 3 or 4 days after the arrival of the fleet in the Downs. When the fleet was come in, notwithstanding they were in distress, having been shrewdly torn and beaten by only 17 of the Holland ships in their first encounter (a shameful thing, considering the number of the Spanish vessels and their vastness, and their ostentation before to chastise both the French, and the Hollanders), they refused to do the usual duties by striking to the King's ships, which belong to them; insomuch as Sir John Pennington, our Vice-admiral, was enforced to threaten to shoot them, if they did it not; and then, after some dispute and much unwillingness, it was yielded to. After the first encounter with the Hollanders, the Holland ships (of which two were sunk) falling off, the Spaniards, by their own acknowledgment, had the passage of the seas free, and might as well have held on their way to Dunkirk as come hither. Which makes it probable their coming hither was not without design to put us in jealousy with France and Holland. And yet why they, who have given so little satisfaction to his Majesty in the business of the Palatinate, would put themselves into his mercy, I understand not. It is observed, their ground tackle for cabals and anchors is very poor and weak, and no way able to resist winter storms in these seas, so that they can not continue long where they are; and the Holland army increaseth daily, and are already near 80 sail. Besides, it

is wondered they would send vessels of such immense greatness as their galleons upon this service, which was for the landing of their men in Flanders, their vastness and unwieldiness being such as they could not enter into any harbour, nor come near those shores without hazard" [1]).

Hierdoor, dunkt mij, wordt al wat ik beweerd heb ten volle bewezen. De Engelschen waren niet voorbereid op de komst der armade binnen Duins, of althans zij konden zich zonder al te blijkbaar veinzen zoo houden. De Spaansche regeering had, met haar gewone lichtvaardigheid, een vloot van diepgaande schepen, die in geen der Nederlandsche havens kon binnenvallen, naar de Noordzee gezonden, in de ijdele hoop, dat zij des noods wel door de Engelsche regeering ontvangen en beveiligd worden zou. En zoo onvolkomen was die vloot toegerust, zoo slecht bezeild, zoo weinig geschikt voor het vaarwater, waarop zij zich bewegen moest, dat een Hollandsch eskader haar na een paar dagen schermutselen uit de zee jaagde. In een opzicht evenwel had de Spaansche regeering, naar mijn oordeel, juist gezien. Engeland was in staat de reddeloos geschoten armade te beschermen zoo het wilde. Het had slechts onbewimpeld uit te spreken dat het een aanval der Hollanders binnen Duins voor een oorlogsverklaring zou opnemen. Zulk een waarschuwing zou de Staten zeker hebben afgeschrikt. Zij hebben lang genoeg geaarzeld, of zij het zouden wagen den vijand op de Engelsche reede aan te tasten en zich zoo doende aan de wraak van Karel bloot te stellen, en alleen in de onderstelling, dat de koning niet verder dan tot dreigen zou komen, zijn zij daartoe eindelijk besloten. Vastberadenheid van de zijde der Engelschen zou de Staten angstvallig hebben gemaakt. Maar de Engelschen toonden zich niet vastberaden, en gaven door hun weifelen den Hollanders moed.

Was het enkel verlegenheid die Karel zoo verkeerd deed handelen? Geenszins. Het was vooral baatzucht. De depêches van Windebank laten daaromtrent geen twijfel. Toen de Spaansche gezant niet ophield de Engelsche gastvrijheid ten behoeve der

---

1) Gardiner deelt (Fall of the monarchy of Charles I, v. I, p. 262; History of England 1603—1641, v. IX, p. 59), mede een depêche van Cardenas aan Salamanca, 2/12 Augustus 1639, waarin hij zegt van Windebank te hebben vernomen, „que Su Magd .... havia dado orden a su vizalmirante (Pennington) salir con los vazeles de su Armada que han venido de Escocia y que limpiase el Canal, sin consentir en el desorden ni hostilidad alguna y que ya ha salido a executarlo".

armade in to roepen, verklaarde zich eindelijk Karel bereid om zijn bescherming te verleenen of liever te verkoopen voor 150.000 pond sterling, waarvan 50.000 aanstonds betaald moest worden. „It must be money that must carry the business", schreef Windebank aan Hopton. De ambassadeur was verontwaardigd, doch wat zou hij doen? hij schreef de kwade tijding naar Madrid en naar Brussel: en de kardinaal-infant trachtte waarlijk de 50,000 pond van de Antwerpsche geldschieters op te nemen. Maar eer het geld bijeen was, was de gelegenheid voorbij gegaan: Tromp had door zijn overwinning aan dien schandelijken handel een eind gemaakt.

Zoo verachtelijk gedroeg zich ook ten opzichte van andere mogendheden de koning-martelaar, die, indien hij zijn natuurlijken dood had mogen sterven, niet hooger geacht zou worden dan zijn beide zonen. En nog hebben wij zijn karakterloosheid slechts ten halve gepeild. Terwijl hij aan de Spanjaards zijn bescherming te koop veilde, liet hij de koningin met den Franschen gezant over den prijs handelen, waarvoor hij aan de Hollanders vrije hand tegen de Spaansche armade geven wilde. De depêches van Bellièvre bevatten daaromtrent belangrijke bijzonderheden: zij zijn wel niet in druk gegeven, maar wij kennen ze in uittreksel uit de Engelsche geschiedenis van Ranke [1]). „La reine me dit (zoo schrijft de gezant den 9den October), que le Roi feroit tout ce que nous et les Hollandois pourrions souhaiter en leur faveur contre la flotte d'Espagne, sans neanmoins se declarer ennemi, en sorte toutefois que les Hollandois auroient lieu d'entreprendre et de faire tout ce que bon leur sembleroit: qu'il voudroit aussi que je lui proposasse en recompense de mettre Mr. le prince Palatin à la teste de l'armée, que commandoit feu le duc de Weimar".

Dus alleen ter liefde van zijn neef, den jongen keurvorst van de Paltz, wilde de koning nalaten, wat hij anders om 150,000 ponden genegen was te doen. De eer van Engeland kwam daarbij nauwelijks in aanmerking. De verplichting jegens Spanje en jegens Frankrijk en de Republiek evenmin. Het eergevoel begon eerst te spreken, toen het kanon van Tromp het bieden en loven tot zwijgen had gebracht. En wij zijn geneigd te gelooven, dat het nog minder gekwetst zelfgevoel dan spijt over het mislukken der speculatie was, die Karel den overmoed der Hollanders zoo euvel deed opnemen. Gelukkig voor de Republiek, dat zijn eigen belang

1) Engl. Gesch., Bd. II (Sämmtl. Werke), Bd. XV, S. 362.

hem verbood het vergrijp te wreken, zoools hij het anders naar hartelust zou hebben gedaan. Tegenover zijn onderdanen, die hij even trouwloos behandelde als de vreemde mogendheden, moest hij eerlang steun zoeken bij de Republiek en in het bijzonder bij den prins van Oranje, die meer dan iemand anders de Staten tot het aantasten der armade gedreven had [1]).

(Bijdragen voor Vaderl. Geschiedenis en Oudheidkunde, Nieuwe Reeks, dl. IV, blz. 206 vlg.)

---

1) Toen Ising tegen Fruin zijn beweren, dat de Spaansche vloot door de Engelschen in Duins werd gewacht met een beroep op Van Aerssen en Van der Capellen handhaafde (Bijdragen voor Vaderl. Gesch. en Oudheidk., Nieuwe reeks, dl. IV, blz. 255) en opmerkte, dat Windebanks brief bewees, dat de Spaansche vloot niet door Tromp gedwongen werd binnen Duins te loopen, beantwoordde Fruin dit in een onder dit opstel geplaatste noot (t. a. p., blz. 258) met het volgende: „Tot antwoord op het bovenstaande twee opmerkingen: 1°. Windebank was ingewijd in de staatsgeheimen van Engeland; Van Aerssen en Van der Capellen waren het niet. Hun berichten uit de tweede hand bewijzen niets tegen zijn depeche aan den ambassadeur te Madrid. — 2°. De Spaansche vloot kon niet langer zee houden, zij moest een haven binnenloopen. Maar er was maar één haven die zoo diepgaande schepen bergen kon: Duins. Misschien kon de vloot *naar* Duinkerken, maar zeker kon zij er niet *in*". (N. v. d. R.).

DE SLEUTELS VAN DE SONT.

(1870.)

Het zou een groote verzameling wezen, als men eens al de geestige en karakteristieke gezegden bijeenzocht, die nooit zijn gezegd of althans niet zooals men ze elkander navertelt. Het volgende levert daartoe een nieuwe bijdrage.

Als men Bilderdijk en vele anderen gelooven mag, heeft de beroemde Van Beuningen, toen Karel X van Zweden hem eens in gramschap toevoegde, dat hij de Sont voor de Hollandsche schepen zou sluiten, geantwoord: Ik heb de houten sleutels van de Sont in de haven van Amsterdam zien liggen.

Het gezegde is treffend, juist en geheel in den geest van den fieren en wel wat overmoedigen Van Beuningen. Maar tegen de anecdote bestaat een groot bezwaar: Van Beuningen heeft Karel X niet ontmoet dan na zijn troonsbeklimming, toen noch 's konings bedreiging noch zulk een antwoord te pas kwamen. Van der Heim, die voor ruim twintig jaren een uitmuntende dissertatie over de gezantschappen door Van Beuningen bekleed heeft geschreven, heeft dit bezwaar gevoeld, en tevens nog op een ander gewezen, namelijk dat niet de koning van Zweden, maar wel die van Denemarken door de ligging van zijn rijk in staat was de Sont te sluiten. Dit laatste zou bij mij niet wegen: in 1658 en 1659, toen koning Karel Schonen had ingenomen en Kopenhagen belegerd hield, kon hij zonder overdrijving een bedreiging uiten als die hem in de anecdote wordt toegeschreven. Maar een tweede reden is niet noodig waar de eerste afdoende is: daar Van Beuningen

en Karel X niet samen zijn geweest, kunnen zij het hun toegedichte gesprek niet hebben gevoerd. „Unus Valckenierius igitur (zoo besluit Van der Heim) melius narravisse videtur, Beuningium aliquando Daniae Regi, dubitationibus Ordinum irato, illa respondisse".

De historieschrijver Valckenier, naar wien wij dus verwezen worden, zegt ter aangehaalde plaatse [1]) het volgende. In 1672 stookten de Franschen Denemarken tegen ons op, onder andere zeggende, „dat de Hollanders verscheyde malen hadden ondernomen een regul op den Tol in de Sont te zetten en die gelijck als aen haer selfs te verpachten; en wanneer de Denen daerover hadden gedoleert en sich laten verluyden dat sy de Sont wilden sluiten, dat de Hollanders niet geschroomt hadden tegens hunnen koning te seggen: dat sy de sleutels van de Sont (meenende hare oorlogschepen) hadden leggen voor de Palen van Amsterdam".

Men ziet, Valckenier zegt niet, wat Van der Heim bij hem meende gelezen te hebben, dat het Van Beuningen was, die dit fiere antwoord had gegeven. Evenmin dat het gegeven zou zijn, toen de koning van Denemarken toornig was wegens het dralen der Staten om hem tegen de Zweden bij te staan. Integendeel, hij brengt de bedreiging in verband met de quaestie van de tolrechten en het verpachten daarvan aan de Hollanders, dat is tot de gebeurtenissen van het jaar 1645; en zoo hij dit te recht doet, is het niet mogelijk dat aan Van Beuningen de eer zou komen van zoo stout en zoo gepast tevens voor de macht van Holland gesproken te hebben.

Alle twijfel wordt weggenomen door een blauwboekje, tijdens onzen ongelukkigen eersten oorlog met Engeland, in 1653, uitgegeven onder den titel *Ontdeckinge van den Nederlandschen Cancker*, waarin wij het volgende lezen: „Waer is nu de Macht van Hollandt en Amsterdam? die voor desen haer beroemden, alsser vrese was van de Sont te sluyten: dat de sleutel t' Amsterdam was om die te openen". Dat hier gedoeld wordt op het gebeurde in 1644 en 1645 is onmiskenbaar. Derhalve is het ook buiten twijfel dat niet Van Beuningen, maar een ander, even fier als hij, en wel niet rechtstreeks tegen den koning van Denemarken, maar veeleer tot bemoediging zijner landgenooten, de

1) Verwert Europa, dl. I, blz. 206.

beroemde woorden gesproken heeft. — Die ze het eerst aan Van Beuningen heeft toegekend, heeft wel tegen de waarheid maar niet tegen de waarschijnlijkheid gezondigd; want in niemands mond zouden zij beter hebben gepast dan in den zijnen.

(Bijdragen voor Vaderl. Geschiedenis en Oudheidkunde, Nieuwe Reeks, dl. VI, blz. 214 vlg.)

DRENTE OPGEROEPEN TER GROOTE VERGADERING [1]?

(1893.)

Het is bekend dat Drente bij verschillende gelegenheden en inzonderheid bij het bijeenkomen der Groote Vergadering in het jaar 1651 getracht heeft zijn recht op zitting onder de Staten-Generaal door de overige provinciën te doen erkennen, maar vruchteloos. Hooren wij hoe Wagenaar [2]) ons dit verhaalt: „De Ridderschap en Eigen-Erfden van het Landschap Drente, welke met de zeven Gewesten vereenigd is en het Utrechtsch Verbond geteekend heeft, hadden zich, reeds eenige jaren geleeden, en zelfs nog onlangs, bij de bijzondere Gewesten vervoegd, en keerden zich, eindelijk, ook tot de groote Vergadering, met een Vertoog, waarbij zij begeerden, erkend te worden voor een Lid der hooge Regeeringe. Zij schenen, hiertoe, thans meer bevoegd, dan te voren, omdat zij bij eenig toeval of door onoplettendheid van den Griffier, daar 't op geschoven werdt, bij brieven van den zesden van Slagtmaand des voorleden jaars tot de Groote Vergadering beschreven waren. Zij verschenen er ook behoorlijk gemagtigd. Doch men vondt ongeraaden hun zitting in de Vergadering toe te staan".

Er is in dit leuke verhaal een zweem van ironie niet te miskennen. De heeren van Drente waren beschreven bij toeval, of door onoplettendheid van den (intusschen overleden) griffier Musch, „daar 't op geschooven werdt". Doch men vond ongeraden hun zitting toe te staan. — Blijkbaar slaat onze zaakkundige schrijver aan die voorgewende onoplettendheid van den griffier niet het

---

1) Naar aanleiding van Lijndrajer, Drente's recht op sessie ter Generaliteit (Groningen, 1893).

2) Dl. XII, blz. 191.

minste geloof. Zij is dan ook ongelooflijk. Hoe zou de oude ervaren Musch, die wist al wat er over dat recht van Drente was voorgevallen, bij abuis aan die provincie een oproepingsbrief hebben kunnen laten schrijven, of, zoo een klerk eigendunkelijk de ook in hem bijna ondenkbare fout had begaan, zulk een brief geteekend en aan den president ter onderteekening voorgelegd kunnen hebben? Opzettelijk, met een of andere bedoeling, moest die naderhand gewraakte en voor een vergissing uitgemaakte beschrijvingsbrief aan Drente gezonden zijn. Zoo schijnt Wagenaar te meenen, en te kennen te geven, en zoo meenden ook anderen na hem, met name Thorbecke.

Ik heb het voorrecht gehad dien schranderen doch niet altijd wel onderrichten historicus, toen hij nog hoogleeraar aan de Leidsche universiteit was, over de staats- en rechtsgeschiedenis van het vaderland te hooren, en ik herinner mij nog levendig, en vind ten overvloede in mijn aanteekeningen geschreven, welke verklaring hij aan de door Wagenaar geboekte feiten placht te geven. Toen de beschrijvingsbrieven verzonden zouden worden, zoo legde hij ons de zaak uit, waren de heeren van Holland ijverig in de weer om een anti-stadhouderlijke meerderheid in de Staten-Generaal te vormen, en, vertrouwende dat Drente, indien het door hun toedoen mede beschreven werd en zijn lang beoogd doel mocht bereiken, genegen zou worden bevonden om hun politiek in de Groote Vergadering te steunen, hadden zij langs slinkschen en bedekt gebleven weg gedaan gekregen, dat de bewuste vergissing begaan werd. Maar nog vóór dat de Groote Vergadering bijeenkwam, den 5den December, had Drente die verwachting al beschaamd en zich door de Staten van Friesland en de Staten van Groningen laten overhalen om Willem Frederik ook tot zijn zijn stadhouder aan te stellen [1]). Door dezen, uit een politiek oogpunt onvergeeflijke misslag maakten het zich de heeren van Holland van machtige beschermers tot vijanden, en, gelijk weldra bleek, tot overmachtige vijanden, want, hoewel thans de provinciën van Groningen en Friesland zijn aanspraak ondersteunden [2]), wees de meerderheid, met Holland aan het hoofd, die beslist af en verklaarde de beschrijving voor niet meer dan een toevallige vergissing.

Zoo opgevat laat zich de toedracht best begrijpen, en het gezag, waarmede Thorbecke sprak, was waarlijk niet noodig om

1) Zie Oldenhuis Gratama, De Stadhouders van Drenthe, blz. 27.

2) Zie de dissertatie van Lijndrajer, blz. 48 en 50.

ons, zijn hoorders, van de juistheid van deze zijn verklaring te overtuigen. Jaren lang heb ik op mijn beurt voor mijn toehoorders deze voorstelling van het gebeurde herhaald. Er was wel een klein bezwaar tegen, doch dat zag ik over het hoofd. Bij Wagenaar en in de resolutie der Staten-Generaal, waarop hij zich beriep, stond namelijk dat de Drentsche afgevaardigden zich aanmeldden met brieven van den 6den November, en nu was het zeker dat er op dien dag nog aan geen Groote Vergadering gedacht werd: eerst den 12den der maand deed Holland het voorstel om er een te beleggen, en de oproepingsbrieven aan de provinciën zijn eerst van den 25sten gedateerd. In den opgegeven datum van dien van Drente moest dus een fout schuilen. Maar niets gewoner dan zulke fouten; voor 6 las ik eenvoudig 26, en ik gaf mij de moeite niet om naar den brief in het archief te Assen om te zien [1]).

Maar nu wordt mij door Lijndrajer, in zijn proefschrift, hetgeen ik verzuimd had te zoeken ongevraagd voorgelegd. Hij drukt [2]) den brief in extenso af, met de onderteekening van president en griffier der Staten-Generaal en met de dagteekening: „in den Haeghe 6 November 1650, des nachts omtrent de elfde

1) De Resolutiën Holland bevatten over deze zaak het volgende, 1650, 23 November (blz. 344): „Is gelesen een Memorie, ter vergaderinghe ingegeven by den Agent van 't Lantschap Drenthe, versoekende dewyle het opgemelte Lantschap op sich selfs is, dat hetselve in dese constitutie van saecken by haer Ed. Gr. Mo. in consideratie mochte worden genomen. Waerop ghedelibereert zijnde is goedtgevonden, dat de Gecommitteerden ter Generaliteyt sullen werden versocht, ende werden versocht by desen, haer te informeeren wat voor desen in gelycke gelegentheyt ten aensien van 't Lantschap Drenthe is gedaen geweest, omme haer Ed. Gr. Mo. dienthalve te dienen van bericht". — 1651. 28 Februari (blz. 103): „Zijnde in de Vergaderinghe verschenen drie Gecommitteerden van 't Lantschap Drenthe, ende nae het overleveren van derselver Brieven van Credentie, gedateert den 15den December l.l., hebben nae gewoonlicke complimenten in 't lange gededuceert de redenen ende motiven, daeromme deselve sustineeren bevoeght te wesen omme beneffens de andere Provintien mede sessie te hebben in de Vergaderinghe van de Heeren Staten-Generael ende by gevolge in de Groote Vergaderinghe, versoeckende, dat haer E. Gr. Mo. de Provincien tot een generale byeenkomste hebbende geinviteert, de behulpsame handt aen de Heeren van Drenthe willen bieden om tot de voorschr. hare gerechtigheydt te mogen werden geadmitteert, haer ten voorschr. eynde refereerende tot een gedrukte Deductie op het voorschr. werck slaende. Waerop zijnde gedelibereert is goedtgevonden, alvorens op het voorschr. versoeck te resolveren, af te wachten de Propositie, die de opgemelte gecommitteerden ter Groote Vergaderinghe hebben verklaert te sullen doen". — 7 Maart (blz. 128): „In propositie zijnde gebracht het versoeck van de Gedeputeerden van het Lantschap Drenthe, is goedtgevonden, dat alvorens daerin te treden, sal werden gehoordt het bericht van den Heer op den Brief aen die van 't opgemelte Landschap van wege haer Ho. Mo. geschreven".

2) Lijndrajer, Drentes recht, blz. 41.

uyre". Hier is natuurlijk aan geen schrijffout te denken; de brief is van den 6den — en kan bijgevolg onmogelijk een oproeping behelzen tot de Groote Vergadering. Toch laat Lijndrajer op den brief onmiddellijk volgen: „Bij dezen brief werden de Staten van Drente dus opgeroepen ter zoogenaamde Groote Vergadering". Wel een bewijs hoe moeilijk ook een helder verstand zich losmaakt van een ingewortelde dwaling. Tot verschooning van den geachten auteur wil ik anderen aanhalen, die even als hij hebben misverstaan. Wagenaar en de velen die dezen blindelings volgen zal ik slechts ter loops vermelden, maar een tijdgenoot van het gebeurde, niemand minder dan Aitzema, schrijft [1]) onnadenkend aldus: „Men was verwondert te sien, dat oock een aenschryvinghe van weghen haer Ho. Mo., gedateert den sesten November, geteeckent by den Heer toen Presiderende ende by den Griffier, was ghedaen aen die van Drenthe, waerby deselve alsoowel genoodight wierden om op de groote Vergadering te komen ende haer advysen in te brengen als de seven andere Provinciën".

De waarheid is — en men behoeft den brief slechts in te zien om er zeker van te worden — dat de heeren van Drente niet beschreven zijn ter Groote Vergadering, maar ter gewone vergadering van de Staten-Generaal; hun werd namelijk verzocht, wegens het onverwacht overlijden van zijn Prinselijke Hoogheid, „haer te willen prepareren tot het nemen ende formeeren van sodaniche provinciale advysen als syl. in sodanige hoochwichtige conjuncture van tijt ende saecke oordelen sullen te behoren, ende alhier (d. i. in de gewone vergaderzaal der Staten-Generaal) ten spoedigste ter vergaederinge te doen inbrengen ende daervan openinge te laeten doen, in saecken de Generaliteyt concernerende".

Op het eerste hooren schijnt dit verschil tusschen de gangbare en de thans als waar erkende toedracht weinig af te doen op de hoofdzaak. Immers het blijft even onverklaarbaar dat Drente na 's Prinsen dood tot de gewone, als dat het tot de Groote Vergadering der Staten-Generaal werd opgeroepen. Maar bij nauwkeuriger inzien is het onderscheid inderdaad aanmerkelijk, en blijkt thans de vergissing, ten opzichte van Drente ter griffie begaan, alleszins vergeeflijk en haast natuurlijk te wezen.

Den eigen avond, waarin om elf uur de brief aan Drente geschreven werd, was om negen uur de Prins gestorven. In allerijl kwamen de Staten-Generaal bijeen om de eerste hoog noodige

1) Dl. III, blz. 545.

maatregelen te nemen. Zij besloten o. a., „dat notificatie gedaen sal worden van den voornoemden dootlycken afganck aen de respective Provinciën, ende daerneffens vrientlijck versocht dat deselve haer willen prepareren tottet nemen ende formeren van soodanige provinciale advysen, als haer Ed. Mo. in soo hoochwichtige conjuncture van tijdt ende saecken oordeelen sullen te behooren ende alhier ter Vergaderinge ten spoedichste doen inbrengen ende daervan openinge te laeten doen, in saecken de Generaliteyt concernerende. Item sal notificatie gedaen worden van den voorsz. dootlycken afganck aen de respective collegiën ter Admiraliteyt. Item aen de Heeren Ambassadeurs.... Item [aan een aantal aanzienlijke personen]. Item aen de Steden van [Staats-] Brabant ende Vlaenderen" enz. Van Drente werd niet in het bijzonder gewag gemaakt. Het sprak van zelf, dat het onder „de respective Provinciën" begrepen was, aan wie brieven van notificatie moesten geschreven worden. Er waren dus niet zeven maar acht zulke brieven op de griffie gereed te maken, evenwel met dien verstande dat in den achtsten, voor Drente bestemd, moest uitgelaten worden hetgeen slechts voor de stemhebbende ter Generaliteit te pas kwam, het verzoek om zoo spoedig mogelijk haar adviezen over de aangelegenheden der Unie ter vergadering in te brengen. Dit onderscheid nu is in de overijling, waarmee gehandeld moest worden, door de klerken ter griffie uit het oog verloren; voor Drente is een brief gereed gemaakt, volkomen gelijk aan die voor de zeven andere gewesten, en griffier en president hebben in gelijke overhaasting al de brieven onderteekend, zonder ze vooraf te lezen [1]). Zoo is het gebeurd, dat Drente in een en denzelfden brief notificatie van het overlijden van Zijn Hoogheid en oproeping ter Staten-Generaal ontving.

In zulk een schrijven, dat blijkbaar bij abuis verzonden was geworden, een grond te zien om een aanspraak op te bouwen, zou meer dan onredelijk, zou ongerijmd zijn geweest. Die van Drente hebben dit ook zeker niet gedaan; zij hebben uit den brief alleen aanleiding genomen om de quaestie nog eens te berde te brengen en met betere redenen, in een gedrukte memorie, nog

---

1) Aan het slot der resolutie staat wel in de notulen: „Ende is de voorn. resolutie, staende vergaderinge, geresumeerd; gelijck oock gelesen ende gearresteert sijn de brieven daeruyt resulterende"; doch dit is natuurlijk zoo te verstaan, dat de verschillende formulieren voor geheele soorten, niet dat alle gelijkluidende brieven voorgelezen en vastgesteld zijn.

eens te bepleiten. Van hun kant hadden Holland en de andere gewesten geen ongelijk met de reeds meermalen afgewezen aanspraak thans eenvoudig, zonder reden geven, ter zijde te schuiven. Aan een boos opzet in dezen, dat dan in de enkele uren, die tusschen den dood des Prinsen en het schrijven van den brief verloopen zijn, gepleegd had moeten worden, valt stellig niet te denken.

De vergissing werd al spoedig te niet gedaan door het niet zenden van een beschrijvingsbrief voor de Groote Vergadering, waartoe weldra besloten werd, aan Drente [1]). Toch meldden zich de afgevaardigden dier provincie bij de vergadering, toen zij bijeen was gekomen, aan, met verzoek om er zitting in te mogen nemen, natuurlijk op grond dat, als zij geroepen waren om hun advies over de zaken de Generaliteit concerneerende in te brengen, zij dit thans te doen hadden in de vergadering die, in plaats der gewone, daartoe voor deze gelegenheid opzettelijk belegd was. En omdat deze gevolgtrekking inderdaad niet te weerleggen was, hebben de overige provinciën ook geen exceptie daartegen opgeworpen, en onmiddellijk de hoofdzaak, de vergissing waardoor ten onrechte was opgeroepen, als reden om niet toe te laten overwogen en afdoende gekeurd. Zoo is het gekomen dat Aitzema en andere tijdgenooten van den beschrijvingsbrief gewagen als een oproeping tot de Groote Vergadering inhoudende, en door deze onnauwkeurigheid ons lateren misleid en tot ongegronden argwaan gebracht hebben.

(Handelingen en Mededeelingen der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde, *1893/4, blz. 95 vlg.)*

---

1) Het bewijs hiervoor bij Lijndrajer, blz. 45.

GEDDES OVER DE WITT [1]).

(1880.)

Van het tijdvak van De Witt een geschiedenis te schrijven, die aan de eischen der historische kunst zoowel als aan de eischen der historische wetenschap voldoet, is, inzonderheid voor een vreemdeling, een zeer zware taak. Dat Geddes haar heeft durven op zich nemen getuigt van zijn moed, — want dat het geen overmoed was die er hem toe dreef, geen geringschatting van de taak die hij aanvaardde, blijkt uit de ernstige, jaren achtereen voortgezette studie, waardoor hij zich tot het schrijven van zijn geschiedverhaal heeft zoeken te bekwamen. Met dat doel voor oogen heeft hij zich onze taal zoo eigen gemaakt, dat hij niet slechts de gedrukte boeken maar ook de geschreven en nog onuitgegeven bescheiden uit de zeventiende eeuw met gemak leest en doorgaans juist verstaat. En wat heeft hij niet al gelezen! Niet alleen de lijvige folio's van Aitzema en De Wicquefort en zulke standaardwerken meer, maar tevens de omvangrijke verzameling van blauwboekjes, waarop weinige jaren geleden het eerst Frederik Muller en Tiele de aandacht hadden gevestigd. Bovendien een aantal monographieën en opstellen in tijdschriften, waarin bijzonderheden, den tijd van De Witt betreffende, besproken worden, hoewel vele andere soortgelijke hem tot schade van zijn werk onbekend zijn gebleven. Verder kent hij niet slechts de resolutiën van de Staten van Holland maar ook de onuitgegeven resolutiën van de Staten-Generaal; zelfs is hij in het archief van Dordrecht de resolutiën van den Oud-Raad van De Witt's geboortestad gaan raadplegen. Bovenal heeft hij met de meeste

---

1) Naar aanleiding van History of the Administration of John De Witt, Grand Pensionary of Holland, bij James Geddes. Vol. I. 1623—1654. The Hague, M. Nijhoff, 1879.

zorg de tallooze, deels gedrukte, deels nog ongedrukte brieven van en aan De Witt bestudeerd. Ik weet bij eigen ondervinding, hoe onmetelijk rijk de overvloed daarvan is, want, met een soortgelijk doel als Geddes beoogde, heb ik eenige jaren geleden in diezelfde archieven dezelfde bouwstof verzameld. Aan mij, Nederlander en geschiedkundige van beroep, viel het bijeenzoeken en schiften van dien voorraad natuurlijk veel gemakkelijker dan het aan den vreemdeling kan gevallen zijn, die onze taal al lezende moet leeren en in den doolhof onzer ingewikkelde staatsbetrekkingen al tastende den weg moest vinden. Ik kan dus aan de moeite, die mij het vergaderen van mijn apparaat gekost heeft, best afmeten hoe langdurigen arbeid onze schrijver daaraan te koste heeft moeten leggen. En hij heeft het bij de nasporingen in onze archieven niet eens gelaten: in de archieven van Londen en Parijs heeft hij zijn onderzoek voortgezet, doch, naar het schijnt, met minder vrucht. Althans wat hij daaruit in zijn eerste deel aanhaalt, is weinig en van geringe waarde. Dat is mij zeer tegengevallen. Ik had mij gevleid dat de Engelschman uit de Engelsche archieven een aantal bescheiden zou hebben bijgebracht, om de Hollandsche er mee aan te vullen of op te helderen, en bepaaldelijk aangaande de onderhandelingen, die aan den oorlog tusschen beide republieken zijn voorafgegaan, en de latere, die den vrede van Westminster ten gevolge hebben gehad. Maar ik ben in die verwachting te leur gesteld. Wat Geddes over die onderwerpen uit Engelsche bronnen meedeelt bevat weinig of geen nieuws van eenig belang. Een van beide: òf de archieven van Londen bezitten over dit tijdvak oneindig minder oorkonden dan onze eigen rijks- en gemeente-archieven, òf Geddes is, in het beuren van den schat, daar niet zoo gelukkig geweest als hier. Het kan zijn, en wij willen het hopen, dat hij voor de volgende jaren, na 1654, een overvloediger en vooral een kostbaarder schat vergaderd heeft of nog ontdekken zal. Maar het komt mij voor, dat zijn aandacht toch het meest op onze Hollandsche bronnen gevestigd is, want van gedrukte boeken haalt hij insgelijks veel meer Hollandsche dan Engelsche aan. Ook in dit opzicht heeft hij mij teleurgesteld. Ik had gehoopt door zijn arbeid met een aantal mij nog onbekende Engelsche geschiedkundigen kennis te zullen maken, maar integendeel, nieuwe kennissen heb ik door zijn tusschenkomst niet gemaakt, en sommige oude bekenden tot mijn bevreemding niet eens bij hem aangetroffen. Misschien ligt dit aan het doel, dat hij bij het schrijven zich voor oogen heeft gesteld, aan het publiek waarvoor

hij zijn boek bij voorkeur bestemt. Ik zeg, misschien; want het is mij niet mogen gelukken met zekerheid uit te maken, voor wie Geddes eigenlijk heeft willen schrijven, voor ons, landgenooten van De Witt, of voor zijn eigen landgenooten in de eerste plaats en voor gansch het geletterde Europa vervolgens. Het spreekt echter van zelf, dat hij zich de vraag vooraf heeft moeten stellen en zijn keus heeft moeten doen, eer hij zich tot schrijven zette. Immers een geschiedenis voor ons Nederlanders bestemd, moet geheel anders worden aangelegd, dan een die voor Engelschen wordt geschreven. Veel wat voor ons wetenswaardig is, is het niet voor vreemdelingen; veel wat wij zonder uitlegging op het hooren van den naam begrijpen, vereischt toelichting voor hen die met onzen landaard en onze staatkundige en maatschappelijke toestanden niet vertrouwd zijn. Omgekeerd stellen wij minder belang in aangelegenheden van andere natiën, waarin wij niet dan van ter zijde betrokken werden; en zoo zij ons evenwel zullen worden beschreven, behoeven wij daarbij een nadere verklaring. Te vergeefs heb ik echter, met het oog op dit noodzakelijke onderscheid, getracht te ontdekken, voor welke lezers de auteur zijn boek eigenlijk heeft bestemd. Er komt zoo veel in voor wat, dunkt mij, slechts voor Nederlanders te verstaan en te genieten is, dat ik uit dien hoofde geneigd zou zijn te meenen, dat hij bij het schrijven ons publiek bepaaldelijk voor oogen heeft gehad. Maar aan den anderen kant behandelt hij de gebeurtenissen, die in Engeland voorvallen en waarvan Nederland den terugslag ondervindt, veelal zoo ter loops, dat het den schijn heeft als onderstelde hij bij zijn lezers een bekendheid met de Engelsche geschiedenis, die hij alleen bij zijn landgenooten mag verwachten. Ik vrees dat daarom menigeen onder ons nu en dan zijn Hume of zijn Lingard voor den dag zal moeten halen, om de gebeurtenissen in Engeland, die blijkbaar in nauw verband staan met de voorvallen hier te lande, wat meer van nabij en nauwkeuriger te beschouwen, dan Geddes ze hem te zien geeft. Om één voorbeeld te noemen: het wegjagen van het Lange Parlement tijdens den aanvang van den vredehandel, en later het uitroepen van Cromwell tot protector, op het oogenblik dat de onderhandelingen dreigden af te springen: beide voorvallen hebben op den gang van zaken een invloed uitgeoefend, dien onze staatslieden en geschiedschrijvers wel beseften. Niettemin gewaagt Geddes er slechts ter loops en met een enkel woord van, als achtte hij zijn lezers volkomen op de hoogte om het gewicht dier feiten, zonder dat

hij er hen op wijst, te waardeeren en in rekening te brengen. In een geschiedverhaal, berekend op de mate van kennis, die ons publiek bij het lezen meebrengt, zouden de gebeurtenissen in Engeland, in haar samenhang met hetgeen te zelfder tijd hier te lande geschiedde, veel uitvoeriger en met meer toelichting beschreven dienen te worden.

Wat onze schrijver aan de Fransche archieven heeft ontleend, bepaalt zich tot enkele depêches van den Franschen gezant te Londen, Bourdeaux-Neufville, betreffende den vredehandel tusschen de twee republieken, waarvan ons reeds een en ander uit de *Thurloe-papers* bekend was. Over de schraalte van dien oogst mogen wij ons eeniger mate troosten in het vooruitzicht op het reeds aangekondigde en eerlang te verschijnen boek van Lefèvre-Pontalis, *Le Ministère du Grand Pensionnaire De Witt*, waarin, volgens den prospectus, uit de archieven van het Ministère des Affaires étrangères en uit het huisarchief der Condés, veel merkwaardig nieuws („les plus curieuses découvertes") meegedeeld zal worden. Zoo, hopen wij, zullen de nasporingen van den Franschen geleerde die van den Engelschen aanvullen. Maar in afwachting van die nieuwe aanwinst, willen wij Geddes danken voor hetgeen hij reeds heeft bijgedragen. Wij mogen hem de eer geven van geen moeite ontzien te hebben om de bouwstoffen te vergaderen, waaruit een volledige geschiedenis van het bestuur van De Witt kan worden samengesteld.

Doch om de geschiedenis van een enkel tijdvak goed te beschrijven, kan men niet volstaan met een uitgebreide en grondige kennis van hetgeen gedurende dat tijdvak is gebeurd. Men moet ook den tijd, die vooraf is gegaan en die gevolgd is, door en door kennen. Men kent slechts wat men heeft zien worden, in het verledene liggen de wortelen van het tegenwoordige; en aan de vruchten zal men den boom kennen, in het toekomende wordt eerst openbaar wat in het tegenwoordige verholen ligt. Op geen tijdvak onzer geschiedenis is deze algemeene waarheid van strenger toepassing dan op het bestuur van De Witt. Men kan de staatsbegrippen, waarnaar toen het land geregeerd is, niet begrijpen, als men den tijd, waarin zij wortel hebben geschoten, den tijd van Oldenbarnevelt, niet door eigen onderzoek grondig kent. Evenmin kan men de volharding, waarmee De Witt en zijn partij het stadhouderlijk systeem twintig jaren lang hebben bestreden en ten onder gehouden, recht begrijpen, als men dat systeem niet in den tijd van Frederik Hendrik, en liever nog tijdens Willem III,

met eigen oogen heeft zien werken. Bij een oppervlakkig aanschouwen schijnt het bestuur van De Witt een tijdperk op zich zelf, dat uit het verband met vroeger en later gelicht en afzonderlijk bestudeerd kan worden. Bij nader inzien blijkt het slechts een tusschenpoos van stilstand te zijn te midden van een voortdurende beweging, die zich voortzet zoodra zij dien tijdelijken tegenstand overwonnen heeft. Die beweging moet in haar oorzaak en haar kracht ten volle gekend worden, zal men de poging tot verzet en tot afleiding van den stroom goed verstaan en billijk beoordeelen.

Aan die kennis nu van den geheelen omvang onzer geschiedenis gedurende de 17de eeuw schijnt het Geddes te ontbreken. Telkens als zij hem te pas zou komen bij het voorstellen en beoordeelen der feiten, blijkt het dat zij hem niet ten dienste staat. De quaesties van staatsrecht, die uit de antecedenten der republikeinsche regeering beschouwd en beoordeeld moeten worden, stelt hij vaak verkeerd voor. Om slechts de gewichtigste te noemen, den aard van het geschil, dat in 1650 tusschen Holland en de Generaliteit ontstond over het afdanken van troepen, miskent hij te eenenmale. Hij meent dat het eenvoudig de vraag was, of de overige provinciën Holland zouden mogen dwingen meer aan het leger te koste te leggen dan het zelf verkoos toe te staan, en hij beweert [1]) meteen dat er, volgens Holland, niet één leger der Unie, maar zeven provinciale legers bestonden. Zoo doende vereenvoudigt hij zeker het ingewikkelde en netelige vraagstuk, en maakt zich de beslissing, welke partij gelijk had, gemakkelijk; maar hij doet het in strijd met de waarheid, uit onbekendheid met hetgeen ten aanzien der rechtsquaestie was voorgevallen. Uit dienzelfden hoofde is hij doorgaans onbillijk jegens de beide staatspartijen, die de Republiek verdeelden. De stadhouderlijke partij valt hij veel te hard wegens haar buitenlandsche politiek. In het wezen der zaak kan ik met hem instemmen: het volharden in den oorlog tegen Spanje, toen die oorlog alleen ten bate van Frankrijk voortduurde, en het voornemen om den pas gesloten vrede van Munster te verbreken, ten einde opnieuw in samenwerking met Frankrijk den krijg tegen het nu niet meer gevaarlijke Spanje te hervatten en tevens Karel II op den troon van Engeland te herstellen, strekten ten nadeele van de welvaart en den handel van het land en konden, zelfs bij welslagen, geen heil aanbrengen.

1) P. 112.

Maar wie die politiek van de tijden van prins Willem I af heeft zien worden, wie zich kan verplaatsen op het standpunt, waaruit een ondernemend en vurig vorst, in die tradities groot gebracht, als de jeugdige Willem II, den politieken toestand van Europa moest beschouwen, zal zich wachten van diens oorlogszuchtige plannen aan enkel eigenbelang, aan enkel zucht naar grootheid voor zich en voor zijn huis toe te schrijven, en hij zal niet zonder ergernis de volgende uitspraak, door gebrekkige kennis en haastig oordeel in de pen gegeven, kunnen lezen [1]: „In this arrangement we have for the third time within four years a Prince of Orange devising a secret treaty with foreign potentates adverse to the common weal of the People. The chief motive of this third project, as of the first and second, was the personal aggrandisement of the family, to which we must add the snorting of the young Prince for the battle. No true man who understood the times could follow him to the field on such an issue; no true man could see, in his motives, any interest wich called for and justified war. Like his father, this young Prince also had betrayed his trust and the people, who loved him and had faith in him."

Geen wonder, dat die zoo schrijft zich niet kan voorstellen hoe diezelfde politiek, na den dood van den vorst, aan wiens verraderlijke eerzucht hij ze toeschrijft, gedurende den oorlog tegen Engeland opnieuw opkwam en de Staten van Zeeland voor zich won. Hij geeft zich zelfs de moeite niet eens om ze ernstig aan te zien. „Zealand was still with frantic vehemence, calling for an alliance with France" [2]; „Zealand was vigourously riding its hobby of the French alliance" [3]. Op deze wijs maakt onze schrijver zich af van een staatkundig plan, dat ik zeker niet raadzaam zou geacht hebben, maar dat toch waardeering verdiende: het plan om de Engelsche republiek in samenwerking met de koningspartij in Schotland en Ierland en in bondgenootschap met Frankrijk te bestoken: hetzelfde plan derhalve dat een paar jaren vroeger prins Willem II beraamd had. Gesteld, de vrede was op dragelijke, op aannemelijke voorwaarden van de overmoedige republikeinen niet te verwerven geweest, zou dan het plan van Zeeland niet verdiend hebben overwogen te worden? Ongetwijfeld, en Cromwell was voor de verwezenlijking inderdaad

1) P. 127.
2) P. 296.
3) P. 276.

beducht. Zijn onderhandeling over een verbond met Zweden, met veel vertoon ten aanzien van geheel Europa aangevangen, had voornamelijk ten doel deze coalitie, waarvan Holland de kern zou gevormd hebben, te voorkomen en te verijdelen. Het is Ranke [1]), die dit in het licht heeft gesteld; en naar zijn aanwijzing had het ijveren van de stadhouderlijke partij, die voor de meerderheid van Holland moest onderdoen, wel een breeder uiteenzetting van Geddes verdient, waartoe de *Thurloe-papers* en vooral de *Clarendon-papers* gewichtige gegevens aan de hand doen.

Even onbillijk is onze schrijver jegens de Staatsgezinden. Het is hun binnenlandsche politiek die hij laakt, maar zonder ze goed te kennen; zij staat hem, niet in haar ware karakter, maar in een verwrongen karikatuur voor den geest. Hooren wij hoe hij het bedrijf en het doel van De Witt, den leider der partij, zich voorstelt [2]): „His aim was to prop up tiny autonomies, each flaring its parchment in the face of the other, in the face of what ostensibly appeared to be the supreme government of the province, in the face of the government of the confederation and in the eyes of all Europe. He bent his stiff knees before the old documents and worshipped.... This surely was poor work, even taking it at his best. Each town a sovereign; — this seems about the maddest and saddest of political ideals, and every Dutchman ought to feel satisfied that De Witt's work failed". Het is waar, wij verheugen ons dat wij niet meer leven onder een zoo weinig gecentraliseerd bestuur als de Republiek in de zeventiende eeuw ons vertoont, en, in zoover het beleid van De Witt strekte om die verbrokkeling van staatsmacht te bestendigen, verblijden wij ons dat hij zijn doel gemist heeft. Maar in de hoofdzaak vergist zich de schrijver toch. Het ideaal van De Witt was geenszins, van elke stad een soevereinen staat te maken. Integendeel, hij heeft steeds geijverd om de eenheid van Holland onverzwakt in stand te houden; en hij kon ook niet anders handelen, wilde hij aan zijn provincie het overwicht in de Unie verzekeren. Maar hooren wij hem zelf (in een onuitgegeven brief aan Pieter De Groot [3])) zijn systeem ontvouwen: „Twee extremiteyten staen mijns bedunckens te eviteeren: d'eene dat den bandt van 't gesaementlijke lichaem van Hollandt ende West-frieslandt ende de authoriteyt van

1) Engl. Gesch., Bd. III, S. 459, 466 (Sämmtl. Werke, Bd. XVII, S. 113, 121).
2) P. 455.
3) Van 7 Juni 1662.

de Staten niet en vervalle ende de particuliere leden t'eenemale van t' gesaementlijke lichaam independent werden, ende d'andere dat, onder pretext van dien bandt ende van de conservatie der voorschr. autoriteyt off andersinds, de leden niet verleyt werden tot saeken, de vryheydt hinderlyk wesende". Zeker, zoo hij kiezen moest, koos hij de vrijheid boven het gezag, maar evenzeer te allen tijde het gezag boven de losbandigheid. Had een stad zich een recht aangematigd, dat slechts aan de Staten toekwam, dan duldde hij die overtreding niet, gelijk b. v. Amsterdam in 1661 ondervond, toen het, om te beter de bedrijvers van een enorm delict te ontdekken, „impuniteyt" voor de aanbrengers had uitgeloofd [1]). De machtigste stad van Holland werd gedwongen de bekrachtiging van haar belofte van de Staten te verzoeken, „nademaal soodanige belofte by niemandt anders validelijck kan werden gedaen dan by den Souvereyn". Eveneens werd aan de steden, die stem in staat hadden, uitdrukkelijk verboden met vreemde gezanten in verstandhouding te treden of bezendingen van de Staten-Generaal of van den Raad van State te ontvangen [2]). De provincie was en bleef de eenheid, in het oog van De Witt en zijn partij [3]). Het is dan ook een vergissing van den schrijver, als hij beweert, dat de steden van Holland na 1651 de vrije verkiezing van haar magistraat verkregen; alleen de stemhebbende steden, die leden waren van de Staten, verwierven dat voorrecht, de overige moesten het dubbeltal, dat zij voorheen den stadhouder ter electie hadden aangeboden, voortaan den Staten aanbieden. Geddes zou in deze en soortgelijke dwalingen niet vervallen zijn, indien hij den Hollandschen regeeringsvorm in zijn geheelen tijd van ontwikkeling had gadegeslagen.

Wat heeft Geddes bedoeld te schrijven: een levensbeschrijving van Jan de Witt of een geschiedenis van de republiek der Vereenigde Nederlanden onder het bestuur van den raadpensionaris De Witt? Het komt mij voor, dat hij tusschen deze twee geheel verschillende onderwerpen geen stellige keus heeft gedaan. Gaan wij af op den titel van zijn boek, dan moeten wij een geschiedenis van

1) Resol. van Consid., blz. 577. Vgl. vooral Wicquefort, betreffende een gelijk geval in 1652: t. II, p. 151 (Editie Lenting — Cheis van Buren); Wagenaar, Vad. Historie, dl. XII, blz. 226, en Amsterdam, dl. V, blz. 197.

2) Resol. van Consid., blz. 2 (7 Augustus 1653), 643 (28 Nov. 1662).

3) Zie den brief van De Witt, d. d. 10 Mei 1652, aangehaald bij Lefèvre Pontalis t. I, p. 208. Vgl. ook Van Sypestein, Bijdragen I, blz. 255.

het volk verwachten. Maar beginnen wij het boek zelf te lezen, dan vinden wij in de eerste hoofdstukken bijzonderheden behandeld, die uitsluitend den man betreffen en het volk niet aangaan. Eerst wordt ons de opkomst der geboortestad van De Witt geschetst, dan zijn stamboom besproken, dan zijn opvoeding, zijn studentenleven en zijn academiereis verhaald, en bij gebrek aan beter stof om over uit te weiden een tal van familiebrieven, die niets belangrijks bevatten, in hun geheel meegedeeld. Daarna wordt ons eindelijk de staatkundige omgeving, waaronder de jonge man opgroeide, bij wijze van inleiding tot de gebeurtenissen waaraan hij zelf deel stond te nemen, geteekend. Maar die inleiding is volstrekt onvoldoende om den lezer op de hoogte te brengen van hetgeen hij weten moet, zal hij de geschiedenis van het tijdvak dat volgt juist begrijpen.

Welke wetenschap daartoe vereischt wordt, spreekt mijns inziens van zelf. Het bestuur van De Witt wordt gekenteekend door den naam dien het gewoonlijk draagt: het stadhouderlooze tijdvak. Om te begrijpen wat stadhouderloos wil zeggen, moet men in de eerste plaats weten, hoe het bestuur met een stadhouder was ingericht, en welke functiën, bij gevolg, die tot nog toe door den prins van Oranje waren waargenomen, onvervuld bleven, nu er in de plaats van den overleden Willem II geen ander werd aangesteld. Kent men eens den aard en den omvang dier functiën, dan verneme men verder welke maatregelen de Staten namen om in het gemis van een stadhouder te voorzien; wie voortaan te doen kregen wat deze voorheen had gedaan. Ik zou meenen dat de onmisbaarheid van deze tweeledige kennis in het oog springt. Niettemin heeft Geddes verzuimd ze aan zijn lezers mee te deelen. Wel wordt hier en daar het een en ander van de macht der prinsen van Oranje gemeld, maar niet in samenhang en niet volledig, geenszins zoo dat de lezer zich een klaar beeld kan vormen van wat de prinsen van Oranje in de constitutie beteekend hadden. Evenmin wordt hem duidelijk gemaakt, welke veranderingen de regeeringsvorm onderging, nu de Republiek voortaan zonder eminent hoofd zou bestaan. En toch zou het zoo gemakkelijk zijn geweest, hem natuurlijk en geleidelijk op de hoogte van dit alles te brengen. De twist tusschen de Generaliteit, met den Prins aan haar hoofd, en de provincie Holland in 1650 gevoerd, biedt den geschiedschrijver de meest gewenschte gelegenheid aan om de bevoegdheid en de allengs aangewonnen macht van den prins van Oranje te beschrijven; en de Groote Vergade-

ring van 1651 met wat gelijktijdig in de Staten der provincie voorviel noopt hem bijna een beschrijving te geven van de hervormde constitutie, waaronder de stadhouderlooze Republiek een nieuw leven ging leiden. Dat Geddes die ongezochte gelegenheid niet heeft aangegrepen, getuigt niet voor zijn historischen zin. Zijn hoofdstukken, aan de genoemde onderwerpen gewijd, zijn uiterst schraal en behooren tot de allerminste van het geheele eerste deel.

Evenwel, zooveel verneemt de lezer althans, dat een aanzienlijk gedeelte van de macht, te voren door den stadhouder bezeten, op den raadpensionaris was overgegaan. Juist daarom heet het tijdvak naar De Witt, omdat hij toen dien post heeft bekleed. Volgt daaruit niet van zelf de verplichting voor den geschiedschrijver om zijn lezers met de lasten en lusten, de plichten en bevoegdheden van dien post bekend te maken? Hoe zullen wij wat De Witt als raadpensionaris verricht heeft waardeeren en beoordeelen, indien ons de maatstaf ontbreekt, die alleen de kennis van hetgeen hij vermocht en niet vermocht ons in handen kan geven? Toch missen wij in het boek van Geddes die onmisbare beschrijving. De bladzijde immers, die hij aan dit onderwerp wijdt [1]), leert zoo goed als niets. „He attended the delegates, sent by the States of Holland to the States-General, and was in fact the hand and head and minister of his province, both in its own assembly and in the States-General. It was chiefly through him that the States of Holland exercised their influence on the other provinces, and on the internal and foreign policy of the Union. When the Stadholder's office was in existence, he was the organ through which the States of Holland communicated with the Stadholder; and when the office was abolished he was the functionary to whom foreign ambassadors betook themselves, and who corresponded and advised Hollands members of embassies abroad. As the first minister of the most influential province he became, if he was a man of ability, the most powerful man, next to the Prince, in the Republic". Welk denkbeeld, bid ik u, kan zich de lezer uit deze algemeenheden, deze „circumlocutions", vormen? Hoe kan hij zich daaruit verklaren, dat, om iets te noemen, de buitenlandsche zaken, die door de Unie van Utrecht aan de bijzondere provinciën onttrokken en aan de Generaliteit voorbehouden waren, toch bestuurd plachten te worden door den

1) P. 147.

raadpensionaris, die in dienst, niet van de Generaliteit, maar van de provincie Holland stond? Wij kunnen het vermoeden niet van ons weren, dat de schrijver zich zelf geen juist denkbeeld heeft gevormd van hetgeen hij zoo onduidelijk voorstelt. En dat vermoeden wordt versterkt als wij eenige regels lager [1]) het volgende lezen. „In the States of Holland the right of presiding travelled round the various towns by weekly succession"! Hoe is het mogelijk dat iemand, die zooveel studie van onze geschiedenis heeft gemaakt als onze schrijver ontegenzeggelijk gedaan heeft, in zulk een fout kan vervallen! Het voorzitterschap in de Staten van Holland was de eerste, ik zou haast zeggen de voornaamste, van de functiën van den raadpensionaris.

Verstoken van de onmisbare kennis van hetgeen De Witt rechtens vermocht en niet vermocht, loopt men gevaar hem daden te wijten, waaraan hij niet eens heeft meêgewerkt. Bij het neerleggen van zijn ambt in Augustus 1672, beklaagde hij zich nadrukkelijk, dat men hem van velerlei betichtte, „naar de mate van het beleid der zaken, dat aan de bediening van raadpensionaris vast is, of liever dat by velen door onkunde gemeend wordt daaraan vast te zijn". Die klacht was gegrond. De onkundige menigte beeldde zich in, dat nagenoeg al wat in den staat geschiedde het werk van den raadpensionaris was. Wie de geschiedenis kent weet daarentegen hoeveel, van hetgeen hem wordt toegeschreven, buiten hem om, zelfs tegen zijn wil gebeurd is. Reeds in dit eerste deel heeft Geddes zich bezondigd aan de miskenning, waarover De Witt zich in de aangehaalde woorden beklaagt; hij geeft hem namelijk ten onrechte de schuld van het wegnemen van 's Prinsen wapen uit de vaandels der Haagsche schutterij. „We begin," zoo schrijft hij [2]), „at this time, 1652, to come upon direct and unmistakable traces of De Witt's influence in the Republic.... In the same year he appears as the author of a resolution, which ordered the arms of the house of Orange to be removed from the colours of the train-bands in the Hague and the arms of Holland to be substituted." Als zijn zegslieden voor deze bijzonderheid haalt hij aan Sypesteyn en Aitzema. De laatste spreekt van de zaak, maar noemt er De Witt niet bij. De eerste noemt hem wel en zegt dat de verandering „gewis door zijn invloed" geschiedde. Maar dat woordje „gewis" maant al terstond tot voorzichtigheid: immers

1) P. 147/8.
2) P. 257.

wij weten dat het doorgaans gebruikt wordt als men geen stellig bewijs kan bijbrengen. En als wij verder lezen zien wij ook, dat hier werkelijk het woordje het ontbrekende bewijs moet vervangen. Sypesteyn redeneert aldus: in 1652 stelde De Witt aan de Staten-Generaal voor, de zeeofficieren te gelasten dat zij de vlag voortaan niet meer prinsen-vlag maar lands- of staten-vlag noemen zouden. Heeft hij dat voorgesteld, dan zal ook het veranderen der schuttersvaandels in Den Haag, hetgeen kort te voren had plaats gehad, „gewis" aan zijn invloed zijn toe te schrijven. De redeneering schijnt gewaagd, vooral als wij weten, dat De Witt het voorstel niet uit zijn eigen naam, maar uit naam van Holland gedaan heeft, toen hij tijdelijk de functie van den afwezigen raadpensionaris Pauw waarnam. Al ware hij dus met het voorstel niet ingenomen, al had hij er zelfs in de vergadering van Holland tegen gesproken, hij zou niettemin verplicht zijn geweest het namens Holland in te dienen. Dat hij er althans niet voor geijverd heeft, blijkt hieruit, dat hij het heeft laten rusten, toen de president der week weigerde het bij de Staten-Generaal in behandeling te brengen. Uit het indienen van het voorstel is dus niets af te leiden noch aangaande de persoonlijke gezindheid van De Witt, noch aangaande zijn aandeel aan het veranderen der schuttersvaandels. Merken wij tevens op, dat Sypesteyn slechts van „den invloed" van De Witt op dien maatregel had gesproken, en dat Geddes de eerste is die hem den auteur der resolutie noemt. Auteur nu is hij daarvan zeker niet geweest. Om tot die zekerheid te geraken behoeven wij ons slechts af te vragen, aan wie het nemen van zulk een besluit rechtens toekwam. Aan Gecommitteerde Raden van Holland, luidt het antwoord op die vraag. En slaan wij vervolgens de resolutiën van dit college, die in het Rijksarchief berusten, na, dan vinden wij dat de raadpensionaris Pauw, den 18den April 1652, de vraag, die hem door den baljuw en vervolgens door den pensionaris van Den Haag was gedaan, of in de nieuwe vaandels, die eerstdaags aan sommige compagniën der schutterij uitgereikt stonden te worden, als van ouds het prinsen-wapen, dan wel het wapen van Holland gesteld moest worden, aan de beslissing der Heeren Raden onderwierp, die daarop het besluit namen, hetgeen Geddes op rekening van De Witt heeft gesteld. Ik behoef wel niet te zeggen, dat De Witt, toen nog eenvoudig pensionaris van Dordrecht, geen zitting in het college had. Het lid dat er voor Dordrecht in zat, de heer van Barendrecht, was dien dag toevallig afwezig. Alles

ging dus buiten De Witt om: in plaats van de auteur der resolutie te wezen, behoorde hij zelfs niet eens tot de medeplichtigen. — Met voorbedacht heb ik deze, overigens niet gewichtige zaak ter sprake gebracht. Ik wenschte in een voorbeeld aan te toonen, hoe onmisbaar de kennis, de juiste en volledige kennis, van den regeeringsvorm der Republiek is voor hem, die haar geschiedenis wil schrijven.

Van het geheele eerste deel acht ik die hoofdstukken het best geslaagd, die aan den vredehandel van Westminster gewijd zijn. De beschrijving van den voorafgaanden zeeoorlog levert na het klassieke werk van den gewezen rijksarchivaris De Jonge weinig nieuws [1]), en staat daarbij, naar mijn gevoelen, in volledigheid en aanschouwelijkheid zelfs verre achter [2]). Ook komt het mij voor,

---

1) Over de aanleiding en het begin van den oorlog kan nog vergeleken worden de dissertatie van M. C. Tideman, De Zee betwist. Dordrecht, 1877.

2) In een door Fruin in zijn handexemplaar van dit opstel bewaard fragment eener andere redactie van dit opstel, komt de volgende opmerking voor, die niet als het overige in anderen vorm in den gedrukten tekst is opgenomen. Het begin er van ontbreekt, maar kan moeilijk anders geluid hebben dan zooals wij het hier aangeven. „(Aan Geddes ontbreekt) de historische zin, de intuïtie, als ik het zoo noemen mag, die een man als Macaulay deed vermoeden en gissen hoe de zaken moesten gesteld zijn, hoe de gebeurtenissen zich moesten toedragen. Macaulay heeft opzettelijk geïdealiseerd en zoowel Willem III als diens geheele omgeving fijner en kleuriger geschilderd dan de historische wetenschap kan goedkeuren. Maar de trekken en lijnen zijn juist, de proporties zijn bewaard, de verhoudingen tusschen de personen onderling in acht genomen. Dientengevolge verrijst voor de verbeelding van den lezer een volkomen duidelijk, in zich zelf afgerond tafereel. Men ziet de geschiedenis voor zijn oogen gebeuren, met noodzakelijkheid als 't ware gebeuren. Men is volkomen voldaan met wat men ziet. Al stond de auteur naast de schilderij, men zou hem nooit een opheldering, een uitlegging vragen. Het kunststuk spreekt voor zich zelf. Wat is het geheim van die aanschouwelijkheid? Eenvoudig dit: de kunstenaar beeldt niets af dan wat hij in het helle licht, in de scherpste omtrekken aanschouwt. De Latijnsche kunstrechter heeft gezegd dat wie den lezer tot tranen toe wil roeren zelf tot tranen toe bewogen moet zijn. Naar zijn voorschrift mogen wij er bij voegen, dat wie wil toonen eerst zelf moet zien, wie wil afbeelden eerst zelf de beeltenis voor zijn verbeelding moet hebben staan. Dat vergeten de geschiedschrijvers te vaak, en dat heeft ook Geddes niet genoeg in acht genomen. Hij verhaalt niet wat hij zich zelf heeft eigen gemaakt, maar hij verhaalt na wat de boeken en bescheiden, die hij opgeslagen voor zich heeft, hem berichten. Op menige plaats geeft zijn beschrijving den indruk, dat hij zelf de toedracht slechts door een nevel ziet. Had de lezer hem naast zich zitten, gedurig zou hij hem lastig vallen om opheldering en uitweiding. Geen beter voorbeeld van wat ik bedoel, dan het achtste hoofdstuk van het vierde boek, dat het opschrift draagt: Gleanings in the footsteps of De Witt. Een aantal staatsbedrijven, waarmee de schrijver geen weg weet en die hij toch niet verzwijgen wil, behandelt hij daar naar de rij af: „first, second.... eight. One incident more, and we have done with these painful and almost bootless gleanings here". Gelukkig voor den schrijver dat hij er door is, — niet minder gelukkig voor den lezer!" (N. v. d. R.)

dat de schrijver geen recht doet aan de energie, waarmede onze staatslieden den oorlog hebben gevoerd. Hij neemt slechts even „something like a faint glow of enthusiasm" bij hen waar [1]). Ik geloof dat hij meer krachtbetoon en vastberadenheid zou bemerkt hebben, indien hij zich had weten te verplaatsen te midden der omstandigheden, waaronder de onzen den zwaren strijd tegen een veel machtiger en beter toegerusten vijand aanvaardden. Maar het zou mij te ver buiten het bestek eener aankondiging voeren, als ik deze meening tegen die van den schrijver wilde verdedigen. — Wat de onderhandelingen over vrede betreft, ik geloof dat de voorstelling, die Geddes daarvan geeft, in de hoofdtrekken juist is, en bepaaldelijk ben ik het eens met zijn oordeel, dat de Acte van seclusie door Cromwell uit eigen beweging en geenszins op inblazing van onze antistadhouderlijken gevorderd is. Het blijft echter de vraag, en die is door den schrijver niet nader aan haar oplossing gebracht, of van de zijde van De Witt en van Beverningh wel al het mogelijke gedaan is om Cromwell tot het opgeven van dien eisch te bewegen [2]). Ook kan ik mij hier weer niet vereenigen met de beschuldiging, die de schrijver tegen De Witt inbrengt, als had hij niet opgehouden van de Staten-Generaal en de Staten van Holland te bedriegen. Ware onze schrijver nauwkeuriger bekend geweest met de geschiedenis der Nederlandsche diplomatie, met de inrichting van ons bestuur en met de antecedenten van het stadhouderlijke tijdvak, hij zou niet zoo bout hebben gesproken. Ik kan dit hier niet nader aantoonen, maar doe toch al dadelijk opmerken, dat de meerderheid der Staten van Holland bedoelde en wenschte wat De Witt heeft uitgewerkt en haar zegel aan zijn werk heeft gehecht, en dat volgens de staatsbegrippen van de Hollandsche regeering het geven van een acte, die alleen de provincie bond, een zaak was waarmee de Staten-Generaal niet te maken hadden en waarin zij dus niet gekend behoefden te worden. Uit dit oogpunt beschouwd, heeft De Witt niet bedrogen; hij heeft een poos verborgen gehouden wat zonder nadeelige gevolgen voor als nog niet kon ontdekt worden, en hij heeft op zijn doen de goedkeuring van zijn meesters verworven. Wordt er op die wijs niet dikwerf in de diplomatie geveinsd? Was in onze zoo samengestelde Staten-regeering diplomatie zonder zulk veinzen wel mogelijk? In het antwoord, dat nood-

1) P. 321.
2) Vgl. Van der Capellen, dl. II, blz. 427 vgl., blz. 439.

zakelijk op die vragen gegeven moet worden, ligt mijns oordeels de vrijspraak van De Wit opgesloten. En wat zijn gezindheid betreft, dat die niet bedriegelijk, dat zij integendeel oprecht en vaderlandslievend was, dit bewijst de correspondentie, tusschen De Witt en de Hollandsche gezanten in Engeland gevoerd, die Geddes even goed kent als ik.

Uit hetgeen ik tegen de oordeelvellingen van den schrijver heb ingebracht zou de lezer wellicht afleiden, dat hij met iemand te doen had die, tegen onzen landaard ingenomen, in onedelmoedigen geest schrijft. Ik moet die gevolgtrekking ten stelligste tegenspreken. Uit het boek van Geddes spreekt een onpartijdige, waarheidlievende geest. Geen zucht om fouten te vinden en te bestraffen, maar rechtsgevoel en eerlijkheid nopen den schrijver te prijzen wat hij goed vindt, te laken wat hij afkeurt. Indien wij vaak met zijn vonnis geen genoegen nemen maar er tegen in verzet komen, verdenken wij zijn rechtvaardigheid niet; wij twijfelen alleen, of hij wel met volle kennis van zaken heeft geoordeeld.

In een werk als het zijne zijn misslagen in bijzaken onvermijdelijk. Zij zijn vooral in een vreemdeling licht te verschoonen. Ik laat degene, die ik heb opgemerkt, rusten. Slechts een enkele wil ik in het midden brengen en verbeteren. Geddes zegt dat zijn held den 24sten September 1623 geboren is: het geboortejaar ontleent hij aan het *Album studiosorum* van Leiden, en den dag en de maand, die in het *Album* niet staan aangeteekend, aan Balen, den nauwkeurigen beschrijver van Dordrecht, die echter als geboortejaar niet 1623, maar 1625 opgeeft. Ik kan deze transactie niet goekeuren; ik weet niet, waarom wij Balen ten halve gelooven en ten halve verzaken zouden; hij verdient tegenover het *Album*, dat zoo dikwerf in den leeftijd der studenten fouten begaat, ons volle geloof. Ten overvloede wordt hij in het gelijk gesteld door de getuigenis der eigen dochter van De Witt, die ons in het dagboek van Pieter de Graeff [1]) bewaard is gebleven, in deze woorden: „13 Augustus 1673. Uit eene missive van Nicht Anna De Witt van gisteren, uit Dordrecht aan mijne huisvrouw geschreven, verstaan, dat Frère De Witt, zaliger, geboren is op den 24sten September 1625 na den middag tusschen een en twee uren en is gedoopt den 5den October 1625, zoodat hij op den 20sten Augustus 1672 oud geweest is 47 jaren min eene maand" [2]). Dit bericht

1) Van Enst Koning, Het huis Opendam, blz. 61.
2) Zie ook Wicquefort, t. IV, p. 537.

schijnt afdoende en herstelt Balen in zijn wel verkregen roem van nauwkeurigheid.

Ik besluit met den wensch, dat Geddes ons spoedig in de gelegenheid stelle om van een nieuw deel van zijn boek verslag te geven. Moge hij mij mijn aanmerkingen ten goede houden en, voor zooveel hij ze gegrond acht, er zijn voordeel meê doen.

(*Nederl. Spectator, 1880, bls. 102 vlg. en 110 vlg.*)

OVER DE DUBBELE EBBE IN HET JAAR 1672.

(1879.)

Onder hetzelfde opschrift, dat ik boven deze bladzijden stel, heeft Koenen een verhandeling geschreven [1]), die ik vertrouw dat mijn lezers nog niet vergeten zijn, en die ik hun anders verzoek te herlezen voor zij verder gaan. Zij strekte hoofdzakelijk om de bedenkingen te ontzenuwen, die tegen de waarheid van de overlevering, zooals zij na Valkenier's *Verwerd Europa*, in de handboeken der geschiedenis van het vaderland placht voor te komen, door De Jonge in zijn *Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen* [2]) in het midden waren gebracht. De Jonge had namelijk het onderzoek, door Tydeman in de aanteekeningen op Bilderdijk's Geschiedenis des Vaderlands [3]) aangevangen, met nog meer zorg voortgezet, en bevonden, dat er van het wonder, dat in Juli 1672 zou zijn voorgevallen, geen gewag wordt gemaakt noch in een der vele pamfletten, die in het najaar van 1672 zijn uitgekomen, noch, wat vooral opmerkelijk is, in de brieven van den commissaris H. Knijff, die zich toen ter tijd aan Den Helder ophield en dagelijks aan de Staten-Generaal tijding gaf van de verrichtingen der vijandelijke vloot. Hij was het dan ook met Tydeman eens, dat de eerste schrijver, die er van gewaagt, Valckenier is, wiens *Verwerd Europa* eerst in 1675 het licht zag. Met zijn gewone bedachtzaamheid ontkende hij op die gronden de waarheid van het verhaal wel niet stellig, maar noemde het toch zeer twijfelachtig en onwaarschijnlijk. Zijn betoog was zoo bondig,

---

1) Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, dl. IX, blz. 195.
2) 2de uitgave, dl. II, blz. 340.
3) Dl. X, blz. 207.

dat het de meeste zijner lezers tot zijn gevoelen overhaalde. Zelfs Groen van Prinsterer, wiens *Handboek* de woorden van den Psalmdichter tot motto heeft: „Wij zullen het niet verbergen voor de kinderen, vertellende de loffelijkheden des Heeren en Zijne sterkheid en Zijne wonderen die Hij gedaan heeft," — zelfs hij gaf aan het verhaal der wonder-ebbe geen plaats meer in de geschiedenis. Wel een bewijs, dat de bedenkingen van Tydeman en De Jonge gewichtig waren. Maar Koenen, een geestverwant van Groen van Prinsterer, meende toch dat deze te spoedig had toegegeven, en dat er voor de waarheid van het verhaal nog wel wat te zeggen viel. Immers al wat daartegen in werd gebracht was een *argumentum a silentio*, en zulk een argument was altijd zwak. „Eén stellige getuigenis (zegt hij) is van meer gewicht dan een bewijs ontleend uit het stilzwijgen van een aantal anderen, die de geschiedenis niet vermelden. Hoe vele onbetwiste feiten zouden niet uit de geschiedenis wegvallen, wanneer men er uit het stilzwijgen van een enkelen, hoe ook betrouwbaren getuige, tegen wilde redeneeren!" Volkomen waar. Maar Koenen stelt hier een algemeenen regel, die op het bijzondere geval, waarvan hij spreekt, niet juist past. Het is niet omdat velen zwijgen van hetgeen anderen melden, dat Tydeman en De Jonge twijfelen, maar omdat zij, die zwijgen, stellig gesproken zouden hebben, als zij hadden geweten. Niet het zwijgen maar het blijkbaar niet weten van hen die hadden moeten weten, indien het geval zich had voorgedaan, is de oorzaak van hun twijfel. Men leze b. v. de plaatsen uit gelijktijdige pamfletten, die bij Tydeman [1]) staan afgedrukt. Er wordt daar gesproken van de voorgenomen landing der Engelschen, en gezegd, dat zij door Gods goedheid verijdeld is „door stormwinden op onze kusten," „door extraordinairen wind en storm"; — zou in zulk verband de dubbele ebbe verzwegen zijn, als de schrijvers er van geweten hadden? Diezelfde beteekenis moet aan het zwijgen van den commissaris Knijff worden gehecht. „Door de continuele harde winden (schrijft hij aan de Staten-Generaal, den eigen dag waarop de dubbele ebbe zou plaats hebben gehad) en is by den vyant geen landing gedaan; 't geen vertrouwt wert dat by moy weder wel soude ondernomen hebben." In dit verband staat het verzwijgen met het ontkennen van het voorval gelijk; en wat Koenen van de zwakte van het *argumentum a silentio* zeggen mag is niet van toepassing op het zwijgen in zulk een geval. Zijn rede-

1) T. a. p., blz. 212.

neering heeft dan ook niemand overtuigd. Groen van Prinsterer heeft er zich niet door laten bewegen om in de volgende uitgaven van zijn *Handboek* eenige melding van het wonder in te lasschen, en de latere geschiedschrijvers hebben òf zijn voorbeeld gevolgd en het stilzwijgen bewaard, òf gesproken om het beweren van Koenen tegen te spreken. Van de laatste noem ik slechts Van Vloten en Nuyens, omdat zij ieder een bijzondere zienswijs vertegenwoordigen. Uit zijn philosophisch oogpunt beschouwt en verklaart Van Vloten het verhaal aldus: „Niet tevreden met den grooten dienst door 't harde weer in dezen den Lande zoo doeltreffend bewezen, zocht de wonderzieke landzaat daar weldra nog een bovennatuurlijk feit mee te verbinden en begon van een buitengewone ebbe te gewagen, die het dubbel der gewone uren aanhoudende, den storm zou voorafgegaan zijn, doch blijkbaar enkel aan goedgeloovige wonderzucht het denkbeeldig aanzijn dankt" [1]). Mij dunkt, een beroep op de wonderzucht van ons volk verklaart evenmin het ontstaan van het verhaal, als het beroep op Gods wondermacht de waarschijnlijkheid er van kan bewijzen. Nuyens, uit zijn katholiek standpunt, wijst ter verklaring van de overlevering weer op een andere eigenaardigheid van ons volk. „De storm behoedde ons voor een aanval van de zeezijde. Onze voorvaderen, als Calvinisten, gewoon zich te beschouwen als een uitverkoren Israel te midden der Heidenen, waarvoor de Heer der Heerscharen streed, hebben de overlevering in de wereld gebracht, dat een wonderdadige ebbe van twaalf uren het voornemen der Engelschen verijdelde. Die ebbe (trouwens het geschiedt meer dat deze langer dan gewoonlijk aanhoudt) behoort tot de legenden van onze vrome vaderen der 17de eeuw, die gewoon waren met zooveel eigendunk neder te zien op de legenden der 12de eeuw" [2]). In het voorbijgaan nemen wij acte van deze gelijkstelling en waardeering der legenden van verschillende eeuwen. Overigens merken wij op, dat het verhaal eener dubbele ebbe zich evenmin uit den Calvinistischen eigenwaan van het volk als uit zijn goedgeloovige wonderzucht laat verklaren; daaruit kan alleen verklaard worden dat het verhaal, toen het eens in omloop was gebracht, bij het volk ingang vond. Geen van beide schrijvers heeft acht geslagen op een, toch wel gegronde, opmerking van Koenen, die Nuyens althans toont te kennen. Koenen had bij een

1) Algemeene Geschiedenis des Vaderlands, dl. IV, 2de st., blz. 20.
2) Algemeene Geschiedenis des Nederlandsche Volks, dl. XIII, blz. 156.

bezoek aan Den Helder, van den daar gevestigden opzichter van den waterstaat, Van der Sterr, vernomen, dat een dubbele ebbe wel een zeldzaam maar toch niet een eenig verschijnsel in de geschiedenis was, en dat b. v. niet langer geleden dan den 26sten Februari 1853 de ebbe 11 uren en 41 minuten, dat is op 43 minuten na den dubbelen tijd eener gewone, geduurd had [1]). Wat dus volgens de overlevering in 1672 is voorgevallen, was niet bovennatuurlijk. Het wordt slechts als een wonder voorgesteld, omdat men toen ter tijd het natuurverschijnsel nog niet kende. Maar is het dan wel aan te nemen dat het verhaal een verdichtsel is? Hoe zou men op de gedachte gekomen zijn om te verzinnen en voor een wonder uit te geven, wat werkelijk heeft kunnen gebeuren? Is het niet wel zoo waarschijnlijk, dat een ongewoon langdurige ebbe inderdaad heeft plaats gehad, al zwijgen ook zij er van die er, naar onze meening, van hadden moeten spreken? Ik geef het Koenen toe: zijn vraag kan niet anders dan toestemmend worden beantwoord. Even onbegrijpelijk als het zwijgen van Knijff en van de gelijktijdige pamflet- en courantschrijvers is, indien het voorval heeft plaats gehad, even onbegrijpelijk is het uitdenken van het wonder, indien het natuurlijke verschijnsel er geen aanleiding toe gegeven heeft. De stellige ontkenning van Van Vloten en Nuyens is dus niet genoegzaam gegrond; alleen de twijfel van De Jonge is gewettigd en de quaestie nog altijd niet in staat van wijzen gebracht.

Ik meen tot haar juiste verklaring en uitwijzing te zijn gekomen naar aanleiding van de *Overblijfsels van Geheugchenis* van Coenraet Droste [2]). In die berijmde autobiographie van een tijd-

---

1) Zie een bericht van een eb van 12 uur op de kust van Texel op 22 Februari 1885 in de Nieuwe Rotterd. Courant van 24 Februari 1885. Vgl. Notulen der vergadering van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, 14 April 1885, aangehaald Gids 1886, dl. III, blz. 267. Van een onregelmatige eb en vloed gewaagt ook Chamberlain in een brief aan Carleton uit Londen, 11 Februari 1622/3 (Birch, Court and Times of James I, v. II, p. 362): „The lest week here were strange tides, for in a very calm time, it ebbed and flowed thrice in twelve hours. But the greatest wonder was, that it continued so two or three days, which I have not known or heard of before. It breeds much talk among the vulgar; and even at court it is said that some that were never noted to be superstitious are somewhat appalled at it". Een soortgelijk wonder had plaats in September 1469, toen Lodewijk XI zijn broeder Karel van Berry op een brug over de Sèvre ontmoette (zie den brief van den koning bij Duclos, Hist. de Louis XI, t. III, p. 302/3. Vgl. Foster Kirk, Charles the Bold, v. II, p. 10).

2) Door Fruin uitgegeven voor de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde in hetzelfde jaar waarin hij het opstel schreef. (N. v. d. R.)

genoot worden de veldtochten van 1672—1677 beschreven en onder andere ook de belegering van Maastricht in 1676, die wegens het aanrukken van Schomberg moest worden opgebroken. Bij die gelegenheid wordt dan [1]) het volgende gezegd:

„Dezelfde Maerschalk was 't, die toen dien tocht geboodt,
Die voor drie jaeren tijts socht in de Maes te landen
En door 't ontscheepté volk den Haeg zelfs aen te randen;
Dat door een wonderwerk de Hemel heeft belet,
Die door een dubbelde eb hem heeft terug geset".

In de tweede uitgaaf staat bij deze plaats op den kant: „2 Augustus 1679", natuurlijk een drukfout, die dan ook in het exemplaar van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde door den schrijver eigenhandig verbeterd is in: „2 Augustus 1673". Dat hij dit jaar inderdaad bedoelde, blijkt uit zijn zeggen: „voor drie jaeren tijts", en uit zijn vermelding van Schomberg als den generaal der landingstroepen. Want hoewel De Jonge, op gezag van Hume, ook in 1672 de landingstroepen op de Engelsch-Fransche vloot door Schomberg laat kommandeeren, was dit toen het geval niet. Geen twijfel dus, of volgens Droste is het wonder niet in 1672 maar in 1673 te stellen. Nu is zijn gezag wel niet zoo groot, dat ik op grond daarvan een algemeen aangenomen tijdsbepaling in twijfel zou trekken, maar het gold hier een nog onzekere zaak, en ik achtte daarom een nader onderzoek niet overbodig.

Ik begon met de pamfletten van 1673 door te zien, of ik daarin ook iets ter bevestiging van Droste's tijdsbepaling kon ontdekken, maar te vergeefs. Eveneens vruchteloos zocht vervolgens op mijn verzoek Mr. A. J. Enschedé in de *Haarlemsche couranten* van dien tijd naar eenig bericht. Eindelijk vond ik toch wat ik zocht, in den *Hollandschen Mercurius* van 1673. De *Mercurius* is, zooals men weet, een historisch jaarboek, dat kort na het einde van elk jaar te Haarlem bij Pieter Castelijn verscheen; de opdracht voor den jaargang van 1673 is gedagteekend 1 Juni 1674, vóór welken dag het boek waarschijnlijk geheel afgedrukt en voor de uitgaaf gereed heeft gelegen. Wij hebben dus inderdaad met een gelijktijdig verhaal der gebeurtenissen te doen. In den *Mercurius* nu lezen wij [2]):

1) Blz. 128.
2) Blz. 133.

„Den 2den Augustus [den eigen dag, dien Droste noemt] in den laten avond vertoonde zich des vyants vloot noch voor de Maes, komende zelfs drie kitsen binnen de ondiepten in de Put, dan mits het stil wiert ende haer gevolg niet konden by haar krijgen, liepen met de ebbe wederom uyt, waaruyt een vreese ontstont dat haere desseyn op den Briel lag. Dog een mist, die er korts daeraen ontstont, belette dit niet alleen, maer oock de Ebbe, die eenige uren langer als ordinaris continueerde".

Dat deze ebbe geen andere is dan die der overlevering, niettegenstaande het verschil in tijdsbepaling, dunkt mij buiten twijfel. Men kan wel is waar, naar het voorbeeld van bijbelsche exegeten van voorheen, aannemen, dat er twee buitengewone ebben, een minder lange in 1673 en een van dubbelen duur in 1672, hebben plaats gehad; maar ik behoef die tegenwerping niet te bestrijden voordat zij wordt geopperd. Gerardt Brandt, aan wiens aandacht het bericht van den *Mercurius* niet ontgaan was, aarzelt niet het op de overlevering te laten slaan. Na het, in zijn *Leven van De Ruyter* [1]), bijna woordelijk te hebben overgenomen, voegt hij er deze aanmerking bij: „Dan anderen meenen dat dit wonderlijck beletsel op andere tijden voorviel". Het is opmerkelijk, dat hij, die overeenkomstig de gevestigde voorstelling de wonderlijke gebeurtenis eerst, als in Juli 1672 voorgevallen, breedvoerig had besproken, thans zich zoo aarzelend uitlaat over de twee uiteenloopende tijdsbepalingen: „sommigen verhalen . . . . dan anderen meenen" [2]). Volgt hier niet uit, dat hij zelf in het onzekere verkeerde en zich zonder genoegzame reden aan de overlevering hield? Een ander, die het voorval insgelijks in 1672 plaatst, de Engelsche bisschop Burnet, beschrijft het met omstandigheden, die zich niet in dat jaar maar wel in het volgende hebben voorgedaan, en is dus zijns ondanks ook een getuige tegen de overlevering, die hij volgt. De Engelschen maakten zich gereed te landen, zoo stelt hij de zaak voor, en er waren geen Nederlandsche troepen beschikbaar om het te verhinderen. „So the country was given for lost, unless De Ruyter should quickly come up. The flood returned, which they thought was to end in their ruin. But to all their amazement, after it had flowed two or three hours, an ebb of many hours succeeded, which carried their fleet again

1) Blz. 844.

2) De plaats van Brandt wordt ook door De Jonge, in een noot op blz. 401, zonder eenige opmerking overgenomen.

to the sea. And before this was spent, De Ruyter came in view" etc. [1]). In Juli 1672 kon onmogelijk de komst van De Ruyter tot afweer van een landing worden verwacht, want na den slag bij Solebay was onze vloot gedeeltelijk onttakeld en verder, volgens de uitspraak van den vlootvoogd zelf, niet bij machte om den vijand het hoofd te bieden. In het begin van Augustus 1673 daarentegen lag De Ruyter op Schooneveld met een machtige vloot, waarmee hij weldra voor Scheveningen verscheen, den vijand ging opzoeken en bij Kijkduin bevechten. Van haar dichterlijke optooiing ontdaan is dus de voorstelling van Burnet juist, indien de ebbe in 1673 plaats had, maar volstrekt onwaar, indien zij in 1672 gesteld moet worden. De ooggetuigen, van wie hij zegt de toedracht vernomen te hebben, („I had it from many eyewitnesses, and no doubt was made of the truth of it by any at the Hague") zullen dus op de gebeurtenissen van 1673 het oog hebben gehad.

Keeren wij thans tot het bericht van den *Mercurius* terug en geven wij acht op hetgeen er naar zijn zeggen eigenlijk gebeurd is, dan verwonderen wij ons niet langer dat de *Haarlemsche Courant* en de gelijktijdige pamfletten er van zwijgen. De zaak had weinig te beduiden gehad, en verdiende nauwlijks vermelding, zoolang zij een gewoon natuurverschijnsel bleef. Als zoodanig stond een langdurige ebbe gelijk met een plotseling opgekomen mist en met een hevigen wind. Maar het volk wist niet dat de ebbe soms zooveel langer dan gewoonlijk aanhoudt, en zag in het, naar zijn meening, eenige verschijnsel een wonder Gods. Als wonder werd het, hoe onbeduidend op zich zelf, allermerkwaardigst. „Een ieder", zegt Brandt, „had er den mond vol van, als een bewijs der Goddelijke hulpe, en vele predikanten maakten er in de wekelijksche bidstonden gewag van". Zoo vormde zich van zelf het volksverhaal, gelijk Burnet het eenige jaren later in al zijn kleuren schildert.

Ontegenzeggelijk moet de verheffing van het natuurverschijnsel tot wonder al spoedig hebben plaats gehad, want, wij merkten het reeds op, als natuurlijke gebeurtenis was het niet gewichtig genoeg om in de geheugenis der menschen lang bewaard te blijven. Toevallig kunnen wij verzekeren, dat de herschepping nog in den loop van het jaar voltrokken is. Dit blijkt uit een merkwaardig zangstukje van Aernout van Overbeke, waarop Frederiks [2]) het eerst op-

1) History of his own time, Clarendon-edition, v. I, p. 579.
2) Navorscher 1878, blz. 305.

merkzaam heeft gemaakt. Het is vervaardigd bij gelegenheid van de *Blijde Inkomste van den Prince van Oranje* (in Den Haag, den 8sten December 1673) *na het innemen van de stadt Bon*. Het bezingt de groote bedrijven en gebeurtenissen van den veldtocht en daaronder, hetgeen de tijdsbepaling van Droste opnieuw bevestigt, ook de dubbele ebbe:

„'t Water, 't water, 't water most cours verandren,
En leerde tweemael ebben,
Op 't vermetel voornemen der Eng'landren
En 't landen der Eng'landren;
't Heeft sigh van d' oude pligt ende natuer ontslagen,
Om na Godt's wil sigh in alles te gedragen [1])."

Wij zien in deze dichtregelen de overlevering reeds gevormd, een half jaar nadat het feit was voorgevallen, waarvan zij is uitgegaan. De dubbele ebbe is een wonder geworden, door God verordineerd om de landing der Engelschen te beletten.

Maar welke poging om te landen is er door belet, die van 1673 of die van het vorige jaar? De geschiedenis had zoo weinig acht geslagen op de gebeurtenissen, en er zoo ter loops slechts gewag van gemaakt, dat zij de overlevering niet bond; en deze kon niet twijfelen, als haar de keus tusschen de beide jaren werd gelaten. Indien God om Nederland te redden een wonder had gedaan, kon het wel niet anders, of hij had het gedaan toen het land naar menschelijke berekening verloren scheen, en niet nadat het hevigste gevaar al geweken was en de zaken zich ten goede hadden gekeerd. Reeds had het geloof in den plotseling opgestoken stormwind, die in Juli 1672 het landen van den vijand belet had, een bijzondere beschikking der Voorzienigheid erkend; de dubbele ebbe voegde zich van zelf nevens dien storm; de een bevestigde het bovennatuurlijke karakter van den ander. Valckenier heeft de

1) Het zangstukje komt wel in de eerste uitgave der Geestige Werken van A. van Overbeke (Amst. 1678) niet voor, maar deze wilde ook niet voor volledig gehouden zijn; de drukker beloofde „aan den lezer" een nieuwe uitgaaf, „soodra ons eenige vermeerdering ter hant gekomen zal zijn". Ook wordt reeds in de eerste uitgave op het zangstukje gedoeld (blz. 190) in het opschrift van een gedicht „aen den Heer van Zuylichem, nadat tot mynent een Blijde inkomst van Z. H. van Bon komende in sijn Ed. presentie was gesongen". — De dichter was den 3den Augustus 1672 uit Indië teruggekeerd en overleed den 6den Augustus 1674; ook dit bewijst, dat het gedicht niet later dan in 1674 kan zijn geschreven.

overlevering, door ze in zijn geschiedboek op te nemen, haar blijvenden vorm verzekerd. Hij beschrijft haar [1]) aldus: „De Engelschen, voor Tessel komende, maakten een aanslag om hetzelfde eiland met alle kracht aan te tasten en zich meester van 't fort te maken; dat haar, zoo den Hemel sulx niet verhoet hadde door een Ebbe, die na 't seggen en tot groote verwondering van de Tesselsche zeeluyden tegen haren natuurlijken cours twaalff uyren duurde, ook geenszins soude mislukt zijn... Dees onnatuurelijke Ebbe wierdt hier ter plaetse alleen en, dat remarquabel is, niet op de Zeeusche kust, waar de Nederlandsche vloot lag, aanstonds gevolgt van zoo vehementen storm uyt den Noort-Westen, dat de Engelschen de Hollantsche kust niet genoeg konden mijden, die zij voorheen hadden getracht aan te doen". Wij zien hier de omstandigheden, waaronder bij de twee verschillende gelegenheden een landing mislukt is, tot een geheel samengesmolten. Op gezag van Valckenier hebben alle latere schrijvers het verhaal in denzelfden vorm herhaald. Eerst ons kritisch onderzoek heeft weer gescheiden wat niet bijeen hoort, en bewaarheid wat waar is. Er heeft werkelijk een langdurige ebbe plaats gehad, maar in 1673, en geenszins in strijd met den gewonen loop der natuur.

Er blijft ons ten slotte nog over na te gaan, of de lange duur dier ebbe werkelijk de gewichtige gevolgen heeft gehad, die de overlevering er aan toekent, en de oorzaak is geweest, dat het plan om op onze kust te landen, in Augustus 1673, is opgegeven. Dat men in Den Briel op dien tijd voor een landing vreesde en het afhouden der Engelsche vloot gedeeltelijk aan de buitengewoon langdurige ebbe toeschreef, is ons uit den *Hollandschen Mercurius* gebleken. Maar was die vrees al dan niet gegrond? Zij was het niet. Wij hebben ons slechts te herinneren, dat De Ruyter met zijn machtige vloot zeilree lag op Schooneveld, om in te zien, dat de Engelschen er niet ernstig aan denken konden om aan den mond der Maas een landing te wagen. Zij bedoelden vooralsnog niet meer dan Holland in onrust te houden. Wel waren zij voornemens een landing te beproeven, doch eerst nadat zij in een zeegevecht onze vloot geslagen zouden hebben en meesters van de zee zouden zijn. Wicquefort, die staatsman was zoowel als geschiedschrijver, en dus weet te onderscheiden tusschen hetgeen doenlijk en onmogelijk is, zegt naar waarheid, dat de Engelschen voorhadden te landen, „après que l'avantage d'un combat les

---

1) Verwerd Europa, dl. I, blz. 809.

auroit fait maistres de la mer" [1]), en dat zoolang geen slag geleverd was, onze kust genoegzaam beveiligd werd door onze vloot, die in last had „de se poster en sorte qu' elle pust charger l'armée Angloise, lorsqu' elle seroit occupée a debarquer ses gens pour faire descente" [2]). De juistheid van deze voorstelling wordt buiten twijfel gesteld door een depêche van den Franschen gezant aan het Engelsche hof, Colbert Croissy, van 25 Mei, waarin hij zegt: „Aussitôt que la flotte aura obtenu quelque avantage considérable sur les Hollandois, le Duc de York s'embarquera avec toutes les troupes, qui sont propres pour une descente" [3]). Later was, in plaats van den hertog van York, Schomberg met het bevel over de troepen belast, doch in de hoofdzaak was het plan hetzelfde gebleven, en dat wisten de Prins en de Staten ook van goederhand. Den 30sten Juli schreef Fagel aan De Ruyter, dat er uit Londen een betrouwbare missive van den 24sten ontvangen was, „houdende dat den Konink van Grootbrittanje dessins hadde van zijn vloot wederom in zee te zenden en het gevecht voor de derde maal te hervatten; dat Zijne Majesteit met éénen ordre had gegeven om een goede quantiteyt infanterye in kleyn vaartuigh te embarqueeren, met intentie om een landinghe te doen en voorts te rooven en te branden, en dat men dat vaertuigh onder de bescherminge van de groote vloot zoude laten zeilen ende gedurende 't gevecht stillekens doen landen, en wel voornamelijck, zoo men konde, omtrent Scheveningen, om den Haagh in confusie te brenghen" [4]). Werkelijk had ook de Engelsche vloot, die in de laatste dagen van Juli uitzeilde, een aantal kitsen en ander klein vaartuig met 8000 man landingstroepen onder haar geleide gehad. Maar de admiraal, prins Robert, die oordeelde dat daardoor zijn bewegingen bemoeilijkt werden, en die bovendien met Schomberg over het kommando twistte, greep het eerste voorwendsel het beste aan om de troepen terug te zenden naar Yarmouth tot na den zeeslag, dien hij wachtte, zoodat de vloot, toen zij den 2den Augustus voor onze kust verscheen, geen troepen meevoerde en geen landing vooralsnog bedoelde [5]).

1) Histoire des Provinces Unies, t. IV, p. 570.

2) Ibid., p. 578.

3) Aangehaald bij Ranke, Englische Geschichte, Bd. IV, S. 429 (Sämmtl. Werke, Bd. V, S. 127).

4) Aangehaald bij Brandt, Leven van De Ruyter, blz. 838.

5) Zie Works of John Sheffield, duke of Buckingham (die onder Schomberg bij dezen tocht diende), v. II, p. 29. Het boek van Sheffield is in ons land zeldzaam. Daarom wil ik er hier uit overschrijven wat op het landingsplan betrekking heeft. „I am apt to believe

Maar dat konden de onzen niet vermoeden; met reden bleven zij vreezen voor het gevaar, dat hun was aangekondigd. Het werd eerst voor goed afgeweerd door den slag bij Kijkduin op den 21sten Augustus, waarin de onzen den vijand meer schade toebrachten dan zij zelf leden, en hem den moed benamen om te landen of om een nieuwen slag te wagen. De vrede van Westminster, een half jaar later gesloten, was de vrucht van dit voor ons zoo roemrijk gevecht. Terecht zegt Ranke [1]) er van: „Ohne als eine Niederlage angesehen werden zu können, war diese Seeslacht doch für Carl II entscheidend. Denn die Ausführung seines Landungsplanes, auf die ihm so viel ankam, war nun nicht mehr möglich". Het is dus aan onze vloot en haar grooten admiraal, niet aan het aanhouden van de ebbe, dat wij de beveiliging onzer kust en den vrede met Engeland te danken hebben. Onze voorouders, die aan Gods wonder de eer gaven, verkeerden in dwaling.

Maar zullen wij ze uit dien hoofde minachtend te recht wijzen, gelijk Van Vloten en Nuyens zich veroorloven te doen? Zullen wij hen „wonderzieke landzaten" noemen, „die uit goedgeloovige wonderzucht aan de dubbele ebbe het denkbeeldig aanzijn schonken," of Calvinisten, „die zich het uitverkoren Israël onder de heidenen waanden te zijn?" Ik voor mij deel zoo min als een van beide schrijvers de wereldbeschouwing der vaderen, maar ik heb toch beter dunk van den oorsprong van hun geloof, gelijk het zich ook in dit wonderverhaal openbaart. Geen eigenwaan, geen zelfverheffing

---

there never was seen before so great a fleet as this of ours when the French squadron join'd with it, convoying 8000 land-soldiers all shipp'd in small vessels, which was some addition to the magnificence of so terrible and yet so goodly a spectacle. [Twist tusschen prins Rupert en M. Schomberg, omdat deze op het scheepje, dat hij zich gekozen had, the Greyhound, de vlag van een zijner regimenten opstak.] Which incited him [prins R.] to command away all the land-forces to Yarmouth, where they lay incamped all summer by the sea-side, without being ever reimbarked or able to do the least service. M. de Schomberg obeyed but took no leave of the Prince, and engaged me presently to carry him a challenge after the expedition was over; which the king prevented". Uit de Letters to Sir Joseph Williamson, p. 129, leeren wij dat de twist tusschen de Engelsche bevelhebbers reeds den 28sten Juli (drie dagen na het uitzeilen) plaats had en dat twee dagen later de landingstroepen al te Yarmouth terugkwamen. „The reason I hear is given for their coming thither is that the Prince did believe the Dutch would, upon our first appearance, come out and fight us, and therefore thought it safest that they should continue at Yarmouth till they saw what the ennemy would doe". Schomberg zelf gaf later dezelfde voorstelling van zaken in een gesprek met Nicolaas Witsen (zie eene aanteekening van Witsen op Commelins Beschr. van Amsterdam, blz. 1214, berustende onder zijn papieren in het archief van Amsterdam).

1) T. a. pl., p. 431 (Sämmtl. Werke, S. 126).

boven andere natiën deed hen gelooven, dat de Heer der Heerscharen met hen ten strijde trok, maar mistrouwen op eigen macht en vertrouwen op de liefderijke Voorzienigheid, die met hetzelfde recht in de lotgevallen der volken als in het leven van een ieder ondersteld mag worden. Niet aan hun bijzondere verdiensten maar aan Gods vrije genade dankten zij hun redding uit den nood, en zij toonden zich, door aan te nemen dat God nog steeds wonderen deed voor die op hem vertrouwden, volstrekt niet wonderzuchtiger den het rechtzinnige Christengeloof meebracht. Dat dit geloof zich in 1672 en 1673 te midden van zooveel rampspoed en benauwdheid, luider en stelliger uitte dan in kalmer dagen, wien kan het verwonderen?

Uit dien hoofde verdient het verhaal der wonderbaarlijke ebbe, nu het zijn historischen grondslag verloren heeft, toch nog steeds in de geschiedenis des vaderlands vermeld te worden, als een blijk van de verootmoediging en de vroomheid van het toen levende geslacht, dat onder de leiding van Willem III en De Ruyter zich wakker weerde en aan het gevaar ontworstelde, maar in plaats van zich op eigen moed en kracht te verheffen, nederig en dankbaar de eer der overwinning aan den Allerhoogste toekende.

(Bijdragen voor Vaderl. Gesch. en Oudheidkunde, Nieuwe Reeks, dl. X, blz. 125 vlg.)

DE GRIFFIE VAN HARE HOOG MOGENDEN [1]).

(1885.)

In een der aanteekeningen, waarmee de uitstekende Van de Wall de door hem uitgegeven *Handvesten van Dordrecht* heeft voorzien [2]), komt een belofte voor, die ik nooit onder de oogen krijg, zonder een gevoel van spijt en teleurgesteld verlangen. Zij luidt aldus: „Na het voltooien dezer Handvesten, zouden wij onzen Landzaaten de eerste Instelling, den Oorsprong, de Magt en het Aanzien van de voornaamste Hollandsche Collegies midsgaders de Hoven van Justitie in een bijzondere verhandeling wel willen mededeelen". Hoe jammer dat de wil hier niet tot daad is geworden! Beter dan iemand anders ware de staatsman-geschiedkundige, die deze colleges in het laatste tijdvak van hun bestaan en ontwikkeling bijwoonde en aan het werk zag, in staat geweest om ons hun aard en lotgevallen te beschrijven. Wat hem heeft weerhouden van zijn voornemen uit te voeren, kunnen wij slechts gissen. Hij heeft de voltooiing van zijn groot werk lang genoeg overleefd [3]) om er tijd voor te vinden. Maar 1795 kwam hem in den weg. De omwenteling veegde al het oude van de baan. De colleges verdwenen, en daarmee waarschijnlijk bij Van de Wall de lust om een boek, dat voor het nieuwe geslacht toch geen dadelijk belang zou gehad hebben, te gaan schrijven. Hoe dit zij, van het toegezegde werk is niets in druk verschenen.

---

1) Naar aanleiding van: De Griffie van Hare Hoog Mogenden. Bijdrage tot de kennis van het Archief van de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden, door Jhr. Mr. Th. Van Riemsdijk ('s Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1885).

2) Blz. 571, noot a—b.

3) Hij overleed in 1808.

Onwillekeurig denk ik aan Van de Wall en zijn voornemen, nu ik het boek van Van Riemsdijk, dat ik juist heb uitgelezen, ga aankondigen. Wel is waar valt de stof, die er in behandeld wordt, buiten den kring, waartoe Van de Wall zich dacht te bepalen. Het is een Generaliteits-instelling, geen college van Holland, waarover Van Riemsdijk ons onderricht. Maar het één is aan het ander nauw verwant, en in aanleg en wijs van behandeling sluit zich het geschrift, dat wij van Van Riemsdijk ontvangen, geheel aan bij het grootere werk dat Van de Wall ons had toegezegd. Wij zouden van geluk mogen spreken, indien de schrijver ons veroorloven wilde zijn werk als de eerstelinge te beschouwen van een gansche reeks, die ons schadeloos zou stellen voor het gemis van wat de Dordtsche burgemeester verzuimd heeft ons te schenken. Hij, aan het hoofd van het Rijksarchief geplaatst, is onder de thans levenden daartoe zeker de aangewezen persoon.

De aanleiding, die hem tot het schrijven van deze verhandeling heeft gebracht, is een geheel andere dan die er Van de Wall toe bewogen zou hebben. Hij werd er toe geleid door de behoefte aan een vast systeem bij het inrichten en rangschikken van een voornaam gedeelte van het Rijksarchief. Het besluit, waartoe hij komt en dat hij ons aan het eind van zijn boek meedeelt, is voor hem de eigenlijke vrucht van zijn onderzoek. Want zeer terecht heeft hij het systeem, dat hij volgen zou, niet gevraagd van de bespiegeling maar van de geschiedenis. Om de vraag te kunnen beantwoorden, hoe het archief der Staten-Generaal het doelmatigst zou worden ingericht, heeft hij eerst het antwoord gezocht op de vraag, hoe de Staten-Generaal indertijd hun papieren schikten en bewaarden. Dat onderzoek heeft hem geleid tot de bevestiging der uitspraak van R. J. Schimmelpenninck, waarop Vreede [1]) reeds de aandacht had gevestigd, „dat er mogelijk geen cancelarij in Europa was, waarin alles in zoo volmaakte orde gevonden werd”. Het verstandige besluit, op deze ervaring gebouwd, houdt dan ook in: zoo weinig mogelijk te veranderen aan de oorspronkelijke indeeling en samenvoeging, en alles, zoover het doenlijk is, te laten in de orde, waarin wij het van de voorvaderen hebben geërfd. Ik juich dit plan volmondig toe. Menige chaos is ontstaan ten gevolge van den onberaden lust om doelmatiger te ordenen dan zij gedaan hadden, die den voorraad wel zoo goed kenden en overzagen als de betweters, die het

1) Geschiedenis der Nederlandsche Diplomatie, dl. I, blz. 64.

ondernamen hun werk, de vrucht van jarenlange ondervinding, nog eens vlugweg over te doen. Van de bedachtzame beheerders van ons Rijksarchief was zulk een roekeloos bestaan wel niet te vreezen: toch is het ons aangenaam bij deze de geruststellende verzekering op nieuw te ontvangen.

Maar genoeg over het besluit, dat inzonderheid voor onze archivarissen van belang is. Den geschiedkundige is het meer te doen om het voorafgegane onderzoek, waaruit wij de griffie met haar beambten van nabij leeren kennen, zooals zij tijdens de republiek der Vereenigde Nederlanden bestond. Ik zal mij de overbodige taak niet opleggen om in bijzonderheden na te vertellen, wat ons in de opeenvolgende hoofdstukken wordt ontvouwd. Ik kan volstaan met de verzekering, dat een ieder, die onze geschiedenis niet maar uit de tweede hand, maar zelf uit de echte bescheiden wil leeren kennen, het geheele boek van het begin tot het eind zorgvuldig lezen en herlezen moet. Hij zal er in weinige uren zonder moeite uit leeren, wat mij en mijn tijdgenooten zeer veel nasporen en overleggen heeft gekost voor wij het meester waren, en nog menige bijzonderheid buitendien, die ik eerst na de voorlichting van Van Riemsdijk juist ben gaan begrijpen.

De eenige algemeene aanmerking, die ik mij wil veroorloven, is volstrekt geen verwijt. Het plan van den schrijver, dat, zooals ik zeide, op een praktisch doel afgaat, verbood hem uit te weiden op het historisch gebied, zooals wij hem anders gaarne hadden zien doen. Zijn boek zou levendiger en onderhoudender geworden zijn, indien hij de veranderingen, door de Staten in de bevoegdheid van hun griffier en in de behandeling en de bewaring van hun akten op de griffie gebracht, uitvoeriger uit den gang van zaken en den loop der gebeurtenissen had verklaard, en tot opheldering gebruik had gemaakt van de historische anecdoten, die geschikt zijn om een duidelijke voorstelling te geven van de wijs, waarop de zaken werden behandeld, van de misbruiken die waren ingeslopen en van de middelen waarmee deze werden bestreden. Op een van die anecdoten doelt de schrijver [1]), maar zonder er zijn voordeel mee te doen. Aan het eens afgebakende bestek is hij tot het eind getrouw gebleven.

De waarde van het boek wordt nog verhoogd door de instructiën en reglementen, die er aan zijn toegevoegd, en het gebruik wordt gemakkelijk gemaakt door een zeer doelmatig ingericht zaakregister.

1) Blz. 22.

Als toegift op deze korte aanbeveling voeg ik er nog een enkele opmerking aan toe, naar aanleiding van hetgeen [1]) over het grootzegel der Staten-Generaal wordt gezegd. In de resolutie, aldaar aangehaald, waarbij voorgeschreven wordt wat de stempel zal verbeelden, wordt tot tweemaal toe gesproken van „dix sept flesches (signifiant les dix sept provinces) liées d'ung roulet". Sedert is de pijlbundel, gelijk men weet, steeds het zinnebeeld der eendracht bij de Staten gebleven. Van Riemsdijk merkt hierbij op: „Als een zinspeling op de Nederlandsche gewesten was het toenmaals niet iets nieuws, daar het in dien zin reeds onder Karel V gebruikt was", en ten bewijze beroept hij zich op een plaats in Juste's *Histoire des Etats Généraux* die, naar het mij voorkomt, weinig afdoet. Immers er staat alleen vermeld, dat Gattinara, de kanselier van Karel V, de Staten tot eendracht aansporende, hen vermaande „de se souvenir de l'exemple de la trousse de flèsches bien liée, qui leur avait été rappelé autrefrois à l'assemblée d'Anvers". Ik kan hierin volstrekt geen zinspeling op de Nederlandsche gewesten in het bijzonder bespeuren. Wat was natuurlijker dan dat een vorst, die zijn onderdanen tot eendracht vermaant, hen wijst op de welbekende fabel van Aesopus, uit Plutarchus, naar het schijnt op het einde der Middeneeuwen, algemeen bekend [2]), als een sprekend voorbeeld. Mij dunkt, het is niet aan te nemen, dat de herinnering aan deze vermaning van den keizer de aanleiding zal geweest zijn, die de Staten zooveel jaren later tot het kiezen van hun zinnebeeld heeft gebracht. Daarvoor liggen mijns inziens veel waarschijnlijker redenen voor de hand. De pijlbundel prijkte reeds sedert den tijd van Ferdinand en Isabella op de realen van Castilië, een bundel (un haz de flechas) van meestal zes, maar soms ook vijf of zeven pijlen [3]). Aan het getal, meen ik, moet niet gehecht worden, want had het iets te beteekenen gehad, dan zouden waarschijnlijk altijd vijf pijlen zijn afgebeeld, evenals op andere muntstukken van dien tijd vijf wapens voorkomen: die van Leon, Castilië, Aragon, Sicilië en Grenada. Naar het voorbeeld dier realen nu hadden in 1564 de groote heeren van Nederland, die tegen den kardinaal van Granvelle

1) Blz. 143.

2) Aesopus in zijn *Γεωργοῦ παῖδες* spreekt nog van geen pijlen maar van staven, *ῥάβδοι* Plutarchus, De garrulitate, p. 511 c, noemt in plaats van den boer een koning der Scythen, Scilurus, en verandert de staven in werpspietsen, *δοράτια*

3) Vgl. Aloiss Heiss, Descripcion general de las monedas Hispano-cristianas, t. I, p. 109.

samenspanden, op de livreien hunner bedienden [1]) (in plaats der zooveel aanstoot gevende zotskapruinen) den pijlbundel te laten borduren. Gevraagd wat zij daarmee hadden voorgehad, antwoordde Egmont later: „que cela sembloit estre une chose conforme à la devise des roys d'Espaigne" [2]). Ik acht het hoogst waarschijnlijk, dat het deze voorbeelden, dat van de Castilische munt en het andere van de livrei der Nederlandsche grooten, waren, die in 1578 door de Staten-Generaal zijn nagevolgd. Er mag zijn bijgekomen dat de fabel, in den vorm dien Plutarchus er aan gegeven had, van algemeene bekendheid was geworden, ook in Nederland, sedert Erasmus ze onder zijn *Apophtegmata* [3]) had opgenomen. Opmerkelijk is ook het getal der pijlen in den bundel. Hoe men aan de onderscheiding van juist zeventien provinciën mag gekomen zijn, is mij niet volkomen duidelijk. [4]) Na de onderwerping van Gelderland voert Karel V veel meer dan zeventien titels van Nederlandsche landschappen [5]). Welke men moet weglaten om de bedoelde zeventien over te houden, is voor mij nog niet uitgemaakt, al heeft ook Wagenaar [6]) een keus gedaan, die zich wel aanbeveelt. Zoo veel is zeker, dat vóór 1578 het getal al vast stond. Het bekende geuzenlied van 1572 heft aan: „Ras seventien provincen, stelt u nu op den voet" [7]).

Van Riemsdijk prijst de artistieke bewerking van het zegel in sterke bewoording: het zou zegt hij in het midden der 17de eeuw moeilijk door iets schooners te vervangen zijn geweest. De Staten van Holland van 1579 waren er minder mee ingenomen [8]), zij misprezen het als groot en ongeschikt. Maar waar is het ook, dat zij vreesden voor het misbruik, dat de Staten-Generaal er van maken konden om er schuldbrieven mee te bezegelen, die

1) Papiers d'état de Granvelle, t. VII, p. 495.

2) Bavay, Procès du comte d'Egmont, p. 233.

3) Vgl. Acten van den vredehandel te Colen, blz. 6 (Bijdr. en Meded. Hist. Gen., dl. IX, blz. 403). Zie ook bij Gachard, Corresp. de Guill. le Tacit., t. IV. p. 148, den brief van Willem van Oranje tijdens de Pacificatie. Ook Granvelle in een brief van 27 Mei aan Parma (Corresp. t. VII, p, 405—408), om dezen aan te sporen tot het zaaien van verdeeldheid.

4) Vgl. Fruins opstel De Zeventien Provinciën, hiervoor blz. 1 vlg. N. v. d. R.)

5) Papiers d'état, t. III, p. 319—326.

6) Dl. XV, blz. 257.

7) Van Vloten, Nederlandsche Geschiedzangen, dl. II, blz. 20. Sprekende over de Pacificatie van Gent onderscheidt Morillon (Corresp. de Granvelle, t. VI, p. 152) de vijftien van de twee: Holland en Zeeland (vgl. hierover wat Fruin later schreef in zijn opstel De Zeventien Provinciën, hiervoor blz. 9. N. v. d. R).

8) Wagenaar, dl. VII, blz. 280.

gedeeltelijk voor hun rekening zouden komen, en die vrees kan allicht op hun smaak van invloed zijn geweest. Althans ik ben het eens met Van Riemsdijk, dat de Staten over hun stempelsnijder tevreden mochten zijn, evenzeer als over hun medelid, wie hij geweest zij, die hun een zoo wel gekozen zinnebeeld had aanbevolen. De prins van Oranje zinspeelt er op in zijn *Apologie* van 1581" [1]: „Mais faictes, faictes, Messieurs, que ce ne soit pas de parolles ni par escrit, mais qu'en effect vous executiez ce que porte vostre trousseau de flesches liez d'un seul lien, que vous portez en vostre seau".

En hiermede nemen wij afscheid van den schrijver en van zijn boek. Moge het zijn op spoedig wederontmoeten!

(Nederlandsche Spectator 1885, blz. 411.)

---

1) P. 138.

OVER DE POLITIEKE WEDDINGSCHAPPEN VAN VOORHEEN.

(1890.)

Wat het groote publiek van de naaste toekomst verwacht blijkt in onzen tijd uit het rijzen of dalen der effecten. Als er gevaar bestaat voor oorlog, dan verkoopen zij die vreezen, en hebben dezen de meerderheid boven hen die niet vreezen en daarom geneigd zijn te koopen, dan dalen de koersen, minder of meer al naarmate de vrees minder of meer is. Begint er gedurende den oorlog uitzicht te komen op vrede, dan kan men uit het meer of minder stijgen der koersen afleiden, of de verwachting min of meer stellig is bij het publiek. Ik heb geen meer voorbeelden noodig om duidelijk te maken wat ik bedoel.

De lust in zulk speculeeren is natuurlijk geen eigenaardigheid van onzen tijd; hij is van alle tijden, ook van toen er nog geen effecten waren of althans geen handel in effecten gedreven werd. Van welke middelen bediende zich die lust toen om zich te voldoen? Op die vraag zal ik het antwoord geven in een reeks van aanhalingen.

De oudste ontleen ik aan de *Divisie-kroniek* [1]). Karel de Stoute was voor Nancy gesneuveld, maar velen konden en wilden zulk een ramp niet gelooven: „Ende veel gecke luyden seyden daerna menich jaer dat hy noch leefde; sommighe seyden dat sy hem gesien hadden, ende sy wedden ende deden groote coopmanschappe op sijn leven ende wedercomen; maar eylaas hij was dood ende en quam niet weder".

Behoef ik u te zeggen dat die gekken van de 15de eeuw, zoo

---

1) Bk. XX, c. 92.

zij in de omstandigheden van de 19de geleefd hadden, à la hausse hadden gespeculeerd? Want wat is speculeeren in den grond der zaak anders dan wedden op hetgeen men verwacht, hetzij goed, hetzij kwaad? Maar niet zoo terstond is het ons duidelijk hoe zij op het leven van hun hertog groote koopmanschap konden drijven. Een vonnis van Alva's Bloedraad zal het ons duidelijk maken. Onder de burgers van Naarden, die bij vonnis van 5 April 1568 vóór Paschen veroordeeld werden, was zekere Jan Reyersz. Baruelet, wiens misdrijf aldus beschreven wordt [1]). „Il a vendu à feu Adrien Petersweren, bourgeois dudit Naerden, certaine marchandise à payer quant les Pretres ne diroyent plus messes ou quant ils seroyent mariez". Een ander vonnis, tegen een der 41 Enkhuizers die den 22 October werden veroordeeld [2]), geeft nog meer bijzonderheden: „Cornille Jansz. (a) donné seize florins pour en recevoir trois fois aultant, quand tous les Pretres et Moynes seroyent massacrez [3])".

De gekken van den tijd van Karel den Stoute hadden niets anders gedaan dan deze overmoedige Geuzen een eeuw later deden. Zij hadden verkocht onder voorwaarde van de (zeker bovenmatig hooge) koopsom eerst te ontvangen als hun hertog weer te voorschijn zou gekomen zijn. Het was denkelijk wel niet enkel speculatiegeest die hen hiertoe dreef, een zekere bravade zal er wel bij in het spel geweest zijn.

Zoo vatte het ook de beruchte Broer Cornelis op, de minderbroeder, die te Brugge met zijn preeken zooveel aanstoot aan de ketters gaf. „Ba", zei hij in zijn sermoen van 2 Juli 1568, „sy derven wel vryelijck op de volle Beurse ende op de Borght geldt daerop verwedden, dat Duc d'Alva niet levende uyt Vrieslant geraken en sal". De graaf van Arenberg was er bij Heiligerlee

1) Marcus, Sententiën, blz. 47.
2) Ibid., blz. 127.
3) In 1589 verkocht Gilles van Coninxloo schilderijen, „te betalen als men sal mogen in die stadt van Antwerpen vrye woninghe hebben ende exercitie van de gereformeerde religie" (Oud Holland, jg. III, blz. 36). — In 1594 ontving Arent van Dorp van Hendrik Wissel 300 Caroli-guldens om daarvoor 50 maal 300 guldens terug te geven, „indien de stadt van Rome by mijn leven of by 't leven van den voorsz. Wissel geus wordt" (Brieven van Van Dorp, uitg. De Van der Schueren, dl. I, blz. XLI). — In hetzelfde jaar belegerde Verdugo Coevorden, waarin hopman Ewsum kommandant was. Die van Zwolle wantrouwden dezen: „hebbende anders geenen gront als dat Eevsum vier paarden hadde gelevert aan Liaukema, met beding dat hy deselve om niet soude hebben, indien Coevorden voor oft op Paeschen overging; indien niet soude hy vierhondert rijksdaelders daervoor betalen, waerop Liaukema sijn handtschrift gaf...." (Van Reyd, blz. 224).

gebleven: dat gaf den Geuzen den moed, den overmoed, voor hun gewaagde weddingschap. Wij hebben al uit de sententiën van den Raad van Beroerten gezien, dat zij zoo doende meer dan hun geld op het spel zetten. En zij verloren hun weddingschap. De hertog van Alva keerde van Jemmingen triomfantelijk terug.

Dat niet allen, althans onder de vrome gereformeerden, dit spel konden goedkeuren, dat sommigen om godsdienstige redenen het stellig afkeurden, blijkt ons uit een brief, den 1sten October door Lieven de Herde uit Vlissingen aan het consistorie van de Nederlandsche kerk te Londen geschreven [1]). „Ick soude wel meer schryven (zoo eindigt hij) maer beduchte my dat onseecker sijn soude. Wat soude ick dan anders wtgerecht hebben dan, soo mijn schryven onder den man quam, veel weddens op de Beurs den mont gheopent hebben, om te wedden up de ghenade Godts in de plaetse van dancken ende bidden: dwelk een gruwel voor Godt is". Maar dat was een uitzondering: de meesten hunner en zelfs de magistraten bedienden zich van dit waagspel als een middel om geld te bekomen. In 1574 was Middelburg door de Geuzen, die het belegerden, zoo benauwd, dat het op redelijke voorwaarden zocht te capituleeren. De belegeraars wisten dat het zich onvoorwaardelijk zou moeten overgeven, indien zij nog een dag of acht geduld hadden. Maar die van Veere en Vlissingen wilden terstond onderhandelen omdat ook hun middelen waren uitgeput, „ende wisten oock nyemanden meer te vinden, die cent pour cent op Middelburg geux te mogen winnen, yet meer wilde uytleggen" [2]). Zij vonden niemand die hun à contant geld wilde leenen op voorwaarde van het dubbel terug te krijgen, als eens Middelburg in handen der Geuzen geraakt zou zijn.

Wij zien hier het verband, dat tusschen het krediet der gemeenten en van den staat en van den lust der financiers om op den voorspoed van dezen te wedden noodzakelijk bestond, duidelijk uitkomen. Dat ook het wedden der vermogenden op de volksmeening een zekeren invloed oefende, doet de geschiedschrijver Van Reyd ons opmerken [3]). In 1587 was de algemeene aandacht gevestigd op de onderhandelingen, die tusschen Elisabeth van Engeland en Phi-

---

1) Door Hessels gedrukt in zijn Ecclesiae Londino-Batavae Archivum, II, p. 436.

2) Brieven enz. van A. van Dorp, uitg. De Van der Schueren, dl. I, blz. 134. — Bij acte van 9 Juli 1646 schonk Jan Soete aan de aalmoezeniers te Leiden een acte van f 100, die Jan Hubrecht hem betalen zal zoodra de stad Antwerpen onder het gebied van de Staten der Vereenigde Provinciën zal gekomen zijn (Protocol van den notaris Ouverman te Leiden).

3) Blz. 107.

lips van Spanje gevoerd werden. Er was den Spanjaarden aan gelegen dat men hier geloofde dat zij tot vrede zouden leiden, en zij werkten in dien zin: „Wt des vyants steden quam het geroep onder de coopluyden in Hollant ende Zeelant dat het ghewisselijck vrede soude worden, die treffelycke wedschappen daerop deden: somwylen vont men er soo eenen die ettelycke duysent guldens dorste verwedden, dat het ghewisselijck vrede soude worden, 't welk sonder eenig ander grondt ghenoegh was om den ghemeenen man een saeck in te beelden daerna hy doch verlangde: niet denckende dat d'inbeeldinghe van vrede den vyandt soo nut was, dat hy se om weinig gelts niet wilde laeten vergaen ende lichtelijck coopluyden uytmaecken konde, om op zijn ghevaer te wedden".

Dus verdenkt Van Reyd de Spaansche regeering, dat zij de Antwerpsche kooplieden op haar risico weddingschappen voor den vrede liet aangaan, om op deze wijs de volksmeening in Holland en Zeeland te bewerken. Een echte beursmanoeuvre, als die waarvan men tegenwoordig nog wel deze of gene regeering hoort betichten [1])!

Om zich tegen diergelijke schadelijke kunstgrepen te vrijwaren, vaardigde de stad Amsterdam den 8sten December 1601 een keur tegen het politieke wedden uit en verbood, „dat niemandt van nu voortaen op 't innemen van eenighe steden of sterckten, leven van Princen, reysen, ofte eenige andere conditiën, hoedanich die sullen mogen weesen, geld uytdoen ofte nemen sal moghen, ... sonderlingh indien de conditiën tot nadeel van 't gemeene beste ofte anders onbehoorlijck bevonden worden te zijn" [2]).

Nog één trek moet ik aan het overigens reeds duidelijk genoeg uitgewerkte beeld der toenmalige speculatie toevoegen. Er waren ook toen, evenals later, staatslieden, die, wetende wat gebeuren zou, speculeerden zonder gevaar te loopen. De Fransche gezant De Buzanval komt er in een brief aan den minister De Villeroy, van 4 Januari 1599, voor uit dat hij dit gedaan heeft: „On me dit hier qu'il se faisoit des gageures à Amsterdam que la paix [de Vervins] se romperoit entre les deux Roys [d'Espagne et de France] avant la fin de cet an: j'y ay envoyé expres cent escus

1) Op het eind van December 1601 was er een gerucht, dat Oostende zou capituleeren, „soodat die van Gent.... als van een gewonnen stat hadden getriomfeert ende die van Antwerpen alomme geschreven om groot gelt te verwedden" (Duyck, dl. III, blz. 240). — In 1607 deed men in afwachting van het Bestand „ter beurze tot Antwerpen op den peis openlijck weddingen" (Van der Kemp, Maurits van Nassau, dl. III, blz. 100).

2) Handvesten van Amsterdam, f°. 107.

pour maintenir le contraire, avec bonne esperance qu'ils m'en profiteront trois cens" [1]).

Nu ik toch met dit onderwerp bezig ben, wil ik nog iets meedeelen van een ander soort weddingschappen, ik bedoel van zulke waarin de politiek geen rol speelt. In de 17de eeuw kwam de gewoonte in zwang, die wel nog niet heeft opgehouden, om te wedden op hetgeen waarvan men het tegendeel wenscht. In het *Dagboek* van Pieter de Graeff (waaruit ik vroeger [2]) meer heb meegedeeld) vond ik daarvan verschillende voorbeelden [3]): ik zal er slechts één aanhalen: „Monfrère Deutz gegeven 3 ducatons, op conditie: byaldien mijn huysvrouw nu in de eerste met Godt aenstaende kraem komt te leggen en te baren een jonge soon, 6 ducatons weerom sal geven, doch byaldien een dochter is, de 3 ducatons behouden". Vreemder zijn de weddingschappen, waarvan ons Constantyn Huygens de zoon, in zijn *Journaal*, een paar proeven heeft bewaard. Op den 26 Juli 1678 teekent hij aan [4]): „Boreel me dit qu'à Amsterdam, ou ceux du Magistrat se picquoyent d'estre tousjours reguliers dans leurs actions, on avoit trouvé à ce que Mr. Van Beuningen [de zonderlinge staatsman] avoit acheptè des fonds pour bastir, à condition de les payer prestre, mort, ou marié, et les avoit revendu pour de l'argent comptant".

Van Beuningen had geen plan om priester te worden, ook niet, op dien tijd, om te trouwen: de bouwgrond zou dus naar zijn berekening eerst bij zijn dood betaald worden, hij verkocht hem weer à contant, en won zoodoende de rente voor zoolang hij leefde. Dat vond men te Amsterdam niet *fair*. Maar juist dat Boreel dit laatste er bijvoegde toont, dat die manier van doen niet zoo ongewoon was. Elders, vijftien jaren later, teekent dan ook Huygens een tweede voorbeeld aan [5]): „Van Loon verkocht een peerd, daar hy 90 pistolen voor had konnen krijgen, aen Blonte Benting, sone van den drost van Zallandt, voor 120 guynes, te betalen mort, avancé ou marié". Bentinck had al blijkbaar even weinig plan om te trouwen als Van Beuningen, en even weinig hoop op bevordering als deze gedachte om priester te worden.

(Handelingen en Mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, 1890/1, bls. 119 vlg.)

---

1) Vreede, Lettres et Négociations de Buzanval, p. 52.
2) Verspr. Geschr., dl. VIII, blz. 114 vlg.
3) Vgl. Temple, Observations, t. I, p. 386; Rechtsgel. Observatiën, dl. II, blz. 159 vlg.
4) Journalen 1673—1678, blz. 258.
5) Journaal dl. II, blz. 245.

DE CORRESPONDENTIEN VAN REGENTEN IN DE REPUBLIEK.

I [1]).

(1864.)

De Witte van Citters heeft, onder den titel: *Een hoofdstuk uit de geschiedenis van het Nepotisme* [2]) een belangrijke bijdrage ge-

1) Vroeger verschenen onder den titel: Nog iets over de correspondentiën van regenten onder de Republiek.

2) Zie over dit onderwerp: De Nederl. Spectator 1863, blz. 131 vlg. (over correspondentie te Zierikzee in 1747 en kuiperij in Zeeland in 1676), 348 vlg. (over idem te Leiden in 1654); 1864, blz. 138 vlg. (over idem te Schiedam in 1782), 242 (over idem in kerkelijke zaken te Middelburg); 1866, blz 186, 355 vlg. (over idem te Zierikzee in 1652, te Middelburg vóór 1652, te Leeuwarden in 1719); 1871, blz. 70 (over idem te Utrecht in 1713), blz. 65, 74, 82 (over idem te Zierikzee in 1652), 179 (over idem te Deventer); 1868, blz. 187 (over idem te Lochem); Mnemosyne, XIII (2de reeks, deel III), 1824, blz. 153 (over correspondentie te Vlissingen in 1728); Van Mieris, Handvesten van Leiden, blz. 169 (over correspondentie in 1702); Nederlandsche Jaarboeken 1759, blz. 482 en passim (over idem te Schiedam in 1782); 1761, blz. 607 vlg. (over idem te Dordrecht vóór 1672); 1782, blz. 584/5 (over afschaffing der recommandatiën te Schoonhoven), 777/8 en 1418 (idem te Dordrecht), 1517 (idem te Rotterdam); 1782, blz. 366 (idem te Alkmaar), 311 (idem te Deventer), 537 (idem te Dordrecht), 1052 en 1439 (idem te Gorcum), 1726 (idem te Purmerend), 2105 (idem in Den Briel), 2135 (idem te Amersfoort); Resolutiën Holland 1651, blz. 372 (resolutiën tegen de correspondentiën naar aanleiding van een geval in Den Briel); Pamflet Tiele 7180, Rehabeams regeering, blz. 6 en passim (over correspondentie te Utrecht vóór 1672); Wagenaar, dl. XIV, blz. 217 (over correspondentie onder de Hollandsche ridderschap vóór 1672); Kronijk van het Historisch Genootschap, dl. VI blz. 201, N°. 51, 52 (over correspondentie te Schiedam); Bijdragen voor de geschiedenis van Groningen, dl. IV, blz. 65, dl. V, blz. 25 (over idem te Groningen); Bilderdijk, dl. XII, blz. 132 (over idem te Deventer in 1724); Batavier, dl. III, blz. 231 (over idem te Dordrecht), dl. IV, blz. 296 (over het verplanten van regentenfamiliën); Post van den Nederrijn, dl. I, N°. 98, 112, dl. II, blz. 994, dl. III, blz. 978, 1014, 1077, 1145, 1244, dl. IV, blz. 283 (meest over afschaffing der recommandatiën); Hollandsche Consultatiën, dl. IV, blz. 313—318 (over correspondentie te Tholen in 1650), blz. 676 (over idem te Amersfoort); Verslagen en Mededeelingen der Vereeniging voor Overijselsch regt en geschiedenis, dl. IX, blz. 1.

leverd tot de kennis van een niet zeer loffelijk maar echt vaderlandsch gebruik. Hij heeft aan het eind van zijn opstel den wensch geuit dat zijn voorbeeld navolging mocht vinden, en dat anderen, in wier bezit soortgelijke bescheiden wezen mochten, ze in het belang der geschiedenis aan het licht brachten. Wij kunnen niet anders dan dien wensch beamen. Want waarlijk, iedere geschiedenis van ons volk is onvolledig en bijgevolg niet volkomen juist, waarin het nepotisme geen breede plaats beslaat. Om de daden te beoordeelen moet men de drijfveren kennen, en geen drijfveer heeft de staatslieden van onze republiek vaker bewogen dan het bejag van posten voor zichzelf en voor hun verwanten.

Hoe meer het ons te beurt valt achter de schermen te zien van het tooneel, waarop de roemrijke daden van het voorgeslacht vertoond worden, des te vaster worden wij overtuigd dat de meesten van hen, die meespelen, een rol vervullen, die hun onverschillig is, en die zij tegen elke andere zouden verwisselen, als zij daarbij hun rekening vonden. Onbaatzuchtig, onomkoopbaar waren er onder onze republikeinen niet veel meer dan er rechtvaardigen in Sodom gevonden werden. Hoe dikwerf is het mij gebeurd, dat ik in brieven van vreemde gezanten met verbazing ontdekte hoe deze of gene, aan wiens eerlijkheid en onafhankelijkheid ik nooit had getwijfeld, ook al om geld de staatsgeheimen aan een vreemde regeering verraadde. Wie zou het vermoed hebben van een Willem van Haren, den tijdgenoot van Jan de Witt en Willem III? Halbertsma meende, dat Onno Zwier bij het schetsen van den Christen-regent in dien overoudoom een waardig voorbeeld voor oogen had. Misschien wel, althans naar de zienswijze van Onno Zwier. Immers ook deze was niet beter dan zijn voorzaat, en ging zelf met den Franschen gezant D'Affry intrigueeren, zoodra hij zich door de Prinsen-partij, zijn eigen partij, verongelijkt achtte.

Men kent de regenten van de oude republiek te weinig. Men schroomt bijna ze te leeren kennen. Men vindt het onbetamelijk de gebreken van het voorgeslacht bloot te leggen. Wij handelen met de vrome voorvaderen als Sem en Japhet met hun vader Noach. Wij wenden het aangezicht af om hun schande niet te aanschouwen, en wij bedekken hun onhebbelijkheid voor het oog van vreemden met den mantel der liefde. Zeker, ik zal geen lofspraak houden op den baldadigen Cham. Ik verlang dat de vaderen met eerbied bejegend, dat hun gebreken niet onmeedoogend aan de verachting van de nakomelingen bloot gesteld worden. Maar de geschiedenis heeft toch andere eischen dan de lofrede. Zij wil

het verledene toonen, zooals het zich aan haar scherpziend oog voordoet. De geschiedschrijver mag daarom zoo min verbloemen als misvormen. Wat in het leven geweest is moet in de beeltenis terug worden gegeven. Maar daarom behoeft hij nog geen strafgericht te houden, en de schuldigen ten zwaarste te veroordeelen. Hij mag niet verhelen wat misdaan is, maar hij kan tot verontschuldiging van het misdrijf op de omstandigheden wijzen, waaronder gezondigd, op de aanloksels, waarvoor de deugd bezweken is. Hij kan aantoonen dat, zoo wij het kwaad vermijden, dat de vaderen bedreven, niet onze meerdere wijsheid en deugd daarvan de eere toekomt, maar den veranderden toestand, die ons geen aanleiding geeft om als zij te zondigen.

Ik juich dus het voorbeeld, door De Witte van Citters gegeven, van ganscher harte toe, en ik wensch met hem dat zijn mededeeling anderen tot mededeelzaamheid moge stemmen. Vooral de afstammelingen der patricische geslachten zullen in staat zijn uit hun familiepapieren gewichtige bijdragen te leveren. Ik voor mij bezit zooveel geschreven bescheiden niet. Maar toevallig is mij dezer dagen een bundel gedrukte stukken, betreffende de regeering van Rotterdam, in handen gekomen, die weinig bekend zijn, en algemeener bekendheid verdienen.

Voor wij tot de zaak komen, eerst iets vooraf over den naam. Wij weten dat de geijkte term voor de samenspanning van baatzuchtige regenten correspondentie is. Nu en dan heet zij ook harmonie. Innemende woorden voorzeker. Jammer maar, dat zij geen duidelijk begrip geven van hetgeen er mee bedoeld wordt. Correspondentie moet hier beteekenen: afspraak van sommigen om de tegenspraak der overigen nutteloos te maken; en harmonie: het bevorderen der eensgezindheid door het smoren van de stem der tegenpartij. De benamingen zijn door de regenten zelf bedacht en in zwang gebracht, ten einde een glimp van eendracht en eerlijkheid te geven aan een misbruik, uit partijschap en zelfzucht geboren. Het wezen der zaak is de overheersching der minderheid door een vast aaneengesloten meerderheid, wier leden in de raadsvergadering niet stemmen naar de inspraak van hun geweten, maar naar de afspraak met hun medeplichtigen. Tot ophelderend voorbeeld kan dienen wat nog kort geleden in meer dan een kerkeraad geschiedde, waar de diakenen onderling een correspondentie hadden aangegaan om bij het beroepen van een predikant hun stemmen op een en dezelfde persoon uit te brengen, en de harmonie in den vollen kerkeraad te bevorderen door het overstemmen van

predikanten en ouderlingen. Dit voorbeeld, aan onze tegenwoordige toestanden ontleend, bewijst met een dat wij van onze vaderen niet ontaard zijn, en onder gelijke omstandigheden ons veroorloven juist zoo te handelen als zij gewoon waren.

Een gebruik, zoo nationaal bij uitnemendheid, dient een echt Hollandschen naam te dragen. Weg met die schijnheilige woorden van correspondentie en harmonie! Het volk heeft beter bedacht, en zegt eenvoudig kuiperij. Geen juister benaming is denkbaar; zij drukt het wezen der zaak volkomen uit. Men kuipt een zeker getal stemmen aan een, zooals de kuiper zijn duigen, en die stemmen, die ieder op zich zelf niet meer waard zijn dan een losse duig, een nietig stuk brandhout, vormen te zamen een geheel waarmee men wat kan uitrichten. Het woord bevat verder geen bijbegrip, geen zijdelingsche goed- of afkeuring. Het is ook ontstaan in een tijd toen men zich nog niet schaamde over hetgeen men deed, en dus geen vijgenblad van noode had voor de naaktheid van het misbruik.

Ik zeide daar dat het volk den naam van kuiperij verzonnen had, en ik kom zoodoende in tegenspraak met De Vries, die, steunende op het gezag van Baudartius, de eer der uitvinding aan den dichter Starter toekent, en de algemeenheid der benaming verklaart uit den opgang, dien zijn hekeldicht van „den Kuiper" maakte. Maar de chronologie weerlegt deze verklaring aanstonds. Het gedicht van Starter is van 1621, en reeds in 1617 schrijft Willem Lodewijk, de stadhouder van Friesland, aan prins Maurits: „Tot Dockum is, nae 't stellen van den magistraet, ontstaen een tumult veroorsaeckt door de kupperye (so als men hier noemt)" [1]). Starter heeft dus de stof zijner satyre aan de volkstaal ontleend, niet omgekeerd het volk de benaming aan de allegorie van den dichter. Dat het woord in Friesland het eerst aan zijn overdrachtelijke beteekenis gekomen is, schijnt te volgen uit den aangehaalden brief en kan buitendien niemand bevreemden, die bekend is met de eigenaardigheid van het Friesche stemrecht, en weet hoe daar te lande de partijschap van ouds bij de verkiezingen werkte [2]). Maar ik geloof gaarne met De Vries dat het

1) Archives, 2me Série, t. II, p. 484.

2) Van Reydt noemt in 1601 of 2 (in dat jaar stierf hij) het woord nog niet. Hij zegt in de geschiedenis van 1600 (blz. 418): „D'Ampten werden uitgedeylt met heymelycke tsamenspanninge van parthyen, die malkander met onderlinge stemmen gerijfden", en (blz. 420) „d'officiën werden uitgedeelt met ghebedelde, ghekofte ende geruylde stemmen", doch in de Acten der Synode van Wesel, 1568 (bij Hooyer, blz. 36, 82) komt het woord reeds voor.

vooral aan het gedicht van Starter te wijten is, dat de Friesche benaming in al de provinciën en bepaaldelijk in Holland in zwang is gekomen.

De zaak zelve was, ongelukkig genoeg, in Holland reeds inheemsch. Met der tijd neemt er het kuipen nog gestadig toe. Hoe hooger de Republiek zich verhief in aanzien en macht, des te begeerlijker werden er de staatsambten en bedieningen. In den ouden tijd, en nog in het eerste tijdvak van den vrijheidsoorlog, moest er straf gedreigd worden tegen hen, die weigerden een regeeringspost te aanvaarden. Maar De Groot schrijft reeds bij den aanvang der 17de eeuw, dat deze strafbepaling niet meer te pas komt. Er waren toen reeds liefhebbers genoeg voor iederen post die openviel. Eerlang waren er te veel, meer dan men voldoen kon. Toen kon partijschap niet uitblijven. Die eens op het kussen zaten bevonden er zich wel en wisten van geen opstaan of plaats maken voor anderen, en zij trachtten de openvallende plaatsen bij voorkeur aan hun verwanten en vrienden te bezorgen. De anderen, die afgunstig op de weelderige regentenzetels staarden, maar terug gestooten werden, zoo dikwerf zij zich op een openstaande plaats wilden nedervleien, spanden samen om de gelukkige bezitters te verdringen en te vervangen. Van daar de veete en de strijd der partijen, die den mond vol hadden van beginselen en maximes van staat, maar inderdaad meer om den buit dan voor de goede zaak strijd voerden.

In de eerste tijden der Republiek, in de dagen van gevaar en krijg, was het beter gesteld geweest. Toen had zich nevens het eigenbelang de godsdienstige en staatkundige overtuiging nog doen hooren. Het waren gewichtige geschilpunten geweest, die in den tijd van Maurits de partijen verdeeld hielden. Maar onder Frederik Hendrik en onder De Witt bracht het eigenbelang de overtuiging meer en meer tot zwijgen. Er waren voortdurend enkelen die de banier, waaronder de partij optrok, met geestdrift omhoog hielden, en met hart en ziel ijverden voor Oranje of voor de aristocratie, overtuigd dat alleen onder hun regeeringsstelsel de Republiek gelukkig en voorspoedig kon wezen; maar de meesten streden om eigen belang, niet ter liefde van beginselen. Zij bleven hun partij getrouw, zoolang de kans op overwinning schoon stond; maar na een beslissende neerlaag, en soms voor nog de slag gevallen was, toonden zij zich bereid om met pak en zak tot den vijand over te loopen. Zoo zij bij de overwonnenen bleven, was het alleen omdat de overwinnaars geen lust hadden zich met hen te ver-

broederen en den buit met hen te deelen. Vasthoudendheid aan beginselen zou anders de toenadering niet verhinderd hebben. Hoe vele vrienden van Oranje werden in 1651 plotseling tot de politiek van Holland bekeerd! Hoe vele oude staatsgezinden werden door de revolutie van 1672 even plotseling van het nut der stadhouderlijke regeering overtuigd! Beide partijen waren meer en meer onverschillig omtrent de stelsels van regeering, maar des te begeeriger naar de voordeelen der regeering geworden. Onder Willem III en na zijn dood, gedurende het tweede stadhouderlooze bestuur, is het verschil in staatsbegrippen tusschen de partijen nauwelijks merkbaar; des te scherper daarentegen valt de strijd tusschen de partijbelangen in het oog.

Onder het bestuur van Willem III neemt dan ook de kuiperij bovenmatig toe. Met leedwezen voegen wij er bij, dat zij toenam onder zijn begunstiging, door zijn bedrijf. De groote vorst, die voor Engeland een tijdvak van vrijheid en van verhoogde moraliteit opende, die de onafhankelijkheid van Europa tegen de heerschzucht van Frankrijk verdedigde, heeft voor onze politieke vrijheid en voor de moraliteit onzer regenten niet het minste gedaan; integendeel, hij heeft de staatsgebreken nog verergerd en de regenten in hun baatzucht gestijfd [1]). Wat er, vooral in Gelderland en Overijsel, nog van volksinvloed op de regeering was overgebleven, heeft hij door zijn reglementen vernietigd. Overal heeft hij de oligarchie in de hand gewerkt, tevreden zoo hij ze zelf maar naar zijn hand kon zetten. Zoo lang hij leefde kon hij persoonlijk vergoeden wat hij aan de instelling bedorven had; maar na zijn dood kwam het door hem gestichte kwaad in volle werking. Terecht verwijt hem dan ook Van Slingelandt, dat hij de beste gelegenheid om het regeeringstelsel der Republiek te verbeteren ongebruikt heeft laten voorbijgaan. Maar Van Slingelandt heeft niet genoeg gelet op de omstandigheden, die Willem III noopten te handelen zooals hij gehandeld heeft.

Gedurende den geheelen tijd van zijn bestuur stonden de buitenlandsche zaken op den voorgrond; zij hielden hem bijna uitsluitend bezig. De binnenlandsche politiek was daaraan ondergeschikt en moest daaraan dienstbaar wezen. De groote staatsman achtte zich verplicht en door de Voorzienigheid bestemd om de onafhankelijkheid van Nederland en het evenwicht van Europa tegen het overwicht van

1) Vgl. zijn bemoeiing met de regeering van Delft in 1676 en 1677, bij Soutendam, Delftsch Jaarboekje 1869, blz. 40.

Frankrijk te handhaven. Doch aan deze bestemming kon hij niet beantwoorden, dit doel kon hij niet bereiken, als hij bij iederen maatregel, dien hij noodig keurde, beginnen moest met de ijverzuchtige en flauwhartige regenten, die zijn souvereinen heetten, van die noodzakelijkheid te overtuigen. Hij wist dat voor de meesten hunner de hoogere belangen van vrijheid en geweten weinig te zeggen hadden, dat bij hen het vermijden van uitgaven en het oogenblikkelijk gewin de hoofdzaak waren; en zijn politiek stoorde tijdelijk den handel en vorderde onmetelijke sommen. Hij wist bovendien dat de Fransche diplomatie met haar zoete woorden en haar klinkende munt zich een partij onder de regenten verwierf, wier taak het was hem te belemmeren en werkeloos te houden. Vooral tusschen 1678 en 1684 voelde hij zich door die tegenpartij de handen gebonden en tot niets doen veroordeeld. Was het wonder dat hij om zijn heilrijk doel te bereiken, om aan zijn grootsche roeping te gehoorzamen, de kleingeestigen, die hij niet kon overtuigen, onschadelijk maken, hen omkoopen of wegjagen wilde? dat hij de vroedschappen der stemhebbende steden, die in Holland regeerden, zocht op te vullen met zijn creaturen, die zooal niet uit overtuiging, althans uit baatzucht of uit zwakheid van karakter hem blindelings wilden volgen, die werktuigen in zijn hand, geen hinderpalen op zijn weg wezen zouden? En de bevoegdheid, die zijn hooge waardigheden hem gaven, gepaard aan den invloed, dien zijn gunstbetoon hem verschaffen kon, stelde hem in staat de meeste stadsregeeringen samen te stellen uit mannen van zijn keus. Sedert hij zich stelselmatig met de verkiezingen bemoeide [1]), kwam hij dan ook den tegenstand der Staten meer en meer te boven, en na 1688 kon hij bijna al wat hij raadzaam achtte doordrijven. Amsterdam was de eenige stad, die nog soms van Zijn Koninklijke Hoogheid verschilde, en ook zij liet zich doorgaans gezeggen of althans door de overige steden overstemmen. Zoo kon hij weinige maanden voor zijn dood de groote alliantie der zeemogendheden met Oostenrijk tot stand brengen, en zich verzekerd houden dat na zijn sterven de goed gedisciplineerde partij, die hij aan het bewind had geholpen, onder de leiding van Heinsius, zijn staatkunde zou voortzetten.

Het doel van Willem III was dus grootsch, maar het kan toch de middelen niet heiligen, die hij aanwendde of door zijn hand-

1) Vgl. het gebeurde te Hoorn in 1699: Vertoog van het voorgevallene omtrent de regeeringsherstelling te Hoorn in 1785 en 86, blz. 95 vlg., 112.

langers aanwenden liet. Den aard dier middelen willen wij thans in het voorbeeld van Rotterdam leeren kennen.

De regeering van Rotterdam verschilde niet wezenlijk van die der meeste Hollandsche steden. Sedert 1615 bestond er de raad of vroedschap uit 24 voor hun leven aangestelde personen, die hun college door coöptatie voltallig hielden. In 1621, onder den invloed van den coup d'état van 1618 en van de daarop gevolgde revolutionaire verandering der stadsregeeringen, droeg de vroedschap aan den stadhouder het recht op, dat hij in enkele andere steden reeds uitoefende, om bij vacature in haar college het nieuwe lid te kiezen uit een voordracht van drie door haar te benoemen personen. Wij vermoeden dat de beruchte Musch, die toen secretaris van Rotterdam was, en die de gunst der stadhouderlijke partij behoefde om den voordeeligen post van griffier der Staten-Generaal, dien hij beoogde, te bekomen, deze gewichtige concessie van de vroedschap zal hebben afgevergd. Hij bleef er ook na het verkrijgen van het begeerde grifffiersambt zijn invloed behouden, en had er voortdurend „door syne gunstelingen de regeering op sijn duym", zooals ons een tijdgenoot verzekert [1]). Wel was de anti-Prinsgezinde minderheid vrij aanzienlijk, maar hij en Aerssens van Sommelsdijk [2]), die ook te Rotterdam veel in had te brengen, hielden de vroedschap in het goede spoor. Het recht aan Maurits toegekend werd aan Frederik Hendrik en vervolgens aan Willem II overgedragen, hoewel toen niet zonder heftige tegenspraak van de minderheid.

Na het ontijdig sterven van Willem II, onder het stadhouderloos bewind, hernam de vroedschap haar aloud recht van vrije coöptatie. De Prinsgezinde meerderheid zorgde in den beginne wel dat zij uitsluitend partijgenooten toeliet, en hield de minderheid aanvankelijk onder de knie; maar allengs verloor zij toch

1) Grotii Epist., p. 932, No. 585; vgl. Uytenbogaerdts Brieven, dl. III, No. 1000 (blz. 176).

2) De schrijver van het pamflet Hollandsche Praatjes III, van het jaar 1651, (Tiele No. 3781), zegt: „Tot Rotterdam heeft het so hooch gegaan dat een van de Heeren, dat een recht nobelen en vryen Hollander is, eenen grootschen en zeer quaden (?) Zeeuw verweten heeft dat hy de stad eens verraan had, met dit privilegie weg te helpen geven ende dat hy dat nu weder dachtte te doen met die niet weder te willen hebben" (geen octrooi van de Staten te vragen), „ende dat was dit dat hy met die van zijn fractie niet wilde stemmen tot het verkiesen van haar eygen magistraten, gelijck of hy daerom alleen uyt Zeelant gekomen was tot de ruïne en verderf van de groote stadt en van haer loffelijke rechten en previlegiën". Hetgeen volgt is in zijn geheel belangrijk voor hetgeen sedert 1618 was vooraf gegaan.

haar overwicht. Om verder te komen dan een vroedschapsplaats, om een staatsambt te bekleeden, of het voor een bloedverwant te verwerven, behoefde men voortaan de gunst der bovendrijvende, Loevesteinsche, partij. Die gunst was niet te krijgen, maar wel te koopen. Men moest dienen om gediend te worden. Zoo kwam er nu en dan een lid van de oude meerderheid tot de minderheid over, en ten slotte veranderde de houding der partijen, de minderheid was meerderheid geworden. Zij bleef het tot in 1672; en toen, bij de herstelling van het stadhouderschap, moesten er eenigen buitentijds uit de vroedschap worden gezet, om aan de Prinsgezinden het verloren overwicht terug te bezorgen [1]). De leider der Prinsenpartij was van nu af de baljuw Van Zuylen van Nyevelt [2]), een man die zijn meester met voorbeeldigen ijver diende, maar hem niet minder tot schande verstrekte [3]). Hij was

1) Henry Sidney schrijft in zijn journaal op 27 Januari, p. 1681 (editie Blencowe, v. II, p. 162): „M. Pats says he is a republican, which he does not think a fault in a commonwealth; *that Rotterdam is no more so than a town in France.* At night I told the Prince; he says he (Pats) was a lying fellow".

2) Sedert 1677 (G. Mees, Het Rotterdamsche oproer van 1690, blz. 72 (Verh. Kon. Acad. Afd. Lett. IV, 3e stuk).

3) Het pamflet Tiele No. 9119 bevat drie brieven van hem. 1°. Aan zijn vrouw Johanna van Beaumont, Hage, 8 September 1672. Vroom van toon. De schrijver zoekt een post te krijgen bij de groote verandering in den magistraat en in het corps der beambten. Hij heeft het blijkbaar behoeftig. — 2°. Aan den graaf van Portland, 14 October 1689. „De Heer Hartigvelt doet alle imaginabele beloften ten goeden ende Halewijn wil absoluyt voor hem responderen. De Heer Schuylenburg spreekt en hout seer sterk aen voor de Heer Samuel van der Lanen; ik soude wel gelooven dat dien Heer hem tot genoegen soude trachten te dragen, niettegenstaande de rest van de familie van overlange en noch van de quaetste slagh van menschen zijn, maer omdat de Heer Samuel van der Lanen by geen gelegentheden heeft kunnen worden beproeft, en dat ook weinig exempelen zijn dat yemant tot vroetschap is gevordert zonder alvorens schepen te zijn geweest, zoo zoude k meynen in deze gelegentheyt van zaken voorzichtiger sal zijn hetzelve uyt te stellen, om dien heer gelegentheyt te geven om te kunnen toonen wie hy is, en dat men van hem met eenige morele verzekertheyt mag gelooven. De heer Pieter van Berkel is voorgestelt door de Heer Timmers, en Poppe van de Heer J. de Mey. Uw Excell. zijn ongetwyfelt die personen bekent en daerom zal daarvan niet meer zeggen. Uw Excell. zal daeruyt zien dat dien Heer een vry wonderlijke pas doet, daer ik my wel van zal weten te dienen". — 3°. Dezelfde aen denzelfden, Rotterdam, 15 November 1689. „Welgeboren Graef en Heer. Mynen laetsten is geweest van den 11 dezer, daervan het duplicaet hiernevens ingeslooten komt (ontbreekt). De nominatie is gevolgt gelijk daerby hebben gepraeadviseert; daer vallen geen consideratien als omtrent den Heer Hartigvelt, en gelijk die Heer my gezegt heeft aen Uwe Excell. laetst te hebben geschreven ingevalle de goede zaak daerby zoude lyden, dat hy garen wilde afstaen, soo moet ik Uwe Excell. in consideratie van de groote zaak alleen zeggen dat het naer mijn oordeel zekerst zal zijn den Heer Hartigvelt tot de naeste reyse uyt te stellen, en wel voornamentlijk om twee redenen: Eerstelijk omdat sedert het overlyden van den Heer Rosemale zal. van wegens de stad A. alhier zeer gewerkt is en nog, zoo ik geloove, gewerkt wort, om de

het, die tusschen de Prinsgezinde leden der vroedschap de correspondentie instelde, waarvan wij thans eenige bijzonderheden willen mededeelen.

Zij had al jaren lang bestaan, voor de burgerij te weten kwam wat zij eigenlijk beteekende en bedoelde. Natuurlijk, alleen de medeplichtigen wisten het fijne van de zaak, en hun belang vorderde dat zij er van zwegen. Maar bij gelegendheid van het Kostermans-oproer werd het huis van den baljuw geplunderd, en kwamen eenige documenten, de correspondentie betreffende, die onder hem berustten, in handen der tegenpartij. Door haar zorg werden zij gedrukt en verspreid, en zij dienden weldra den procureur bij het Hof van Holland in zijn crimineelen eisch tegen den om andere zaken vervolgden baljuw.

De documenten waren gewichtig. Het waren contracten, waarbij twee heeren Groeninx zich „met solemnelen eede" verbonden om, zoo zij door Zijne Hoogheid in de vroedschap gekozen werden,

---

regeering af te trekken tot hare gevoelens, waerom ik meyne als men kan dat men luyden buyten alle naerdenken behoort te prefereeren voor andere, daer men in alle omstandigheden soo resoluyt niet van kan spreeken. Ten tweeden dat men den Heer Hartigvelt toekomende mael buyten alle bedenken op de nominatie sal kunnen brengen, hetwelk zoo faciel niet sal sijn in opsigt van de drie andere vaste persoonen, Isaak Velthuysen, Vastardus Groeninx en Abraham Elsevier. Dit praevoiere ik in gevalle Syne Majesteyt zoodanig zal gelieven te disponeren als naer mijn oordeel de zaken vereyschen, dat ik den Raetsheer Alewijn ten reguarde van den Heer Hartigvelt een weynig op den hals zal krijgen; maer een lettertje van Uw Excell. aen Sijn Ed. of aan My, dat voor deze mael de zake van de Electie niet anders hebben kunnen zijn, sal my daervan ten grootsten deele subleveren. Ik hebbe met den brief van nominatie een woordje aen Sijn Majestijt geschreven, daervan de copie hiernevens gaet (ontbreekt), met mijn onderdanigst verzoek, dat Uwe Excellentie Sijn Majesteyt de consideratiën omtrent de Electie ter gelegenster teydt gelieve in memorie te brengen. Waermede verblijf zoo lange als ik leef.

Welgebooren Graaf en Heer
Uwe Excell.
Aller verpligtsten en gehoorsaamsten Dienaer
J. v. Zuylen van Nyevelt".

In het Journaal van Huygens komt het volgende over Van Zuylen voor: „17 October 1690 wierd naer Kinsington ontboden en sprak de Con.... 's Avonds... belaste my Myl. Portland te gaen om te spreken over een brief voor Nyvelt van Rotterdam, gelijk ick deed, en schreef een brief om de proceduren van 't Hof tegen hem te doen staecken. De Con. teeckende die brief ten elff uren eerst, ende quam ick ten half twaelf thuis". — 31 October. „De Con. gaff my de brief van Burgemren en Regeerders van Rotterdam, waerin het heele verhael van Nyvelts saecke in stondt. Item een brief van den Raetsheer Halewijn, sprekende van deselve saeck; daeruyt sagh dat hy den brief van den Con. tot surceantie van de procedueren van 't Hoff, den 17den deser noch onder hem ende niet overgegeven hadde". — 10 Maart 1691. „De griffier Kinschot.... vertelde my dat de schout Nyvelt te Rotterdam van Anderman de pachter, als hy 't syne kreegh, 20 sackjes met ducatons gehadt hadde". Vgl. ook: Pamflet Tiele, N°. 9230.

uitsluitend te correspondeeren met den baljuw en met burgemeester Roosemale, om verder „in saecken van de cuyperye oft begevingh van vroetschapsplaetsen, ampten of commissien, van de vroetschap profluerende, blindelingh en sonder eenigh tegenspreecken de ghemelte heeren te volghen, en naer hun goetvinden te stemmen"; eindelijk „om altoos de stadhouderlyke regeringhe ende maxcimes daeruyt profluerende, soo wel als de Voetiaensche maxcimes in de kerck voor te staen en te hanthaven". Tot waarborg voor het nakomen van deze beloften verbonden zij in het algemeen hun goederen, en een van beiden nog in het bijzonder een obligatie van 4000 gulden, die verbeurd zou wezen als de contractant „quam te mancqueren" naar het oordeel van den baljuw en den burgemeester.

Deze stukken, aan wier echtheid niet te twijfelen viel, veroorzaakten groot schandaal. Hoe kon men achting koesteren voor regenten, die onder zulke voorwaarden in de regeering kropen, voor een officier van justitie, die zulke voorwaarden durfde stellen, voor een stadhouder, die zulke misbruiken toeliet, zoo al niet begunstigde? Met moeite smoorde men de zaak; de aanstootelijke documenten werden zooveel mogelijk opgehaald en vernietigd, en de correspondentie in het duister teruggedrongen, waaruit zij zoo ten onpas te voorschijn was gekomen. Men hoorde niet meer van haar spreken, doch dat zij bleef voortbestaan, was niet twijfelachtig. Bij alle stemmingen in de vroedschap, bij alle verkiezingen althans, waren de zestien heeren, die tot de correspondentie behoorden, het altijd eens; de acht overigen hadden niets in te brengen; het was zoo goed alsof zij er niet waren. In de vergaderingen der correspondentie, niet in de volle vroedschap, werd alles afgehandeld en beslist. De behandeling der zaken in de vroedschap was een bloote formaliteit.

Toen Willem III gestorven was, herleefden de beginselen en de gebruiken van het stadhouderlooze bewind. De vroedschap had voortaan weer de vrije electie van haar nieuwe leden. Maar daarom hield de correspondentie niet op. Integendeel de meerderheid, van haar machtigen beschermheer beroofd, gevoelde des te meer behoefte om zich nauw aaneen te sluiten. Geen verschil van beginsel scheidde haar van de minderheid. Zoo min als deze verlangde zij naar een nieuwen stadhouder. Zij liet zich het zelfregeeren wel gevallen. Wat zij begeerde was eenvoudig al de voordeelen, die zij tot nog toe getrokken had, onverminderd te behouden. Daarvan wilde zij aan de uitgesloten minderheid niets mededeelen. De zestien heeren van de correspondentie beschikten,

ten gevolge hunner kuiperij, over al de posten, die, zoo het eerlijk toeging, door de vier en twintig vroedschappen vergeven moesten worden. Zij wenschten dit te blijven doen. Overigens waren zij niet vooringenomen tegen de minderheid: integendeel, als er een plaats in de correspondentie openviel, namen zij bij voorkeur een der acht uitgeslotenen in hun midden op, en lieten het nieuw benoemde lid voorloopig bij de minderheid. De hoop op zulk een bevordering deed de verongelijkten berusten. Het was alsof men in de vroedschap moest beginnen met toe te zien, eer men recht kreeg om mee te regeren en mee te deelen. Wij hooren dan ook niet dat in de eerste jaren na den dood van den Prins de minderheid zich over de meerderheid heeft beklaagd. De klachten kwamen het eerst van de schuldigen zelf, toen er onder de heeren der correspondentie verdeeldheid ontstaan was. De zaak heeft zich dus toegedragen.

Tengevolge van het Kostermans-oproer was eenige jaren te voren de oud-burgemeester Pieter de Mey benevens vijf andere regenten door den stadhouder buitentijds ontslagen. Toen echter de Prins gestorven was, had De Mey zich tot de vroedschap om herstel gewend, en gedaan gekregen, dat hij bij de eerste vacature jure suo in de vroedschap terugkeerde. Maar hij moest zich met een plaats onder de minderheid vergenoegen, totdat de dood ook in de correspondentie ruim baan voor hem gemaakt had, en toen moest hij nog van onder op beginnen, en wachten tot de oudere leden, die meest alle jonger in jaren waren dan hij, hem in het bekleeden der burgermeestersposten waren voorgegaan. Hij schikte zich in al die vernederingen, omdat hij niet anders kon, maar met wrevel en afgunst in het hart.

Het was een van de schandelijkste misbruiken der correspondentie, dat het vergeven der posten niet door de geheele vroedschap, zelfs niet door al de leden der correspondentie, maar door een enkelen hunner om beurten geschiedde. Hij, die aan de beurt was, wees den man zijner keuze aan, en op dezen waren de heeren der correspondentie verplicht hun stemmen uit te brengen. Met zestien stemmen ten minste werd deze dan gekozen, om het even op wien de acht overige mochten vallen. En niet alleen met kleine posten werd op deze wijze omgesprongen; de gewichtigste van alle posten, die van vroedschap, stond eveneens ter beschikking van een enkelen regent.

In 1705 overleed de oud-burgemeester IJsbrands. Het was de beurt van Franco du Bois om voor de vacature, door dit sterven

ontstaan, den kandidaat aan te wijzen. Hij had een aangehuwden neef, Christiaan Casteleyn, die wel sedert twintig jaar te Amsterdam gevestigd, maar toch uit Rotterdam geboortig was, en die dus, zonder al te grove inbreuk op de privilegiën te maken, gekozen kon worden. Op dezen neef vestigde zich zijn keuze, en hij noodigde zijn medeleden van de correspondentie uit voor hem te stemmen, en daarmee scheen de zaak beklonken.

Maar weinige dagen voor de verkiezing kreeg Du Bois ongelukkig twist met zijn gunsteling, het schijnt wel over de voorwaarde waarop de gunst bewezen zou worden. De twist liep zoo hoog dat Du Bois ziek werd van kwaadheid, en den volgenden dag te bed moest blijven. Van zijn ziekbed af gaf hij nu aan de vrienden der correspondentie tegenbevel. Niet de onwaardige neef Casteleyn, maar een andere neef, Arent Vapour, een burger der stad, die reeds schepen was geweest, en wiens vader voorheen in de vroedschap gezeten had, moest thans gekozen worden. Jammer maar dat Vapour aan de heeren van de correspondentie niet aangenaam was. Hij had het in der tijd met den heer baljuw niet kunnen vinden, en daarom was hij als schepen afgezet geworden. Hij behoorde dus, naar zijn antecedenten te oordeelen, tot de tegenpartij van hen, aan wie hij thans werd aanbevolen. Dat was te veel van de inschikkelijkheid der heeren gevergd. Zij antwoordden Du Bois, dat hij eens gekozen had, dat zij zich die keus hadden laten welgevallen, maar er zich nu ook aan hielden. Casteleyn was en bleef hun man. En toen het kort daarop in de vroedschap tot kiezen kwam, waren er slechts vier van de correspondentie, en onder deze onze Pieter de Mey, die voor Vapour stemden; door de overige werd Casteleyn gekozen.

Het bekwam De Mey en zijn vrienden slecht, dat zij in dit geval zich van de meerderheid hadden afgescheiden. De partij was te goed gedisciplineerd dan dat zulke insubordinatie ongestraft mocht blijven. In een geheime vergadering, waartoe de schuldigen niet waren opgeroepen, werd besloten hen uit de correspondentie te verbannen, en dit vonnis werd aanstonds voltrokken. Van nu af hadden die vijf heeren niets meer in te brengen: zij mochten in de vroedschap verschijnen en toezien hoe de posten buiten hen om vergeven werden.

De verongelijking die zij leden, opende hun de oogen. Wat zij nooit hadden ingezien zoo lang zij meedeelden met de anderen, begrepen zij aanstonds nu zij hun aandeel hadden verbeurd: zij erkenden het schandelijke en onrechtmatige van zulk een corres-

pondentie, waarbij de minderheid verstoken werd van haar rechten. De Mey en een zijner lotgenooten, Joan van der Hoeven, wendden zich met hun vertoogen tot de Staten van Holland, en verzochten, „dat door H. E. G. M. zeer groote wijsheid en souvereine magt voor het vervolg mogt worden voorgekomen, dat diergelyke ongehoorde cabalen, allesints direct strydende jegens de privilegien van Rotterdam, oyt mogt werden gehouden".

Hoe de Staten dit verzoek, dat zeker uit den mond van hen die het uitten vrij onbeschaamd klinkt, maar op zich zelf redelijk genoeg was, hebben opgenomen, en wat zij er op geantwoord hebben, heb ik te vergeefs in hun resolutiën gezocht. Maar een pamflet, dat eenige jaren later te Rotterdam verscheen, onder den titel *Eenige staaltjes der verdrukking van de Burgers*, meldt ons den afloop van de zaak; ik wil er eenige regelen uit afschrijven.

„Wy hebben (zegt de ongenoemde publicist) in 1706 gezien de klachten van de Heeren over het ongelijk dat zy leden, dat zy uit de groote cabale waren geworpen, en hoe onwettig en onrechtmatig zy de schikkingen der tourbeurten enz. oordeelden. Maar als de zaak in den Haag domestick was verklaart en alleen dependent van 't huishouden der regenten onder elkander, zoo laveerden zy zoo lange totdat de dispuiten, in de groote cabaal gerezen, die 't eenemaal veranderde, en zoo quamen de klagers weer in de groote cabaal; en de zaken, waarover ze geklaagt hadden, dat ze onwettig en tot nadeel van den burger waren, werden aanstonds weer wettig en goed, en zy regeerden wederom en tot op dit oogenblik zoo tyrannijk als te voren".

Een schandelijke historie, voorwaar! Doch laten wij ons de tyrannij, waarover geklaagd wordt, niet al te zwart voorstellen. De burgerij werd niet verdrukt, niet mishandeld. De regenten waren niet overmoedig genoeg. Zij hebben getoond hoe weinig zij durfden, toen in 1747 het volk wat luide om een stadhouder riep. Zij zorgden doorgaans angstvallig genoeg dat zij de burgerij niet tot verzet en oproer dreven. Het was hun hoofdzakelijk om voordeel te doen.

Het onrecht, waarover de burgers te klagen hebben, betreft dan ook alleen het vergeven van ambten en bedieningen. Hooren wij wat onze pamfletschrijver hierover te zeggen heeft. „Alle de quade conduiten der regenten in 't particulier aan te halen, of de manieren hoe zy haar particulier interest alleen bezorgen, is hier het voornemen niet: het zoude te veel papier vereischen; wy zullen het aan de gedachten der burgerye over-

laten, vooral aan alle beampte en gebeneficieerde. Yder sal best weten hoe hy aan de ampte komt, of ten minste wie en hoe hy die voor hem verkregen heeft, het zy dat ze dezelve gekogt hebben voor een zekere somme gelds eens af, of daarvoor een jarelijkse contributie moeten uitkeeren of huure betalen, of een obligatie in blanco gemaeckt, waarvan de burgemeester, van wie het beneficie of officie gekomen is, den interest alle jaar ontvangt, en de houder nimmer sterft.... Zoo het nu ampte zijn, die zoo wat honorabel zijn, en die men tot groote inkomsten kan brengen, zoo als rentmeester van de kerke, substituut-secretaris van de secretary, secretaris van de weeskamer en diergelycke, die geven burgemeesteren aan hare kinderen of nabestaenden, die dan de burgers by alle occasien zoodanig plagen door nieuwe vindingen en afpersingen van grooter en meerder sommen als van te voren tot die ambten stond, dat het onlydelyck is; en zulk word dan door burgemeesters gefavoriseert".

Al de grieven, die verder worden opgesomd, en er volgen er genoeg, zijn van denzelfden aard: de regenten zien in hun waardigheid niet meer dan een middel om geld te maken. — Zulk wanbestuur is zeker niet het ondragelijkste, maar het is het ergerlijkste; het wekt de diepste verachting voor hen die er zich aan schuldig maken. Geen wonder dan ook dat de democratische beginselen, die in de 17de eeuw vergeten schenen, in dit tijdvak weer te voorschijn komen, en dat de beweging, die in 1747 het stadhouderschap herstelde, meer dan eenige vroegere tegen de oligarchie der stadsregenten gericht was. Van den nieuwen stadhouder hoopte de natie dat hij de aristocratie beteugelen, en in het bijzonder haar hebzucht en ambtsbejag breidelen zou. Zij wenschte bepaaldelijk dat de kleine bedieningen, die de regenten gewoon waren tot hun eigen voordeel te verkoopen, voortaan ten bate der algemeene schatkist verkocht zouden worden. Het geneesmiddel was zeker erger dan de kwaal, en wij begrijpen licht dat de stadhouder het niet wilde aanwenden. Doch ook in andere opzichten deinsde hij voor de aristokratie terug. Hij volgde het voorbeeld van Willem III na; hij trachtte wel de regenten aan zijn invloed ondergeschikt te maken, maar overigens liet hij ze in hun wanbestuur en winstbejag begaan. Hen ondergeschikt te maken aan den geregelden invloed des volks, door een verandering van het kiesstelsel, waartoe anders voldoende aanleiding bestond, was hem te revolutionair. Hij veranderde weinig in het personeel der regeering en niets in het stelsel. Zoo vervreemdde

hij de volksvrienden van zich en zijn huis. Zijn zoon ondervond de gevolgen er van. De Patriotten van 1787 bestreden stadhouder en aristocratie te gelijk; en al werden zij voor een poos door de wapenen der Pruisen overmand, zij namen revanche in 1795, en begonnen het nieuwe tijdvak, waarin het volk zelf zou regeeren, met het verjagen van het huis van Oranje.

De geestige Courier zegt ergens, dat niets meer met het tegenwoordige verzoent dan de geschiedenis van het verledene. Ook ten opzichte van onze historie is dit waar. Geen betere afleiding voor de verontwaardiging, die het gedrag van sommige hedendaagsche staatslieden bij ons opwekt, dan de beschouwing van hetgeen vóór hen geen uitzondering maar regel was. Hoe gematigd is hun ambtsbejag, hoe schroomvallig hun verloochening van antecedenten en beginselen, hoe bewimpeld hun kuipen bij de verkiezingen, als wij het vergelijken bij hetgeen hun vaderen plachten te misdoen. En dat zij niet even schaamteloos als dezen hun doel najagen of nakruipen, al naar de omstandigheden het meebrengen, is niet aan de veredeling van hun karakter toe te schrijven, maar alleen aan de verbetering onzer staatsinstellingen, en bovenal aan de publiciteit, die hun wanbedrijf vergeldt met wat het waard is, de algemeene verachting.

(Nederlandsche Spectator, 1864, blz. 194 vlg., 202 vlg.)

II [1]).

(1867.)

De stukken betreffende de zoogenaamde correspondentiën in de steden van Holland en Zeeland, die door De Witte van Citters van tijd tot tijd in den *Spectator* geplaatst worden, verdienen in hooge mate de aandacht van de beoefenaars onzer geschiedenis. Een belangrijk hoofdstuk van de republikeinsche staatsgeschiedenis, dat voorheen zoo goed als onbekend was, is eerst door die mededeelingen eenigermate bekend geworden. Iedere nieuwe bijdrage, die geleverd wordt, helpt de vroegere beter verstaan. Dit geldt in het bijzonder van de bescheiden, door De Witte van Citters in de *Spectator* beschreven [2]). Over tweeërlei onderwerpen verspreiden deze stukken licht. Ik wensch de aandacht der geschiedkundigen daarop te vestigen.

1) Vroeger verschenen onder den titel: Willem IV en de correspondentiën der regenten.
2) Nederlandsche Spectator, 1867, blz. 179.

In de stukken, die op de correspondentie van Zierikzee en in het algemeen der Zeeuwsche steden betrekking hebben, komt Willem IV voor als een vijand der kuiperijen, door wiens invloed voor een, helaas zeer korten, tijd aan dit misbruik een eind werd gemaakt. De geachte uitgever eindigt zijn mededeeling met de begeerte uit te spreken, „om te vernemen of Z. H. ook in andere provinciën hetzelfde heeft willen doen, en zoo ja, met welk gevolg". Hij wijst daarmee juist op het punt, waarop alles aankomt. Was de bemoeiing van Z. H. in Zeeland een daad op zich zelf of een deel van zijn algemeene politiek? Het antwoord op die vraag geeft de geschiedenis van de stad Haarlem.

Het is bekend dat de weduwe van Willem IV, de gouvernante Anna, in 1757 en 1758 geweigerd heeft de nieuwe regenten dier stad te kiezen uit de haar aangeboden voordracht, omdat zij begreep dat die voordracht in strijd met de billijkheid door een kabaal was opgemaakt. Uit de daarover gewisselde stukken blijkt, dat ook Haarlem zijn correspondentie had. De stadsregeering geeft er de volgende beschrijving van [1]). „Dezelve was van deze natuur, dat de 16 oudste leden altoos de directie der zaken onder zich hadden, en de overige 8 hielden uitgesloten; dat bij versterf van een der zestien oudere leden het oudste lid van de 8 vroedschappen tot de correspondentie succedeerde, en dat alzoo de verkiezingen, welke volgens de handvesten met oordeel en uitlezinge van personeele kwaliteiten moesten geschieden, wierden hervormd in eene opvolginge, welke wijlen Zijne Doorluchtige Hoogheid naar deszelfs gewone en altoos geroemde wijsheid heeft geoordeeld niet van het vereischte nut voor de stad te zijn.... Dit reglement, van de gansche vroedschap vastgesteld in den jare 1718,... heeft de vroedschap ter intentie van Zijn Doorluchtige Hoogheid, hoogloffelijker memorie, bij speciale resolutie, kort na deszelfs aanstellinge tot stadhouder wel willen doen ophouden".

Mij dunkt, de overeenkomst van hetgeen door den Prins in Zeeland is uitgericht met hetgeen hier van zijn handeling ten opzichte van Haarlem wordt gemeld, bewijst dat hij zich doorgaans een vijand dier hatelijke correspondentiën betoond heeft. Het zij thans aan de stadsarchivarissen aanbevolen, in de vroedschapsregisters van 1747 en eerstvolgende jaren te zoeken, of ook nog van soortgelijke bemoeiingen elders iets blijkt.

In de tweede plaats wordt ons door De Witte van Citters een

1) Nederlandsche Jaarboeken, 1759, blz. 482.

en ander meêgedeeld aangaande een correspondentie tusschen de leden van de admiraliteit te Amsterdam over het vergeven der openvallende posten. Het bestaan van zulk een overeenkomst was ons niet geheel onbekend, maar juist om die reden was het ons een aangename verrassing er iets naders van te vernemen. Wat wij er van wisten hadden wij hoofdzakelijk aan *De Post van de Nederrhijn* te danken, die het volgende bericht [1]: „Het is bekend, dat tusschen wijlen Zijne Doorluchtige Hoogheid Willem IV en het Collegie van de Admiraliteit te Amsterdam bij wijze van accoord eene verdeeling is gemaakt van de menigvuldige ambten tot de Admiraliteit behoorende, en dat die verdeeling, apparent door Zijne Hoogheid zelve gemaakt of ten minste nagezien of gedresseerd zijnde, niet egaal was, maar dat de voornaamste en vetste ambten geschikt waren om door Z. H. begeven te worden, schoon er nog een goed aantal van ambten voor de leden van den Raad overbleef; maar naderhand zijn, ten tijde van de laatst overledene Stadhouderes, alle deze ambten aan het stadhouderschap getrokken door de al te groote overmagt van menigvuldige recommandatiën van Mevrouw de Princesse of door de vleiende toegevendheid van de leden van den Raad in dien tijd".

Het was in 1780, toen *De Post* verscheen, de vraag, hoe de Raad weêr in het genot van het hem vroeger voorbehouden aandeel in het vergeven van ambten hersteld zou kunnen worden. De redacteurs adviseerden, „dat het de pligt van den Raad was om dezelve (vergeving van ambten) weer aan zich te nemen, zonder bij Zijn Hoogheid of iemand anders redres te verzoeken". Maar dat ging niet zoo gemakkelijk; en het blijkt dat Willem V voortdurend zijn leeuwenaandeel in den buit behouden heeft. Althans uit de *Gedenkschriften van Van Hogendorp* [2]) vernemen wij, dat in April 1787 de Amsterdamsche aristocraten het herstel van den Prins in de hem onttrokken voorrechten beloofden: „à condition qu'il leur accorderait un petit avantage dans l'élection des échevins et dans la nomination aux emplois de l'amirauté". Daar evenwel de onderhandeling toen niet voltrokken is, zal de Prins na de restauratie, die zijn macht vergrootte, ook dit verkregen recht wel onverminderd hebben behouden, tot op 1795.

In het aangehaalde stuk uit *De Post* wordt gewag gemaakt van de „recommandatiën" van Mevrouw de Prinses. Daarmeê wordt

1) N°. 162.
2) Dl. II, blz. 77.

gedoeld op een ander eigenaardig misbruik in de stadsregeeringen ten tijde der Republiek, dat ook nog niet ten volle gekend wordt, en dat insgelijks alleen door een gemeenschappelijk onderzoek van velen in familie- en gemeente-archieven opgehelderd worden kan: weshalve ik het ook, bij deze gelegenheid, onder de aandacht der navorschers wensch te brengen.

In 1782 en 1783 besloten een aantal steden van Holland, op voorbeeld van Schoonhoven en Alkmaar, den prins van Oranje te berichten, dat zij voortaan verschoond wenschten te blijven van zijn aanbevelingen bij vacaturen van magistraatsplaatsen en ambten. Er is toen in de politieke tijdschriften en vooral in *De Post van de Nederrhijn* veel te doen geweest over dat recht van den stadhouder, om personen aan de regeeringen der steden te recommandeeren, hetgeen met designeeren gelijk stond, zoolang het gezag van den Prins geërbiedigd werd. Over het einde van dit gebruik of misbruik is dus alles bekend genoeg, maar over zijn oorsprong ligt nog een dichte sluier. Ik heb gevonden, dat de vroedschap van Alkmaar in 1766, bij het meerderjarig worden van Willem V, besloten heeft, aan dezen Prins wederom de recommandatiën te vragen. Daaruit volgt, dat die ook vroeger, tijdens Willem IV en misschien reeds in den tijd van Willem III, gevraagd waren. Maar met zekerheid kan ik niet bepalen, sedert wanneer dit recommandeeren in gebruik was gekomen, en in welke steden het plaats had. Zeker was het onder Willem V ook buiten Holland, te Utrecht, te Deventer en elders, gewoonte. Indien een ieder wat hem hieromtrent onder de oogen mocht komen wilde meedeelen, zou men allengs ook over dit onderwerp het licht doen opgaan, dat de geheimenissen der correspondentiën zoo verrassend heeft beschenen.

(*Nederlandsche Spectator*, *1867*, *blz. 202/3.*)

DE BRIELSCHE COURANT.

(1869.)

De heeren C. J. Biemond in de *Navorscher* en Mr. W. P. Sautijn Kluit in de *Nederlandsche Spectator* hebben de aandacht gevestigd op de *Brielsche Courant*, en allen, die in staat waren daaromtrent eenige inlichting te verschaffen, verzocht het hunne bij te dragen. Aan die noodiging voldoe ik door mee te deelen wat ik dienaangaande had opgeteekend.

Vooreerst een bericht van den bekenden Patriotschgezinden Franschman Dumont-Pigalle, in zijn nog onuitgegeven aanteekeningen, voorhanden in het Rijksarchief: „s' Gravezandsche courant. Janvier 1786, défendu 17 Mars de la même année: continuée sous le nom de Brielsche Courant, Septembre 1786."

In de *Haagsche Correspondent* [1]) vinden wij onder de ijverige Oranje-vrienden genoemd: „De Bosse- [l e e s Brielse-] Courantier Bresser". Deze Brielenaar werd inderdaad voor redacteur der courant gehouden, en niet zonder reden, zooals blijkt uit het verslag der gecommitteerden, die na de revolutie van 1795 de papieren van Bentinck van Rhoon en andere Oranje-vrienden te onderzoeken kregen. In het welbekende boek van een hunner, Bouwens, *Aan zijne committenten*, lezen wij [2]) de volgende opgaaf van door de commissie gevonden en onderzochte stukken:

„Drie missives van 20 November, 4 en 10 December 1786 van Q. N. en een dito geteekend: Scheveningsche Schelvisje, welke gebleken is te zijn Assuerus Bresser, vroedschap in den Briel en schrijver

1) N°. 28, I, blz. 219.
2) Blz. 556.

van de Brielsche Courant. Uit missives blijkt dat Bentinck hem tot het in stand houden dier oproerige courant *f* 900 had gezonden.

Drie eigenhandige missives uit 's Hage van 6 Julij van W. G. T. Bentinck en G. K. van Hogendorp als gecommitteerden tot de geheime correspondentie en opzameling van penningen tot het in stand houden der Brielsche Courant".

Uit deze niet onbelangrijke stukken blijkt dus, wie de schrijver en wie de betaalsheeren waren. Dit laatste wordt bevestigd door den Engelschen ambassadeur in Den Haag, Harris, in wiens *Diaries* [1]), in een brief van 13 April 1787, wij lezen: „.... I have contributed to the support of two friendly newspapers: one published at Bommel, the other at the Brille...."

Mij dunkt, de zekerheid, dat de Brielsche courant zoo hoog geplaatste begunstigers heeft gehad en met zulk een politiek doel werd geschreven, moet het verlangen van Biemond naar een exemplaar er van voor het archief der stad Den Briel nog vermeerderen. In het belang der historie vooral wensch ik van harte, dat het moge gelukken er een machtig te worden.

(Nederlandsche Spectator, 1869, blz. 293.)

---

1) II, p. 288.

SCHOTEL'S OUD-HOLLANDSCH HUISGEZIN [1]).

(1867.)

Dr. Schotel had zich zeker geen stof kunnen uitkiezen, die hij beter berekend was te behandelen dan deze, en niemand van al onze letterkundigen was daartoe ook zoo bevoegd als hij. Onderwerp en schrijver zijn voor elkander als geschapen. Zoolang Schotel werkt en schrijft, heeft hij zich bij voorkeur met de zeventiende eeuw, met haar zeden en begrippen bezig gehouden. Hij heeft met de meest bekende mannen van dien tijd, met staatkundigen en letterkundigen, dichters en kunstenaars, geleerden en predikanten dagelijks verkeerd. Hij heeft de geheele literatuur, de blauwboekjes en de lang vergeten gedichten, verhandelingen en preeken even goed als de meesterstukken der nog altijd levende auteurs, doorgelezen en in zich opgenomen. Hij heeft met voorliefde de oudheden van allerlei aard bestudeerd en tot opheldering der geschreven bescheiden doen dienen. Kortom, hij is in den bloeitijd der Republiek evenzeer te huis als in zijn eigen leeftijd. Een boek van hem over het huisgezin der zeventiende eeuw verdient derhalve, reeds op den titel af, de aandacht van allen, die in de zaak belang stellen.

Er zijn tot nog toe vier afleveringen van dit leerzame en onderhoudende werk uitgekomen. Daarin wordt gehandeld bij wijze van inleiding over het huis en zijn inrichting; vervolgens over de geboorte en opvoeding van het kind, over de kraamkamer en haar gebruiken, over de school, de kinderspelen enz.; eindelijk ook over de kleederdrachten en de garde-robes van lieden van

---

1) Naar aanleiding van Dr. G. D. J. Schotel, Het Oud-Hollandsch Huisgezin der Zeventiende eeuw, in plaat gebracht door C. Rochussen en D. Van der Kellen Jr. Haarlem, A. C. Kruseman. 1867. 1ste tot 4de aflevering.

allerlei stand. Het onderwerp is dus nog nauwelijks in behandeling genomen: het eigenlijk gezegde huiselijk leven, ingeleid door de huwelijksplechtigheden, moet nog geheel beschreven worden. Wat wij tot nog toe ontvangen hebben is niet veel meer dan een proeve van bewerking, waarnaar wij oordeelen kunnen over hetgeen eigenlijk ons is toegezegd. Als zoodanig willen wij dan ook thans deze eerste afleveringen beschouwen. Wanneer het werk voltooid is, denken wij onze lezers over den inhoud opzettelijk en uitvoerig te onderhouden.

Niemand, die met de methode van Dr. Schotel, gelijk die uit zijn talrijke werken blijkt, vertrouwd is, kan verwachten dat de schrijver zijn onderwerp uitputten, dat hij volledig alle vragen beantwoorden zal, die wij hem gaarne zouden voorleggen. Hij is gewoon uit den rijkdom zijner kennis veel te geven, zonder zich te bekommeren of dit al dan niet een goed samenhangend geheel vormt. In al zijn werken bestaan leemten. Het is hem aan te zien, dat hij niet, eer hij aan het onderzoek gaat, zich afvraagt wat hij wenscht te weten en aan zijn lezers meê te deelen, maar dat hij zonder vooraf beraamd plan allerlei doorsnuffelt en navorscht, en dan later het gevondene rangschikt en bewerkt, aan anderen het overlatende aan te vullen en toe te voegen wat hem ontsnapt of niet onder de oogen gekomen mag zijn. Van daar dat men zijn boeken doorgaans niet ten volle bevredigd uit de handen legt. Er blijft nog altijd een en ander te weten over, dat tot recht verstand van het geheel noodzakelijk gekend moet worden, maar waarvan de schrijver niet gewaagt. Doch aan den anderen kant zal iedere lezer moeten getuigen, dat hij veel heeft vernomen wat hem volkomen nieuw was, dat hij gewezen is naar allerlei bronnen van kennis, wier bestaan hij zelfs niet vermoedde, dat hem de weg is gebaand om tot een volledige wetenschap te geraken.

Dit eigenaardig karakter van Dr. Schotel's geschriften vertoont ook het boek, dat ik thans aankondig. Het geeft ons geen volkomen, geen afgewerkte voorstelling van het huiselijk leven onzer voorouders. Wie het met aandacht gelezen en herlezen heeft, zal daarom nog niet in staat zijn aan een ander een juist denkbeeld van de zaak te geven. Veel zelfs van hetgeen hij gelezen heeft, zal hem bij gebrek aan genoegzame verklaring onverklaarbaar zijn gebleven. Maar met dat al zullen hem tallooze bijzonderheden, die even wetenswaardig als weinig bekend zijn, onder de aandacht gekomen, een schat van fragmenten uit merkwaardige

en zeldzaam voorkomende geschriften meêgedeeld zijn; hij zal lust gevoelen om van het onderwerp nog meer te weten, en allicht zal hij zelf gaan lezen in sommige van die oude boeken, waaruit de schrijver hem zooveel opmerkelijks heeft verhaald.

Die boeken zijn ontelbaar. Schotel heeft geheele bibliotheken geplunderd om het beste en smakelijkste er van aan zijn lezers voor te zetten. Als aan het eind van zijn boek (gelijk zijn plan is) de aanteekeningen en aanhalingen verschenen zullen zijn, zal de gewone lezer zich daarvan eerst een denkbeeld kunnen maken. Zij, die met de literatuur van het onderwerp al bekend waren, kunnen nu reeds beseffen, welk een studie er besteed moet zijn aan het bijeenbrengen van zooveel dat hun nieuw was. Ik voor mij getuig gaarne, dat mij in deze afleveringen veel is voorgekomen wat ik te voren elders te vergeefs gezocht had.

Bepaaldelijk vestig ik de aandacht op het hoofdstuk over de school. Ik herhaal nog eens de aanmerking, dat ook dit het onderwerp niet uitput en nog veel te onderzoeken overlaat. Noch de verschillende perioden, noch de verschillende soorten van scholen en onderwijzers zijn met de vereischte zorgvuldigheid uit elkander gehouden. Het beeld, dat ons wordt voorgesteld, vertoont trekken, die onmogelijk samen kunnen gaan. Maar desniettemin, hoeveel nieuws wordt ons over de schooltucht, de leerboeken, de leerwijze meêgedeeld! De onbeschaafdheid van ons volk en de ruwheid van den tijd komen in den aard der schoolstraffen en in de verhouding tusschen onderwijzer en leerlingen op het duidelijkste uit. Vooral de passages, die ons uit sommige kluchten worden meêgedeeld, geven daarvan een zeer aanschouwelijke maar gansch niet innemende voorstelling. — In een ander opzicht is de beschrijving van de feestelijkheden, waarmee de geboorte van een nieuwen huisgenoot gevierd placht te worden, zeer opmerkelijk. De eenvoud onzer hedendaagsche zeden steekt bij den omhaal der voorvaderlijke feestgebruiken in het oogloopend af. Maar over dit alles nader, als het werk voleindigd zal zijn. Thans is het ons slechts te doen om het belangrijke boek, naar verdienste, in de aandacht van het letterkundig publiek aan te bevelen.

Over de prenten, die het versieren, valt niet veel te zeggen. Wat mij betreft konden zij gerust achterwege blijven. Zij helderen den tekst in geenen deele op; zij zijn naar loutere phantasie geteekend. Als teekeningen zijn zij misschien verdienstelijk, maar als verbeelding van hetgeen de tekst beschrijft deugen zij niet. Bij een boek als dit behoorde een tal van afbeeldingen van huis-

raad en sieraad en costuum, gelijk ook in Hofdijk's *Voorgeslacht* (bij denzelfden uitgever verschenen) geleverd is. Het is nog niet te laat om aan dien eisch te voldoen, zoo schrijver en uitgever van de rechtmatigheid er van overtuigd werden. Wij zouden ook in de prenten het schoone voor het ware zoo gaarne zien wijken.

(De Gids 1867, dl. III, blz. 160 vlg.)

DE BOSCH KEMPER'S STAATKUNDIGE GESCHIEDENIS VAN NEDERLAND [1]).

(1867.)

Het verschijnen van dit boek heeft aan een lang gevoelde behoefte voldaan. Sedert jaren was *De Staatkundige Partijen in Noord-Nederland*, dat in 1837 zonder naam van den auteur uitgekomen, maar als het werk van De Bosch Kemper erkend was, geheel uitverkocht, en algemeen werd er naar een nieuwe uitgave verlangd. Het boek, hoewel dubbel verdienstelijk voor den tijd, waarin het was uitgekomen, was nog volstrekt niet verouderd; en de schrijver, die met zijn tijd is meêgegaan, was juist de man om het te herzien en naar den eisch der hedendaagsche historische wetenschap om te werken.

Aan dit verlangen is thans in zekeren zin voldaan. Onder den titel, die aan den voet dezer bladzijde vermeld is, heeft de geachte schrijver een nieuwe uitgaaf van het werk zijner jeugd willen geven, maar hij heeft daarmeê tevens nog een ander doel beoogd; hij heeft de *Staatkundige partijen* tot een *Staatkundige geschiedenis van Nederland* willen uitbreiden, en ze als zoodanig inlijven in het groote werk, waaraan hij sedert jaren arbeidt: de *Handleiding tot de kennis van de wetenschap der samenleving en van het Nederlandsche Staatsregt.* Om het daartoe geschikt te maken, heeft hij zijn vroegeren arbeid veel meer moeten omwerken, dan noodig zou geweest zijn indien hij, met behoud van het oorspronkelijke karakter, slechts de leemten en gebreken had willen aanvullen en verbeteren, welke de tijd in zijn schets had doen opmerken. Wat hij ons thans aanbiedt is een

---

1) Naar aanleiding van Staatkundige Geschiedenis van Nederland tot 1795, geschetst door Jhr. Mr. J. de Bosch Kemper. Amsterdam, Johannes Muller, 1866.

nieuw boek, waarin slechts van het oude als van beproefde bouwstof gebruik is gemaakt.

Ik zou niet durven beweren, dat dit plan gelukkig gekozen en gelukkig uitgevoerd is. De *Staatkundige partijen* was een werk uit één stuk, waarvan ieder deel naar den eisch van het geheel bewerkt was. Zulk een werk kan men maar niet in brokken uiteenrukken, en met toevoeging van andere fragmenten weêr tot een nieuw kunststuk ineenzetten. Het nieuwe zal dan juist de grootste verdienste van het oude, de eenheid, de harmonie tusschen de deelen, moeten missen. Naar mijn bescheiden oordeel is dit inderdaad het geval. Hoewel ik gaarne erken dat de latere toevoegsels veel goeds bevatten, zou ik toch, alles te zamen genomen, aan de oorspronkelijke uitgaaf boven de omgewerkte de voorkeur geven.

Maar wij willen hetgeen ons wordt aangeboden niet versmaden, omdat wij liever iets anders hadden ontvangen. Wij nemen het boek voor wat het zijn wil erkentelijk aan. Zonder het te vergelijken met wat het vroeger geweest is, willen wij het alleen in zijn nieuwen vorm ter toetse brengen, en zijn waarde als *Staatkundige Geschiedenis van Nederland* beoordeelen. Naar het plan van den auteur moet het „den ontwikkelingsgang van het Nederlandsche staatsregt, te midden van de algemeene ontwikkelingsperiode der Europesche maatschappij, aanwijzen", en zoodoende opwekken „om het tegenwoordige Nederlandsche staatsregt langs de historische ontwikkelingslijn te volmaken". Laten wij zien in hoever het boek aan deze bedoeling van zijn auteur beantwoordt.

In de inleiding worden voornamelijk twee groote vraagstukken, die in de *Staatkundige partijen* niet te pas waren gekomen, besproken. Er wordt gehandeld over den samenhang tusschen het verledene en het tegenwoordige, over de onafgebroken ontwikkeling die in de geschiedenis valt op te merken. In groote trekken wordt de ontwikkelingsgang van onze politieke instellingen geschetst en tevens aangetoond hoeveel wezenlijke overeenkomst er tusschen het streven en het strijden van voorheen en thans bestaat, al zijn de toestanden, waaronder de strijd en de vooruitgang thans plaats hebben, geheel andere dan waarin zich onze vaderen bewogen en weerden. Naar waarheid wordt tevens geleerd, „dat ons volksleven vooruitgaat", dat het tegenwoordige de vergelijking met elk tijdvak van het verledene niet behoeft te vreezen. Er wordt gewaarschuwd tegen het overschatten bepaaldelijk van de middeneeuwsche maatschappij, die zoo weinig gelijkt op het ideaal dat sommige dwepers er zich van vormen, door het oog te sluiten voor de velerlei ellende

en ondeugd die toen heerschten, en het goede, dat daaraan gepaard ging, uitsluitend door een sterk vergrootglas te beschouwen. — Wij hebben op dit alles niets aan te merken; wij zijn het met den schrijver volkomen eens.

Niet zoo onvoorwaardelijk kunnen wij toestemmen wat er verder in de inleiding wordt gezegd over het ingrijpen van de Godheid in de lotgevallen van volken en staten. Dat de schrijver, eer hij den ontwikkelingsgang der staatkundige begrippen en toestanden gaat aanwijzen, vooraf wil uitmaken in hoever wij op zulk ingrijpen van de Godheid verdacht moeten zijn, ligt in den aard der zaak. Wij zijn gewoon de ontwikkeling in de natuur te verklaren uit den aard der organismen, die in de kiem aanwezig is, en uit den invloed der omstandigheden, die volgens vaste wetten er op inwerken. Van eenig ingrijpen der Godheid in dien ontwikkelingsgang wordt daarbij niet gewaagd. Hebben wij echter in de geschiedenis op zulk een ingrijpen, op een bijzondere werking der goddelijke voorzienigheid nog rekening te maken? Dit dient in de allereerste plaats uitgemaakt.

Wat de auteur over deze gewichtige, alles beheerschende, quaestie eigenlijk denkt, is mij niet duidelijk geworden. Hij zegt er van [1]): „Er zijn uitnemende mannen, die meenen dat de vraag, wat Gods plan in de geschiedenis is, eene zaak des geloofs moet blijven en van geen invloed mag zijn op de beschouwing der gebeurtenissen. Behalve dat hun gevoelen feitelijk weêrsproken wordt, door dat ieders godsdienstige of wijsgeerige overtuiging met zijn oordeel verbonden is, meenen wij daarenboven, dat de geschiedenis eenzijdig wordt beoefend, wanneer alleen op bijzonderheden de aandacht wordt gevestigd en men niet tevens het oog geopend houdt voor den ontwikkelingsgang, dien een hooger dan menschelijke magt in de gebeurtenissen des tijds werkt".

Mij dunkt, het oordeel dier uitnemende mannen wordt door de tegenwerping niet weêrlegd. Wij willen niet te kort doen aan het geloof, dat al wat is, wat geschiedt, is en geschiedt in en door God. Maar juist omdat in dit opzicht alles, groot en klein, volkomen gelijk staat, wenschen wij hierop bij niets bijzonders te letten. Iedere gebeurtenis op zich zelve, zoo goed als de zoogenaamde ontwikkelingsgang, is in en door God; waarom zal men dan inzonderheid bij den laatsten aan de Goddelijke voorzienigheid denken? De wijs, waarop de Godheid werkt, is altijd en overal

1) Blz. 3.

dezelfde: volgens vaste wetten komen uit eindige oorzaken eindige gevolgen voort, die weêr op hun beurt nieuwe gevolgen veroorzaken. De wetenschap heeft geen andere bestemming dan dit causaalverband der dingen te ontdekken, en de wetten, waaraan het gebonden is, te leeren kennen. Zoo als dus de hedendaagsche natuurkunde uitsluitend het eindige beschouwt, en het oneindige, als een gemeenen factor van alles, bij niets bijzonder in rekening brengt, zoo heeft zich ook de geschiedenis alleen met het eindige bezig te houden. En zoo als de natuurkunde in onzen tijd heeft opgehouden met het doel Gods in de natuurvoorwerpen aan te wijzen, zoo moet ook eindelijk de historie ophouden met te spreken van een plan Gods in de geschiedenis. Wij weten juist evenveel van het plan Gods als van het doel Gods: na een onderzoek van eeuwen zijn wij tot de wetenschap gekomen, dat wij er niets van weten. Een allergewichtigst resultaat, voorzeker, waarvan wij dan ook partij moeten trekken.

Elders komt de schrijver nog eens op dit onderwerp terug. „De Hervormde predikanten" zegt hij [1]), „die hun wondergeloof uit de Roomsche kerk hadden overgenomen, en in groote gebeurtenissen een onbegrijpelijke tusschenkomst van God erkenden, waren gewoon in de biddagsbrieven, in het begin van den tachtigjarigen oorlog, te overwegen: „Alzoo God Almachtig wonderlick dese landen en ingezetenen door zijn kracht en genade tot nu toe heeft bewaard". Een zuiverder godsdienstig geloof moge die *wonderbare* tusschenkomst van een altijd werkend God eene stelling noemen, die zich zelve oplost, men zou tot een ander bijgeloof vervallen, wanneer men meende, dat slechts het blinde toeval den zamenloop van al die omstandigheden tot één resultaat geregeld heeft". Volkomen waar. Maar wie gelooft thans aan een toeval? Zeker niet zij, die meenen, dat alles volgens vaste, nooit verbroken wetten geschiedt; dat iedere gebeurtenis het noodzakelijke gevolg is van wat er aan vooraf was gegaan. In hun beschouwing zijn toeval en noodlot ongerijmdheden. Maar zij achten het even ongerijmd te beweren, dat de samenloop van al de omstandigheden, meer dan iedere gebeurtenis op zich zelf, door God verordend en bewerkt wordt. Groot en klein, bijzonder en algemeen, hoofdzaak en bijzaak zijn menschelijke begrippen, die wij de Godheid niet mogen toedichten. De voorzienigheid strekt zich uit over alles. Ze hier en daar te erkennen, is ze doorgaans te loochenen.

1) Blz. 53.

De theorie van den auteur acht ik derhalve, als ik ze goed begrepen heb, verderfelijk bij het behandelen der geschiedenis. Gelukkig komt zijn praktijk met de theorie niet overeen. Overal gedraagt hij zich naar de leer der uitnemende mannen, die hij in het ongelijk had gesteld; hij raadt nergens naar Gods plan, veel minder tracht hij daaruit den loop der gebeurtenissen te verklaren; uit natuurlijke oorzaken wijst hij den gang der ontwikkeling na. Ook op zijn beschouwing der gebeurtenissen heeft het geloof aan Gods plan in de geschiedenis geen merkbaren invloed.

Maar genoeg van de inleiding en van de praeliminaire beschouwingen. Gaan wij over tot de beoordeeling van het werk zelf.

De billijkheid vordert, dat wij al aanstonds de groote bezwaren in aanmerking nemen, waarmeê een werk, als de schrijver heeft willen leveren, te kampen heeft. Bij het aanwijzen van den ontwikkelingsgang in de geschiedenis, zelfs reeds bij het samenstellen van een kort overzicht der algemeene historie, heeft men twee klippen te vermijden, waarop de meesten schipbreuk lijden: om kort te wezen, wordt men onduidelijk, zoodat zij, die de feiten niet van elders kennen, ons niet begrijpen; en omdat wij alles moeten beschrijven, ontleenen wij de beschrijving van sommige tijdvakken aan anderen, die niet altijd goed zijn ingelicht, en zoo herhalen wij hun dwalingen. Ik geloof niet te veel te zeggen, indien ik beweer dat het niemand gegeven is deze beide gevaren volkomen te ontgaan. Wij mogen daarom van een auteur niet meer vergen, dan dat hij ze doorgaans weet te ontkomen; dat hij slechts bij uitzondering onduidelijk, bij uitzondering onnauwkeurig is. En dien lof aarzel ik niet aan het werk van De Bosch Kemper toe te kennen. Meestal is zijn verhaal duidelijk en voor allen begrijpelijk; meestal is het overeenkomstig de waarheid. Ook bepaalt het zich doorgaans, zooals zijn plan vordert, tot de hoofdzaak, en laat weg wat op den gang der gebeurtenissen geen grooten invloed gehad heeft. Enkele malen staat echter in dit opzicht de nieuwe uitgaaf bij de oorspronkelijke achter; hier en daar zijn stukken ingelascht, die beter achterwege zouden gebleven zijn.

Het is moeilijk van de doorgaande deugdelijkheid van het werk bewijzen bij te brengen. Dat de schrijver doorgaans helder de zaken uiteenzet, kan ieder lezer opmerken, zonder dat het hem wordt aangetoond. Dat hij de juiste toedracht der zaken verhaalt, kan niet worden bewezen dan in een boek dat het zijne veel malen in uitvoerigheid overtreffen zou. Maar een negatief bewijs kan in zekere mate geleverd worden. Indien de recensent slechts weinige

en geen gewichtige feilen heeft kunnen ontdekken, heeft de lezer reden om te besluiten dat het boek over het geheel goed en geloofwaardig is. Zulk een bewijs ga ik thans leveren.

De onnauwkeurigheden, die ik heb opgemerkt, schijnen voor een groot gedeelte daaraan toe te schrijven, dat de auteur te veel op zijn geheugen heeft vertrouwd. Zoo spreekt hij [1]) van „Jonker Reinier van Oldenbarnevelt, Heer van Stoutenburg", en geeft dus aan den eenen broeder den titel, die aan den anderen toekomt. Zoo zegt hij, weinige bladzijden verder, dat in 1632 Hugo de Groot „heimelijk voor de oprichting van het Athenaeum Illustre te Amsterdam gekomen was", alsof De Groot naar een betrekking aan die inrichting had gedongen. Van meer belang is het dat hij de inquisitie, hier te lande onder Karel V en Philips II in zwang, „de Spaansche inquisitie" noemt [2]), want zoo herhaalt hij een oude dwaling, die voldingend weërlegd was. Verkeerdelijk noemt hij verder [3]), Hopperus onder degenen, die door koning Philips bij zijn vertrek naar Spanje „aan het hoofd des bestuurs waren geplaatst". Nevens de bekende driemannen was Hopperus van gering gezag. — Zulke aanmerkingen zouden wij er meer kunnen maken; maar waartoe zou het dienen? De opgenoemde toonen genoegzaam aan van wat aard de feilen zijn, die wij bedoelen, en hoe weinig zij op de waarde van het geheel afdingen.

Andere fouten komen voort uit het gebrek aan goede monographieën over bepaalde tijdvakken, en uit gebrek aan tijd bij den auteur om zelf uit de oorkonden de toedracht der zaken te gaan vernemen. Om niet te wijdloopig te worden, bepaal ik hier mijn kritiek tot de twee belangrijke jaren 1650 en 1672.

Volgens den schrijver was in 1650, bij den twist tusschen Holland en de Staten-Generaal, de quaestie „in hoever, ten aanzien van het in dienst blijven der verschillende corpsen, alle de provinciën eenparig moesten besluiten tot een afdanking". De woorden zijn niet duidelijk, en de vraag wordt niet juist voorgesteld. Maar bovendien, al stond het aan de eene zijde vast dat het afdanken van krijgsvolk niet tot de bevoegdheid der Staten van een afzonderlijke provincie behoorde, even vast stond het aan den anderen kant, dat geen provincie genoodzaakt kon worden om meer geld te consenteeren dan zij goedvond; en de groote quaestie, waarop

1) Blz. 131.
2) Blz. 37.
3) Blz. 71.

alles aankwam, was, deze in dit opzicht tegenstrijdige rechten te verzoenen en overeen te brengen. — Om de steden van Holland tot onderwerping aan de Staten-Generaal te brengen, trok de Prins, zooals bekend is, aan het hoofd eener deputatie uit de Staten-Generaal en den Raad van State de provincie rond. „Amsterdam en andere steden (zegt onze schrijver) weigerden de bezending te ontvangen, omdat zij in die ontvangst eene erkenning meenden te zien van hetgeen met de beginselen der Hollandsche provinciale en stedelijke souvereiniteit strijdig was". Ik vrees dat niet alle lezers zich hieruit een juist begrip van de zaak zullen vormen. De steden, die de deputatiën niet ontvingen, beweerden, dat de Staten-Generaal slechts met de provinciën in haar geheel, door het college der Staten vertegenwoordigd, mochten handelen, niet met bijzondere kwartieren of leden van een gewest in onderhandeling treden. En waarom werden verder niet al die steden, maar Amsterdam alleen, door den Prins bij de Staten aangeklaagd en later met geweld aangetast? Omdat Amsterdam alleen den Prins, niet slechts als hoofd der deputatie, maar ook als stadhouder der provincie, gehoor geweigerd, en dus inderdaad Zijn Hoogheid verongelijkt had. Dat was dan ook de grond, waarop de Prins in die stad alleen garnizoen zocht te werpen. Naar het oordeel van den schrijver was hij tot zulk een geweldigen maatregel niet gemachtigd door de resolutie der Staten-Generaal: „dat de stadhouders zouden toezien dat er geene afdanking zonder toestemming der Staten-Generaal zoude geschieden". Maar de resolutie ging veel verder dan de schrijver opgeeft, en authoriseerde Zijn Hoogheid uitdrukkelijk: „alle noodige orde te stellen, ten einde alles in goede rusten ende vrede geconserveerd wierd, ende insonderheid gemainteneert de Unie met den gevolgen ende aenkleeven van dien, ende integendeel geweert ende te gemoet getreden wat daertegen zou mogen worden voorgenomen". Deze volmacht behoefde de Prins niet te overschrijden, zij gaf hem de vrije hand, en zij verschilt waarlijk niet veel van het *videant consules*, waarvan de schrijver gewaagt.

Met De Witt en zijn regeeringsbeleid toont zich de schrijver over het geheel ingenomen. Maar hij verhaalt toch van den grooten staatsman wat hem dien naam te eenenmale onwaardig zou maken. „De vrede van Aken" (zegt hij) „had De Witt geheel in slaap gewiegd". De overdrijving, in deze woorden vervat, doet De Witt groot onrecht. Hij is niet aansprakelijk voor de algemeene zorgeloosheid, waarin hij veel minder zelfs dan de overige staats-

lieden der Republiek gedeeld heeft. Hij heeft, lang voor het gevaar naakte, op buitengewone wapening, ongelukkig te vergeefs, aangedrongen — „Toen De Witt bij den inval der Franschen in de Betuwe betuigde geen middel te zien om het gevaar te ontgaan, was het kloeke antwoord van Fagel: dat God redden zou, mits men zich niet aan wanhoop overgaf, enz". Dit verhaal, van Wicquefort afkomstig, is een sprookje, meer dan voldoende weêrlegd door de brieven uit die bange dagen van De Witt aan zijn broeder en aan Van Beveningh. — „De Witt ried tot onderhandeling en sloeg de meest wanhopige voorstellen van vrede voor". Juist het tegendeel is waar. De Witt sloeg aan de Staten niets voor, dan wat kloek en verstandig was: de inundatiën met kracht te bespoedigen en het leger daarachter terug te trekken; en, wat den vrede betreft, schreef hij den 18den Juni aan zijn broeder: „Haer Ho: Mo: hebben eene deputatie aen de Coningen van Vranckrijck ende van Groot Brittanniën gedecerneert;.... ick en kan my daervan geen wtslach ten goede imagineren". Hij was ook waarlijk de man niet om bij gevaar het hoofd te verliezen of uit wanhoop zich weg te werpen. Op zich zelf zou reeds onwaarschijnlijk wezen wat bovendien door zijn bewaarde correspondentie ten volle weêrsproken wordt. — „De Witt kwam niet in de vergadering, toen het Eeuwig edict, hetwelk hij bezworen had, werd ingetrokken". Zeer waar, want hij hield het bed wegens de zware verwonding, hem kort te voren door Van der Graaff toegebracht. Maar onmiddellijk na zijn kerkgang ging hij Zijn Hoogheid als stadhouder begroeten en met de nieuwe waardigheid gelukwenschen. Hij voegde zich dus naar de veranderde tijden, zonder hartstocht, zooals hij gewoon was; de hevigheid van zijn broeder Cornelis was aan zijn karakter vreemd.

In zulke onjuistheden moet een ieder noodzakelijk vervallen, die bij het schetsen van een algemeen overzicht niet overal goede monographieën om te volgen voor zich heeft. Wij rekenen ze dan ook den schrijver niet toe, al erkennen wij dat zij de waarde van zijn boek eenigermate verminderen.

Aan dezelfde reden is misschien een ander gebrek te wijten. Om den gang der ontwikkeling te kunnen nagaan, moeten wij bij een nauwkeurig bepaalde kiem beginnen. Willen wij ons juiste rekenschap geven van de voorgevallen veranderingen, dan dienen wij vooraf den oorspronkelijken toestand in zijn bijzonderheden te kennen. Ik zou daarom gaarne hebben gezien, dat de geachte schrijver bij eenig gewichtig keerpunt onzer geschiedenis de staats-

instellingen, zooals zij toen bestonden, en de staatkundige begrippen, die er meê samenhingen, opzettelijk beschreven had, en dat hij voorts had aangewezen, wat daarin door de veranderde denkwijs en door de voorvallende gebeurtenissen allengs hervormd en vernieuwd is geworden. Maar zulk een uiteenzetting van den toestand op eenig gegeven punt ontbreekt. Het weinige, dat wij van dien aard aantreffen, is op verre na niet voldoende. Van de samenstelling en inrichting der Staten in de verschillende provinciën aan het begin van de troebelen lezen wij alleen: „De Staten der provinciën waren op zeer onderscheidene wijzen zamengesteld. In Holland en Zeeland had men een ambtenaar-landsadvokaat, die belast was voor de uitvoering der besluiten enz. te zorgen". Waar gezegd wordt, dat Philips II in het bijeenkomen der Staten-Generaal een gevaar voor het monarchaal gezag vreesde, wordt daaraan het volgende toegevoegd: „Deze vrees voor den invloed der Staten-Generaal deed den Raad van State een nieuwe inrichting erlangen. Het gevolg was dat de Generale Staten niet meer werden geraadpleegd, maar alleen sommige Staten afzonderlijk". Diergelijke gezegden zijn te onbepaald om bij den lezer eenige voorstelling op te wekken. Zij kunnen alleen dienen, en wij wenschen dat zij inderdaad die uitwerking mogen hebben, om den belangstellenden lezer tot eigen onderzoek aan te sporen.

Wij zijn ten einde van onze aanmerkingen, die wij niet ongenegen zijn vitterijen te noemen. Wij hebben al het kwaad van het boek gezegd, dat wij er in ontdekt hebben. Desniettemin durven wij de lezing aan een ieder aanbevelen, die de voornaamste feiten onzer geschiedenis onpartijdig beschreven en beoordeeld wenscht te zien. Hij zal er een aantal zaken in vinden, die hem nog vreemd waren, en een aantal wenken, die behartiging verdienen. Hij zal er door gesterkt worden in het geloof aan den vooruitgang en de volmaking der menschelijke maatschappij. Hij zal verkwikt worden door den billijken en liefderijken geest, waarmee het goede in alle partijen erkend en geprezen, het kwade zonder hartstocht gelaakt wordt. Mogen de talrijke lezers, die wij aan het boek toewenschen, vooral dien geest van matiging en weêrzijdsche waardeering er uit overnemen en zich eigen maken!

(De Gids, 1867, dl. I, blz. 182 vlg.)

LODEWIJK XVII [1]).

(1874.)

Nu de zaak, waarover het boek van den graaf Gruau de la Barre handelt, opnieuw voor den rechter is gebracht en in tweede instantie bepleit, en nu de nieuwsbladen uitvoerig verslag van het proces geven en bij velen belangstelling wekken, schijnt het niet ongepast, de aandacht op dit jongste geschrift van den onvermoeiden verdediger [2]) van den zich noemenden Duc de Normandie en diens erven, te vestigen. Ik maak meteen van deze gelegenheid gebruik om de historische vraag, die aan het rechtsgeding ten grondslag ligt, volgens de methode der geschiedvorsching te behandelen.

Volgens de historische methode. Hoezeer toch verschilt die van de methode der advokaten! Bij het herlezen van de conclusie van het publiek ministerie en van het pleidooi van Mre Jules Favre, ter eerster instantie in het jaar 1851 [3]), is dat verschil mij opnieuw en scherper dan ooit in het oog gesprongen. Niet dat ik mij zou verbazen over de partijdigheid waarmee de advokaat slechts één zijde van de quaestie toont, of over het meten met verschillenden maatstaf, al naar dat hij zijn eigen bewijsstukken aanprijst of die

---

1) Naar aanleiding van La branche ainée des Bourbons, par le Comte Gruau de la Barre. Haarlem, 1871.

2) Graaf Gruau de la Barre overleed, 89 jaar oud, 29 Januari 1883 te Teteringen bij Breda.

3) En politique point de justice ou Réplique judiciaire (Breda 1851).

van zijn tegenpartij weerlegt; dat ligt in den aard van het beroep: hij is pleiter en niet rechter. Maar wat mij verwondert, is de eigenaardige methode van onderzoek, de zonderlinge waardeering van de bewijskracht van getuigenissen en documenten. Hoe worden hoofdzaak en bijzaak verward! Hoe pluist men kleinigheden uit, hoe glijdt men over de eigenlijke quaestie heen. Hoe hooge waarde wordt er gehecht aan geruchten en vermoedens, aan den indruk dien feiten en voorstellingen op anderen hebben gemaakt, zonder dat men zich afvraagt of op het oordeel van die anderen vertrouwd kan worden! Hoe nauw wordt er gelet op elk gebrek in den vorm der bewijsstukken! De minste afwijking van de voorgeschreven formule ontneemt aan een acte alle waarde. De kleinste tegenstrijdigheid in beuzelingen, die met de hoofdzaak weinig of niets te maken hebben, is voldoende om aan een geheele getuigenis alle geloof te doen ontzeggen. Daarentegen stapt men zonder omzien heen over ongerijmdheden die, sedert de tijd der wonderen voorbij is, niet meer geloofd kunnen worden dan door kinderen en dwazen of door een advokaat van de balie.

De vraag, waarop in dezen alles aankomt, is tweeledig. Is de ongelukkige zoon van Lodewijk XVI op tienjarigen leeftijd in den toren van den Tempel gestorven? of is hij uit de gevangenis ontkomen en na langdurige omzwerving onder den naam van Naundorff eindelijk in 1845 te Delft overleden? De aard van de vraag bepaalt van zelf den gang van het onderzoek.

Beginnen wij met ons eenige feiten, die niet in twijfel worden getrokken, te herinneren.

De dauphin of, zoo men wil, de hertog van Normandië, werd na eerst in den Tempel in gezelschap van zijn ouders, zuster en tante gevangen gezeten te hebben, vijf maanden na de executie van zijn vader van de zijnen gescheiden en den 3den Juli 1793 onder het opzicht van den afschuwelijken Simon en zijn vrouw gesteld [1]). Hij bleef in hun handen tot den 20sten Januari 1794 [2]), en werd sedert geheel alleen opgesloten tot op den val van Robespierre, den 9den Thermidor, dat is den 27sten Juli 1794. Den volgenden dag reeds werd hij uit zijn eenzaamheid, die hem nog meer dan de mishandeling van zijn vorigen bewaker naar lichaam en ziel geknakt had, verlost en aan de betrekkelijk goede zorg van

1) Beauchesne, Louis XVII, t. II, p. 57.
2) Ibid. t. II, p. 160.

Laurent, een Jacobijn uit den aanhang van Barras, overgeleverd [1]). Deze kreeg den 8sten November 1794 een medehelper in den menschlievenden Gomin [2]), en werd den 31sten Maart daaropvolgende door Lasne, insgelijks een goedaardig man, vervangen [3]). Tijdens deze twee, Gomin en Lasne, met de bewaking belast waren, stierf de dauphin, of althans het kind dat men voor den dauphin hield, op Maandag den 8sten Juni 1795.

Den dag daarop gaf Achille Sévestre, uit naam van het Comité de sûreté générale, aan de Conventie kennis van het sterven en van den loop der ziekte in deze woorden [4]): „Citoyens, depuis quelque temps le fils de Capet était incommodé par une enflure au genou droit et au poignet gauche. Le 15 floréal [den 4den Mei 1795] les douleurs augmentèrent, le malade perdit l'appétit et la fièvre survint. Le fameux Desault, officier de santé, fut nommé [den 6den Mei] pour le voir et pour le traiter; ses talents et sa probité nous répondaient que rien ne manquerait aux soins qui sont dus à l'humanité. Cependant la maladie prenait des caractères très-graves. Le 16 de ce mois [onjuist; het was den 13den, dat is den 1sten Juni] Desault mourut; le Comité nomma [den 5den Juni] pour le remplacer le citoyen Pelletan, officier de santé très-connu, et [den 7den Juni] le citoyen Dumangin, premier médecin de l'hospice de santé, qui lui fut adjoint. Leur bulletin d'hier à onze heures du matin annonçait des symptômes inquiétants pour la vie du malade, et à deux heures un quart après midi nous avons reçu la nouvelle de la mort du fils de Capet. Le Comité de sûreté générale m'a chargé de vous en informer. Tout est constaté. Voici les procès-verbaux qui demeureront déposés dans vos archives".

De eenige onnauwkeurigheid, die wij in dit rapport opmerken, betreft den sterfdag van den geneesheer Desault; zij zal wel daaruit moeten verklaard worden, dat de opvolger van den overledene eerst vier dagen na diens sterven benoemd werd. Hoe dit zij, het is niet wel mogelijk die vergissing ten nadeele van het overige der mededeeling uit te leggen. Maar, werpt men mij tegen [5]), evenmin is juist wat Sévestre aan het slot zegt, dat de processen-verbaal

---

1) Beauchesne, Louis XVII, t. II, p. 198.
2) Ibid. p. 218.
3) Ibid. p. 261.
4) Ibid. p. 304.
5) Réplique, p. 60.

worden overgelegd en in het archief bewaard zullen blijven; immers zij zijn in de archieven niet voorhanden [1]). Die tegenwerping is spoedig beantwoord. Dat de verbalen werkelijk zijn overlegd, kan moeilijk betwist worden, want het rapport werd reeds den volgenden dag in den *Moniteur* gedrukt [2]), en de leden der Conventie zouden dus daaruit terstond de onwaarheid bemerkt hebben, indien de verbalen niet ter tafel waren gebracht. Verder of zij al dan niet in de archieven te vinden zijn, is een vraag, die eerst na een gezet onderzoek met zekerheid te beantwoorden zou zijn. Intusschen bericht ons M. De Beauchesne, die een uitvoerige levensbeschrijving van den dauphin heeft samengesteld [3]), dat het proces-verbaal van het overlijden, door een twintigtal burgerlijke en militaire autoriteiten onderteekend, geboekt staat in het journaal-register van den toren van den Tempel, en hij spreekt er van als had hij dat register zelf in handen gehad [4]). Maar gesteld, dit was zoo niet, dan zou nog het ontbreken van het stuk de waarheid van het feit volstrekt niet schaden. Hoeveel toch is er uit de archieven verdwenen, tengevolge van slecht beheer of oneerlijkheid!

Wij bezitten bovendien de acte van aangift van het overlijden bij den burgerlijken stand. Dat stuk, sedert lang bekend, is gedateerd van den 24sten Prairial, dus van vier dagen na het sterven; het is geteekend door Lasne, den bewaker van het kind, en Bigot, als commissaire civil [5]). Tweeërlei grieven zijn tegen deze acte ingebracht; vooreerst zij is wel door Lasne maar niet door zijn ambtgenoot Gomin onderteekend; ten andere is zij eerst vier dagen na den dood gepasseerd. Toegegeven dat die grieven gegrond zijn, wat doen zij dan nog ter zake? Al zondigde de acte tegen den vereischten vorm, dan zou haar zonde toch nooit aan haar historische waarde afbreuk kunnen doen, want er is geen reden te bedenken,

1) Ernest Daudet heeft in de archieven van de hertogin Decazes op het kasteel de la Grave het origineel van de akte van ter aardebestelling van den dauphin, zoon van Lodewijk XVI, gevonden, zijnde een extract van de registers van den burgerlijken stand der gevangenis van den Temple. De identiteit van den ongelukkkigen Lodewijk XVII wordt daarin door zes getuigen bevestigd in de volgende woorden: „en hebben ons getoond een lijk van het mannelijk geslacht van den leeftijd van tien jaren, liggende op een bed, hetwelk is herkend te zijn dat van Louis Charles Capet". De datum van het stuk is 22 Prairial an III. (N. Rotterd. Courant, 8 April 1898, 1ste blad.)

2) Moniteur du 23 Prairial an III.

3) Louis XVII, sa vie, son agonie, sa mort. Paris, 1853. (Met deze editie heb ik mij beholpen; een latere had ik niet binnen mijn bereik.)

4) Beauchesne, t. I, p. 30.

5) Beauchesne, t. II, p. 307; Réplique judiciaire, p. 61.

waarom een valsch doodbericht gemakkelijker vier dagen dan één dag na het afsterven geregistreerd had kunnen worden. Doch de zonde bestaat niet; aan het slot der acte lezen wij: „vu le certificat de Dusser, commissaire de police, du 22 de ce mois" [1]); en dat certificaat is werkelijk door De Beauchesne in het archief van het Hôtel de ville, in het register van de commissarissen van politie, gevonden en om zijn belangrijkheid in facsimile door hem afgedrukt: het draagt nevens de handteekening van Lasne ook die van Gomin, — en daarmee vervalt tevens de tweede grief van zelf. Nu melden de dagbladen wel, dat Favre in zijn onlangs uitgesproken pleitrede het bestaan van dit document in twijfel heeft getrokken; maar ik kan niet gelooven dat een schrijver als Beauchesne zulk een grof bedrog, dat bovendien zoo gemakkelijk aangewezen kan worden, zou gepleegd hebben, en ik verwacht dus dat de twijfel van den advokaat met de stukken weerlegd zal worden, tenzij de brand van 1871 met het stadhuis ook de archieven heeft vernield, wat ik niet weet. Doch zelfs al ware dat zoo niet, al had Beauchesne ons een valsch certificaat in handen gestopt, dan zou de acte van den 24sten Prairial bewijs genoeg wezen, te meer daar de handteekening van Gomin volstrekt overbodig is [2]), omdat hij bij elke gelegenheid, tot aan zijn dood in 1841 toe, heeft volgehouden dat de acte waarheid behelsde, en de dauphin den 20sten Prairial overleden was.

Van niet meer gewicht is de laatste tegenwerping [3]). Waarom is de acte niet geteekend door de zuster van den doode; waarom heeft men haar, die zich toch in hetzelfde gebouw bevond, niet in de eerste plaats geroepen om zich van zijn overlijden te vergewissen? Op die vraag kunnen alleen de commissarissen en de heeren van de Conventie antwoorden; maar zooveel is zeker, dat zij door den dood van den dauphin voor zijn zuster verborgen te houden zich zelf gelijk bleven; de arme prinses wist niet wat er van haar betrekkingen sedert haar scheiden geworden was. „Mon plus grand malheur était (zoo schrijft zij zelf [4]) de ne pouvoir obtenir des nouvelles de ma mère et de ma tante". Zij hoorde later opeens hoe zij moeder, broeder en tante, al haar nabestaanden, verloren had.

Behalve de doodacte bezitten wij eindelijk nog het proces-verbaal der lijkopening, op den dag na het sterven, door de twee genees-

1) Beauchesne, t. II, p. 309.
2) Réplique, p. 131, 159.
3) Vgl. La branche ainée des Bourbons, p. 7.
4) Mémoires de la duchesse d'Angoulême, t. IV, p. 170.

heeren, die het laatst den patient behandeld hadden, bijgestaan door nog twee andere [1]). Aan de echtheid van dit stuk wordt niet getwijfeld; doch het wordt zoo uitgelegd dat het niet voor maar tegen de identiteit van het doode kind en den dauphin schijnt te getuigen. De geneesheeren verklaren namelijk, dat hun een lijk is overgeleverd, „que les commissaires nous ont dit être celui du fils de défunt Louis Capet, et que deux d'entre nous ont reconnu pour être l'enfant auquel ils donnaient des soins depuis quelques jours". Daaruit zal dan volgen dat zij niet durfden verzekeren, dat zij integendeel betwijfelden of het lijk, dat zij hadden geopend, wel het lijk van den dauphin was. Maar die uitlegging gaat niet op. De heeren konden immers niet meer verklaren dan hun bekend was: de twee die over het zieke kind hadden gegaan, hadden den dauphin in vroeger dagen niet gekend — zooveel althans wordt ons toegegeven — en zij konden dus niet meer getuigen dan zij deden. Doch, zegt men, de twee andere waren juist gekozen omdat zij den dauphin wel gekend hadden, en hun zwijgen is daarom veelbeteekenend. Ja, als dat waar was, als zij uit dien hoofde gekozen waren, zou de tegenwerping van gewicht zijn. Maar dit is niet zoo. In den brief van Dumangin van 1817 [2]), waarop men zich beroept, staat niet te lezen wat men voorgeeft; er staat eenvoudig, dat die twee geneeskundigen bij voorkeur boven andere geroepen zijn „sur l'observation, que d'après les qualités personnelles et les rapports qu'avaient eus M. Lassus avec Mesdames de France, et M. Jeanroy dans la maison de Lorraine, leurs signatures seraient d'un tout autre poids". Die geneesheeren stonden dus wel in zekere betrekking tot het koninklijk huis, maar dat zij den dauphin zouden hebben gekend, en wel zoo goed dat zij in staat waren om zijn lijk, na twee jaren van gevangenschap en ellende, van andere kinderlijken te onderscheiden en voor het zijne te erkennen, is een bewering die nergens op rust. Bovendien, men vergeet dat het bij een lijkopening niet te doen is om te bewijzen dat de doode waarlijk de persoon is voor wien hij wordt uitgegeven, maar om te erkennen aan welke ziekte hij gestorven is, en in een geval als het onze ook bepaaldelijk om te onderzoeken of hij wel een natuurlijken dood is gestorven. Juist bij zulk een onderzoek verdienden geneesheeren, die met de familie bekend waren en haar vertrouwen genoten, de voorkeur boven geheel vreemde; en dat is het dan ook wat de

1) Beauchesne, t. II, p. 302.
2) Beauchesne, t. II, p. 445.

aangehaalde zinsnede uit den brief van Dumangin wil zeggen. — Het resultaat der lijkopening was, dat alle kenteekenen wezen op „un vice scrofuleux existant depuis longtemps et auquel on doit attribuer la mort de l'enfant".

Wijselijk, de tijdsomstandigheden in aanmerking genomen, vermeldden de heeren niet, aan welke oorzaken de ontwikkeling en de snelle vordering der kwaal te wijten was. Trouwens, een ieder wist dit toch reeds. De ondergane mishandeling, de verwaarloozing, de onreinheid, het gevoel van verlatenheid en ellende hadden de kiem der ongesteldheid, die anders misschien onontwikkeld zou gebleven zijn, snel en gestadig doen wassen en het jeugdige leven gesloopt. Zoo zag onder andere de zuster van het arme kind de zaak in. In het aandoenlijke verhaal van het gebeurde in den Tempel, dat zij, de latere duchesse d'Angoulême, nog in de gevangenis opstelde, en naderhand [1]), misschien eenigszins gewijzigd, in het licht gaf, spreekt zij aldus over de ziekte en het sterven van den dauphin [2].)

„Dans les premiers jours de Novembre il arriva un autre commissaire nommé Gomier (zij bedoelt Gomin) pour rester avec Laurent. Il eut un soin extrême de mon frère. Depuis longtemps on avait laissé ce malheureux enfant sans lumière; il mourait de peur. Gomier obtint qu'il en eût à la fin du jour; il passait même quelques heures auprès de lui, pour l'amuser. Il s'aperçut bientôt que les genoux et les poignets de mon frère étaient enflés; il crut qu'il allait se nouer: il en parla au comité.... Le 19 décembre le comité général vint au Temple à cause de sa maladie; cette députation vint aussi chez moi, mais on ne me dit rien.... Pendant l'hiver mon frère eut quelques accès de fièvre, il était toujours auprès du feu.... Sa maladie empirait et ses genoux enflaient beaucoup.... Au commencement du printemps.. la maladie de mon frère empirait de jour en jour; ses forces diminuaient; son esprit même se ressentait de la dureté qu'on avait si longtemps exercée envers lui, et s'affaiblissait insensiblement. Le comité de sûreté générale envoya pour le soigner le medecin Desault; il entreprit de le guérir, quoiqu'il reconnût que sa maladie était bien dangereuse. Desault mourut; on lui donna pour successeurs Dumangin et le chirurgien Pelletan. Ils ne conçurent aucune espérance. On lui fit prendre des médicaments qu'il avala avec beau-

1) In 1817.

2) Mémoires, t. IX, p. 169.

coup de peine. Heureusement sa maladie ne le faisait pas beaucoup souffrir; c'était plutôt un abattement et un dépérissement que des douleurs vives. Il eut plusieurs crises fâcheuses; la fièvre le prit, ses forces diminuaient chaque jour, et il expira sans agonie... Je ne crois pas qu'il ait été empoisonné, comme on l'a dit et comme on le dit encore: cela est faux d'après le témoignage des médecins qui ont ouvert son corps, où ils n'ont pas trouvé le moindre vestige de poison".

De prinses, die den zieke geen enkele maal sedert Januari 1794 had gezien, heeft deze berichten waarschijnlijk vooral van Gomin, den vriendelijken bewaker van haar en haar broertje, vernomen: zij was over dien man en zijn gedrag jegens haar zoo bijzonder tevreden, dat zij hem uitkoos om haar tot aan de grenzen van Frankrijk uitgeleide te doen [1]), toen zij een half jaar na den dood van den dauphin tegen eenige gevangen afgevaardigden en agenten der republiek aan haar neef, den keizer van Duitschland, werd uitgewisseld. In alle geval loopt haar verhaal slechts over de laatste maanden voor den dood; en het is daarom een gelukkig toeval, dat wij haar beschrijving kunnen vergelijken met een verslag van den toestand, waarin het kind zich bij den val van Robespierre bevond. Lombard de Langres heeft ons in zijn *Mémoires* (die ook voor de geschiedenis der Bataafsche Republiek niet onbelangrijk zijn [2])) het treurige verhaal bewaard van het bezoek, dat Barras, onmiddellijk na den val van Robespierre, aan de gevangenen in den Tempel bracht. Wij weten wel niet, hoe Lombard daaraan gekomen is en kunnen dus voor de geloofwaardigheid niet instaan; maar het is nog bij het leven van Barras, en blijkbaar zonder eenige partijdige bedoeling, uitgegeven in 1823, dus vóór het optreden van den pretendent, zoodat er geen reden bestaat om de waarheid er van in twijfel te trekken [3]).

---

1) Beauchesne, t. II, p. 376.

2) Mémoires anecdotiques pour servir à l'histoire de la Révolution française, t. I, p. 128. Vgl. Croker, Essays, p. 282/3.

3) Verhaal van Barras zelven in Revue des Deux Mondes, 15 mars 1894, p. 299, ss. Récit autographe de Barras: „Le comité de Salut public me fit prévenir qu'on annonçait l'évasion des prisonniers du Temple qui étaient sous ma responsabilité; je fus au Temple, je trouvai le jeune prince dans un lit à berceau au milieu de sa chambre; il était assoupie, il s'éveilla avec peine, il était revêtu d'un pantalon et d'un veste de drap gris; je lui demandais comment il se trouvait et pourquoi il ne couchait pas dans le grand lit. Il me répondit: mes genoux sont enflés et me font souffrir aux intervalles (*sic*) lorsque je suis debout, le petit berceau me convient mieux. J'examinai les genoux, ils étaient très enflés ainsi que les chevilles et que les mains; son visage était bouffi, pale. Après

Volgens dat verhaal dan vond Barras het kind liggend niet op zijn bed, maar in een krib, in een staat van walgelijke onreinheid en in een stemming van volstrekte apathie.

„Ne s'étant point dérangé de sa position quand on était entré, Barras crut qu'il dormait; mais s'apercevant qu'il avait les yeux ouverts, il lui demanda pourquoi il préférait ce berceauà son lit, où il serait beaucoup mieux. L'enfant sans bouger d'avantage, répondit qu'il souffrait moins sur cette couchette que dans son lit. Sur la question que fit le général, s'il était malade et où était son mal, l'enfant, au lieu de parler, se contenta d'indiquer sa tête et ses genoux. Barras l'engagea à se lever. Il ne bougea point..."

Ik behoef niet meer af te schrijven. Het bovenstaande is toereikend om te doen zien, dat van den 9den Thermidor en waarschijnlijk van nog vroeger af, de ziekte steeds dezelfde verschijnselen vertoonde en een geleidelijk verloop nam tot den dood toe [1]). Wij zullen in het vervolg zien, waarom het van belang is dien gelijkmatigen voortgang der ziekte, gedurende zooveel maanden, niet uit het oog te verliezen.

De dood zelf en de identiteit van den doode en den dauphin is door de acten, die tot ons gekomen zijn, voldoende en meer dan voldoende zelfs geconstateerd. Ware dit met meer omhaal, met angstvalliger zorgvuldigheid geschied, dan zou men juist in zulke overdreven voorzorg een grond vinden voor achterdocht; immers men pleegt met overdadige voorzichtigheid te beschermen, hetgeen men ducht dat aan hevige aanvallen zal bloot staan.

Evenwel, in strijd met de acten en bewijsstukken, die wij hebben meegedeeld, zijn spoedig twee geruchten in omloop gebracht en in sommige kringen geloofd: het eerste, dat de dauphin zijn natuurlijken dood niet gestorven, maar met vergif omgebracht zou zijn [2]); het andere, dat hij volstrekt niet overleden was, maar uit den Tempel ontvoerd, en ergens verborgen werd gehouden. Het eerste gerucht

---

lui avoir demandé s'il avait ce qui lui était nécessaire et l'avoir engagé à promener, j'en donnai l'ordre aux commissaires et les grondai sur la mauvaise tenue de la chambre. De là je montai chez Mmes etc". In een ander verhaal van hetzelfde bezoek eindigt hij dus: „.....je m'assurai que ces ordres furent donnés et exécutés. Mais le jeune prince était travaillé par une maladie humorale, qui avait déja fait des progrès, de sorte que malgré tous les soins qu'on lui porta, il succomba". — In 1898 zijn eindelijk in twee deelen door Georges Duruy de Mémoires de Barras uitgegeven. In die editie vindt men (t. II, p. 205) weder een andere lezing, in hoofdzaak echter niet verschillend. Ook daar „ses genoux et ses chevilles étaient enflés".

1) Een bericht van Mei 1798 in La Branche ainée, p. 141.

2) Mémoires de la duchesse d'Angoulême, t. IX, p. 171.

gaat ons thans niet aan. Wij hebben ons alleen met het tweede bezig te houden. Dat dit vrij algemeen verbreid was, heeft de heer De la Barre ten overvloede bewezen; het volgt reeds noodzakelijk uit den opgang dien zooveel valsche dauphins hebben kunnen maken. Want achtereenvolgens hebben niet minder dan vijf personen zich voor den zoon van Lodewijk XVI uitgegeven [1]), en allen hebben geloof gevonden en aanhang geworven [2]). De confrontatie van al die pretendenten onderling en de vergelijking van hun voorgeven komt bij het proces, voor de rechtbank, te pas; ik zal er mij niet mee inlaten; ik bepaal mijn onderzoek tot een van allen, den held van het boek dat ik aankondig, en dan nog wel uitsluitend tot hetgeen hij omtrent zijn ontsnapping uit den Tempel meldt. Ik zal mij niet eens begeven in het beoordeelen van zijn zedelijkheid en geloofwaardigheid, en niet vragen naar zijn antecedenten, die overigens niet voor hem schijnen te getuigen. Hij werd in 1822 te Brandenburg, waar hij woonde, beticht van brandstichting, doch ontslagen uit gebrek aan bewijs; kort daarop weer beschuldigd, thans van het in omloop brengen van valsche munt, en veroordeeld tot drie jaren dwangarbeid. Dat strekt oogenschijnlijk niet tot zijn aanbeveling; maar zijn vrienden beweren, dat hij dit alles geheel onschuldig heeft geleden: het kan zijn; mij ontbreekt het aan de stukken, waaruit de schuld of onschuld moet blijken. Ook zijn landaard is twijfelachtig. Toen hij in 1810 voor het eerst, zooals hij beweert [3]), in Duitschland kwam, was hij schijnbaar zoo goed Duitscher dat hij kon opgeven te Weimar geboren te wezen. Toen hij in 1832 in Frankrijk kwam, was hij zoo weinig Franschman, dat zijn eigen advokaat verklaart [4]): „cet homme, nommé Naundorff, ne parlait pas la langue française"; maar zijn vrienden meenen dat dit alles best te verklaren is; ik mag het lijden. In 1818 was hij te Spandau in het huwelijk getreden met een burgermeisje in de protestantsche kerk [5]), en bij die gelegenheid gaf hij op 40 (of 43) jaren oud te zijn, hoewel de dauphin in dat jaar niet ouder zou geweest zijn dan 33 jaar; zijn vrienden beweren dat hij daartoe goede reden had; ik zal het niet tegenspreken. Aan den anderen

1) De lezers van Le mie prigioni (cap. XVIII sq. p. 52) zullen zich een van dezen, „l'infelice duca di Normandia", nog wel herinneren, dien Pellico in den kerker te Milaan aantrof.

2) Louis Blanc, Histoire de la Révol., t. XII, p. 328 suiv.; Biogr. Univ. de Michaud, t. XXV, p. 239.

3) Branche ainée, p. 152 ss.

4) Réplique p. 15; vgl. het vonnis, p. 75.

5) Branche ainée, p. 172, 176; Réplique, p. 51.

kant zal ik ook niet onderzoeken, hoe het mogelijk is dat hij door zoovelen, die met de jeugd van den dauphin en met het koninklijk huis van nabij bekend waren [1]), voor den zoon van Lodewijk XVI werd erkend, als hij niet waarlijk was voor wien hij zich uitgaf. Evenmin zal ik vragen, wat wij te denken hebben van de gelijkenis van hem en zijn kinderen op de Bourbons, waarvan door zijn vrienden zoo hoog wordt opgegeven [2]). Dat alles betreft de hoofdzaak slechts van terzijde; de officier van justitie en de advokaten mogen daarover strijden, en de rechtbank beslissen; ik haast mij terug te keeren tot mijn onderwerp, en de vraag te behandelen: zoo de dauphin niet in den Tempel gestorven is, wat is er dan met hem gebeurd en van hem geworden?

Hooren wij wat de pretendent daaromtrent zelf bericht. Hij zelf, want in 1836, na zijn uitzetting uit Frankrijk, heeft hij tot verdediging zijner aanspraken een *Abrégé de l'histoire des infortunes du Dauphin* aan een zijner vrienden gedicteerd en in het licht doen geven [3]). Die eerste Londensche uitgaaf is mij nooit onder de oogen gekomen, maar zij staat in het werk, dat ik aankondig, overgedrukt en daaraan kunnen wij ons veilig houden. Ten behoeve mijner lezers, die het boek niet binnen hun bereik hebben, laat ik hier een uittreksel volgen, zooveel mogelijk met de eigen woorden van den schrijver, om zelfs den schijn van onjuistheid te vermijden.

Nadat hij over de ellende van zijn gevangenschap heeft uitgeweid, vervolgt hij aldus.

„A cette époque [4]) des amis avaient formé le projet de me soustraire à mes bourreaux; on ne tarda pas à en comprendre l'impossibilité. Un seul chemin conduisait à moi, et cette unique issue était si soigneusement gardée qu'on n'eût pas fait entrer ou sortir une souris sans être aperçu .... [5]) Par conséquent, comme il était impossible de me faire évader, on résolut de me cacher dans la Tour même, pour faire croire à mes persécuteurs que j'étais sauvé .... [6]) Un jour mes protecteurs me firent avaler une dose d'opium que je pris pour une médecine, et bientôt je me trouvais moitié éveillé moitié endormi. Dans cet état, je vis un enfant qu'on me substitua dans mon lit, et

1) Mme. Rambaud (Branche ainée, p. 254, 261); Marco de St. Hilaire (ibid. p. 263. p. 11); Mme. de Falou (ibid. p. 271). Maar zie daarentegen in de Réplique judiciaire, p. 209 en 282.

2) Branche ainée, p. 21.

3) Branche ainée, p. 326. Vgl. p. 184, 185, 215, 217, 229.

4) P. 60.

5) P. 61.

6) P. 61.

moi je fus couché au fond de la corbeille dans laquelle cet enfant avait été caché sous mon lit. J'entrevoyais, comme si c'eût été un rêve pour moi, que l'enfant n'était autre qu'un mannequin dont le masque représentait très naturellement ma figure .... [1]). Cependant j'avais entièrement perdu connaissance et lorsque je repris mes sens, je me trouvai enfermé dans une grande pièce qui m'était tout-à-fait étrangère: c'était le quatrième étage de la Tour. De vieux meubles de toute espèce encombraient cet étage, au milieu desquels on m'avait disposé un gite qui communiquait avec un cabinet, pris dans une tourelle, où l'on m'avait mis de quoi vivre. Toute autre issue était barricadée".

In dit vlieringhok heeft het arme kind dood-alleen, en zonder vuur, den geheelen winter en het geheele voorjaar tot in Juni doorgebracht, en dat wel dien buitengewoon strengen winter van 1794 op 1795, waarin de Fransche republikeinen ons land over de bevroren rivieren zijn binnengedrongen. Gelukkig dat de lijder 40 jaren later schrijven kon: „je fis peu de cas du froid que je ressentais [2])". Zijn vrienden hadden niet gedacht, dat hij zoo lang opgesloten zou moeten zitten; zij rekenden er op, dat zoodra het bedrog met de pop ontdekt was, de bewaking van den toren minder streng en bijgevolg een ontsnapping mogelijk worden zou. Maar zij hadden buiten het Comité de sûreté générale gerekend. Hooren wij verder:

„Le soir même le mannequin fut découvert [3]), mais le gouvernement d'alors trouva bon de tenir secrète mon évasion qu'il croyait consommée.... A l'effet de masquer entièrement la vérité [4]) il mit à la place du mannequin un enfant de mon âge réellement muet, et doubla la garde ordinaire, cherchant ainsi à affermir la croyance que c'était bien moi encore ... [5]). Je ne puis me rendre compte comment, en dépit de toutes ces précautions, le bruit s'est sourdement répandu que le véritable dauphin n'était plus dans la Tour. De telles indiscrétions effrayèrent les agitateurs, et l'on décida de faire mourir l'enfant muet. A cet effet on mêlait à ses alimens des substances qui le rendaient malade, et afin de détourner le soupçon d'un assassinat, M. Desault fut introduit, non pour le guérir mais pour feindre l'humanité. M. Desault visita l'enfant et vit bientôt qu'on lui avait donné une espèce de poison. Il fit préparer un contre-

1) P. 61.
2) P. 62.
3) Ibid.
4) Ibid.
5) P. 64.

poison par son ami Choppart, pharmacien, en lui déclarant que l'enfant qu'il soignait n'était pas le fils de Louis XVI, qu'il avait connu auparavant. La révélation de M. Desault se répéta; les meurtriers de ma famille, pleins d'effroi, voyant que la vie du muet se prolongeait au travers de leurs tentatives d'empoisonnement, lui substituèrent un enfant rachitique tiré d'un des hôpitaux de Paris. Cette mesure les rassurait encore sur l'appréhension qu'ils avaient, que par accident on ne vint à s'apercevoir que le muet l'était réellement; et pour se soustraire à de nouvelles trahisons ils firent empoisonner Desault et Choppart [1]). Les soins donnés au dernier substitué le furent par des médecins qui, n'ayant jamais vu ni le véritable dauphin ni l'enfant malade, crurent naturellement que c'était moi qu'ils soignaient.... Des motifs [2]) impérieux contraignirent le gouvernement à accélérer la fin de cette victime infortunée. Elle mourut, m'a-t-on dit, le 8 Juin 1795, et après l'autopsie son cadavre fut déposé dans une caisse pour être ensuite enterré. Cette caisse, ainsi que le cadavre, fut placé dans la chambre habitée autrefois par mon pére. Pendant cette opération j'avais reçu une forte dose d'opium. On me mit dans le cercueil, d'où l'on retira l'enfant autopsié et le tout fut effectué presque à la même heure où on venait chercher le cercueil pour le transporter au cimétière. A peine l'enfant mort fut-il caché au quatrième étage, lieu où j'étais, que mes amis, instruits de ce qui se passait, chargèrent dans une voiture le cercueil qui me refermait. Certes, ceux qui ne savaient rien crurent qu'on allait m'enterrer. Mais la voiture était preparée. En allant au cimétière on me mit dans un coffre qu'on avait pratiqué au fond de la voiture, et pour laisser au cercueil le même pesanteur on le remplit de vielles paperasses. Dès que le cercueil fut enfoui dans la fosse, mes amis rentrèrent avec moi dans Paris. Là je fus confié aux mains d'autres amis, sans que je puisse me rappeler la moindre chose à cet égard. Lorsque je me réveillai, je me trouvai dans un lit et dans une chambre fort propre, seul, avec ma garde-malade, qui était Mme ***".

Ziedaar het verhaal. Het is goed dat wij weten, dat het van den held der geschiedenis zelf is. Want als de zaken zich werkelijk zoo hebben toegedragen, hebben wij hier een bewijs te meer voor de spreuk: dat de waarheid soms onwaarschijnlijk kan zijn. Ik acht het te eenenmale overbodig, al de onwaarschijnlijk-

1) Vgl. Louis Blanc, t. XII, p. 352.
2) Vlg. Branche ainée, p. 66.

heden op te sommen, waarvan deze vertelling wemelt. Voor het geval dat aan den lezer, die zich den aard der toenmalige regeering en het uiterst strenge toezicht op den toren van den Tempel niet juist herinnert, de helft er van ontsnapte, zou toch de andere helft nog altijd sterk genoeg spreken. Vergeten wij daarbij niet, dat indien werkelijk twee kinderen na elkaar de plaats van den dauphin hebben bekleed, alle drie lijdende waren aan zwelling der gewrichten en inzonderheid aan de knie: Barras nam dit waar omstreeks Augustus 1794, dus aan den dauphin; Harmand de la Meuse (over wien zoo straks) in het begin van 1795, dus aan den doofstomme, en de geneesheeren bij de lijkopening aan het rachitische kind. — Doch reeds meer dan genoeg over het verhaal zelf.

Tot staving er van heeft de pretendent eenige documenten overgelegd [1]), die daarentegen onze aandacht wel verdienen. Het zijn drie brieven van de jaren 1794 en 1795; zij zijn ongeteekend en zonder adres, maar wij behoeven niemands voorlichting, om ons te overtuigen, dat zij door den gevangenbewaarder Laurent geschreven en aan een der vrienden van den dauphin geadresseerd moeten zijn, waarschijnlijk aan den generaal De Frotté. Ongelukkig zijn de origineelen verloren gegaan; slechts copieën heeft de pretendent te voorschijn kunnen brengen, wier echtheid door geen uitwendige bewijzen gewaarborgd wordt. Waar mogen de brieven zelf gebleven zijn? Dat blijkt niet. Eerst was gezegd, dat de pretendent ze in 1810 aan den directeur-generaal der politie te Berlijn had overhandigd. Maar dat bleek niet waar te wezen [2]): „c'est une erreur (erkent De la Barre) qui aura échappé dans la discussion, mais de nulle importance, puisque nous ne pouvons pas les représenter aujourd'hui et qu'ils ont disparu avec les procès-verbaux d'enlèvement". Van wien had de pretendent ze dan gekregen? Ook op die vraag geen antwoord. Maar wij kunnen het wel gissen. Want bij een andere gelegenheid vernemen wij [3]), dat „le général de Frotté, avant de quitter Paris, confia les papiers en question (niet die waarover wij thans handelen) au marquis de Briges, duquel les reçut en dernier lieu mon fidèle ami le comte de Montmorin, qui me delivra ultérieurement tout ce que lui avait remis M. de Briges". Geen twijfel of te gelijk met die papieren zijn ook de brieven van Laurent aan Frotté van hand tot hand gegaan, tot

1) Branche ainée, p. 119 suiv. Vgl. Louis Blanc, t. XII, p. 833.
2) Réplique, p. 119.
3) Branche ainée, p. 71.

zij in het bezit van den pretendent kwamen. Jammer maar, ik herhaal het, dat zij slechts in copie zijn bewaard, omdat nu de echtheid steeds betwistbaar blijft. Bij het proces van 1851 heeft het publiek ministerie, dat den pretendent op zijn woord niet geloofde, ze dan ook met minachting bejegend, en zonder er bij stil te staan, kortaf gezegd [1]: „elles ont été fabriquées pour le besoin de la cause". Een barre uitspraak, maar die ik geen onbillijke zou durven noemen. Want werkelijk dragen zij het, aan alle geschiedkundigen wel bekende, karakter der onechtheid: zij zeggen juist wat in het belang der zaak gezegd moest worden; zij schijnen veeleer aan het hedendaagsche publiek gericht, dan aan den correspondent aan wien zij geadresseerd heeten te zijn. Maar als de schijn hier niet bedriegt, als de brieven inderdaad „pour le besoin de la cause" vervaardigd zijn, dan doen zij hun maker geen eer aan. Want wat zij moesten bewijzen weerleggen zij, wat zij moesten steunen werpen zij omver. Ik wil den lezer zelf laten oordeelen.

De eerste brief dagteekent van 7 November 1794. Hij dient hoofdzakelijk om te melden: „que le petit muet a remplacé le D. (d. i. le Dauphin); les nouveaux municipaux ne se doutent de rien". Meteen vernemen wij ook, dat „sa soeur n'en sait rien; la prudence me force de l'entretenir du petit muet comme s'il était son véritable frère." Dit laatste komt best te pas om te verklaren, waarom de zuster later nooit van den broeder heeft willen weten.

De tweede brief is van 5 Februari 1795, en bericht dat M. H. (d. i. Harmand de la Meuse) op last van het Comité de sûreté générale het stomme kind is komen zien. Dat is niet zonder gevaar. Wie het kind aandachtig gadeslaat, moet bemerken, dat het „sourd de naissance [2]) et par conséquent naturellement muet" is. Uit dien hoofde wil B. (d. i. Barras) „faire sortir notre muet et le remplacer par un autre enfant malade". Maar dat is niet minder gevaarlijk. „Substituer encore un autre à celui-là; l'enfant malade parlera, et cela perdra notre demi-sauvé et moi avec".

Tot toelichting diene, dat het bezoek van M. Harmand sedert lang in al zijn bijzonderheden bekend was uit een brochure, door hem zelven in 1814 [3]) uitgegeven. Wat hij ook bij dat bezoek gezegd en gedaan had, het was hem niet mogen gelukken een enkel

1) Réplique, p. 191; Branche ainée, p. 122.

2) Het verhaal van Harmand toont, dat het kind *niet* doof was, maar best verstond wat hij zeide.

3) Mémoires de la duchesse, d'Angoulême, t. IX, p. 170, 227. Vgl. Branche ainée, p. 128.

woord aan den dauphin te ontlokken. Het arme kind deed wat hem bevolen of verzocht werd, maar antwoordde op geen enkele vraag. Dit kan ons niet verwonderen, als wij ons herinneren, hoe Barras eenige maanden te voren het kind had aangetroffen; het was sedert nog meer vervallen en nog meer ingezonken, maar overigens geheel hetzelfde. Zoo zouden wij meenen. Maar wij leeren uit dezen brief, dat intusschen het kind van vroeger verdwenen was en vervangen door een doofstom kind, waarmee Harmand zich geruimen tijd bezig hield, zonder iets van dat gebrek te ontdekken. Niet heel slim van hem. — Maar er is een bezwaar. In den tijd toen de brieven van Laurent voor het eerst aan den dag werden gebracht, nam men aan, dat het bezoek van Harmand in de maand December van 1794 had plaats gehad [1]); hij zelf kon zich den juisten tijd niet meer herinneren. Maar De Beauchesne, die bij het opstellen van zijn meermalen aangehaalde levensbeschrijving de registers van de Commune en een aantal authentieke stukken gebruikt heeft [2]), stelt het op den 9den Ventôse, dat is op den 27sten Februari, dus drie weken ongeveer na de dagteekening van den brief, die van het bezoek gewag maakt. Als die tijdsbepaling bij nader onderzoek de juiste blijkt te zijn, wordt derhalve de echtheid van den brief meer dan twijfelachtig.

Nog veel erger is het gesteld met den derden, van 3 Maart 1795. Hij is zoo kort dat ik hem maar in zijn geheel zal afschrijven. „Notre muet est heureusement transmis dan le palais du Temple et bien caché; il restera là, et en cas de danger il passera pour le dauphin. A vous seul, mon général, appartient ce triomphe. Maintenant je suis tranquille. Ordonnez toujours et je saurai obéir. Lasne prendra ma place quand il voudra. Les mesures les plus sûres et les plus efficaces sont prises pour la sûreté du Dauphin".

Het eerst stooten wij ons ook hier aan de dagteekening: 3 Maart. Volgens het verhaal van den pretendent zelven heeft de verwisseling van het stomme kind met het zieke, waarvan de brief kennis geeft, plaats gehad omdat het stomme van de vergiftigde spijzen niet stierf, integendeel onder de behandeling van dokter Desault beter werd. Nu blijkt [3]) het uit het register van den Tempel, dat de dokter den 6den Mei voor het eerst zijn patiënt bezocht heeft. Hoe kan dan een brief van 3 Maart over de verwisseling spreken,

1) Mémoires de la duchesse d'Angoulême, t. IX, p. 170.

2) Beauchesne, II, p. 244 ss., gevolgd door Barante, La Convention, t. V, p. 560; Louis Blanc, t. XII, p. 344.

3) Ibid, t. II, p. 272, 280.

die eerst na de komst van den dokter, dus na 6 Mei, geschied is? Nog erger. Te gelijker tijd met het verwisselen van die kinderen is Desault, altijd volgens hetzelfde verhaal, vergiftigd en gestorven; wij weten met zekerheid, dat hij overleden is op den 1sten Juni. Dus een van beide: of de datum van den brief is onjuist, of een groot gedeelte van het verhaal onwaar. Het zou zeker wel de eenvoudigste uitweg zijn den datum te veranderen en voor 3 Maart, 3 Juni te lezen; maar ongelukkig kan dit niet, want de inhoud van den brief stemt met de dagteekening overeen en bevestigt haar. Immers Laurent komt in den brief voor als nog in functie: thans (schrijft hij) mag Lasne mij komen vervangen zoodra hij wil. Lasne nu is Laurent opgevolgd den 31sten Maart. De brief kan dus van niet later dateeren, en weerlegt bij gevolg, zoo hij echt is, het verhaal van den pretendent ontegenzeggelijk. Want de dokter kan niet ontdekt hebben, dat het stomme kind een ander was dan de dauphin, daar dat kind reeds uit den toren was weggevoerd, eer hij er een voet in zette; om dezelfde reden kan hij ook niet bespeurd hebben, dat het vergiftigd was geworden, en hij kan het ook geen tegengift hebben toegediend; maar dan kunnen hij en zijn vriend Choppart ook niet vergiftigd zijn geworden om de openbaring van die ontdekkingen te voorkomen. Dit alles is derhalve onwaar en verzonnen, indien de brief waarheid spreekt.

Maar de tegenstrijdigheid tusschen brief en verhaal grijpt nog dieper in het wezen der zaak in. Volgens het verhaal heeft zich de bemoeiing der royalisten bepaald tot het wegvoeren van den dauphin en het in zijn plaats stellen van de pop. Al de verdere bedrijven komen voor rekening der republikeinsche regeering; die heeft eerst in plaats van de pop het stomme kind geleverd, en vervolgens in plaats van het stomme weer het zieke kind. Maar nu schrijft Laurent aan den voornaamsten der vrienden van den dauphin: „Notre muet est heureusement transmis.... A vous seul, mon général, appartient ce triomphe". Hoe zullen wij het een met het ander rijmen? Het is niet te rijmen, maar in onverzoenlijken strijd.

Wij zijn dus gedwongen om een keus te doen: het verhaal of de brieven, een van beide moeten wij prijsgeven. Maar wat wij ook kiezen, de uitkomst blijft altijd dezelfde: met de geloofwaardigheid van den pretendent is het gedaan. Hij is het die in 1836 het verhaal gedicteerd heeft; hij is het ook die in 1835 de brieven heeft te berde gebracht [1]) en door Bourbon-Leblanc in *Le véritable*

1) Branche ainée, p. 125.

Duc de Normandie heeft laten uitgeven [1]). Heeft hij het publiek in een van beide gevallen bedrogen, hoe zal men hem dan in het andere nog vertrouwen?

Misschien zal iemand mij tegenwerpen: de tegenstrijdigheid, hoe onverzoenlijk zij schijnt, moet toch slechts schijnbaar wezen en uit bijzonderheden, die u onbekend bleven, verklaarbaar. Immers hoe zou dezelfde persoon in een zaak, voor hem van zoo éénig belang, zoo uit twee monden hebben kunnen spreken? Ik geef gewonnen, dat de lichtvaardigheid en de minachting van het publiek, die tot zoo iets vereischt worden, niet alledaagsch zijn. Maar vooreerst, de brieven zijn zeker ruim een jaar ouder dan het *Abrégé de l'histoire*, en zij hebben misschien oorspronkelijk een eenigszins andere voorstelling der gebeurtenissen moeten bevestigen. En hoe onopmerkzaam leest men gewoonlijk! De tegenstrijdigheid, door mij aangewezen, hoe tastbaar ook, was tot nog toe èn aan de verdedigers èn aan de bestrijders van den pretendent ontgaan. Zullen wij ons dan zoozeer verwonderen, als het blijkt dat de pretendent er zelf niet op verdacht is geweest?

Ons onderzoek is afgeloopen; want na het gewonnen resultaat zou het noodelooze moeite zijn de rest van de autobiographie, de avonturen tusschen 1795 en 1810 en de wederwaardigheden van later jaren, na te pluizen. Ik voor mij ben ten minste voldaan. Zijn mijn lezers het nog niet, dan kan ik niet anders dan hen op nieuw naar het aangekondigde boek verwijzen.

(De Gids 1874, dl. I, blz. 593 vlg.)

---

1) Een ander verhaal van een ondergeschoven kind, even authentiek als het behandelde, komt voor in La Branche ainée, p. 197, opgehelderd door p. 313.

SHAKESPEARIANA.

I [1]).

(1863.)

Wij meenen onze lezers op een nieuwe uitgaaf [2]) van Shakespeare's tooneelstukken opmerkzaam te moeten maken. Zij is de eerste die het goede stelsel volgt, dat bij het uitgeven van Grieksche en Latijnsche klassieken sedert lang is aangenomen. Hier heeft men eindelijk weer den ouden tekst, zooals hij in de oorspronkelijke uitgaven gedrukt staat, voor zich; de zoogenoemde verbeteringen der latere uitgevers zijn naar de aanteekening aan den voet der bladzijden verbannen. Men weet hier wat men leest, terwijl men in de gewone edities doorgaans onzeker is of men met de echte lezing of met de gissing van dezen of genen te doen heeft.

Ons, die op zulke nauwkeurige uitgaven onzer lievelingsschrijvers zoo bijzonder gesteld zijn, moet het wel vreemd voorkomen, dat men in vroeger dagen zoo weinig daarom gaf. Terwijl de philologen zich sedert lang zelfs voor nietswaardige geschriften van oude Grieken en Romeinen de moeite getroosten om de handschriften nauwlettend te vergelijken, de waarde van elk te bepalen, het best gekeurde getrouw te volgen, en de afwijkingen der overige aan te teekenen en te bespreken, waren de uitgevers der meesterstukken van moderne schrijvers nog altijd voldaan zoo zij hun lezers een goeden tekst, dat wil zeggen een tekst, dien zij beter keurden dan den oopronkelijken, in handen gaven. Bij iedere nieuwe uitgaaf

1) Vroeger verschenen onder den titel: „Eene nieuwe uitgave van Shakespeare's werken".

2) The works of William Shakespeare, edited by William George Clerk and John Glover. Cambridge 1863, vol I. and II.

legde men de vorige ten grondslag, en veranderde die, dikwerf willekeurig, naar eigen oordeel. Naar de oorspronkelijke, door den schrijver zelf bezorgde drukken zag men niet om; men begreep niet eens dat deze hoogere waarde bezaten dan de latere uitgaven.

Eerst in onzen tijd is de methode der philologen door de beoefenaars der moderne letterkunde overgenomen. Met dezelfde zorg, waarmee de handschriften der klassieke vergeleken en gekeurd plegen te worden, worden thans de verschillende edities der nieuwere schrijvers ter toets gebracht en beoordeeld. Men is niet meer tevreden met een uitgaaf, die nagenoeg de oorspronkelijke bewoording teruggeeft, men vordert dat zij woord voor woord herhaalt wat de auteur geschreven heeft. Wij achten ons niet meer, zooals vroeger, berekend en gerechtigd om de meesterstukken, die wij uitgeven, in stijl of bewoording te verbeteren. Met niet minder eerbied dan de philologen de antieken behandelen, slaan wij de hand aan de werken der nieuwere meesters. In alle landen bemoeien zich tegenwoordig de letterkundigen om, in plaats der gewone vervalschte uitgaven hunner klassieken, nauwkeurige herdrukken der oorspronkelijke redactie te bezorgen. Vooral in het land der revolutie is de restauratie in vollen gang. Van alle groote Fransche auteurs verschijnen thans nieuwe edities, die van de gewone soms aanmerkelijk afwijken. Welk een verschil tusschen de nieuwere en oudere uitgaven der *Pensées de Pascal*, tusschen de oude en de nieuwste uitgaaf van de *Mémoires de Saint-Simon!* Maar zelfs van Molière is de onlangs bij Henri Plon verschenen editie de eerste onvervalschte. Misschien spreken wij van deze een volgende keer. Thans bepalen wij ons tot de Cambridge-editie van Shakespeare.

Het is bekend dat de tooneelspelen van Shakespeare voor het eerst nagenoeg volledig in 1623 in folio zijn uitgegeven door Heminge en Condell, twee vrienden van den dichter. De drie latere uitgaven in hetzelfde formaat zijn slechts nadrukken van deze eerste, eigendunkelijk hier en daar gewijzigd. En al de latere edities berusten eveneens op haar alleen. Niemand na de uitgevers der eerste folio heeft een handschrift van den auteur kunnen gebruiken. Zij daarentegen verzekeren, in de opdracht voor het werk geplaatst, dat zij de net geschreven en duidelijke manuscripten van den dichter zorgvuldig hebben afgedrukt. Het schijnt dus dat men niet beter kan doen dan hun uitgaaf eenvoudig nadrukken; zoo oordeelt ook de heer Booth, die tegenwoordig zulk een nadruk

van de eerste folio bezorgt, die, wat de wijs van uitvoering betreft, niets te wenschen overlaat.

Ongelukkig maar dat het gezag dier eerste folio zoo groot niet is als haar uitgevers beweren. Het is gebleken dat deze niet van alle stukken het handschrift des dichters voor zich hebben gehad. Nog bij het leven van Shakespeare waren enkele drama's, die bijzonderen opgang hadden gemaakt, afzonderlijk in kwarto formaat uitgekomen. In de eerste folio zijn deze kwarto's eenvoudig overgedrukt, en niet overal zoo zorgvuldig als het wel zou behoord hebben. Bij gevolg heeft de folio alleen voor die stukken, waarvan geen vroegere kwarto-drukken bestaan, een afdoend gezag; een oordeelkundig uitgever mag haar alleen bij die stukken volgen, in de andere moet hij zich bij voorkeur aan de oude kwarto's houden.

Doch nu het eens gebleken is dat de uitgevers niet overal het handschrift des dichters hebben gebruikt, en tevens dat zij den tekst, dien zij voor zich hadden, niet met de vereischte zorg hebben nagedrukt, kunnen wij aan hun gezag zoo onvoorwaardelijk niet meer hechten, en veroorlooven wij ons nu en dan te twijfelen of zij de woorden van den dichter wel juist weergeven. Waar wij blijkbaar onzin te lezen krijgen, durven wij beweren dat de dichter niet zoo geschreven had. Zoo komt er plaats voor het gissen naar de echte lezing, of, om met de philologen te spreken, voor het maken van conjecturen. Men heeft dus niet genoeg aan een blooten herdruk der oorspronkelijke uitgaven van de eerste kwarto's en folio; men kan de talrijke, soms stellig juiste, gissingen van latere letterkundigen niet missen. Een uitgaaf, die ons voldoen zal, moet ook deze voorgestelde verbeteringen van den tekst mededeelen, doch slechts als gissingen, die de lezer mag aannemen of verwerpen, niet in den tekst, als had de auteur inderdaad zoo geschreven.

Aan al deze vereischten beantwoordt de Cambridge-edition, die wij aankondigen. Zij geeft ons van elk stuk den oorspronkelijken tekst, hetzij die in de folio of in een kwarto te vinden is. Zoo twee onderscheidene bewerkingen van hetzelfde stuk bestaan, gelijk met de *Merry Wives of Windsor* het geval is, geeft zij ze beide. Aan den voet der bladzijden staan de verschillende lezingen der latere folio's en alle voorgestelde verbeteringen, met opgaaf van wie ze bedacht heeft, aangeteekend. Enkele slechts, aan wier juistheid niet te twijfelen valt, zijn in den tekst opgenomen, doch nooit zonder vermelding der bedorven lezing, in wier plaats

zij gesteld zijn. De talrijke kantteekeningen van het welbekende Perkins-exemplaar der folio, door Collier gevonden en uitgegeven, over wier waarde nog altijd strijd wordt gevoerd, maar die toch vrij algemeen voor niet meer dan gissingen worden gehouden, worden alle vermeld. Er ontbreekt dus nagenoeg niets aan den apparatus criticus, om nog eens een term van de philologen te gebruiken. Een ieder die zijn werk maakt van de kritiek van den tekst van Shakespeare moet deze uitgaaf ten grondslag zijner studiën leggen. Hij kan dan verzekerd zijn dat hetgeen hem bezig houdt de lezing der oorspronkelijke uitgaaf, geen gissing van dezen of genen verbeteraar is. En tevens behoeft hij niet te vreezen dat hij zijn arbeid nutteloos te koste legt aan hetgeen reeds door anderen verbeterd is. Met een oogopslag kan hij zien op welke hoogte de tekstkritiek het tegenwoordig gebracht heeft.

Van hoeveel belang het is den oorspronkelijken tekst te kennen, eer men zich aan verbeteringen waagt, mogen de volgende voorbeelden bewijzen. In *The Comedy of Errors* 1) wordt gesproken van *your important letters*, een uitdrukking die wel te begrijpen is. Maar de tweede folio bederft ze in *impoteant*, hetgeen de derde verandert in *impotent*. De uitgever Rowe, die slechts de laatste gebruikt, begrijpt natuurlijk niet wat *impotent letters* zijn kunnen, en verbeeldt zich de bedorven lezing gelukkig te verbeteren in *all-patent letters*. Een blik in de oorspronkelijke uitgave had hem tegen zulk verbeteren behoed.

In *Much ado about nothing* 2) zegt Leonato aan hen, wien hij den dood zijner dochter wijt: *I cannot bid you bid my daughter live.* Ook hier is de zin niet moeilijk te vatten, doch de tweede folio laat bij ongeluk twee woorden weg en zegt: *I cannot bid you daugther live*; dit heeft geen zin. Daarom verandert de derde *you* in *your*, hetgeen wel zin geeft, maar een geheel anderen dan het verband vordert. De vierde begrijpt dit en schrijft, overeenkomstig den gevorderden zin: *You cannot bid my daughter live*, waardoor het vers een voet te kort wordt; totdat Rowe het aanvult met *again: You cannot bid my daughter live again.* Nu ontbreekt er inderdaad niets meer, het vers is volledig en geeft een dragelijken zin. Doch de dichter had anders en beter gezegd.

In slechts één opzicht zijn wij geneigd de overigens zoo voortreffelijke uitgaaf te misprijzen. Zij verandert de oude spelling

1) Act. V. sc. 1, v. 138.
2) Act. V. sc. 1, v. 265.

der oorspronkelijke uitgaven in de hedendaagsche. De redenen, die deze veranderingen moeten rechtvaardigen, komen ons niet voldoende voor. Het is waar, de oude spelling is niet in alle stukken dezelfde, en blijft zich zelfs niet overal in hetzelfde stuk gelijk. Naar een of ander stelsel ze gelijk te maken, is niet geraden. Ook is het voor het groote publiek niet aangenaam zijn Shakespeare in dit wanstaltige gewaad voor zich te krijgen, en voor de mannen van het vak niet moeilijk de oorspronkelijke spelling in Booth's herdruk van de eerste folio te leeren kennen. Maar een uitgaaf als deze is niet in de eerste plaats voor het groote publiek bestemd, en mag de letterkundigen niet naar elders om inlichtingen verwijzen. Ook achten wij het geen ernstige tegenwerping dat op een enkele plaats een nieuw bedachte lezing de oude vervangt: zulk een lezing wil immers voor de echte doorgaan en kan dus lichtelijk de oude spelling aannemen.

Overigens vinden wij in de nieuwe uitgaaf niets le laken. Het goed gekozen stelsel, is, zooveel wij kunnen oordeelen, zorgvuldig nageleefd. In de twee deelen, die reeds zijn uitgekomen, hebben wij geen wezenlijke misslagen aangetroffen; enkele drukfouten, hoe angstvallig men de drukproeven ook na mag zien, zijn niet te vermijden. De druk is uitnemend fraai; de vorm van de letter eenigzins ouderwetsch zooals aan een deftigen Shakespeare past. De prijs is niet bovenmatig: 10 sh. 6 d. het deel. Wij kunnen dus het werk met volle vertrouwen onzen lezers aanbevelen. De meesterstukken van den prins der tooneeldichters laten zich dubbel aangenaam in zulk een uitgave lezen.

(*Nederlandsche Spectator*, *1863*, *bls. 274 vlg.*)

II [1]).

(1888.)

Hamlet. Act II, scene 2. De held van het stuk heet de vreemde tooneelspelers welkom. Hij kent ze van een vroegere gelegenheid en herkent enkelen hunner, die hij nu ook in het bijzonder toe-

1) Vroeger verschenen onder den titel: Een duistere plaats in Shakespeare's Hamlet verklaard.

spreekt. Tot den jongen man, die de vrouwen-rollen pleegt te spelen, zegt hij in de vertaling van Burgersdijk: „Kijk, ziedaar, mijn jonge dame en gebiedster! Bij onze lieve vrouw, vrouwtjen, gij zijt wel een hoogen schoen nader bij den hemel, sinds ik u het laatst zag" [1]). Het Engelsch heeft: „Your ladyship is nearer to heaven than when I saw you last by the altitude of a chopine" [2]).

De vertaling is niet zoo gelukkig als wij ze van Burgersdijk gewoon zijn. Een hooge schoen is in ons spraakgebruik een schoen, waarvan het leêr hoog om den voet sluit, en niet, gelijk hier de bedoeling is, een schoen met een dikke zool. Ook is chopine geen schoen [3]). Het Shakespeare-lexicon van Schmidt, waarop de vertaler vertrouwd heeft, zegt wel: „Chopine, a kind of high shoe, worn by ladies"; maar bij uitzondering heeft het lexicon het hier mis. Chapin, zoo zou eigenlijk het woord gespeld moeten worden, is Spaansch en beteekent: een houten of kurken zool om onder den schoen te dragen, en die er met een of meer riemen om vast gemaakt wordt, dus wat wij een klak [4]) plegen te noemen. De *Diccionario* van de Spaansche Academie verklaart het woord in dien zin; „Chapin: Especie de chanclo (chanclo is klak) de que usan solo las mugeres, y se diferencia del chanclo comun en tener en lugar de madera un corcho forrado de cordoban". Ter hoogte van zulk een klak is de jonge acteur dus den hemel nader gekomen, sedert Hamlet hem het laatst zag. Zullen we dit opvatten, dat de jonge man in dien tusschentijd zooveel gegroeid is? Dan begrijpen wij niet, hoe Hamlet zulk een verschil kan opmerken en ter sprake brengen. Burgersdijk zegt wel, in een aanteekening, dat te Venetië de chopine soms een half el hoog was, maar zijn zegsman in dezen, wie hij zijn mag, zou ons dat met bewijzen

---

1) De vertaling van Schlegel en Tieck luidt: „Ihr seid dem Himmel um die Höhe eines Absatzes näher gerückt".

2) In de eerste redactie luidde de plaats: „Your ladiship is growne by the altitude of a chopine higher than you were. Pray God, sir, your voyse, like a piece of incurrant Golde, be not crack't in the ring" (Cambridge edition, v. VIII, p. 220). Mij dunkt, dat de tweede redactie toont, dat in de eerste de bedoeling, bij nader inzien, niet duidelijk genoeg uitgedrukt scheen.

3) Dit komt mij thans onjuist voor. Chopin kan klak zijn, maar is ook schoen met dikke zool. Zoo ook patin.

4) In het Fransch „patin", gebruikelijk in den tijd van Molière; zie Mme. Des Jardins, Recit de la farce des Précieuses in de uitgave van Molière van Depois (Les grands écrivains de la France) t. II, p. 121, noot 1: „il allègue le siècle où les femmes portaient... des sandales au lieu de patins".

moeten staven, eer wij het gelooven. De chopine [1]) hoort niet te Venetië thuis, en in Spanje hooren wij van iets zoo monsterachtigs volstrekt niet. Het zeggen van Hamlet heeft alleen dan een goeden zin, als de jonge auteur, toen de prins hem laatst zag, nog zulk een klak niet droeg en thans wel. Maar deze opvatting schijnt geen steek te houden, want, wij hoorden het, de chopine wordt alleen door vrouwen gedragen, en de acteur in zijn reiscostuum kan er dus geen aan de voeten hebben. Het moet een attribuut van zijn „ladyship" zijn.

Zoo is het ook inderdaad, en wij hebben de verklaring van den zin in de Spaansche zeden te zoeken. Een uit het gevolg van een Venetiaansch ambassadeur, die omstreeks 1566 aan het hof van Philips II vertoefde, Antonio Tiepolo, geeft ons het naricht, dat wij behoeven. Hij verhaalt, hoe de zuster van den koning, donna Juana, moeder van den koning van Portugal, in haar weduwstaat teruggetrokken leeft. Haar hofstoet bestaat uit meerdere bejaarde dames en jonge dames van edelen bloede en uit eenige meisjes, meninen genaamd, die als zij zestien jaar oud worden chapinen aan de voeten krijgen (wat de Venetianen zoccoli noemen) en dan voortaan tot de volwassen dames gerekend worden („alcune giovanette chiamate menine, alle quali, quando sono in età d'anni 16, si danno li zapini, chiamati da noi zoccoli, e sono fatte dame" [2])). Een eeuw later duurde dit gebruik nog onveranderd voort. In een *Journal du voyage d'Espagne* van 1659 lezen wij aangaande de hofhouding der koningin: „Les Dames sont celles qui ont des chapins, et les Menines sont celles qui sont avec de simples souliers, comme sont ceux des femmes de France et de la mesme façon" [3]). Ten overvloede bevestigt dit de *Diccio-*

---

1) Over de chopine en wat] dies meer zij zie B. Balduinus, De calceo antiquo, p. 145, met de afbeeldingen aldaar.

2) Alberi, Relazioni dègli Ambasciatori Veneziani al Senato, Serie I, vol. V, p. 226; ook bij Gachard, Relations, p. 173.

3) P. 31. „Ce mesme jour (18 Octobre) je fus voir disner la Reine, qui disna seule. Il y avait seulement des filles et des veuves, car dans le palais il n'y entre aucune femme mariée, mais seulement des filles et des veuves qui sont couvertes de toile blanche. Les dames etc.... Les menins sont les fils des grands seigneurs qui servent de page et n'ont point de manteau ny d'épée. — La Reine est servie avec grand respect, peu de gens y entrent et ce nous fut une grande faveur que de pouvoir seulement demeurer près de la porte. Quand on lui porte à boire, c'est un des menins qui porte le verre à une des dames qui se met à genoux aussi bien que le menin et de l'autre costé il y en a encore une à genoux qui luy donne la serviette" etc. — P. 279 (de la Cour). „Il n'y a pas un homme marié qui couche dans le palais que le Roi, de façon que hors la

nario der Academie in voce Menina: „la sennora que desde ninna entraba a servir a la Reyna en le clase de Damas, hasta que llegaba el tiempo de ponerse chapines". Nog heden ten dage noemen de Spanjaards, met toespelling op het aloud gebruik, het uithuwelijken van een meisje „poner en chapines" [1]).

Nu, geloof ik, zullen wij de meening van Hamlet verstaan. Hij zegt aan den acteur, die sedert hij hem het laatst zag van knaap jongeling is geworden: „uw ladyship heeft de kinderschoenen uit en de chapinen aangetrokken" — en hetgeen nu volgt wordt nu ook eerst verstaanbaar: „God geve dat uw stem niet als een ingescheurd goudstuk haar helderen klank kwijt zij". Met andere woorden: het is te hopen, dat, als gij weer voor dame spelen moet, de baard u niet in de keel zal zitten.

Niet zelden schijnt Shakespeare, vooral in de kwinkslagen die

---

Reine toutes les femmes y sont veuves, qu'ils appellent Dueñas ou Dames de la Reine, qui sont les filles de la plus grande qualité. Les Infantes n'en ont point et n'ònt que des menines, qui sont aussi des filles de qualité, mais on les appelle comme cela à cause qu'elles n'ont que des souliers bas et point de patins. Et le Roy et la Reine ont aussi des menins qui sont comme les pages de France et qui dans le palais et dehors même n'ont jamais ny manteau ny chapeau." (Hetzelfde in de Relation de l'Estat d'Espagne, p. 22, 23, achter Voyage d'Espagne contenant plusieurs particularitez. Cologne chez P. Marteau 1667). — In de bekende geschiedenis, die aanleiding heeft gegeven tot de uitdrukking „Ne touchez pas à la Reine", zooals die van de tweede gemalin van Karel II, de prinses van Orleans (1679—1689), verhaald wordt in de Mémoires de la cour d'Espagne van Mme. d'Aulnoy, La Haye 1691 (t. II, p. 22), lezen wij, dat niemand de koningin aanvankelijk te hulp komen kon,.... „parce qu'il n'est point permis à un homme de la toucher et principalement au pied, à moins que ce ne soit le Premier de ses Menins, qui lui met les chapins; ce sont des espèces de sandales où les dames font entrer leur soulier, et cela les hausse beaucoup; la Reyne s'appuye aussi sur ses Menins quand elle se promène, mais ce sont des enfants, qui étoient trop petits pour la tirer du péril où elle étoit". — Van de Oostenrijksche gemalin van Philips IV zeide de Mayor domo mayor tot het stadsbestuur, hetwelk de koningin het fabrikaat der plaats, zijden kousen, kwam aanbieden: „Aveis de sabir que las Reynas no tienen piernas, voulant dire qu'elles sont si elevées par leur rang, qu'elles n'ont point de pieds, pour toucher la terre comme les autres femmes" (Mèmoires de Mme. d'Aulnoy, t. I, p. 3). — In de Illustre Fregona van Cervantes draagt Constance in de vertaling (die ik alleen ken): „pas de claques, mais des souliers à deux semelles de couleur" (Nouvelles espagnolles de Michel de Cervantes, trad. nouv. de Lefébre de Villebrune Paris 1776, t. II, p. 26). — Aurora in Gil Blas vertoont zich grooter dan zij is: „il est vrai que ses chappins (car elle en avoit d'une hauteur excessive) n'y contribuaient pas peu". — Sprekende van galante dames, zegt de schrijver van de Relation de Madrid: „Ce que l'on nomme chapin sont des théâtres ambulatoires, qui sont si hauts qu'elles ne se dechaussent jamais qu'en quittant la moitié de leur personne, et comme ils sont enrichis de lames d'or et d'argent et que leurs testes sont toutes chargées de plastre [= fard], elles font la statue de Nabuchodonosor renversé" (Relation de Madrid, p. 9, achter de Voyage d'Espagne, t. II).

1) Dictionnaire van Salva.

hij zijn personen in den mond legt, onjuist of onduidelijk althans. Als wij altijd wisten, waarop hij eigenlijk zinspeelt, vertrouw ik dat wij hem ook in dit opzicht zonder schuld bevinden zouden.

(Nederlandsche Spectator, 1888, blz. 371.)

III [1]).

(1888.)

De heer Loffelt heeft gelijk; ik verlangde niet, dat mijn uitlegging van de duistere plaats in den Hamlet „klak-keloos" zou worden aangenomen. Ik onderwierp ze aan beter oordeel en verblijd mij in een tegenspraak als de zijne, die hem aanleiding gaf tot het mededeelen van allerlei kleine wetenswaardigheden uit zeldzame boeken, welke ons, welke mij althans nieuw waren.

Ook heeft zijn tegenspraak bewezen, dat mijn verklaring niet zoo overtuigend was als ik meende: anders had zij iemand van zijn kennis en oordeel moeten overtuigen.

Niettemin blijf ik haar nog altijd voor zeer waarschijnlijk houden, om de redenen die het mij vergund zij hier aan te wijzen.

Volgens de gewone opvatting, die de heer Loffelt aanbeveelt, zegt Shakespeare bij monde van Hamlet: „Sedert ik uw ladyship laatst zag, is zij den hemel zooveel nader gekomen als een chopine hoog is, — want zij is sedert wel de hooge hak van zulk een chopine gegroeid". Is er in dit gezegde iets aardigs, iets puntigs, zooals men van Hamlet in zijn toespraak tot den acteur, die de damesrollen speelt, verwachten zou?

Volgens mijn verklaring zegt hij: „Sedert ik uw ladyship laatst zag, is zij den hemel zooveel naderbij gekomen als een chopine hoog is, — want zij heeft intusschen den leeftijd bereikt, die meebrengt dat zij zulke hooggehakte [2]) chopinen draagt". Mij dunkt, zoo verstaan bevat het zeggen een aardigheid, een kwinkslag, juist in den trant van Shakespeare.

Buitendien schijnt bij mijn opvatting de samenhang van de tweede helft der toespraak met de eerste duidelijker, en ook de keus van het woord „altitude", in plaats van het gewone „height", beter gemotiveerd.

---

1) Vroeger verschenen onder den titel: Nog eens de chopinen van haar ladyship, als antwoord op een opstel van A. C. Loffelt in den Nederlandschen Spectator, 1888, N°. 46.

2) Onjuist: niet de hak, maar de geheele zool is hoog.

Wat wordt er nu tegen deze uitlegging ingebracht?

„Hamlet spreekt van de „altitude of a chopin" en zinspeelt dus klaarblijkelijk op de hoogte." Ongetwijfeld, maar dit komt in mijn verklaring even goed uit als in elke andere, beter zelfs dan in de gewone, want van iemand, die chopinen is gaan dragen, wordt eigenaardiger gezegd, dat zij de hoogte van deze nader bij den hemel is gekomen, dan van iemand, die eenige duimen of palmen is gegroeid, gezegd wordt dat zij den hemel de hoogte van een Venetiaansche zool genaderd is.

„Bij het verklaren van een auteur als Shakespeare moeten wij steeds die bedoeling in zijn woorden onderstellen, die het meest voor de hand ligt." Juist, mits slechts de bedoeling zijner waardig zij; en met dien verstande meen ik ook den regel te hebben toegepast. Ik wil mij eens van een voorbeeld bedienen. Gesteld ik las bij Shakespeare of een ander geestig auteur, hoe iemand aan een tooneelspeler toevoegde: „sedert ik u laatst zag zijt gij den hemel zooveel nader gekomen als een cothurn hoog is"; welken zin zou ik dan als den natuurlijksten moeten verkiezen, òf „gij zijt intusschen zooveel gegroeid als een cothurn u grooter zou doen schijnen"; òf „gij zijt intusschen van het blijspel tot de tragedie overgegaan?". Ik zou meenen dat de laatste verklaring het eerst voor de hand lag — en evenzoo ook mijn verklaring van de plaats in quaestie [1]).

„De Engelschen waren in Shakespeare's tijd beter op de hoogte van Italiaansche dan van Spaansche damesmoden, en daarom moeten wij niet zoo zeer op het Spaansche gebruik afgaan." In het algemeen wil ik dit wel toestemmen; maar de chopin is ongetwijfeld van Spaanschen en niet van Italiaanschen oorsprong; anders zou immers de Venetiaan in zijn verslag aan den senaat niet hebben kunnen spreken van Spaansche „zapini, — de Italiaansche z. is ongeveer gelijkluidend met de Spaansche ch. — chiamati da noi (Veneti) zoccoli" [2]). Na zijn tijd, na 1570 dus, zullen de

1) Ander voorbeeld. Wie thans tegen een pas volwassen meisje zegt: „gij zijt sedert ik u laatst zag, een heele strook onder aan uw japon grooter geworden", wat moet die geacht worden te willen aanduiden? Denk ook aan de uitdrukking: een kop kleiner maken.

2) Brantôme, Vie des dames galantes, Discours III (Oeuvres, t. II, La Haye 1740, p. 420, suiv.) heeft het over die hooge patins, waardoor de korte dames zich het air van een hooge gestalte trachten te geven maar inderdaad zich misvormen. Hij laat een rijzige dame aan zulk een kleine opmerken, hoe gefopt zij zou wezen, als de lange japonnen werden afgelegd, „qui vous couvrent vos jambes si dextrement, qu'elles ressemblent avec vos grands et hauts patins, d'un pied de hauteur, plustost une massue qu'une jambe, car qui n'auroit de quoy se battre, il ne faudroit que vous couper une jambe et la prendre

Venetianen de mode, en het woord te gelijk, van de Spanjaarden hebben overgenomen, en tot in het belachelijke overdreven; maar is het niet waarschijnlijk dat zij dan ook meteen het gebruik overgenomen zullen hebben, dat het dragen van zulk hooggehakt schoeisel aan onvolwassenen verbood? En in dat geval kan mijn uitlegging de juiste zijn, al was Shakespeare minder met de Spaansche dan met de Venetiaansche manieren bekend.

Wij hebben in ons spraakgebruik een analoge uitdrukking, waarop ik vroeger reeds doelde en thans de aandacht wil vestigen. Wij zeggen „de kinderschoenen uittrekken" in bijna denzelfden zin als de Spanjaarden „poner en chapines". Hoe komen wij daaraan? Heeft ook eens bij ons het gebruik bestaan, dat volwassenen een ander schoeisel droegen dan kinderen? Of slaat ons gezegde niet op een inheemsche maar insgelijks op de Spaansche mode, en is het misschien slechts de vrije overzetting van de Spaansche uitdrukking?

Wie geeft op deze vraag een afdoend antwoord?

(*Nederlandsche Spectator*, *1888*, *blz. 386.*)

---

par le bout et du costé de vostre pied, chaussé et entré dans vos grands patins, on feroit rage de bien battre". Daarentegen noemt hij (p. 428) een lagen patin: een voet geschoeid „d'un beau petit patin peu liégé ou d'un escarpin blanc, pointu et point quarré par le devant, et le blanc est le plus beau. Mais ces petits escarpins sont pour les grandes et hautes dames, car ils ne sont propres pour les courtades et nabottes, qui ont leurs grands chevaux et patins liégés de deux pieds: autant voudroit remuer cela comme la massue d'un géant ou la marotte d'un fou". — Italiaansche schoenen en bottines worden reeds in een novelle van Agnolo Firenzuola aldus beschreven (Zirardini, Tesoro dei novellieri Italiani, t. I, p. 452, Parigi 1847): „un paio di scarpette gialle, di quella fatte a foggia che son tagliate dal lato, che si affibian colla cordelina, ed un paio di zoccoli a scaccafava con le belle guigge bianche stampati con mille belli ghirigori." Een paar gele schoenen van de soort, die zoo gemaakt zijn dat zij op zijde open zijn en toegeregen worden met een snoer, en één paar geruite („ridé comme les fèves sèches en forme d'échiquier" vertaalt Veneroni, Dictionnaire italien et français, Nouv. ed. Venise 1737, t. I, p. 451) zoccoli, met de fraaie witte bovenstof bedrukt, met duizend fraaie arabesken.

REDEVOERINGEN EN OPSTELLEN VAN VERSCHILLENDEN AARD.

WETENSCHAPPELIJKE WERELDGESCHIEDENIS [1]).

(1859.)

Waarover in onze dagen de beoefenaar der geschiedenis klagen moge, zeker niet dat er te weinig aan zijn vak gedaan wordt. Nooit is de belangstelling van het publiek in historischen arbeid zoo algemeen en zoo levendig geweest als tegenwoordig; en de gunst van het publiek vuurt den ijver der navorschers gedurig aan. Alle streken van het onmetelijke veld der geschiedenis worden in onzen tijd door dezen of door genen bebouwd. Geen gewest zoo onaanzienlijk of het mag op een historisch gezelschap bogen, dat zich ten taak heeft gesteld al wat daar ooit is voorgevallen op te sporen, en aan de vergetelheid te ontrukken. Geen stad — ik zou haast zeggen, geen dorp — zoo gering, of een harer burgers voelt zich geroepen haar geschiedenis te schrijven, van haar stichting tot op heden, zoo volledig en uitvoerig dat wij er verbaasd van staan en bijna van verschrikken. Over Montdidier, om iets te noemen, kreeg ik onlangs drie groot-kwarto deelen van 500 bladzijden elk, in handen [2]). En wat van landen en steden waar is, is het ook van personen. Welke groote man is zoo middelmatig of zoo verscholen onder de grootere mannen van zijn tijd, dat hij niet aan een of anderen levensbeschrijver in het oog zou vallen? Het mag waar zijn, hetgeen Horatius zegt, dat er

---

1) Deze lezing is volgens aanteekening van Fruin gehouden op 31 Maart 1859 te Utrecht, en wel in het Leesmuseum, zooals uit de uitnoodiging in de Bestuursnotulen van 5 October 1858 blijkt. — Ook 15 Februari 1849 was Fruin daar opgetreden met eene nog bewaarde lezing „Over onzen tijd vergeleken met dien der Sophisten", die voor uitgave thans niet meer in aanmerking komt. (N. v. d. R.)

2) V. de Beauville, Hist. de la ville de Montdidier, Paris 1858. (Er is een 2de editie: Paris 1875. 3 vol. in 4°. avec 24 planches.)

vóór Agamemnon veel dapperen geleefd hebben, wier daden, bij gebrek aan een Homerus, onbezongen gebleven en vergeten zijn: na Homerus zijn er wel geen helden, die hun lofredenaar niet gevonden hebben, of op weg zijn hem te vinden. — En van niet ééne gebeurtenis, groote of kleine, zijn wij zeker dat zij niet vandaag of morgen in een uitvoerige monographie opzettelijk behandeld wordt. Hebben wij Alesia, waar eens de Gallische heirscharen voor Caesar's legioenen moesten onderdoen, in Franche-Comté of in le Duché de Bourgogne te zoeken? Gewichtige vraag, onlangs in drie geleerde verhandelingen besproken [1]), maar nog niet voor goed uitgemaakt. Ik ontleen deze voorbeelden opzettelijk aan een vreemde literatuur; zoo wij verkozen, zou het niet moeielijk zijn dergelijke ook uit onze letterkunde aan te halen.

Zeker, elk wetenschappelijk onderzoek, omtrent welk onderwerp het zij, verdient dat wij er kennis van nemen; maar wij gevoelen toch soms bij het vernemen van al die kleine merkwaardigheden, de behoefte om, ter verpoozing, onze aandacht weer eens van het bijzondere en ondergeschikte tot het algemeene en groote te verheffen.

En nog gewaagde ik niet van den blinden ijver, die thans zoo velen aandrijft om ongedrukte stukken in het licht te geven, om het even of zij de uitgaaf waardig zijn dan niet. Verre van ons dat wij de nasporing in de archieven gering zouden achten. Integendeel wij rekenen het onze eeuw tot eere dat men, niet berustende in de gangbare overlevering en in het eens gevestigde oordeel over zaken en personen, de moeite niet ontziet uit de schuilhoeken der archieven nog niet overgelegde bewijsstukken en nog niet gehoorde getuigen te voorschijn te brengen. Aan dien arbeid hebben wij het te danken, dat over menig tijdperk der geschiedenis een nieuw licht is opgegaan, en dat menig hoofdpersoon eerst nu naar waarheid gekend en beoordeeld wordt. Maar wij moeten het bejammeren dat vele ijverige onderzoekers met zoo weinig oordeel te werk gaan, en al wat hun voorkomt, om het even wat het is, voor den dag halen. Zoo schaden zij meer dan zij baten. Slechts weinig bruikbare bouwstof dragen zij aan, en die begraven zij, als het ware, onder allerlei gruis en afval, dat nergens toe dient. Een uitstekend geschiedvorscher

1) Anat. de Barthélémy in zijn opstel: Alesia, son véritable emplacement (Revue des questions historiques, 2de année, III p. 5) vermeldt p. 42 vlg. de geheele litteratuur over de plaats, waar Alesia gelegen heeft, daaronder ook verscheidene opstellen van omstreeks 1859. (N. v. d. R.)

klaagde, niet lang geleden: „hoe loffelijk het streven van onzen tijd is om tot het opbouwen der historie aanhoudend nieuwe bouwstof bij te dragen: er komt geen einde aan den arbeid van den geschiedschrijver, indien aan den ijver in het verzamelen niet meer keurigheid in het schiften gepaard gaat". Die zoo sprak was Ranke, bij gelegenheid van het uitkomen der *Mémoires* de ichelieu. Indien nu een man van de voorbeeldelooze arbeidzaamheid en van den veel omvattenden geest van Ranke zoo klaagde bij het verschijnen van zulke merkwaardige *Mémoires*, wat mogen wij dan wel niet zeggen, dien de talenten en de geest van Ranke ontbreken, bij het zien uitgeven dier tallooze brieven en bescheiden, die in belangrijkheid met de gedenkschriften van den grooten kardinaal niet te vergelijken zijn? De voorbereiding van den geschiedschrijver, die voor hij aan het schrijven gaat alles dient te lezen, wordt op deze wijs eindeloos. Hij heeft een berg van stukken en monographieën door te werken, die hem verwarren door een overvloed van onbeduidende bijzonderheden, die hij weer vergeten moet, zal hij de hoofdzaak in juiste, scherpe omtrekken, ontdaan van den ballast der bijzaken, kunnen teekenen. Als alle dingen, die ooit gebeurd zijn, beschreven waren, de wereld zou de boeken niet kunnen bevatten, en het langste leven zou te kort schieten om ze allen te lezen. Gelukkig schift reeds de tijdgenoot de feiten en levert slechts aan het nageslacht over wat hij merkwaardig acht. In die keus mogen en willen wij niet blindelings berusten; wij willen haar naar onze eigene bevinding en naar ons eigen oordeel herzien en wijzigen. Maar alles wat ons toevallig bewaard is gebleven bijeen te brengen en te vermengen, is zeker nog minder geraden. Het is het beroep van den geschiedschrijver het blijvende van het voorbijgaande te onderscheiden en dit te vereeuwigen; niet, al wat hij te weten kan komen, bijeen te werpen en tot één geheel samen te smelten. Als inderdaad de volledigheid der geschiedenis daarin bestaat, dat al wat van het verledene is overgebleven, in volgorde en samenhang wordt te boek gesteld, wie zal het dan ondernemen de geschiedenis van een langdurig tijdvak, van een geheel volk te schrijven? En, inzonderheid, wat moet er van de Algemeene geschiedenis worden?

Bij het hooren van die vraag kan menig geschiedkenner een glimlach nauwelijks verbergen. De algemeene geschiedenis is hem een onding, waarover geen man van wetenschap ernstig kan spreken. Want een geschiedverhaal, waaraan geen volledige, uitputtende studie van alle oorkonden te grond ligt, voldoet niet

aan de eischen der wetenschap, en zoo grondig de geschiedenis van de geheele wereld te bestudeeren — het valt niet te loochenen — is ondoenlijk. Daarom late men de aanmatiging van een algemeene geschiedenis te geven aan schoolmeesters en broodschrijvers over. Een man van studie bakene zich een veld van niet al te grooten omvang af, dat bewerke hij tot in de kleinste bijzonderheid: zoo kan hij ten laatste een geleerd boek schrijven in zooveel deelen als het uiteenzetten van alle omstandigheden vereischt.

Is het de geschiedenis alleen, waar dus het geheel aan de deelen wordt opgeofferd? Ik meen dezelfde neiging ook in andere wetenschappen opgemerkt te hebben. Wordt ook de natuurkunde niet in een aantal vakken en onderdeelen gesplitst, en acht men het niet geraden, dat zich ook daar ieder beoefenaar een gebied afzondere, waaraan hij zijn krachten uitsluitend besteedt? Ik heb meermalen ook natuurkundigen hooren spotten met dezulken, die de geheele wetenschap willen omvatten.

En toch, welk een opgang heeft de *Kosmos* van Von Humboldt gemaakt, waarin de gansche natuur in al haar verscheidenheid als één geheel wordt voorgesteld; waarin de slotsom van duizenden onderzoekingen wordt samengevat, en waarin, om de hoofdzaak des te beter te doen uitkomen, de bijzaken worden weggelaten. Is de toejuiching, waarmee dit werk ontvangen is, niet een blijk van de behoefte die het beschaafde publiek gevoelt, om somwijlen de aandacht van de deelen af te trekken en op het geheel te vestigen? Want zeker aan de idee, die voor het eerst in de *Kosmos* verwezenlijkt werd, meer nog dan aan de uitvoering zelve, die voor verbetering vatbaar is, hebben wij den bijval toe te schrijven, die aan het werk te beurt is gevallen.

En waarom zou niet iemand voor de geschiedenis ondernemen hetgeen Von Humboldt voor de natuur beproefd heeft? Zulk een werk wordt dringend vereischt. Hoe uitvoeriger elk tijdvak behandeld wordt, hoe meer het aantal bijzonderheden aangroeit, dat in het geschiedverhaal wordt opgenomen, des te dringender wordt de behoefte aan een wetenschappelijke wereldgeschiedenis, die, zonder zich te verdiepen in hetgeen van ondergeschikt belang en van geen duurzamen invloed geweest is, de hoofdgebeurtenissen in haar onderlingen samenhang, en in hare betrekking tot het tegenwoordige beschouwt. Voorzeker, om zulk een werk naar den eisch te volbrengen wordt een zeldzame geleerdheid vereischt. Even als Von Humboldt van al wat hij beschrijft eenige proeven zelf heeft waargenomen, zoo kan de geschiedschrijver, die hem

evenaren zal, niet volstaan met de resultaten der onderzoekingen van anderen; van elk tijdvak moet hij althans de voornaamste bronnen zelf bestudeerd hebben. Die arbeid is ontzaggelijk, maar voor mannen van het talent van Von Humboldt niet onmogelijk. Wel kan de grootste arbeidzaamheid hen niet vrijwaren voor menige dwaling in kleinigheden. Doch hoeveel grover fouten begaan niet die schijnbaar nauwkeurige schrijvers, die, zich uitsluitend met een deel der geschiedenis bezig houdende, in bijzonderheden zelden zich vergissen, maar, van het hulpmiddel verstoken dat de vergelijking van soortgelijke toestanden aan de hand geeft, den geest der eeuw en het leven der natie miskennen! Waarom overtreffen de werken van onze tijdgenooten over Grieksche en Romeinsche geschiedenis die hunner voorgangers zoo onvergelijkelijk? Niet omdat hun geleerdheid grondiger is of hun verstand scherper oordeelt, maar omdat het oogpunt, waaruit zij de oudheid bezien, beter gekozen is. De verdienste van Niebuhr bestaat niet daarin, dat hij de ongeloofwaardigheid der oudste overleveringen bewezen heeft: Perizonius en De Beaufort waren daarin voorgegaan. Evenmin dat hij in plaats der verworpen overlevering zijn scherpzinnige hypothesen gesteld heeft: de meeste kunnen den toets eener omzichtige kritiek niet doorstaan. Maar de eeuwige verdienste van Niebuhr is, dat hij het eerst de klove tusschen oude en nieuwe geschiedenis gedempt heeft; dat hij uit de geschiedenis der middeneeuwen en van den nieuweren tijd de Romeinsche oudheid heeft verklaard, dat hij in de Romeinen menschen heeft erkend van gelijke beweging als wij. Zijn voorgangers (hij zegt het zelf) hadden de Romeinsche geschiedenis verhaald, alsof zij nooit gebeurd was. Hij heeft ze beschreven, alsof zij onder onze oogen voorviel. Dezelfde verdienste bezit de Grieksche geschiedenis van Grote. Grote, de Engelschman, kent de politieke geschiedenis van zijn vaderland en van Europa in haar geheelen omvang. Zijn blik, geoefend in het beschouwen der hedendaagsche toestanden en bewegingen, bespeurt onder de oude verhalen de levende maatschappij; hij ontwaart dezelfde hartstochten en bedoelingen bij de Grieken, die thans bij ons werken; hij erkent in het eigenaardig Grieksche het algemeen menschelijke. Wat beteekent de nauwkeurigheid in het voorstellen van bijzonderheden bij dien juisten blik op het geheel? Shakespeare's *Coriolanus* en *Caesar*, vol fouten tegen chronologie en kostuum, geven een beter denkbeeld van het Romeinsche staatsleven dan al de geschiedboeken van Rollin.

Maar, al geeft men toe dat, om naar den eisch eenig tijdvak te beschrijven, een goede kennis van alle tijden onmisbaar is; daarom erkent men nog niet, dat een algemeene geschiedenis van alle volken door alle eeuwen, in weinige hoofdtrekken kan worden geteekend.

Inderdaad de mogelijkheid van zulk een werk berust op een wijsgeerige hypothese, op een godsdienstig geloof, zoo gij wilt, het geloof dat alle menschen van één wezen zijn, en dat allen aan een en dezelfde taak medewerken.

Zoolang die overtuiging nog niet bestond was een algemeene geschiedenis ondenkbaar. De klassieke oudheid, bij gebrek aan dat geloof, heeft er nooit een gekend. De wereldgeschiedenis is eerst mogelijk na en in het Christendom.

De ouden hadden geen besef van de eenheid van het menschelijk geslacht. De barbaren waren niet van dezelfde natuur als de Grieken en Romeinen, die hen met dien naam van zich onderscheidden. Evenmin vermoedde de oudheid den gedurigen vooruitgang der menschelijke maatschappij. Zij kende slechts enkele staten, en drukte haar gedachte van den gang der ontwikkeling van dezen onder het beeld van een mensch uit, die geboren wordt, zich tot mannelijke kracht ontwikkelt en sterft. Een algemeen voortleven der geheele menschheid, een aanhoudende ontwikkeling vermoedde zij niet. Nieuwe staten ziet zij telkens den ouden noodlottigen kring rondloopen. De ervaring der oudheid had trouwens niet lang genoeg geduurd, om haar tot een juister denkbeeld te leiden. De eenheid van alle menschen en van hunne geschiedenis is eerst door het geloof, niet door de wetenschap gepredikt. Het christelijk geloof, dat niet tot eenig bijzonder volk, maar tot alle volken der wereld sprak, legde de onmisbare grondslagen waarop de Algemeene geschiedenis berust. Het menschelijk geslacht, uit eenen bloede voortgesproten, heeft in den éénen stamvader gezondigd, maar door éénen Verlosser gerechtvaardigd, leeft het voor één en dezelfden toekomst. In die eenheid van afstamming, van wezen en bestemming lossen zich alle verscheidenheden van landaard op. De menschheid wordt één wezen, haar geschiedenis één drama, waarin allen betrokken zijn. Een wereldgeschiedenis, die de geschiedenissen van alle staten niet maar aaneenrijgt, maar in zich opneemt, is nu eerst denkbaar geworden. En het duurt niet lang, of een Christen-heilige waagt een eerste poging van zulk een beschrijving van het verledene. De kerkvader Augustinus schrijft zijn boek over het Godsrijk, *De civitate Dei.* Toen

de Romeinsche staat onder de aanvallen der barbaren bezweek, en de heiden-wijsgeeren dien val der beschaafde maatschappij aan de werking van het Christendom weten, voelde de vrome kerkvader zich geroepen de geschiedenis uit het christelijk oogpunt te onderzoeken, en te bedenken hoe het christelijk geloof tegen de beschuldigingen der heidenen te verdedigen was. De vrucht zijner jarenlange overdenking is zijn beroemd boek. Hij betoogt daarin, hoe van den zondeval af, alle eeuwen door, twee rijken naast elkander hebben voortgeduurd, het rijk van God, vertegenwoordigd door de Aartsvaders en het uitverkoren volk dat van hen afstamt, en het rijk der wereld, dat eerst te Babel en later te Rome zetelt. Als de volheid des tijds gekomen is, als de Zaligmaker onder de Joden verschijnt, maar door hen verworpen en gedood wordt, houdt de afzondering van Joden- en Heidenwereld op. Het Godsrijk en het rijk der wereld worden in het rijk der Romeinen opgenomen, maar blijven voortdurend in doodelijken strijd. Zoo naderen zij den jongsten dag, waarop het rijk der wereld zal worden te niet gedaan en het Godsrijk zal heerschen, onverdeeld en onaangevochten.

Hoe die voorstelling van Augustinus den Christenen behaagde, blijkt uit de vermaardheid van zijn boek. Alle middeneeuwen door herhalen haar de beroemdste kroniekschrijvers. Maar allengs met een merkwaardige wijziging: het rijk der wereld wordt in zijn eer hersteld en bijna geheiligd. Het was de gang der gebeurtenissen, die op de beschouwing der geschiedenis terugwerkte. Toen Kerk en Staat zich van elkander afzonderden en onder aanvoering van den Paus en den Keizer in strijd geraakten, was het natuurlijk dat de geestelijken in de Kerk de voortzetting van het Godsrijk, in den Staat het rijk der wereld erkenden. De macht van den Keizer werd daarbij ontheiligd en verdoemd. Maar de vrienden van het keizerrijk, vooral de Gibellijnen van Italië, keerden de voorstelling om: het keizerrijk was even heilig, evenzeer door God gewild als de Kerk, zij waren twee helften van hetzelfde geheel. Was dus het heilige Roomsche rijk de voortzetting van het rijk der Romeinen, — en daarvan waren zij niet minder overtuigd dan hun tegenpartij — dan was het rijk der Romeinen insgelijks een heilig rijk. Het Romeinsche volk, dat het wereldrijk der Duitsche keizers had voorbereid, was voor zijn taak evenzeer door God uitverkoren als het Joodsche volk, dat geroepen was om de grondslagen der Christenkerk te bouwen. Wat Christus geweest was voor de Joden en voor de kerk, was Caesar voor de

Romeinen en voor het keizerrijk. De dichter Dante heeft deze gedachte met vuriger overtuiging dan eenig ander schrijver, in zijn proza-werken en in zijn *Commedia*, verkondigd. In het diepste der hel, in den mond van Satan zelven, zag hij naast Judas, die den Christus verraden had, de moordenaars van den Caesar, Brutus en Cassius.

Behoef ik u aan te wijzen, welk een reuzenschrede de wereldgeschiedenis met die verandering van het stelsel van Augustinus vooruitging? De heidenwereld was niet langer een rijk van Satan, waarvan het voor den geloovige bijna zonde was kennis te nemen. Integendeel, de aanwas van het wereldrijk was gestadige voorbereiding van het heilige Roomsche rijk, waaronder men leefde. De geschiedenis van het Romeinsche volk wordt voortaan met liefde beoefend. De historie begint haar roeping te beseffen om uit het verledene het tegenwoordige te verklaren. Eeuwen zijn verloopen, eer de wereldgeschiedenis een even groote schrede voorwaarts gemaakt heeft. De proeve eener algemeene geschiedenis van Bossuet is nog uit juist hetzelfde oogpunt genomen. De heidensche oudheid zoowel als de Joodsche is niets dan voorbereiding van de komst van Christus.

Dat de geschiedenis, zoo beschouwd, een schoon en treffend geheel vormt, wie zal het ontkennen? Maar haar eenheid is een bloot uiterlijke. Zij volgt niet zoozeer uit de eenswezenheid der menschen als uit de eenheid van het plan van God met de wereld. Het is niet toevallig dat Augustinus, die deze voorstelling het eerst verbreid heeft, de groote ijveraar was voor het leerstuk der voorbeschikking. Aan de menschelijke vrijheid is in zijn stelsel niet veel ruimte gelaten. De geschiedenis der wereld is hem de geschiedenis der goddelijke voorzienigheid op aarde. Niemand heeft deze gedachte, die aan alle aanhangers van dit stelsel gemeen is, zoo krachtig uitgedrukt als Bossuet: „God houdt uit de hoogste der hemelen de leidsels van al de koninkrijken; hij heeft alle harten in zijn hand: nu eens beteugelt hij de hartstochten, dan weer viert hij hun den teugel, en zoo beweegt hij heel het menschelijk geslacht. Wil hij veroveraars maken, hij doet de schrik voor hen uitgaan en hij boezemt hun en hun soldaten een onverwinbaren moed in. Wil hij wetgevers maken, hij zendt hun zijn geest van wijsheid en voorzichtigheid . . . . Zoo is het, dat God over alle natiën regeert . . . . Alles werkt mee tot zijn doel, onbewust" [1]). Wie kan ongevoelig blijven bij het grootsche tafereel,

1) Bossuet, Discours sur l'hist. universelle (Oeuvres, vol. I, p. 297).

dat, zoo voorgesteld, de geschiedenis van alle volken vertoont? De historie wordt poezij; de geschiedenis der menschheid wordt een heldendicht, waarin de Voorzienigheid de held is. Veel is er dat ons daarin een raadsel blijft, van vele episoden begrijpen wij noch de strekking noch het verband, maar, ons onzer kortzichtigheid bewust, gelooven wij ook daar waar wij niet zien, en wij bewonderen zonder te begrijpen. Voor den dichter is deze beschouwing de schoonste, de eenige ware. Maar de kritische wetenschap is onbevredigd. Zij poogt te verstaan: zij heeft de spreuk van den wijsgeer op de lippen: „Niet bewonderen, niet belachen, maar begrijpen".

Er is een tijd geweest, toen ook de natuurbeschrijving waande begrepen te hebben als zij bewonderd had. Toen ook zij, Gods doel als bekend veronderstellende, in alles de doelmatigheid poogde aan te toonen. Evenals zulk een natuurkunde, is de historie al te lang teleologie geweest. Maar thans mag zij aan de hedendaagsche natuurwetenschap een voorbeeld nemen, en, evenals deze, het bovenzinnelijke niet loochenen, maar uitsluiten van den kring harer beschouwing. De mensch, in wijsheid en zelfkennis gevorderd, is zijner kortzichtigheid inniger bewust dan te voren. Hij weet dat het een ijdel en verwaten ondernemen is, Gods wegen na te sporen. Aan het Godsbestuur gelooft hij eerbiedig, maar het aan te wijzen in bijzonderheden matigt hij zich niet aan. In de feiten der geschiedenis, zooals in de verschijnselen der natuur, tracht hij de beweegkrachten, de oorzaken te ontdekken, de wetten op te sporen, volgens welke zij geschieden. Maar het doel van God eerbiedigt hij zonder het te willen raden. Tot eindige oorzaken en middelen bepaalt hij zijn onderzoek. Den Oneindige ontheiligt hij niet met zijn waanwijsheid.

Zou de geschiedenis, van dien dichterlijken dos ontdaan, van haar waarde verliezen? Zou zij atheistisch geworden zijn? Ik geloof het niet. Immers de natuur is voor ons nog even schoon, als toen men in haar verschijnselen de onmiddellijke werking der goddelijke willekeur vermoedde. De natuurwetenschap spreekt niet minder tot het gemoed, sedert zij eerbiedig erkent het doel van God met de schepping niet te kennen. En zou dan de geschiedenis er bij lijden, als Gods wil, Gods beschikking niet meer tot verklaring der gebeurtenissen werd aangehaald, en Gods gewaande bijstand niet langer werd ingeroepen om hetgeen ons recht schijnt te rechtvaardigen? Neen, de vrome koning, die het godsoordeel bij de rechtspraak heeft afgeschaft, heeft zoowel den

godsdienst gebaat als de rechtsgeleerdheid. En de godsdienst niet minder dan de historie zal er bij winnen, indien men niet langer de Godheid betrekt in den strijd der menschen. Wat La Place getuigde, dat hij nergens aan den sterrenhemel God had bespeurd, moet ook de historicus erkennen; nergens ziet hij Gods hand, noch ter belooning noch ter straf. Menschen, onder invloed der omstandigheden, ziet hij handelen naar de wetten van hun wezen. Die wetten te leeren kennen, dien invloed der omstandigheden te leeren waardeeren: daartoe bepaalt zich zijn eerzucht. Het Godsbestuur blijft hem verborgen. Maar daarom is zijn wetenschap niet goddeloos. Mij althans, als ik zie hoe de mensch, terwijl hij alleen voor zich zelf denkt te handelen, inderdaad meewerkt tot een uitkomst, die hij niet gewild en niet voorzien had; als ik zie, hoe tegenstrijdige krachten toch onwillekeurig samenwerken om iets groots, iets goeds te weeg te brengen: dan gaat het mij als den natuurvorscher, dien de eenheid, de harmonie, de schoonheid van het eindige tot aanbidding van den Oneindige stemt. Wij voelen ons als in tegenwoordigheid van den Allerhoogste. Hem onder eenige gedaante ons te verbeelden, wraakt reeds de wet der Tien geboden. Zijn werking in vaste vormen voor te stellen, is evenzeer afgoderij. Het weten houdt hier op en het gelooven begint.

Doordrongen van zulk een heiligen schroom voor de verborgenheid, die het verstand niet naderen mag, voelen wij ons gekrenkt en geërgerd, als wij minder eerbiedige geschiedschrijvers het verhaal der gebeurtenissen zien afbreken, om ons even, in het voorbijgaan, de vinger Gods te doen opmerken. Niet tevreden met hun oordeel over de menschelijke zaken uit te spreken en te betoogen, roepen zij, als het ware, de Godheid op, om hun oordeel te komen heiligen en bekrachtigen. Ik verbeeld mij soms dat die God, wiens wegen zij zich beroemen te kennen, op hun aanroeping verscheen, gelijk eens aan Job en zijn vrienden, en ook hun vroeg: „Wie is hij, die mijn raad verduistert met woorden zonder wetenschap?" Wat zouden de waanwijzen beschaamd ten antwoord kunnen geven, dan het antwoord van Job: „Zoo heb ik dan verhaald hetgeen ik niet verstond, dingen die voor mij te wonderbaarlijk waren, die ik niet wist?"

Op een plan Gods, dat ons verborgen is, de eenheid der geschiedenis te vestigen, is dus niet langer geoorloofd. In een verouderde wereldbeschouwing paste die voorstelling, in de hedendaagsche niet meer. De kosmos der natuur heeft zijn grond in de eeuwige natuurwetten, die, zoover wij weten, overal en altijd

gelden. De eenheid der geschiedenis berust op de eenswezenheid van alle menschen, die door dezelfde hartstochten tot het najagen derzelfde doeleinden gedreven worden, maar — en dit geeft bij de eenheid een rijke verscheidenheid — langs verschillende wegen, overeenkomstig den verschillenden aanleg van individuen en volken, en naar de verschillende omstandigheden, waaronder zij leven. Zeker, de wetten, die de maatschappij beheerschen, zijn nog maar zeer onvolledig gekend. Maar het onderzoek heeft den goeden weg ingeslagen en vordert daarop gestadig. En eenige wetten althans, wier algemeenheid de wereldgeschiedenis haar eenheid geeft, zijn openbaar. Ik wil er twee ter beschouwing uitkiezen.

De mensch, hoe welgesteld, acht nooit dat hij het hoogste goed, waarvoor hij vatbaar is, bereikt heeft. Onophoudelijk wordt hij tot nieuwe inspanning, tot verbetering, tot vooruitgang gedreven. Wat ook de moraal moge leeren van de schatten, die in de tevredenheid liggen opgesloten, de mensch blijft zich onder zijn welvaren steeds onvoldaan gevoelen. Van het goede jaagt hij voort naar het betere, dat, nauwelijks bereikt, weer voor iets nog beters verlaten wordt. Zeker, die ontevredenheid is een bewijs hoeveel er den mensch blijft ontbreken, een bewijs van zijn onvolmaaktheid. Maar zij is tevens de onmisbare voorwaarde van zijn volmaking, van zijn vooruitgang. Zij is het kenmerk van 's menschen verheven natuur. Zonder deze eene eigenschap zou alle ontwikkeling aan de maatschappij ontbreken, en de mensch evenmin geschiedenis hebben als de beesten. Ik geloof als regel te mogen stellen, dat de graad van beschaving, waarvoor een natie vatbaar is, afhangt van de meerdere of mindere onvoldaanheid met de welvaart, die zij reeds geniet.

En, wat niet minder opmerkelijk is, de mensch, die slechts in de maatschappij leven kan, kan ook niet dan voor de maatschappij leven. De grootste egoïst, die voor niemand iets over heeft, die alleen voor zich zelven denkt te werken, werkt en slooft toch ook in zekere mate voor de maatschappij. Het kapitaal, dat hij zich verworven heeft, laat hij achter, de kennis, die hij verkregen heeft, gaat niet met hem verloren; zijn voorbeeld ten minste heeft anderen den weg gewezen. Er zijn al zeer weinigen, die niet middellijk of onmiddellijk de maatschappij bevoordeelen. Het woord maatschappij voor menschelijke samenleving, drukt deze waarheid treffend uit: allen leven wij in maatschap, ieders arbeid, ieders welvaart bevordert de welvaart van het algemeen.

godsdienst gebaat als d
niet minder dan de hi
langer de Godheid bet
Place getuigde, dat h
bespeurd, moet ook d
hand, noch ter belo
der omstandigheder
wezen. Die wetten
heden te leeren
Het Godsbestuu
wetenschap niet
terwijl hij all
meewerkt tot
had; als ik
samenwerke
gaat het m
de schoonh
stemt. W
Hem ond
der Tie
evenze
Doo
heid.
en
ver
vo

baart.
Zoo beschouwd wordt ... hoe bekrompen.
valsch, belangrijk. Onder de wanstaltige vormen schuilt het edelste.
wat de mensch kan voortbrengen. Datzelfde religieuse gevoel.

daa
de eeuwig

ons zich nog ...
in die voor ons terug...
In plaats van ons te ergeren ...
godsbegrippen, erkennen wij ...
tegenstaat toch den kiem van ...
omstandigheden ontwikkeld en ...
de gruwelijkste uitspattingen der afgoderij ...
ds de wandaden, die aan de booze natuur des ...
en zijn, van het godsdienstig bewustzijn, dat zich zelf ...
een wijs openbaart.

dunkt, een wereldgeschiedenis, die wezen zal wat zij ...rt te zijn, moet de beschaving der menschheid in deze beide ...nten nagaan. Zij moet zoowel den aanwas van den materiëelen ...om beschrijven, als de ontwikkeling der ideeën, die de menschen ...erschen en waarvoor zij meermalen de stoffelijke welvaart ...geten en veracht hebben.

En dan vervallen van zelf vele grieven, die men tegen een ...gemeene geschiedenis pleegt in te brengen, en die slechts tegen ... verouderde handboeken van kracht zijn. Hoe een man als Baco ...aar zoo gering kon achten, begrijpen wij eerst, als wij de geschied...oeken, die in zijn tijd in zwang waren, inzien. Tegen dezulken geldt zijn verwijt, dat willekeurig sommige feiten vermeld, andere verzwegen worden, en dat alles zoo kortaf behandeld wordt dat niemand het goed begrijpen kan. Maar een wereldgeschiedenis, zooals wij ze ons voorstellen, gaat in de keus der gebeurtenissen, die zij te boek stelt, niet willekeurig te werk. Alleen die feiten die tot het doel strekken, dat zij voor oogen heeft, maar die allen ook neemt zij op. En dezen zijn niet zoo talrijk, dat het haar aan ruimte zou ontbreken om ze met de noodige uitvoerigheid te behandelen. Hoeveel volken zijn zonder invloed op den gang der algemeene beschaving gebleven! Zij verdienen dus maar een geringe plaats in de wereldgeschiedenis in te nemen. Daarentegen hebben enkele weinig talrijke volken een overwegenden invloed uitgeoefend, die hun een eereplaats verzekert. Wat beteekenen de millioenen Mongolen en Negers, vergeleken bij de duizenden Grieken? Het is geen willekeur der geschiedenis, dat zij de lotgevallen der Grieken uitvoerig vermeldt en die van zooveel Oostersche volken nauwelijks aanroert. Om haar eenheid te behouden, moet zij elk deel zijn eigenaardige uitgebreidheid laten.

Doch niet alleen de eenheid stelt den kosmos daar; de verscheidenheid bij de eenheid behoort daartoe.

Geen verheffender gedachte dan te midden van al de goederen, al de wetenschap die ons tegenwoordig ten dienst staat, terug te denken aan het voorgeslacht, welks rusteloos arbeiden ons die kostbare erfenis verworven heeft. Niets dat ons de eenheid van het menschelijk geslacht, door alle eeuwen heen, treffender voor oogen stelt. Wat al hersenen hebben zich ingespannen en afgetobd, om die kennis van de natuur en van het menschelijk leven te vergaderen, waarmee wij thans ons voordeel doen! Hoeveel harten hebben gevoeld en geleden om ons den troost te verschaffen, dien de godsdienst verleent! Hoeveel handen hebben gearbeid om den materieelen rijkdom te verzamelen, die aan onze verstandelijke en zedelijken beschaving tot onmisbaren grondslag dient! De geschiedenis, die van zooveel goeds den oorsprong wil opsporen, gaat terug zoover de gedachtenis der menschen reikt, zonder den aanvang van den maatschappelijken arbeid te bespeuren. De eerste, de zwaarste hoeksteenen der beschaving zijn al lang gelegd eer de geschiedenis begint. Zij kan eerst beginnen als de schrijfkunst is uitgevonden, en hoeveel kennis, hoeveel kunstvaardigheid moet deze voorafgaan!

Maar een geschiedenis, die slechts op de materiëele beschaving lette, zou de grootste helft van haar taak verzuimen. De stoffelijke welvaart is daarom vooral te waardeeren, omdat zonder haar de beschaving van den geest niet wel mogelijk is. Met de vorderingen dier beschaving, met de ontwikkeling der ideeën, die in de verschillende tijdperken der geschiedenis de daden der menschen beheerscht hebben, heeft de geschiedenis in de eerste plaats te doen. En ook in dit opzicht is de eenheid van wezen, bij de verscheidenheid van vormen waarin het zich openbaart, niet te miskennen. Gelijk ieder mensch door zijne behoefte tot ontevredenheid, tot werken gedreven wordt, zoo wordt hij door het besef van zijn onvolmaaktheid, tot zelfmishagen en verbetering gebracht. De zonde, die tot het innigste van 's menschen wezen behoort, is het kenmerk zijner ongoddelijke natuur. Maar het gevoel van schuld bewijst daarentegen, dat hij is van Gods geslacht. Hoe zou hij zonder schuldgevoel zich een ideaal kunnen vormen van volmaaktheid? hoe zou hij zijn gedachte kunnen verheffen tot den Oneindige, die de volmaaktheid zelf is? Gelijk de behoefte overvloed baart, zoo brengt het besef der zonde godsvrucht en deugd voort.

Zoo beschouwd wordt elke godsdienst, hoe bekrompen, hoe valsch, belangrijk. Onder de wanstaltige vormen schuilt het edelste, wat de mensch kan voortbrengen. Datzelfde religieuse gevoel,

dat ook bij ons zich nog altijd op onwaardige wijze openbaart, heeft zich in die voor ons terugstootende vormen reeds trachten te uiten. In plaats van ons te ergeren aan het afgodische der heidensche godsbegrippen, erkennen wij met welgevallen bij veel dat ons tegenstaat toch den kiem van iets goddelijks, dat onder gunstige omstandigheden ontwikkeld en veredeld kan worden. En in de gruwelijkste uitspattingen der afgoderij onderscheiden wij steeds de wandaden, die aan de booze natuur der menschen te wijten zijn, van het godsdienstig bewustzijn, dat zich zelfs op zulk een wijs openbaart.

Mij dunkt, een wereldgeschiedenis, die wezen zal wat zij behoort te zijn, moet de beschaving der menschheid in deze beide opzichten nagaan. Zij moet zoowel den aanwas van den materiëelen rijkdom beschrijven, als de ontwikkeling der ideeën, die de menschen beheerschen en waarvoor zij meermalen de stoffelijke welvaart vergeten en veracht hebben.

En dan vervallen van zelf vele grieven, die men tegen een algemeene geschiedenis pleegt in te brengen, en die slechts tegen de verouderde handboeken van kracht zijn. Hoe een man als Baco haar zoo gering kon achten, begrijpen wij eerst, als wij de geschiedboeken, die in zijn tijd in zwang waren, inzien. Tegen dezulken geldt zijn verwijt, dat willekeurig sommige feiten vermeld, andere verzwegen worden, en dat alles zoo kortaf behandeld wordt dat niemand het goed begrijpen kan. Maar een wereldgeschiedenis, zooals wij ze ons voorstellen, gaat in de keus der gebeurtenissen, die zij te boek stelt, niet willekeurig te werk. Alleen die feiten die tot het doel strekken, dat zij voor oogen heeft, maar die allen ook neemt zij op. En dezen zijn niet zoo talrijk, dat het haar aan ruimte zou ontbreken om ze met de noodige uitvoerigheid te behandelen. Hoeveel volken zijn zonder invloed op den gang der algemeene beschaving gebleven! Zij verdienen dus maar een geringe plaats in de wereldgeschiedenis in te nemen. Daarentegen hebben enkele weinig talrijke volken een overwegenden invloed uitgeoefend, die hun een eereplaats verzekert. Wat beteekenen de millioenen Mongolen en Negers, vergeleken bij de duizenden Grieken? Het is geen willekeur der geschiedenis, dat zij de lotgevallen der Grieken uitvoerig vermeldt en die van zooveel Oostersche volken nauwelijks aanroert. Om haar eenheid te behouden, moet zij elk deel zijn eigenaardige uitgebreidheid laten.

Doch niet alleen de eenheid stelt den kosmos daar; de verscheidenheid bij de eenheid behoort daartoe.

Ook in dit opzicht heeft de historische wetenschap in den jongsten tijd groote vorderingen gemaakt. Terwijl de overtuiging veld won, dat alle menschen van hetzelfde wezen en broeders zijn, werd het onderscheid der menschenrassen in verstandelijken en zedelijken aanleg dieper gevat en scherper bepaald. De schedelleer, de physiologie bewezen daarbij uitstekende diensten. Het verband tusschen den lichaamsbouw en de geestesgaven werd bewezen. De historie had slechts aan te toonen, hetgeen de anthropologie op goede gronden verondersteld had. Ongelukkig dat de lagere menschenrassen, juist omdat zij zoo laag staan, bijna geen geschiedenis hebben. Wat weten wij van de lotgevallen der Negerstaten, wat van die der inboorlingen van Amerika? Ternauwernood kunnen wij ons uit de berichten der Spaansche veroveraars eenige voorstelling van de maatschappij der Mexicanen en Peruanen maken. En niet veel beter is het met het ras der Mongolen gesteld. Alleen verstorend, vernietigend verschijnen zij op het tooneel der wereldgeschiedenis. Van hun inwendig leven weten wij weinig of niets. Eén uitzondering toch mogen wij voor de Chineesche en Japaneesche volken maken, die kronieken en literatuur bezitten, waarvan een goede studie niet lang zal uitblijven, nu Europa begonnen is zich aan die volken te laten gelegen liggen. Genoeg weten wij er reeds van om te kunnen voorspellen, dat hun geschiedenis voor ons uiterst belangrijk zal zijn. Hun beschaving heeft een eigenaardigen gang van ontwikkeling genomen, die haar van onze Europeesche beschaving wezenlijk onderscheidt. De vergelijking van beiden kan zelfs voor ons leerrijk en nuttig wezen. Maar vooralsnog, bij gebrek aan nauwkeurige kennis, laat de wereldgeschiedenis de Mongolen op den achtergrond. Bijna uitsluitend houdt zij zich met het Kaukasische ras bezig. Alleen de volken, die tot dat ras behooren, hebben aan den voortgang der beschaving meegewerkt. Naar het plan van algemeene geschiedenis, dat wij ontworpen hebben, verdienen dus zij alleen daarin een plaats.

De onderlinge verscheidenheid der Kaukasische volken is rijk genoeg, om aan de geschiedenis alle eenvormigheid te ontnemen. Daarbij is de physiologie van weinig dienst. In den schedel, in den lichaamsbouw der verschillende volken bestaat zeker onderscheid, maar een verband daarvan met hun zedelijken aanleg aan te wijzen is nog niet gelukt. Doch nu komt ons een andere wetenschap te stade. Het kenmerk geeft ons de linguistiek, waaraan wij de Kaukasische volken van elkander onderscheiden kunnen.

Weinig ontdekkingen op historisch gebied zijn zoo rijk aan ge-

volgen geweest, als de ontdekking der Sanskrita en haar samenhang met alle Indo-Germaansche talen. In het verre oosten vond men den eersten schakel van de keten, waarvan men nog slechts de uiterste schalmen in het westen gekend had. Oosten en westen, Europa en Indië, Hindoes en Germanen kwamen onverwachts in onafgebroken, in nauwe betrekking tot elkander. Want de gelijkheid van taal veronderstelde oorspronkelijke gelijkheid van beschaving. Zooals de taal, in haar wezen één en dezelfde, zich voor ieder volk onder verschillende omstandigheden eigenaardig ontwikkeld had, zoo moest men het ook aan de omstandigheden wijten, dat de beschaving in uiteenloopende richtingen voortgegaan, bij ieder volk tot een eigenaardige uitkomst geleid had. De historie ontleende dus aan de linguistiek den leiddraad, die haar door den doolhof der tallooze gebeurtenissen op den goeden weg moest houden. Eerst sedert deze ontdekking, mogen wij zeggen, is de geschiedenis van Azië verstaanbaar geworden.

En tegenover de Indo-Germaansche volken erkende tezelfder tijd de linguistiek een andere groep van Aziatische stammen: de Semieten. Het wezenlijk verschil, dat er tusschen beider taal bestaat, doet een andere afkomst, een anderen aard en andere beginselen van beschaving bij hen onderstellen. En dit vermoeden wordt door de geschiedenis, zoover zij gevorderd is, bevestigd. Vooral in den godsdienst is het verschil tusschen beide volksstammen groot. Hoogst merkwaardig is het, dat Jodendom, Christendom en Islam, de drie monotheismen der beschaafde wereld, alle bij Semietische volken geboren zijn, en aan hen door de Indo-Germanen zijn ontleend. Dat er tusschen beide volken in overoude tijden, in oorlog en vrede, een druk verkeer moet bestaan hebben, vertrouwen wij op goede gronden. De theologen meenen reeds den invloed van den Perzischen Ormusd-dienst op het latere Jodendom te bespeuren. Veel meer beloven de pas aangevangen nasporingen nog aan den dag te brengen. Het treft gelukkig, dat de ontcijfering van het beeldschrift der Aegyptenaren en van het wigschrift der Perzen tegelijker tijd een schat van nieuwe oorkonden aan den dag gaat brengen.

En nog een andere wetenschap komt hier de historie in haar onderzoekingen te hulp: de vergelijkende aardrijkskunde. Een scherpzinnig, geestig Franschman had het eerst den invloed van klimaat en grond op het karakter der bewoners, wel overdreven maar daarom des te treffender, voorgesteld. Duitsche geleerden hebben vervolgens dien invloed in bijzondere gevallen nagegaan

en tot zijn juiste waarde teruggebracht. Hun uitkomsten zijn voor de geschiedenis van groot belang. Een historie, die op de woonplaatsen der volken geen acht geeft, kan ons voortaan niet voldoen. In de zeden en leefwijs der menschen spiegelt zich de eigenaardigheid van hun vaderland af. Om hen juist voor te stellen, moet de geschiedschrijver hen vertoonen te midden der natuur, die aan hun woonplaats eigen is. Om van de oud-Aziatische geschiedenis een juist denkbeeld te vormen, is een nauwkeurige kennis van het dorre plateau van Iran met de aangrenzende valleien van Tigris en Euphraat, en van Oxus en Jaxartes onontbeerlijk. En niet alleen de bodem, maar wat hij voortbrengt, zijn dieren- en plantenrijk moet de geschiedschrijver leeren kennen. De vergelijkende aardrijkskunde heeft zelfs tusschen de gewassen en dieren en het menschenras der werelddeelen verband gevonden. Het roodkleurige, zwakke ras van Amerika stemt overeen met het weelderige plantenrijk en de arme en geringe dierenwereld, waaronder het leeft. Het sterke, wreede, dierlijke Negerras past in Afrika met zijn krachtige, scherpe gewassen en zijn velerlei monsterachtige en verscheurende dieren.

En wat in werelddeelen en menschenrassen het duidelijkst uitkomt, valt toch ook in mindere mate bij kleiner landverdeelingen en natiën op te merken. De geschiedenis van de Grieken is niet goed te begrijpen zonder de geographie van Griekenland. Eerst als wij een denkbeeld hebben van den door zeeboezems en bergruggen veelvuldig verbrokkelden grond, begrijpen wij de individualiteit van zooveel kleine stammen en staten. Eveneens de geschiedenis van Spanje; zijn langdurigen weerstand tegen de veroveraars, die alle veldslagen winnen zonder het volk meester te worden, zijn voortdurend gebrek aan politieke eenheid wordt eerst verstaanbaar, als men den aard van het land kent. Die harmonie tusschen land en volk geeft nieuw leven en nieuwe schoonheid aan de wereldgeschiedenis.

Ook voor Griekenland en Rome zijn de linguistische studiën niet onvruchtbaar geweest. Voor de bijzondere geschiedenis dier landen hebben zij wel niet veel opgeleverd. Maar de plaats, die hun in de algemeene geschiedenis toekomt, is eerst sedert de ontdekking der groote taalstammen met juistheid bepaald. Om een voorbeeld te noemen: nog kort geleden meende men algemeen, dat de Grieksche kunst en de Grieksche wetenschap uit het Semietische oosten, uit Phoenicië en Aegypte bepaaldelijk, afkomstig waren. De linguistiek en de studiën, waartoe zij geleid heeft, hebben

die meening weerlegd, en overtuigend bewezen, dat de Grieken de beginselen hunner beschaving aan hun taalgenooten, de Indo-Germanen, te danken hebben. Maar de Grieken hebben wat zij aan anderen ontleend hadden, zoo eigenaardig vervormd en verwerkt, dat van den vreemden oorsprong nauwelijks de sporen zijn overgebleven. Hun geschiedenis wordt dus door die der Aziaten weinig opgehelderd. Doch een nieuw licht heeft daarover de ontdekking van Ottfried Müller ontstoken, de ontdekking van de tegenstelling der Dorische en Jonische stammen. Het is onbegrijpelijk, hoe deze zoolang bijna onopgemerkt was gebleven. Zonder haar is de loop der gebeurtenissen in Griekenland een raadsel. Eens door Müller in het licht gesteld, is zij zoo algemeen erkend, dat wij er zelden aan denken hoe nieuw zij is.

En hoe schoon, hoe rijk aan leering is de Grieksche geschiedenis! Gelijk Griekenland met zijn talrijke zeeboezems en geïsoleerde landstreken een Europa in het klein is, zoo behelst de geschiedenis der Grieksche stammen in het verkort al de phasen, die de Europeesche volken doorleefd hebben. Zij heeft haar oudheid, haar middeneeuwen, haar nieuwen tijd. De tijd van Demosthenes staat tot de heldeneeuw in dezelfde verhouding, als onze tijd tot den bloeitijd van het ridderwezen. En hoe merkwaardig is de vergelijking van het Grieksche stadsleven met dat der Italiaansche republieken uit de middeneeuwen! Florence is een ander Athene, dat van een aristocratie in een democratie overgaat en, na in een ochlocratie ontaard te zijn, onder de alleenheersching tot rust komt. Venetië is een tweede Sparta, waar de macht der inquisitoren, als die der ephoren voorheen, zich gedurig concentreert, waar de macht der doges, als die der oude Heracliden, in gelijke mate vermindert. Zoo iets dan kan deze vergelijking ons overtuigen, dat onder gelijke omstandigheden de behoeften en hartstochten der volken in alle eeuwen tot dezelfde uitkomst geleiden.

Schoon is de Grieksche geschiedenis ook bij haar einde. Alexander de Groote, die bij veel dat ongrieksch schijnt, toch wezenlijk een Griekschen heldenaard vertoont, legt Azië open voor den invloed der Grieksche beschaving. Zijn rijk is kortstondig, maar zijn werk eeuwigdurend. Terwijl in het westen de Romeinsche legioenen de taal, de beschaving, de heerschappij van Rome verbreiden, doordringt onder de opvolgers van Alexander de Grieksche geest geheel voorliggend Azië. Als het rijk der Caesars ten laatste al de landen om de Middellandsche zee omvat, is de eene helft van

dat wereldrijk Latijnsch en de andere Grieksch: alle andere natiën hebben haar nationaliteit verbeurd. Het verre oosten, onder de heerschappij der Parthen, keert den rug naar het westen en zondert zich af. De beschaafde wereld is Grieksch of Romeinsch. Maar tezelfder tijd begint een nieuwe geest in die maatschappij door te dringen. Het edelste, dat het oosten had zien geboren worden, het Christendom, komt over naar het westen, en gaat van onder op, de laagste klassen het eerst, de geheele heidensche wereld met een nieuwen geest bezielen. Niets waarschuwt ons zoo treffend voor onze menschelijke kortzichtigheid als de geschiedenis van den voortgang des Christendoms in de heidenwereld. Hoe diep verachtten de tijdgenooten der eerste keizers het bijgeloof van Joden en Christenen! Hoe laag zagen zij uit de hoogte hunner Stoïcijnsche of Epicureïsche wijsheid op die dweepers neer! Wie hunner zou geloofd hebben, dat eeuwen lang het trotsche Rome, alleen omdat het de zetel was van dat Christendom, de hoofdstad der wereld wezen zou?

Maar nog was er in Europa een Indo-Germaansche volksstam, die niet ingelijfd was in het Roomsche rijk. Boven Rijn en Donau bewaarden de Germanen hun onafhankelijkheid. Alle pogingen om hen te onderwerpen mislukten. Natuurlijk bejammerde de beschaafde maatschappij het voortbestaan dier barbaarsche nationaliteit. Wij daarentegen, geleerd door de ervaring, rekenen het tot het grootste geluk, dat de menschheid te beurt is gevallen. Wat zou er van de wereld geworden zijn, als Germanië, evenals Gallië, geromaniseerd en beschaafd, maar ook bedorven was? Van waar zouden de nieuwe krachten gekomen zijn, die de wegstervende maatschappij verlevendigen moesten? Het Byzantijnsche rijk is daar om ons te leeren, dat zelfs het Christendom alleen niet toereikend was om aan de afgeleefde wereld een nieuw leven in te storten. Gelukkig, Germanië is onbeschaafd gebleven. Het behoudt zijn vrijheid en eigenaardigheid. Het neemt in krachten toe, terwijl het Romeinsche rijk ontvolkt wordt en uitteert. Het overwicht, zoolang te Rome berustend, verplaatst zich al meer en meer naar Germanië. Eindelijk slaat de schaal over. Hun aandrang op de grenzen van Rome wordt onweerstaanbaar, het wereldrijk bezwijkt voor hun slagen. Het wordt een dood lichaam, waaruit zich, onder de werking van nieuwe krachten, een nieuw leven gaat ontwikkelen.

Dat nieuwe leven in zijn wording gade te slaan, is een boeiend schouwspel. Een tijdlang zien wij niets dan voortdurende ont-

binding. Het rijk, met zooveel volharding door een reeks van veroveraars opgebouwd, verbrokkelt zich tot atomen. Maar die volledige oplossing maakt de amalgamatie van het oude met de nieuwe bestanddeelen, door de volksverhuizing aangevoerd, eerst mogelijk. Na vier eeuwen is zij voleindigd. De overwinnaars en de overwonnenen zijn saamgesmolten. De taal, zooals wij ze in de eedsformule van Straatsburg leeren kennen, Romaansch, maar verminkt, misvormd, met Duitsch vermengd, spiegelt den toestand af waarin de nieuwe maatschappij verkeert.

Doch naast den Romaanschen tekst van de eedsformule van Straatsburg bestaat nog een zuiver Duitsche lezing. Zoo stonden naast de Romanen echte niet geromaniseerde Germanen. De tegenstelling van deze twee, Romanen en Germanen, is de spil, waarom zich de gansche geschiedenis der middeneeuwen beweegt. Hoe onderscheiden zij zijn, in één belangrijk opzicht komen zij overeen. Zij zijn beiden Christenen. De Germanen, die zooveel van hun eigenaardigheid aan de Romeinen opdrongen, namen daarentegen bereidwillig den godsdienst der Romeinen aan. Vooral door haar godsdienst overleefde de oudheid zich zelve. Zonder den christelijken godsdienst (wie zou het gedacht hebben?) was de klassieke literatuur waarschijnlijk verloren gegaan. De heidensche wijsheid is voor vernietiging bewaard door het Christengeloof. Onwaardeerbaar is de dienst, dien de eerste Karolingen door hun veroveringsoorlogen aan de zaak der beschaving hebben bewezen. Door Romanen en Germanen met geweld bijeen te brengen en in de Christenkerk te vereenigen, door tevens de Saracenen uit Gallië terug te slaan, hebben zij den akker bereid, waarop de nieuwe maatschappij ontkiemd en opgewassen is.

Maar niet lang duurde de gedwongen vereeniging der al te zeer verschillende stammen: zoodra de krachtige hand van Karel den Groote hen niet meer bijeenhield, zonderden zij zich van elkander af. Het Christendom zelf liep gevaar zijn eenheid te verliezen, en bij ieder volk eigenaardig verbasterd te worden. Daarvoor bewaarde het echter de roomsche hierarchie. Zij is het, die bij de Christenen, bij de Romanen en Germanen, het besef van hun eenheid levendig heeft gehouden.

Uit dit oogpunt beschouwd, is de geschiedenis van het Pausdom onze aandacht overwaardig. Onder de romeinsche keizers reeds voorbereid, vestigt zich de pauselijke monarchie eerst volkomen in verbintenis met de karolingische Franken. In het rijk van Karel den Groote heerscht de Paus naast den Keizer. Doch beider

bevoegdheid is niet juist afgebakend, beiden gaan de grenzen van hun macht te buiten. De geestelijkheid in het bijzonder is al te zeer in de wereldsche aangelegenheden betrokken. En nu de eenheid van den staat vervallen is, moet de Kerk, wil zij haar eenheid niet eveneens verbeuren, zich van den Staat losmaken. Voor zij dit begrepen heeft, zinkt haar aanzien aanhoudend. In de tiende eeuw schijnt het pausdom verloren. De Duitsche vorsten moeten gedurig aan de ergerlijke tooneelen, die te Rome voorvallen, een einde maken, en in de plaats der Italiaansche schandpausen waardiger Duitschers verheffen. De Christenkerk, zonder hoofd, dreigt in een aristocratie te ontaarden. Daar verheft zich de groote man, die het gevaar ziet en het redmiddel kent: Gregorius VII. Zijn strijd met den Duitschen keizer, door beider navolgers voortgezet, is een keerpunt in de geschiedenis. De uitkomst is niet te zoeken in het Wormser concordaat, dat de geschillen bijlegde, maar in de kruistochten, die bewijzen, hoe krachtig de eenheid der Christenkerk hersteld is. Als één man werpt zich de geheele Christenheid op de ongeloovigen, die de bakermat van den godsdienst door hun bezit ontheiligen. Als de geestdrift der kruistochten over is, en de alleenheersching van den Paus door de behoefte der menigte niet langer gewaarborgd wordt, hebben zich inmiddels andere banden gevormd, die Europa aaneenhechten. Onder de vleugelen der Kerk is een algemeene beschaving ontloken: ridderschap, poëzij, kunst, nijverheid, burgervrijheid deelen voortaan met den godsdienst de belangstelling der volkeren. Het gevaar van vervreemding en afzondering is voorbij.

Intusschen is het eigenaardig verschil van Romanen en Germanen geenszins uitgewischt. Integendeel, dat onderscheid is voortdurend het aantrekkelijkste schouwspel, dat de middeneeuwsche geschiedenis oplevert. De Romaansche staten hebben hun vertegenwoordiger in Frankrijk, de Germaansche in Duitschland; voor deze wijken de overige op den achtergrond terug. Beiden zijn begrepen in denzelfden strijd: bij beiden heeft de opkomende monarchie te kampen met de aristocratie der weerspannige rijksgrooten. Het punt van uitgang is voor beiden hetzelfde: de Fransche vorst zoo goed als de Duitsche is oorspronkelijk keurkoning. De wapens, die zij gebruiken, zijn dezelfde. Maar de uitkomst, waartoe zij geraken, is zeer verschillend. In het Romaansche Frankrijk, waar onbewust de neigingen van het Romeinsche keizerrijk voortduren, wint de monarchie het van de leenmannen. In het Germaansche Duitschland daarentegen gaat de verdediger der eenheid van den

staat te grond, en de verdeeldheid, die er sedert de dagen van Marbod en Arminius inheemsch is, neemt de overhand.

Op merkwaardige wijze is in dien strijd de macht der Kerk betrokken. De Paus had vooral tegen den Duitschen keizer de zelfstandigheid der Kerk te handhaven. Natuurlijk spande hij tegen deze met de weerbarstige rijksgrooten samen. Onder hun vereende slagen bezweek ten laatste de heldenrij der Hohenstaufsche keizers. Maar nauwelijks was de overwinning behaald, of de bondgenooten keeren zich tegen elkander. De Duitsche vorsten, niet langer bevreesd voor den machteloozen Keizer, keeren zich met hem tegen de aanmatiging van den vreemden kerkvorst. Bij het uitbreken der Hervorming is juist in de Germaansche landen het aanzien van den Paus het diepst gezonken. Ook bij den voortgang der Hervorming verloochenen de Germaansche en Romaansche staten hun eigenaardigheid niet. Maar hoe is het tooneel, waarop zij zich bewegen, uitgebreid! Een nieuwe wereld is ontdekt: Amerika en Indië liggen open voor de ondernemingszucht van Europa. Het oosten, dat zoolang in doodslaap verzonken scheen, is in beweging gekomen. Het Byzantijnsche rijk, dat sedert lang niet naar buiten werkte, is vervangen door de Turken, die Duitschland bedreigen en opschrikken. Een tijd van onrust, van inspanning breekt aan. Nieuwe gedachten worden door al het nieuwe, dat men gebeuren ziet, opgewekt. En de oudheid herleeft; die men dood had gewaand, richt zich op uit de graven, en haar aanraking geeft nieuw leven aan al wat verstorven scheen. Het Christengeloof, in de harten der aanzienlijken en wijzen uitgedoofd, en bij de menigte naar het scheen verflauwd, ontbrandt plotseling met nieuwe helderheid en nieuwe warmte.

Hoe verbaasd staat de geschiedvorscher, die de vijftiende eeuw in het geschiedverhaal en in de voornaamste produkten der letterkunde heeft leeren kennen, als hij op eens die godsdienstige beweging der zestiende eeuw ziet uitbreken! Niemand, durf ik beweren, had haar voorzien. In het geheim was zij voorbereid, in het gemoed der eenvoudigen en geringen naar de wereld. Aan de hoogere standen, waarop de historie meest haar aandacht vestigt, was zij niet te bespeuren. Een verflauwing van de christelijke begrippen, een verslapping van het geloof, een algemeene verdraagzaamheid, een zucht naar rijkdom, naar kunst, naar genot, zou men als het karakter van de aankomende eeuw uit de teekenen des tijds voorspeld hebben. En wat zien wij gebeuren? Uit die oogenschijnlijke onverschilligheid en verslapping steekt

een storm van geloofsijver en geestdrift op, zooals er sedert den tijd der kruistochten geen gewoed had. De heidensche kunst en wetenschap, in plaats van te heerschen, worden dienstbaar gemaakt aan den christelijken godsdienst. De aardsche goederen en genietingen, in plaats van bovenal gezocht te worden, worden door duizenden zonder aarzelen versmaad ter liefde van het geloof. Wat bedreigd scheen, de godsdienst, komt als overwinnaar uit den strijd.

En is het niet merkwaardig, dat de oude roomsche vorm van het Christendom de overhand houdt bij de romaansche natiën, volkomener naar mate zij minder met germaansche bestanddeelen vermengd zijn? En dat daarentegen de nieuwe, hervormde godsdienst bij de germaansche volken meester blijft, — het volstrektst, waar volstrekt geen Romanen zijn binnengedrongen? Frankrijk, het meeste germaansche onder de romaansche landen, Engeland, het meest geromaniseerde der germaansche rijken, vormen den overgang tot de beide uitersten. En, wat voor Duitschland karakteristiek is, terwijl bijna overal de godsdienstoorlogen op het versterken der monarchie uitloopen, verscheuren zij voor Duitschland den laatsten band, die de naar zelfstandigheid strevende vorstendommen nog bijeenhield. Zoo verliest Duitschland, oneenig en tegen zich zelf gekeerd, de hegemonie der germaansche staten, die het in de eerste helft der middeneeuwen gevoerd had. Het wijkt terug voor twee veel kleinere, maar levendige en ondernemende mogendheden: de republiek der Vereenigde Nederlanden en Engeland. Van de Romanen blijft Frankrijk de hoofdstaat. Spanje, dat het dien rang een tijd lang betwist, moet spoedig onderdoen. De oorlogen van Spanje en Frankrijk tegen de Nederlanden en Engeland dragen het oude kenmerk van den strijd tusschen Romanen en Germanen. Lodewijk XIV zoowel als Philips II strijden voor de uitbreiding der absolute monarchie en der alleenzaligmakende Kerk. Willem III handhaaft tegen Frankrijk dezelfde beginselen van burgervrijheid en gewetensvrijheid, die zijn voorvader Willem I tegen Spanje verdedigd had. Maar gelukkiger dan deze, beslist hij den strijd. Van zijn regeering dagteekent de overwinning der Germanen, der Angelsaksen in het bijzonder, op de Romanen. De nieuwe wereld en Indië, door Spanjaarden en Portugeezen ontdekt en bezeten, gaan over in de macht van Engeland. De Engelsche taal verdringt de Romaansche in alle werelddeelen. In wetenschap en literatuur streven de Duitschers de Romanen vooruit. De overspanning van de Fransche revolutie is slechts bij

machte dien voortgang een oogenblik te stuiten; maar zoodra het krijgsgeweld van het Keizerrijk bedwongen is, herneemt de geschiedenis haar natuurlijken loop.

Intusschen is een nieuw volk naast de Romanen en Germanen opgetreden, de slavische Russen. Het schijnt meer een volk der toekomst dan van de geschiedenis. Tot nog toe heeft het zich meer door het navolgen der beide andere stammen dan door eigen vinding doen kennen. Over zijn plaats in de wereldgeschiedenis is het dus gewaagd, vooralsnog een oordeel uit te spreken. Alleen omdat zijn toekomst veel belooft, houdt de algemeene geschiedenis zich met zijn opkomst bezig.

Maar het wordt tijd, dat wij deze vluchtige beschouwing staken. Genoeg, zoo wij tot de overtuiging gekomen zijn, dat in de wereldgeschiedenis zoo goed als in de natuur een kosmos is op te merken, en dat het mogelijk is, zonder afmattende uitvoerigheid, de wording van het tegenwoordige uit het verledene te verklaren.

Nog op één verdienste, aan deze behandeling der geschiedenis eigen, wensch ik ten slotte de aandacht te bepalen. Zij maakt ons oordeel over zaken en personen eerst volkomen billijk. Ik zal niet roemen, dat zij ons onpartijdig maakt. Want partijdig te zijn bij het schrijven der geschiedenis is een zóo groot gebrek, dat wij daarvan vrij te zijn nauwelijks een deugd rekenen. Dat wij strijden tegen hetgeen ons kwaad dunkt, terwijl het leeft en werkt, is natuurlijk en plichtmatig. Maar tegen de dooden, tegen het verledene te strijden, past geen man van moed en van eer. De dood verzoent. Zelden misdoet iemand tegen beter weten aan. Is dus eens het gevaar van zijn handelen geweken, dan is het plicht meer op de bedoeling dan op de daad te letten, en te laten gelden al wat ter verschooning dienen kan. Bij iedere behandeling der geschiedenis wordt zulke onpartijdigheid gevorderd.

Doch de geschiedenis te beschouwen als een geheel, waar gelijke krachten volgens vaste wetten voortwerken, maakt ons billijk jegens elk volk, jegens elk tijdperk. Wij beschouwen hun geschiedenis, zooals wij een natuurverschijnsel waarnemen. Elke phase, waarin zich de natuur vertoont, is goed en schoon, omdat zij noodzakelijk is, omdat zij niet gemist kan worden in de reeks, waartoe zij behoort. Zoo is ook iedere phase, die de menschheid in de geschiedenis doorloopt, in het verband van het geheel noodzakelijk, en verdient daarom, dat wij haar welwillend gadeslaan en met sympathie beoordeelen. Op zich zelf genomen is zeker het jaargetij, waarin de natuur schijnt te versterven, waarin licht en warmte ver-

minderen en de nacht en de duisternis toenemen, een kwade tijd. Maar beschouwd in hun samenhang met het geheel, zijn herfst en winter even goed, even noodig als lente en zomer. Zoo is het ook met de geschiedenis der menschheid. Er zijn eeuwen van wasdom en eeuwen van verval, van leven en beweging en van doodsche rust en stilte. Er zijn tijden, waarin het aardsche en zinnelijke veracht en verworpen wordt uit geestdrift voor het edele en groote; zulke tijden prijzen wij gaarne boven die, waarin de zucht om rijk te worden en te genieten heerscht. Maar rijkdom is de onmisbare voorwaarde van beschaving en wetenschap. De eeuw, die woelt om schatten te winnen, is misschien de voorbereiding tot een tijdvak van geestbeschaving en zelfverloochening. Wat ons doodslaap toeschijnt, is soms gezonde, verkwikkende rust, die nieuwe krachten schept tegen den tijd van nieuwen arbeid. Wie zou in de onverschillige, weelderige vijftiende eeuw de geestdrift en de zelfopoffering vermoed hebben, die bij de kerkhervorming zich openbaarde? Wie had in den twijfelzieken zachtaardigen tijd van Lodewijk XV den fanatieken en wreeden, maar tevens heldenmoedigen geest der Revolutie voorzien? Inderdaad, evenmin als in de natuur, is in de geschiedenis der menschen een gestadige gang te bemerken. De geschiedenis zoowel als de aardbodem draagt de sporen van menige plotselinge revolutie. Wat alleen gestadig is, is het streven naar volmaking; maar, de dichter heeft het gezegd, zoolang de mensch naar het goede streeft, dwaalt hij. Met die dwaling behoort de geschiedschrijver medelijden te hebben, zich zelf bewust, dat ook bij hem de kiem van het kwaad ligt en maar op aanleiding wacht om zich te ontwikkelen.

Maar beneemt zulk een beoordeeling van het verledene den mensch zijn verantwoordelijkheid niet? Wordt goed en kwaad, recht en onrecht op deze wijs niet miskend en verward? Ik geloof het niet. En in geen geval mag dit verwijt de historie treffen; het moet tegen de psychologie en de moraal gericht worden. Die mogen verklaren, hoe de menschelijke vrijheid en verantwoordelijkheid te vereenigen zijn met het heerschen van wetten, die den mensch in het handelen bepalen. De statistiek bewijst met cijfers, dat elk jaar ongeveer een gelijk getal misdaden gepleegd wordt. Maar wie heeft daarmee ooit de verantwoordelijkheid der misdadigers ontkend? Wat ook de psychologie leeren moge, den mensch is de kennis van goed en kwaad ingeschapen, en zijn geweten beschuldigt hem als hij het kwade verkiest. Terwijl het verstand zegt, dat alles met noodzakelijkheid, niets met willekeur

geschiedt, zegt het gemoed, dat de mensch verantwoordelijk is voor zijn daden. Beide uitspraken houdt de geschiedschrijver vast. Hij tracht de noodzakelijkheid van hetgeen gebeurd is te erkennen; maar hij rekent toch ook goed en kwaad aan hen, die het bedreven hebben, toe. In zijn oordeel betaamt het hem, gematigd en liefderijk te wezen. De geschiedenis — wordt dikwerf gezegd — spant het wereldgericht. De geschiedenis, misschien, maar welk geschiedschrijver durft zich aanmatigen in haar naam vonnis te vellen?

(Onuitgegeven.)

DE ONPARTIJDIGHEID VAN DEN GESCHIEDSCHRIJVER.

(1860.)

Er zijn weinig plaatsen, die bij den beoefenaar onzer geschiedenis zoo dierbare herinneringen wekken, als het spreekgestoelte, waarop ik thans voor het eerst heb plaats genomen. De hoogeschool van Leiden is, van haar stichting af, op het nauwst verbonden geweest aan de republiek der Vereenigde Nederlanden, in wier bloeitijd ons volk zijn voorspoedigste en roemrijkste dagen beleefd heeft. De groote Willem van Oranje, de grondlegger van den vrijen Nederlandschen staat, is ook de stichter van onze hoogeschool. De prinsen van zijn doorluchtig geslacht, die de vrijheid van Nederland en van Europa tegen de overmacht van Spanje en van Frankrijk hebben gehandhaafd, hebben hier hun opleiding genoten. De Kerk, die met den Staat vereenigd op de lotgevallen van het vaderland zoo krachtigen invloed geoefend heeft, vormde bij voorkeur hier haar geestelijken. Hoevele onzer staatslieden en geleerden, die den naam van Hollander tot een eernaam in Europa gemaakt hebben, zijn als leeraars of als leerlingen aan den roem van onze school verbonden! In de schatting van den vreemdeling was onze school onafscheidelijk van de grootheid van Holland: niet minder vermaard dan de rijkdom van Amsterdam, was de geleerdheid van Leiden. In die heugelijke dagen, toen de vreemden herwaarts kwamen om den koophandel op de Hollandsche kantoren en den wapenhandel in de Hollandsche legers te leeren, stroomden naar Leiden uit alle oorden van Europa wie er prijs op stelden, aan de beroemdste van alle universiteiten hun opvoeding te voltooien. En niet slechts in den voorspoed der Republiek heeft onze hoogeschool gedeeld: de partijschap, die met haar heillooze gevolgen de staatsgeschiedenis van twee eeuwen

vervult, is hier geboren uit de leerstellige geschillen onzer theologen. Tezelfder tijd hadden de bloei der republiek en de roem van onze hoogeschool hun toppunt bereikt, en ook weêr tezelfder tijd begonnen zij beide af te nemen. En toen eindelijk zelfs de onafhankelijkheid van Nederland verloren ging, verloor ook onze school haar zelfstandigheid, die zij eerst herwon, toen ook de Staat weêr in zijn vrijheid hersteld was.

Is het niet vreemd, dat een inrichting van onderwijs, zoo nauw verbonden aan den Staat, zoo weinig gedaan heeft voor de beoefening der geschiedenis van den Staat? Gaat de lange rij onzer geschiedschrijvers na, gij zult er mannen in aantreffen van allerlei stand en beroep, maar bijna geen die aan onze school met het hoogleeraarsambt bekleed was. Van de geleerde oudheidkenners, die over de geschiedenis onzer Middeneeuwen het licht der wetenschap deden opgaan, zijn enkele, maar ook slechts enkele, met het onderwijs der geschiedenis aan onze hoogeschool belast geweest. Merula, Boxhorn, Matthaeus zijn mannen op wie Leiden roem mag dragen. Maar van hen, die de opkomst en den bloeitijd der Republiek beschreven hebben, vinden wij er nagenoeg geen onder de geleerden, wier beeltenissen onze Senaatskamer versieren. Van velen begrijpen wij, waarom zij ontbreken. Sommige waren te aanzienlijk voor het nederige leeraarsambt: geen Hooft, geen De Groot wilde het regeeringskussen voor den leerstoel verlaten. Andere daarentegen waren niet wetenschappelijk genoeg gevormd: Bor, Van Meteren, Le Petit, Baudartius, Wassenaer verdienden waarlijk geen plaats naast de uitstekende philologen en juristen, op wie in hun tijd de hoogeschool van Leiden trotsch was. Doch tusschen die beide uitersten, tusschen de al te voornamen en de al te geringen, zouden er ongetwijfeld wel geschikte leeraars der geschiedenis te vinden zijn geweest, indien de Hooge regeering er slechts gezocht had. Onder de plaatsbeschrijvers, die onze letterkunde in menigte heeft aan te wijzen, zijn er eenige, die aanleg genoeg verraden. Waarom is nooit een van deze tot het hoogleeraarsambt beroepen? Het kwam bij de regeering zelfs niet op, een afzonderlijken leerstoel voor de geschiedenis des Vaderlands te stichten. Doorgaans was het onderwijs in dit vak als bijzaak aan den leeraar der welsprekendheid opgedragen, en de sierlijke Latijnsche geschriften, die sommige hunner, Meursius, Baudius, ons hebben nagelaten, bezitten dan ook meer oratorische dan historische waarde.

Waaraan zullen wij die nalatigheid der regeering toeschrijven? Aan onverschilligheid? Geenszins. Voortdurend hebben de Staten hunne belangstelling in de geschiedenis des lands op velerlei wijs aan den dag gelegd. Zij hebben Bor, Le Petit, en vele anderen door een geschenk in geld tot het afwerken en uitgeven hunner geschiedboeken in staat gesteld. Zij hebben De Groot en Scriverius voor de opdracht hunner werken mildelijk begiftigd. Zij hebben Heynsius en Vossius en anderen als landshistorieschrijvers aangesteld en bezoldigd. Zij verdienen dus zeker niet, dat wij hun nalatigheid ten opzichte van het historisch onderwijs aan minachting van de geschiedenis toeschrijven. Het waren redenen van geheel anderen aard, die hen weêrhielden de beoefening der geschiedenis van het Vaderland aan hun hoogeschool aan te moedigen.

De stichters en eerste verzorgers van onze school hadden aan het onderwijs een zuiver praktische strekking gegeven. Zij hadden geen tempel van de wetenschap, geen museum willen stichten, maar eenvoudig een deugdelijke kweekschool voor dienaars van de Kerk en dienaars van den Staat; en daarom hadden zij het onderwijs tot die vakken bepaald, waarin de Kerk en de Staat vorderden dat hun dienaars ervaren waren. Ook de zuinigheid belette hen, een al te kostbare uitbreiding aan het onderwijs te geven. Langen tijd zocht men nog een zekere verhouding tusschen het getal van leermeesters en dat van leerlingen te bewaren. Eerst toen het aantal studenten door toeloop van buitenslands aanzienlijk vermeerderd was, vergunde men zich de weelde van eenig niet volstrekt noodig onderwijs. Maar natuurlijk schonk men toen de voorkeur aan die vakken, die ook voor vreemdelingen belangrijk en aantrekkelijk waren, aan philologie, aan welsprekendheid, aan algemeen staatsrecht, en niet aan de geschiedenis van Nederland, waarin slechts de landgenooten groot belang gesteld zouden hebben, en die zeker geen nieuwe schare van vreemde studenten hierheen zou hebben gelokt.

Doch niet slechts als overbodig werd onze geschiedenis bij andere wetenschappen achtergesteld. In de oogen onzer regenten moest haar vrije beoefening, zoo al niet schadelijk, toch van gevaarlijke strekking schijnen. De geschiedenis was onafscheidelijk van het staatsrecht, en daarvan had zich de Statenregeering een eigen stelsel gevormd, in hare Deductie van 1587 geschetst, en door De Groot in zijn *Oudheid van de Bataafsche Republiek* breeder uitgewerkt, hetwelk zij niet gedoogen kon dat aan haar

hoogeschool onderzocht en misschien weerlegd zou worden. Want haar hoogheid vorderde, dat de souvereiniteit der Staten, als reeds onder het grafelijk bewind geldende, erkend werd: daarvan hing in zekeren zin de wettigheid van het afzweren van Philips, en, bij gevolg, van het bestaan der Republiek af [1]). Om deze reden was de vrije studie van onze Middeneeuwsche geschiedenis aan 's lands hoogeschool, van haar stichting af, niet wel toe te staan, veel min te begunstigen. En toen in 1618 de partijschap meester werd van de regeering, toen de man die meer dan iemand anders de Republiek had helpen vestigen, door zijn tegenpartij ter dood werd gebracht, was het ook voor goed onmogelijk geworden de geschiedenis van het gemeenebest aan onze hooge-te onderwijzen [2]). Immers het onderwijs had niet dan partijdig kunnen wezen; het had òf de nieuwe regeering moeten beleedigen, òf de aanhangers der overwonnen partij moeten ergeren. Het kon de heillooze partijschap slechts aanvuren.

Zoo werd dus de geschiedenis des Vaderlands zoowel als het staatsrecht der Republiek van de hoogeschool verbannen, of althans gedwongen zich bescheiden op den achtergrond te houden [3]). Van de historie van andere volken, van het publiek recht van vreemde staten werd, soms op uitnemende wijs, gehandeld. Maar hetgeen ons Hollanders het naast betrof, werd niet of hoogst onvolledig en oppervlakkig onderwezen. Hoe het nog in de vorige eeuw aan onze hoogescholen met de geschiedenis en staatsrecht des vaderlands gesteld was, kunnen wij afleiden uit de klacht van den geleerden Wieling, een Duitscher van geboorte, maar die als hoogleeraar in het publiek recht aan de Utrechtsche hoogeschool van nabij met den staat van ons hooger onderwijs bekend was geworden: „Och, of de Nederlanders, die zich te Rome als burgers te huis gevoelen, eindelijk eens ophielden als vreemdelingen in hun eigen land te verkeeren! [4])"

Doch juist die klacht, zoo openlijk geuit, bewees, dat het verzuim in het oog begon te loopen, en dat het niet lang meer bestaan zou. Een beter tijdvak brak aan. Aan onze hoogeschool werd de uitstekende Pestel geroepen om het publiek recht van Nederland te onderwijzen, en hij deed het met de vrijmoedigheid

1) Vgl. de beschouwing der Hoeksche onlusten: Idsinga, dl. I, blz. 162.

2) Wagenaar, Brieven, blz. 20, 35.

3) Paquot, Mémoires, vol. I, p. 108ᵃ, N°. 51. — Vgl. Hoofts Brieven (ed. Van Vloten, N°. 483) over het schrijven van Nederlandsche geschiedenis in het Nederlandsch.

4) Wieling, Lectt. juris civilis. Praef. (p. XXIII); vgl. echter: Aanmerkingen over Gundling, p. 37 vlg.

die den man van wetenschap betaamt. Naast hem werd eerlang Kluit bepaaldelijk met het onderwijs in de oudheden en de geschiedenis van Nederland belast. Onder de leiding van beide uitmuntende geleerden namen de zoolang verwaarloosde vakken weldra een eerste plaats aan de Leidsche hoogeschool in: de voortreffelijke dissertaties, onder hun opzicht verdedigd, bewijzen nog heden ten dage hoe goede vruchten het onderwijs aanvankelijk voortbracht. En toch, juist het voorbeeld van Kluit en Pestel zou leeren met hoeveel recht de vroegere regeeringen het onderwijs in staatsrecht en geschiedenis aan de hoogeschool hadden onderdrukt. De partijschap, een tijd lang schijnbaar uitgedoofd, ontvlamde in hun dagen met vernieuwde hevigheid, en drong door tot in de gehoorzaal. Het was hun niet mogelijk zich onzijdig te houden; zij verdedigden met mond en pen de beginselen der regeerende partij, en haalden zich zoodoende de gramschap der opkomende patriotsche democraten op den hals. Toen dezen ten laatste met behulp der Franschen zegevierden en de regeering vermeesterden, werden beide hoogleeraren van hun ambt ontzet. Geen wonder: zij hadden geijverd in den geest der regeerende, thans overwonnen partij; het sprak van zelf dat de overwinnaars op hun beurt hun stelsel verkondigd en uit de geschiedenis bewezen wilden hebben. Zijn eens de wetenschap en het onderwijs dienstbaar gemaakt aan de regeering, dan deelen zij in den tegenspoed van deze zoowel als in haar voorspoed. Met iedere verandering van staatsvorm moet dan tevens de strekking van het onderwijs veranderen. Zonder twijfel, hetzelfde dat thans, in 1795, geschiedde, zou bij iedere vroegere omwenteling, in 1651, in 1672, gebeurd zijn, indien toen reeds het staatsrecht en de geschiedenis des vaderlands een zoo overwegenden invloed hadden gehad als in de dagen van Kluit en Pestel.

Eerst met den ouden republikeinschen staatsvorm verdween voor goed de oude partijschap. Een nieuw Bataafsch gemeenebest werd op andere grondbeginselen gevestigd, dan die door onze voormalige staatspartijen waren verdedigd. Weldra kwam de Fransche overheersching de noodlottige tweedracht, die haar had veroorzaakt, uitdooven. En toen na weinige jaren van rampspoed en berouw het vreemde juk weêr was afgeschud, stond een jeugdig geslacht op, dat aan de vroegere burgertwisten zelf geen deel had genomen, maar de jammerlijke gevolgen er van ondervonden had, en daarom niets vuriger begeerde, dan de partijschap door

weërzijdsch vergeten en vergeven voor goed uit te wisschen. Buitendien, wat ieder der oude partijen met recht had verlangd, werd in den nieuwen staatsvorm zooveel mogelijk verwezenlijkt: alle konden berusten in het constitutioneele koningschap, waaronder de Nederlandsche staat herleefde. De nieuwe partijen, die zich allengs begonnen te vormen, wachtten zich wel voort te streven in het spoor der, thans door allen gewraakte, partijen van voorheen.

Zoo was de tijd der Republiek een gesloten tijdvak geworden, waarover men vrij zijn oordeel kon uitspreken, zonder machtige partijen aanstoot te geven. De geschiedenis der Middeneeuwen verloor tevens haar toepasselijkheid op het tegenwoordige, en behoefde niet langer verwrongen en misvormd te worden, totdat zij voegde in een aangenomen stelsel. De regeering van koning Willem I had dus geen reden om de geschiedenis des vaderlands een plaats te ontzeggen onder de vakken van hooger onderwijs. Integendeel, het was in haar belang de beoefening dier geschiedenis te begunstigen; want geen andere lessen waren er uit te trekken, dan die haar dienstig waren: geen redeneering kon zoo krachtig tot eendracht, tot aansluiting aan de regeering aansporen, als de geschiedenis van de Republiek, die door tweedracht te grond was gegaan; geen uitzicht in de toekomst kon het zelfgevoel der natie zoo levendig opwekken, als de terugblik in het roemrijk verleden. De regeering zag het in. En in het Koninklijk Besluit van 2 Augustus 1815, waarbij het hooger onderwijs werd geregeld, werd het onderwijzen van de geschiedenis des vaderlands, zoowel als van de taal en letterkunde, voorgeschreven.

En het was de verandering van den staatsvorm niet alleen, die de studie onzer geschiedenis aan de hoogeschool bevorderde, ook de veranderde denkwijs van het beschaafd publiek was haar gunstig. Er begon zich een juister begrip van den aard en het doel der universiteiten te vormen. Men begon in te zien, dat een hoogeschool meer moet wezen dan een kweekschool van praktische mannen. Men begon de wetenschappen te eeren om haar zelve, niet uitsluitend om haar onmiddellijk nut, en men wenschte ze allen aan de hoogeschool vertegenwoordigd te zien. Hoe zou men dan de geschiedenis des vaderlands hebben kunnen uitsluiten? immers geen wetenschap, waarbij de natie hooger belang heeft dan bij de kennis van het verledene, waaruit het tegengesproten is en waarin de kiem van het toekomende ligt besloten. Doch om aan haar bestemming volkomen te beantwoorden, moet

zij, evenals iedere wetenschap, vrij beoefend worden, vrij van allen invloed der regeering, vrij van allen dwang der heerschende meeningen. Zij moet slechts geleid en gedreven worden door de waarheidsliefde van haar beoefenaars. De hoogeschool, hoewel onderhouden door den Staat, en, wat het uitwendige betreft, door hem bestuurd, moet niet ten doel hebben de staatsbegrippen der regeering aan het opkomend geslacht in te prenten, evenmin als zij de leerstellingen van eenig kerkgenootschap behoort te prediken.

Gelukkig wij, dat wij het mogen getuigen: onder de regeering van koning Willem en van zijn opvolgers, is die vrijheid steeds, althans in Noord-Nederland, geëerbiedigd. Geen hoogleeraar heeft zijn onderwijs naar de heerschende staats- of kerkbegrippen behoeven in te richten. Vrij heeft hij mogen leeren wat hij oordeelde waar te zijn. En wij mogen er gelukkig bijvoegen, dat ook geen hoogleeraar misbruik heeft gemaakt van die hem zoo rijkelijk verleende vrijheid, dat niemand den eerbied voor zeden en wetten, noch die gematigdheid uit het oog heeft verloren, zonder welke geen vrijheid duurzaam zijn kan. Zeker, bij veel wat ons beschaamt en bedroeft, als wij het tegenwoordige vergelijken met het verledene, mogen wij ons verheugen en ons beroemen, dat volk en regeering thans beter dan voorheen de ware vrijheid van denken en spreken eerbiedigen, en dat daarom de partijschap, die in een vrijen staat nooit geheel ontbreken kan, slechts zelden tot tweedracht overslaat, en weinig gevaar loopt in openlijken strijd te ontaarden.

Niet alleen door het hooger onderwijs, ook nog door andere middelen heeft de regeering van koning Willem getracht de studie onzer geschiedenis aan te wakkeren. Om van geringer aanmoediging niet te gewagen: zij stelde, in 1826, het vervaardigen van een algemeene geschiedenis van Nederland, als het ware, aan de orde van den dag, en riep alle letterkundigen op om deel te nemen aan den wedstrijd, waarvan de post van landshistorieschrijver de eerprijs wezen zou. Door de onrustige tijden, die weldra aanbraken, is aan dit plan geen verder gevolg gegeven. Maar een ander voornemen, tezelfder tijd opgevat, om de nog verholen bronnen onzer geschiedenis op te sporen, en voor het publiek toegankelijk te maken, is later gelukkig ten uitvoer gebracht: het Rijksarchief is voorbeeldig ingericht, en onder het opzicht van mannen gesteld, die ijveren om den schat van be-

scheiden aanhoudend te vermeerderen, en die het gebruik van den reeds verzamelden rijkdom door hun voorkomende dienstvaardigheid gemakkelijk maken.

Thans is de regeering op den ingeslagen weg op nieuw een groote schrede voorwaarts gegaan. Zij heeft, voorloopig aan één onzer hoogescholen, het onderwijs in de geschiedenis des vaderlands afgescheiden van dat in de taal en letterkunde. Door een misschien toevallige omstandigheid waren de hoogleeraren, die tot nog toe beide vakken te zamen onderwezen, meer taalgeleerden dan geschiedkundigen; en hoe uitnemend de historische lessen van sommige hunner ook zijn mochten, het ontbrak aan mannen, die door hun ambt verplicht waren voor de geschiedenis des vaderlands te leven. Het mag daarom een gelukkige gedachte heeten, althans aan één hoogeschool het al te omvangrijke vak te splitsen, en ieder deel afzonderlijk aan een hoogleeraar op te dragen. Wij achten ons gelukkig dat het onze hoogeschool is, die dus bevoorrecht wordt. En ik in het bijzonder gevoel mij gelukkig, die geroepen word den nieuwen leerstoel der geschiedenis des vaderlands het eerst te bezetten. Moge de goede verwachting, waarin hem de regeering heeft opgericht, door de uitkomst niet worden beschaamd!

Gij hebt recht van mij te verwachten, dat ik u heden, bij het plechtig aanvaarden van mijn ambt, zal spreken over de plichten aan dat ambt verbonden en over de wijs waarop ik ze hoop te vervullen. Gij verlangt van mij te vernemen, hoe ik de eischen der historische wetenschap opvat, en in hoever ik vertrouw daaraan te kunnen voldoen. Gij wenscht dat ik u in staat stelle te oordeelen, wat gij van mijn onderwijs verwachten moogt. Doch wilde ik aan uw rechtmatig verlangen ten volle beantwoorden, ik zou meer van uw aandacht moeten vergen dan ik mij durf veroorloven. Immers ik zou u de vorderingen moeten aanwijzen, die de historische wetenschap in den laatsten tijd gemaakt heeft; ik zou u moeten spreken van de methode van onderzoek, zooals de kritiek haar gescherpt en verfijnd heeft, van de voordracht, gelijk haar de veredelde kunstzin thans vordert. En veel wezenlijker nog dan de wijs van onderzoek en van beschrijving, is de stof zelve veranderd, die de geschiedkundige te behandelen heeft. Veel wat in de handboeken van de vorige eeuw op den voorgrond werd gesteld, wordt door de hedendaagsche geschiedschrijvers teruggeschoven, om plaats te maken voor wat vroeger, zoo al

niet geheel weggelaten, toch in de schaduw gehouden werd. Zeker, uwer aandacht overwaardig zou het wezen, den eigenaardigen geest onzer eeuw op deze wijs te erkennen uit hetgeen zij in de geschiedenis van het verledene bovenal merkwaardig keurt, en met bijzondere ingenomenheid naspoort en aan het licht brengt. Hoe juist zou het wezenlijke verschil van onzen tijd en dien onzer vaderen uitkomen, indien wij beider behandeling der geschiedenis vergeleken! Een wijsgeerig dichter heeft het gezegd: wat wij den geest der eeuw plegen te noemen is meestal de geest van den denker, die de eeuw beschouwt. De wijs, waarop ieder geslacht de geschiedenis van het voorgeslacht behandelt, kenmerkt zijn eigen streven, zijn eigen gelooven. Doch hoe belangrijk dit onderwerp wezen mag, het zou ons buiten de grenzen van de geschiedenis des vaderlands voeren, en ik wensch heden tot u te spreken over hetgeen in het bijzonder den beoefenaar onzer eigen geschiedenis te stade komt. Ik wil u spreken over de onpartijdigheid van den geschiedschrijver. Heeft de vrees voor een partijdige strekking van het onderwijs zoo langen tijd aan de geschiedenis des vaderlands de plaats onthouden, die haar toekomt en die haar thans aan onze hoogeschool wordt toegekend, dan zal het wel niet ongepast zijn, bij de inwijding van den nieuwen leerstoel te herinneren, waarin de onpartijdigheid wezenlijk bestaat.

Te allen tijde heeft ons volk een afkeer gehad van de partijdige voorstelling der geschiedenis. Dringender misschien dan eenig ander publiek eischt het onze van den geschiedschrijver in de eerste plaats, dat hij onpartijdig zij. Een geschiedkundig boek, met hoe groote geleerdheid, met hoeveel talent geschreven, als het eens bevonden is partijdig te zijn, is veroordeeld. En menig middelmatig werk daarentegen wordt boven zijn verdienste geprezen, omdat het in alle partijen het goede en het kwade zonder aanzien van persoon doet opmerken. Leest de beoordeelingen, over onze meest bekende geschiedschrijvers uitgesproken. Gij zult zien, dat op hun meerdere of mindere onpartijdigheid veel meer gelet wordt, dan op den omvang en de diepte van hun onderzoek of op de historische kunst hunner beschrijving. Als er sprake is van Wagenaar of Bilderdijk, het is over hun partijdigheid dat gij vooral hoort klagen. Over hun andere gebreken hoort gij evenmin uitweiden als over hun eigenaardige verdiensten, die er tegenover staan.

Vanwaar die levendige weerzin tegen partijdigheid? Ik geloof, juist wegens de algemeenheid der partijschap onder ons. Tijdens de Republiek was hier te lande de partijschap algemeener en bestendiger dan in de ons omringende monarchieën. Een Hollandsch regent zeide eens aan een vreemden gezant: „gelijk een molen zonder wind, zoo zou zonder partijschap onze staatsmachine stilstaan" [1]). Maar die partijdigheid terug te vinden in een geschiedboek, dat voor de geheele natie bestemd is, ergerde het eerlijke volkskarakter. En naar mate de kwaal algemeener was, was ons publiek achterdochtiger in het onderstellen en scherper in het het bespeuren van haar verschijnselen. Ook thans nog, hoewel de Republiek met haar partijen voor goed vervlogen is, is de afkeer van de partijdigheid onverflauwd gebleven.

Doch het is er ver van af, dat die ingenomenheid met onpartijdige geschiedschrijving gepaard zou gaan aan een juist begrip van hetgeen deze eigenschap wezenlijk is. Als wij de kunstrechters hooren, die over de eischen der historiographie opzettelijk handelen, zouden wij bijna gelooven, dat de geschiedschrijver, om onpartijdig te wezen het maar behoeft te willen. „De geschiedschrijver (zoo spreken zij) moet de geheele waarheid, en niets dan de waarheid willen zeggen, en geen moeite ontzien om die waarheid te ontdekken". Zeker, die eisch is redelijk, zelfs zoo redelijk dat wij het overbodig zouden achten hem nog uitdrukkelijk te stellen, indien niet het voorbeeld van Bilderdijk en anderen ons leerde, dat er zijn die zelfs aan dit eerste vereischte niet voldoen. Want zoo Bilderdijk al begeerd heeft de juiste en volle waarheid te zeggen, — en aan zijn goeden wil te twijfelen zou ons niet betamen — blijkbaar was hij zoo ingenomen met de voorstelling, die hij zich na oppervlakkige kennisneming van het verledene gevormd had, dat hij zich van dieper onderzoek ontslagen rekende. Hij had doorgaans genoeg aan de bouwstof, die hem de verachte Wagenaar aanbracht, en daaruit schiepen zich zijn dichterlijke verbeelding en zijn hartstocht een tafereel, aan welks juistheid hij zelf niet twijfelde, en dat hij als ontwijfelbaar aan anderen opdrong.

Met Bilderdijk vergeleken schijnt Wagenaar onpartijdig. Zijn verhaal berust op een uitgebreid en nauwkeurig onderzoek der bronnen. Zijn bedaard karakter en zijn prozaisch talent bewaarden hem voor die vernuftige misslagen, waarin alleen een dichterlijk

1) Depêches van den duc De la Vauguyon, ad 4 Juli 1783 (Rijksarchief).

genie als Bilderdijk vervallen kan. Maar het is bekend onder welken invloed hij geschreven heeft. Met den besten wil om onpartijdig te zijn, moest hij zich wel voegen naar het stelsel der regenten wier dienaar hij was. Nog meent men aan den verschillenden toon, waarin sommige deelen van zijn groot werk geschreven zijn, den meerderen of minderen invloed te bespeuren, dien de elkander opvolgende regeeringen van Amsterdam op haar historieschrijver hebben uitgeoefend. Reden genoeg om zijn onpartijdigheid in twijfel te trekken. En met blijkbare toepassing op hem vorderen dan ook onze kunstrechters van den geschiedschrijver, dat hij niet slechts den wil, maar ook de vrijheid hebbe om de waarheid uit te spreken.

Niemand die zijn zegel niet hechten zal aan die beide vorderingen. Maar zijn deze de eenige vereischten, waaraan een geschiedschrijver voldoen moet om onpartijdig te wezen? De regeering van koning Willem scheen het te denken, toen zij den wedstrijd opende, waarvan ik reeds gewaagde, en alle letterkundigen uitnoodigde — ik gebruik haar eigene woorden — „om een plan te leveren naar hetwelk de Algemeene Nederlandsche geschiedenis zou behooren bewerkt te worden, op zoodanige wijze dat zij alleen op de meest echte bescheiden gegrond en door deze geheel te rechtvaardigen was". Zulk een prijsvraag, met hoe loffelijke bedoeling uitgeschreven, verraadt weinig historischen zin bij den steller. Hoe zou ooit een geschiedenis, die meer is dan een bloote opsomming van feiten, in alles door de meest echte bescheiden gerechtvaardigd kunnen worden? Wij bejammeren het daarom niet, dat het plan der regeering niet verwezenlijkt is. Wij kunnen ons gemakkelijk voorstellen, hoe zulk een officieële geschiedenis er zou hebben uitgezien. Zelfs na het uitgebreidste en nauwkeurigste onderzoek zou de schrijver toch een onvolledig en schraal werk geleverd hebben; hij zou slechts hebben nagezegd wat hem zijn bescheiden berichtten, en hij zou zich niet verstout hebben iets op te merken, waarvoor hij niet eenig echt bescheid kon aanhalen. En zou door die voorzorg zijn onpartijdigheid gewaarborgd zijn? Volstrekt niet. In het kiezen der feiten, die men beschrijft, en in de wijs, waarop men ze beschrijft, toont men zijn partijdigheid veel meer dan in het opzettelijk verdichten of in het nazeggen van verdichtsels. Een geschiedverhaal, dat voor iedere zinsnede het gezag der meest echte bescheiden kan inroepen, kan toch een partijdigen geest ademen. Maar in den tijd, toen de regeering haar vraag uitschreef, dacht men onpartijdig te wezen als men maar geen aanstoot gaf.

Wij herinneren ons de kleingeestige bezorgdheid, waarmee een uitnemende vertegenwoordiger der toenmalige denkwijs tegen het uitgeven der archieven van het huis van Oranje is opgekomen. Het geslacht, waartoe hij behoorde, schroomde voor de bloote, aanstootelijke waarheid, en wilde haar slechts, betamelijk gekleed en bewimpeld, aan de natie vertoond hebben.

Hoe onjuist en gebrekkig de voorstelling was, die zich toen nog zelfs onze beroemdste letterkundigen van een onpartijdige geschiedschrijving vormden, bewijzen ons de prijsverhandelingen door sommige hunner op de vraag der regeering ingezonden. Het ideaal van een geschiedenis vinden wij er aldus geschetst: „Een geschiedenis, welke voldoet aan hetgeen men van haar verwachten mag, stelt de gebeurde zaken voor, juist zooals zij gebeurd zijn, en wordt terecht bij een helderen spiegel vergeleken, waarin niet slechts de omtrek, maar ook de kleur der voorwerpen wordt gezien". Voorzeker zulk een spiegelbeeld zou, wat de gelijkenis betreft, aan onze hoogste eischen voldoen. Wat is er onpartijdiger te bedenken dan het koude spiegelglas? Maar mogen wij zulk een ideaal aan den geschiedschrijver ter navolging voorhouden? Van waar zal hij den spiegel bekomen, waarop zich het verledene in zijn juiste gedaante terugkaatst? Het is onredelijk het onmogelijke te wenschen. Het verledene kan zich zelf niet afspiegelen, kan zich niet, als de voorwerpen door middel der photographie, zelf afbeelden. Een geschiedenis onderstelt een geschiedschrijver, die het gebeurde niet voorstelt zooals het gebeurd is, maar zooals het zich aan zijn verbeelding voordoet. Zij kan in getrouwheid het spiegelbeeld niet evenaren, zij kan geen andere verdiensten bezitten dan die van een welgelijkend portret. Een portret geeft ook den persoon, dien het voorstelt, niet terug gelijk hij is, maar wel zooals de kunstenaar hem zich verbeeldt. En twee goed getroffen portretten van denzelfden persoon, door verschillende meesters geschilderd, zullen eveneens van elkander afwijken als twee geschiedverhalen van hetzelfde tijdvak, door verschillende schrijvers gesteld. Want de oorspronkelijkheid van den kunstenaar kenteekent zijn werk. Zijn verbeelding vat het karakteristieke van hetgeen hij gaat afbeelden op een eigenaardige wijs op, die noodzakelijk van eens anders opvatting verschilt.

Wanneer wij dus de geschiedschrijving als een kunst erkennen, kan het ons niet ontgaan dat zij, als elke kunst, haar grenzen heeft, en dat wij van den kunstenaar niet vergen mogen wat die

grenzen te buiten gaat. Van den geschiedschrijver te vorderen dat hij de geschiedenis anders schrijve dan hij ze zich voorstelt, is even ongerijmd als van den schilder te vragen dat hij een voorwerp afbeelde anders dan hij het ziet.

Wat volgt hieruit? Dat onpartijdigheid te vorderen van iemand die partijdig is, onredelijk zou wezen. Het is, te verlangen dat hij anders zal schrijven dan hij denkt. Laat een partijdig man, zoo hij zich geroepen acht om een geschiedenis te schrijven, partijdig schrijven. Hij trachte de overtuiging, die hem bezielt, zoo levendig, zoo sprekend mogelijk uit te drukken. Zoo zal hij althans een stuk leveren, dat kunstwaarde bezit, dat een reden van bestaan heeft. Zoekt hij daarentegen die overtuiging te bedekken en te bemantelen, om andersdenkenden geen aanstoot te geven en aan allen te voldoen, hij zal een misgeboorte voortbrengen, dat niet leven kan, omdat het beginsel van het leven moedwillig vernietigd is. En hij zal zelfs niet eens den schijn van onpartijdigheid kunnen bewaren, want onze overtuiging kunnen wij gelukkig niet verloochenen. Wij mogen haar verbergen zooveel wij willen, op het onverwachtst straalt zij door, en geeft dan des te meer ergernis, naar mate zij schroomvalliger bedekt was. Reeds de eerlijkheid vordert dat men zijn oordeel te kennen en niet te raden geeft, dat men zich toont zooals men is, en niet zooals men denkt het minst te mishagen. Wat is het dat Bilderdijk zoo ergert in Wagenaar? Juist die bedekte partijdigheid 1). In plaats van ruiterlijk uit te komen voor zijn gevoelen, hartstochtelijk te roemen of te laken, zooals Bilderdijk gewoon is, pleegt Wagenaar zijn eigen oordeel bescheiden te verzwijgen, maar den lezer als van zelf tot het vormen van een oordeel te leiden, dat met het zijne overeenkomt. Zoo houdt hij zich schijnbaar onzijdig, maar oefent inderdaad op de meening zijner lezers een even beslissenden invloed uit, als indien hij zijn eigen gedachte met kracht van taal had aangedrongen. Zeker, wij zullen den ruwen heftigen toon van Bilderdijk niet prijzen, maar aan zijn ronduit spreken geven wij de voorkeur boven het behendig insinueeren, dat vele oogenschijnlijk minder partijdige schijvers zich veroorlooven.

De onvergeeflijke fout van Bilderlijk ligt, naar mijn oordeel, niet in zijn partijdige opvatting, maar in zijn gebrekkig onderzoek. Hij heeft zich de noodige moeite niet getroost om nauwkeurig te leeren kennen hetgeen hij beschrijven wilde. Hij heeft

1) Bilderdijk, Geschiedenis des Vaderlands, dl. I. blz. 215; vgl. XIII, blz. 66 vlg.

dezelfde fout begaan als de schilder, die zijn portret op het doek brengt voor hij den af te beelden persoon juist heeft opgenomen. Hoe fraai geschilderd, hoe geniaal opgevat, zijn stuk zal geen portret, maar een bloot fantaisiestuk wezen.

Doch het is er ver van af — ik herhaal het — dat een grondig onderzoek alle waarheidlievende geschiedvorschers tot dezelfde uitkomst, tot dezelfde voorstelling van het gebeurde brengen zou. Integendeel, ik durf beweren dat, indien ieder schrijver trouw en openhartig den indruk weergeeft, dien het nauwkeurigst onderzoek van het gebeurde bij hem heeft achtergelaten, niet twee zulke beschrijvingen overeen zullen komen. En niet een die de objectieve waarheid zuiver terug zal geven, want in alle mengen zich onder de waargenomen feiten de denkbeelden en de vooroordeelen van den waarnemer. Maar naar mate deze scherper ziet en zuiverder het waargenomene van zijn eigen meeningen gescheiden weet te houden, naar die mate zal zijn voorstelling, zonder ooit de waarheid volkomen te bereiken, haar toch naderbij komen, naar die mate zal zijn voorstelling — onpartijdiger zijn.

Zoo wordt er dus, om onpartijdig te wezen, meer vereischt dan het vrij zijn van eenige in het oog loopende gebreken: het is niet genoeg dat men de waarheid wil en mag zeggen. De onpartijdigheid is een deugd, die niet ieder betrachten kan, zoo hij het maar ernstig begeert; zij vereischt bij haar beoefenaar een bepaalden aanleg, een bepaalde zienswijs. En zij is toch het wezen zelf der geschiedschrijving; wie haar niet in hooge mate bezit kan als geschiedschrijver niet uitmunten. Want zonder onpartijdigheid is geen zuivere voorstelling van het gebeurde denkbaar. En wat is geschiedenis zonder juiste voorstelling? Een partijdig man moge met de uitstekendste gaven van opmerken en voorstellen, met onvermoeiden ijver en vurige waarheidsliefde bedeeld zijn, hij is uit zijn aard ongeschikt voor het schrijven eener geschiedenis. Een man als Bilderdijk kan door vlijtig onderzoek, door aanhoudende zelfbeheersching, zich wel vrijwaren voor die afdwalingen waartoe zich Bilderdijk door zijn hartstocht zoo vaak liet wegslepen, maar een waar geschiedschrijver zal hij niet worden. Niet straffeloos doen wij ons talent geweld aan. En voor het schrijven der geschiedenis wordt een gansch ander talent vereischt, dan dat wij in Bilderdijk bewonderen. De geschiedschrijver moet soortgelijke talenten bezitten als de dramatische dichter. Vergunt mij dat ik u mijn gedachte breeder ontvouw.

De vergelijking van de geschiedenis met een gedicht is niet nieuw. Een groot dichter heeft gezegd: geen verhevener epos dan de wereldgeschiedenis, waarvan God zelf de poëet en de held tevens is. Zeker, die de geschiedenis beschouwt als de verwezenlijking van een godsplan, als de uitdrukking der goddelijke voorzienigheid, ziet een heldendicht voor zich ontrollen, waarin slechts één handelt, God, en waarin alle handeling der menschen wel schijnbaar met vrijheid geschiedt, doch inderdaad bepaald wordt door de voorbeschikking Gods. Maar de geschiedkundige laat die beschouwing, hoe verheven, aan den dichter over, want wat Gods plan met de wereld mag zijn is een zaak des geloofs, en de geschiedschrijver wil op wetenschappelijk gebied blijven. Hij ziet in de geschiedenis menschen handelen onder omstandigheden, die gedeeltelijk van hun wil afhankelijk zijn en die weêrkeerig op hun willen en hun werken invloed oefenen. Hij zoekt van hun daden de drijfveeren en de bedoelingen te leeren kennen, hij poogt de redenen te begrijpen waarom zij zoo en niet anders zijn geschied. Hij tracht onder het schijnbaar toevallige het wezenlijk noodzakelijke te ontdekken. Hij tracht van de enkele daden, die hij ziet bedrijven, op te klimmen tot de eenheid van het karakter waaruit zij voortvloeien, om dan uit dat algemeene karakter weêr iedere afzonderlijke daad te verklaren.

Is het geen dramatische kunst die daartoe vereischt wordt? Heeft de tooneeldichter niet hetzelfde doel na te jagen, dat wij den geschiedschrijver stelden? Ook hij moet de personen, die hij ten tooneele voert, zoo doen handelen en spreken, dat iedere daad, ieder woord, als zoovele trekken, ons een karakter teekenen, dat eenheid en waarheid en leven bezit. Ook hij heeft het schijnbaar toevallige te ordenen tot een noodzakelijk geheel. Alleen daarin verschilt zijn taak van die des geschiedschrijvers, dat hij zijn stof uit zich zelf, uit zijn vrije verbeelding ontleent, terwijl deze de zijne eerst met moeite en vlijt bijeen moet zoeken. Maar om die stof te verwerken wordt bij beiden hetzelfde kunstvermogen gevorderd. De beste dramatische dichter zou tevens de beste geschiedschrijver zijn, indien maar niet de fantaisie van den dichter meestal afkeerig was van het moeitevol onderzoek, dat een geschiedschrijver, die niet slechts treffend, maar ook getrouw het gebeurde wil voorstellen, zich getroosten moet.

Stellen wij ons, met lust tot zulk historisch onderzoek bezield, een man als Shakespeare voor. Welk een onovertroffen geschiedwerk zou hij ons kunnen leveren! Welke toestand, dien hij niet

begrijpen, welk karakter, dat hij niet doorgronden zou? Onder allerlei omstandigheden weet hij zich te verplaatsen, allerlei menschen doet hij overeenkomstig hun aard handelen en spreken. Den man van het praktische leven, den man van wijsgeerig twijfelen, den man van hartstocht, den man van berekening, allen stelt hij ze ons voor, zooals zij zich in de werkelijkheid voordoen. De meest uiteenloopende meeningen en begrippen laat hij door de verschillende personen, die hij ons vertoont, met gelijke overtuiging verdedigen: hij heeft begrepen wat voor elk geloof, voor iedere levensbeschouwing te zeggen is.

Hoe gemakkelijk zou zich zulk een dichter kunnen verplaatsen in de toestanden, die de historische overlevering dikwerf slechts gebrekkig te kennen geeft! Hoe zeker zou zijn talent de karakters uit de handelingen, den geest des tijds uit de enkele feiten opmaken! Zoo iemand, dan zou hij bezitten wat men historischen blik pleegt te noemen. Ziet slechts zijn historische stukken, vergelijkt ze met Holinshed's kroniek, waaraan zij ontleend zijn. Hoewel niet gebonden aan de historische overlevering, heeft zich de dichter toch slechts enkele afwijkingen veroorloofd, omdat hij geen ruimer vrijheid noodig had. Want het doode verhaal van den kroniekschrijver begint te leven, zoodra hij er zijn oog op slaat; voor zijn levendmakende verbeelding worden de personen, wier daden de kroniek vermeldt, menschen met karakter en hartstochten, waarvan hun daden de natuurlijke uitvloeisels zijn. En het leven, dat zijn verbeeldingskracht schept, weet zijn kunstvermogen onverflauwd ons voor te stellen.

Een Engelsch kunstrechter heeft Shakespeare, in een woord dat onze taal niet juist kan vertolken, den man met duizend geesten genoemd. Inderdaad ieder persoon, door Shakespeare ten tooneele gevoerd, spreekt en handelt met een kracht en een overtuiging, alsof hem de dichter zijn eigen geest had ingeblazen. Juist daarom heb ik u zijn onvergelijkelijk talent thans in herinnering gebracht. Want beter dan eenige redeneering wijst zijn voorbeeld aan, waarin naar mijn oordeel de onpartijdigheid van den geschiedschrijver bestaat. Gij ziet, zij is geen gevolg van waarheidsliefde alleen en van een nauwkeurig onderzoek. Zonder beide is zij ondenkbaar. Maar uit beide vereenigd vloeit zij nog niet noodzakelijk voort. Zij is de eigenschap van een bijzonder talent, en kan wel, zooals iedere aanleg, ontwikkeld, maar niet geheel aangeleerd worden. Kunt gij u een tooneeldichter als Shakespeare partijdig denken? Is het mogelijk dat iemand, die

alle overtuigingen, alle karakters zoo levendig weet uit te drukken, een bekrompen karakter, een uitsluitende overtuiging zou gehad hebben? Kunt gij u daarentegen een echten partijman voorstellen als uitmuntend tooneeldichter? Ziet wat Bilderdijk voor het tooneel gedicht heeft. Neemt zijn Floris V, en vergelijkt, zoo gij durft, dat stuk, dat u toonen moet — ik haal des dichters eigen woorden aan — „hoe de beste der vorsten overgeleverd is in de handen van bloeddorstige baronnen, die niets dan wanorde en regeeringloosheid bedoelen", met de historische drama's van Shakespeare. In geen sprekender voorbeeld kunt gij zien, wat partijdigheid van voorstelling is en wat onpartijdigheid.

Ik heb onwillekeurig twee eigenschappen te zamen genomen en ineengesmolten, die dan ook bijna altijd te zamen voorkomen. Ik heb het begrijpen van de meest uiteenloopende karakters en meeningen voorgesteld als gepaard aan het erkennen van het betrekkelijk goede en ware in beide. Ik geloof niet dat men licht het een, afgescheiden van het ander, zal aantreffen. Het moge overdreven zijn wat een beroemde vrouw gezegd heeft: „alles te begrijpen zou zijn alles te vergeven"; zeker is het, dat bekrompen inzicht en onverdraagzaamheid meest samengaan. Tweeërlei menschen zien wij in het leven tegenover elkander: menschen van een uitsluitende overtuiging, die slechts één waar geloof, één plichtmatige handelwijs kennen, en wie anders denkt en anders handelt wel kunnen verdragen, maar niet begrijpen noch waardeeren. Al veranderen zij ook van stelsel en gedrag, zij blijven even uitsluitend, en veroordeelen heden de meening, die zij gisteren aanhingen, even stellig als zij het gisteren de denkwijs deden die zij heden voor de alleen ware houden. Tegen hen over zien wij menschen van een meer omzichtig karakter, van een ruimer blik, die in alle meeningen iets waarschijnlijks, in alle drijfveeren iets natuurlijks bespeuren, die niet zoo licht van partij zullen veranderen, maar bij de tegenpartij toch veel aantrekkelijks opmerken. Uit de rij der eersten komen de echte dogmatici voort, en op het gebied der kunst de vurigste lyrische dichters. Uit de rij der laatsten daarentegen de dramatische dichters en de beste historici.

Of ontkent gij misschien dat zulke onpartijdige geschiedschrijvers de beste zijn? Ik weet wat gij mij zult tegenwerpen. Er is toch maar één waarheid (hoor ik u zeggen), één deugd, en hoe zou nu hij een goed geschiedschrijver wezen, die overal, ook daar waar de deugd en de waarheid bestreden worden, onderstelt dat

zij toch in eere worden gehouden? Hoe zou een man van geen uitsluitende, dat is van geen stellige overtuiging, het best de geschiedenis schrijven, die toch terecht een wereldgericht genoemd is? Er is iets waars in die tegenwerping, ik erken het. Er is maar één waarheid, doch zij is een ideaal en niet van deze wereld [1]). Hier worden waarheid en leugen, deugd en ondeugd niet onvermengd aangetroffen. Geen menschelijke voorstelling die volkomen waar is, geen ook die niet iets waars in zich bevat. Geen mensch die volmaakt goed, en geen die volstrekt boos is. Geen menschelijke instelling of zij heeft, bij zooveel goeds gij wilt, toch ook haar kwade zijde. En omgekeerd, de slechtste zaak heeft toch altijd iets dat haar verschoont en in zeker opzicht aanbeveelt. Ja, dikwerf hangt het goed of kwaad van de omstandigheden af, waaronder het voorkomt. Wat nu slecht is, was misschien voorheen onder andere toestanden, eer goed dan af te keuren. Het bevoorrechten van den eenen stand der maatschappij boven den anderen wraken wij, en terecht. Maar zonder voorrechten zou er in de middeneeuwsche maatschappij geen vooruitgang, geen toenadering tot algemeene menschenrechten en volksvrijheden mogelijk zijn geweest. Ja zelfs de slavernij, de treurigste toepassing van het beginsel van bevoorrechting, had in de vroege oudheid, in den tijd der aartsvaders, een reden van bestaan, die wij bij het beoordeelen van die tijden niet uit het oog mogen verliezen, al ijst ons gemoed van den gruwel der hedendaagsche slavernij. Wat zou er van de geschiedenis worden, indien wij alle feiten, alle daden, alle instellingen uit ons eigen oogpunt en in het licht van onzen tijd beschouwden, en naar den maatstaf onzer hedendaagsche zedelijkheid beoordeelden? Bij het beoordeelen van de daden der menschen moeten wij in de eerste plaats letten op de drijfveeren, die haar te weeg hebben gebracht; en dikwerf zullen wij bevinden dat dezelfde daad in verschillende tijden uit geheel tegenstrijdige beweegredenen gepleegd is, dat zij nu eens hem die ze bedreef tot eer verstrekt, dan weder als schande moet worden aangerekend. Geloofsvervolging! Wat is onredelijker, wat is onzedelijker dan zij? Een regeering, die in onze dagen een gemoedelijk man, om wat hij van het bovenzinnelijke gelooft, ten bloede toe vervolgt, wordt door de geheele beschaafde wereld in den ban gedaan. Maar wat zou er van de geschiedenis der zestiende eeuw worden, indien wij met den maatstaf van onze eigen verdraag-

1) Vgl. Pascal, Pensées, N°. 605.

zaamheid den geloofsijver der kettermeesters en martelaars wilden meten? Wilt gij het zien, wat er bij zulk een miskenning van de eigenaardigheid der vervlogen eeuwen, van de geschiedenis worden zal, neemt dan slechts de geschiedboeken in de hand, die in het tijdvak der verlichting door philosophen van de Fransche school geschreven zijn. Leest hoe daar over de kruistochten gehandeld wordt. Geen onzinniger wanbedrijf kunt gij u denken dan die godsdienstoorlogen, zooals gij ze daar vindt beschreven. Een volk dat tegen Europa niets misdreven had, wordt aangevallen, geplunderd, vermoord, omdat het over God en het goddelijke anders denkt dan de Christenen. Zeker de voorstelling van het feit is in de hoofdzaak juist. Maar er wordt geen acht geslagen op de drijfveeren; de daad wordt beoordeeld zooals zij verdienen zou beoordeeld te worden, ware zij gepleegd in de dagen van onverschilligheid, waarin de schrijvers leefden, die haar dus ten toon stellen. In onzen tijd, bij de groote vorderingen die de kritiek en de historie hebben gemaakt, zijn zulke verregaande miskenningen van hetgeen vroegere eeuwen eigenaardigs hebben voortgebracht, niet meer mogelijk. Maar toch, hoe vaak zien wij nog den geschiedschrijver van zijn slecht gekozen standpunt het gebeurde onjuist kenschetsen en onbillijk veroordeelen.

Er is maar één waar geloof, te midden der tallooze meeningen, maar ook dit zuivere geloof is een ideaal dat op aarde niet gevonden wordt. En wee den geschiedschrijver, die, in den waan dat zijn kerkgeloof dit ideaal verwezenlijkt, al de overige godsbegrippen als afgoderij, als satanisme verdoemt! De oude kerkvaders mochten in de goden der heidenen vermomde duivels vermoeden, en alle volken, met uitzondering der Joden, als afgodendienaars verwerpelijk achten, — wij kunnen hun bekrompenheid begrijpen en, om den tijd waarin zij leefden, verschoonen. Maar een geschiedschrijver, die ons in dien geest de eeuw der kerkhervorming beschreef, die, hetzij in de nieuwe, hetzij in de oude Kerk, niets dan leugen en boosheid ontwaarde, hij zou geen gehoor vinden bij ons, die geleerd hebben in alle godsdiensten iets goddelijks, de uiting van een religieus gevoel te eerbiedigen.

Eveneens, er is maar één inrichting van den staat die aan een volk volkomen past. Maar waar zullen wij alweder dit ideaal aantreffen? In de monarchie? In de republiek? Wee den geschiedschrijver, die aan zijn geliefkoosden staatsvorm de volmaaktheid van het ideaal toekent, en het oog sluit voor het eigenaardige goede van de overige! Wat is onredelijker dan het razen der

Fransche revolutie-mannen tegen de monarchie, als ware zij schuldig aan al het misbruik, dat zich onder haar bewind allengs had opgehoopt? Maar weinig billijker is het uitvaren tegen de republiek, dat zich de contra-revolutionairen in een later tijdperk hebben veroorloofd. Neen, de geschiedschrijver, die alle toestanden naar waarheid beschrijven wil, moet zich in alle kunnen verplaatsen, van alle het eigenaardige goede en kwade kunnen waardeeren. De les van Spinoza moet hem steeds voor den geest staan: „niet bewonderen, niet beschimpen, maar begrijpen".

Doch zal zulk een beschouwing der geschiedenis het opkomend geslacht niet tot twijfelzucht en onverschilligheid stemmen? Wordt de ijver voor hetgeen groot en edel is niet uitgedoofd door de gedurig herhaalde opmerking, dat er zoowel binnen als buiten de muren van Troje misdreven wordt? Worden de grenzen van goed en kwaad niet allengs uitgewischt, en komt men niet onwillekeurig tot de beruchte stelling der casuïsten: dat het tegenovergestelde van het waarschijnlijke toch ook waarschijnlijk is?

Ik wil niet ontkennen, dat de onzijdigheid, die ik in den geschiedschrijver vorder, overdreven kan worden en dan in onverschilligheid ontaarden. Maar in zich zelf spreek ik haar met nadruk vrij van het kwaad, dat eerst door haar overdrijving, door het te buiten gaan van haar juiste maat, geboren wordt. Het verraadt zeker geen onverschilligheid jegens waarheid en deugd, wanneer men haar opspoort te midden van het onverstand en de boosheid, waaronder zij verholen liggen. Wij achten het kwaad niet verschoonbaar, omdat het onder het goede gemengd is, maar wij verwerpen het mengsel niet geheel, omdat het toch nog iets goeds bevat. Of zou het onverschilligheid jegens het goud bewijzen, als iemand onder zand en gruis naar goudstof zoekt, en het zand niet verwerpelijk acht zoo lang het nog met edel metaal vermengd is? Neen, het tegenovergestelde van het ware en goede is niet waar en goed; maar de ervaring leert ons, dat nergens goed en kwaad onvermengd tegen elkander overstaan. De ware vereerder der ideale deugd eert het goede waar hij het aantreft, ook te midden van het kwaad, en haat het booze, al vindt hij het op het nauwst met het goede verbonden.

Doch waartoe langer in het afgetrokkene gesproken? Ik wil u den geschiedschrijver noemen, in wien ik de onpartijdigheid, die ik heb aangeprezen, in hoogere mate dan bij iemand anders opmerk en vereer: Leopold Ranke. Het is bekend welk kerk-

genootschap, welke staatspartij hij toegedaan is. Als burger heeft hij zijn voorkeur nooit ontveinsd. Hij is de vriend van een krachtige monarchie; hij is een streng protestant, en hij gevoelt meer sympathie voor de drijfveeren, die het geslacht der 16de en der 17de eeuw bewogen, dan voor die waarnaar wij handelen. Maar leest zijn talrijke werken, en gij zult erkennen, dat zijn welgevestigde overtuiging hem nooit belet zich met liefde te verplaatsen in andere maatschappelijke toestanden, onder andere kerkbegrippen [1]). Hoe diep doordrongen toont zich de protestant van de grootheid der katholieke Kerk. Hoe billijk waardeert de Duitscher het eigenaardig goede van het Fransche en Engelsche volkskarakter. Met dezelfde ingenomenheid, waarmeê hij ons het grootsche koningschap van Lodewijk XIV schildert, beschrijft hij, de koningsgezinde, ons de opkomst der volksvertegenwoordiging van Engeland. Het universeele van Shakespeare bezit hij in hoogere mate dan eenig ander geschiedschrijver. Zijn historische blik is zoo verziende, dat hij ons herinnert aan de intuitie van groote dichters. Haxthausen, die het volkskarakter en het gemeenteleven der Slavische stammen het eerst met kennis van zaken beschreven heeft, betuigt zijn bewondering voor de treffende juistheid, waarmêe Ranke daarover reeds vroeger met behulp van onzuivere bronnen in zijn *Servische revolutie* gehandeld had.

En is de indruk, dien Ranke's geschriften bij ons achterlaten, een onzedelijke, een verslappende? Ik geloof niet, dat iemand, die ze kent, dit beweren zal. Zij spreken tot het gemoed, zoowel als tot het verstand. Zij boezemen eerbied in voor het goede en groote, onder welken vorm het zich vertoont. Maar tevens stemmen zij ons tot een nederig bewustzijn van de onvolmaaktheid van al het menschelijke, tot de erkenning van het gebrekkige in ons eigen gelooven en handelen, en tot een billijke waardeering van hetgeen onze tegenpartij voor waarheid houdt en als plicht betracht.

Mij dunkt, dat is het hoogste wat men voor het leven van de geschiedenis wenschen kan, dat zij aan haar beoefenaars zulk een gematigd en verdraagzaam oordeelen, zulk een billijk erkennen van al wat goed is, eigen maakt.

En zou onze Nederlandsche geschiedenis niet verdienen met gelijke onpartijdigheid behandeld te worden? Zullen wij ons voor haar tevreden houden met die oude onpartijdigheid, die niet uit

1) L'essence de la critique est de savoir comprendre des états très-différents de celui ou nous vivons (Renan, Souvenirs, p. 87).

een juiste waardeering van ieders verdiensten als van zelf ontstaat, maar die haar grond heeft in een gevoel van verschooning en medelijden jegens onze verblinde en verdoolde tegenpartij? Die niet alles ronduit zeggen wil, om andersdenkenden niet te kwetsen? Die liefderijk vermijdt van sommige ergerlijke gebeurtenissen te gewagen? Die zich bij voorkeur met lang verleden tijden bezig houdt, aan wier beschrijving zich niemand zal ergeren, omdat zij niemand bijzonder ter harte gaan? Neen, de geschiedenis van ons land is te schoon, te leerrijk om niet in haar geheel aan ons volk verhaald te worden. Zij neemt voor onze tijdgenooten in belangrijkheid toe, naar mate zij onzen tijd dichter nadert. De geschiedenis der vorige eeuw en van de eeuw die wij beleven verdient onze aandacht zeker niet minder dan die van het grafelijk bewind. Geen overdreven bezorgdheid om iemands lichtgeraaktheid te kwetsen mag ons van de behandeling dier gewichtige tijdvakken terughouden. De ware onpartijdigheid zoekt aan alle partijen recht te doen, niet aan alle te behagen. Onze bedoeling zij het de geheele waarheid aan het licht te brengen, in het gegronde vertrouwen, dat geen Nederlandsche staatspartij reden heeft om de waarheid der geschiedenis te duchten.

EdelGrootAchtbare heeren, Curatoren dezer hoogeschool! Gij hebt gehoord welke hooge eischen ik meen dat aan den geschiedschrijver en aan den leeraar der geschiedenis met recht gesteld mogen worden: een volledig onderzoek van het gebeurde, een zorgvuldige schifting van het ware en onware der overlevering, een onkreukbare onpartijdigheid, een voordracht die liefde wekt voor het vaderland en liefde voor hetgeen groot en edel is. Niet zonder schroom heb ik al die vereischten opgenoemd. Ik was mij bewust dat ik u zoodoende een maatstaf in handen gaf, waarmeê ik niet gemeten zal worden zonder te kort te schieten. Gelooft niet, dat ik mij inbeeld het ideaal dat ik geschetst heb ooit nabij te komen. Maar het leven is een voortdurend streven, en ons streven zal niet minder ijverig wezen, als wij ons doel hoog hebben gesteld.

Ik betuig u mijn eerbiedigen dank voor het vereerende vertrouwen, dat gij getoond hebt in mij te stellen door mij bij Z. M. den Koning aan te bevelen voor het gewichtige ambt, dat ik heden aanvaard. Ik erken het gaarne, geen werkkring kon mij gewenschter zijn dan die mij thans geopend wordt. De geschiedenis des vaderlands is altijd mijn geliefkoosde studie geweest, maar

slechts een gedeelte van mijn tijd en van mijn krachten mocht ik daaraan tot nog toe besteden. Voortaan zal mijn plicht van eischen wat mijn hart begeert, en onverdeeld zal ik mij met het vak van mijn keuze mogen en moeten bezig houden. En, wat mij die taak dubbel aangenaam maakt, ik zal ze vervullen aan de hoogeschool van Leiden, waar ik mijn opleiding genoten heb, waar ik de gelukkigste dagen van mijn jeugd heb doorgebracht, waar ik mij in vroeger en later tijd mijn dierbaarste vrienden heb verworven. Hier mijn leven te wijden aan de beoefening der wetenschap is een streelend vooruitzicht. Slechts één gedachte tempert mijn vreugde: zal ik mijn ambt waardig kunnen vervullen? Zal ik uw rechtmatige verwachting niet al te zeer te leur stellen? Zal ik anderen, en bovenal zal ik mij zelven kunnen voldoen? Ik gevoel het, voor een gedeelte althans kan ik mij tegen die grievende teleurstelling waarborgen. Goede wil en inspanning van krachten komen veel te boven; en ik acht het niet de minst heilzame zijde van het hoogleeraarsambt, dat de vrije en openlijke beoordeeling, waaraan het ons bloot stelt, tot gestadigen arbeid en telkens vernieuwde inspanning aanspoort. Mijn ernstig streven zal voortdurend zijn aan uw verwachting, zooveel in mij is, te beantwoorden. Ik weet dat ik u het best mijn dank zal betoonen voor de eer, die gij mij bewezen hebt, door nauwgezet en ijverig mijn ambtsplichten te betrachten.

Hooggeleerde heeren Professoren! Met onverdeeld genoegen begroet ik u als mijn ambtgenooten. Met vertrouwen beveel ik mij in uw vriendschap aan. Indien het niet onbescheiden was, zou ik zeggen dat zelfs die aanbeveling overbodig mag heeten. Met de meesten uwer ben ik sinds lang van nabij bekend, en nooit ben ik met iemand uwer in aanraking gekomen, van wien ik niet de meest verplichtende goedheid ondervonden heb. Ik ken geen kring, waarin ik liever zou willen opgenomen worden dan in den uwen. Kwam ik van verre en waart gij mij nog vreemd, ik zou opzien tegen de uitstekende en wijdvermaarde geleerdheid van velen uwer. Maar bij ervaring weet ik, hoe weinig gij u tegenover mij op die buitengewone gaven laat voorstaan. Weest gij weêrkeerig overtuigd, dat uw vriendschap mij nooit zal doen vergeten, welken eerbied ik u verschuldigd ben.

Indien ik ieder uwer in het bijzonder wilde aanspreken, aan wien ik mij inzonderheid verplicht en verknocht gevoel, met wien zou ik aanvangen, met wien zou ik eindigen? Met blijdschap herken ik onder u nog sommige mijner oude leermeesters, met

blijdschap vooral u, hoog geachte Bake, in wiens toegenegenheid ik mij van mijn studietijd af heb mogen verheugen, en aan wiens voorspraak ik mij beroemen mag veel verschuldigd te zijn. Want wij, uw leerlingen, hebben er steeds onzen roem in gesteld, uw goedkeuring op onzen arbeid te verwerven, omdat wij weten dat bij u het hoogst staat aangeschreven, wat inderdaad de beste vrucht der studie is, niet de mate van geleerdheid, die wij opdoen, maar de beschaving van onzen geest, de ontwikkeling van onzen aanleg, de oefening van ons oordeel. Uw goedkeuring is ons daarom vooral van zoo hooge waarde, omdat zij ons bewijst dat wij op den goeden weg voortgaan, dien gij ons hebt opgeleid. Blijft nog lang voor ons allen gespaard, geniet de eervolle rust nog lang, die uw langdurige werkzaamheid u zoo aangenaam heeft voorbereid, vindt voortdurend stof om u te verheugen in den gelukkigen arbeid uwer jeugdige vrienden.

Hoe gaarne had ik ook een woord van erkentelijkheid gericht tot mijn hooggeschatten vriend Geel, wiens naam mij onwillekeurig op de lippen komt, nu ik dien van Bake heb uitgesproken. Aan beiden heb ik gelijke verplichting, aan beiden draag ik dezelfde achting toe. Het is mij een streelende gedachte dat, hoewel afwezend, de vriendelijke man toch hartelijk deelneemt in het geluk, dat mij heden te beurt valt.

Ach, of ook onze Van Assen dit geluk had mogen beleven! Hoe innig zou hij er zich in verheugd hebben! Hoe gaarne had ik er hem getuige van gezien! Een hartelijker, een meer deelnemend vriend dan hij bestond er niet. Het is natuurlijk dat wij, die ons op zijn vriendschap mochten beroemen, te midden van ons geluk zijner gedachtig zijn.

Gij zijt meer dan een deelnemend getuige van mijn geluk, waarde De Vries! Gij zijt zelf gelukkig in de vervulling uwer lang gekoesterde wenschen. Hoe vele jaren hebt gij u beijverd om de afscheiding der geschiedenis van de taalkunde, die gij in het belang van beide wetenschappen wenschelijk achttet, te weeg te brengen! Ten laatste is aan uw wensch voldaan, en ik sta gereed het onderwijs in de geschiedenis van u over te nemen. Nooit hebt gij, bij het onbaatzuchtig ijveren voor de goede zaak, naar personen gevraagd; en al moogt gij u vroeger een ander dan mij als medehelper hebben voorgesteld, ik ben overtuigd, dat ik u als ambtgenoot aangenaam ben, en dat wij eendrachtig zullen samenwerken. Want taal en geschiedenis, al zullen zij voortaan door verschillende leeraars onderwezen worden, zijn uit haar

aard nauw verbonden, en wij zullen elkander gedurig moeten bijstaan. Van uw vriendelijke ondersteuning houd ik mij verzekerd. Ik gevoel daaraan ook dringende behoefte. Ik wil niets zeggen wat uw zedigheid zou kunnen kwetsen. Maar een ieder weet, dat gij ook het historisch onderwijs zoo hebt gegeven, dat het moeilijk is u op te volgen. Ik reken op uw goeden raad, en, waar het noodig mocht zijn, op uw terechtwijzing.

Hartelijken dank, mijn trouwe vrienden, mijn waarde broeders! dat gij zijt opgekomen, om van mijn intreê in mijn nieuwen werkkring getuigen te zijn. Uw tegenwoordigheid verhoogt mij het geluk van dezen dag. Wel mis ik er onder u, die ik niet noemen zal, maar die mij onvergetelijk zijn. Onwillekeurig denken wij aan hen, die ons ontvielen, als ons iets heugelijks overkomt. Doch hoe smartelijker hun gemis ons aandoet, des te gelukkiger gevoelen wij ons in de aanwezigheid van zoovelen, die ons gespaard bleven. De dagen van ouds herrijzen voor mijn verbeelding als ik u aanzie, met wie ik zoovele van de beste jaren mijns levens heb doorgebracht. Maar die herinneringen passen niet aan deze plaats. Wel mag ik u, Opzoomer, aan den tijd herinneren, dien wij te zamen als kweekelingen aan deze, onze geliefde Leidsche hoogeschool hebben doorgebracht; want aan uw omgang, aan uw opwekkend voorbeeld heb ik het voornamelijk te danken, dat ik mij als student een hooger doel heb voorgesteld dan het bloot verkrijgen van den academischen graad. Uw vriendschap reken ik onder het gelukkigste, dat mij in mijn leven ten deel is gevallen. Ik weet, dat gij weêrkeerig de mijne op prijs stelt. Zoo mij iets te wenschen overblijft, het zal in de eerste plaats de dagelijksche omgang met u zijn. Wees overtuigd dat ik niet de eenige ben, die den wensch koester van u nog eens in onzen Leidschen vriendenkring terug te zien keeren.

Ten laatste wend ik mij tot u, Weledele heeren Studenten aan deze hoogeschool. U ten gevalle is de nieuwe leerschool gesticht, dien wij heden inwijden. Of het doel, dat de regeering met zijn oprichting beoogde, bereikt zal worden, hangt grootendeels van u af. Ik kan niet meer dan u de gelegenheid openen om kennis op te doen. Het zal aan u staan van die gelegenheid gebruik te maken. Hebt gij na de velerlei studie, die u is voorgescheven, nog lust en tijd over voor de beoefening onzer schoone geschiedenis, gij zult mij steeds bereid vinden, u daarbij, zooveel ik vermag, behulpzaam te wezen. Ik hoop dat mijn verplichte lessen slechts een gering gedeelte zullen uitmaken van

het onderricht, dat gij van mij vragen zult. Ik wensch dat velen uwer tot mij zullen komen om leiding en voorlichting bij eigen studie. Want eigen studie alleen geeft ware kennis. Wat gij van anderen overneemt, dringt niet door tot in den geest. Mijn toeleg zal het daarom zijn, niet zoozeer uw geheugen met een zekere hoeveelheid feiten te vervullen, als wel u den weg te wijzen en de methode te leeren, waarnaar gij uw eigen studie hebt in te richten. De geschiedenis des Vaderlands is een onuitputtelijke wetenschap, waarvoor een geheel leven niet te lang is. Ik kan mij niet voorstellen in één jaar u die wetenschap in haar geheelen omvang te ontvouwen. Maar mocht het mij gebeuren, dat ik ten minste enkelen uwer opwekte om de hier aangevangen studie het geheele leven voort te zetten, ik zou meenen, dat mijn arbeid genoegzame vrucht had gedragen. Ik vraag u dringend om uw toegenegenheid, zonder welke mijn onderwijs niet recht vruchtbaar zijn kan. Ik verzeker u weêrkeerig van mijn vriendelijke dienstvaardigheid. Moge dezelfde vriendschappelijke verhouding, die er tusschen mijn voorganger en u bestaat, ook tusschen ons ontstaan! Meer voor u te wezen dan hij voor u is, zal ik zelfs niet beproeven. Gij zult zeker voldaan zijn, als ik hem in hulpvaardigheid evenaar. Daarnaar zal ik trachten.

(Afzonderlijk uitgegeven.)

HET DOEL DER ACADEMISCHE STUDIE [1]).

(1860.)

Na den langen rusttijd, dien wij van elkander verwijderd hebben doorgebracht, verheug ik mij u thans weer hier te zien en welkom aan deze plaats te heeten. Al is de rusttijd voorzeker voor niemand onzer een tijd van lediggang geweest, toch verlangen wij allen naar den gezetten arbeid van het Academieleven. Mij is het een aangename taak de resultaten der wetenschap, die ik bij voorkeur beoefen, aan anderen mee te deelen. Van u mag ik verwachten, dat gij met liefde voor die wetenschap, de geschiedenis van uw vaderland, bezield zijt.

Velen uwer, die ik bij het openen van dezen cursus voor mij zie, begroet ik wel voor de eerste maal. Sommigen slechts zijn reeds bij eigen ervaring met het leven en werken aan onze hoogeschool vertrouwd; de meeste staan nog aan het begin van de nieuwe loopbaan, die zoo geheel verschilt van den tot nog toe bewandelden weg. Voor goed ontwassen aan de tucht der school, zijt gij voortaan uw eigen meester. Ontslagen van den dwang tot arbeid, zult gij voortaan uit eigen aandrift en naar eigen goeddunken moeten werken. Vrijheid is het wezen van onze academische studiën.

Gij zoudt geen Nederlander moeten zijn, om u niet te verheugen in het genot dier vrijheid. Met het klimmen uwer leerjaren hebt gij gedurig begeeriger er naar uitgezien. Thans zult gij smaken wat zich zoo uitlokkend aan uw verbeelding had voorgedaan.

---

1) Deze toespraak ter opening van den academischen cursus werd door Fruin volgens zijne aanteekening gehouden in 1860, 1863, 1866, 1871 en 1875, de laatste vier malen met de veranderde inleiding en het veranderde slot, die wij hier afdrukken. (N. v. d. R.)

Doch alle vrijheid gaat met verantwoordelijkheid gepaard. Gij zijt voortaan uw eigen meester, maar van uw doen en laten komen de gevolgen ook voor uw eigen rekening. Het gebruik, dat gij van de pas verkregen vrijheid maken zult, beslist over het geluk van uw volgend leven. Wat gij nu verzuimt zult gij later bezwaarlijk inhalen. Het is thans nog de tijd van voorbereiding. Wat nu niet gezaaid wordt, zal later niet te oogsten zijn.

Wel moogt gij u dus bezinnen voor gij de loopbaan intreedt, en met hen, die u kunnen voorlichten, te rade gaan, hoe gij uw tijd besteden, hoe gij uw studiën inrichten zult. Ik acht het daarom een goed gebruik, dat de eerste week van den cursus nog niet aan het gewone onderwijs besteed, maar voor een woord van opwekking en raadgeving afgezonderd wordt. Reeds hebt gij vernomen, hoe gij het best de aangevangen studie der klassieke schrijvers zult voortzetten. Het is u voorgehouden, dat een bloot opnemen en in het geheugen prenten van hetgeen gij hooren zult, niet voldoende, — dat het zelfs schadelijk is, omdat het uw eigen denken en oordeelen zou verhinderen en u gewennen om te berusten bij hetgeen anderen u overleveren. Tot zelfstandige studie, overeenkomstig de methode die u door bevoegden als beproefd wordt aanbevolen, zijt gij opgewekt. Ik heb u geen anderen raad te geven. Ik kan hem slechts bevestigen en opnieuw bij u aandringen. Eigen onderzoek alleen kan ware kennis verschaffen. Zelfstandige studie alleen ontwikkelt de vermogens van onzen geest. Van buiten leeren en napraten mogen door een examen helpen, door het leven voeren zij ons niet tot het doel, dat den mensch gesteld is.

Die alleen werken om een examen met meer of minder glans af te leggen, zij miskennen den aard en het doel van het academisch onderwijs. Waartoe meenen zij dan dat het onderwijs dient in die vakken, waarin geen examen wordt afgenomen? Waartoe de geschiedenis des vaderlands beoefend, daar alleen in de algemeene geschiedenis geëxamineerd wordt? Het is waar, de wet vordert niet meer dan dat de lessen in de geschiedenis des vaderlands worden bijgewoond.

Doch zou zij inderdaad niet meer bedoelen? zou zij niet onderstellen, dat die lessen behartigd en door eigen studie aangevuld en verwerkt worden? Had zij dat niet gewild, het voorgeschreven onderwijs zou volkomen doelloos wezen. Zoo vorder ik dus met recht, dat gij bewijzen zult met vrucht mijn lessen te hebben gevolgd.

Maar ik voorzie een tegenwerping. Van waar zullen wij den tijd bekomen voor zoo veel en zoo velerlei studie, als zoodoende ons wordt opgelegd? Die teveel najaagt, bereikt ten slotte niets. Die te veel omvat, loopt gevaar, dat hem alles ontglipt. Ware het niet beter de eischen te beperken [1])?

---

1) De eerste maal, dat Fruin deze toespraak voordroeg, bij de opening van zijn eerste college op 27 September 1860, luidde het begin daarvan als volgt: „Ik open dezen, mijn eersten cursus van academisch onderwijs in goede verwachting en met blijde hoop. Het is een aangename taak de resultaten der wetenschap, die men met liefde beoefent, aan anderen mee te deelen; te meer indien de hoorders, zooals ik van u verwachten mag, met belangstelling voor die wetenschap bezield zijn: spreker en hoorders worden dan door hetgeen zij te zamen behandelen aan elkander verknocht, en zoo ontstaat de weerkeerige toegenegenheid, die het onderwijs eerst recht vruchtbaar maakt.

Het is een zeldzaam voorrecht, waarin ik mij verheug, dat ik, bij het aanvaarden van mijn ambt, geen voorganger te betreuren heb. De dood heeft voor mij geen plaats behoeven ledig te maken. Vrijwillig heeft hij, die tot nog toe het onderwijs, waarmee ik voortaan belast ben, met zulk een allergelukkigsten uitslag gegeven heeft, afstand gedaan van den leerstoel, dien ik thans heb ingenomen. Gij hebt bij meer dan een gelegenheid getoond, dat gij de redenen begrijpt en eerbiedigt, die den ijverigen geleerde deden verlangen van een deel der hem aangewezen taak ontslagen te worden. Geen bewustzijn van te kort te schieten voor het dubbele werk, dat hij blijkbaar zonder afmatting en met ingenomenheid verrichtte, kon hem daartoe bewegen. Ware zulk een wantrouwen aan eigen krachten ooit bij hem opgekomen, de onmiskenbare ingenomenheid, waarmee gij zijn lessen placht te volgen, zou hem aanstonds gerust gesteld en met zijn werk bevredigd hebben. En had hij inderdaad het historisch onderwijs afgestaan in de meening, dat het beter behoorde gegeven te worden dan hij zelf het vermocht, ik verzeker u, dat ik mij dan wel zou gewacht hebben het van hem over te nemen. Ik treed niet voor u op in den waan van hem te zullen overtreffen. Integendeel, ik ben mij bewust de groote talenten te missen, die gij in hem bewondert, en ik durf mij niet beroemen op meer liefde voor de wetenschap en voor de kweekelingen van deze hoogeschool dan hij steeds aan den dag heeft gelegd. Maar gelukkig een geheel andere reden dan moedeloosheid en zelfmishagen, gij hebt het gisteren uit zijn eigen mond gehoord, heeft hem bij de regeering doen aanhouden op het stichten van een afzonderlijke leerstoel voor de geschiedenis des vaderlands, de overtuiging namelijk dat zoowel de taal als de geschiedenis van ons volk waardig zijn met onverdeelde aandacht en met inspanning van alle krachten beoefend te worden. Die overtuiging heeft hij ten laatste ook aan de regeering ingeboezemd, en niet minder in het belang der taalkunde dan in het belang der historie is de splitsing tot stand gebracht. Ik gevoel er behoefte aan dit in het helderste licht te stellen, opdat gij niet meenen zoudt dat het doel der regeering geheel gemist was, als het mij niet gelukt meer voor de beoefening der geschiedenis te doen dan mijn voorganger gedaan heeft. Geheel teleurgesteld zal de verwachting der regeering zeker niet worden, want, wat er met de geschiedenis moge gebeuren, zonder twijfel zal de taalkunde van den dubbelen tijd, die thans aan haar gewijd wordt, verdubbeld voordeel trekken.

Gij hebt het gehoord, het doel met de splitsing beoogd, is het vermeerderen van den arbeid, aan deze hoogeschool aan de taalkunde en aan de geschiedenis des vaderlands te besteden. De regeering verlangt, dat gij van die vakken meer werk zult maken dan tot nog toe het geval was. Behaagt u die eisch? Zijt gij genegen daaraan met lust en ijver te voldoen? Of meent gij wellicht dat uw aandacht toch reeds naar

Gelooft niet, dat ik deze tegenwerping verzonnen heb: ik heb ze dikwerf hooren maken, zelfs door mannen van oordeel en van ervaring in zake van onderwijs. En zij berust gedeeltelijk op goeden grond en verdient in ernstige overweging genomen te worden. Ik wil ze hier, bij het openen van dezen cursus, opzettelijk ter sprake brengen, en, voor zoover zij onjuist is, wederleggen, eer ik mijn lessen begin. Ik zou het betreuren, indien gij slechts om aan de eischen der wet te voldoen, met tegenzin hierheen kwaamt, en de uren verloren achttet, die gij onder mijn leiding aan de geschiedenis des vaderlands zult besteden.

Meestal heeft men in het leven tusschen twee klippen door te zeilen, voor twee uitersten zich te wachten. Scylla en Charybdis zijn spreekwoordelijk van ouds; en de dichter heeft het gezegd, om de eene te ontwijken halen de dwazen zoover uit dat zij op de andere schipbreuk lijden. Bij de studie pleegt het eveneens te gaan. Ook daar hebben wij tweeërlei klippen te ontwijken, en alleen middendoor is de vaart veilig. Wij loopen gevaar den kring onzer studiën of al te ruim of al te nauw te nemen. In het eerste geval verdeelen wij onze krachten te zeer, en wij voeren niets degelijks uit. In het laatste richten wij ons zelf op één bepaalde studie af; wij worden misschien in één vak geleerd, maar wij worden zeker niet verstandig. Tegen beide afdwalingen moogt gij bij den aanvang van uw academisch leven wel op uw hoede zijn. Ik wil u echter in het bijzonder tegen de laatste waarschuwen. De andere valt eer, als van zelf, in het oog. Immers de veelweterij praalt gaarne, en draagt met zelfbehagen haar ijdelheid en nietigheid ten toon; zij heeft voor jeugdige menschen van aanleg weinig verleidelijks. Buitendien zij staat onder ons in kwaden reuk. Het „de omnibus aliquid et de toto nihil" veroordeelt haar,

---

te velerlei wetenschap wordt afgetrokken, en dat uw studietijd reeds meer dan bezet is? Het vorige jaar is de Romeinsche rechtsgeleerdheid, die tot nog toe meer als bijzaak nevens de hedendaagsche beoefend was, tot een afzonderlijk vak van studie verheven, en niet gering is de arbeid, dien het kost in beide wetenschappen de vereischte kennis op te doen. Indien het nu dit jaar met taal en geschiedenis eveneens moet gaan, en een jaar later misschien weer met andere vakken, waar zult gij dan ten laatste den tijd vinden om dat alles te beoefenen? Ware het niet beter de eischen te beperken, en van den jurist, b.v., niet meer kundigheden te vorderen dan die hij later in de praktijk onmogelijk kan missen? Wat gaan hem, die onder de wetten van het koninkrijk leeft, de geschiedenis, zelfs de staats- en rechtsgeschiedenis van de Republiek en van de grafelijke regeering aan? Hij kan zijn tijd wel nuttiger besteden dan aan die lang verouderde, die afgestorven toestanden!" (Vgl. over deze redevoering en die van De Vries, op den vorigen dag gehouden: Handelingen en Mededeelingen van de Maatsch. der Nederl. Letterkunde, Jg. 1900/1, blz. 639. (N. v. d. R.)

zoodra zij zich durft vertoonen. Gij loopt daarom minder gevaar door haar verlokt te worden.

Integendeel, uit overdreven zucht om haar te ontgaan, zoudt gij allicht in het andere uiterste vervallen. Om niet meer te ondernemen dan nuttig is, zoudt gij misschien nalaten wat gij zonder moeite hadt kunnen waarnemen. Juist in onzen tijd en bij de richting, die de studiën meer en meer opgaan, acht ik het noodig u te waarschuwen tegen het al te zeer beperken van den kring uwer werkzaamheid. Alle wetenschappen hebben zich in onze dagen zoo ver uitgebreid, en het vereischt zoo veel tijd en moeite om er één in haar geheelen omvang meester te worden, dat het verstandig schijnt zich tot een enkele te bepalen. Er zijn geleerden, die zoo vast overtuigd zijn van de onmogelijkheid om meer dan één vak grondig te beoefenen dat zij u aanstonds van oppervlakkigheid en veelweterij verdenken, indien het blijkt dat gij niet geheel onkundig zijt van hetgeen er buiten den kring uwer bijzondere studiën voorvalt. Maar is zelfs veelweterij wel nietiger dan de eenweterij van dezulken? Niet zonder zekere minachting bemerken wij vaak dat zij, die de onbelangrijkste bijzonderheden van één wetenschap volkomen kennen, nooit hebben gehoord van algemeene waarheden, die aan geen beschaafd man vreemd mochten zijn. Het eene uiterste is even zorgvuldig te vermijden als het andere, en het „medio tutissimus ibis" is ook hier van toepassing.

Doch, hoor ik mij toevoegen, niets is gemakkelijker dan het juiste midden aan te bevelen; maar hoe zullen wij dien middenweg vinden? Waaraan zullen wij erkennen, of wij er niet van afdwalen? Waar begint aan de eene zijde het te veel, waar aan de andere het te weinig? Ik antwoord: begint met u zelven rekenschap te geven van het doel, dat gij met uw studie wenscht te bereiken. Eens het oog gericht op het doel, en de weg wijst zich van zelf. Dwaalt gij al voor een oogenblik af, het doeleinde, dat gij voor u ziet, leidt u aanstonds naar het rechte pad terug.

Welk doel derhalve stelt gij u bij uw studiën voor? Is het u wellicht maar te doen, om u zoo spoedig mogelijk klaar te maken voor een beroep, voor een ambt, met andere woorden voor een kostwinning? Welnu wat behoeft gij dan naar den weg te vragen, die tot dat doel geleidt? Gij weet wat er vereischt wordt om voor het gekozen beroep geschikt te worden gekeurd: laat al het overige ter zijde, het zou u slechts nutteloos ophouden. Wat gaat u, den aanstaanden advokaat, de oudheid, de geschiedenis, de

literatuur aan? Niemand die u later, als gij de maatschappij zijt ingetreden, daarover zal raadplegen, niemand die u daarover een advies zal betalen. Houd u bij uw wetboek! Ongelukkig vordert de wet, dat gij u ook nog met eenige bijvakken zult afgeven. Doe het, maar zoo zelden en zoo vluchtig als gij kunt; want het is verloren tijd en moeite! Het leidt u af van uw doel; haast u dit te bereiken! — Doch ik voor mij, ik beklaag u diep, die u een zoo onwaardig doel hebt kunnen kiezen. De mensch zal van brood alleen niet leven. Ongelukkig de jonge mensch, die in de edelste gaven van zijn geest niets hoogers ziet dan de werktuigen, waarmee hij zich eens zijn brood zal verdienen.

Voor zulk een africhten tot een beroep heeft de regeering haar universiteiten niet bestemd. Zij had dan kunnen volstaan met de helft der leerstoelen, die zij er heeft opgericht. Zij had gerust al die bijvakken achterwege kunnen laten en de studenten niet behoeven lastig te vallen met zooveel wetenschap, die hun nooit een stuiver zal opbrengen. Met hoe weinig kennis kan een advocaat volstaan, hoe zelden komen hem in zijn praktijk die velerlei kundigheden te pas, die hij zich door jarenlange studie moet eigen maken! In de helft van den tijd zou hij zich voor zijn beroep kunnen bekwamen, als hij zich daarmee maar ongestoord en onverdeeld mocht bezighouden.

Maar de wetgever vordert zooveel van hen, die aan 's lands universiteiten hun opleiding zoeken, omdat hij iets hoogers voorheeft dan enkel knappe practici te vormen. Hij wil dat aan de universiteit niet slechts geleerden worden gevormd, maar verstandige en beschaafde mannen. Hij wil dat de jongelingschap, die haar opvoeding hier voltooit, terugkeert in de maatschappij als een toonbeeld van ware geestesbeschaving, waarnaar de andere standen opzien en zich richten. Om die reden moeten er hier van de studeerenden al die kundigheden gevorderd worden, die in onzen tijd een beschaafd man behoort te bezitten. Wie opziet tegen zoo veel en zoo velerlei studie, hij kome niet aan onze universiteit. Hij kieze zich een ander beroep, een andere kweekschool. De onze is niet voor zijns gelijken bestemd. Wie onder ons wil verkeeren, moet zich een hooger doelwit stellen dan het aanleeren van een voordeelig bedrijf. Het doel van het academische leven is het ontwikkelen van den aanleg, het beschaven van den geest, het veredelen van den mensch.

De weg, die tot dit doeleinde leidt, is een geheel andere dan dien de practicus wenscht in te slaan. Hij is langer en moeielijker

en vol slingeringen en schijnbare omwegen, want een hoog geplaatst doel nadert men niet dan langs een kronkelend pad. De menschelijke geestvermogens zijn veelsoortig en moeten door velerhande oefening worden ontwikkeld. Een practicus doet best zich tot één handgreep te bepalen: hoe vaker hij dien herhaalt, des te vaardiger zal hij hem leeren verrichten. Gij weet, dat men om die reden den machinalen arbeid hoe langer hoe meer is gaan verdeelen. De ondervinding had geleerd dat een man, die zijn leven lang niets dan speldenknoppen maakt, daarin uitmunt boven de bekwaamste ingenieurs, boven de hoofden der fabrieken, in wier dienst hij staat. Voorzeker, het algemeen belang der maatschappij brengt mee, dat het werkvolk zoo wordt afgericht. Maar, helaas, wat wordt er op die wijs van den werkman? Geen stompzinniger, geen dierlijker bevolking dan die van zulke fabrieksteden. En niet anders gaat het op wetenschappelijk gebied. Ook daar moet men, om boven allen uit te munten in één bepaald vak, zich uitsluitend tot dat ééne vak bepalen. Ook daar vordert het belang der wetenschap, dat door zulke specialiteiten onverpoosd aan haar uitbreiding gearbeid wordt. Maar voor zich zelf zijn dezulken evenmin te benijden als de arbeiders in de fabrieken. Zij koopen hun uitstekende geleerdheid voor het gemis van algemeene beschaving; zij scherpen enkele vermogens van hun geest bovenmate, ten koste der overige, die ongeoefend blijven. Zij ontwikkelen zich slechts gedeeltelijk, ongelijkmatig, wanstaltig, zooals de dwerg, wiens hoofd in geen evenredigheid staat tot zijn lichaam.

Vergelijkt een Grieksch beeld met een Assyrisch, met een Aegyptisch. Hoe geheel anders is de indruk, dien beide op u maken! Beziet van elk het hoofd afzonderlijk; het verschil van bewerking zal u aanmerkelijk voorkomen, maar niet genoegzaam om u uw gewaarwording bij het aanschouwen van het geheel te verklaren. Maar gij bemerkt aanstonds, dat de Aegyptische kunstenaar zijn zorg bijna uitsluitend aan het gelaat heeft gewijd, en den romp als bijzaak heeft behandeld. De Griek daarentegen, met een levendig gevoel voor de eenheid, voor de harmonie der deelen bezield, heeft zijn geheele beeld met gelijke zorg afgewerkt, en het treft u door zijn volmaaktheid, door zijn evenredig schoon. Gelijken indruk moet op ons de gelijkmatig ontwikkelde, de algemeen beschaafde mensch maken. Niet slechts zijn geleerdheid moet ons treffen, zijn persoon of, gelijk men tegenwoordig zegt, zijn persoonlijkheid moet ons behagen en innemen. Helaas, hoeveel beroemde mannen schijnen naar de Aegyptische type

gevormd, en verdienen slechts in enkele opzichten onze bewondering! Hoeveel kleingeestigheid paart zich soms aan hun diepe geleerdheid! Gij, die u nog vormen moet, kiest u een verhevener voorbeeld! Houdt het Grieksche model voor oogen! Zoekt minder uit te blinken in één opzicht, dan te behagen door een in alle opzichten ontwikkelden geest!

Om daartoe te geraken kunt gij u geen gunstiger omstandigheden wenschen dan die, waarin gij aan de academie geplaatst zijt. Hier zijn de vijf faculteiten tot één universiteit vereenigd; hier leeft gij onder beoefenaars van alle wetenschappen. Gij zult wel doen, zoo gij met allen verkeering zoekt. Uit den dagelijkschen omgang met hen kunt gij zonder moeite veel leeren; Courier heeft het gezegd, en gij zult het bewaarheid vinden: „het zijn niet de lessen der meesters, waaruit men aan de hoogeschool het meest leert". Ieder student deelt zijnen vrienden mede niet de kleine bijzonderheden die hem bij zijn studie voorkomen, maar het karakteristieke, het wezenlijke van de wetenschap die hij beoefent. Uw gezichteinder, anders beperkt tot den kring van uw eigen vak, verruimt zich onder zulke gesprekken. Uw wereldbeschouwing wijzigt zich. Wat de medicus uit zijn physica en chemie, de theologant uit zijn kritiek en philosophie meedeelt, wekt gedachten, die anders nooit in uw geest zouden opgekomen zijn. Gij, op uw beurt, hebt hun van rechtsbeginselen, economie en staatswetenschap te verhalen, waarvan zij zonder u nooit hadden gehoord.

Misschien wordt op die wijs uw weetgierigheid gaande gemaakt. Gij wilt meer weten van de verschijnselen en de wetten der natuur, dan gij van uw vrienden vernemen kunt: welnu, zonder al te veel tijdverlies, zonder al te afmattende inspanning kunt gij een cursus in het vak dat u aantrekt volgen, en hetgeen gij zoodoende in één jaar leert, blijft u in de hoofdzaak uw geheele leven bij, en de dus besteede tijd zal het zeker niet zijn, dien gij u later zult beklagen. Van uw eigenlijke studie trekken zulke bijstudiën niet af. Afwisseling van arbeid ontspant den geest en werkt bijna even weldadig als volslagen rust. Napoleon had den geleerden Cuvier in den Raad van State benoemd. Op de tegenwerping van een zijner ministers dat de ijverige zoöloog toch reeds zooveel te werken had, antwoordde de keizer: „Voor een man als Cuvier is afwisseling van arbeid ontspanning." Ik zal zeker op u en op mij niet toepassen, wat alleen van buitengewone mannen waar is. Maar ook

wij, ik verzeker het u, kunnen, zonder te veel van onze krachten te vergen, in één vak grondig studeeren, en buitendien van de overige nog wel nuttige kennis verwerven [1]). Ik kan niet beter doen ter staving van mijn beweren, dan mij te beroepen op het gezag van een man, die naar aller oordeel uitstekend bekwaam was in zijn vak, hoewel hij zich van bijna alle andere vakken de hoofdwaarheden had eigen gemaakt, den staatsman, den geleerde, den dichter, den geschiedschrijver Macaulay. Bij het inwijden van een volksbibliotheek te Edinburg had hij hetzelfde vooroordeel te bekampen, dat ook bij ons nog zoo sterk heerscht, en hij deed het met de overredingskracht, die hem eigen was. Hij betoogde, dat er tusschen grondige en oppervlakkige kennis geen blijvende grenslijn te trekken is; dat alle menschelijke kennis, vergeleken met de oneindige menigte van zaken die verborgen blijven, oppervlakkig moet heeten en niets beteekent. Wij noemen oppervlakkig wat aan velen bekend is; en dus naar mate de wetenschap vordert wordt ook de grens van de oppervlakkige kennis verschoven. Hetgeen voor onze tijdgenooten oppervlakkig is, was voor vroegere geslachten diepe wijsheid. Strabo was in zijn tijd een grondig geograaf; maar thans zou iemand die, evenals Strabo, nooit van Amerika of Australië gehoord had, niet eens voor een oppervlakkig geograaf kunnen doorgaan. Ptolomaeus was een groot astronoom; maar wij zouden ons schamen, indien wij niet beter dan hij de beweging van onze aarde en den bouw van het zonnestelsel kenden. Zoo is dus het verschil tusschen oppervlakkige en grondige kennis niet wezenlijk, en wij handelen onverstandig, zoo wij de wetenschap van Strabo en Ptolomaeus versmaden, omdat die van Ritter en Von Humboldt boven ons bereik is. En juist naar mate een wetenschap volkomener gekend wordt, kunnen haar algemeene

---

1) De eerste maal, dat Fruin deze rede uitsprak, volgde hier een alinea van den volgenden inhoud, die later door hem geschrapt werd: „En schrikt niet terug voor het woord oppervlakkig, waarmee men uw uitgebreide kennis zal brandmerken. Het is een vooroordeel dat bij nader inzien verdwijnen zal, de gedachte dat wat oppervlakkig is onnut zou wezen. Wat is het dat wij door ons volksonderwijs, door volksvoorlezingen, door leesgezelschappen en op honderd andere wijzen onder het groote publiek verbreiden dan oppervlakkige kennis? En waarom zouden wij dan voor ons zelf versmaden, wat wij voor anderen heilzaam achten? Zeker, het ware beter alles grondig te leeren. Maar het leven is kort en de wetenschap grenzenloos. Volkomen kunnen wij slechts een klein gedeelte doorgronden. Het overige oppervlakkig te kennen, is altijd beter dan er niets van te weten. Zelfs gebrekkige kennis baat ons, mits wij ons het gebrekkige onzer kennis maar bewust zijn, en van hen, die voller wetenschap bezitten, voortdurend leeren willen".

beginselen gemakkelijker worden medegedeeld. Het spreekt van zelf dat zulk populair onderwijs, zal het vrucht dragen, naar de behoeften der hoorders moet worden ingericht, dat het zich bij de hoofdzaak bepalen en niet in bijzonderheden afdalen moet, die eerst belangrijk worden voor hem, die aan de uitbreiding der wetenschap wil meewerken.

En zoo zijn wij ongevoelig genaderd tot het punt, waar ik u brengen wilde. Wij hebben gezien dat grondige studie van een hoofdvak gepaard kan gaan en gepaard dient te gaan aan een, zij het dan ook minder gezette beoefening van menige andere wetenschap, en dat een zelfs oppervlakkige kennis van de hoofdwaarheden dier wetenschappen ons in het leven telkens te pas komt, en tot een juiste wereldbeschouwing kan meewerken.

En welke wetenschap zou dan op algemeener, op liefdevoller beoefening aanspraak mogen maken dan de geschiedenis van het het vaderland? Waardig om door velen in haar geheelen omvang en diepte te worden omvat, verdient zij door allen, althans in de hoofdzaak, gekend te worden. Ik zou meenen uw gevoel, uw verstand te beleedigen, indien ik deze stelling opzettelijk ging bewijzen.

Onze vaderen hebben de herinnering van hun roemrijk verleden steeds levendig voor den geest gehouden. Vreemdelingen, die in de vorige eeuw hier te lande vertoefden en onder het volk verkeerden, merken op, dat de Hollander zijn geschiedenis doorgaans vrij wel kent. Ik acht die getuigenis een lofspraak. Want belangstelling in het verledene is een blijk, dat het verledene inderdaad belangrijk is. Het zijn alleen edele geslachten, die hun voorvaderen in gedachtenis houden. Het zijn alleen roemrijke volken, die hun geschiedenis in aandenken bewaren. Zoo was het in de oudheid. De edelste volken, de Joden, de Grieken, de Romeinen, zijn het die zich hun afkomst en hun verleden bewust zijn. De overige natiën weten óf niets van haar voorgeslacht, óf althans niet meer dan de volgorde harer koningen, te verhalen. In onzen tijd kent ieder volk zijn geschiedenis beter, naar mate het vrijer is en meer deel neemt aan zijn regeering. En het is dan ook niet toevallig, dat na de Fransche omwenteling de historische studiën zulk een hooge vlucht hebben genomen. Hun bloei hangt samen met de opkomst der volksvrijheid, die van hetzelfde tijdperk dagteekent. De volken, tot mederegeeren geroepen, gevoelen lust om hun verleden te kennen, zooals de man, die tot aanzien en rang geklommen is, belang gaat stellen in zijn stamboom.

Maar het is meer dan ijdelheid en roemzucht, die in onze dagen tot historische nasporing dringt. Het historische onderzoek wordt gevorderd door den geest der eeuw, door de behoefte van den tijd. Alle wetenschappen voelen zich gedrongen deze methode te volgen. De godgeleerdheid, de rechtsgeleerdheid, de taalkunde, de wijsbegeerte zelfs vestigen zich op den grondslag der geschiedenis, en zoeken den tegenwoordigen toestand te begrijpen en te waardeeren uit den gang der ontwikkeling, dien haar studiën genomen hebben. En de reden ligt voor de hand. In de wetenschap zoowel als in den staat is de tijd van het zelfgenoegzaam, onverantwoordelijk gezag voorbijgegaan, en het bestaande moet zich rechtvaardigen, wil het niet als onrechtmatig aangetast en verworpen worden. De jurist zoekt van ieder voorschrift der wet den historischen grond, en beoordeelt daarnaar de noodzakelijkheid, dat is de rechtvaardigheid dier bepaling. De godgeleerde spoort langs denzelfden weg den oorsprong van elk leerstuk der Kerk na, en houdt zich bij voorkeur met de eerste eeuwen van het Christendom bezig, omdat de eerste trappen der ontwikkeling, het eerste kiemen van de wording (zooals de dichter zegt) voor den wasdom het gewichtigst zijn.

En zou dan de staatkundige, de staatsburger, mogen verzuimen den toestand van volk en staat in zijn wording na te gaan? Onmogelijk. Ook hier spreekt de ondervinding ten stelligste. De Fransche revolutie, blakende van haat tegen de verouderde instellingen, die zij verbrak en vertrad, wendde het gelaat af van het verledene, en wierp zich vol zelfgevoel en vol vertrouwen op eigen doorzicht en eigen krachten in de toekomst. Zij versmaadde de wijsheid der ervaring en ging af op de uitspraak der zuivere rede. Gij weet, hoe jammerlijk zij verdoold is, hoe hard zij haar eigenwaan heeft geboet. Van de overheersching der koningen losgebroken, heeft zij ten laatste tegen haar eigen uitspattingen toevlucht gezocht bij de dwingelandij eens keizers. Eveneens hebben tezelfder tijd de meeste volken van Europa zich aan de historie vergrepen, en eveneens zijn hun verwachtingen teleurgesteld. De wijsheid der rede, niet beperkt en gewijzigd door de lessen van een eeuwenlange ondervinding, heeft onze vaderen misleid, zoo het kompas den schipper misleidt, die niet bekend is met de afwijkingen der magneetnaald, door de ervaring aan den dag gebracht. Maar de schade, door hen geleden, strekt ons ter waarschuwing. En gij behoeft slechts om u te zien, om te bemerken dat onze tijdgenooten haar niet in den wind slaan. Nooit is de

geschiedenis zoo algemeen beoefend als thans. In Engeland, in Frankrijk en Duitschland wijden zich de uitnemendste mannen aan het onderzoeken en aan het beschrijven van het verledene. En aan de wijs waarop zij schrijven is het te zien, voor wie zij hun geschriften bestemmen. Niet meer tot hun medegeleerden richten zij het woord in stroeven, vervelenden stijl. Aan den dichter en aan den romanschrijver zien zij de kunst af, om de verbeelding te treffen en de aandacht te boeien. Want zij spreken tot het publiek, tot het volk. En het volk luistert gretig naar hun woorden, omdat het belang stelt in hetgeen zij verhalen.

De regeeringen der vrije volken begrijpen die nieuwe bestemming der geschiedenis, en zij betoonen zich den geschiedvorschers thans even behulpzaam, als zij hen voorheen lastig vielen en tegenwerkten. De archieven worden niet alleen opengesteld, maar geordend: het onderzoek wordt er als uitgelokt. Waar de krachten van enkelen te kort schieten wordt de bijstand der regeering zelden te vergeefs ingeroepen. Op kosten van den staat worden verborgen gedenkstukken aan het licht gebracht en uitgegeven. Nieuwe leerstoelen worden gesticht, het volksonderwijs uitgebreid en verbeterd. Geen regeering, die in dit opzicht haar roeping beter begrepen heeft dan het Fransche ministerie van Louis Philippe, waarin Guizot als minister van onderwijs zitting had. Ik wil u uit de gedenkschriften van dien staatsman de schoone plaats voorlezen, waarin hij de inzichten ontvouwt, die hem zooveel voor de beoefening der geschiedenis van Frankrijk deden tot stand brengen: „Hoe meer ik er over heb nagedacht (zegt hij), des te vaster ben ik overtuigd geworden, dat ik mij als minister het belang niet overdreven heb voorgesteld, dat een natie heeft bij haar geschiedenis, en hetgeen zij er bij wint in staatkundig begrip zoowel als in zedelijke waarde met ze te kennen en te beminnen. In die lange reeks van geslachten, die men een volk noemt, gaat ieder geslacht zoo snel voorbij! En gedurende onzen korten levensloop is onze gezichteinder zoo beperkt! Wij overzien zoo geringe ruimte, en wij zien met onze eigene oogen zoo weinig! Wij gevoelen behoefte om ons in onze eigene oogen te verheffen, willen wij het leven ernstig opnemen. De godsdienst opent ons de toekomst en plaatst ons tegenover de eeuwigheid. De geschiedenis hergeeft ons het verledene, en voegt aan ons bestaan dat onzer vaderen toe. Als ons oog zich daarop vestigt, verruimt en verheft zich onze geest. Wanneer wij het voorgeslacht juist hebben leeren kennen, kennen en begrijpen wij ons zelf

beter. Onze eigene bestemming, onze tegenwoordige toestand, de omstandigheden die ons omringen, de verplichtingen die op ons rusten worden helderder en natuurlijker in onze oogen. Het is niet slechts een genot van het verstand en van de verbeelding, dat wij smaken door dus als te leven in de toestanden en met de menschen, die ons zijn voorgegaan op onzen geboortegrond; de denkbeelden en de hartstochten van heden worden er minder bekrompen, minder scherp door. Bij een volk, dat in zijn geschiedenis belang stelt, is men bijna zeker een gezonder en billijker oordeel te vinden zelfs over zijn hedendaagsche aangelegenheden, over de voorwaarden van zijn vooruitgang, over zijn kansen voor de toekomst".

Schoone woorden voorwaar! En wijze woorden tevens! Hoe juist drukken zij uit, niet alleen welk nut een volk uit zijn geschiedenis trekken kan, maar tevens hoe de geschiedenis beoefend, hoe zij onderwezen moet worden, om voor een volk wezenlijk nuttig te zijn! Niet maar om een ijdel weten van hetgeen voormaals geschied is, is het den staatsman te doen; neen, het verledene moet zijn ervaring meedeelen ter onderrichting voor het tegenwoordige. Welk een verschil tusschen deze beschouwing en die van den vader der geschiedenis, van Herodotus, die de gebeurtenissen van zijn tijd gaat beschrijven, opdat zij niet roemloos uit het geheugen der menschen verloren zouden gaan! Niet ten nutte der nakomelingschap, maar ter eere van de tijdgenooten beschrijft hij de groote daden, in zijn tijd bedreven. De geschiedenis is hem nog geen wetenschap, zij is verwant aan de poezie, en gedeeltelijk zelf nog verdichting. Het is nieuwsgierigheid die naar zijn verhaal doet luisteren. Maar de geschiedenis van onzen tijd, zooals Guizot ze zich voorstelt, rekent op weetgierigheid bij haar hoorders, en zoekt te leeren, terwijl zij behaagt.

Hoe geheel anders moet de behandeling der geschiedenis worden, nu haar zulk een geheel ander doel te bereiken wordt gesteld! De schrijvers van vroeger eeuwen, die slechts ter bevrediging van de nieuwsgierigheid en van het kunstgevoel schreven, trachtten in de eerste plaats te behagen en te boeien, en zij weidden het breedst uit over hetgeen het publiek het liefst hoorde. Oorlogen, veldslagen, prachtige feesten, vreemde avonturen, verre tochten naar fabelachtige streken, ziet daar wat zij bij voorkeur beschrijven. Leest Herodotus — of liever nog leest de oud-Fransche kronieken, leest Froissart! Hij is onderhoudend en verrassend als een roman. Walter Scott verklaarde geen boek met meer vermaak

te lezen dan het zijne. Maar ons voldoen zulke geschiedboeken niet, omdat wij gewoon zijn in de geschiedenis meer nog naar voedsel voor ons verstand dan naar voedsel voor onze verbeelding te zoeken. Wij stellen zeker de kunst van verhalen, de historische kunst op hoogen prijs, maar wij wenschen haar gepaard aan historische wetenschap. Omdat het die beide in zich vereenigde, heeft het beroemde werk van Macaulay zulk een opgang gemaakt.

De meeste uwer, zoo niet allen, hebben het boek, dat ik daar noemde, gelezen. Het is zoo gemakkelijk te verstaan, zoo licht te volgen! Als men het eens begonnen is, leest men het ongevoelig uit. Maar hebt gij wel opgemerkt, hoeveel arbeid, hoeveel studie, hoeveel kunst er vereischt wordt om zulk een werk tot stand te brengen? Het is het gewrocht van een menschenleven, en het bevat het gebeurde van ternauwernood twintig jaren. Om het te kunnen schrijven moest de auteur niet maar geschiedvorscher, criticus, kunstenaar wezen, hij moest bovendien staatkundige, econoom, wijsgeer zijn. Geen wetenschap onderstelt bij haar beoefenaar een zoo veelzijdige kennis, een zoo wijsgeerigen geest als de geschiedenis, gelijk onze tijd ze vordert. Een geleerde, die zich slechts bij zijn boeken en gedenkstukken bepaalt, kan aan haar eischen onmogelijk voldoen. Hij kan nuttige bouwstof bijdragen, maar als bouwmeester mag hij niet optreden.

Het is opmerkelijk dat van hen, die zich in onzen tijd den grootsten naam als geschiedschrijvers verworven hebben, de meesten staatslieden zijn. Macaulay en Mahon, Thiers en Guizot zijn in de politiek evenzeer bekend als in de historiographie. Anderen, zooals Thierry en Mignet, zijn als staatkundigen de loopbaan begonnen, die zij als geschiedschrijvers hebben voortgezet. En de meeste geschiedschrijvers van Duitschland en van ons vaderland zijn eveneens voor korter of langer tijd in het staatkundig leven betrokken geweest. Hoe dit verschijnsel te verklaren? Eenvoudig daaruit, dat de historische wetenschap op het nauwst verbonden is met de staatswetenschappen. Om in ééne te vorderen moeten wij ze alle beoefenen; zij behoeven weerkeerig elkanders voorlichting. De geschiedenis van het verledene verklaart den toestand van het oogenblik; maar omgekeerd, het verledene kan eerst goed verstaan worden, als wij het vergelijken met hetgeen thans bestaat en gebeurt [1]).

---

1) Deze alinea is door Fruin tusschen [ ] geplaatst en dus denkelijk alleen bij de eerste voordracht dezer rede ingelascht, later weggelaten. (N. v. d. R.)

Niet om u af te schrikken, heb ik u al die vereischten van den geschiedkundige opgenoemd, maar om u het standpunt aan te wijzen, dat de historie in onzen tijd bereikt heeft. Die zich aan de wetenschap wil wijden, moet weten dat hij haar niet dan met inspanning van alle krachten waardiglijk kan dienen. Maar iets anders is het aan den opbouw der wetenschap mee te werken, iets anders zich haar uitkomsten eigen te maken. Het laatste wordt van u allen gevorderd, het eerste slechts van wie er roeping toe gevoelt. Ik zal mij verheugen, indien er onder u gevonden worden, die zich geheel aan de historische wetenschap wijden willen; al mijn tijd, al mijn vermogens wil ik aan hun vorming gaarne ten beste geven. Maar voor zulk een opleiding bestem ik deze lessen niet. Slechts op enkele aanstaande geschiedvorschers mag ik rekenen, en de meesten uwer zouden slecht gediend zijn, indien ik hen als zoodanig behandelde. Gij wenscht de geschiedenis als bijvak te beoefenen, en gij verlangt terecht, dat ik u de groote resultaten zal mededeelen, en niet bezighouden met de langwijlige onderzoekingen, waaruit deze zijn voortgevloeid. Ik hoop niet te vergeten, tot welke hoorders ik spreek. De wet schrijft inzonderheid aan de juristen het bijwonen van deze lessen voor. Ongetwijfeld in de onderstelling, dat rechtsgeleerden niet genoeg hebben aan de kennis der hedendaagsche instellingen en wetten, maar dat zij ook moeten leeren hoe het bestaande geworden is. Daarom stel ik mij voor, uit het gezichtspunt van het tegenwoordige het verledene te beschouwen.

Ik [1]) wil u in het verledene den oorsprong aanwijzen van het tegenwoordige. In den vorigen cursus hebben wij ons beziggehouden met den bloeitijd der Republiek, de eeuw van Frederik

1) De eerste maal, dat Fruin deze toespraak voordroeg (in 1860) luidde het slot aldus: „Ik wil u in het verledene den oorsprong aanwijzen van hetgeen thans bestaat. Ik wensch uw aandacht vooral te vestigen op die tijdperken, die gebeurtenissen, die personen, wier invloed beslissend is geweest voor de ontwikkeling van ons volksbestaan, voor de vestiging van onzen staat. In bijzonderheden zal ik mij zoo weinig mogelijk begeven, omdat de tijd kort is, die voor het historisch onderwijs wordt afgezonderd. Waarschijnlijk zullen er onder u zijn, die, reeds bekend met den algemeenen gang onzer geschiedenis, veel zullen hooren hetgeen zij al weten. Voor dezulken zal ik over weinige weken een bijzonder college openen, waar zij een weinig bekend en toch zeer belangrijk tijdvak onzer geschiedenis, de laatste helft der vorige eeuw, breedvoerig en in de bijzonderheden zullen hooren beschrijven. Op die wijs hoop ik aan aller behoeften te beantwoorden. Van u vraag ik met aandrang, dat gij niet versmaden zult wat ik u aanbied, dat gij een ijverig gebruik zult maken van de gelegenheid die ik u open, en dat gij de goede getuigenis zult rechtvaardigen, die gisteren mijn voorganger van u heeft gegeven".

Hendrik en Jan de Witt. Dit jaar ligt de tijd van Willem de Derde en de achttiende eeuw aan de beurt, het tijdvak van verval en ondergang. Een minder aantrekkelijk onderwerp voorzeker, maar niet minder leerrijk! Die zich aan een ander spiegelt, spiegelt zich zacht, en wij zullen ervaren, dat onze republiek te grond is gegaan voornamelijk door gebreken van ons volkskarakter, die nog geenszins zijn uitgeroeid. Ik vlei mij dat er onder u zijn, die, reeds bekend met de hoofdtrekken dezer geschiedenis, hier zullen hooren wat zij gedeeltelijk reeds weten. Voor die meer gevorderden bestem ik een bijzonder college, dat ik over eenige weken zal openen, en waarin ik over de inrichting van den staat, over den werkkring en de bevoegdheid der verschillende collegiën en staatsdienaars, en over de verdeeling van het rechtsgebied en de rechterlijke macht sedert den tijd van keizer Karel V uitvoerig handelen zal.

Op deze wijs denk ik mij naar uw behoeften te schikken. Van u vraag ik met vertrouwen dat gij een belangstellend gebruik maakt van de gelegenheid, die ik u open, en dat gij metterdaad toont, meer van u zelven te vorderen dan noodig is om aan de letter van de wet te voldoen.

(Onuitgegeven.)

OVER DE GESCHIEDENIS ALS LEERMEESTERES DES LEVENS [1]).

(1862.)

Ik heet u welkom aan deze plaats. Het is mij aangenaam de zoo lang gestaakte lessen weer te hervatten en met u, die uit belangstelling hierheen komt, de wetenschap te behandelen, die mij onafgebroken bezighoudt. Het is een schoone roeping, over de geschiedenis van Nederland tot Nederlanders te spreken, de lotgevallen van het vaderland te schetsen voor jongelingen, wier hart klopt van vaderlandsliefde, wier lust het is de roemrijke daden van het voorgeslacht te kennen en na te volgen. Wij zullen dit jaar in onze gewone lessen het schitterendste tijdvak van onze geschiedenis behandelen. Wij hebben ons met den tijd van Johan de Witt en van Willem III bezig te houden. Groote namen voorwaar, die groote gebeurtenissen, groote en roemrijke daden voor onze verbeelding roepen: luisterrijke krijgsbedrijven ter zee en te land, zooals ons volk er gelukkig geene meer te ondernemen heeft; uitgebreide handel en scheepvaart en nijverheid, en als een gevolg daarvan voorbeeldeloos welvaren; maar bovenal hooge roem in kunsten en wetenschappen, waarin ons volk de meest beschaafde natiën van Europa evenaarde, zoo niet overtrof! In menig opzicht mag die tijd aan den onzen ten voorbeeld worden gesteld. Ik wensch de geschiedenis in dien geest met u te behandelen, met het oog op den tijd dien wij beleven. Ik wil u maar niet bloot doen kennen wat gebeurd, wat gedaan is. Ik wensch niet alleen uw nieuwsgierigheid te bevredigen. Ik wil u stof tot nadenken geven, u opwekken tot navolging van hetgeen navolgens-

---

1) Deze toespraak ter opening van den academischen cursus werd door Fruin volgens zijne aanteekening gehouden in 1862, 1865 en 1869. (N. v. d. R.)

waardig door het voorgeslacht is gedaan. Eerst op die wijze, in dien geest behandeld wordt de historie, wat zij wezen moet, de leermeesteres des levens. Tweeërlei is de roeping der geschiedenis, buiten en boven het verhalen der gebeurtenissen. Zij moet uit het verledene het tegenwoordige verklaren, zij moet in het verledene het goede van het kwade onderscheiden, het eene ter navolging, het andere ter afschrikking ten toon stellen.

Ik behoef u wel niet te zeggen, dat die roeping der geschiedenis eerst in onze dagen begrepen is. Vroeger meende men, dat elke beschouwing van het verledene in verband met het tegenwoordige noodzakelijk partijdig moest wezen; dat de geschiedschrijver zoodoende de geschiedenis misbruikte in het belang der partij, die hij was toegedaan; en men stelde hem daarom ten plicht, bij het behandelen van vroegere tijden den tegenwoordigen te vergeten. Alsof dit mogelijk was! Alsof de man, die levendig belang stelt in hetgeen om hem gebeurt — en zonder zulke belangstelling is geen ware liefde voor de geschiedenis denkbaar — de gedachte aan hetgeen hem omringt, zoo maar, door het eenvoudig te willen, van zich werpen kon! Hij kan niet meer dan den schijn aannemen van dit te doen. Hij kan niet meer dan veinzen, dat hij uit het oog verloren heeft wat zijn blik nochtans gedurig zoekt. Is hij een partijman, dan zal hij zijn partijdigheid verbergen en bemantelen, maar onpartijdig wordt hij daardoor nog niet.

Zoo is het, om een voorbeeld te noemen, gegaan met onzen Wagenaar. Zijn tijdgenooten vorderden, dat de geschiedschrijver zich uitsluitend tot het verledene zou bepalen. Hij achtte dien eisch billijk en heeft getracht er aan te voldoen. Lees zijn uitmuntend werk, gij zult er geen toespeling in vinden op den tijd waarin hij leefde; gij zult nergens bemerken dat de geschillen, die hij beschrijft, nog in zijn tijd voortduurden, nog altijd onbeslist waren gebleven. Nergens zult gij uit de ondervinding van het voorgeslacht een les, een waarschuwing ten nutte van de tijdgenooten des schrijvers zien afgeleid. Het is alsof het verledene voor goed verleden was, alsof de gevolgen niet voortleefden, niet voortwerkten. Maar dit alles is bedriegelijke schijn. Zien wij aandachtiger toe, letten wij nauwer op de strekking die aan het verhaal gegeven is, dan bespeuren wij, dat de geschiedschrijver wel degelijk partij heeft gekozen in de geschillen, die zijn tijdgenooten verdeelen; dat hij in den geest van zijn partij de gebeurtenissen van voorheen voorstelt, en dat hij, alleen den schijn

van partijdigheid ontgaande, inderdaad partijdig is. Zoo heeft hij het kwaad, waarvoor hij en zijn tijdgenooten vreesden, niet vermeden, maar hij heeft zijn werk van een groot nut, van een wezenlijke verdienste beroofd, door opzettelijk het tegenwoordige in het duister te houden en het niet te laten beschijnen door het licht, dat de geschiedenis van het verledene er over ontsteekt.

De eerste, die onder ons de geschiedenis als leermeesteres voor zijn tijd heeft opgeroepen, is Bilderdijk. Zijn lessen over de geschiedenis des vaderlands, oorspronkelijk voor eenige leerlingen aan onze hoogeschool ontworpen en later in den vorm van een doorloopend verhaal uitgegeven, hebben een bepaalde strekking, die geenszins bewimpeld wordt. Zij moeten bewijzen, dat de ondervinding der eeuwen niets anders leert dan de juistheid der begrippen van den schrijver aangaande de religie en de politiek. Haar doel is dus uiterst partijdig; ter liefde van dit doel wordt de waarheid niet zelden te kort gedaan. Niemand dan ook, zelfs niet een partijgenoot van Bilderdijk, zoekt de juiste toedracht der gebeurtenissen in dit verhaal. Maar de uitgaaf van deze lessen heeft toch veel nut gesticht, omdat zij een juister denkbeeld gegeven heeft van hetgeen de geschiedenis wezen moet. Mannen als Bilderdijk zijn er niet veel. Voor de fouten, waarin hij vervallen is, waarborgt ons het gemis van de dichterlijke verbeelding, van de bruischende hartstocht, die in hem leefde. Met het goede, dat hij ons voor heeft gehouden, kunnen wij allen ons voordeel doen. Wat hij op partijdige wijs gedaan heeft, moeten wij hem met onpartijdigheid [1]) nadoen.

---

1) „Op liberale wijs nadoen", zeide Fruin de eerste maal, en hij liet er toen op volgen: „Op liberale wijs. Ik stelde daar liberaal tegenover partijdig: inderdaad is die tegenstelling juist. Men heeft zoo vaak misbruik gemaakt van het schoone woord liberaal; men heeft het als in beslag genomen voor de begrippen van een bepaalde politieke of religieuse partij, zoodat het niet overbodig zal zijn u nader te ontvouwen, wat eigenlijk door een liberale behandeling der geschiedenis bedoeld wordt. — Liberaal beteekent eigenlijk vrijgevig, niet vrijzinnig. Het drukt een wijs van handelen, niet van meenen, van denken uit. Maar om doorgaans liberaal te handelen moet men van een zekere gezindheid zijn. Men moet zich zelven niet alleen zoeken, op zich zelven niet alleen het oog hebben. Men moet voor anderen sympathie gevoelen, hen waardeeren, hun eigenaardigheden eerbiedigen. Brengen wij dit begrip op het gebied der religie en der politiek over, waarop de geschiedenis zich grootendeels beweegt, dan erkennen wij, dat wie alleen voor een bepaalde partij hart heeft, bij haar alleen waarheid en recht onderstelt, onmogelijk liberaal kan wezen. De theoloog, die zich in het uitsluitend bezit der geheele waarheid waant, is niet liberaal te noemen, hoe nieuwerwetsch zijn begrippen mogen zijn. De staatsman, die zijn beginselen van regeering voor de alleen goede houdt, die geen tegenspraak, geen tegenkanting dulden kan, is zeker niet liberaal, al zijn overigens

Aan dien eisch valt het niet gemakkelijk te beantwoorden. Het is niet genoeg het ernstig te willen om waarlijk ompartijdig te zijn. Er wordt daartoe een zekere stemming van den geest, een zekere wijs van opvatten der wereldsche zaken gevorderd, die geenszins algemeen is. Om wezenlijk onpartijdig te zijn moet men overtuigd wezen en nooit voorbijzien, dat de volstrekte waarheid, het volstrekte recht nergens gevonden worden dan in het rijk der idealen; dat hier op aarde recht en onrecht, waarheid en onwaarheid ondereen gemengd voorkomen, en dat dus bij beide partijen goed zoowel als kwaad te wachten is, dat de eene niet in alles gelijk, de andere niet in alles ongelijk zal gehad hebben. Met deze overtuiging bezield is de geschiedvorscher in staat, om overal het goede en het kwade op te merken en met billijkheid te erkennen; hij zal het goede prijzen ook in hen, wier handelen hij overigens afkeurt; hij zal het kwade laken en tentoonstellen ook in hen die hij anders hoogacht en roemt, te zorgvuldiger opdat het met het overige goede niet voor goed en lofwaardig door moge gaan.

Die onderscheiding tusschen hetgeen goed en kwaad is, is een andere kritiek dan die men gewoonlijk onder dien naam verstaat; zij is zeker niet minder dan deze onmisbaar. Moet ons de geschiedenis het leven der vaderen tot onze leering voor oogen houden, dan mag zij ons wel nauwkeurig aanwijzen wat daarin navolgenswaardig, wat te vermijden is. Hoe dikwerf nemen wij van hen, die wij bewonderen, de gebreken in de eerste plaats over! Het is zooveel gemakkelijker, het gebrekkige dan het uitnemende na te doen! Hetzelfde gevaar loopt een volk, dat zich het voorgeslacht ter navolging stelt. Allicht zal het de nationale gebreken, waartoe het geneigd is, overdrijven in den waan, zoodoende ook het goede van de vaderen deelachtig te worden. Ik wil niets liever dan dat wij ons het voorbeeld onzer roemrijke voorouders gedurig voor oogen stellen, maar ter afschrikking zoowel als ter navolging. Want door hen in zekere opzichten na te volgen, zouden wij achteruit in plaats van voorwaarts gaan. Immers in menig opzicht zijn wij beter dan onze vaderen, beter dan de tijdgenooten van Johan de Witt en van Willem III. Ik hoop u dit meermalen onder het oog te brengen. Heden, als inleiding

zijn beginselen van regeeren nog zoo heilzaam voor den staat. De geschiedschrijver, bij gevolg, die met dien eigenwaan behept, die dus bekrompen en uitsluitend is, mag den naam van liberaal niet dragen; bij voorbaat heeft hij alles veroordeeld wat in strijd met de begrippen zijner partij geschied is."

tot de beschouwing en waardeering van die tijden, wil ik het u reeds in enkele trekken schetsen.

In de eerste plaats overtreffen wij onze voorouders verre in verdraagzaamheid: in die gezindheid van weerkeerige erkenning en achting, waarvan wij zooeven spraken. Noch op kerkelijk noch op staatkundig gebied heerschen thans in gelijke mate als vroeger eigenwaan, partijschap en partijhaat. Ik zal niet spreken van den tijd der remonstrantsche en contra-remonstrantsche beroeringen; die tweespalt was buitengewoon en voorbijgaand. Maar voortdurend onder de Republiek, en om een voorbeeld te noemen in de dagen van De Witt, was het geheele volk in twee partijen verdeeld, die in elkander bijna niets te roemen achtten. De eene zag de vrijheid alleen in een regeering zonder krachtige banden van vereeniging tusschen de verschillende provinciën zonder eminent hoofd. De andere zag geen heil voor de Unie dan in het aanstellen of designeeren tot de gewichtigste staatsbedieningen van een kind, dat zeker veel van zich deed verwachten, doch vooralsnog niets doen kon. Beide schreven al de rampen, die den staat overkwamen, aan de misslagen, aan het opzet der tegenpartij toe. De vrienden van De Witt en De Witt zelf weten den Engelschen oorlog, die het land zijn ondergang nabij bracht, en den Noordschen oorlog, die onze financiën uitputte en onze bondgenooten in groot gevaar stelde, aan het woelen en drijven der stadhoudersgezinden, die echter niet schuldiger waren dan de overige regenten. De vrienden van Oranje daarentegen weten de onheilen van den grooten Franschen oorlog aan de onbezonnen — wat zeg ik, aan de verraderlijke — staatkunde van De Witt, den eerlijksten staatsman van zijn tijd. Gij weet, tot welke uitersten hun dolle hartstocht hen vervoerd heeft. De gezeten burgerij van Den Haag, niet het gemeene gepeupel, heeft de beide broeders vermoord. De regenten zelven hebben den ruwaard van Putten op de onzinnige aanklacht van een liederlijk persoon op de pijnbank gelegd. Zij, of althans de meesten hunner, geloofden te goeder trouw, wat ons onpartijdigen als het ongerijmdste verdichtsel voorkomt. Men achtte elkander tot het slechtste in staat. De prinsgezinden vonden het natuurlijk en geloofden gereedelijk, dat Cornelis de Witt den Prins naar het leven stond; zooals naderhand de vrienden der vermoorde broeders zich verzekerd hielden, dat die moord met voorweten en goedvinden van den Prins gepleegd was. Hoedanig in die dagen de stemming der partijen was, leeren ons de blauwboekjes,

waarin de haat zich lucht gaf. Wij sidderen bij het gejuich, dat na den moord der De Witten opging, bij de kreten van woede en bloeddorst, die tegen hun aanhang werden geslaakt. En het was niet de heffe des volks, die den toon gaf. De meest verspreide pamfletten van die dagen zijn, blijkens vorm en inhoud, van beschaafde lieden, van regenten zelfs afkomstig.

Tot zulke uitersten slaat de partijschap gelukkig slechts zelden over. Rechtsverkrachting, geweld en moord behooren tot de uitzonderingen. Maar alledaagsch was de terugzetting van hen, die niet tot de heerschende partij behoorden. Om tot eenig ambt van gewicht bevorderd te worden, wordt in de eerste plaats vereischt dat men goede principes heeft, — gij begrijpt wat dit beteekent — in de tweede plaats dat men niet onbekwaam is. Zonder het eerste vereischte baat de andere hoedanigheid niets. Wees zoo bekwaam als gij wilt, zoo ge een prinsgezinde zijt, wordt ge door de partij van De Witt niet aangesteld. Ja, naar mate gij bekwamer zijt, wordt ge zorgvuldiger geweerd: immers des te gevaarlijker zijt gij. En er was toch waarlijk geen overvloed van bekwame staatslieden. Niets is onjuister dan de gewone meening, dat de tijd van De Witt overvloedig was aan buitengewone talenten. In de brieven aan zijn vertrouwde vrienden klaagt de raadpensionaris gedurig over het geringe getal van kundige regenten en bruikbare beambten. En dat die klachten gegrond zijn, erkennen wij gereedelijk, zoodra wij de handelwijs van velen hunner van nabij hebben bezien. Met uitzondering van drie of vier waarlijk uitstekende staatslieden, zijn de mannen van De Witt, de jongens van Jan de Witt, zooals men toen zeide, zeer middelmatige personen. Maar wat zullen wij dan van een regeering zeggen, die alle bekwame regenten, alle bruikbare dienaars weerde, zoo zij haar stelsel van politiek niet waren toegedaan? Het is niet De Witt in het bijzonder, het is niet zijn partij alleen, die wij beschuldigen. De stadhouderlijke regeering was in mindere mate, omdat zij zich sterker gevoelde, maar toch insgelijks een partij-regeering. Zij gebruikte wel sommige uitstekende staatsdienaars, die in de school van Oldenbarnevelt en van De Witt waren gevormd, maar eerst nadat zij hun oude principes voor de maximes, die voortaan zouden gelden, hadden verwisseld. Vooral in het begeven van mindere ambten zien wij voor en na dezelfde kleingeestige partijdigheid heerschen.

Zal ik behoeven aan te toonen, dat wij althans in dit opzicht verstandiger en beter zijn dan onze voorouders? Niemand die

voor deze stelling bewijzen zal vragen, zij liggen in menigte voor de hand. Ik durf beweren, dat tegenwoordig ons volk zoo ver gedreven partijdigheid van niemand verdragen zou. De partij zelve zou tegen haar leiders in verzet komen, indien deze de tegenpartij in veel mindere mate zelfs verongelijkte en uitsloot. Onpartijdige keuzen daarentegen worden met algemeenen bijval begroet. De geest der bevolking dwingt de regeering zonder aanzien van personen alleen met het staatsbelang te rade te gaan.

Niet minder onbillijk was onder de Republiek de terugzetting van hen die niet tot de heerschende kerk behoorden, bepaaldelijk van de Roomsch-Katholieken [1]). Wie niet bij de Gereformeerden ter kerk ging, had weinig kans om op het stadhuis of in de Statenkamer te komen. Ging hij ter misse, dan was alle kans voor goed verdwenen. En dat waarom? Was hij minder bekwaam, minder eerlijk, minder vaderlandslievend, omdat hij het oude kerkgeloof en de oude kerkgebruiken de voorkeur gaf boven de nieuwe? Het antwoord op die vraag geeft ons gelukkig de tijd, dien wij beleven, nu geen bepaald kerkgeloof vereischt wordt om in dienst van den staat op te treden. Wat wij thans zien gebeuren, zou reeds voor twee eeuwen hebben kunnen geschieden, indien vooroordeel en nijd het hadden gedoogd. Zeker, er was een tijd geweest, toen onze vrijheidsoorlog tevens godsdienstoorlog was, toen vele Roomschgezinden tevens Spaanschgezind waren; dat men toen de regeering aan de Protestanten had voorbehouden was natuurlijk, ter zelfverdediging misschien noodzakelijk. Maar sedert lang was die toestand veranderd. Roomschen en Onroomschen verlangden evenzeer het volksbestaan en de onafhankelijkheid, die bij den vrede van Munster gevestigd waren, te behouden. Zoo er nog enkele waren, die de heerschappij van den Spaanschen landsheer terugwenschten, het was omdat zij van deze de rechten dachten te erlangen, die hun door de Staten-regeering zoo onbillijk onthouden werden. Had men alle burgers gelijke rechten toegestaan, allen zouden evenzeer voor het behoud der vrijheid hebben geijverd. De handelwijs der Staten jegens de Roomschen was dus onverstandig en verderfelijk. Maar wij moeten haar nog veel strenger afkeuren, als wij letten op de drijfveeren, die er toe bewogen. Om tweeërlei redenen hielden de Staten hun Roomsche medeburgers van hun staatsburger-rechten verstoken. In de eerste plaats wilden zij zoo weinigen mogelijk aan de regeering deel geven, om daardoor hun eigen aandeel in de voorrechten en

1) Vgl. Aitzema, dl. III, blz. 1329.

voordeelen er aan verknocht des te grooter te maken. Ten andere wilden zij de predikanten, die op de menigte grooten invloed hadden en in zekeren zin volksleiders waren, tevreden stellen en voor zich winnen door zich naar hun afkeer van de Roomschen te voegen. De plakkaten tegen de paapsche afgoderij en tegen de stoutheid der papisten kwamen niet uit geloofsijver, maar uit koele berekening voor. Zij ergeren ons daarom des te meer. Dat een regeering onrechtzinnige burgers vervolgt, omdat zij waant dat die onrechtzinnigheid ten verderve voert, is te betreuren doch te begrijpen. Maar dat zij vervolgt, omdat zij de domme onverdraagzaamheid, die zij zelve niet deelt, uit eigenbelang wil believen, is een onvergefelijk misdrijf. Buitendien, zulk een oneerlijke politiek treft geen doel. De predikanten zijn nu en dan ter neer gezet, maar niet duurzaam gewonnen door de gedienstigheid der stadhouderlooze regeering. Zij hadden altijd nog hooger eischen dan die men hun had ingewilligd. Ten laatste durfden zij vorderen, dat aan alle priesters het land zou worden ontzegd. Zij hadden in hun stelsel gelijk: als men om het geloof vervolgt, moet men het doen op doeltreffende, strenge wijze. Doch dat was den Staten toch te veel. Zij wezen het verzoek in vrij barsche bewoordingen van de hand. Maar daarmee verijdelden zij hun eigen doel: de afgunst der predikanten bleef voortduren, het verlangen naar een rechtzinnige regeering insgelijks.

Van de zedelijkheid, van de eerlijkheid van hen, die zulke oneerlijke middelen gebruiken, kunnen wij wel geen hoogen dunk opvatten. En toch valt het ons, die aan de thans heerschende zeden gewoon zijn, moeilijk ons een voorstelling te vormen van de onzedelijkheid, de vuige eigenbaat, de schaamtelooze omkoopbaarheid, die toen algemeen waren bij onze staatslieden. Gij weet, dat de Fransche gezant D' Estrades, die vele jaren lang in Den Haag geresideerd heeft, bij zekere gelegenheid aan zijn hof schreef: „er zijn in de republiek slechts vier onomkoopbare regenten: de beide broeders De Witt, Van Beverningh en Van Beuningen; al de anderen kunnen wij koopen, als wij ze noodig hebben." Een getuigenis van gewicht, maar toch te algemeen om ons te overtuigen. Het bewijst te veel en daarom niets. D' Estrades had zeker alle regenten niet beproefd, en dus geen genoegzamen grond voor zijn algemeene veroordeeling. Zoo heeft men zijn getuigenis trachten te ontzenuwen. Maar helaas, wij hebben het niet eens van noode. Wij hebben andere, meer afdoende bewijzen. Een gerechtelijk onderzoek in 1651 tegen zekeren solliciteur in Den Haag, Cuylenburg,

ingesteld, ontdekte dat nagenoeg alle leden van de Staten-Generaal, alle leden van den Raad van State geschenken aannamen van hen, die iets van hen te verzoeken hadden, van den een honderd kronen, van den ander een aam wijn. Voor geld was alles te koop; om niet werd niets gegeven. Zelfs de post van kamerbewaarder van den Raad was door enkele leden voor f 5000 ongeveer verkocht. Die zich aan zulke „vuiligheden", zooals De Witt ze noemt, schuldig maakten, behoorden tot de aanzienlijkste, de edelste geslachten van het land. Wat zal ik meer bijzonderheden meedeelen? Zij zullen ons in het vervolg in al te rijken overvloed van zelf voorkomen.

Ook de toenmalige politiek ten opzichte van andere mogendheden, hoewel doorgaans voorspoedig en roemrijk volgehouden, is in beginsel onredelijk en baatzuchtig. Voor het belang van den handel moet alles onderdoen, en de handel, dien men beoogt, is alleenhandel. Om dien te behouden of te verwerven zijn alle middelen goed. Des noods grijpt men de wapenen aan, om de mededingers van de voordeelige markten te weren. Het zeerecht, het recht der neutralen, dat de Republiek voorstaat, wordt op verschillende tijden in tegenstrijdigen zin verklaard, al naar dat Holland oorlog voerende of neutrale mogendheid is. Het gevolg van dit onmatig winstbejag, van dien overmoed jegens zwakkeren was, dat ons volk ten laatste algemeen gehaat werd. De Duitsche en Noordsche vorsten, de Hanze-steden, de Zuid-Nederlanders, de Engelsche kooplieden, de Fransche adel, allen werden beleedigd of benadeeld en tot vijanden gemaakt. Het heeft weinig gescheeld, of de Staat was onder dien algemeenen haat te grond gegaan. Gelukkig bracht Willem III in de buitenlandsche politiek weer een edeler beginsel in toepassing. Onder hem is voordeel niet het hoogste doel; de strijd, dien hij voert, moet de vrijheid van Nederland, het evenwicht van Europa bewaren. Onder hem wordt de Republiek het middelpunt van groote bondgenootschappen. Het gemeene belang, dat wij met anderen verdedigen, doet den haat en den naijver verflauwen.

Ik heb opzettelijk uitgeweid over de gebreken en ondeugden, die eigen zijn aan het tijdvak, waarover wij zullen handelen, omdat men ze doorgaans te weinig opmerkt. De voorspoed, toen ter tijd genoten, de macht tegenover staten van den eersten rang ten toon gespreid, de heldendaden ter zee en te land bedreven, wekken onze bewondering en leiden onze aandacht af van de zware schaduwen, door de talrijke ondeugden van den

tijd over dit anders schitterende tafereel geworpen. Juist daarom heb ik er al aanstonds op gewezen. Maar het wordt tijd, dat ik aan den anderen kant op het eigenaardig goede opmerkzaam maak, dat dit tijdvak aan het onze ten voorbeeld stelt.

De zeventiende eeuw is de bloeitijd van ons volk. Waarin wij ooit hebben uitgemunt, handel, nijverheid, scheepvaart, wetenschap, literatuur, beeldende kunsten, alles heeft dan zijn toppunt bereikt, waarvan het weldra gaat afdalen om allengs weg te zinken in de diepte, waarin het aan het eind der vorige eeuw als begraven lag. Het kan ons niet bevreemden, dat toen te zelfder tijd alle vakken van kunst en wetenschap, alle takken van nijverheid te zamen bloeiden, om te zamen weer te gaan verwelken. Immers om uit te munten, waarin ook, is ijver, lust, opgewektheid van noode. Een tijd van geestkracht bij een volk is in alle opzichten een tijd van bloei, van grootheid. In zulke dagen doet ieder wat hem te doen staat met alle kracht, en daarom doet hij het goed. De koopman, de industrieel werkt en streeft om alle mededingers vooruit te komen, niet bloot uit winstbejag, ook uit eerzucht. De eer van den koopman immers is in de uitgebreidheid zijner zaken, in het welslagen zijner ondernemingen gelegen. Werpt zich die eerzucht, die ijver in een andere richting, zoekt zij haar bevrediging op het gebied der kunst of der wetenschap, dan brengt zij zeker vruchten van geheel anderen aard voort, maar haar doel is hetzelfde gebleven: uit te munten boven alle mededingers, te bereiken wat maar eenigszins binnen haar bereik ligt, te streven zoover haar mogelijk is.

Ziedaar het karakter van de 17de eeuw, de deugd, waarom zij verdient aan onzen tijd ten voorbeeld te strekken. Men pleegt aan ons volk te verwijten, en helaas ons geweten verwijt het ons ook wel, dat wij die opgewektheid, die voortvarendheid, die veerkracht missen, die tot inspanning van alle krachten en tot snellen vooruitgang aansporen. De naburen vinden ons loom en traag, tot leeg zitten en mijmeren geneigd. Zij zijn toegevend genoeg om die eigenschappen uit de gesteldheid van ons land, uit den invloed van ons klimaat te verklaren. De zware met waterdamp vervulde lucht drukt lichaam en ziel en dooft den ijver uit. Uitmuntend bedacht en liefderijk, voorwaar, te onzer verontschuldiging bijgebracht! Maar wij wijzen die verklaring en die verontschuldiging af. Wij herinneren ons dat er een tijd is geweest, toen de naburen over iets anders klaagden dan over ons stilzitten en onze traagheid; toen de Engelschen, niet bij machte met gelijke

middelen tegen ons op te werken, klaagden en jammerden over onze begeerigheid en naijver, die niets aan anderen overliet, over ons winstbejag, dat niets onbeproefd liet en alle middelen goed achtte, zoo zij slechts doel troffen. De gesteldheid van ons land en de geaardheid van ons klimaat waren toch in die dagen niet anders dan tegenwoordig, niet gunstiger voor krachtsinspanning en werkzaamheid. Hebben zij toen onze vaderen niet verhinderd een eerste plaats in de rij der volkeren in te nemen, waarom zouden zij ons dan nu beletten het voorgeslacht te evenaren? Wij wijzen alle verontschuldiging, hoe goed gevonden, van de hand. Wij geven de schuld van het gebrek, voor zoover het bestaat, niet aan de omstandigheden buiten ons, maar ons zelven alleen. Wij erkennen dat wij niet meer zijn wat wij waren, maar, overtuigd dat wij herwinnen kunnen wat wij hebben verloren, willen wij ons zelven aangrijpen en in ons binnenste den geest verlevendigen, die eens het voorgeslacht tot zooveel groots en roemrijks aandreef.

Het zijn de kooplieden, de industrieelen niet alleen die zich aan dit glansrijke voorbeeld mogen spiegelen. Ook de mannen der wetenschap, en gij, die u aan onze hoogeschool voor wetenschappelijke betrekkingen komt vormen, kunt daarmee uw voordoel doen. Voor ons allen is de spreuk van De Witt, die als het motto van dit tijdvak onzer geschiedenis kan dienen, „ago quod ago" [1]) een onvergetelijke les. Zij beteekent hetzelfde als het bijbelwoord: „wat uw hand vindt om te doen, doe het met alle macht". Niemand, die deze les trouwer heeft nageleefd dan Johan de Witt zelf. De Fransche gezant, die dagelijks met hem omging, schreef eens aan zijn koning: „De Witt regeert allen, omdat hij allen in arbeidzaamheid verre overtreft." Gij kent het antwoord dat hij zelf gaf, toen hem gevraagd werd, hoe hij zooveel kon afdoen als hij wezenlijk deed. „Omdat ik, zeide hij, altijd maar een zaak te gelijk doe: ago quod ago". Een merkwaardig antwoord, maar dat ons toch niet voldoet. Als wij ons in bijzonderheden voorstellen wat de Raadpensionaris dag aan dag te verrichten had, herhalen wij onwillekeurig de vraag: „hoe was het mogelijk zooveel af te doen?" De brieven alleen, die hij soms op één dag te stellen had, en waarvan de minuten, met zijn vaste duidelijke hand geschreven, nog op het Rijksarchief voorhanden zijn, hadden hem zeker meer arbeids, meer nadenken gekost, dan wij gewoon zijn van ons zelven te vergen. En wat had hij buitendien niet

1) Age si quid agis: Plautus, Miles gloriosus, II, 215.

waar te nemen in de vergadering der Staten van Holland, der Gecommitteerde Raden, der Staten-Generaal! Geen zaak die in behandeling kwam, of hij was de ontwerper en verdediger of de felle bestrijder er van. De uitgebreide correspondentie, die hij voerde, was slechts een gering gedeelte van zijn arbeid, een bloote bijzaak. Wij gelooven gaarne wat hij eens aan Vogelsang, toenmaals buitengewoon gezant te Kopenhagen, schreef: „ik heb recht te verwachten dat gij mijn brieven behoorlijk beantwoordt, daar ik ze veeltijds met afkorting van mijn nachtrust moet stellen" [1]). De Staten van Holland erkenden in 1668, dat De Witt in de 15 jaren van zijn bediening evenveel bladen in de registers hunner resolutiën had volgeschreven, als al zijn voorgangers te zamen, met Oldenbarnevelt te beginnen, in den tijd van 67 jaren. En wat een tijdroovende moeite, wat een overleg en overreding waren er soms noodig, eer een dier tallooze resolutiën in de vergadering der Staten doorgedreven, ja zelfs maar in behandeling gebracht kon worden!

Gij kent allen de deductie, waarmee in 1654 de Staten van Holland de door hen aan Cromwell uitgereikte Acte van seclusie poogden te verdedigen. Het is een stuk, dat in de officiëele uitgaaf 142 bladzijden in folio beslaat. Men weet sedert lang, dat De Witt aan het stellen van dit vertoog het grootste aandeel heeft gehad. Maar het was niet bekend, — ik heb het eerst uit de bescheiden op het Rijksarchief bemerkt, — dat het, met uitzondering van slechts één hoofdstuk, waarvan Van Beuningen de steller is, geheel door De Witt is geschreven. En wat onze verbazing en bewondering wekt, het is begonnen en voltooid binnen den tijd van drie weken. Den 8sten Juli schreef De Witt aan zijn vriend Van Beverningh: „gisteren ben ik begonnen mij wat te prepareren voor het bewuste werk"; den 24sten leverde hij het bij Haar Edel Groot Mogenden in. Het werk zag er toch waarlijk niet uit, alsof het vluchtig was gesteld. Er zijn gedeelten, waarvan iedere zinsnede, ieder woord gewikt en gewogen is, eer het is neergeschreven. Men kon de geheele waarheid niet zeggen; men wist dat de tegenpartij scherp zou toezien en iedere leemte zou opmerken; de uiterste zorg moest aan het stellen worden besteed. En toch is het werk in weinige dagen voltooid; de Staten vonden er nagenoeg niets aan te wijzigen.

Toen later de quaestie van het Devolutie-recht, dat in sommige

1) Brieven, dl. VI, blz. 29.

der Zuidelijke Nederlanden gold, door de Fransche regeering tot wettiging van haar aanspraak op die gewesten werd opgeworpen, bestudeerde De Witt al wat daarop betrekking had, zoo grondig, als weinig geschiedschrijvers, veel minder nog staatslieden, die zooveel andere bezigheden hebben, zich zouden getroosten; hij durfde de memorie, waarin hij de slotsom van zijn onderzoek samenvatte, aan den Franschen gezant voorleggen, ja zelfs overzenden aan het hof van Frankrijk, dat er niets tegen wist in te brengen.

Wat De Witt in staat stelde iedere quaestie, die zich voordeed, zoo grondig en zoo snel te onderzoeken, was de juiste en uitgebreide kennis, die hij aan de academie had opgedaan. Hij was een kweekeling van deze hoogeschool, zooals zoovelen onzer uitstekende landgenooten. De wanden van de Senaatskamer prijken te recht met de beeltenissen van de hoogleeraren, die den roem onzer school hebben gevestigd en gehandhaafd: de rij is luisterrijk en eerbiedwekkend. Maar wat zou het zijn, indien de beeltenissen van zooveel groote mannen, als hier hun opleiding hebben gevonden, dien luister hielpen verhoogen? Niet minder op hen, de leerlingen, dan op de leermeesters, mag onze academie trotsch zijn. Onder de voortreffelijkste bekleedt Johan de Witt een eerste plaats.

„Ago quod ago" was reeds in zijn studietijd zijn leus. Een ander vraagt, eer hij een wetenschap gaat beoefenen, eer hij zich verdiept in de studie: waartoe zal zij mij dienen? De Witt vroeg daar niet naar. Voor het oogenblik was hem de studie tot taak gesteld; hij studeerde met onverpoosden ijver, met onverdeelde aandacht. Dat hij de klassieke talen, de rechtsgeleerdheid, de geschiedenis beoefende, was natuurlijk. Hij was door zijn afkomst en zijn aanleg voor een politieke loopbaan bestemd, en om daarin vooruit te komen was het bezit dier kundigheden nuttig en noodig. Maar wat had hij b.v. met de wiskunde te maken? Hoe zou hem die ooit te pas komen? Als hij dit vak verwaarloosd had, wij zouden het ons licht verklaren. Hij kon zijn tijd, zouden wij zeggen, beter besteden; hij had wel wat anders te doen. Maar De Witt liep de zaken zoover niet vooruit: ago quod ago. Het gebruik wilde dat men nevens de oude talen de mathesis beoefende, hij deed het met ijver en lust, zooals hij alles deed. Hoever hij het in deze wetenschap gebracht heeft, bewijst zijn Latijnsche verhandeling over de kromme lijnen, die professor Van Schooten niet beneden zich achtte uit te geven, toen de Raadpensionaris het met de staatszaken te druk had om zelf voor de uitgaaf te zorgen.

Ik heb de brieven in handen gehad, die De Witt met den hoogleeraar over deze aangelegenheid gewisseld heeft. Zij bewijzen alweer, hoe nauwgezet, hoe arbeidzaam hij was. Het jaar, waarin het boek gedrukt werd, het jaar 1658, was voor de Hollandsche staatslieden een gewichtige tijd, die veel zorgen baarde. De Zweden brachten onze bondgenooten de Denen in het nauw; het was de vraag of wij ons ter liefde van onze bondgenooten met Zweden in oorlog zouden begeven, op gevaar af van daardoor ook met Frankrijk en Engeland, die op de hand der Zweden waren, te doen te krijgen. Herhaaldelijk kwamen de Staten van Holland buitengewoon bijeen, om daarover te raadplegen. De Staten-Generaal hielden er zich onafgebroken mee bezig. De Witt had het drukker dan ooit. Intusschen kwamen de bladen van zijn mathematische verhandeling van de pers. Professor Van Schooten had zelf de proeven verbeterd: De Witt kon zich op hem verlaten. Maar hij was niet gewoon aan anderen over te laten, wat hij zelf kon doen. Hij wilde zelf het afgedrukte overlezen, en nagaan of er ook nog fouten waren blijven staan, die onder de errata verbeterd konden worden. Weldra zond hij aan Van Schooten een lijst vol, die bewees hoe goed hij ook hier had opgelet.

De mathesis is hem meermalen in zijn staatkundig leven te pas gekomen. Zijn voorstel aan de Staten van Holland, om in plaats van losrenten — wij zouden zeggen obligatiën — die op vertoon a pari worden uitbetaald, liever lijfrenten uit te geven, die met den houder verstierven, berustte op wiskunstige berekeningen, op de regelen der kansrekening. Zonder zijn kennis der mathesis had de Raadpensionaris het financiëele plan niet kunnen ontwerpen. Maar al ware hem ook de wetenschap, die hij zich verworven had, nimmer te pas gekomen, de studie had in alle geval zijn uitnemenden aanleg volkomen ontwikkeld, zijn oordeel gescherpt en al de vermogens van zijn geest ter beschikking van zijn vasten wil gesteld. Hij had leeren arbeiden: een kunst, die men zich in zijn jeugd moet eigen maken, wier gemis men later nooit meer vergoeden kan. Zonder methode baat zelfs de noeste vlijt niet. Aan elkander gepaard, zooals bij De Witt, maken zij ons tot alles berekend.

Ik heb in De Witt het luisterrijkste, maar niet het eenige toonbeeld beschreven van de arbeidzaamheid en voortvarendheid, die aan dit tijdvak eigen zijn. De meeste zijner vrienden, Van Beuningen en Beverningh vooral, onderscheidden zich insgelijks door een bijzonderen lust in geestesinspanning en werk-

zaamheid. En de groote man, die De Witt in het bestuur van den Staat is opgevolgd, Willem III, door geen ander middel dan door onvermoeiden arbeid heeft hij zich gehandhaafd op den post, waartoe zijn afkomst hem riep. De tijd vergunt mij niet den onverpoosden arbeid te schetsen, dien hij van zijn ziekelijk en zwak lichaam vergde; de gelegenheid zal zich later daartoe opdoen. Thans zij het genoeg althans in één voorbeeld te hebben aangewezen, dat de macht, die wij onze voorouders in de 17de eeuw zien ontwikkelen, het gevolg was van hun arbeid; dat zoo wij het aanzien, door hen genoten, willen herwinnen, slechts één middel daartoe dienen kan, inspanning van alle krachten.

Nog een opmerking ten slotte. De bloeitijd van de Republiek was tevens de bloeitijd van onze hoogeschool. In de studiejaren van De Witt en zijn vrienden was hier het academisch leven opgewekter dan ooit. Er viel heel wat voor, dat afkeuring verdiende. Onstuimig, losbandig ging het al te vaak toe. Maar er werd tevens veel en goed gestudeerd. De mannen, die van de hoogeschool de maatschappij intraden, muntten boven alle anderen uit. Niet lang echter duurde de macht en de grootheid van onzen staat: reeds in de dagen van Willem III vertoonen zich de teekenen van afmatting en verval. En dat verval openbaarde zich het eerst aan onze hoogeschool. Nog bij het leven van den Prins worden de eerste klachten aangeheven over het gebrek aan ijver bij de studenten, vooral bij die in de rechten. Een commissie, daartoe ingesteld, spoorde de oorzaken van dit kwaad op, en deed middelen tot herstel aan de hand. Maar wat vermogen verordeningen, indien de personen niet willen, niet deugen? De commissie verklaarde, dat de voorname oorzaak van het verval der studie gelegen was in de weelderige opvoeding der zonen van goeden huize, in het vertrouwen dat zij stelden op den rijkdom der ouders, in de zekerheid waarin zij verkeerden van ook zonder te arbeiden door de wereld te zullen komen. Hoe zou in zulke gemoederen lust tot studie kunnen wonen? Hoe zouden reglementen dien lust kunnen inboezemen? De ondervinding leerde maar al te droevig, dat alles te vergeefs was. Spoedig beving de lusteloosheid, die aan de academie heerschte, de geheele maatschappij; alles begon te verflauwen, te vervallen, helaas tot welk een diepte, tot welk een schande!

Een betere tijd is aangebroken. Na het herwinnen van ons volksbestaan in 1813 is de geestkracht der natie langzaam maar gestadig verlevendigd en versterkt. Nog dagelijks mogen wij ons

in dien vooruitgang verheugen. Moge daarbij onze hoogeschool niet achterlijk blijven! Moge zij bij toeneming worden wat zij was in de dagen van De Witt, de oefenschool, waaruit de maatschappij haar ijverigste en bekwaamste leden trekt! Het staat aan u, dien wensch te vervullen. Vergeet het niet wat reeds de oudheid u toeroept: voor arbeid verkoopen ons de goden alle dingen!

(Onuitgegeven.)

DE BETEEKENIS EN DE WAARDE DER GESCHIEDENIS [1]).

(1867.)

Na den langdurigen tijd van verpoozing, dien wij van elkander verwijderd hebben doorgebracht, is het mij aangenaam u hier weder te zien. De rusttijd, dien wij zeker niet in lediggang, maar ieder voor zich aan de bezigheid die hem het meest aantrok, besteed

---

1) Deze toespraak ter opening van den academischen cursus werd door Fruin volgens zijn aanteekening gehouden in 1867, 1870 en 1872. In 1870 heeft hij daarbij een nieuwe inleiding gesteld, die hier volgt: „Het oogenblik, waarop ik deze lessen hervat, schijnt zeker minder geschikt om de lust in de beschouwing van het verre verleden te verhoogen. Het tegenwoordige houdt onze aandacht geboeid. Sedert wij bij den aanvang van den langen rusttijd van elkander scheidden, hebben wij een tijdvak van nieuwe geschiedenis onder onze oogen zien voorvallen. De gebeurtenissen der laatste maanden zullen in de geschiedenis van Europa een gewichtige plaats innemen. Ook op de lotgevallen van ons land zullen zij een belangrijken invloed uitoefenen. De hegemonie, sedert drie eeuwen door Frankrijk gevoerd, schijnt overgegaan op Duitschland. Zooals eens op het slagveld van Rocroy het jonge leger van Condé den ouden Spaanschen tercios van Fuentes de kroon ontroofde, zoo heeft thans op het nabijgelegen veld van Sédan de heermacht van het pas vereenigde Duitschland den ouden wapenroem van Frankrijk doen tanen. Een gebeurtenis van onberekenbare gevolgen, zoo zij stand houdt. Ik zeg, zoo zij stand houdt. Want vergeten wij niet, dat het krijgsgeluk wisselvallig is, en dat een enkele oorlog niet voor altijd beslist. Veel, bijna alles hangt in den oorlog af van den opperbevelhebber. Wie zal ons zeggen, hoedanig de loop der zaken zou geweest zijn, indien een man als de eerste Napoleon aan het hoofd der Fransche legers had gestaan en aan het hoofd der Duitsche iemand van geen grooter talent dan Napoleon III en zijn maarschalken? Wie dus beweert, dat de glorie van Frankrijk voor goed is ondergegaan, waagt zich aan een voorspelling, die zeker door de toekomst bewaarheid kan worden, maar even licht kan worden gelogenstraft. Vooralsnog zijn de bewijsgronden, waarop al zulke voorspellingen berusten, niet stevig genoeg om ze te dragen.

Even onzeker en gewaagd komt mij een andere gissing voor, die wij als onbetwistbare waarheid hooren verkondigen, dat namelijk de vernedering van Frankrijk en de verheffing van Duitschland voor Europa en ook voor ons vaderland in het bijzonder een tijdvak van vrede en rust zou openen. Wáár is het, dat de Fransche ongedurigheid en gloriezucht Europa met een aantal oorlogen heeft bezocht en onze voorouders tot tweemaal toe in een zee van jammeren heeft gestort: eens in 1672 en nog eens na

hebben, heeft ons frischheid van geest en nieuwe krachten en nieuwen lust gegeven, om het werk dat wij gezamenlijk te verrichten hebben met ijver te hervatten.

En gij, die ik thans voor het eerst hier zie, die onze hoogeschool eerst binnentreedt, u zal het wel niet aan opgewektheid ontbreken om de studiën, die ge tot nog toe op schoolsche wijze en aan den leiband uwer meesters beoefend hebt, te gaan beoefenen naar eigen inzicht, langs den weg die u het best behaagt. Bij ons kunt ge voorlichting en leiding vinden, maar gij zelf moet u bekwamen; een onderwijs, zooals gij tot nog toe genoten hebt, wacht u hier niet. Alle dwang heeft voor u opgehouden. Wat u wordt aangeboden kunt gij aannemen, maar ook weigeren. Opgedrongen wordt u de wetenschap niet. Gij smaakt hier volkomen vrijheid. Maar bedenkt, dat aan vrijheid verantwoordelijkheid gepaard gaat. Aan u zelven zoudt ge het alleen te wijten hebben, indien gij de vrijheid misbruiktet en de gelegenheid om u deugdelijk te vormen, waarin gij thans zijt geplaatst, lichtzinnig verzuimdet.

De geschiedenis des vaderlands in haar geheelen omvang in een enkelen cursus af te handelen, gaat niet aan. Ik zou mij dan al te zeer tot algemeenheden moeten bepalen. Maar het is toch steeds mijn toeleg om van een uitgestrekt tijdvak een overzicht te geven. Ik hoop dit jaar de geleidelijke aaneenhechting der Zeven-

---

1795. Tevens is het waar, dat Duitschland voor ons een veel rustiger en ongevaarlijker nabuur is geweest. Maar vergeten wij niet, dat, terwijl Frankrijk de macht had om te schaden, Duitschland de kracht miste, niet slechts om aan te vallen maar zelfs om aanvallen af te slaan. Wat het gedaan zou hebben, als het machtig ware geweest; wat het doen zal, nu het machtig is geworden, wie durft dit bepalen? De bewering, dat Pruisen sedert den tijd van den Grooten keurvorst alleen veroverd heeft ten einde de Duitsche eenheid te stichten, en het zwaard zal opsteken zoodra die eenheid voltooid is, schijnt mij wat al te goed geloovig. Polen was zeker geen Duitschland, en het plan van verdeeling is uitgegaan van Frederik den Groote. En gaan wij terug tot den tijd van Duitschlands eenheid en macht onder zijn koningen uit de Frankische en Saksische huizen, dan kunnen wij van Italië en de Slavische landen vernemen, wat er aan is van de meening, dat veroveringszucht alleen eigen is aan de Romanen en vreemd aan de Germaansche volken.

De toekomst is verborgen. Het tegenwoordige is nog niet bevestigd, nog te wankelend om grond te geven voor verdedigbare stellingen. Zoo wenden wij den blik naar het verledene, het afgesloten tijdperk, dat wij in zijn geheel overzien en met kennis van zaken beoordeelen kunnen. Ik wil u in dit uur opwekken, om met lust en ijver die wetenschap te beoefenen, die ik u te onderwijzen heb. Ik wil daartoe, eer wij met onze lessen aanvangen, het standpunt bepalen, waarop wij ons daarbij zullen plaatsen. Ik stel mij voor een paar vragen te beantwoorden, die dienaangaande soms geopperd worden en ook bij hen, die ze niet uitspreken, toch plegen op te komen."

tien Nederlandsche gewesten tot één staat, en dan het uiteenscheuren van dien staat in den tijd van Philips II te behandelen. Opzettelijk voeg ik die twee verschillende tijdperken, die doorgaans afzonderlijk en ieder op zich zelf beschouwd worden, te zamen. Men is gewoon de geschiedenis van de Nederlandsche republiek aan te vangen bij den opstand tegen den Spaanschen koning, zonder te letten op de schitterende toekomst, die de monarchie van Karel V aan Nederland had beloofd, en op de nadeelen, die de helaas onvermijdelijke afzwering van den vorst aan ons volk heeft toegebracht. Door de vorming en de ontbinding der monarchie in ons overzicht samen te vatten zullen wij tot een juister voorstelling en een billijker oordeel geraken.

Maar met die taak, die wij ons zelven opleggen, maken wij heden nog geen aanvang. Voor wij ons op weg begeven, willen wij eerst het standpunt, waarvan wij uitgaan, nader beschouwen. Over de beteekenis en de waarde der wetenschap, die ik geroepen ben in te leiden, wil ik heden spreken. Ik stel mij voor een paar vragen te beantwoorden, die dienaangaande soms geopperd worden, en dikwerf bij hen, die ze niet uitspreken, plegen op te komen.

Waartoe, vraagt men, aan de hoogeschool de beoefening van de geschiedenis des Vaderlands voorgeschreven? Wat heeft de aanstaande jurist, de aanstaande literator aan de lessen over dit onderwerp? Een ieder, die student wordt, kent bovendien reeds de groote feiten uit de geschiedenis van zijn land. Wien is het niet bekend, hoe de vorsten uit het Bourgondische en Oostenrijksche stamhuis de aan elkander grenzende Waalsche en Dietsche Nederlanden langzamerhand onder hun heerschappij hebben vereenigd, en hoe de staatkunde van den laatsten hunner ten opzichte van de Kerk en de kerkhervorming een opstand heeft uitgelokt, die in het Zuiden met geweld van wapenen bedwongen is, maar in het Noorden gezegevierd en een republikeinschen staat gesticht heeft? Buitendien, wie kent van die geschiedenis de hoofdfeiten en de hoofdpersonen niet? Waarom heeft dan de wetgever gewild, dat de studenten op die bekende zaken nog eens hun aandacht zullen vestigen? of zou hij verlangen, dat zij die geschiedenis niet slechts in de hoofdtrekken, maar in al haar bijzonderheden zullen leeren kennen? Die bijzonderheden zijn voorbij gegaan zonder blijvenden invloed uit te oefenen, waartoe ze dan aan de vergetelheid ontrukt? Alleen wat in de gevolgen voortleeft is waardig voortdurend bekend te blijven. De student

kan zijn tijd wel nuttiger besteden dan aan die historische bijzonderheden, die in het leven nimmer te pas komen.

Ik geloof niet dat iemand beweren zal, dat ik hier vragen ter sprake breng, die nooit bij een verstandig man zijn opgekomen of die, zoo ze al bij dezen of genen opgerezen mochten zijn, onmiddellijk met afdoende bedenkingen worden wederlegd. Neen, velen zijn niet vreemd aan de tegenwerping, die in de door mij aangehaalde vragen tegen de nuttigheid van dit voorschrift van den wetgever ligt opgesloten. Daarom juist heb ik het geraden geacht, ze bij deze gelegenheid te bespreken en op te lossen.

De twijfel aan het nut eener nauwkeurige kennis van de geschiedenis van ons Vaderland moet noodzakelijk alle historie treffen. Wat gaat ons in het algemeen de kennis van het verledene aan? Dat men weet wat onze voorouders gedaan en geleden hebben, heeft althans nog eenig belang. Het zijn onze voorouders, met wier lot wij ons bezighouden. Het bloed, dat door onze aderen vloeit, doet ons hart van sympathie voor hun bedrijf en hun wedervaren kloppen. Maar welk belang kunnen wij stellen in hetgeen voor vele eeuwen met Franken en Saksers, met Spanjaarden en Mooren, met Grieken en Romeinen is voorgevallen? Welk nut kunnen wij uit de kennis van die gebeurtenissen trekken? Gewichtige vraag en niet gemakkelijk te beantwoorden! Macaulay in een van zijn meesterlijke *Essays* [1]), — die gij allen gelezen hebt of eerlang lezen zult, die ten minste zoowel om haar literarischen vorm als om haar verstandigen inhoud overwaardig zijn om door u allen gelezen te worden, — Macaulay behandelt deze vraag, die ook hij meermalen had hooren opwerpen, met zijn gewone schranderheid. Wat heeft iemand er aan, te weten dat Hannibal eens over de Alpen is getrokken? In welk opzicht staat de man, die dit niet weet, achter bij hem, die het wel en in al zijn bijzonderheden weet? Macaulay erkent dat die kennis op zich zelf nutteloos is, en hij geeft zelfs toe dat men niet wijzer is, als men weet dat Hannibal de Alpen is overgetrokken dan als men weet dat zekere Smith of Jones alle ochtenden van buiten, waar hij woont, naar de City, waar zijn kantoor is, pleegt te rijden. Het eene feit is even onbelangrijk als het andere, en van even weinig invloed op het leven, dat wij leiden. Maar, zegt hij, het is met de historie als met het reizen. Het bezoeken van vreemde landen levert ook geen dadelijk nut op. Onze nieuwsgierigheid wordt daarbij geprikkeld evenals bij het lezen van een historisch boek, maar voor ons

1) Essays, vol. I, p. 398.

leven hebben wij al zeer weinig aan het zien van de straten eener vreemde stad en van de bergen en wouden van een vreemd landschap. Doch, gaat hij voort, door het waarnemen van vreemde landen en volken, het gadeslaan van maatschappelijke toestanden, die in velerlei opzichten van de onze verschillen, worden wij tot vergelijking van het een met het ander, tot nadenken over de oorzaken der opgemerkte verscheidenheid, tot beoordeeling van wat beter en minder goed is, opgewekt. Onze blik, onze levensbeschouwing verruimt zich. Wij zien, dat hetgeen bij ons bestaat niet het eenig mogelijke, dat het zelfs niet altijd het beste is; dat wij onverstandig zouden doen met alles af te meten naar de maatstaf van onze eigen zeden en begrippen. Wij leggen dus vooroordeelen af en worden door ervaring en nadenken wijzer. Ziedaar het nut van het reizen, en ziedaar tevens het nut van het beoefenen der historie. Gelijk wij ons al reizende in de ruimte verplaatsen, zoo verplaatsen wij ons door het beoefenen der geschiedenis in den tijd. De historie toont ons toestanden en zeden en begrippen, die nog veel meer van onze hedendaagsche begrippen en gewoonten verschillen, dan die der vreemde landen, welke wij op onze reizen bezoeken. Zij geeft ons derhalve nog oneindig meer aanleiding tot opmerken, vergelijken en nadenken, bij gevolg rijker ondervinding en veelzijdiger ontwikkeling van ons oordeel, dan de langdurigste en verste reis. De man, die geen geschiedenis kent, staat derhalve beneden hem, die er mee bekend is, zooals de man van geringe ervaring beneden hem, die veel gezien en veel ondervonden heeft.

Ziedaar ongeveer wat Macaulay ten gunste der geschiedenis aanvoert. Zijn pleitrede is zeker scherpzinnig en tot op zekere hoogte overtuigend, maar zij voldoet, mij althans, slechts ten halve. Is het wel waar, dat gewone reizigers van hun rondtrekken het nut overhouden, dat Macaulay hun toekent? Ik twijfel, of hij, die een menigte van vreemde gebouwen en boomen gezien heeft, zooveel wijzer is dan zijn buurman, die alleen de straten van zijn eigen stad en het landschap van den omtrek kent. Oppervlakkig aanzien van velerlei geeft geen nut, en leidt even vaak tot ongegronde en dwaze als tot juiste en verstandige meeningen. Gij herinnert u den reiziger, met wien Paul Louis Courier den spot drijft, die, toevallig alleen door roodharige dienstboden in zijn logement bediend, de opmerking in zijn journaal boekte: de vrouwen zijn in dit land rosachtig. Zulk een reiziger — en er zijn er veel, die gelukkig geen dagboek houden, maar anders niet veel verstandiger opmerkingen zouden neerschrijven — had

beter gedaan met te huis te blijven. Hij is uitgegaan zonder de gaaf van opmerken en redeneeren mee te nemen. En zonder deze baat het niet, of wij al in de gelegenheid komen om te zien en waar te nemen. Buitendien, een haastige kennisneming leidt tot geen welgewikt oordeel. Alleen door lang onder een vreemd volk te verkeeren, kan men het zijn eigenaardige deugden en gebreken afzien.

Niet anders is het gesteld met de historie. Ook hier leidt een vluchtige beschouwing slechts tot oppervlakkige en nuttelooze wetenschap. Wie de geschiedenis uitsluitend uit zijn schoolboeken heeft geleerd, weet van de zeden en begrippen van voorheen zoo goed als niets. Zijn kennis staat gelijk aan die van den gewonen toerist. Hij kan een reeks van feiten en jaartallen en eigennamen opnoemen, zooals de ander een reeks van landen en steden; maar van rijker ondervinding en scherper oordeel, is geen blijk bij hem te bespeuren. De zeden en begrippen van vroeger tijden te leeren kennen, valt niet licht. Daartoe wordt een langdurige studie in de historische en literarische gedenkstukken van die tijden vereischt. Voor minderen arbeid is het niet te koop. Hoe weinigen zijn het, die lust en vooral tijd hebben om zich zoo lang en zoo ver in de geschiedenis te verdiepen! Hoe weinigen, bij gevolg, die het nut kunnen trekken, weshalve Macaulay de beoefening der historie aanprijst!

Zoo moet er dan nog een andere reden bestaan, dan die Macaulay opgeeft, voor de algemeene belangstelling, die in onzen tijd de geschiedenis bij velen wekt. Want dat zij tegenwoordig werkelijk velen tot zich trekt, behoef ik nauwelijks op te merken. Zie slechts de driemaandelijksche lijsten der verschenen boekwerken in, gij zult zien dat, vergeleken met de boeken, die andere wetenschappen betreffen, de historische buiten alle verhouding talrijk zijn. Uit archieven en boekerijen worden allerlei nog onuitgegeven bescheiden aan het licht gebracht; allerlei gebeurtenissen, schijnbaar van gering belang, worden opzettelijk en uitvoerig beschreven. De levensgeschiedenis van tot nog toe nauwlijks bekende personen wordt in al haar bijzonderheden ons voorgesteld. De overvloed van diergelijke boeken, die tegenwoordig uitkomt, onderstelt een overvloedige en levende belangstelling bij het lezend publiek. Van waar die belangstelling in zoo hooge mate in onzen tijd? Zij is toe te schrijven aan de geheele richting van onzen tijd, die inderdaad de historische richting heeten mag. Zij heerscht op ieder gebied, in ieder vak

van wetenschap. Zij kenteekent onze eeuw en onderscheidt haar van alle vroegere, en inzonderheid van de eeuw, die de onze is voorafgegaan.

De groote revolutie, die aan het einde dier eeuw eerst Frankrijk en vervolgens, naar het voorbeeld van Frankrijk, geheel Europa herschapen heeft, was, zooals haar naam aanduidt, geen geleidelijke hervorming, maar een plotselinge ommekeer. Geen wonder, want het oude regeeringsstelsel had de geregelde ontwikkeling, de noodzakelijke wijzigingen in den aard van het bestuur, die door den voortgang der tijden gevorderd worden, opzettelijk tegengehouden, en zoo tusschen de begrippen en wenschen aan de eene zijde en de toestanden en wetten aan de andere een klove doen ontstaan, die alle toenadering afsloot. De philosophen waren overtuigd dat alle vooruitgang op den weg, waarop de maatschappij zoolang tot stilstaan gedwongen was geweest, onmogelijk en ook niet wenschelijk was, dat de menschheid langs nieuwe, nog ongebaande paden haar bestemming moest najagen. Met het verledene wilden zij voor goed hebben gebroken. Al het oude moest door nieuw vervangen worden. Natuurlijk boezemde aan die vijanden van het verledene, de geschiedenis van het verledene niet het minste belang in. Naar de lessen der rede en der wijsbegeerte, niet naar de vermaningen en waarschuwingen der historie zouden zij staat en maatschappij inrichten. De herinnering zelfs aan hetgeen geweest was, moest hoe eer hoe liever worden uitgewischt. Toen dus die revolutie-mannen aan het werk togen, voerden zij zoowel tegen de wetenschap der ervaring als tegen die ervaring zelve strijd. Hoeveel oorkonden der geschiedenis, die in hun schatting slechts gedenkstukken van de overwonnen overheersching en van de ontvluchte slavernij waren, hebben zij niet moedwillig vernietigd! Gelukkig ook voor de beoefenaars en vrienden der historie, dat hun schrikbewind niet langer geduurd heeft!

Onze tijd staat in denkwijs lijnrecht tegenover dien geest der revolutie. Niet dat wij niet vele der begrippen, die door de groote omwenteling het eerst erkend en gehuldigd zijn, voortdurend zouden toepassen. Wat gebleken is proefhoudend en goed te wezen, verwerpen wij niet lichtvaardig. Maar met de neiging tot plotselinge verandering, tot verzaking van hetgeen mettertijd is geworden, zijn wij niet meer behept. Geleerd door de droevige ervaring en teleurstelling onzer voorgangers, stellen wij de ervaring van vroegere geslachten hooger dan zij. Maar vooral hebben wij uit de ernstige en meer algemeene beoefening der wetenschap

in haar geheelen omvang de zekerheid verkregen, dat, in de geschiedenis der menschheid zoowel als op het gebied der natuur, alles samenhangt en een aaneengeschakeld geheel vormt; dat niets onveranderlijk is, dat alles zich gestadig vervormt, niet willekeurig, maar naar den aard van zijn wezen, niet plotseling maar langzamerhand. Daaruit volgt dat de dingen die zijn, eerst goed gekend worden, als men de oorzaken kent, waaruit zij zijn voortgevloeid, en dat de kennis dier oorzaken het onderzoek naar hetgeen haar op haar beurt veroorzaakt had, noodzakelijk insluit. Niets bestaat op en door zich zelf dan de Oneindige. Al het eindige staat in onderling verband en kan op zich zelf slechts gebrekkig begrepen worden. Ziedaar de grondregel onzer hedendaagsche wetenschap, waarnaar men zich ook in het leven meer en meer richt. Het zijn der dingen wordt niet zoozeer nagevorscht als hun worden. Men is niet voldaan met te weten wat bestaat, het onstaan er van wil men vooral begrijpen.

Geen wetenschap of zij wordt tegenwoordig overeenkomstig dien stelregel beoefend. In vroeger tijd, zelfs nog kort geleden, was de natuurkunde voornamelijk beschrijvend. Men zocht den rijkdom der planten- en dierenwereld te catalogiseeren en te systematiseeren, en de geheele schepping ordelijk te rangschikken. Men zocht verder de wetten, die de natuurverschijnselen beheerschen, zoo juist mogelijk te leeren kennen. Men ging uit van het denkbeeld, dat het scheppingswerk was afgeloopen en dat de schepper voortaan slechts te onderhouden had. Maar het onderzoek heeft geleerd dat het onderhouden een voortdurend scheppen is, dat alles nog steeds aan het veranderen, aan het ontwikkelen, aan het worden is; dat niets wat bestaat, stof noch kracht, vergaat, doch dat daarentegen geen enkele vorm van bestaan onveranderd blijft, maar alles allengs en gestadig tot andere vormen overgaat. Zoo is de natuurkunde niet langer de kennis der voleindigde natuur, maar de wetenschap der wordende en zich ontwikkelende natuur. Het zou ons te ver van ons eigenlijk onderwerp afleiden, indien ik de strekking van deze hervorming in haar geheelen omvang wilde voorstellen. Ik wil liever uit de vakken, die gij zelf weldra zult gaan beoefenen, aanschouwelijker voorbeelden ontleenen.

Hoe kort is het nog geleden, dat de taalstudie niets anders was dan het nasporen der etymologische en syntactische regels van de taal of liever van het spraakgebruik, zooals het in den bloeitijd van het volk geheerscht had. Het was al wel, indien men waarlijk het eigenaardige van dien bloeitijd van vroegere en

latere taalvormen onderscheidde, en b. v. ten opzichte van het Grieksch niet de taal van Pericles met die van Plutarchus vermengde en verwarde. Maar thans onderscheidt men zorgvuldig wat niet samenhoort, en erkent wat aan elk der trappen van ontwikkeling, die de taal doorloopen heeft, eigen is. Ja, men begint reeds de overgangen van den eenen toestand tot den anderen, en de oorzaken die daartoe geleid hebben na te vorschen en het leven der taal, als van een organisme, in zijn wording te bestudeeren. En niet tevreden met die eene taal op zich zelf te beschouwen, roepen wij de vergelijkende taalstudie te hulp, die haar de plaats moet aanwijzen, welke zij ten opzichte der overige taaltakken aan den algemeenen stam inneemt. Geen ontdekking, die voor de taalwetenschap van hooger waarde is, dan de erkenning der eenheid van alle Indo-Germaansche talen, en van haar oudste zuster, de Sanskrita, de heilige taal der Hindoes. Door haar heeft de taalstudie eerst voor goed een historisch karakter gekregen.

Hetzelfde karakter heeft tegelijkertijd de rechtswetenschap aangenomen. De tijd is nog niet lang verleden, toen men aan den rechtsgeleerde niet meer vroeg, dan: wat is recht, wat zegt de wet? en toen hij op de vraag naar den grond der wet volstaan mocht met het antwoord: ita scriptum est. Men dacht van het recht als van de natuur. De scheppingstijd was voor goed voorbij, er viel niet meer te doen dan te onderhouden. Het bestaande recht berustte op de openbaring van Gods wil, zoo goed als de zedewet. Aan een verandering van rechtsbegrippen en wetten gedurende den loop der eeuwen viel dus niet te denken. Nieuwe toepassing der rechtsbeginselen op nieuwe toestanden was geoorloofd, maar iedere afwijking van die beginselen was een verbastering, een misbruik.

Hoe geheel anders oordeelt men over dit alles in onzen tijd! Wat wij zoo even zagen dat van de taal gebleken is, wordt thans ook erkend van het recht: te weten, dat het zich van de oudste tijden af geleidelijk heeft gewijzigd en ontwikkeld naar de steeds veranderende behoeften en inzichten der maatschappij. Als thans de vraag wordt gesteld: waarom is recht wat voor recht geldt, dan antwoordt men niet meer met een verwijzing naar een aloude wet of met een beroep op den wil van God, maar men spoort de rechtsbepaling historisch na, door alle tijden heen, zoover men kan; men tracht den maatschappelijken toestand te ontdekken, waaruit zij dagteekent, en daaruit beoordeelt men dan, of zij bij het voortduren dier toestanden nog voor onzen tijd geschikt, dan

wel tengevolge van voorgevallen verandering ongeschikt en onrechtmatig geworden is. Zoo heeft de studie van het Romeinsche recht voor den hedendaagschen rechtsgeleerde een verhoogde, een nieuwe beteekenis gekregen. Vroeger zocht men haar waarde vooral in de juistheid der Romeinsche rechtsregelen en in de voortreffelijke methode der groote juristen van den Keizertijd, die men zich uit den omgang met hun rechtsboeken moest eigen maken. Thans erkent men nog bovendien, dat alleen in de Romeinsche rechtstoestanden de oorsprong te vinden is van de meeste wetsbepalingen, die nog heden ten dage in zwang zijn, en die men alleen door ernstige studie der Romeinsche rechtsgeleerdheid kan leeren doorgronden. En nevens het van ouds gevierde Romeinsche recht zijn de middeneeuwsche en latere wetboeken, die men met minachting placht aan te zien, in eere gekomen. Al verdienen zij noch om de scherpzinnigheid, noch om de methode van hun wetgevers met die van het oude Rome gelijkgesteld te worden, als gedenkstukken van de rechtsontwikkeling gedurende een reeks van eeuwen bezitten zij een onschatbare waarde. Zij hebben het Romeinsche recht, dat in onze wetgeving voortleeft, grootendeels verwerkt en vervormd, eer het daarin werd opgenomen. De beroemde Savigny heeft het voorbeeld gegeven, en sedert is door velen, vooral in Duitschland, getoond, hoe vruchtbaar de historische studie ook van het middeneeuwsche recht voor onzen tegenwoordigen tijd worden kan.

Ik mag met deze twee voorbeelden, ontleend aan de vakken van wetenschap, die gij bij voorkeur gaat beoefenen, volstaan. Wat van hen waar is, is waar van allen. In alle heerscht in onze dagen de historische richting, de navorsching van den gang der ontwikkeling.

En ziedaar dan het antwoord gegeven op de vraag, door Macaulay besproken en slechts gedeeltelijk opgelost. Niet maar om stof tot vergelijking van vroegere met latere toestanden te verzamelen en tot een billijke beoordeeling van de eene en de andere te geraken en tegen bekrompenheid van beschouwing en denkwijs gevrijwaard te worden, is de beoefening der geschiedenis aan te bevelen. Maar omdat men slechts kent wat men heeft zien worden, is de historie, die de wetenschap der wording heeten mag, onmisbaar voor een ieder, die den tijd, waarin hij leeft, in zijn wezen en richting kennen wil. Is het voor den aardrijkskundige niet voldoende, dat hij den toestand kent, waarin zich de oppervlakte der aarde tegenwoordig bevindt, — moet hij daarenboven de opeenvolging der

geologische tijdperken, dat is de wording van den hedendaagschen toestand, navorschen, hoeveel te meer moet dan de staatsman, de staatsburger, die geen vreemdeling wil zijn in de maatschappij, waarin hij verkeert, aan de kennis van het bestaande de kennis van de wording toevoegen! Hij moet weten langs welken weg, door welke drijfveeren bewogen, de menschheid van het eerste kiemen der beschaving is voortgegaan tot den staat, waarin zij zich tegenwoordig bevindt. Hij moet weten, welke vormen van regeering aan de tegenwoordige zijn voorafgegaan, en om welke redenen iedere vroegere voor een lateren is verwisseld. Hij moet weten, uit welke beginselen de vrijheden des volks tegenover de macht der vorsten zijn ontsproten, welke vruchten zij hebben opgeleverd, maar ook hoe zij ten kwade zijn misbruikt. Hij moet bovenal bekend zijn met de veranderingen, die in de denkwijs der menschheid hebben plaats gegrepen, hoe men allengs tot de wereldbeschouwing is gekomen, die bij toeneming algemeen wordt. Kortom, van alle verschijnselen van het maatschappelijk en staatkundig leven, die zijn aandacht trekken, moet hij het ontstaan nasporen, en hij kan dit alleen door het beoefenen van de historie.

Elke kennis, elk vak van wetenschap moet vruchtbaar zijn voor het leven. Kennis geeft macht; kennis is macht, zooals Baco het uitdrukt. En wie weet niet, hoe groote macht de kennis der natuurwetten inderdaad den mensch heeft gegeven? Door te weten, welke gevolgen steeds uit zekere oorzaken voort zijn gevloeid, kan men voorzien wat gebeuren zal, kan men te weeg brengen wat men wil zien gebeuren, voor zoover het beperkte vermogen van den sterveling reikt. Hetzelfde moet de historie, zal zij werkelijk nuttige kennis zijn, kunnen uitrichten. Ook zij moet ons in staat stellen te voorzien en te voorspellen, en uit te werken wat wij bedoelen. Van ouds heeft men haar den eisch gesteld, dat zij leermeesteresse des levens zij. Maar men verstond daaronder slechts, dat zij ons met de ervaring, door vroegere geslachten opgedaan, en met de daaruit gewonnen levenswijsheid moest toerusten. Opgevat naar den tegenwoordigen stand der wetenschappen, omvat echter die eisch veel meer. De geschiedenis is de wetenschap van de ontwikkeling der menschelijke maatschappij en der staten, waarin zij zich nog verdeelt. Die ontwikkeling is verre van voleindigd, zij is in gestadigen gang. Nu moet zich uit de richting, tot nog toe gevolgd, de richting laten bepalen, waarin zij zich op dit oogenblik voortbeweegt. „In het verleden ligt het heden, in hetgeen is wat komen zal." Ziedaar wat de geschiedenis moet

aantoonen, en tevens het nut, dat haar beoefening aan de maatschappij zal opleveren. Zij werpt een helder licht op den weg, die de menschheid bewandelt; zij toont, van waar wij gekomen zijn en waar wij heen gaan. Zij toont ons het doel, dat wij bij ons werken en ijveren nimmer uit het oog mogen verliezen.

Wat ik u tot nog toe van den aard der geschiedenis in het algemeen heb voorgehouden, geldt in nog verhoogde mate van de geschiedenis van ons vaderland. Zij toont ons den weg, door onze voorouders, door ons volk tot op heden gevolgd, en bepaalt de richting, waarin wij ons nog steeds blijven bewegen. Wij hooren gedurig spreken van een nationale staatkunde, en allen zijn wij het eens, dat deze voor ons de beste moet zijn. Maar hoe die te kennen zonder een grondige en nauwkeurige kennis van de geschiedenis van ons volk? Een ieder derhalve, die binnen den kring van zijn bevoegdheid deel wil nemen aan het openbare leven der natie, moet in merg en been doordrongen zijn van de resultaten van een ernstige studie onzer geschiedenis. Wie aan de kennis van het bestaande, of aan de voorschriften der rede genoeg meent te hebben, vervalt in de oude dwaling, die aan de bewerkers der Fransche revolutie zoo duur te staan is gekomen.

Heb ik op deze wijze de eerste tegenwerping, die ik voorzag, uit den weg geruimd, en u van de onmisbaarheid eener degelijke kennis van de geschiedenis des vaderlands voor alle staatsburgers, en vooral voor toekomstige rechts- en wetgeleerden, overtuigd, dan zal het mij zeker niet moeilijk vallen te betoogen, dat gij aan de historische kennis, die gij van de lagere scholen hier hebt meegebracht, niet genoeg hebt. Immers gij zult het mij aanstonds toestemmen, dat de geschiedenis u nog niet is voorgesteld als de ontwikkeling van het volksleven, van den staat, van den regeeringsvorm, van de vrijheden en rechten der natie. Feiten, vooral heldenfeiten en krijgsbedrijven, zijn u verhaald, de voor- en tegenspoed der vaderen is u beschreven, de verdiensten onzer groote mannen zijn u aangeprezen en hun vijanden zijn u met zwarte kleuren geschilderd; maar van het verband tusschen die enkele feiten, van de eenheid van het verledene en het tegenwoordige hebt gij weinig of niets gehoord. Natuurlijk, op ieder gebied van kennis wordt eerst geleerd wat is en wat was; eerst later, als het verstand werkzamer is geworden dan de verbeelding, komt de tijd om van de wording der dingen te hooren. Die tijd is voor u aangebroken. In mijn lessen zal juist de geschiedenis van het worden op den voorgrond staan. Ik zal u de bijzonder-

heden van veld- en zeeslagen gaarne schenken. Al wat noch den tijd karakteriseert, noch van blijvenden invloed is geweest, zal ik niet meer dan ter loops vermelden. Wat daarentegen nog in zijn gevolgen voortleeft, zal ik zoo nauwkeurig als mij mogelijk is onder uw aandacht brengen.

Maar bovendien zal ik van veel hebben te spreken, waarover in de handboeken onzer geschiedenis gezwegen wordt. De handboeken zijn bijna alle op het groote en voortreffelijke werk van Wagenaar gegrond, dat in het midden van de vorige eeuw is verschenen. Het was voor zijn tijd een uitmuntend boek. Al wat de schrijver zich had voorgesteld te verhalen, heeft hij zoo nauwkeurig en naar waarheid beschreven, als met de bescheiden, die hem ten dienste stonden, maar mogelijk was. Na de uitgaaf van zijn boek zijn echter een aantal nieuwe oorkonden aan het licht gebracht, die de oudere berichten waarop de schrijver uitsluitend had moeten afgaan, in menig opzicht verbeteren of aanvullen. Zoo zijn er in zijn verhaal een menigte onjuistheden ontdekt, die het gemakkelijk was bij het nieuw ontstoken licht te zien en te verbeteren. Dat hebben dan ook de latere schrijvers, die hem doorgaans volgen, op veel plaatsen gedaan, en in zooverre verdient hun werk boven dat van hun uitstekenden voorganger geprezen.

Maar die kleine onnauwkeurigheden waren het niet, die de historie van Wagenaar voor onzen tijd onvoldoende maakten. Het hoofdgebrek ligt daarin, dat het geschreven is voor een ander geslacht dan hetgeen thans leeft, voor Nederlanders op een anderen, op een lageren trap van beschaving, dan waarop wij tegenwoordig staan. Voor dat geslacht hadden sommige onderwerpen, waaraan wij minder hechten, overwegend belang, en andere, waarin wij juist het hoogste belang stellen, geringere waarde.

Immers bijzonder belangrijk zijn de gebeurtenissen niet op zich zelf, maar in verhouding tot de personen die zij aangaan of die haar waarnemen. Wat voor het kind gewichtig is, is het niet altijd voor den jongeling, en hetgeen deze in geestdrift doet ontvlammen, laat soms den man tamelijk koel. Naar mate wij in het leven vorderen verplaatst zich het gezichtspunt, waaruit wij de wereldsche zaken bezien, en wij verwonderen ons in later dagen over het gewicht, dat wij eens aan hetgeen wij nu beuzelingen noemen gehecht hebben. Ook de menschheid heeft haar jeugdige illusiën, waarmee zij een tijdlang dweept, doch die zij later, door de ervaring wijs geworden, als ijdele hersenschimmen aflegt;

ook zij blaakt soms van geestdrift voor dingen, die zij later vrij wat kalmer opneemt, en daarentegen leert zij mettertijd hoogachten en begeeren wat zij voorheen over het hoofd zag. Die gedurig veranderende waardeering der dingen spiegelt zich in de geheele literatuur af, maar het duidelijkst in de historiographie. Dat men de boeken beoordeelen moet naar hun dagteekening, is vooral waar van geschiedboeken. En omgekeerd kan men uit het karakter der geschiedboeken den aard van den tijd, waaruit zij dagteekenen, leeren kennen. Wilt ge in een enkelen oogopslag het verschil meten tusschen de levensbeschouwing der eerste middeneeuwen en die van onze eeuw, leg dan naast elkander een oude kroniek en een der historische meesterstukken van onzen tijd, om er een te noemen, het beroemde boek van Macaulay. Hoe velerlei onderwerpen van allerlei aard worden in het laatste behandeld, waarvan in de kroniek zelfs niet gewaagd wordt! Van zeden en gewoonten, van handel en bedrijf, van al wat het inwendige leven des volks betreft, zwijgt de kroniek, als van zaken, die haar en haar lezers niet aangaan. En dat ligt niet aan den bekrompen geest der schrijvers, maar aan den geest van den tijd. Van sommige kronieken stonden de auteurs zeker even ver boven hun tijdgenooten als Macaulay boven de zijne. Het verschil tusschen de werken van beide duidt den afstand aan, die het lezend publiek van dien tijd van dat van den onzen scheidt.

Natuurlijk is het verschil van beschouwing tusschen Wagenaar en ons oneindig geringer: slechts één eeuw ligt tusschen beide. Maar een eeuw van omwenteling op elk gebied. En daarom is het niet te verwonderen, dat hij veel onopgemerkt en onvermeld heeft gelaten, wat wij zeer opmerkelijk en der vermelding overwaardig keuren. In zijn tijd kwam het volk, de menigte, zelden of nooit op het staatstooneel; enkele familiën hadden het roer van den staat in handen en sloten naijverig alle mederegeering van de natie uit. Twee partijen dongen naar de overmacht en bestreden elkander: de stadhouderlijke en de anti-stadhouderlijke partij; het volk mocht toezien en meer niet. Van daar dat het volk in het verhaal van onzen schrijver niet voorkomt, of slechts als oproerig gemeen, welks uitspatting en beteugeling ter nauwernood vermelding verdient [1]). De regenten daarentegen, die boven de beoordeeling en den invloed van het volk verheven zijn, worden

1) Zie vooral: Wagenaar, dl. XII, blz. 286/7.

in het geschiedverhaal met hetzelfde ontzag als in het leven bejegend. De sluier, dien zij over hun ambtsbejag, hun kuiperijen en woelingen wierpen, welke hun regeering eerst naar waarde kenteekenen, wordt niet of noode ten halve opgelicht. Naar de drijfveeren, die de regeering bewogen, wordt niet gevorscht; achter de schermen wordt niet gezien. Maar de toedracht der gebeurtenissen wordt dan ook noodzakelijk slechts gebrekkig beschreven. En desniettemin is toch het staatkundige gedeelte van het geschiedverhaal verreweg het volledigste. Van de zoogenoemde kultuurgeschiedenis, de geschiedenis der beschaving, wordt ter nauwernood nu en dan een woord gerept. Van de uitbreiding, en later van het weer afnemen van handel en fabrieken, van de bescherming door wetgeving en fiscus aan beide verleend, van de hulpmiddelen hun toegevoegd vernemen wij niets. Pieter de la Court en zijn wereldberoemd boek, Dirck Graswinckel en zooveel andere oorspronkelijke denkers worden zelfs niet vermeld. Van de wisselbank van Amsterdam en zijn invloed op den Nederlandschen handel geen woord. Evenmin van de middelen van vervoer, waaraan onze handel en ons welvaren zooveel te danken heeft gehad. Onze kanalen en veerschuiten, onze heerwegen en postwagens, onze brievenposterij zelfs, worden nergens bedacht. En wordt er dus op de stoffelijke belangen des lands geen acht geslagen, hoe zou er dan van de geestelijke belangen, van den bloei van wetenschap en kunst, van onderwijs en literatuur sprake kunnen zijn? Vondel en Vader Cats zouden zelfs niet eens genoemd zijn, indien de laatste niet raadpensionaris van Holland was geweest, en de eerste niet wegens zijn *Palamedes* vervolgd was geworden. Nog erger, de schilderschool der zeventiende eeuw, die ons buiten 's lands misschien meer roem heeft verworven dan al wat verder door onze natie verricht is, wordt nooit vermeld, de naam van Rembrandt niet genoemd. En stelselmatig wordt er van elke verandering in de denkwijs van ons volk gezwegen. De verhouding van de Kerk tot den Staat, maakt het onvermijdelijk, nu en dan van de twisten in de Kerk te gewagen. Maar alleen in zoover zij den Staat hebben beroerd, worden zij zoo kort mogelijk besproken. Van de heksenprocessen, en hoe zij voor het verlicht oordeel van onze rechterlijke collegiën een eeuw vroeger dan ergens elders zijn verdwenen; van den strijd, door Balthasar Bekker tegen het bijgeloof gevoerd en gewonnen; van de wijsbegeerte van Descartes en Spinoza en wat daarover aan de hoogescholen is voorgevallen; van den invloed der Labadisten op het geloof

en de zeden des volks, — van dat alles vindt ge in de twintig deelen, die Wagenaar over onze geschiedenis heeft volgeschreven, geen spoor zelfs. Behoef ik nog te zeggen, dat van het leven in de katholieke kerk hier te lande, van den strijd tusschen de pastoors en de monnikorden, bepaaldelijk de Jezuieten; van de geschillen tusschen de Oud-bisschoppelijke clerezie en het pauselijk hof nooit gewag worden gemaakt dan die enkele malen, als de Staat zich de kerkzaken had aangetrokken?

Het is niet aan het persoonlijk inzicht van Wagenaar te wijten, dat hij zooveel wetenswaardigs onvermeld gelaten heeft. Het publiek, waarvoor hij schreef, had er nooit aan gedacht, dat zulke bijzonderheden in een geschiedenis des vaderlands te huis behoorden. De kunst, de wetenschap, de handel, de theologie hadden elk hun eigen historie, al werd die ook te nauwernood beoefend; in de staatsgeschiedenis konden zij op geen vermelding aanspraak maken. De geschiedenis des vaderlands was eigenlijk de geschiedenis der regeeringen, die achtereenvolgens over het vaderland hadden geheerscht. Het volk met zijn behoeften en wenschen, zijn werken en streven kwam slechts bij uitzondering nu en dan in aanmerking.

Hoe geheel anders is in dit opzicht de hedendaagsche denkwijs! Macaulay acht al, wat het volksleven kan ophelderen, van belang voor den geschiedschrijver; veranderingen zelfs in kleederdracht, in voeding niet alleen, maar zelfs in toebereiding der spijzen acht hij niet beneden de waardigheid der historische muze. De histoire-bataille, zooals men zegt, die van ouds bijna alleen in eere was, daalt aanhoudend in de schatting onzer tijdgenooten, de geschiedenis der zeden en begrippen, van de beschaving in één woord, treedt hoe langer hoe meer op den voorgrond.

Dit alles wordt door onze hedendaagsche historieschrijvers volmondig toegestemd, maar veel te weinig betracht. De goede niet te na gesproken, die slechts enkele zijn, moeten wij wel erkennen, dat zij de een den ander naschrijven, en allen teren op den rijkdom, door Wagenaar hun nagelaten. Het ontbreekt hun aan eigen studie der bronnen, inzonderheid van die, waaruit de kennis van het volksleven moet geput worden; bovenal ontbreekt het hun aan oorspronkelijkheid, aan begrip van wat een geschiedenis naar den eisch van onzen tijd wezen en bevatten moet.

Maar genoeg. Gij ziet, de stof, die wij met elkander willen behandelen, is van velerlei aard en niet licht uit te putten. De

kennis, die gij misschien reeds van onze staatsgeschiedenis hebt opgedaan, is niet juist die, welke gij vooral behoeft. Gevoelt gij dit zelf en hebt ge lust en ijver om voort te werken en het ontbrekende aan te vullen, in mijn lessen niet alleen, maar op iedere wijs, die mij mogelijk zal wezen, wil ik u daarbij gaarne van dienst zijn.

(Onuitgegeven.)

OVER DE PLAATS, DIE DE GESCHIEDENIS IN DEN KRING DER WETENSCHAPPEN INNEEMT [1]).

(1878.)

Zoolang onze hoogeschool bestaan heeft, placht op dezen gedenkdag van haar stichting de Rector Magnificus het spreekgestoelte te bestijgen, om, na het uitspreken eener plechtige rede, de waardigheid, waarmee hij een jaar bekleed was geweest, over te dragen aan zijn opvolger. Ik ben — mijns ondanks voorzeker — de eerste, die van deze aloude gewoonte zal afwijken en dit gestoelte verlaten gelijk ik er gekomen ben, nog steeds met dezelfde waardigheid bekleed. De redevoering, die ik ga uitspreken, wel verre van mijn werkzaamheid als Rector te voleindigen, behoort niet eens tot mijn ambtsplichten. Dat ik heden voor u optreed, geschiedt niet omdat de wet het voorschrijft — neen, zonder eenige aanleiding uit de wet, ik had bijna gezegd ten spijt van de wet — maar omdat gij allen, Curatoren, Professoren en Studenten, het verlangdet, en uit eerbied voor het loffelijk gebruik, uit gehechtheid aan de oude inzettingen, uit liefde tot het roemrijk verleden, waaraan de wetgever niet schijnt gedacht te hebben, toen hij den 8sten Februari van zijn verkregen rechten ontzette, om die toe te wijzen aan ik weet niet welken Dinsdag in de maand September. Hij heeft niet bedacht, dat de 8ste Februari, onafscheidelijk aan den vorafgaanden 3den October

---

1) Deze rede, door Fruin uitgesproken als Rector Magnificus op den verjaardag der Leidsche hoogeschool, is blijkbaar een omwerking van de derde rede tot opening van zijne colleges, die onmiddellijk hiervoor is afgedrukt. Wij waren, toen wij dit ontdekten, aanvankelijk voornemens, de eerste bewerking — het niet-definitieve stuk — weg te laten. Doch wij zijn van dit voornemen teruggekomen: het onderwerp is bijzonder belangrijk en men zal wenschen te vernemen, hoe Fruin daarover in verschillende perioden dacht. Bovendien heeft hij wegens de uitbreiding, die het eerste gedeelte der oude rede in de omwerking verkreeg, het tweede gedeelte in die omwerking zeer bekort. (N. v. d. R.)

verbonden, bij de academieburgers zoowel als bij de burgers van Leiden de herinnering verlevendigt aan geheel eenige gebeurtenissen, waarmee de stichting der hoogeschool vereenzelvigd is, aan daden zoo grootsch, dat het eenvoudige verhaal ervan zelfs vreemdelingen in geestdrift brengt, aan mannen zoo moedig en volhardend, zoo edel en zelfopofferend, dat zij aan alle volgende geslachten tot bezielend en verheffend voorbeeld verstrekken. Zulke herinneringen, mettertijd aan zekere gedenkdagen wortelvast gehecht, zijn heilig en verdienen met eerbied bejegend en met zorg gekweekt te worden, niet aangegrepen met plompe hand en verwrongen naar de luim van het oogenblik. Men kan ze maar niet rukken uit den grond waarin ze wortelen, en verzetten naar elders waar zij welgevalliger zouden zijn, gelijk men een wetsartikel van het eene hoofdstuk naar het andere overbrengt. Die in zulken waan verkeeren, of onnadenkend handelen als verkeerden zij in dien waan, mogen bekwame wettenmakers zijn, wetgevers in den hoogeren zin van het woord zijn zij niet. Zij weten hun wetten niet aan te passen aan de zeden en aan de neigingen van het volk; zij overschatten hun vermogen, en begrijpen niet dat hun voorschriften, onwillig nageleefd en zooveel mogelijk ontdoken, het beoogde doel zullen missen. Helaas, deze bepaling waartegen ik mij met u aller instemming, ik weet het, verklaar, is niet de eenige in de wet, die dezen onhistorischen geest ademt. Overal is zonder noodzaak en zonder nut de draad afgesneden, die het nieuwe aan het oude had kunnen en behooren te hechten. Indien onze hoogeschool een verleden had waarover wij ons moesten schamen, had men het nauwelijks duidelijker kunnen uitspreken, dat het oude voorbij is gegaan en dat men alles nieuw heeft willen maken. De naam van Hoogeschool, waaraan wij gewoon waren, is veranderd — wellicht verfraaid — in dien van Rijksuniversiteit. Een nieuwe eed is van ons, hoogleeraren, afgevorderd, alsof de oude krachteloos was geworden. Zelfs het plechtgewaad! Indien wij heden niet anders zijn uitgedost dan vóor 1 October, zoo zijn wij dit, gij weet het, niet aan des wetgevers matiging in het veranderen verschuldigd. Kleinigheden, maar die om den geest, waarvan zij getuigen, opmerkelijk zijn. En gewichtiger bepalingen, helaas, die evenzeer indruischen tegen den natuurlijken en historischen gang van zaken, en die voor het hooger onderwijs noodlottige gevolgen na zich slepen, laat ik heden opzettelijk onvermeld. De geschiedenis van de wording dezer wet is een

treurige proeve van onze hedendaagsche wetgeving in het algemeen. In plaats van geleidelijke en bedachtzame hervorming van het bestaande, overeenkomstig den geest der eeuw, — in plaats van gedurige en tijdige verbetering der gebreken, die door de ervaring worden aangewezen, pleegt men de instellingen te midden der steeds veranderende omstandigheden jaren lang onveranderd te houden en te laten vervallen totdat het niet langer meer kan, om dan op eens alles aan te grijpen en omver te werpen en weg te werpen, het nog bruikbare en het versletene, alles te gelijk. Vijftig jaren lang hebben wij op herziening en verbetering van het in zoo menig opzicht voortreffelijke Organiek besluit van 1815 aangedrongen. Vijftig jaren te vegeefs. Eindelijk was langer uitstel niet meer mogelijk. Men toog aan het werk, en, als om het verzuim van zoovele jaren op eens in te halen, sloeg men nu ook aan alles de hand en veranderde dit en dat, zonder te vragen of verandering noodig, of zij wel gewenscht was. De uitkomst is dat wij niet een verbetering van het oude Besluit, maar een nieuwe Wet hebben bekomen, naar wier verbetering wij met maar al te veel reden van stonde af uitzien. Hoe vaak vragen wij ons zelven af, nu wij gaandeweg met al de nieuwigheden der wet bekend raken: waartoe dit nieuwe in plaats van het oude, waaraan wij gewend waren? De deken der Faculteit zal voortaan president heeten en vier jaren aanblijven in plaats van één jaar, zooals tot nog toe. Waarom die verandering, die nooit door iemand gewenscht, laat staan gevraagd is; en waarom zooveel andere van dezelfde soort? Op deze vraag is maar één antwoord te geven: zulke veranderingen dienen — om te veranderen. Want wie zou durven beweren, dat zij dienen om te verbeteren? Of is het beter dat, gelijk nu, het examengeld niet hier ter stede maar in Den Haag of elders voldaan moet worden, dan, zooals tot nog toe verordend was, hier waar het examen wordt afgelegd? Bij het waarnemen van die zucht om te veranderen zonder te verbeteren, herinneren wij ons wat in 1793 in de Fransche Conventie voorviel [1]). Cambacérès bracht het ontwerp van den Code civil ter tafel, door hem en zijn medeleden van de commissie van wetgeving bearbeid. De Conventie oordeelde, dat het ontwerp nog te veel van de vroegere rechtsbepalingen had overgehouden, verwierp het uit dien hoofde, en benoemde een com-

1) Locré, Esprit du Code Napoleon, t. I, p. 85. Den 9 Augustus 1793 werd het project aangeboden.

missie van philosophen, om een nieuw ontwerp, overeenkomstig de nieuwe wijsgeerige begrippen, op te stellen. Soortgelijke, gelukkig niet even sterke minachting voor het historisch gewordene openbaart zich nog heden ten dage bij onze wetgevers, en met name in de wet op het Hooger Onderwijs. Wie kan zich dan verwonderen, dat de studie der geschiedenis in die wet en in den maatregel van inwendig bestuur, die ze aanvult, zoo in het oog loopend naar den achtergrond is gedrongen? Dat geen doctoraat in de geschiedenis is ingesteld, hoewel de hoogleeraren aan de drie hoogescholen het eenparig hadden gewenscht, maar wel een doctoraat — in de bespiegelende wijsbegeerte?

Uit hetgeen ik dus genoopt was over het gebrek aan historischen zin en de terugzetting der historische studiën in de wet te zeggen, volgt bijna vanzelf het onderwerp, waarover ik heden zal spreken. Ik wil uw aandacht vestigen op de plaats, die de geschiedenis in den kring der wetenschappen inneemt, en die haar bijgevolg ook in het Hooger Onderwijs toekomt. Verwacht daarover geen diepzinnig betoog, geen verhandeling voor vakgenooten bestemd. In een feestelijke en plechtige vergadering als deze, waartoe leeraars en studenten van alle faculteiten samenkomen, acht ik het gepast en zelfs plichtmatig over de wetenschap, waaraan wij ons bij voorkeur wijden, zoo te spreken, dat allen ons volgen kunnen zonder inspanning, en, na ons gehoord te hebben, duidelijker inzien, hoe na onze wetenschap aan de hunne verwant is. Wilt mij daarbij de aandacht schenken, die ik van uw belangstelling in het onderwerp en van uw welwillendheid jegens den spreker mag verwachten.

Waartoe dient de geschiedenis? Welk nut heeft zij voor de maatschappij? In welk opzicht staat de man, die haar kent, boven hem, die ze niet kent? Netelige vraag, inderdaad! En dat zij in ernst kan worden opgeworpen en vaak opgeworpen is, schijnt reeds tegen dit vak van wetenschap te getuigen. Want bij wien zal het opkomen naar het nut te vragen van zooveel andere wetenschappen, van de wis- en natuurkunde, de geneeskunde, de rechten, de letteren, om van de godgeleerdheid niet eens te spreken? Slechts de bespiegelende en de geschiedkundige vakken loopen gevaar door de onbescheiden vraag: cui bono? in het nauw gebracht te worden. Maar in de engte te worden gedreven is nog niet de neerlaag te ondergaan; integendeel, het kan leiden tot een eervol krachtsbetoon, indien het gelukt den belager op

zijn beurt tot wijken te noodzaken en ten slotte te ontwapenen. Is de geschiedenis daartoe al dan niet in staat? Is zij er in geslaagd de beleedigende vraag volkomen op te lossen en den spottenden vrager den mond te snoeren? Ik wil u zelf laten oordeelen en u daartoe de antwoorden voorleggen, die op de vraag door geschiedkundigen van naam zijn gegeven.

Allereerst roep ik dan den meest bekenden en gevierden der geschiedschrijvers van onzen tijd voor u op: Macaulay [1]). Met zijn gewone schranderheid en op de geestige wijs, die hem eigen was, heeft hij in een zijner *Essays* [2]) de vraag naar het nut der geschiedenis besproken. Aanleiding daartoe gaf hem de knorrige uitval van Dr. Samuel Johnson, dien verklaarden vijand van alle historie, nieuwe zoowel als oude: dat hij hartelijk wenschte nooit meer in zijn leven van de Punische oorlogen te hooren. „Wat heeft ook iemand er aan," vraagt zich Macaulay af, „de toedracht van die oorlogen te kennen? in welk opzicht is hij door die kennis wijzer geworden?" en na rijpen rade komt hij tot de erkentenis, dat men er op zichzelf genomen niets aan heeft. Het feit dat Hannibal over de Alpen is getrokken, schijnt hem juist even wetenswaardig, maar ook niet waardiger, als het andere feit, dat zekere Smith alle ochtenden van buiten, waar hij woont, naar de City komt rijden waar hij zijn kantoor heeft. Voor het leven hebben wij, naar zijn oordeel, even veel aan de kennis van het een als aan de kennis van het ander. „Maar", gaat hij voort, „het is ook niet om de kennis van enkele feiten te doen. Het is met de geschiedenis als met het reizen. Het bezoeken van vreemde landen levert ook geen dadelijk nut op. Onze nieuwsgierigheid wordt er bij geprikkeld en voldaan, als bij het lezen van een geschiedkundig boek; maar voor het leven hebben wij aan het zien van de straten eener vreemde stad en van de bergen en wouden van een vreemd landschap al zeer weinig. Zullen wij daarom het reizen zelf als nutteloos ontraden? Natuurlijk niet. Het gadeslaan van maatschappelijke toestanden, die in velerlei opzicht van de onze verschillen, brengt ons tot vergelijking van het een met het ander, tot nadenken over de oorzaken der opgemerkte verscheidenheid, tot beoordeeling van wat beter en wat minder goed is. Onze blik, onze levensbeschouwing verruimt zich. Wij zien, dat hetgeen onder ons bestaat niet het

1) Vgl. Rousseau over de geschiedenis in: Julie (Oeuvres compl. ed. 1823, I, p. 71/72).
2) Crit. and hist. Essays, vol. I, p. 398.

eenig mogelijke, zelfs niet altijd het meest verkieselijke is, en dat wij onverstandig zouden handelen met alles af te meten naar den maatstaf van onze eigene begrippen en zeden. Wij leggen dus vooroordeelen af en worden door ervaring en nadenken wijzer. Ziedaar het nut van het reizen, en ziedaar tevens het nut van het beoefenen der geschiedenis. Gelijk wij ons al reizende in de ruimte verplaatsen, zoo verplaatsen wij ons door het beoefenen der geschiedenis in den tijd. De geschiedenis toont ons toestanden en begrippen en zeden, die van onze hedendaagsche begrippen en gewoonten nog veel meer verschillen, dan die der vreemde landen, welke wij op onze reizen leerden kennen. Zij geeft derhalve nog oneindig meer aanleiding tot opmerken, vergelijken en oordeelen, bijgevolg rijker ondervinding en veelzijdiger ontwikkeling van verstand en gemoed, dan de verste en langdurigste reis. De man die geen geschiedenis kent staat daarom beneden hem die ze beoefend heeft, zooals de man van geringe ervaring beneden hem die veel bijgewoond en veel ondervonden heeft."

Ziedaar ongeveer wat Macaulay ten gunste der historie aanvoert. Zijn pleitrede is behendig en tot op zekere hoogte overtuigend; maar of gij hem met dat al zijn zaak gewonnen zult geven, betwijfel ik toch. Is het wel zoo zeker, dat de reizigers van hun rondtrekken meestal het nut meebrengen, dat Macaulay hun zoo gul toewijst? Zijn zij, die veel vreemde steden en landen bezocht hebben, doorgaans wijzer dan anderen, die thuis zijn gebleven? En zij die veel geschiedverhalen hebben gelezen, betoonen zij zich na de lezing meestal niet slechts kundiger maar ook wijzer? Ik wenschte dat ik die vragen zonder aarzelen toestemmend kon beantwoorden en op dien grond al vast tot het beoefenen mijner lievelingsstudie aansporen. Maar misschien is het raadzamer dit vooreerst nog niet, althans niet op dien grond te doen. Ik vrees dat de groote meerderheid der terugkeerende reizigers meer genoten dan geleerd zal hebben, en dat het den meesten lezers van Macaulay's *History* en soortgelijke boeken eveneens zal gaan. Macaulay zelf moet dit hebben gevoeld. Wanneer wij de uittreksels uit zijn dagboek en uit zijn briefwisseling oplettend nagaan, vinden wij hem altijd bezig met het genot, dat zijn boek aan duizenden en duizenden verschaft, en nooit met het nut, dat het sticht [1]). Hij beschouwt blijkbaar zijn boek als literarisch kunst-

1) „To me a book, which is not amusing, wants the highest of all recommendations"

stuk, en hij vleit zich dat het, als zoodanig en onafhankelijk van zijn wetenschappelijke waarde, zal blijven leven. Den vorm tracht hij dan ook aanhoudend te verbeteren; maar ten koste van den vorm verandert hij niet aan den inhoud, wat ook de kritiek daarop mag aanmerken. Als proeve herinner ik aan zijn oordeel over William Penn. Dat dit onbillijk was en gedeeltelijk op verkeerd uitgelegde bescheiden berustte, werd overtuigend aangetoond; maar hij erkende zijn dwaling niet, waarvan hij ook niet terug had kunnen komen, zonder zich tot diep ingrijpende verandering in zijn kunstwerk verplicht te zien [1]).

Van zijn beschouwing en handelwijs verschillen die der meest beroemde Fransche geschiedkundigen niet wezenlijk. Ook zij stellen l'histoire politique et militaire, la grande histoire, bovenaan. Een der uitstekendste kunstrechters van onzen tijd, De Sacy, heeft het bij zekere gelegenheid openlijk uitgesproken [2]), dat het veldwinnen der kritiek op het gebied der geschiedenis hem van harte leed deed. „Ik houd niet", zeide hij, „van de historische verhandeling, die het wezenlijke versmoort onder het overbodige. Aan groote critici is tegenwoordig geen gebrek, maar waar zijn onze groote geschiedschrijvers?" En hij beroept zich op het voorbeeld der klassieke oudheid, op een Livius, die zich niet verdiept in schoolsche onderzoekingen naar den oorsprong en de vroegste lotgevallen van het Romeinsche volk, maar de verhalen neemt gelijk hij ze vindt en navertelt met al de fabelen er bij, die in den mond van het volk leefden, wel wetende dat de waarheid die vergeten is, ook niet verdiende onthouden te worden. „L'histoire n'est pas un problème, c'est une leçon" [3]). In die spreuk vat hij zijn gansche betoog samen. Het komt mij daarom vooral opmerkelijk voor, omdat het onbewimpeld de theorie ontvouwt, die wij in de beroemdste Fransche geschiedboeken van

(Trevelyan, Life and letters of lord Macaulay, t. IV, p. 38, cf. 41). „I shall not be satisfied, unless I produce something, which shall for a few days supersede the last fashionable novel on the tables of young ladies" (t. III, p. 123, 124).

1) Oordeel van chief-justice Lord Coleridge (bij gelegenheid dat hij over Francis Junius spreekt): „Lord Macaulay was a most brilliant rhetorician, whose essays fairly carry you away while you are reading them; but any one who has read Mr. Spedding's elaborate examination of his article on Lord Bacon, Sir James Stephen's commentaries on his account of Impey, and Mr. Forster's vindication of Penn, would not, I should think, place much reliance upon any historical judgment or conclusion of his, drawn from documents which one has not seen oneself." (Athenaeum, 1892, II, p. 64).

2) Variétés litter., v. II, p. 222 suiv.

3) P. 223.

onzen tijd in praktijk zien gebracht. Of wat is *l'Histoire du Consulat et de l'Empire* anders dan de grande histoire, die Sacy verlangde? Het is een literarisch meesterstuk, ongetwijfeld, — naar mijn gevoelen zelfs op één rang te plaatsen met Macaulay's *History* [1]), — maar waarin de juiste toedracht der gebeurtenissen ondergeschikt blijft aan het doel dat de schrijver beoogt: het schilderen van Frankrijk's glorietijd op zulke wijs dat het nationaal gevoel er door bevredigd wordt [2]). Is de waarheid te grof of te hoekig, zou zij de natie aanstoot geven, dan wordt zij bijgeslepen en verfijnd naar den eisch der kunst en naar den eisch van den nationalen geest. Een enkel voorbeeld. Van de vermaarde samenkomst van Metternich met Napoleon te Dresden, den 28sten Juni 1813 [3]), waarbij geen derde tegenwoordig was, had Thiers het omstandige verhaal van den Oostenrijkschen minister zelf voor zich. Hij gebruikt het, maar op zijn manier. „Ayant obtenu ce récit (zegt hij [4])), qui m'a paru trop sévère pour Napoléon, mais généralement exact, j'en ai conservé tout ce qui m'a semblé incontestable." Er was in het verhaal niets dat in twijfel getrokken kon worden, tenzij men de goede trouw van hem, die het onmiddellijk na de samenkomst had opgeteekend, verdacht hield. De verdenking kon niet bestaan en bestond ook niet bij Thiers; maar hij noemt eenvoudig „contestable" wat hem voorkomt te schel van kleur te zijn voor het tafereel dat hij schildert [5]). Dit ééne voorbeeld kenteekent het gansche boek en het gansche genre meteen. De eischen der kunst en van den smaak gaan boven den eisch der waarheid. Liever een onnauwkeurigheid dan een mis-

1) Macaulay oordeelt anders: Life, t. IV, p. 33, 88.

2) Vgl. Voltaire, bij Sainte Beuve, Lundis, v. III, p. 211, 212; daarentegen Saint-Simon, ibid., p. 215.

3) Zoo Thiers; volgens Metternich den 26en.

4) Hist. du consulat et de l'empire, v. XVI, p. 63.

5) Nu in 1880 het verhaal van Metternich zelf het licht heeft gezien, is het mij gebleken, dat Thiers er minder aan veranderd en minder in verzacht heeft, dan ik uit zijn zeggen had opgemaakt. Niettemin blijft het oordeel, door mij uitgesproken, waarvan dit voorbeeld niet als bewijs, slechts als een proeve dienst deed, onverzwakt bestaan (zie: Aus Metternich's nachgelassenen Papieren, Bd. 1, S. 150). Vgl. echter ook de Souvenirs du feu Duc de Broglie, v. I, p. 229: „Cette narration tempère, sous plus d'un rapport, ce que le bruit public prêtait, dans cette entrevue, de violence et d'emportement, à l'interlocuteur couronné. Il faut en croire sans doute à M. de Metternich; mais je dois dire que le jour même, le lendemain et les jours suivants, le bruit, auquel je fais allusion, était fort accrédité chez les personnages les mieux informés et qui tenaient de plus près à l'empereur, et qu'en particulier ce môt dangereux: Combien l'Angleterre vous a-t-elle donné? n'était revoqué en doute par personne".

lukte schildering [1]). Liever een onderwerp of geheel verzwegen, of slechts oppervlakkig aangeroerd, dan het werk misvormd door een vervelende uitweiding. Zeker, indien het mogelijk is juist en volledig te zijn en niettemin voortdurend te boeien en te behagen, des te beter; maar als er gekozen moet worden, gaat het schoone boven het ware. Bij schrijvers van den eersten rang sticht die voorkeur nog zoo veel kwaad niet, zij verstaan de kunst om doorgaans onderhoudend en waar tevens te zijn. Maar hoe dieper men daalt, hoe grooter het gevaar wordt. Ik wil niet verder afdalen dan tot Motley. Hoe vaak offert deze de juiste toedracht aan de behoeften van zijn stijl op! Hoe vaak overdrijft hij, en zoekt hij door het verdonkeren van de eene en het scherp verlichten van de andere partij een effect te weeg te brengen naar den smaak van het groote publiek! Die fout neemt toe, naarmate hij ouder en in de kunst zwakker wordt. Zijn latere boeken, in alle opzichten minder dan zijn eersteling, steken daartegen ook in dit opzicht ongunstig af.

Ook onder ons bestaat, of bestond althans voor weinig jaren, een soortgelijke neiging om de historische waarheid aan zekere voorwaarden te binden. Een soortgelijke, niet dezelfde. Bij ons waren het niet de kunst en de goede smaak, die de naakte waarheid niet vertoond wilden hebben; het was de overlevering, de geijkte voorstelling van een roemrijk verleden, die tegen het ontdekken der niet altijd welgevallige waarheid opkwam. Toen dertig jaren geleden Groen van Prinsterer, door koning Willem I gemachtigd, uit het archief van het huis van Oranje-Nassau al wat tot opheldering der geschiedenis van de 16de eeuw kon dienen, zonder omzien, zonder bijoogmerken, aan het licht bracht, om het even of het ten voordeel of ten nadeel strekte van vriend of van vijand, ging er een kreet van angst en ergernis op uit de gelederen der oude garde van onze officiëele geschiedenis [2]), die niet kon dulden dat een man als Hendrik van Brederode b. v., een der hoofden van het Compromis, zich zelf in zijn brieven als een los-

1) Sainte-Beuve, Lundis, v. III, p. 218 spreekt van „cette école française discrète, imitatrice, esclave de la ville ou de la Cour, et qui avant de lâcher une expression, s'informe si c'est convenable et usité". — Het „incontestable" van Thiers valt samen met het „convenable" van die Fransche school.

2) Voltaire is van dezelfde gezindheid. Hij schrijft van de dépêches van Chamillard, die hij ten gebruike had gehad van den maréchal de Noailles: „J'ai eu la discrétion de n'en faire aucun usage, plus occupé de ce qui peut être glorieux et utile à ma nation que de dire des vérités désagréables" (Sainte-Beuve, Lundis, v. III, p. 211, 212).

bol en wildzang ten toon kwam stellen, en zoo doende de achting verbeurde, die brave lieden hem tot nog toe, zonder hem goed te kennen, hadden toegedragen. Het was Maurits Cornelis van Hall, die het voor de overlevering tegen de onbescheidenheid opnam. Een merkwaardige reeks van woorden en antwoorden en wederwoorden werd tusschen hem en Groen van Prinsterer gewisseld, waarin hij echter te kort schoot en zijn stelling: dat de geschiedenis wel recht heeft op waarheid en niets dan waarheid, maar niet op de geheele waarheid, onmogelijk kon volhouden. De uitgaaf der *Archives* werd dan ook voortgezet, gelijk zij was aangevangen, zonder uitmonstering van hetgeen minder oorbaar scheen, — gelukkiger in dit opzicht dan de uitgaaf der *Correspondance de Napoléon I*, die, zooals gij u herinnert, na het verschijnen der eerste deelen, waarin het voorhandene vrij volledig gegeven was, op hoog bevel voor het vervolg werd beperkt tot hetgeen Thiers het „incontestable" zou hebben genoemd [1]).

Wij verheugen ons van ganscher harte, dat bij ons de waarheid het gewonnen heeft van de voorzichtigheid. Maar is onze vreugde wel gerechtvaardigd, indien het nut en het doel der geschiedenis gelegen is, waar Macaulay en zijn Fransche geestverwanten het stellen? Waartoe die niets ontziende waarheidsliefde, indien het om lessen en voorbeelden voor het volk, om aankweeking van nationalen geest, om leerrijke vergelijking van scherp afstekende toestanden te doen is? Zal daartoe de zuivere, de naakte waarheid beter, zal zij er wel zoo goed toe dienen als de met zorg en kunst ingekleede en hier en daar wat opgetooide waarheid? Als wij in het geschiedverhaal het ware bovenal vorderen, moeten wij de geschiedenis dan ook niet om andere redenen liefhebben en beoefenen, dan die door De Sacy en Macaulay worden aangewezen?

Er is een aanzienlijke school, die deze vraag uit volle overtuiging toestemmend beantwoordt, de school van den positivist Auguste Comte, in Frankrijk door Littré, in Engeland door Stuart Mill roemrijk vertegenwoordigd. Naar haar oordeel behoort de geschiedenis zich niet op het gebied der kunst, maar op dat der wetenschap te bewegen, zich niet te wenden tot de verbeelding en het gemoed der menigte, maar tot het verstand der wetenschappelijk gevormden. Wat tot nog toe al te zeer voor de hoofdzaak werd aangezien: oorlogen en veldslagen, vorsten en hove-

1) Vgl. Engl. histor. review, 1898, N°. 51, p. 473 sq.

lingen, beraadslagingen van ministers, intrigues van diplomaten, moet worden verbannen naar den achtergrond, of liever nog uit het gezicht verwijderd, om plaats te maken voor hetgeen doorgaans niet werd opgemerkt: de gestadige vermeerdering van kennis en haar invloed op de maatschappij. Doch veel meer nog dan de stof, die behandeld wordt, moet de wijs, waarop zij wordt behandeld, zich veranderen. Van beschrijvend moet zij verklarend worden. Zoolang zij een kunst was, kon de geschiedenis volstaan met te schilderen wat geschied is. Maar tot den rang van wetenschap verheven, moet zij de wetten opsporen, waarom hetgeen geschied is, zoo en niet anders moest geschieden. Zij moet voor de verschijnselen van het maatschappelijk leven pogen te doen, wat de physica voor de natuurverschijnselen zoo gelukkig doet: zij moet zich tot de drieledige taak bekwamen, die Comte aan elke wetenschap oplegt: voir, savoir, prévoir.

Het is Thomas Buckle, de leerling, die het voorschrift der meesters het eerst in toepassing heeft gebracht, in zijn welbekende *History of Civilisation:* een boek waarvan ik niet dan met hoogachting wensch te spreken, want het is de vrucht van een ijverig onderzoek gepaard aan ernstig nadenken. Maar bewijst het door zijn voorbeeld de uitvoerbaarheid van de theorie der meesters? Naar mijn bescheiden oordeel geenszins. Ik geloof veeleer, dat het een afschrikkend voorbeeld moet heeten, waaruit ten duidelijkste blijkt dat, langs den ingeslagen weg althans, het doel nooit zal worden bereikt. Buckle volgt de logische methode, die in de natuurstudie tot zulke grootsche uitkomsten leidt: uit enkele gevallen tracht hij bij inductie een wet op te sporen, die hij dan op alle andere bij deductie toepast. Maar het is een spelen met woorden, als men deze eernamen der logica toekent aan hetgeen waarmee hij zich moet behelpen. Zijn inductie omvat eenige weinige gevallen, en de wet, waartoe hij op dien lossen grond besluit, moet dus het kenmerk der ontdekte natuurwetten, de toepasselijkheid op alle gelijke gevallen, missen. Wat hij wet gelieft te noemen, is niet meer dan een opmerking van algemeenen aard, die wij dikwerf bewaarheid zien, maar volstrekt niet altijd, en waaruit wij hoogstens met meer of minder waarschijnlijkheid, maar nooit met zekerheid, kunnen voortredeneeren. Een voorbeeld zal mijn meening duidelijk maken. Een der gewichtigste wetten, die Buckle zich vleit gevonden te hebben, houdt in: dat het gezag van kerk en staat op nog weinig ontwikkelde maatschappijen gunstig werkt en er den vooruitgang

bevordert, maar daarentegen schadelijk gaat werken en den vooruitgang stremt, als de beschaving eens aanmerkelijk gevorderd is. Die wet heet bij inductie in de geschiedenis van Spanje en andere Romaansche volken ontdekt. Verrast zij u bijzonder door haar nieuwheid? Ik meende ze reeds te kennen, eer Buckle ze mij bewees, maar ik zou haar voorloopig nog niet onder de wetten gerangschikt hebben. Doch nu volgt de deductie: de toepassing der wet op Schotland, dat is te zeggen de gedeeltelijke toepassing, want in Schotland heerscht wel het gezag der kerk even streng misschien als in Spanje, maar heeft de staat daarentegen bijzonder weinig in te brengen. Ik wil gaarne de eerste zijn om het vele goede en ware te erkennen, dat in die beschouwing der Schotsche zoowel als der Spaansche geschiedenis voorkomt; maar een inductie tot een wet en een deductie uit een wet kan ik er met den besten wil niet in zien. De zoogenaamde inductie is blijkbaar aangelegd om tot de wet te geraken, wier bestaan reeds voor den aanvang van het onderzoek bij den schrijver vaststond, en de deductie is een vermomd betoog van haar juistheid. In de natuurstudie zoowel als in de logica verstaat men onder deze zelfde termen, geloof ik, iets anders.

Moeten wij dan uit de mislukte proeve van Buckle besluiten, dat wat zijn meesters bedoelen, onbereikbaar is, en dat een wetenschap der historie, in den zin dien zij aan het woord hechten, tot de onmogelijkheden behoort? Ik zou die vraag, die mij te veel omvattend schijnt om op staanden voet beantwoord te worden, willen splitsen in drieën. Bestaat er in de menschelijke maatschappij een vaste regelmaat, die zich tot wetten laat herleiden? Is het denkbaar dat de mensch ooit die wetten ontdekken zal? Zijn er reeds enkele gevonden? Op de laatste dier drie vragen antwoord ik zonder aarzelen ontkennend. Neen, geen enkele zoodanige wet is ons nog bekend. Wat men er voor uitgeeft, verdient den naam niet. Zelfs de beroemde wet van Comte, volgens welke de menschheid in het eerste tijdperk van haar ontwikkeling de natuurverschijnselen toeschrijft aan de werking van goden, die zij zich denkt als aan zich zelf gelijk; in het tweede tijdperk aan abstracte krachten, de schepsels van haar eigen verbeelding; in het derde tijdperk eindelijk, dat wij beleven, aan de eigenschappen der dingen zelf volgens vaste regelmaat, — die zoogenaamde wet staat bij mij niet hooger aangeschreven dan als gelukkige en schrandere opmerking, waar veel waars in steekt. Even stellig durf ik de eerste vraag beantwoorden, maar deze toestemmend.

Ja, op het gebied van den menschelijken geest en van de maatschappij heerschen, zoowel als in de stoffelijke natuur, orde en regel, geen toeval, geen willekeur. Indien wij met den aard van eenig mensch volkomen bekend waren, en even volkomen met al de invloeden, elk in zijn juiste kracht, die op hem werken, wij zouden zijn handeling met evenveel zekerheid voorzien als wij een natuurverschijnsel voorzien, welks oorzaken wij volkomen kennen. Daarover kan in onzen tijd geen twijfel bestaan. En wat waar is van een enkel mensch, is ook waar van een vereeniging van menschen, van de maatschappij. Het bestaan van wetten op dit gebied mag dus niet worden ontkend. Maar nu rest ons nog de vraag, waar het op aankomt: al bestaan de wetten, vallen zij binnen het bereik van ons kenvermogen? Zullen wij ze ooit ontdekken en toepassen kunnen, als de wetten der natuur? Op die vraag heb ik geen stellig antwoord gereed. Ik voor mij twijfel; de verschijnselen, waaruit zij afgeleid moeten worden, zijn zoo eindeloos saamgesteld, en verschillen uit dien hoofde zoo zeer van elkander, dat ze te ontwarren en te ontleden zoo goed als onmogelijk schijnt. En toch, ik zou de mogelijkheid niet durven ontkennen. Er is een tijd geweest, dat het pogen om de wetten der natuur te ontsluieren even roekeloos en verwaten scheen. En thans: hoeveel is reeds gevonden, hoe duizendvoudig zijn de middelen om op te sporen versterkt, hoeveel zal daarmee nog gevonden kunnen worden! Waarom zullen wij dan wanhopen ten opzichte der verschijnselen van het maatschappelijk leven? Laten wij althans anderen, die moediger zijn dan wij, niet ontmoedigen, niet afschrikken door voorbarigen spot. Spiegelen wij ons in dezen aan het voorbeeld der Atheensche comici, die zich over de natuurphilosophen van hun tijd even zoo vroolijk maakten als wij soms genegen zijn het ons over onze hedendaagsche historiewijsgeeren te doen. Leerzaam zijn in dit opzicht vooral de *Nephelai* van Aristophanes. Dikwerf denk ik aan die comedie, als ik van nieuwe vorderingen in de physica hoor spreken. Hoe vermakelijk spot de dichter in dit stuk met mannen als Chairephon en Socrates, die al heel wat gevorderd meenen te zijn, als zij hebben bewezen dat het niet Zeus is die regent, maar de wolken, en dat het niet Zeus is die de wolken drijft, maar de wind; en die zich bezighouden met het meten van den sprong eener vloo, en het herleiden van dien afstand in voeten van hetzelfde insekt. Wij kunnen ons het gejuich voorstellen, waarmee het geestige en spotzieke volk die persifflage ontving. Wat immers is belachelijker

dan waanwijsheid? Met dat al zijn het zulke waanwijzen geweest, die den weg hebben gebaand voor de wijzen die gevolgd zijn. Met waarnemen en onderscheiden, met meten en wegen is men na 2000 jaren gekomen waar men thans is. Over nog 2000 jaren, wie weet tot welke uitkomsten, die ons thans ongeloofelijk schijnen, het voortgezet onderzoek van duizenden dan kan hebben geleid? Maar intusschen is het vooruitloopen op die verre toekomst; het nu reeds grijpen naar hetgeen nog buiten ons bereik ligt, op zijn minst genomen ijdel en nutteloos. Zoo ooit de ingewikkelde raadselen van het maatschappelijk leven ontward en opgelost zullen worden, het zal zijn als eerst de minder samengestelde, die den enkelen mensch betreffen, verklaard zullen wezen. Hoezeer verkeeren wij omtrent deze nog in het duister! Wij zijn ons zoo weinig bewust, door welke drijfveeren onze eigen handelingen worden bestuurd, dat wij wanen uit vrijen wil, naar willekeur, te handelen en ons niet anders kunnen voorstellen, al heeft het verstand ons van het tegendeel overtuigd. Van psychologie en ethiek, wat bestaat er buiten de namen? En zoo met enkel klanken toegerust, waagt men zich aan het erkennen van wetten, die de zoo duizendvoudig samengestelde verschijnselen der maatschappij beheerschen! Het schijnt, mij althans, een onbezonnen werk.

Dus voor als nog begeven wij ons niet in de school van Buckle. Zullen wij dan tot De Sacy terugkeeren en met hem onze toevlucht nemen tot de „grande histoire"? Ook daartoe kan ik niet raden, als ik let op de teekenen des tijds, die in een andere richting wijzen.

Wij hoorden er De Sacy reeds over klagen: de historische kritiek en monographie nemen meer en meer de overhand, en belemmeren met haar tegenspraak en haar twijfel de groote historie in haar vrije bewegingen. Hoe waar dit is, weten zij die zich met die studiën bezighouden, en blijkt reeds bij een vluchtig inzien der driemaandelijksche lijsten van nieuw uitgekomen boeken. Men bemerkt daarop terstond, dat de historische verhandelingen, die op geen kunstwaarde aanspraak maken, buiten verhouding talrijk zijn. Uit boekerijen en archieven worden allerlei nog onuitgegeven bescheiden aan het licht gebracht. Over de echtheid en onechtheid van oorkonden, over de betrekkelijke geloofwaardigheid van kronieken en geschiedboeken wordt breedvoerig gehandeld. De juiste toedracht van allerlei gebeurtenissen, en daaronder schijnbaar onbelangrijke, wordt zorgvuldig nagevorscht, het leven

van soms weinig beteekenende mannen in alle bijzonderheden beschreven. De overvloed van diergelijke uitgaven getuigt van levendige belangstelling, en onderstelt een talrijk publiek van medearbeiders en lezers, dien het niet zoo zeer om den vorm als om den inhoud, om de juiste kennis der waarheid te doen is.

Die zucht naar juiste kennis van het verledene behoort tot het karakter van onzen tijd; ik durf zeggen: zij kenmerkt onzen tijd, en onderscheidt hem van alle vroegere, inzonderheid van de eeuw die aan de onze is voorafgegaan.

De groote revolutie, die aan het einde dier eeuw eerst Frankrijk, en vervolgens naar het voorbeeld van Frankrijk geheel Europa heeft herschapen, was uit haar aard van geleidelijke hervorming afkeerig. De tijd om te hervormen was ongebruikt voorbijgegaan. Het oude regeeringsstelsel had de natuurlijke ontwikkeling belet en de noodzakelijk geworden veranderingen tegengehouden, en zoodoende tusschen de begrippen en begeerten aan de eene zijde, en de toestanden en wetten aan de andere, een klove doen ontstaan die elke toenadering verhinderde. De philosophen waren overtuigd, dat alle vooruitgang op den weg, waarop de maatschappij zoo lang tot stilstand gedoemd was geweest, onmogelijk en ook niet wenschelijk was; dat de menschheid langs nieuwe nog ongebaande paden haar bestemming moest najagen. Met het verledene wilden zij voor goed gebroken hebben. Al het oude moest vervangen worden door nieuw. Natuurlijk boezemde aan die vijanden van het bestaande de geschiedenis van het verledene geen belang in. Naar de lessen der rede en der wijsbegeerte, niet naar de lessen en waarschuwingen der historie zouden zij staat en maatschappij opnieuw inrichten. De herinnering zelfs aan hetgeen geweest was, moest hoe eer hoe liever worden uitgewischt. Toen die revolutionairen aan het werk togen, voerden zij zoowel tegen de wetenschap der ervaring als tegen de overblijfselen van het verledene strijd. Hoeveel oorkonden en gedenkstukken, die naar hun oordeel slechts aan de ontvluchte slavernij en aan de afgeworpen overheersching herinnerden, hebben zij moedwillig vernietigd! Gelukkig ook voor de vrienden der historie, dat hun schrikbewind niet langer geduurd heeft!

Onze tijd staat in denkwijs lijnrecht tegenover dien geest van omwenteling. Niet dat wij vele der begrippen, die door de revolutie het eerst erkend en gehuldigd zijn, niet voortdurend zouden toepassen. Wat gebleken is proefhoudend en goed te wezen houden wij in waarde. Maar met de neiging tot plotselinge en

algeheele verandering en tot verzaking van hetgeen mettertijd is geworden zijn wij niet meer behept. Geleerd door het voorbeeld en de teleurstelling onzer vaderen, achten wij de ondervinding van het voorgeslacht hooger dan zij. Maar vooral hebben wij uit de ernstige en meer algemeene beoefening der wetenschap in haar ganschen omvang de overtuiging opgedaan, dat zoowel in het leven der menschheid als in de natuur alles samenhangt en een aaneengeschakeld geheel vormt; dat niets onveranderlijk en duurzaam is, dat alles zich onophoudelijk vervormt, niet willekeurig, maar, tenzij het gestoord wordt, naar den aard van zijn wezen. Daaruit volgt dat het zijn slechts een moment is van het worden; dat de dingen die zijn eerst worden gekend als men de oorzaken kent, waaruit zij zijn voortgevloeid, en dat de kennis dier oorzaken het voortgezet onderzoek naar hetgeen haar op haar beurt veroorzaakt had even dringend vereischt [1]). Omdat alles samenhangt kan niets, op zich zelf beschouwd, volledig worden gekend. Ziedaar het beginsel der hedendaagsche wetenschap, dat meer en meer ook het richtsnoer wordt voor het leven.

Geen wetenschap, of zij wordt in onzen tijd overeenkomstig dezen regel beoefend [2]). Voor hoe weinige jaren ging men nog van het denkbeeld uit, dat het scheppingswerk was afgeloopen, en dat de Schepper nu slechts te onderhouden had! Maar het onderzoek heeft tot de overtuiging geleid, dat het onderhouden een voortdurend scheppen is, dat de natuur zich nog steeds ontwikkelt en wordt; dat niets wat bestaat, stof noch kracht, vergaat, maar dat daarentegen ook geen enkele vorm van bestaan duurzaam is, dat alles onophoudelijk in andere vormen overgaat. Zoo is de natuurkunde niet langer de kennis der voleindigde natuur, maar de wetenschap der steeds wordende natuur. De ontwikkelingstheorie, die naar Darwin genoemd wordt, heeft die waarheid in een vasten, voor allen verstaanbaren vorm uitgedrukt, maar, als ik wel gezien heb, geenszins het eerst in de wetenschap ingevoerd; en de tegenstand, dien zij bij vele natuurkundigen ontmoet, betreft, naar ik meen, meer de grenzen waarbinnen zij tot verklaring der verschijnselen mag worden aangewend, dan haar juistheid in het algemeen. De groote opgang daarentegen, dien het Darwinisme buiten den kring der natuurkundigen, bij beoefenaars der meest

1) Vgl. Bilderdijk, Gesch. d. Vaderlands, dl. I, blz. 3.

2) „Things were explained on the hypothesis of manufacture, rather than on that of growth" (H. Spencer, Essays, t. I, p. 384: The social organism).

verschillende vakken van wetenschap maakt, strekt opnieuw ten bewijze van hetgeen ik omtrent de neiging der wetenschap in onze eeuw deed opmerken.

Die geest openbaart zich even krachtig in vakken, nader aan de geschiedenis verwant. Ik wijs u in de eerste plaats op de taalkunde. Naast de oude philologie, die zich met éen taal op zich zelve bezighoudt, en geen ander doel beoogt dan hetgeen in die taal gezegd wordt of geschreven is volkomen te verstaan, naast die philologie is een nieuwe wetenschap opgekomen, die zich de vergelijkende taalkunde noemt, maar eigenaardiger de historische zou heeten, want zij beschouwt en beoefent de taal als een organisme, welks ontwikkeling zij nagaat in de lengte der verloopen eeuwen en in de breedte van al haar dialecten. Zij kon zich eerst vestigen na de kennismaking met de taal van het oude Indië, waardoor de maagschap van alle talen van den Arischen stam aan het licht kwam. Haar grondvesters rusten nog nauwelijks in het graf, en toch hoe ijverig wordt reeds door talrijke geleerden, ook onder ons, aan haar opbouw gearbeid!

Dezelfde uitbreiding heeft te zelfder tijd de rechtswetenschap ondergaan. Ook op haar gebied heeft zich naast de oude school, die zich voornamelijk tot het bestaande recht bepaalt, een nieuwe gevormd, die vooral den grond van het recht opspoort en weten wil waarom recht is wat thans als recht geldt. Met dat doel vervolgt zij de bepaling of het begrip, zoo mogelijk, tot in den maatschappelijken toestand waarin het ontstaan is, om dan daarnaar te beoordeelen of het bij het voortduren van dien toestand nog altijd reden van bestaan heeft, dan wel wegens de veranderde omstandigheden verouderd en bij gevolg voor onze maatschappij onredelijk geworden is. Hoe leerrijk zijn in dit opzicht de onderzoekingen van Endemann, die van menige nog altijd geldige bepaling heeft aangewezen, dat zij wortelt in het wanbegrip van den woeker, gelijk dat in de middeneeuwen door de kerk gepredikt werd! Aan dezelfde richting dankt de studie van het Germaansche recht haar opkomst, en zij verloochent die niet. Nog onlangs hoorden wij het van ditzelfde gestoelte betoogen, hoe zij zich ten doel stelt de ontwikkeling van het recht der Germanen van het eerste kiemen af door alle tijden heen en in alle vertakkingen na te vorschen tot op zijn samenvloeiing met het hedendaagsch-Romeinsche recht. Ook het natuurrecht voegt zich in de nieuwe richting en tracht van bespiegelend historisch te worden. In plaats van, als voorheen, zijn punt van uitgang te zoeken in een natuur-

staat, die nergens was waargenomen en slechts in de verbeelding bestond, en zich te beroepen op een even denkbeeldig maatschappelijk verdrag, tracht het thans langs historischen weg terug te gaan tot de oudste begrippen en instellingen van recht, om dan van daaruit den gang der ontwikkeling te volgen. Het voegt mij niet te beoordeelen, in hoever de resultaten, waartoe de taalkunde en de rechtsgeleerdheid langs dezen weg reeds gekomen zijn, vertrouwen verdienen. Het is mij slechts te doen om aan te toonen, dat sedert een halve eeuw op de meest uiteengelegen vakken van wetenschap dezelfde hypothese van een geleidelijke ontwikkeling der dingen, en dezelfde zucht om haar gangen na te sporen ontstaan zijn.

Met dit aan te toonen heb ik u tevens gezegd, welke, naar mijn opvatting, de taak en de roeping der historie zijn moet. Zij kan geen andere zijn dan de wording der hedendaagsche toestanden en begrippen op staatkundig en maatschappelijk gebied, van de vroegste tijden af aan, te onderzoeken en te beschrijven.

En daarmee is tevens de vraag opgelost, die Macaulay en zijn geestverwanten slechts ten halve hadden beantwoord. Niet maar om ons te vrijwaren tegen eenzijdigheid van beschouwing en denkwijs is de beoefening der geschiedenis aan te bevelen; maar zij is onmisbaar voor een ieder, die den tijd, waarin hij leeft, zijn geest en richting wil kennen, omdat men slechts kent wat men heeft zien worden. Is het voor de aardrijkskunde niet voldoende te weten, in welken toestand zich de oppervlakte der aarde thans bevindt; moet zij ook de opeenvolging der geologische tijdperken, dat is de wording van den tegenwoordigen toestand, navorschen: hoeveel te meer is het dan voor de wetenschap van het maatschappelijk leven behoefte en plicht, te onderzoeken wat aan het tegenwoordige is voorafgegaan en hoe het bestaande is geworden!

Wij kunnen dit doen zonder voorbarig naar de wetten te gissen, die de wording en ontwikkeling beheerschen. Zijn die wetten voor den menschelijken geest naspeurlijk en worden zij mettertijd ontdekt: des te beter. Maar zonder het inzicht in de wetten is het gadeslaan van de toedracht reeds leerzaam genoeg. Hoe vaak moet ook de natuurkundige zich tevreden stellen met te weten, hoe de verschijnselen op elkander volgen, zonder het waarom te begrijpen.

Evenmin volgen wij de school van Buckle na in het minachten en ter zijde schuiven van zooveel, wat in de geschiedenis steeds bovenal de aandacht der menschen heeft getrokken: de

oorlogen, de diplomatie, den invloed van het hof. Want de vorsten en hun gunstelingen, de diplomaten en hun intrigues, de oorlogen en hun gruwelen zijn machtige factoren in het leven der volken, om het even of zij ten kwade of ten goede hebben gewerkt. De tocht van Hannibal over de Alpen, wat Macaulay zeggen mag, is wetenswaardiger dan de dagelijksche gang van Smith naar de City. Want de Punische oorlogen zijn beslissend geweest voor de wereldheerschappij van Rome, en de heerschappij van Rome over het Zuiden van Europa heeft een invloed op de lotgevallen der volken geoefend, die in de gevolgen nog voortduurt.

Van oneindig minder belang voor de hedendaagsche maatschappij zijn een aantal gebeurtenissen die tegenwoordig met de grootste nauwkeurigheid worden nagespoord. Ik zou niet durven ontkennen, dat het onderzoek soms al te diep afdaalt en zich wel eens verliest in beuzelingen. Maar wie zal de grenzen trekken tusschen het wetenswaardige en het nietsbeduidende? Wie onzer, op welk gebied hij werkzaam is, betrapt zich niet bij wijlen op nutteloozen arbeid, althans op arbeid, waarvan het nut niet zoo dadelijk zou zijn aan te wijzen? In den samenhang van het een met het ander, in het licht dat soms onverwachts een nietige bijzaak over de hoofdzaak doet opgaan, ligt de rechtvaardiging van die schijnbaar overbodige navorschingen. En de drijfveer, die er ons onwillekeurig toe brengt, de zucht naar nauwkeurigheid ook in het kleine, de liefde tot de waarheid, om het even of zij ons al dan niet kan dienen, is een eerste vereischte in een ieder, die zich aan welke wetenschap ook toewijdt.

Inzonderheid bij het beoefenen der historische wetenschappen kan deze deugd niet te hoog gewaardeerd, niet te dringend aanbevolen worden. Immers in die vakken van wetenschap is de waarheid niet met de zekerheid der wiskunde te vatten, en slechts bij benadering te bereiken. Zoo is het streven om haar gedurig nader te komen voor haar beoefenaars een eerste plicht.

Er opent zich op die wijs voor het historisch onderzoek een onafzienbaar veld, welks grenzen bovendien gestadig worden uitgezet. Want de geschiedenis, opgevat als wetenschap der wording van het bestaande, beziet het verledene uit het oogpunt van het tegenwoordige, en neemt in haar overzicht alles op wat thans belangstelling wekt. En in hoeveel stellen wij belang, dat de aandacht van vroegere geslachten niet trok! Natuurlijk, want een zaak moet reeds een zekeren graad van ontwikkeling hebben

bereikt, eer haar belang in het oog valt. Bij het ontkiemen, in de onzekerheid van hetgeen er uit groeien zal, ziet men haar allicht over het hoofd. Men gaat eerst in den oorsprong belang stellen, als het voortbrengsel belangrijk geworden is; zooals men van iemand eerst nadat hij zich heeft onderscheiden de afkomst en de lotgevallen zijner jeugd wenscht te kennen. Zulke onderzoekingen naar de wording van zaken, wier belang eerst in onze dagen gebleken is, behooren tot de moeilijkste taak van den geschiedvorscher. Want in de gewone bronnen der geschiedenis zoekt hij te vergeefs naar berichten die hem dienen kunnen, dewijl de tijdgenooten het opkomende verschijnsel of zelfs niet opmerkten, of althans het beschrijven niet waardig keurden. Uit toevallige vermeldingen, naar aanleiding van andere onderwerpen, moet hij de schrale stof verzamelen, waarop hij arbeiden zal. Door oordeelkundige ontleding van al wat in de opgespoorde berichten besloten ligt, door schrandere samenvoeging, en eindelijk door behoedzame gevolgtrekking en gissing, moet hij dat weinige zoover doen strekken als mogelijk is, zonder verdichting in de plaats van waarheid te geven. Aan zulken arbeid wordt tegenwoordig ongeloofelijke moeite besteed en scherpzinnigheid ten koste gelegd; maar wat er dan ook door gewonnen wordt is even verrassend als welkom. Vooral de maatschappelijke toestanden en begrippen der middeneeuwen zijn het onderwerp van zulke studiën, en het laat zich aanzien dat deze ons eens in staat zullen stellen tot het vormen van een zoo juist beeld dier kindsche jaren van het thans volwassen Europa, als bij de onvolledigheid der bouwstof maar eenigszins mogelijk is.

Elk tijdperk kenteekent zich door hetgeen het van de geschiedenis eischt. Wilt gij weten, hoe zich sedert een eeuw onze gezichtseinder verruimd heeft, neemt dan het in zijn soort voortreffelijke werk van Wagenaar, en toetst het aan hetgeen volgens onze begrippen een geschiedwerk, op zoo breede schaal aangelegd, zou moeten omvatten. Ik spreek niet van het eerste gedeelte, dat de middeneeuwen behandelt: uit den aard der zaak, bij het ontbreken van alle voorstudie, moest dat wel hoogst gebrekkig uitvallen. Maar de tijd der Republiek tot op den dood van Willem III, verreweg het best bewerkte gedeelte, hoe eenzijdig en onvolledig wordt ook die beschreven! Het is hoofdzakelijk en nagenoeg uitsluitend de politiek, waarmee de schrijver ons bezighoudt, en daar deze in zijn tijd aan de regenten bleef voorbehouden, zoo treedt het volk in zijn verhaal niet op, tenzij als oproerig gemeen,

welks uitspatting en beteugeling ter nauwernood vermelding verdient [1]). De regenten daarentegen, die boven de beoordeeling en den invloed van het volk verheven zijn, worden in de geschiedenis met hetzelfde ontzag als in het leven bejegend. De sluier, dien zijn over hun ambtsbejag, hun kuiperijen en woelingen wierpen, wordt niet of noode ten halve opgelicht. Naar de drijfveeren, die hun staatkunde bewogen, wordt niet gevorscht, achter de schermen geen blik geslagen, zoodat ook de toedracht der gebeurtenissen slechts gebrekkig beschreven wordt. En niettemin is het staatkundige het beste in het geschiedverhaal. Van de beschaving, de volksbelangen, wordt zelden of nooit een enkel woord gerept. Van het opkomen en zich uitbreiden en later weer vervallen van handel en fabrieken, van de bescherming door wetgeving en fiscus eraan verleend, vernemen wij niets. Van de wisselbank van Amsterdam en haar invloed op den Nederlandschen handel geen woord. Pieter de la Court en zijn wereldberoemd boek worden niet genoemd, zoo min als Dirck Graswinckel en meer andere voorloopers van Adam Smith. En wordt er dus op de stoffelijke belangen des lands geen acht geslagen, hoe zou er dan van de geestelijke belangen, van wetenschap en kunst, van onderwijs en letterkunde sprake kunnen zijn? Vondel en Vader Cats zouden niet eens genoemd zijn, als de laatste niet bij geval raadpensionaris van Holland was geweest, en de eerste wegens zijn *Palamedes* niet was vervolgd geworden. Nog erger: de schilderschool der 17de eeuw, die ons buiten 's lands meer roem heeft bezorgd dan al wat verder door ons volk is verricht, wordt nooit vermeld, de naam van Rembrandt niet genoemd. Stelselmatig wordt van elke verandering in de denkwijs van het volk gezwegen. De verhouding van de Kerk tot den Staat maakt het onvermijdelijk nu en dan van de theologische twisten te gewagen, maar alleen voor zoover zij den staat hebben beroerd, worden zij zoo kort mogelijk besproken. Van de heksenprocessen en hoe zij voor het verlicht oordeel van onze rechterlijke collegiën een eeuw vroeger dan ergens elders zijn verdwenen; van den strijd, door Balthasar Bekker tegen het bijgeloof gevoerd en gewonnen; van de wijsbegeerte van Descartes en Spinoza en wat daarover aan de hoogescholen is voorgevallen; van den invloed der Labadisten op het geloof en de zeden des volks; — van dat alles vindt gij in de twintig deelen, die Wagenaar aan onze geschiedenis gewijd

1) Zie dl. XII, blz. 286, 287.

heeft, geen spoor zelfs. Behoef ik nog te zeggen, dat van het leven in de katholieke kerk hier te lande, van den strijd tusschen de pastoors en de monnikorden, bepaaldelijk de Jezuïeten, van de geschillen tusschen de Oud-bisschoppelijke clerezie en het pauselijk hof nooit gewag gemaakt wordt, dan bij die zeldzame gelegenheden als de staat zich de kerkzaken even aantrok?

Het is niet aan het persoonlijk inzicht van Wagenaar te wijten, aan een bekrompenheid, die hem in 't bijzonder eigen zou zijn, dat hij zooveel wetenswaardigs buiten zijn bestek houdt. Het was de denkwijs van zijn tijd en van het publiek, waarvoor hij schreef. Alleen de staat en het staatkundige trok de aandacht en wekte de weetgierigheid; de maatschappij en het volksleven werden nog beneden de waardigheid der historische Muze gerekend. Eerst de Fransche revolutie, die de vroeger bevoorrechte standen noodzaakte de eerste plaats aan den derden stand in te ruimen, en de opkomst der oeconomisch-politische wetenschap, die met deze beweging op het nauwst samenhangt, hebben aan de geschiedenis de taak opgelegd, om, nevens de politiek en wat haar betreft, ook de lotgevallen der maatschappij en den voortgang der volksbeschaving te onderzoeken en te beschrijven. Wat in onzen tijd op den voorgrond staat en als het voornaamste geldt, willen wij nu ook, en zelfs bij voorkeur, in zijn worden en opkomen gadeslaan. De eisch van Buckle en zijn geestverwanten, dat de historie zich niet meer zal inlaten met hofkabalen en diplomaten-intrigues en wat dies meer zij, is slechts een natuurlijke overdrijving van hetgeen onze eeuw inderdaad verlangt.

Wat onze tijd van een geschiedenis voor het volk verlangt, heeft niemand, naar het mij voorkomt, juister ingezien dan de man, dien ik reeds zoo herhaaldelijk noemde, Macaulay. Hij heeft èn aan de politieke èn aan de maatschappelijke gebeurtenissen volle recht gedaan. Al datgene, wat in den tijd, dien hij schildert, voor het merkwaardigste gehouden en in de geschiedboeken opgeteekend werd, maar evenzeer al wat uit het oogpunt van onzen tijd wetenswaardig schijnt, heeft hij in zijn verhaal op het gelukkigst ineengeweven. Een ieder kent het kleurige tafereel: waartoe zou het dienen op zijn veelzijdigheid en volledigheid opmerkzaam te maken? Maar merkt op, hoeveel voorstudie onmisbaar was om over zoo velerlei uiteenloopende onderwerpen met kennis van zaken te handelen. De monographieën, die den auteur ten dienste stonden en wier resultaten hij zich

mocht toeëigenen, zijn ontelbaar. Zonder dien voorarbeid van honderden had hij zijn kunstwerk niet kunnen vervaardigen. Bij ons, voor onze geschiedenis, zou het zelfs aan een man van zijn talent niet mogelijk zijn iets diergelijks te ondernemen. Dat ondervindt een ieder die het waagt, naar zijn plan maar in bescheidener afmetingen, iets dat er naar lijkt te beproeven. Telkens moet hij het beschrijven staken, om een onderzoek in te stellen naar dingen van ondergeschikt belang, maar die toch niet verwaarloosd mogen worden; en dan kost dat onderzoek, dat tot de hoofdzaak weinig bijdraagt, soms weken tijds. Daarom besteden wij voorals-nog onzen tijd en onze vlijt het nuttigst aan het onderzoeken van nog onvoldoend bekende bijzonderheden. Wij mogen ons daarbij troosten met de gedachte, dat wij zoodoende de cartons gereed maken, waaruit de groote schilderij dan later kan worden samengesteld.

Maar ik druk mij niet juist uit, en zou aanleiding geven dat gij mijn gedachte verkeerd opvattet. Wilt niet gelooven, dat ik het doel der historische studiën daarin stel, dat zij de bouwstof opsporen en bewerken, waaruit vervolgens een kunstvaardige hand een grootsch tafereel vervaardigt, dat het volk behaagt en tevens onderricht. Geenszins. Ik zie in die meesterstukken, of, om nog eens het woord van De Sacy te gebruiken, in de „grande histoire" niets anders, dan uitstekend geslaagde proeven om de geschiedenis te populariseeren. En zoo min in de historie als in de natuurkunde kan en mag het onder het volk brengen van de wetenschap het doel der onderzoekingen zijn. De maatschappij heeft er belang bij, dat nuttige kennis worde vergaderd en voorhanden zij, tegen dat zij ze behoeft. Zij heeft er belang bij, dat er een stand van geleerden bestaat, toegerust met de reeds verworven kennis en geoefend in het waarnemen en in het maken van gevolgtrekkingen uit het waargenomene, die steeds voortgaat nieuwe kennis te vergaderen. Ook het verbreiden dier kennis onder hen, wien zij zelden of nooit te pas komt, is wenschelijk, maar niet in gelijke mate, en mag in geen geval voor hoofdzaak gelden. Dit vergeet men ten opzichte der geschiedenis al te zeer. Men ziet de eigenlijke roeping van den geschiedkundige in het schrijven van een sierlijk en boeiend verhaal; met andere woorden men verlangt van den geleerde, dat hij zich een kunstenaar betoone. Hij is tot niets verplicht dan om geleerd te zijn, en zijn geleerdheid aan te wenden waartoe zij kan dienen. Een geestig man heeft eens van Dionysius Halicarnassensis gezegd, dat hij

geschiedenis leerde als een professor, en een niet minder geestig man heeft onlangs die uitspraak goedkeurend herhaald [1]). Zij was niet als lofspraak bedoeld. Als een professor, — dat moet in dit verband beteekenen: onhandig en pedant. En in zekeren zin beaam ik dit oordeel. Voor de „grande histoire", gelijk Dionysius ze dacht te schrijven, is een schoolgeleerde allerminst berekend. Herinnert u de voortreffelijkste geschriften van die soort, gij zult bevinden dat hun auteurs niet uit de school maar uit de wereld waren voortgekomen en, eer zij zich aan het schrijven zetten, op het staats- of op het krijgstooneel hun rol hadden gespeeld. Doch hoe waar dit zij van het historische kunstwerk, het tegendeel is waar van de historische studie. Deze hoort wel degelijk in het studeervertrek en in de gehoorzaal te huis. De man van de wereld mist noodzakelijk de daartoe onmisbare voorbereiding. Want niet ieder, die er lust toe heeft, kan zoo maar waarnemen, onderzoeken en de juiste slotsom trekken. Daartoe behoort, behalve een bijzondere gave, die aangeboren moet zijn, een uitgebreide kennis der reeds verkregen uitkomsten en een vaardigheid, die het gevolg is van langdurige en methodische oefening. Men moet zich op het uitgebreide veld te huis gevoelen en weten waar men behoort te zoeken, om kans te hebben van te vinden wat men van noode heeft. Men moet dat gevondene kunnen beproeven en zijn betrouwbaarheid aan allerlei kenteekenen toetsen. Heeft men zoo al wat te vinden is van heinde en ver bijeengebracht en geschift, dan moet men het onderling vergelijken, het tegenstrijdige, dat er zich vaak in voordoet, uit de verschillende afkomst verklaren, en het meest aannemelijke verkiezen, en zoo ten slotte uit hetgeen men overhoudt het beeld vormen dat op de waarheid het meest gelijkt. Dat alles geschiedt naar een vaste, beproefde methode, die evenzeer afgezien en nagevolgd worden kan als de methode van het natuuronderzoek, al verschilt zij ook van deze hemelsbreed. De mathematische weg, die van stap tot stap met zekerheid op de waarheid uitloopt, is voor den historicus gesloten. Langs het pad eener onvolledige en gebrekkige inductie komt hij niet verder dan tot de waarschijnlijkheid. Al te dikwerf

1) Reiske, door Cobet, Observationes ad Dionysii Halicarnassensis Antiquitates Romanas (L. B. 1877), p. VI aangehaald: „Sunt tamen huic quoque soli suae maculae, quarum facile primaria est *pedantismus*. Historiam scribit non ut homo civilis, non ut auctor pragmaticus, sed plane *ut professor, hoc est ludimagister*. Grammaticum dissimulare non novit. Sophistarum ad modum saepe locorum declamat. De rebus . . . . interdum perquam inepte disputat atque pueriliter".

moet zijn schranderheid aanvullen wat aan strenge bewijsvoering ontbreekt. Dat daarin een groot gevaar van te dwalen gelegen is, wie zal het ontkennen? Maar zij, die in zulke studiën hun leven doorbrengen en zich nauwlettend rekenschap geven van wat zij doen, zullen het mij toestemmen, dat men het toch in dezen door gestadige oefening tot een zekeren tact kan brengen, die weinig verschilt van hetgeen men op een ander gebied intuïtie noemt. Maar deze wordt niet dan ten koste van veel oefening en arbeid verkregen. Wie zich slechts een enkele maal in zulke onderzoekingen begeeft, toont doorgaans zijn onbedrevenheid door, in plaats van langzaam voort te schrijden en geen stap vooruit te wagen, eer hij bevonden heeft dat de grond, waarop hij den voet zet, hem dragen kan, voort te ijlen met groote sprongen naar het doel, dat hij dan doorgaans mist. Aan hun gewaagde onderstellingen en onberedeneerde gissingen is het denzulken terstond aan te zien, dat zij niet door de school der strenge kritiek tot de beoefening der geschiedkunde gekomen zijn. — Nog een andere eigenschap, even onmisbaar bij het onderzoek, wordt insgelijks bezwaarlijk in het woelige staatsleven, te midden der partijschap, ontwikkeld: de onverschilligheid voor de uitkomst waartoe wij geraken. Hoe zeldzaam die deugd is, behoef ik niet te zeggen; bij de meesten, die de geschiedenis en de staatkunde tegelijk beoefenen, valt het volslagen gemis ervan vanzelf in het oog. Al te vaak is het zoogenaamde onderzoek niet meer dan een vermomd pleidooi. De onvoorwaardelijke liefde en eerbied voor de waarheid, die tegen dit misbruik vrijwaart, wordt nergens beter aangekweekt dan in de kalme afzondering der school. Het bewijs ligt ten overvloede voor de hand. Nergens meer dan in het vaderland der schoolsche geleerdheid, in Duitschland, bloeit het onderzoek, gelijk ik het u aanprijs. Aan de Duitsche universiteiten alleen vindt men in menigte mannen, die zich voor deze moeilijke taak volkomen berekend toonen.

Bij ons te lande zijn dezulken, helaas, te tellen. Ik zou ze allen bij name kunnen opnoemen, die zich eenigermate onderscheiden hebben. Onder ons leeft de geschiedkunde grootendeels van dilettanten. Ik versmaad de hulp van dezen volstrekt niet. Integendeel, ik erken met dankbaarheid dat onze geschiedenis veel aan hen verschuldigd is. Evenals voor de natuurkunde kan voor de historie veel worden waargenomen en verzameld door hen, die meer liefde en ijver voor de wetenschap dan aangeleerde bekwaamheid bezitten. Maar een leger, dat alleen of voornamelijk met zulke

vrijscharen moet optrekken, is voor een ernstigen veldtocht kwalijk toegerust. En dat is van de historie maar al te waar. Voor degelijke studie toonen slechts zeer enkele jongelieden opgewektheid en aanleg. Dit ligt aan allerlei oorzaken, van persoonlijken en van maatschappelijken aard. Er zijn geen uitlokkende betrekkingen, tot wier waarneming een zoo moeilijk te verkrijgen bedrevenheid vereischt wordt. Om als leeraar aan een gymnasium of burgerschool op te treden, behoeft men ze niet. Men kan daartoe volstaan met zich een vrij uitvoerig handboek vast in het geheugen te prenten, zoodat men het bij het examen voor het Middelbaar Onderwijs kan opzeggen, en later aan zijn leerlingen meedeelen. Het aantal is niet gering van docenten, die uitmuntend voldoen en die zich toch niet anders hebben voorbereid. Meer wordt er vereischt om het ambt van archivaris naar behooren te bekleeden; maar dat wordt zoo karig bezoldigd en in alle opzichten zoo stiefmoederlijk bedeeld, dat zulk een prijs in het vooruitzucht niet als lokaas, als aanmoediging tot studie, strekken kan. Bovendien had tot nog toe het Organiek Besluit de toewijding aan de geschiedenis voor de studenten bezwaarlijk gemaakt. Het had de historie vastgekoppeld aan de klassieke oudheid. De beoefenaar der geschiedenis, die den rang van doctor in het vak begeerde, kon dien niet bekomen of hij moest bewijzen, dat hij ook in de Grieksche en Latijnsche talen de hoogste eer verdiende. Dat schrikte menigeen af, of bleek voor hen, die zich niet hadden laten ontmoedigen, een onoverkomelijke hinderpaal te zijn.

Zal ons de wet in dit opzicht verbetering brengen? Wij hadden er ons mee gevleid. Wij hadden een plan ontworpen, volgens hetwelk studenten aan onze hoogescholen, na degelijke voorstudie in rechten of letteren, naar hun verkiezing, zich onverdeeld aan de historische studiën zouden kunnen wijden en ten slotte den den doctorstitel verwerven. De wetgever heeft echter, om redenen hem daartoe moveerende, dit voorstel afgekeurd en de zaak naar eigen inzicht geregeld. Voortaan zal het den student in de historie vrijstaan te kiezen, met welk blok aan het been hij naar zijn doel wil jagen. Valt hem de Klassieke philologie wat zwaar, zoo kieze hij de Indo-Germaansche. Hij mag dan volstaan met de beoefening van de Nederlandsche en Middel-Nederlandsche taal en letterkunde, het Sanskrit, het Gotisch, het Angelsaksisch (tenzij hij aan het Middelhoogduitsch de voorkeur mocht geven) en eindelijk de beginselen der vergelijkende taalkunde. Al den

tijd, dien hij overhoudt, mag hij naar hartelust aan de geschiedenis, benevens de aardrijkskunde, wijden. Aan den anderen kant wordt de aanstaande taalkundige met het dubbele pak van historie en geographie beladen. Zoo heeft geen van beiden te klagen, dat de ander meer bevoorrecht is dan hij.

Mijn rede is ten einde; zij heeft mij ten slotte weer gebracht tot waar ik van was uitgegaan, den schralen dank dien de historie den wetgever schuldig is. Maar ik wil niet eindigen met een klacht. Liever met een wensch, den wensch dat wij onze nieuwe wet nog lang mogen behouden [1]). Laat u deze ontboezeming niet verwonderen. Hij gaat mij als het vrouwtje, dat om het lang leven van Dionysius den jongere bad. Zij had gewenscht naar den dood van den vader, en gevoelde er berouw over, nu zij zag wie de zoon was. Zij vreesde dat de kleinzoon haar nog minder zou behagen. Zoo bad zij maar om het behoud van den zoon. Verstandig, dunkt mij; maar waarom aan die bede niet nog een andere toegevoegd? Waarom niet gebeden voor de verbetering van den dwingeland? Of durfde zij niet hopen, dat haar goden zulk een gebed verhooren zouden? Dan stel ik meer vertrouwen in de onze. Ik bid de goden, in wier handen het leven en de dood onzer wetten berust, dat zij, om erger te voorkomen, deze wet nog lang laten leven, maar tevens niet verzuimen aan haar gestadige verbetering de hand te houden.

(Jaarboek der rijksuniversiteit te Leiden, 1877/78.)

---

1) Vgl. Thomas Aquinas, De regimine principum, t. I, c. 6, p. 29.

WELKOMSTGROET AAN DE UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM, BIJ GELEGENHEID HARER FEESTELIJKE OPENING.

(1877.)

De Rector Magnificus van Leiden wenscht een woord te spreken, uit naam van den Academischen Senaat, die hem herwaarts heeft afgevaardigd, en uit naam der hoogeschool, die hij de eer heeft te vertegenwoordigen.

De Leidsche hoogeschool, de oudste der zusteren, acht zich gelukkig dat zij de eerste mag zijn om de jongste, die heden in het leven treedt, welkom te heeten in den kring der Nederlandsche universiteiten. Zij wenscht haar geluk, invloed, aanzien, roem in lengte van dagen.

Ik dank u voor uw toejuiching. Zij bewijst dat gij aan de oprechtheid dezer betuigingen en wenschen niet twijfelt [1]). Reden om er aan te twijfelen bestaat er niet, maar aanleiding wel; en die wil ik niet verhelen. Geenszins. Ik wil het feit, waarop ik doel, zoo het vergeten mocht zijn, in herinnering brengen, ik wil er uw aandacht op vestigen. Toen in het wetsontwerp op het Hooger Onderwijs naast de drie rijksuniversiteiten, die de regeering had voorgesteld, door de Tweede Kamer der Staten-Generaal nog een vierde, een gemeente-universiteit, was gebracht, heeft de Senaat van Leiden's hoogeschool zich gehaast in een kort en bondig adres aan de Eerste Kamer de verwerping van het dus gewijzigde ontwerp te verzoeken. Ik voeg hierbij dat ik, die spreek, een dergenen ben geweest, die het indienen van zulk een adres in den Senaat hebben voorgesteld. Ik heb er nog geen

1) Oorspronkelijk had ik geschreven: „Wilt niet aan de oprechtheid dezer betuigingen en wenschen twijfelen".

berouw van, en evenmin de Senaat dat hij zich met ons voorstel heeft vereenigd. Want nog zijn wij overtuigd, dat voor een land als het onze vier universiteiten te veel zijn, dat samentrekking en aaneensluiting van krachten en hulpmiddelen de eisch van den tijd was, en niet nog verdere verdeeling en versnippering. Wij voorzien nog, dat de ervaring zal toonen, dat wij beter dan de volksvertegenwoordiging de behoeften van wetenschap en onderwijs hebben begrepen. Maar wij verlangen niets liever dan door de uitkomst in het ongelijk te worden gesteld. Wij hadden geen ander doel voor oogen dan het gemeen belang van wetenschap en vaderland. Blijkt het dat dit langs anderen weg te bereiken is en werkelijk bereikt wordt, dan dien wij voor den rechten hielden, dan hebben wij al wat wij wenschen. Wij zullen onze dwaling erkennen, zonder schaamte, want wij hebben dan toch gedwaald te goeder trouw.

Dit ter liefde van de waarheid, en opdat geen misverstand van onze bedoeling, geen achterdocht besta. Tegen vier universiteiten hebben wij ons verklaard, niet tegen de universiteit van Amsterdam. Gelooft niet, dat de Senaat van Leiden's hoogeschool aan Amsterdam zijn universiteit misgunde. Integendeel, zoo een geheel nieuwe toestand te stichten ware geweest, en de vraag beslist had moeten worden: waar zullen wij een groote Nederlandsche universteit vestigen, wij zouden naast de steden met historische herinneringen en rechten geen andere dan Amsterdam genoemd hebben. Ik voor mij (het zij mij vergund mijn eigen gevoelen uit te spreken; ik weet dat het niet verschilt van dat mijner ambtgenooten), ik voor mij heb van ouds hart voor Amsterdam. Hoe zou het in een beoefenaar onzer geschiedenis anders kunnen? De geschiedenis van het vaderland toont op elke bladzijde de waarheid van hetgeen eens in de volksvertegenwoordiging met nadruk is uitgesproken: Amsterdam is de hartader van het land. Niet altijd heeft die ader krachtig geklopt; maar hartader is zij gebleven, aan wier polsslag men gewaar wordt, of het lichaam van den staat in krachten toeneemt of vervalt. Zoo vaak in Nederland een nieuw leven ontwaakte, vond het steeds ten laatste in Amsterdam zijn zetel. Ten laatste, want, opmerkelijk verschijnsel! meestal begint Amsterdam met zich tegen de opkomst van het nieuwe te verzetten. Zoo deed het tijdens het stichten van onzen onafhankelijken staat; het laatst van alle Hollandsche steden is Amsterdam tot de nieuwe beginselen van

godsdienst en staatkunde toegetreden, die sedert 1572 onder Willem van Oranje wortel hadden geschoten; het langst van allen is Amsterdam aan Koning en Paus getrouw gebleven. Maar toen het zich eens had bekeerd, toen het zijn priesters en oude regenten had uitgeleid, en uit de voorstanders van het nieuwe zich nieuwe gekozen, toen overtrof het weer de andere steden in zijn ijver voor Oranje en Calvijn; en de val van Oldenbarnevelt en van de Remonstrantsche onrechtzinnigheid is vooral zijn werk geweest. Maar ook toen had het zich gekant tegen een opkomende macht, die het op den duur niet weerstaan kon. Wat het elders onderdrukt had, verhief zich krachtig in zijn eigen boezem en nam er eerlang de overhand; en tien jaren na de Dordtsche Synode leidde Amsterdam in den persoon van een heftig predikant de klerikale regeeringsbeginselen van 1618 ter poorte uit. Van dien tijd af was Amsterdam de hoofdstad van den statenbond, waarin de geest van Oldenbarnevelt regeerde, totdat weer — maar ik mag zoo niet vervolgen. Ik ga het overige voorbij, en herinner slechts aan de gebeurtenissen van onzen eigen tijd. Wie is het vergeten, hoe Amsterdam zich in den aanvang afkeerig heeft betoond van die nieuwe beginselen, die de Gemeentewet, meer nog dan de herziening der Grondwet, in onze staatshuishouding heeft ingevoerd? Het scheen dat Amsterdam, in de gewoonten van het oude bewind vastgegroeid, de nieuwe beweging aan andere steden zou overlaten. Maar ook nu gebeurde wat telkens gebeurd was. Allengs en bijna ongemerkt doordrong het nieuwe leven de burgerij, en zoo werd Amsterdam wat het thans is, de voorganger, de banierdrager van het verjongde Holland. Gelukkig voor het vaderland, de hartader klopt weer van gezonder, van bruischender bloed; de hoop, de moed, de geestdrift, die in helaas vervlogen eeuwen tot zooveel groots en goeds bezielden, schijnen onder ons teruggekeerd. Dat zij nimmermeer van ons wijken; dat de toekomst de beloften vervulle, waarmee het tegenwoordige ons vleit! Laat Amsterdam blijven voorgaan en Nederland zal volgen. Het volk met zijn roemrijk verleden zal een toekomst hebben, den voorvaderen waardig.

Zou ik, zouden wij, die Amsterdam zoo waardeeren, het dan niet gaarne als den zetel van een onzer universiteiten zien aangewezen? Het is waar, de afgetrokken studie, die slechts onderzoekt zonder te vragen of haar onderzoekingen vruchten voor het leven zullen voortbrengen, gevoelt zich beter te huis in de af-

zondering van een minder woelige stad. Maar een staat heeft nog meer behoefte aan kundige en bekwame mannen dan aan geleerden, en waar zullen wij de zoodanigen beter vormen dan daar, waar het leven van het volk zich het krachtigst openbaart? Met zulk een bedoeling ook is voor twee en een halve eeuw, in den aanvang van den bloeitijd van Amsterdam en van Nederland, de Doorluchtige School hier ter stede gesticht. Zij zou een voorschool wezen voor de geleerde academie van Leiden, en tevens een kweekschool van in wetenschap ervaren mannen van bedrijf, hoedanigen Barlaeus, in zijn intreerede, er een teekende en als *Mercator sapiens* ten voorbeeld stelde. Aan die dubbele roeping heeft jaren lang de school voldaan [1]). Groot is het aantal van hen, die hier de studiën gelukkig aanvingen, welke zij elders met luister volbrachten. Maar veel grooter nog het aantal van diegenen, die bij het licht, dat uitstraalde van de Doorluchtige School en van den breeden kring van geletterden en geleerden, die zich om haar als om hun zon bewogen, het ware en schoone beter onderscheiden en hooger waardeeren leerden. Aan dit brandpunt van beschaving heeft Amsterdam steeds behoefte blijven gevoelen. De stichting der vaderen is door de zonen met bijzondere zorg en liefde onderhouden, en zoo vaak de stad voor haar ondernemingsgeest een nieuw tijdperk geopend zag, heeft zij ook haar school in staat gesteld met den versnelden vooruitgang gelijken tred te houden. Toen, na het herwinnen van Neerland's vrijheid, Amsterdam als hoofdstad was erkend van het nieuwe koninkrijk, werd de Doorluchtige School tot Athenaeum verheven, met hooger rechten bedeeld en voor wijder werkkring toegerust. En thans, nu de hoofdstad vol hoop en lust een nieuwe toekomst te gemoet gaat, heeft zij ook haar school tot den hoogsten rang willen opvoeren en op den voet van 's lands hoogescholen inrichten. Aan dien wensch is voldaan, en het Athenaeum staat herschapen in Gemeente-universiteit. Zwaar zijn de offers, die deze herschepping van de burgerij vordert, maar gewillig worden zij gebracht. Met milde hand legt het gemeentebestuur aan de geliefde school het noodige ten koste, en de burgerij klaagt niet dat er te veel, zij vraagt of er wel genoeg gedaan wordt. Zoo betoont zich de stad het hooge voorrecht waardig, dat zij van den staat heeft verworven; en de rijksuniversiteiten verheugen zich, dat de mededingster, die naast haar optreedt, krachtig en wel toegerust ten

1) Vgl. Bakhuizen v. d. Brink, Studiën, dl. IV, blz. 371.

kamp verschijnt. Moge de burgerij overvloedige vruchten trekken van zoo loffelijke toewijding! Moge de blijde verwachting, waarmee wij deze plechtigheid vieren, zich ten volle verwezenlijken, en de nieuwe universiteit voor de hoofdstad een sieraad en een kracht zijn, en ten zegen verstrekken voor het gansche vaderland.

Voor het gansche vaderland! Ja, niet in het belang uwer stad alleen, niet in haar belang bovenal, hebt gij begeerd wat gij eindelijk hebt gekregen. De tijden zijn voorbij, toen de liefde voor de geboortestad de vaderlandsliefde te boven ging. De tijden zijn voorbij, toen Leiden tegen de oprichting der Doorluchtige School uit eigenbelang ijverde, als tegen een schennis zijner voorrechten, en toen Amsterdam, overmoedig, de andere steden als zijn minderen beschouwde, wier belangen steeds voor de zijne moesten wijken. Wij allen, waar wij wonen en waar wij geboren zijn, wij gevoelen ons zonen van hetzelfde vaderland, en als wij wedijveren met elkander, blijft toch het gemeene best van allen ons doel. In dien geest hebt gij de rijksuniversiteiten tot de plechtige inwijding uwer gemeente-universiteit genoodigd, en in dien geest zijn wij herwaarts opgekomen. Van nu af zal de universiteit van Amsterdam met gelijke rechten deelnemen aan den wedstrijd, dien van ouds 's lands hoogescholen onder elkander voeren. Moge de overwinning blijven aan de waardigste, en de strijd, met eere gestreden, geen andere uitkomst hebben dan de verhooging van Neêrland's bloei en Neêrland's roem!

(Jaarboek der rijksuniversiteit te Leiden, 1877/78.)

VERSLAG VAN DE LOTGEVALLEN DER LEIDSCHE UNIVERSITEIT in 1877/78 [1]).

(1878.)

Tot de dure plichten van den Rector magnificus behoort de handhaving der tucht onder de studenten. Ik heb geen aanleiding gevonden mijn gezag in dezen te toonen. Niet de minste ongeregeldheid is voorgevallen, ik mag er bijvoegen: zooals wij dat van onze studenten gewoon zijn. Want waarover wij, hoogleeraren, ook te klagen mogen hebben, over het gedrag der studenten en over hun houding tegenover ons nimmer. Wij hebben dit te danken, het zij mij vergund het op te merken, zoowel aan ons zelf als aan hen. Aan ons zelf, want wij eerbiedigen en ontzien hun vrijheid en onthouden ons zorgvuldig van alle inmenging in hun zaken, zelfs dan wanneer, oppervlakkig beschouwd, onze tusschenkomst in het belang der studie niet ongeraden schijnt. Immers wij weten bij ondervinding, dat het voorbijgaande nut, hetwelk onze bemoeiing zou kunnen te weeg brengen, niet opgewogen wordt door het blijvende nadeel, dat uit iedere inbreuk op de zelfregeering der jongelieden zou voortvloeien. Wij laten hen dus zooveel mogelijk begaan; en zij, tot hun eer zij het gezegd, bewijzen dat zij aanspraak mogen maken op het vertrouwen dat wij in hen stellen, want zij bewaren orde en betamelijkheid zelf oneindig beter dan de strengheid onzer voorgangers in vroeger eeuwen het ooit vermocht. Zoo heilzaam, zoo machtig ten goede is de vrijheid, de zelfregeering. Zij en zij alleen brengt duurzame orde en zedelijkheid voort. En niet slechts orde en zedelijkheid, zij sticht ook eendracht en liefde tusschen overheid en onderzaten. Sedert de studenten zich zelf regeeren, betoonen zij hun leeraren

---

1) Het eerste gedeelte van dit verslag is, als van tijdelijken en persoonlijken aard, in deze nieuwe uitgave weggelaten. (N. v. d. R.)

achting en toegenegenheid, die sterk afsteken bij de vijandschap, die zij jegens hen in vroegere tijden aan den dag legden. Een plakkaat als de Staten in 1659 uitvaardigden [1]) tegen de moedwillige en weerbarstige studenten, die het waagden den rector en de professoren uit te kloppen en uit te stampen, — wie kan zich voorstellen dat het in onze dagen vernieuwd zou moeten worden? Hoe geheel anders hebben onze toehoorders zich in het verleden jaar betoond, inzonderheid op het jaarfeest onzer universiteit. Bij die gelegenheid is het opnieuw gebleken, dat ons allen, oud en jong, één zin en één geest bezielt, als het er op aan komt de Alma Mater en de grootsche herinneringen die zij draagt in eere te houden. Maar tevens is het gebleken en ook algemeen opgemerkt, welk een hechte band van weerzijdsche achting en toegenegenheid hoogleeraren en studenten omstrengelt. Vergeten wij nimmer, dat eerbied voor de vrijheid aan onze zijde, en zucht naar orde aan de zijde der studenten de oorzaken zijn, en tevens de voorwaarden van den voortduur dezer sympathie.

Ik wijs daarop met te meer nadruk, omdat ik nog over iets te spreken heb van tegenovergestelden aard. Bestaat er onder ons ten opzichte van leven en gedrag volle vrijheid en wordt die ten goede gebruikt, ten opzichte der studie is het, helaas, geheel anders gesteld. De studie is niet vrij, maar wordt door examens aan banden gelegd en gedwongen, en die dwang schijnt noodzakelijk, omdat het zich laat aanzien dat, zoo hij niet bestond, door de groote meerderheid der studenten uit eigen aandrift weinig of niet gestudeerd zou worden. Ik leg hier de hand op de zeerste plek van ons academie-leven; ik wil het niet nalaten, al voel ik ook zelf er al het pijnlijke van. Nu ik denkelijk voor het laatst in deze vergadering van curatoren, hoogleeraren en studenten het woord voer, wil ik niet verzwijgen wat mij op het hart ligt. Ik wil den twijfel opperen, die zich meer en meer bij mij vestigt, of wel de dwang tot studie, die door strenge en veelomvattende examens wordt opgelegd, doeltreffender is dan de dwang tot zedig leven, vroeger door strenge plakkaten en zware straffen aangewend. Het ideaal, dat mij voor den geest staat, en waartoe ik althans zou wenschen te naderen, is, dat er door de meerderheid der studenten uit lust gewerkt werd aan eenig deel der wetenschap, om het even welk, en dat de examens zoo waren ingericht, dat een ieder, die zich met hart en ziel op eenig

1) 18 December 1659 (Gr. Placcaatboek, dl. III, blz. 547).

vak had toegelegd en bijgevolg geen vreemdeling was in de overige, geen gevaar liep van afgewezen te worden. Ik weet wel, dat dan menigeen de universiteit verlaten en de maatschappij binnentreden zou, met een zeer onvolledige kennis toegerust, en ik ontveins mij het nadeel niet, dat dit inheeft. Maar wat is verkieslijker, onder den dwang van examens van alles iets aangeleerd te hebben, of uit eigen lust naar eigen keus zich verdiept te hebben in een enkel vak van studie? Wat van beide geeft meer waarborg dat het studeeren zal worden voortgezet, als eens de examens achter den rug liggen? — Doch eer ik mijn redeneering vervolg, verzoek ik aandacht voor een historische herinnering.

Het ideaal, dat ik schetste, staat niet slechts voor mij in de verre toekomst, het ligt ook achter ons in het verledene, in den bloeitijd van ons volk, die tevens de bloeitijd was van de Leidsche hoogeschool. In de oudste statuten [1]) wordt van den promovendus geen enkel examen gevorderd, dan hetgeen in het verdedigen zijner disputatie of theses lag opgesloten. In 1592 werd dit in dier voege gewijzigd [2]), dat niemand tot de openlijke promotie zou worden toegelaten, die niet vooraf voor de faculteit een examen, in twee deelen gesplitst, had afgelegd. Wil men een proeve van hetgeen zulk een examen beteekende? De jurist werd den eersten dag ondervraagd „in Institutionibus en voorts summarischer wijs in de geheele rechten", en den anderen dag gehoord over de verklaring „van twee sware loyen" of wetten. Dat was alles. Men zal mij toestemmen, dat toen mijn ideaal althans voor de helft, wat betreft de examens, verwezenlijkt was. En nu de andere helft, de lust waarmee gestudeerd werd? Oordeelt zelf. Het zijn de tijdgenooten van Maurits en Frederik Hendrik en De Witt, die onder dit stelsel gevormd zijn. Zou men tevreden wezen, als in onze dagen de universiteit zulke mannen aan den staat en aan de maatschappij toezond? Ik heb niet bemerkt, dat de toenmalige maatschappij er zich over beklaagde.

Eerst later, in 1670 [3]) — let wel op het jaar — vangen de klachten aan. De curatoren herhalen dan in een remonstrantie aan de Staten, wat de professoren het eerst hadden aangebracht, „dat aan het verval der studiën niet en is te twijfelen." Wat

---

1) Van 1575 (bij Siegenbeek, dl. II, blz. 306).

2) 7 September 1592 (Handv. v. Leiden, blz. 524). Vgl. ook de ampliatie van 1631: Handv. v. Leiden, blz. 539.

3) Resol. Holl. 19, 20 December 1670, blz. 103 vlg. Een uittreksel bij Siegenbeek, dl. I, blz. 186.

mag de oorzaak zijn? Er zijn drie voorname oorzaken, zoo betoogen de klagers: de jongelieden komen kwalijk voorbereid van de triviale scholen; zij verzuimen vervolgens de propaedeutische studiën, en laten zich eindelijk door repetitoren zoó snel mogelijk klaar maken om hun graad te halen. Zijn dus de oorzaken bekend, de middelen van herstel zijn aangewezen: een streng admissie-examen, een propaedeutisch examen, responsiën op de collegiën en een rigoureus examen voor men tot de promotie wordt toegelaten. Men ziet, dezelfde middelen die in onzen tijd worden toegediend. Waarom de Staten in 1670 ze nog niet durfden voorschrijven, is voor het onderwerp, dat ons thans bezig houdt, van geen belang [1]). Genoeg, het bleef bij het oude, en de kwaal verslimmerde met den tijd. In 1692 nieuwe klachten, nieuw betoog [2]) over de oorzaken van het verval en de middelen van herstel. Het onderscheidt zich alleen daarin van het vorige, dat thans voor het eerst een oorzaak ontdekt is, die men in 1670 nog niet had opgemerkt. „Een van de principaalste oorzaken schijnt te zijn, dat de kinderen, eens geimbueert sijnde in de opinie van haar ouders vermogen ende rijckdom, en konnen met geen of weinig lust om te studeeren bevangen worden." Dat was het helaas! De principale oorzaak was de eenige oorzaak. De lust ontbrak. De lusteloosheid, die bij het volk de geestkracht der vaderen meer en meer uitdoofde, toonde zich al op de triviale scholen en bracht van daar aan de universiteit een slecht voorbereide jongelingschap, die niet meer begeerde dan den graad van doctor te halen. Aan de hoogeschool niet alleen openbaarde zich het treurige feit. Waren er teeken-academiën en polytechnische scholen geweest, wij zouden van daar dezelfde klachten hooren aanheffen [3]). Alles verviel: poezy, schilderkunst, nijverheid, handel. En zonder uitzicht op herstel. Want hoe zal men het gebrek aan lust vergoeden? Men greep naar den dwang, dwang door strenge examens. Maar waartoe kan men dwingen? Tot niets meer dan tot lusteloos van buiten leeren, om voor een poos een glimp van kennis aan te nemen, die, als het examen eens is doorgestaan, aanstonds weer afslijt. Ik betreur het dan ook niet, dat redenen van politieken aard de Staten weerhielden de aangeprezen red-

1) Het was het gevolg der tegenkanting van de Staten van Utrecht (Resol. Holl. 6, 7, 12 Februari 1671, blz. 41, 57).

2) Bij Siegenbeek, dl. I, blz. 241 vlg., dl. II, blz. 369 vlg. (ook Resol. Holl. 18 November 1692, blz. 823, 6 Februari 1693, blz. 37).

3) Vgl. Doedijns, Haagsche Mercurius, dl. II, blz. 358.

middelen te beproeven [1]). Zoolang de republiek der Vereenigde Nederlanden gestaan heeft, zijn de examens niets beteekenend gebleven [2]). Gijsbert Karel van Hogendorp, officier bij de garde van Zijn Hoogheid werd in Februari 1786 als student te Leiden ingeschreven; hield geen college dan de privatissima van professor Pestel; deed in Maart zijn dubbel examen en promoveerde in September van hetzelfde jaar [3]). „Ainsi s'est passée (zoo getuigt hij zelf [4])) cette triple cérémonie, en elle-même assez facile, puisqu' au moyen de quelques arrangements on passe par là sâchant à peine le latin. Mais je crois m'être conduit avec plus de distinction, et je n'ai sollicité les grâces de personne." Wij gelooven het gaarne. Hoe zou Gijsbert Karel zich niet onderscheiden hebben? Voor hem bestond de principale oorzaak van het verval der studiën niet. Evenwel van een tal van zaken, waarnaar op onze examens gevraagd wordt, wist hij niet af. In onzen tijd zou hij ongetwijfeld tot zijn promotie niet zijn toegelaten. Maar of de maatschappij en het vaderland er bij gewonnen zouden hebben, indien hij gedwongen ware geworden officier te blijven, daaraan mogen wij twijfelen.

Onze uitvoerige en veelvuldige examens dagteekenen van 1815 en van het Organiek Besluit, onze strenge examens van veel later. Het Besluit onderstelt nog niet, dat iemand zal worden afgewezen, en noemt wat wij examen-geld heeten, eenvoudig „onkosten der graden". Afwijzingen behoorden dan ook in den tijd onzer vaderen tot de zeldzaamheden, en de doctorale bul was volstrekt geen waarborg van kundigheid. Wie onzer herinnert zich niet, hoe het publiek daarover klaagde en welke verwijten het tegen de examineerende faculteiten inbracht? Ik zal niet beweren, dat die klachten alle ongegrond waren, en dat het verzwaren der examens niet in sommige opzichten verbetering heeft uitgewerkt. Ik wil gelooven, dat de titel van doctor thans iets meer beteekent dan vroeger, en dat de hedendaagsche middelmatigen iets boven het peil staan, waarop de middelmatigen van voor dertig jaren

1) Zie Resol. Holl. 9 April 1693, blz. 165.

2) Niet in Holland alleen: zie (Dumbar in) Tegenw. Staat v. Overijssel, dl. XIX, blz. 384: om secretaris van Kampen te worden, wordt vereischt de doctorstitel, „een eisch, welke niemand zal behoeven terug te houden, dewijl, gelijk ieder weet, dat bewijs van kunde voor een speelreisje naar een onzer akademiën (Harderwijk?) en een handvol dukatons te verkrijgen is." — Vgl. ook De oude tijd, jg. 1870, blz. 323 vlg.

3) Gedenkschriften, dl. I, blz. 205, 446, 447.

4) Blz. 447.

stonden. Maar bedenkt ten koste van hoeveel dwang, van hoeveel belemmering der vrije studie naar eigen lust, dit geringe voordeel behaald is! In het afgeloopen studiejaar zijn van de 348 geëxamineerden 98 afgewezen, dat is meer dan een kwart, ongeveer twee zevenden!

Het gevolg is, dat het examen in ons academieleven een mijns inziens al te voorname plaats inneemt. De studie wordt meer en meer voorbereiding voor een examen. De hoogleeraar wordt leermeester. De universiteit, juist nu zij niet langer hoogeschool mag heeten, loopt gevaar in een school te ontaarden, waarin men zich naar een voorgeschreven leerplan voor een reeks van examens bekwaamt. De meening, dat het inderdaad zoo is en zoo behoort te zijn, wint meer en meer veld. Hoe diep zij reeds bij onze studenten is ingeworteld, heeft het afgeloopen jaar op de treurigste wijze geopenbaard. De lessen, die vroeger onder het Organiek Besluit gehouden moesten worden om een testimonium te verdienen, en die thans, nu de testimonia zijn afgeschaft, evenmin voor een examen te pas komen, zijn zoo goed als verlaten. Sommige, die het vorig jaar nog door vijftig hoorders werden gevolgd, zijn thans door niet meer dan vijf bezocht. Nu de dwang, dien de eisch van een testimonium oplegde, verdwenen is, is plotseling ook verdwenen wat belangstelling scheen. Het blijkt thans, dat slechts belang wordt gesteld in den goeden uitslag van het examen en in het verkrijgen van den graad. Dit blijkt ook nog uit een ander treurig verschijnsel, uit het misbruik dat van een ongelukkige bepaling der wet gemaakt wordt. Om tachtig gulden uit te sparen, verkiezen velen zich slechts te laten inschrijven voor de vier colleges die over examen-vakken handelen, liever dan zich het recht te verwerven om alle lessen bij te wonen, waartoe dorst naar kennis hen zou kunnen trekken. Bedroevend feit, dat veel te denken geeft! Wat zouden wij te wachten hebben, indien de examens weer werden wat zij voormaals waren? Dienen zij dan niet, in plaats van verlicht en verminderd, vermeerderd en verzwaard te worden? Laten wij ons wel bedenken, eer wij die gevolgtrekking aannemen. Het is het eigenaardige van allen dwang, dat hij, na een tijd geheerscht te hebben, onmisbaar en nog niet eens voldoende schijnt. Ik voor mij zou meer van de vrijheid verwachten; — maar ik wil mijn gevoelen niet aandringen, vooral niet thans, bij deze gelegenheid. Ik heb slechts willen voldoen aan hetgeen de wet mij voorschrijft, door in dit verslag van de lotgevallen der universiteit gedurende het afgeloopen

jaar die feiten niet te verzwijgen, die, naar het mij voorkomt, tot de allerbelangrijkste behooren en meer dan eenige andere onze aandacht verdienen.

Ook uw aandacht verdienen zij in hooge mate, studenten! Ik heb niet geschroomd te uwen aanhooren bedenkingen uit te spreken, die kleingeestige voorzichtigheid liever voor u zou hebben verzwegen. Ik toon zoodoende dat ik op uw oordeel vertrouw. Gij zult mij niet misverstaan en niet uit mijn woorden afleiden wat vreemd is aan mijn gedachte. Ik wensch voor u meer vrijheid in de keus en in de richting van uw studie, — maar alleen omdat ik vertrouw dat gij bij meer vrijheid ook meer ijver zoudt toonen. Bedrieg ik mij hierin, dan vervalt, met den grond waarin hij wortelt, ook mijn wensch. Zoudt gij, zonder uitwendigen prikkel om te werken, uw jeugdig leven in ledigheid verdoen, dan liever nog de dwang bestendigd; want beter tot werken genoodzaakt met weinig vrucht dan door lediggang verleid tot alle kwaad. Maar bedrieg ik mij niet in de goede verwachting, die ik van u koester, welaan, toont dan metterdaad dat gij, die geen handhaving van tucht behoeft om u te gedragen gelijk het behoort, ook geen examen-dwang behoeft om u de kundigheden te verwerven, zonder welke gij de maatschappij niet naar den eisch kunt dienen. Ik sta er u borg voor, naarmate de vrije studie onder u toeneemt, zal meerder vrijheid u worden gegund. Gij hebt het gehoord: er is een tijd geweest, dat aan onze universiteit zoo goed als geen examen werd afgenomen en de studie volkomen vrij was. Gij hebt het ook gehoord: de dwang is te hulp geroepen om de toenemende nalatigheid te bestrijden. Doet uw voordeel met die lessen der geschiedenis! Het zijn de lustelooze en trage mannen van de 18de eeuw niet, die ons volk den roem hebben verworven, waarop het zich nog verheft; zij hebben dien niet eens kunnen handhaven. Het waren de wakkere tijdgenooten van Willem I en Oldenbarnevelt, van Frederik Hendrik en Jan de Witt. In de dagen, toen dezen zich hier ter plaatse voor het maatschappelijk leven toerustten, dacht niemand er aan hun lust en hun ijver door strenge examens te prikkelen. Die gedachte kwam eerst op bij het verval der studie; en het verval der studie ging gepaard aan het algemeen verval van ons volk. Helaas, in welk een diepte was het aan het eind der vorige eeuw verzonken! Macht, aanzien, achting had het verloren; ten slotte verloor het ook zijn welvaart en zijn onafhankelijkheid. Uit dat diepe verval heeft het zich allengs weer opgebeurd, en wij vleien ons dat het

zich blijft verheffen. Maar dit kan niet waar zijn, als de lust in studie en de dorst naar kennis zich niet gedurig sterker openbaren. Aan de hoogescholen is het eerst de teruggang waargenomen, aan de hoogescholen moet zich dan ook thans de vooruitgang openbaren. Moge eens het nageslacht op u kunnen wijzen als op de jeugdige mannen, in wie zich de herleving van ons volk het heugelijkst heeft aangekondigd!

(Jaarboek der rijksuniversiteit te Leiden, 1877/78.)

AFSCHEIDSREDE BIJ HET NEDERLEGGEN VAN HET HOOGLEERAARSAMBT AAN DE RIJKS-UNIVERSITEIT TE LEIDEN.

(1894.)

„Tempus abire tibi est!" — Is het wonder, dat de verzen van mijn lievelingsdichter, waarvan deze woorden de hoofdgedachte uitdrukken, mij dezer dagen gedurig voor den geest staan en telkens weer op de lippen komen? „Tempus abire tibi est": zoo spreekt koud en streng de wet, en ik kan niet anders dan haar uitspraak herhalen, met weemoed, en beamen. Ik heb mijn tijd gehad en behoor plaats te maken voor een jeugdiger en krachtiger man. Wel gevoel ik mij nog niet afgeleefd, niet geheel onbruikbaar. Maar ontveinzen kan ik het mij toch niet: wie den leeftijd bereikt, dien ik reeds overschreden heb, wie zeventig jaar is geworden en nog altijd tamelijk krachtig is van lichaam en geest, geniet een zeldzaam en hoog te waardeeren voorrecht, doch dat noodzakelijk van korten duur, en waarschijnlijk zelfs van zeer korten duur zal wezen. Het is daarom verstandig van de wet, dat zij op haar consilium abeundi aan de zeventigjarigen geen uitzondering toelaat; het is verstandig, en het is weldadig ook jegens hen die zij schijnbaar buiten noodzaak onder haar voorschrift betrekt. Immers beter is het onzen werkkring ons ondanks op hoog bevel te moeten verlaten, dan te mogen aanblijven totdat de kring, waarin wij werken met steeds afnemende kracht, ons verlaat en ons op pijnlijke wijs doet gevoelen dat wij onszelven overleven. „Tempus abire tibi est", zegt Horatius, oud geworden, tot zichzelven in de eerste plaats, en hij voegt er een overtuigende reden bij: „ne potum largius aequo rideat et pulset lasciva decentius aetas." Ik zeg het hem volmondig na.

Dat mij mijn taak uit de handen wordt genomen, daarin berust ik dus gelaten. Maar dat ook de band wordt geslaakt, die mij aan de universiteit verbindt, wier leven ik zoo lang heb meegeleefd en aan wie ik mij verknocht zal gevoelen zoolang ik blijf leven; dat ik niet emeritus word verklaard, zooals mijn voorgangers vóór het invoeren der nieuwe wet, maar ontslagen en verwijderd, dat bedroeft en grieft mij, omdat er voor zulk een uitbanning geen reden bestaat. Doch de wet moge hard zijn: scripta lex est, en ik moet mij naar haar wil gedragen. Ik doe het door niet, zooals voorheen gebruikelijk was, den overgang uit den kring der werkende in dien der rustende hoogleeraren met het openlijk houden van een laatste les te vieren, maar door afscheid voorgoed van de universiteit te nemen in een korte toespraak, gelijk ik eens met het uitspreken eener redevoering mijn ambt heb aanvaard.

Het is niet zonder voordacht dat ik hiertoe den dag van heden heb gekozen, want hij is de verjaardag van mijn intrede. Op den dag, op het uur af is het vier en dertig jaar geleden dat ik de taak op mij nam die ik thans ga neerleggen, en den band knoopte die thans wordt losgemaakt. Het scheen mij daarom eigenaardig dit uur te bestemmen voor een terugblik op de afgelegde baan, een verantwoording van mijn academische werkzaamheid en een afscheid van mijn leerlingen, mijn ambtgenooten en verdere medeburgers der universiteit. Ik dank u allen, die door uw tegenwoordigheid te dezer plaatse in dit voor mij zoo gewichtig uur blijk geeft van uw vriendelijke belangstelling en deelneming.

En waarop zal ik dan het eerst den blik richten? Als leeraar eener wetenschap natuurlijk het eerst op den voortgang, den vooruitgang, willen wij hopen, dier wetenschap gedurende het tijdvak dat ik geroepen ben geweest haar mede te dienen. Op haar vooruitgang niet slechts aan deze universiteit, niet slechts in ons vaderland, maar onbegrensd overal. Was ik er toe in staat, ik zou in dit uur voor de historie wenschen te doen, hetgeen in 1887, aan het eind der halve eeuw, die toen koningin Victoria geregeerd had, Thomas Huxley heeft gedaan voor de physische wetenschappen, en u kortelijk herinneren aan de nieuwe wetten, die gevonden en tot heil der menschheid op het maatschappelijk leven toegepast zijn geworden. Maar helaas mijn geliefde historie heeft het niet zoo ver gebracht dat haar dienaars op ontdekte wetten en op uitvindingen bogen kunnen! Op haar gebied — wij twijfelen er niet aan — heerschen wetten, zoo goed als op dat

der natuur, volgens welke de verschijnselen, de feiten, op en uit elkander volgen. Maar die wetten zijn nog niet dan zeer in het vage waar te nemen, en er valt vooralsnog volstrekt niets uit te deduceeren. Slechts de hoop bestaat, dat zij eens — wanneer zal het zijn? — een wetenschap zal worden aan de natuurkundige gelijk, wier wetten, gedurig juister gekend, vasten grond geven tot voorzien en voorzeggen van hetgeen uit een gegeven toestand ontwijfelbaar volgen zal. Tot de vervulling dier hoop zijn wij in het korte tijdvak, waarop ik terugzie, geen schrede genaderd. Zoo er eenige verandering ten goede valt op te merken, is het dat wij den waan weer hebben laten varen, waarin tijdens mijn aankomen mannen van naam en gezag verkeerden, den waan, dat men het beloofde land reeds in het gezicht had, ja, dat men reeds een eersten stap op zijn bodem had gezet. Comte en Buckle, de mannen op wie ik doel, hebben geen navolgers, die noemenswaardig zijn, gevonden. Hun zoogenaamde wetten raken meer en meer in vergetelheid.

Zonder dus aan een grootscher en vruchtbaarder toekomst te wanhopen, bepaalt zich tegenwoordig de historie weder tot het navorschen, begrijpen en beschrijven van de toedracht der gebeurtenissen en van haar onderling verband, met andere woorden het worden der dingen, het overgaan van den eenen toestand in den anderen. Willen wij over haar vooruitgang oordeelen, dan moeten wij derhalve nagaan wat er in die richting is gedaan en verbeterd. Doen wij het, dan hebben wij reden om ons te verheugen. De lust om van de toedracht alles te weten te komen wat nog te weten is, de weetgierigheid, is nog steeds aan het toenemen en drijft onophoudelijk tot het opsporen en voor den dag halen van alle gedenkstukken, die een minder belangstellend voorgeslacht onder het stof der bibliotheken en vooral der archieven verholen had gelaten. Ontzaglijk is het wat over heel Europa voor het bijeenbrengen, ordenen en beschrijven van archivaliën in onzen tijd gedaan wordt. De volken en hun regeeringen zien het nut van dien arbeid in en verstrekken er de middelen toe. Om in het bijzonder van ons vaderland te gewagen, wanneer wij den stand van het archiefwezen hier te lande omstreeks het jaar 1860, toen ik mijn intrede deed, vergelijken bij dien van heden ten dage, dan hebben wij ons over een in het oog vallende verbetering te verblijden. De mannen, die daartoe den eersten stoot hebben gegeven, Bakhuizen van den Brink vooraan, behooren wel tot het voorafgaande tijdvak, maar hoe heeft in het onze de

beweging, door hen aan den gang gebracht, zich in alle richtingen voortgeplant! Wat Bakhuizen voor het archief des rijks en van de provincie Zuid-Holland had aangevangen, is onder zijn opvolgers niet slechts voortgezet en een goed eind nader aan de voltooiing gebracht, maar ook in de overige provinciën nagevolgd en eveneens in goeden gang gezet. Geschikte gebouwen zijn in de meeste hoofdsteden verrezen of zullen eerlang verrijzen, waarin de voorhanden bescheiden veilig geborgen en gemakkelijk te raadplegen zijn, en ruimte wordt opengehouden voor nieuwe schatten, die men in hun schuilhoeken opspoort en van overal verzamelt. Aan het schiften, schikken, inventariseeren, toegankelijk en bruikbaar maken wordt over het algemeen ijverig gearbeid door meestal jeugdige geleerden, die zeker niet door een hooge bezoldiging noch door schitterende vooruitzichten verlokt, maar door hun aandrift en hun lust in historische navorschingen gedreven, zich gaarne met die taak belasten. Ik zal de namen niet noemen van hen, aan wie wij deze, nu reeds vruchtdragende en voor de toekomst nog veel meer belovende beweging vooral te danken hebben: ik zou de bescheidenheid kwetsen van mannen, waarvan sommigen in uw midden gezeten zijn.

Het goede voorgaan van rijk en provinciën heeft reeds in enkele gemeenten navolging gevonden en wekt in de minder voortvarende meer en meer schaamte over haar verzuim en heilzamen naijver. Hetgeen in de dagen van koning Willem I en Willem II nog meermalen voorkwam, dat regenten de schriftelijke gedenkstukken van een roemrijk of ten minste belangrijk verleden verkochten voor scheurpapier, om met de enkele guldens, die zij er van maakten, zich een of ander meubelstuk voor hun vergaderzaal aan te schaffen, of zelfs maar om ruimte te bekomen op het raadhuis, — zoo iets zou tegenwoordig niet meer kunnen gebeuren. De publieke opinie zou er zich tegen verzetten; want ook in dit opzicht is in onze tijdgenooten een nieuwe geest gevaren, waaraan zich geen stadsbestuur kan onttrekken. Omdat het nu eens zoo behoort, omdat men er niet van tusschen kan, stelt een bestuur, dat er uit zichzelf misschien niet zoo licht toe besloten zou hebben, een gemeente-archivaris aan, die, zoo hij de rechte man is, dan verder wel zorg draagt dat het noodige wordt toegestaan, niet slechts om de voorhanden verzameling veilig te bewaren, maar om haar ook te verrijken met al wat nog hier en daar verspreid en verwaarloosd te vinden is.

Zóó aanzienlijk is reeds het getal dier archivarissen en adjunct-

archivarissen van rijk, provinciën en steden, dat zij zich kort geleden tot een gezelschap, een gilde, hebben vereenigd, met een goed gekozen bestuur aan het hoofd en een tijdschrift als orgaan van hun werken en wenschen. Geen twijfel of ook hier zal blijken, dat vereende kracht dubbele macht uitoefent en onderling verkeer naijver en navolging van het voorbeeld der ijverigsten te weeg brengt. Reeds zijn er enkele archieven, die als toonbeelden algemeen erkend en geëerd worden, en waar jongelieden, die zich voor het vak bestemmen, na zich theoretisch te hebben voorbereid, bij voorkeur in de leer gaan. Geen betere oefenschool voor dezulken is denkbaar. Als voorheen in het gilde leert men nog altijd zijn handwerk het best al doende, onder toezicht van een ervaren meester. Zoover hebben wij het in de laatste jaren gebracht, dat onlangs een vaderlandsch geleerde, die wegens zijn veelvuldig bezoek aan buitenlandsche zoowel als binnenlandsche archieven de gegevens bezit voor een billijk oordeel, heeft durven verzekeren, dat ons archiefwezen de vergelijking met dat in andere landen niet behoeft te schromen en zelfs in de meeste opzichten dat van Duitschland, Frankrijk en Engeland overtreft.

Aan de zorg voor de archieven en den ijver in het verzamelen paart zich de lust om de belangrijkste bescheiden in druk te geven, en aan de geschiedschrijvers zoodoende de moeite te besparen van ze in de verzamelingen te komen zoeken en in handschrift te bestudeeren. Welk een werkzaamheid ontwikkelt zich ook op dit gebied over gansch Europa, en bepaaldelijk onder ons! Wat tijdens mijn professoraat van onuitgegeven stukken in druk is verschenen zou op zichzelf een matige bibliotheek vullen. De beroemde uitgaaf, die de lange rij opent en het voorbeeld, dat allen zich ter navolging stellen, gegeven heeft, — ik behoef nauwlijks te zeggen, dat ik de eerste serie der *Archives de la maison d'Orange-Nassau* bedoel — behoort nog tot het vorige tijdvak. Maar hoeveel licht is er sedert over de geschiedenis van ons volk niet opgegaan uit een onafzienbare reeks van bundels vol authentieke stukken, om strijd door Zuid- en Noord-Nederland, die in dit opzicht althans niet te scheiden zijn en broederlijk blijven samenwerken, ter perse gelegd! Eershalve wijs ik in de eerste plaats op de achtbare rij van kwartijnen, op last der Belgische regeering door Gachard gevuld met de onschatbare briefwisseling, zoo lang in het archief van Simancas verholen,

waarop wij hopen dat eerlang het vervolg zal verschijnen door de zorg der geleerden, die Gachard waardiglijk vervangen en slechts door eigen soortgelijken arbeid — de uitgaaf der *Correspondance de Granvelle* bijvoorbeeld — verhinderd worden om nu reeds den zijnen te voleindigen. Van Noord-Nederlandsche uitgaven zal ik geen in het bijzonder noemen; zij zijn meestal aan vrienden van mij, van wie sommigen hier onder mijn gehoor zitten, verschuldigd. Alleen om van den omvang onzer werkzaamheid een denkbeeld te geven herinner ik, dat gedurende de laatste vier en dertig jaren het Historisch Genootschap, te Utrecht gevestigd, ruim honderd grootendeels lijvige boekdeelen in het licht heeft gezonden. Voeg daarbij wat de provinciale genootschappen en de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde, wat de nog jeugdige Vereeniging tot uitgave der bronnen van het oud-vaderlandsche recht hebben bijgedragen, en (niet het laatst noch het minst) wat een schare van verdienstelijke mannen op eigen hand geleverd heeft, en gij zult mij toestemmen dat in dit opzicht onze land- en tijdgenooten voor geen navorschers van anderen landaard of vroegeren tijd behoeven onder te doen.

Maar, hoe verdienstelijk en lofwaardig dat verzamelen van steeds nieuwe bouwstof en het uitgeven van het belangrijkste er van moge wezen, het is toch niet meer dan voorarbeid. De eigenlijke taak van den geschiedkundige is een andere, het verwerken der bijeengebrachte stof, het inpassen van het nieuwe in het verband van het reeds samengestelde geheel. Hoe staan wij hierbij? Mogen wij ook in dit opzicht op vooruitgang roemen?

Indien het hier insgelijks een vraag gold van hoevoelheid, wij zouden met ons antwoord terstond gereed staan. Want aan historische monografieën, die zich ten doel stellen om uit nieuw gevonden bescheiden, uit nog ongedrukte of pas gedrukte archivaliën de oude overlevering te wijzigen of aan te vullen, is waarlijk geen gebrek. Zij verdringen elkander van onder de pers en overladen onze leestafels. Maar dit is het niet waarnaar wij vragen; wij wenschen te weten, of ook in gehalte de hedendaagsche de vroegere overtreffen. Eer wij het wagen hierover uitspraak te doen, mogen wij ons wel ernstig bedenken.

Onlangs is men zich in de geleerde wereld en bepaaldelijk aan de hoogescholen van Duitschland gaan bezighouden met de methodologie der geschiedschrijving en met het ontvouwen der resultaten, waartoe de bespiegeling leidde, in breedvoerige handboeken. Van toen af zijn wij ons eerst recht bewust geworden,

hoe weinig overeenstemming er tusschen de mannen van het vak zelfs over de beginselen van die theorie nog bestaat. Reeds de eerste kwestie de beste: of de historie een kunst is of een wetenschap of beide te gelijk misschien, is nog verre van uitgemaakt. Zóó weinig zelfs, dat ik mijn persoonlijk gevoelen, voor vier en dertig jaren in mijn intreerede ontwikkeld, in geen dier handboeken heb teruggevonden. Naar ik mij de taak van den geschiedschrijver denk, heeft hij tweeërlei te doen. Hij moet beginnen met zich een zooveel mogelijk volledige en klare voorstelling te vormen van het gebeurde, dat hij beschrijven wil, om vervolgens dat denkbeeld zoo af te teekenen of liever nog af te schilderen, dat zijn lezers het aanschouwen juist zooals het hem voor den geest staat. Dit laatste, het afbeelden, is zuivere kunst, in niets onderscheiden van hetgeen de meesters in de beeldende kunsten zoowel als in de letterkunde te doen hebben. Geschiedschrijving is onmogelijk zonder eenige bedrevenheid althans in die kunst, en niet slechts het beschrijven der geschiedenis van gansche tijdvakken, het schilderen van groote tafereelen, maar zelfs het teekenen van enkele groepen, het schetsen van cartons: ik bedoel het mededeelen der resultaten van eenig historisch onderzoek. In zooverre staat dus de geschiedkundige met den letterkundige op één lijn. Doch in hetgeen voorafgaat aan het beschrijven, in het vormen van het denkbeeld, dat afgebeeld moet worden, bestaat een kenmerkend en wezenlijk onderscheid tusschen beiden. Terwijl de letterkundige zijn fantasie den teugel mag vieren en geen andere waarheid dan de dichterlijke in het oog heeft te houden, is het de dure plicht van den geschiedschrijver zijn denkbeeld, zooveel maar mogelijk is, in overeenstemming te brengen met de werkelijkheid. Die taak nu is van wetenschappelijken aard en vordert in hem, die haar aanvaardt, eigenschappen, welke een letterkundige, een dichter niet behoeft te bezitten. Om mijn meening duidelijk te maken heb ik slechts te wijzen op tweeërlei portretschilders. De een levert een waar kunststuk, dat echter den persoon, dien het voor moet stellen, in zijn eigenaardigheid slechts gebrekkig weergeeft; de ander levert een treffende gelijkenis maar van geringe kunstwaarde. Bij uitzondering slaagt een groot kunstenaar er in, beide voortreflijkheden te vereenigen en een meesterstuk van schilderkunst te scheppen, dat den persoon, dien het op het doek doet leven, volkomen gelijkt.

Waarom zijn zulke kunstgewrochten zoo zeldzaam? Waarom gelukt het zelfs den meesters in het vak slechts bij uitzondering

de gelijkenis zoo volkomen te treffen? Mij dunkt, omdat zij zoo zelden den persoon, dien zij afbeelden, wezenlijk hebben leeren kennen. Uit gebrek aan belangstelling hebben zij zich met een oppervlakkige, vage kennisneming vergenoegd en geen vast omlijnd en uitgewerkt beeld voor den geest gehad, toen zij het penseel in handen namen. En, als het hun slechts om hun naam en roem als schilder te doen is, hebben zij zoodoende ook geen ongelijk. De vrienden, die over de gelijkenis kunnen oordeelen, zijn niet velen en zij verdwijnen al spoedig uit het leven. De kunstkenners daarentegen zijn van alle tijden en waardeeren uitsluitend de kunst in het gewrocht.

Zooals in het portretschilderen, zoo gaat het ook in het geschiedschrijven. Het beschaafde publiek, dat de gegevens niet bezit om over de gelijkenis te oordeelen, en tegenover het geschiedverhaal staat zooals de nakomelingschap tegenover het portret, oordeelt alleen met zijn kunstgevoel, en stelt zich, als dit maar bevredigd wordt, met een schijn van waarheid, een dichterlijke waarheid, tevreden.

Het spreekt van zelf, al verstaat ook het groote publiek het anders, dat vooruitgang in zoodanig schilderen van historische tafereelen wel van vooruitgang der letterkunde, waarvan het een ondergeschikt deel is, maar niet van vooruitgang der historische wetenschap kan getuigen. Vooruitgang op dat gebied moet aan andere kenteekenen blijken: de voorstelling, die de geschiedschrijvers zich van het verledene vormen en op hun, zij het ook minder artistieke wijze afbeelden, moet nauwkeuriger dan het vroeger placht, en treffender op de werkelijkheid gelijken.

Om tot die gewenschte overeenkomst van denkbeeld en werkelijkheid te naderen, staan den geschiedkundige vooral twee hulpmiddelen ten dienste. In de eerste plaats de kritiek, waarmede hij elk afzonderlijk bericht, dat tot hem komt of door hem opgespoord mag worden, in zichzelf beproeft, met andere vergelijkt, en niet als bestanddeel van zijn voorstelling opneemt voordat hij van de deugdelijkheid en betrouwbaarheid overtuigd is. In weinig woorden duid ik hier een taak aan van onafzienbaren omvang. En als zij volbracht is volgt een tweede, even gewichtige: het ineenvoegen dier op zich zelf staande feiten in hun natuurlijk verband, het reconstrueeren in de gedachte van het leven, dat eens het thans doode verleden bezielde, van de beweegkrachten, die van het eene feit tot het andere hebben gevoerd en de steeds veranderde toestanden veroorzaakt. Dat voor beide, doch vooral

voor de laatste verrichting, een bijzondere aanleg wordt vereischt, die zeker wel al doende geoefend en verfijnd kan worden, maar door oefening alleen niet te verwerven is, behoef ik wel niet op te merken. Niet ieder die wil wordt historicus. Maar aan den anderen kant, de voortreflijkste aanleg is op zich zelf niet voldoende; hij moet door onverdroten studie volgens beproefde methode ontwikkeld en tot vollen wasdom gebracht worden.

De vraag, waartoe wij na deze uitweiding terugkeeren, luidt derhalve hoofdzakelijk dus: getuigen de historische geschriften van den jongsten tijd, dat hun schrijvers zich van de verplichting om niets te verzuimen, ten einde de voorstelling van het gebeurde zoo nauw mogelijk op de werkelijkheid te doen gelijken, ernstiger bewust zijn dan de schrijvers uit een vroegere periode waren, en dat zij bijgevolg die verplichting ook nauwgezetter nakomen?

Gewichtige vraag, en die wij niet zoo aanstonds durven beantwoorden! Aanvankelijk, bij een eerste vergelijking, hellen wij over tot een ontkennend antwoord. Immers aan den ingang van ons tijdvak, of juister aan het eind van het voorafgegane, aanschouwen wij de hooge gestalten van Groen van Prinsterer en van Bakhuizen van den Brink, zelden geëvenaarde meesters zoowel in de alles onderzoekende en napluizende kritiek, als in de kunst van combineeren en omvatten van het geheel. Al spoedig zijn zij van ons weggenomen zonder opvolgers na te laten, en nog altijd heeft zich niemand opgedaan die hun plaats ten volle kan vervullen. Maar het zou onredelijk zijn met den maatstaf van hun grootte gewone stervelingen af te meten. Mannen als zij zijn „horsligne" en blijven buiten rekening. Wij moeten oordeelen in het algemeen en vergelijken geslacht met geslacht. En dan waag ik het als mijn gevoelen uit te spreken, dat een gestadige vooruitgang niet te miskennen valt, dat hij zelfs aanmerkelijk mag heeten. Van dit gevoelen, dat waarlijk op geen losse gronden berust, zal ik thans geen reden geven. Daartoe is het hier de gelegenheid niet. Ik zou te veel in bijzonderheden moeten afdalen, boeken en schrijvers noemen en roemen, en zoodoende de bescheidenheid kwetsen van sommigen, die het mij een voorrecht is op dezen dag onder mijn gehoor te zien. Buitendien, ik vlei mij dat ik geen ernstige tegenspraak zal ontmoeten, en dat mijn oordeel beaamd zal worden door het meerendeel van hen die tot oordeelen in dezen bevoegd zijn.

Ook kan ik mij het feit, zoo ik het voor onbetwijfeld waar mag

houden, zeer wel verklaren. De oorzaken zijn niet ver te zoeken. De voornaamste schijnt mij hierin gelegen, dat de dilettanten zonder doelmatige opleiding, die vroeger de groote meerderheid der geschiedkundigen en geschiedschrijvers uitmaakten, meer en meer verdrongen worden door jeugdige geleerden, die zich aan de hoogeschool hebben gevormd en voorbereid. Niet dat ik van die dilettanten kwaad zou willen spreken: ik heb hun verdiensten jegens de historie steeds gewaardeerd en erkend. Zij bezitten althans het eerste en voornaamste vereischte, liefde voor het vak en dat doet ook aanleg in meerdere of mindere mate bij hen vermoeden. Maar die aanleg is niet zelden door gemis aan leiding verkeerd ontwikkeld. Waar het hun doorgaans aan ontbreekt — er zijn glansrijke uitzonderingen op den regel — is methode bij het onderzoek en kritiek. En nu zijn juist kritiek en methode de deugden van den historicus, die zich het best laten aanleeren en van anderen afzien. De Duitsche geschiedschrijvers, meest allen doctoren, strekken daarvan tot bewijs. Menig Duitsch boek over een historisch onderwerp draagt de blijken dat zijn schrijver geen scherpen blik en een slechts beperkten gezichtseinder heeft, doch toont meteen dat hij in een goede school gevormd en behoorlijk onderlegd is. Aan onze beste dilettanten is soms het tegendeel te bespeuren; en dat zijn zij zich zelven ook wel bewust. Men kan hen vaak hooren klagen, dat zij niet voor het vak, dat zij liefhebben, van der jeugd af zijn opgeleid; dat zij niet, zooals men zegt, gestudeerd hebben. Want anders, aan onze hoogescholen niet minder dan aan die van Duitschland bloeit van ouds de kritiek, wel is waar bepaaldelijk in toepassing op de philologie, doch de kritiek is uit haar aard van algemeene toepassing, en tusschen de philologische en historische bestaat geen wezenlijk verschil. Is niet, om iemand te noemen, onze Leidsche philoloog Perizonius een der eersten geweest, die op de oud-Romeinsche geschiedenis de kritiek heeft toegepast, welke hij op de meesterstukken der klassieken had leeren oefenen?

De opzettelijke beoefening der moderne en der vaderlandsche geschiedenis aan onze universiteit is van betrekkelijk jonge dagteekening. Onder de heerschappij van het Koninklijk Besluit van 1815 waren zij bijvakken, waarin geen examen werd afgelegd, en college werd gegeven door hoogleeraren, die een ander hoofdvak vertegenwoordigden: de vaderlandsche geschiedenis was toegevoegd aan de Nederlandsche taalkunde en de algemeene geschiedenis

aan het Latijn of het Grieksch. Ook was er voor den student, die zich bij voorkeur aan de historie had willen wijden, geen carrière. Aan de Latijnsche school werd geen andere geschiedenis dan die der oudheid, als bijvak, onderwezen en was onder de docenten voor den historicus ook geen plaats. Evenmin aan eenige andere hoogere of middelbare school of inrichting van wat aard.

Welk een verandering ten goede heeft gedurende ons tijdvak hierin plaats gegrepen! Voor den jeugdigen historicus staan thans verschillende loopbanen open, waartusschen hij te kiezen heeft, aan gymnasiën en hoogere burgerscholen, aan rijks- en gemeente-archieven. Wel is het om een van die betrekkingen te bekomen, nog geen stellig vereischte dat men aan een hoogeschool gestudeerd heeft; doch wat de wet niet voorschrijft, wordt in het gebruik toch reeds regel. Zelfs zij, die liever dan een academischen graad de acte van middelbaar onderwijs halen, waarmee zij volstaan kunnen, beginnen er toch gedurig meer prijs op te stellen om een of meer jaren lang het hooger onderwijs aan een der universiteiten bij te wonen. Lang zal het dan ook wel niet duren, of de wet zal hetgeen nu nog slechts gewoonte is tot verplichting verheffen, en allen die een betrekking van historischen aard begeeren zullen zich aan de universiteit te bekwamen en een academischen graad te verwerven hebben. Welk voordeel hieruit voor de geschiedvorsching mettertijd moet voortvloeien, behoef ik wel niet te betoogen. Ik zeide het immers, dat naar mijn meening de vooruitgang, dien ik bij de beoefenaars der historie nu reeds meen te bespeuren, voornamelijk te danken is aan hetgeen sedert weinige jaren in die richting is geschied.

Sedert weinige jaren inderdaad. Ik had het Rotterdamsch gymnasium reeds verlaten, voordat men daar begon in eenige andere dan de oude geschiedenis onderwijs te geven. Veroorlooft mij van mijn eigen ervaring iets mee te deelen. Ik heb in mijn jeugd zoo goed als geen onderricht ontvangen in die wetenschap, waarvoor het mij ten slotte vergund is geweest te leven. Toen ik de Latijnsche school bezocht, verdiende deze haar naam ten volle. Het onderwijs was er uitsluitend op de oudheid, of eigenlijk alleen op de klassieke schrijvers gericht. Van de oude geschiedenis werd slechts in zoover werk gemaakt, als noodig was om de klassieken te verstaan. Geschiedenis op zich zelf en om zich zelf was geen leervak; en daar er geen nieuwe taal geleerd, geen

nieuwe letterkunde beoefend werd, werd er aan nieuwe geschiedenis zelfs niet gedacht.

Dat leerplan, om zijn onvolledigheid zeker niet goed te keuren en voor onzen tijd volstrekt onbruikbaar, had toch ook zijn goede zijde: het liet den leerlingen veel vrijen tijd, dien zij tot zelfonderricht naar eigen voorkeur mochten besteden. Ik voor mij voelde mij van jongs af tot het leven en streven der oudheid sterk aangetrokken, en las over haar geschiedenis al wat mij in handen viel: eerst de *Reizen van Anacharsis*, weldra, en voordat ik ze nog in het Grieksch kon verstaan, de *Levens van Plutarchus* in de vertaling van Wassenberg en Bosscha. Hoe ik er van genoot, hoe dikwerf ik ze herlas! Naar nog hooger genot wachtte mij. Het toeval wilde, dat ik de *Ideeën* van Heeren — *Ideeën über Politik, den Verkehr und den Handel der vornehmsten Völker der alten Welt* — in handen kreeg, en dat wegsleepende boek, met zooveel geestdrift geschreven, bepaalde nu vooreerst de richting van mijn studie. Het was de tijd, waarin de ontcijfering van het hieroglyphenschrift en de eerste verklaring van daarin geschreven korte teksten hoop gaf om weldra Aegypte en vervolgens ook Assyrië en al de volken van West-Azië te leeren kennen, even goed en omstandig als wij de geschiedenis en het maatschappelijk leven van Israel uit zijn letterkunde kenden. Het geheimzinnige, dat over die voorwereld zweefde, zette mijn verbeelding in vlam, en ik kon mij geen begeerlijker lot denken dan mee te mogen werken om die geheimenissen te ontsluieren en het licht der geschiedenis over dat verre, verre verleden te doen opgaan. Toen ik in 1842 naar de hoogeschool bevorderd werd, stond mij als levensideaal voor den geest philologie te studeeren, zooveel als noodig was om docent aan een gymnasium te kunnen zijn, maar al mijn vrijen tijd aan de taal, literatuur en historie van Aegypte te besteden. Ik heb mij als student ook aan dat plan gehouden: getuige het mijn dissertatie *De Manethone librorumque ab eo scriptorum reliquiis*. Maar met mijn promotie nam ik toch na rijp beraad voor goed afscheid van die studie, die mij aanvankelijk veel genot, maar op den duur nog meer teleurstelling berokkend had. Ik had niet gevonden wat ik had durven hopen. De Aegyptische literatuur, als zij dien naam mag dragen, bleek arm en weinig leerrijk te zijn, niet te vergelijken, zooals ik mij eens had ingebeeld, met de letterkunde van Israel. Wat erger was, er bleef in de teksten zoo heel veel over dat ik niet verstond en waarvan de verklaring, door anderen gegeven, mij

alles behalve zeker scheen. Ook moest ik mij wel bekennen dat de geschiedenis der pharao's in geen geval meer dan een dor geraamte van namen en jaartallen bij benadering worden zou. Dat alles kon mij niet behagen. Reeds toen had mijn geest behoefte aan zekerheid en preciesheid in mijn weten. In vaste lijnen moest mij de toestand en de toedracht voor de verbeelding staan, en ik begreep dat dit met de oudheid van Aegypte nooit het geval zou wezen. Zoo keerde ik uit het Oosten naar Griekenland en Italië terug. Ottfried Müller en Niebuhr werden mijn geliefdste leermeesters. Maar meer nog dan deze modernen had Thucydides mij in mijn laatsten studententijd aangegrepen en geboeid. Hij vooral had mij inzicht niet slechts in de oude, maar in alle pragmatische historie gegeven. Voor de eigenlijke philologie daarentegen kon ik den smaak maar niet vatten.

Ik promoveerde in December 1847. Twee maanden later brak de revolutie eerst in Frankrijk, weldra over half Europa los. Bij ons, Goddank, kwam het niet verder dan tot een diep ingrijpende hervorming van het staatswezen. Evenwel de hervorming hier, zoo goed als de revolutie elders, opende een nieuw tijdvak en voerde op andere banen, dan waarop wij allengs aan het stilstaan waren geraakt. Allerwegen openbaarde zich een nieuwe, hoopvolle tijdgeest. Hoe zou die niet krachtig op mij hebben gewerkt, op mij die, nu ik het maatschappelijk leven stond in te treden, ook geen vrede meer had met de loopbaan, waarvoor ik mijzelven aanvankelijk bestemd en bereid had! De geest van 1848 voerde mij van de oudheid weg naar het tegenwoordige. Ik nam mij stellig voor geen betrekking van docent in de oude talen te aanvaarden, maar, daar ik gelukkig niet gehaast was, te wachten op een werkkring, welken dan ook, die mij zou verplichten te leven voor de belangen, die mij thans het naast aan het hart lagen.

Intusschen, terwijl ik studeerde, was men in verschillende steden van Holland gaan inzien, dat het leerplan der Latijnsche scholen te bekrompen en eenzijdig was, en dat nevens de oude talen, letterkunde en geschiedenis ook de hedendaagsche onderwezen behoorden te worden. In dien geest had men ook hier te Leiden het gymnasium hervormd, en een praeceptor aangesteld voor het onderwijs in de Nederlandsche taal en de algemeene en vaderlandsche geschiedenis. Die praeceptor was Matthias de Vries, mijn oudere tijdgenoot aan de academie en mijn vriend. Maar de roep, die van zijn buitengewone geleerdheid en bekwaam-

heid uitging, was te groot dan dat hij lang op dien post zou gelaten zijn. In den zomer van 1849 werd hij als hoogleeraar naar Groningen weggeroepen. Zijn praeceptoraat, dat dus openviel, stond mij bijzonder aan, dat is te zeggen de eene helft er van; en, toen men niet zoo spoedig slaagde in het vinden van een opvolger, nam ik de vrijheid om mij zelven, in geval men den werkkring wilde splitsen, aan te bieden voor het onderwijs in geschiedenis en aardrijkskunde. Toevallig deed zich voor de wederhelft, voor de taalkunde, insgelijks een candidaat voor, de latere rijksarchivaris Van den Bergh, en zoo lieten zich curatoren en gemeentebestuur ons beider aanbod welgevallen. Op deze wijs verkreeg ik twee jaren na mijn promotie, welke jaren ik te Utrecht in bijna dagelijkschen omgang met Opzoomer en Donders had doorgebracht, boven mijn stoutste verwachting een werkkring, juist zooals ik hem begeerde, in de stad die mij om haar hoogeschool en om de vrienden, die ik er weervond, boven alle andere gewenscht was.

Docendo discimus. Dat heb ook ik ondervonden. Wat was de geleerdheid gering, waarmee ik het waagde als onderwijzer op te treden! Ik moest beginnen met mij zelven te leeren. Maar voor dat zelfonderricht was ik dan ook voldoende toegerust. Ik had liefde voor mijn vak, lust in het werken en de noodige werkkracht, en een goede methode bovendien, die ik van mijn leermeesters en van enkele uitstekende medestudenten had afgezien. Tien jaren lang ben ik in die betrekking werkzaam gebleven, niet zonder nut, naar ik vertrouw, voor mijn leerlingen, tot groot nut, dat weet ik, van mijzelven. Immers de jaren van mijn praeceptoraat zijn, me ipso duce, mijn leerjaren als historicus geweest. In dien zin mag ik mijzelven een autodidact noemen.

Aan het eind van dat tijdperk, waarop ik nog altijd met voldoening terugzie, werd ik van het gymnasium naar de universiteit verplaatst en van leeraar tot hoogleeraar bevorderd. Tevens werd, wat mij vooral gewenscht was, mijn werkkring ingekort: ik zou voortaan alleen de vaderlandsche, niet meer de algemeene geschiedenis te onderwijzen en te beoefenen hebben. Overeenkomstig mijn aard en mijn neiging zou ik minder in de breedte, meer in de diepte mogen arbeiden.

Die lotsverbetering had ik te danken alweer aan mijn besten vriend De Vries, die echter in dezen niet zoozeer door vriendschap voor mij als door liefde voor zijn wetenschap gedreven werd. Van

de Groningsche universiteit naar de Leidsche verplaatst, had hij al spoedig ondervonden dat de dubbele taak, die hem was opgelegd, te veel was voor één leeraar; dat hij, om de geschiedenis te geven gelijk hij meende dat behoorde en gelijk hij ook deed, meer tijd moest afzonderen dan zijn taalkundige studiën en lessen lijden konden. Hij verlangde daarom, met opoffering van een gedeelte zijner inkomsten, een gedeelte van zijn taak aan een ander over te dragen; en door zijn aandrang overtuigd van de wenschelijkheid der zaak, willigden de regeering en de volksvertegenwoordiging zijn edelmoedigen wensch in. Op mij viel toen zoowel zijn keus als die der curatoren, en op hun voordracht benoemde mij de Koning.

Heeft De Vries met de splitsing ook waarlijk zijn doel bereikt? Voor een gedeelte ongetwijfeld. Voor de taalkunde heeft hij voortaan, door geen andere zorg afgetrokken, kunnen doen en gedaan al wat hij zich verplicht achtte en begeerde te doen. Voor het propaedeutisch onderwijs in de geschiedenis des vaderlands daarentegen bleek al spoedig dat de verandering van personen geen verbetering was geweest. Immers het doel van dat college was niet om van aanstaande juristen en philologen goed onderlegde historici te maken, maar om hun een algemeen, in de hoofdzaak juist overzicht der vaderlandsche geschiedenis te geven en zoodoende liefde voor het vaderland en geestdrift voor zijn groote mannen in te boezemen. Dat doel nu was De Vries als uit het hart gegrepen. Hartstochtelijker vaderlander heb ik nooit ontmoet. Hij blaakte van geestdrift voor het voorgeslacht, wiens taal en letterkunde en geschiedenis hij met voorliefde beoefende en aan een edelaardige jongelingschap te liever onderwees, omdat het hem in de gelegenheid bracht om de gevoelens, die hem bezielden, in hun ontvankelijk gemoed over te storten. Daarbij bezat hij die meesleepende welsprekendheid, die uit een vol en vurig hart als vanzelf opwelt en van de lippen stroomt. Op gelijkgestemde gemoederen was dan ook zijn invloed verheffend en veredelend.

In de plaats van zulk een man trad voortaan ik op, die niet welsprekend ben noch geestdriftig. Ik zou hem niet hebben kunnen navolgen, niet in de verte kunnen evenaren, indien ik het had getracht. Maar ik kende mijzelven en mijn karakter te goed, dan dat ik het ook maar beproefd zou hebben. Zeker, ook ik heb het vaderland lief en draag roem op de groote daden, ter wille van de vrijheid en beschaving door ons kleine volk verricht. Maar ik kan nu eens de zon niet waarnemen of ook haar vlekken trekken

mijn aandacht, en schijnen mij uit een wetenschappelijk oogpunt even opmerkelijk als haar licht. De leus van mijn leven is de spreuk van Spinoza: „Niet bewonderen noch verguizen, maar begrijpen." Aan geestdrift mij over te geven zou mij dus niet mogelijk zijn; geestdrift te wekken met mijn onderwijs kon niet in mijn bedoeling liggen. Dat wist ik vooruit, en ik deed mijn aard en mijn talent geen geweld aan. Evenwel gevoelde ik levendig, dat ik met mijn onpartijdige methode op een college voor propaedeutici niet zoo goed op mijn plaats was als mijn voorganger met zijn aangrijpende en wegsleepende voordracht. Ik was, en bleef zoolang het propaedeutisch college mijn hoofdtaak is gebleven, over mijzelven onvoldaan. Ook zag ik wel aan mijn hoorders, dat zij eigenlijk iets anders behoefden dan het eenvoudige onderricht, dat ik hun gaf. Maar wat daaraan te doen? Ultra posse nemo obligatur. De Vries zelf moet ook wel soms gevoeld en gedacht hebben, dat zijn plaatsvervanger hem niet ten volle verving en ten opzichte van hetgeen hem zoo na aan het harte lag te wenschen overliet. Maar nooit heeft hij het mij betuigd of in het minst betoond, altijd met waardeering gesproken van hetgeen hij in mijn methode goed kon keuren. Ieder elkanders eigenaardigheid eerbiedigende, leefden en werkten hij en ik steeds, zoolang ik hem heb mogen behouden, in broederlijke eendracht samen.

En welke zal dan ten slotte de vrucht geweest zijn van mijn langdurige werkzaamheid als hoogleeraar? Zoo gij mij die vraag voorlegt, kan ik slechts in het algemeen antwoorden: aan den vooruitgang der historische wetenschap in ons midden, waarvan ik zoo even gewaagde, heb ik naar vermogen meegewerkt. Evenals mijn ambtgenooten aan de overige universiteiten, heb ik jeugdige geleerden opgeleid, die in verschillende betrekkingen aan gymnasiën en middelbare scholen en archieven nuttig werkzaam zijn, en waaronder sommigen uitmunten. Welk aandeel hierin ieder van ons, hoogleeraren, toekomt, wie zal het berekenen? Ook zijn mijn leerlingen niet aan zekere kenmerken te onderscheiden, want ik heb geen school gesticht. Denkt niet, dat ik mij dit als een verwijt toereken. Integendeel. Ik heb het nooit bedoeld, veeleer vermeden. Eens, lang geleden, voordat ik hoogleeraar werd, had ik bij een beroemd auteur gelezen, dat niet hij de beste leermeester is die zijn weten overgiet in anderen, ook niet die anderen drilt om naar zijn methode te onderzoeken en naar zijn begrippen te oordeelen, maar die liefde wekt voor de wetenschap en een navolgens-

waardig voorbeeld stelt van toewijding en onzelfzuchtige plichtsbetrachting. Die les, in evereenstemming met mijn overtuiging en mijn neiging, heb ik steeds in acht genomen. Ik ben mij bewust nooit mijn begrippen, mijn oordeelvellingen aan mijn hoorders te hebben opgedrongen, nooit propaganda te hebben gemaakt voor zekere leerstellingen. Naar mijn beste weten heb ik altijd het vóór naast het tegen gesteld; alle gegevens verschaft om tot billijk oordeelen in staat te stellen, maar mijn eigen beslissing in twijfelachtige gevallen niet dan aarzelend meegedeeld. Mijn raad en leiding heb ik niet onthouden aan wie er om tot mij kwam, maar ongevraagd niet aangeboden, laat staan opgedrongen. Indien ik in dezen gezondigd heb, is het geweest door al te weinig, niet door te veel invloed te oefenen. Mijn toeleg was het steeds een ieder zich vrij naar eigen aanleg te laten ontwikkelen. Wanneer ik dan ook de schare overzie dier jongere vrienden, die mij de eer doen van zich mijn leerlingen te noemen, maar wier leermeester ik mij nauwlijks beroemen mag te zijn, dan zie ik met voldoening dat niet één mijn stempel draagt, dat zij allen zich zelf zijn, ieder met zijn eigenaardige verdiensten.

Buiten mijn academische lessen heb ik aan de uitbreiding der historische wetenschap voornamelijk door mijn uitgegeven geschriften bevorderlijk trachten te zijn. Deze zijn doorgaans met bijzondere welwillendheid ontvangen. Het eenige verwijt, dat naar aanleiding ervan weleens tot mij gericht werd, getuigde toch mede van waardeering. „Waarom schrijft gij (werd mij soms gevraagd) bij voorkeur kleine monografieën en artikelen in tijdschriften? Waarom niet liever een algemeene geschiedenis des vaderlands, of althans de geschiedenis van een gansch tijdvak, gelijk gij het in uw jonge jaren gedaan hebt van de vestiging der Republiek?"

Dat ik aan die vleiende aanmoediging geen gehoor heb gegeven, is zeker niet te wijten aan een teleurstellende ontvangst van mijn eerste proeve. Integendeel, de opgang, dien ik er mee gemaakt heb, had mijn stoutste verwachtingen overtroffen. Ook niet aan tegenzin in diergelijken arbeid. De historische compositie behaagt mij niet minder dan de kritiek der bronnen. Meermalen heb ik dan ook een boek, als van mij verlangd werd, op touw gezet. Voor het tijdvak van De Witt en voor den zoogenaamden Patriottentijd heb ik veel voorarbeid verricht en een uitgebreid apparaat bijeengebracht. Ook ben ik aan het uitwerken meer dan

eens begonnen in een groote vacantie. Maar dan heb ik, als de colleges weer aan den gang waren, het schrijven al spoedig gestaakt. Immers, niets dat zoo geschikt is om van gestadigen arbeid aan één groot onderwerp af te leiden als college-geven. Want niets dat ons zoo de gapingen en onnauwkeurigheden in ons weten toont als het mededeelen aan anderen van hetgeen wij meenden volledig en nauwkeurig te kennen. Geen cursus, tot op dezen laatsten incluis, of onder het spreken fluisterde nu en dan mijn ander ik mij in het oor: „hetgeen gij daar met zooveel fiducie zegt, zoudt ge dat ook afdoende kunnen bewijzen?" Dat was mij dan een aanmaning om nader te onderzoeken; ik zocht en zocht, niet altijd totdat ik gevonden had, niet zelden totdat een andere onzekerheid, die mij al sprekende voorkwam, mijn aandacht trok en op een ander spoor afleidde. Menig artikel in de door mij geredigeerde *Bijdragen* is de vrucht van zulk een ten behoeve van mijn onderwijs ingesteld onderzoek, van andere soortgelijke een onvoltooid opstel, dat onder mijn papieren berust. De neiging tot napluizen, tot ontwarren van ingewikkelde kwesties heeft mij, ik erken het met spijt, meer dan ik thans zou wenschen, afgeleid van het uiteenzetten en beschrijven der groote gebeurtenissen, omtrent welker toedracht bij mij geen twijfel bestaat. Ik heb wel eens verwijtend op mij zelven toegepast, hetgeen Shakespeare's Jago van zich getuigt: „I am nothing if not critical". Doch, hoe zij mij overigens geschaad mag hebben, aan mijn onderwijs is deze zwakheid, wil ik hopen, ten goede gekomen. Niet slechts dat elke volgende vijf- of zesjarige cursus, waarin ik van het geheele verloop onzer geschiedenis een overzicht placht te geven, op menig punt juister was dan de vorige: ook het voorbeeld, dat ik stelde van onvoldaan zijn met een onzekere kennis, van voortdurend streven naar vaster en juister weten, moet op sommige mijner meest begaafde hoorders voordeelig hebben gewerkt.

Dat alles ligt thans achter mij, en wat ik verkeerd gedaan heb is niet meer te herstellen. „Lass das Vergang'ne vergangen seyn". Dit woord van smartelijke berusting zeg ik den Faust van Goethe niet zonder zelfverwijt na. Och, of ik bij mijn optreden de ervaring had bezeten, die ik thans bij mijn aftreden bezit, nu zij mij niet meer baten kan! Zal mij nog een toekomst beschoren wezen? Zal mij, nu ik ambteloos word, en „vrijheer van mijn tijd en van mijn doen en laten", nog zooveel leven en zooveel kracht gegund worden, dat ik partij kan trekken van

mijn reeds verrichten voorarbeid, en stellen een boek samen van eenigen omvang? Wij willen het afwachten. Dit uur is niet bestemd voor een blik in de toekomst, maar voor een terugblik in het verledene.

En op dat verledene, in zijn geheel genomen, rust mijn blik met welgevallen. Ik heb er in gewerkt naar mijn aard en vermogen en er mij gelukkig in gevoeld.

Toen ik mijn intree deed, sprak ik aldus: „Voortaan zal mijn plicht van mij eischen wat mijn hart begeert, en onverdeeld zal ik mij met het vak van mijn keuze mogen en moeten bezig houden. En wat mij die taak dubbel aangenaam maakt, ik zal ze vervullen aan de hoogeschool van Leiden, waar ik mijn opleiding genoten heb, waar ik de gelukkigste dagen van mijn jeugd heb doorgebracht, waar ik mij in vroeger en later tijd mijn dierbaarste vrienden heb verworven. Hier mijn leven te wijden aan de beoefening der wetenschap is een streelend vooruitzicht".

Dat vooruitzicht is thans een verleden geworden. Wat ik mij toen voorspelde, mag ik heden betuigen dat vervuld en verwezenlijkt is. Mijn arbeid is mij steeds een lust geweest, het geluk van mijn leven. Een geluk zoo groot als ik behoefde en begeerde. Menigeen, ik weet het, zou er niet mee voldaan zijn geweest, het den naam van geluk nauwelijks waardig hebben gekeurd. Doch niet van het levenslot op zich zelf hangt eens menschen geluk af, maar van de overeenstemming der lotgevallen met zijn karakter en gemoed. Bij mij zijn begeerten en plichten slechts bij zeldzame uitzondering in strijd gekomen, en wat ik behoorde en begeerde te doen ging ook doorgaans de mate van mijn vermogen niet te buiten. Ik mag vreugde hebben gemist, die aan anderen te beurt valt; ik ben vrij gebleven van veel, dat de vreugde van anderen verbittert.

Eén voorrecht, waarin ik mij bij mijn intrede reeds verblijdde, is mij lang bijgebleven en heeft in hooge mate mijn geluk vermeerderd. Ik heb mijn dagelijkschen arbeid verricht in een faculteit, waarvan Cobet, Dozy, Pluygers, De Vries leden waren, in een senaat, waarin — ik zal slechts overledenen noemen — Vissering, Buys, Scholten, Kuenen zitting hadden. Hun verscheiden, hun gemis heeft het geluk der latere jaren matter gekleurd, de levensvreugde getemperd. Maar bevoorrecht de man die, zooals ik, mag getuigen, dat de dood het is die hem het meeste leed heeft berokkend! Het is waar, hij heeft mij haast allen die mij het dierbaarst waren ontroofd. Van hen, die mij bij

mijn intrede omgaven en welkom heetten, bloedverwanten, vrienden, ambtgenooten, heeft hij mij haast niemand gelaten, maar hij heeft mij hun herinnering niet kunnen ontnemen. Voor mij zijn die allen, die ik zoo lief heb gehad en van wie ik zooveel liefs heb genoten, niet gestorven. Dagelijks gedenk ik hunner onder de wisselingen van mijn lot; het is alsof zij nog steeds met mij medeleven. Ook belet de herinnering aan hen en aan hun beminnelijkheid geenszins, dat ik in vriendschap, zij het ook van gewijzigden aard, met een jonger geslacht verkeer, met sommigen vooral mijner gewezen leerlingen, die mij tot vrienden zijn geworden en in wier waardeerend aandenken ik nog een wijle hoop voort te leven, als ik gestorven zal zijn.

Van die jeugdige geleerden, op wier vorming mijn onderwijs invloed mag hebben geoefend, zijn er geen die hooger bij mij staan aangeschreven dan prof. Muller, dien ik het voorrecht geniet van sedert jaren als ambtgenoot naast mij te hebben, en prof. Blok, die thans op voordracht van curatoren door de Koningin-Regentes tot mijn opvolger is aangesteld. Aan deze twee, benevens mijn hooggeschatten vriend, den kerkhistoricus Acquoy, het geschiedkundig onderwijs en de vertegenwoordiging der wetenschap aan onze universiteit te zien toevertrouwd, is voor mij een groote voldoening, een groote vreugde. Ik weet dat in hun handen mijn nalatenschap geen dood kapitaal zal wezen, dat zij er mee woekeren zullen en het gestadig vermeerderen. Het sierlijke beeld van den Atheenschen fakkel-wedloop, waaronder Lucretius de elkander opvolgende menschengeslachten schildert, is vooral van treffende toepassing op de elkaar vervangende beoefenaars der wetenschap. Met de brandende fakkel in de hand, die wij van onzen voorganger overnamen toen hem de kracht begaf, en die moet kwijnen en uitdooven als wij in onzen loop vertragen, snellen wij een eindweegs voorwaarts, op het doel af dat allen beoogen, totdat ook wij, buiten adem, niet meer kunnen. Dan reiken wij haar over aan een nog onvermoeide, die haar weder verder, altijd nader aan het doel, voortdraagt, helaas om zich op zijn beurt af te matten en uit te putten en door een ander vervangen te worden. Zoo heb ook ik mijn loop geloopen; allengs vertraagde mijn gang; in mijn hand verflauwde de lichtende fakkel; thans sta ik haar gewillig af aan een, die nog onvermoeid zal voortijlen met nieuwe kracht en door zijn spoed de kwijnende vlam opnieuw zal verlevendigen.

Ongevoelig ben ik teruggevoerd tot de gedachte, waarvan ik

uitging: „Tempus abire mihi est.” Ik moet mijn afscheid nemen. Maar geen afscheid van u, mijn vrienden, mijn ambtgenooten, mijn leerlingen. Moest ik u allen voorgoed vaarwel zeggen, hoe zou ik het kunnen? hoe zou ik, beroofd van uw omgang, uw belangstelling, uw vriendschap, het einde van mijn leven, ledig en koud, te gemoet durven gaan? Neen, wij blijven ook voortaan voor elkander dezelfden die wij geweest zijn, die wij zijn; ik hoop het, ik weet het. De betrekking, waarin wij tot elkander stonden, moge zich wijzigen, wij blijven, wat er ook verandert, door den ouden beproefden band vereenigd.

Alleen van mijn werkkring en van de universiteit moet ik scheiden, een gewezen „princeps” van de respublica aeterna. Onder de gedaante eener toortsdragende godin hebben haar bij haar driehonderdjarig gedachtenisfeest de curatoren op duurzaam metaal doen afbeelden en haar de spreuk in den mond gelegd: „quacunque incedo pello tenebras.” Een trotsch, hooghartig woord, maar gewettigd door een roemrijk verleden, te wettigen door een even roemwaardig voortbestaan. Van dit steeds bloeiende en heilverbreidende bestaan getuige te wezen, mij te koesteren in het licht en den gloed, die er van uitstraalt, zal voortaan de lust en de troost wezen van mijn ten einde spoedend leven.

(Afzonderlijk uitgegeven.)

DE NIEUWE HISTORIOGRAPHIE.

(1867.)

Men hoort tegenwoordig dikwerf van een moderne historiographie, van een nieuwe historische school spreken. Wat wordt daarmeê bedoeld? Waarin bestaat de eigenaardigheid, die de nieuwe school van de oudere onderscheidt? Op deze vragen moge het volgende ten antwoord verstrekken.

De nieuwe historische school onderscheidt zich van de vroegere juist in dezelfde opzichten, waarin de hedendaagsche natuurkunde van de natuurkunde der middeneeuwen verschilt. Het is dan ook geen nieuwe methode, die de geschiedkundigen van de nieuwe school ontdekt hebben; zij hebben slechts de methode, die in de natuurkunde tot zulke verbazende uitkomsten geleid heeft, overgenomen en op hun onderzoek toegepast, in de verwachting dat zij ook hun dezelfde goede diensten bewijzen zal.

Iedere wetenschap begint met eenvoudig op te merken en te beschrijven wat is; vervolgens tracht zij de redenen te begrijpen, waarom het is, waarom het juist zóó is en niet anders. Daarin vergist zij zich in den aanvang gedurig; de ondervinding, die de proef op de som moet geven, waarschuwt dan weldra, dat de gewaande oorzaak de ware niet is. Eerst na lang mistasten vindt de wetenschap wat den toets der ervaring kan doorstaan.

Nadat de menschheid eeuwen lang de natuurverschijnselen opgemerkt en bewonderd had, zonder andere oorzaken van hun ontstaan te bedenken dan den wil en de daad van bovennatuurlijke wezens, goden en godinnen; — nadat zij vervolgens, toen deze verklaring haar niet langer voldeed, allerlei wilde gissingen had aangegrepen, die gedurig door voortgezette beschouwing en

nadenken weerlegd werden, is zij eindelijk tot een onderstelling gekomen, waaruit zich alles laat verklaren, en die door de dagelijksche ervaring gedurig bevestigd en nimmer gelogenstraft wordt. Deze onderstelling luidt, dat in de natuur geen toeval, geen willekeur, maar eeuwige wetten heerschen, dat dezelfde verschijnselen steeds dezelfde gevolgen na zich sleepen, dat derhalve uit hetgeen op het oogenblik plaats heeft met volkomen zekerheid opgemaakt kan worden wat vooraf is gegaan, en voorzegd wat volgen zal. Het spreekt echter van zelf, dat om dit te voorspellen en af te leiden een volledige en volkomen juiste kennis van het tegenwoordige vereischt wordt, zooals geen sterveling bezitten kan. Onze kennis is onnauwkeurig en gebrekkig, daarom is ook onze wetenschap van hetgeen gebeurd is en gebeuren zal ongewis en onvolledig. Wij kennen slechts ten deele. Maar wij nemen in kennis gestadig toe, en in gelijke mate vermeerdert ons vermogen om te voorspellen.

De kennis van de beweging der hemellichamen, inzonderheid van die tot ons zonnestelsel behooren, gaat alle andere menschelijke kennis in volledigheid en nauwkeurigheid te boven; en wij kunnen dan ook dagelijks opmerken hoe verbazend de juistheid is, waarmeê de verschijnselen, die uit die beweging voortvloeien, voorzegd worden. Het op- en ondergaan der zon, het verduisteren van zon of maan geschiedt op dezelfde minuut, als daartoe maanden te voren in den almanak staat aangewezen. Sterren, die nog nooit door het oog waren opgemerkt, worden ontdekt door de berekening van den astronoom, die uit de eigenaardige beweging van de eene planeet den invloed van een andere en bijgevolg het bestaan er van afleidt.

Wat in de sterrekunde het stelligst bewaarheid wordt, blijkt in iedere natuurkundige wetenschap waar te wezen. Alle verschijnselen ontstaan volgens vaste wetten: tusschen alle bestaat een noodzakelijk verband. Uit het bekende leidt een zekere weg tot het onbekende. En, wat opmerkelijk is, naarmate het onderzoek op dien weg vooruitgaat, vordert het steeds sneller en steeds gemakkelijker. In de laatste halve eeuw heeft de wetenschap grooter vorderingen gemaakt, dan zij voorheen in tientallen van eeuwen maken kon. Met de kennis der oorzaken heeft het vermogen om te voorspellen gelijken tred gehouden. En aan de kunst van voorspellen gaat de kunst van doelmatig handelen gepaard. Immers weten wij eens wat gebeuren zal, dan weten wij tevens waarnaar wij ons te richten hebben, wat wij te doen hebben om

van de gegeven omstandigheden partij te trekken. In dien zin heeft een wijze kort en goed gezegd: kennis is macht.

De toenemende macht van den mensch over de natuur, die wij in de uitvindingen der laatste halve eeuw, den stoom, de telegraphie, de photographie en zooveel andere, zien uitkomen, is tevens een sprekend bewijs van de deugdelijkheid der methode, die het natuurkundig onderzoek tegenwoordig volgt.

Geen wonder derhalve, dat de geschiedkundigen, wier wetenschap zulke vorderingen niet maakte, bij de natuurkundigen ter school zijn gegaan, om hun de kunst van onderzoeken en de methode af te zien. Tot op onzen tijd hadden zij zich hoofdzakelijk bepaald tot het beschrijven van 't geen, naar hun beste weten, gebeurd was, en zoo zij nu en dan hun krachten aan het verklaren der gebeurtenissen beproefden, hadden zij, evenzeer als de natuurkundigen in vroegere eeuwen, aan hun verbeelding den vrijen teugel gevierd en in het wilde allerlei gissingen gewaagd. Natuurlijk! Want zij durfden de onderstelling der wetenschap niet aannemen; zij wilden niet uitgaan van het vermoeden, dat in de maatschappij en in de geschiedenis evenzeer als in de natuur vaste en onverbrekelijke wetten heerschen. Integendeel, zij geloofden aan een toeval, dat zij vrijheid van den menschelijken wil noemden, aan een ingrijpen van bovennatuurlijke wezens, dat zij met den naam van voorzienigheid bestempelden. Sommigen hechtten meer aan die zoogenaamde vrijheid, anderen meer aan de wonderdaden van God: de eersten rekenden alle verklaring onmogelijk, de anderen waanden dat zij door naar den hemel te wijzen de lotgevallen der menschen genoegzaam hadden verklaard.

Zoo kan het ons niet verwonderen, dat de historie het wel in de kunst van na te vorschen en te beschrijven wat er gebeurd is zeer ver gebracht heeft, maar in het verklaren der oorzaken van het gebeurde weinig of niet is gevorderd. De historische kritiek, dat is het ontdekken der juiste toedracht door een omzichtig wikken en wegen van alle getuigenissen, het acht geven op de geloofwaardigheid der verschillende getuigen, en het zorgvuldig bijeenvoegen van al wat gebleken is waar te zijn — deze kunst is in onzen tijd tot een vroeger nooit gekende hoogte gebracht. En de kunst van beschrijven, die reeds in vroegere tijdvakken, in de oudheid en bij den aanvang der nieuwere geschiedenis, uitmuntend gebloeid heeft, leeft voort en paart zich in de meesterstukken onzer tijdgenooten allergelukkigst aan de meest nauwlettende kritiek. Indien de historie niet meer te doen had dan

het verledene te verhalen, wij zouden meenen dat de kunst haar hoogste toppunt had bereikt.

Maar de historie is niet tevreden met een kunst te wezen, zij streeft er naar een wetenschap te worden. De nieuwe historische school wil niet enkel verhalen, zij wil ook verklaren wat gebeurd is. Zij wil de ervaring van het voorgeslacht ten nutte van tijdgenooten en nakomelingen aanwenden, en uit de verschijnselen der geschiedenis de wetten, die de maatschappij beheerschen, leeren kennen. Zij wil de geschiedenis, die van ouds de leermeesteres des levens heet, meer en meer aan haar bestemming doen beantwoorden. Maar het verledene kan de toekomst slechts voorlichten, indien eeuwig dezelfde oorzaken dezelfde gèvolgen te weeg brengen. Als toeval of willekeur de lotgevallen der menschen beheerscht, baat het niet of wij al de oorzaken van vroegere voorvallen kennen, want wij weten niet of in onzen tijd dezelfde oorzaken niet tegenovergestelde gevolgen na zich zullen sleepen. Een historische wetenschap, aan de natuurwetenschappen gelijk, is slechts denkbaar als wij onderstellen, dat, even als in de natuur, zoo ook in de maatschappij vaste wetten heerschen, waarop nooit door toeval of door willekeurige tusschenkomst der Godheid inbreuk wordt gemaakt. De nieuwe historische school gaat van deze onderstelling uit. En ziedaar de eigenaardigheid waardoor zij zich van de oudere onderscheidt.

Zoo is zij dan goddeloos, ongeloovig aan de voorzienigheid Gods; fatalistisch, ongeloovig aan de vrijheid van den mensch? Deze vragen, die eigenlijk tegenwerpingen zijn, mogen geen oogenblik onbeantwoord blijven.

Neen, de nieuwe school loochent het bestaan van een God, van een liefderijke Voorzienigheid niet. Zij laat het geloof aan den Algoede in zijn volle waarde. Zij ontkent alleen, dat eenige gebeurtenis onmiddellijk door een ingrijpen van God te weeg wordt gebracht: zij ontkent het wonder. Zij zoekt de verklaring der natuurlijke verschijnselen, der gebeurtenissen, alleen in andere natuurlijke verschijnselen, die voorafgaan. Verdient zij daarom goddeloos te heeten? Zeker niet meer dan de natuurkunde, die ook vroeger de verklaring der verschijnselen in bovennatuurlijken invloed placht te zoeken, maar sedert lang haar onderzoek tot het eindige bepaalt, en geen beroep op de Godheid als verklaring van verschijnselen toelaat.

En heeft de natuurkunde, nu zij zuiver wetenschappelijk is geworden, opgehouden tot het gemoed te spreken? Is zij thans

minder stichtelijk, dan toen zij haar onwetendheid met een gedurig wijzen op Gods willekeur bemantelde? Toen zij, in den waan van het doel van God met de schepping te kennen, in alles doelmatigheid poogde aan te toonen? Op ons maakt zij dien indruk niet. De natuur is in ons oog schooner geworden, naarmate wij de wetten, die haar beheerschen, beter hebben leeren kennen. De natuurkunde is in onze schatting godsdienstiger, nu zij eerbiedig erkent het doel van God met de schepping niet te kennen. En zou dan de geschiedenis er bij lijden, als Gods wil, Gods beschikking niet meer tot verklaring der gebeurtenissen werd aangehaald, en Gods gewaande bijstand niet langer werd ingeroepen om hetgeen ons recht schijnt te rechtvaardigen? Neen, de vrome koning van Frankrijk, die het godsoordeel bij de rechtspraak heeft afgeschaft, omdat hij het verwaten achtte uit den uitslag van den strijd het vonnis van God op te maken, heeft zich zoowel jegens den godsdienst als jegens het recht verdienstelijk gemaakt. En de godsdienst zal er niet minder dan de historie bij winnen, indien men niet langer de Godheid betrekt in de daden en lotgevallen der menschen. Wat de astronoom La place getuigde: dat hij aan den sterrenhemel nergens God had bespeurd, moet ook de geschiedkundige erkennen: nergens in de historie ziet hij de tusschenkomst van God. Hij ziet menschen, onder den invloed der omstandigheden, naar de wetten van hun wezen handelen en lijden. Het Godsbestuur blijft voor zijn oog verborgen. Maar daarom is zijn wetenschap niet vijandig aan den godsdienst. Ons althans, als wij zien hoe de mensch, terwijl hij alleen voor zich zelven denkt te handelen, inderdaad mêewerkt tot een uitkomst, die hij niet voorzien en niet gewild had; als wij zien hoe tegenstrijdige krachten toch onwillekeurig samenwerken om iets groots tot stand te brengen, dan gaat het ons als den natuurkundige, dien de eenheid, de harmonie, de schoonheid van het eindige tot bewondering, tot aanbidding van den Oneindige stemmen. Den Allerhoogste onder een bepaalde gedaante af te beelden wraakte reeds de wet der Tien geboden; het Godsbestuur in vaste lijnen af te teekenen achten wij evenzeer afgoderij.

Van zulken heiligen schroom doordrongen, voelen wij ons gekrenkt en geërgerd, als wij minder schroomvallige geschiedschrijvers het verhaal der gebeurtenissen van tijd tot tijd zien afbreken, om ons even in het voorbijgaan den vinger Gods te doen opmerken. Niet tevreden met hun feilbaar oordeel over de daden der menschen uit te spreken, roepen zij als het ware de Godheid op,

om hun uitspraak te komen wettigen en bekrachtigen. Indien eens die God, wiens wegen zij wanen te kennen, op hun aanroepen verscheen, gelijk hij eens aan Job en zijn vrienden verschenen is, en ook hun vraagde: „Wie is hij die mijn raad verduistert met woorden zonder wetenschap?" — wat zouden de waanwijzen beschaamd ten antwoord kunnen geven dan de belijdenis van Job: „Zoo heb ik dan verhaald hetgeen ik niet verstond, dingen die voor mij te wonderbaarlijk waren, die ik niet wist."

Door te zwijgen van hetgeen zij niet weet, door zich niet te beroepen op hetgeen voor ons verborgen is, vergrijpt zich derhalve de nieuwe historische school wel niet aan den godsdienst. Evenmin is de onderstelling, waarvan zij uitgaat, in strijd met de vrijheid van den mensch. Met even veel recht zou men de Christelijke godgeleerdheid kunnen beschuldigen van in strijd met de vrijheid te wezen.

Immers de Christelijke kerk heeft te allen tijde twee leerstellingen, die schijnbaar tegenstrijdig zijn, gelijkelijk vastgehouden en naar haar beste vermogen in overeenstemming gebracht: het leerstuk der vrijheid van den menschelijken wil en het leerstuk der alwetendheid en der voorbeschikking Gods. Zonder ons in de geschiedenis dezer dogmata en van den strijd, die over hun samenhang gevoerd is, te begeven, willen wij alleen herinneren dat het eerste leerstuk door het laatste, de vrijheid van den wil door de voorbeschikking wezenlijk wordt bepaald: wat de mensch op ieder oogenblik van zijn leven zal willen, staat vast eer hij nog geboren is: desniettemin is zijn wil vrij, in dien zin dat hij voor hetgeen hij wil verantwoordelijk is. Hoe het een met het ander overeen kan stemmen, mogen de godgeleerdheid en de zedeleer uitmaken. Wij kunnen volstaan met de herinnering, dat de Christelijke kerk beide waarheden gelijkelijk verkondigt.

Welnu, de nieuwe historische school gaat niet verder dan de Kerk, en neemt geen andere bepaling van den wil aan, dan die uit het leerstuk der voorbeschikking volgt. Zij onderstelt niet meer dan dat iemand, die ons wezen en karakter in alle opzichten volkomen kende, en die even volkomen bekend was met al de omstandigheden, waarin wij op een gegeven oogenblik verkeeren, en met de wijze waarop de omstandigheden haar invloed op ons oefenen, (met andere woorden, dat een die alwetend was) met volkomen zekerheid zou kunnen voorzeggen waartoe onze wil zich bepalen zal. Dezelfde stelling kan met andere woorden aldus worden uitgedrukt: onze wilsbepaling is het gevolg van drijf-

veeren, die volgens zekere wetten werken en op haar beurt door voorafgaande drijfveeren veroorzaakt zijn. Derhalve, wat waar is in de geheele natuur is ook waar ten opzichte van den mensch, dat niets uit niets ontstaat, dat niets wat bestaat, stof noch kracht, te niet gaat, dat alle veranderingen van stof of kracht volgens eeuwige wetten (bij voorbeschikking, zoo gij wilt) geschieden.

Dat door deze stelling de zedelijke vrijheid van den mensch niet meer en niet minder dan door het kerkelijk leerstuk bepaald wordt, zal wel geen verder betoog vereischen. Godsdienst en zedelijkheid kunnen zich daarom tegen de onderstelling, waarvan de nieuwe school uitgaat, niet verzetten.

Maar dat bewijst nog niet dat die onderstelling juist en waar is. De ondervinding alleen kan dit bewijzen. Wordt zij door deze aanvankelijk bevestigd?

Ja, aanvankelijk. De nieuwe methode is eerst te kort beproefd, om nu reeds in velerlei richting voldoende uitkomsten te geven. Maar voor zoover de ervaring geraadpleegd is geworden, heeft zij steeds ten voordeele van de stelling der nieuwe school getuigd. Een paar voorbeelden zullen het best aantoonen, in welken zin en op welke wijze.

Een ieder weet dat die natuurverschijnselen die met den dag afwisselen en die oppervlakkig aan geen regel gebonden schijnen, inderdaad met groote regelmatigheid geschieden. Niets afwisselender dan de wind: hoe kort waait hij achtereen in dezelfde richting: toch leert de waarneming dat hij in een tijdsverloop van eenige jaren aan iedere plaats een bepaald getal uren uit de verschillende streken waait. Met volkomen zekerheid kan men voor iedere plaats aangeven, hoeveel dagen 's jaars gemiddeld er oostenwinden, hoeveel westenwinden enz. waaien. Hetzelfde geldt van den regen: gemiddeld valt er aan elke plaats ieder jaar een bepaalde hoeveelheid. En dat kan ook niet anders. Want behalve en boven de afwisselende oorzaken, die de richting van den wind en het vallen van den regen bepalen, heerschen veel machtiger algemeene oorzaken, die weinig of niet veranderlijk zijn.

Hetzelfde geldt van zuiver menschelijke zaken. Er bestaat een gemiddelde leeftijd voor den mensch. Bijzondere omstandigheden kunnen den duur er van tijdelijk verkorten of verlengen: vergelijkt men echter tijdperken van eenigen duur, dan ziet men dat in beide de slotsom dezelfde is. Verkrijgt men een andere uitkomst, dan mag men besluiten dat ook in de oorzaken wijziging is gekomen: vermeerdert de gemiddelde leeftijd, dan bewijst dit dat

de levenswijs gezonder wordt; neemt hij af, men heeft recht tot het tegendeel te besluiten. Evenzoo bestaat er een vaste verhouding tusschen het getal jongens en het getal meisjes, dat binnen een zekeren tijd geboren wordt. En diergelijke voorbeelden waren er in menigte aan te halen. Ook hier worden de bijkomende oorzaken, die de afwisseling en de schijnbare onregelmatigheid te weeg brengen, op den duur vereffend, de eene opgewogen door de andere; de algemeene daarentegen werken steeds op dezelfde wijze, en veroorzaken dus een gestadigheid in de uitkomst.

Geldt dezelfde regel nu ook op geestelijk gebied? Indien de onderstelling der nieuwe school juist is, zeer zeker ja. Zoo de wil en bij gevolg ook de daad van den mensch volgens vaste wetten bepaald worden door algemeene drijfveeren, die weinig of niet veranderen, en door bijzondere, die op den duur tegen elkander opwegen en elkander opheffen, dan moet steeds binnen zekeren tijdskring een zeker getal gelijksoortige daden worden bedreven. Van de goede daden wordt door de maatschappij weinig aanteekening gehouden, des te meer van de misdaden. Daaraan kunnen wij dus de waarheid der onderstelling het best toetsen. Worden er nu waarlijk ieder jaar een zeker gemiddeld getal misdaden gepleegd, bijv. een zeker getal moorden? Het antwoord luidt ten stelligste toestemmend. In landen van eenigen omvang, zelfs in wereldsteden als Londen en Parijs, worden gemiddeld jaarlijks een vast aantal moorden bedreven. Wat nog meer zegt, er komt een vast en gestadig aantal zelfmoorden voor, en de verhouding zelfs in dit opzicht tusschen de kunnen en de verschillende leeftijden der misdadigers blijft van jaar tot jaar dezelfde. De grootste statisticus van onzen tijd, Quetelet, heeft dit alles met de cijfers aangetoond en bewezen.

Wij willen ons voor een overhaast oordeel wachten. Wij willen nog niet als voor goed bewezen aannemen wat, op zich zelf redelijk en waarschijnlijk, evenwel slechts aanvankelijk door een nog op verre na niet volledige waarneming bevestigd wordt. Maar zooveel is ontegenzeggelijk waar, dat het uitgangspunt der nieuwe historische school niet zonder goede reden gekozen is, en dat haar methode, geheel overeenkomende met die der moderne natuurkunde, nu reeds tot verrassende resultaten geleid heeft, en bestemd schijnt om, naarmate zij meer algemeen wordt aangewend, tot gedurig vruchtbaarder uitkomsten te leiden. Daarbij laat zij het kritische onderzoek der bronnen en de kunst van beschrijven — de beide hoofddeugden der oude school — in haar

volle waarde, en tracht die evenzeer als haar voorgangers te beoefenen. Zij wil niet zoozeer iets nieuws in de plaats van het oude stellen, als wel het onvolledige der wetenschap, zooals zij tot nog toe beoefend is, aanvullen en haar resultaten ten nutte der maatschappij doen strekken.

Over de verdienstelijkste en beroemdste meesters der nieuwe school handelen wij een ander maal.

(*Volksalmanak van de Maatsch. tot Nut van 't Algemeen, 1867, blz. 153 vlg.*)

LEOPOLD VON RANKE OP ZIJN NEGENTIGSTEN VERJAARDAG [1]).

(1886.)

Zestig of ten hoogste zeventig jaren, zegt de bijbelsche dichter, is de duur des menschelijken levens; en dat deze uitspraak nog altijd juist is, heeft elk gevoelig vriendenhart maar al te vaak ondervonden. Hoe weinigen van hen die ons dierbaar zijn bereiken de uiterste grens en, wat veel treuriger is om aan te zien, hoe weinigen overschrijden haar met behoud der lichaams- en zielskrachten, zonder welke het leven dien naam nauwelijks verdient te dragen.

Welk een schitterende uitzondering op den regel is dan de man, die den 21sten December 1885 voor de negentigste maal zijn geboortedag vierde [2]), gezond van lichaam, gezond van geest, in het onverminderde bezit van zijn werkkracht en nog altijd vol lust om te werken, dewijl zijn belangstelling in de wereldsche zaken in het minst niet verflauwd is. Dat het Leopold von Ranke is, van wien ik spreek, weet ieder man, iedere vrouw van beschaving. Geheel Europa kent hem als een der voortreffelijksten onder de stervelingen en der meest bevoorrechten tevens.

Van heinde en ver zijn den grooten man op zijn feestdag gelukwenschen en eerbewijzen toegestroomd. Ook wij Nederlanders zijn niet achtergebleven; de Koninklijke Akademie van Wetenschappen, de Senaat der Leidsche Universiteit, het Historisch Genootschap

---

1) Leopold von Ranke an seinem neunzigsten Geburtstage 21 December 1885. Ansprachen und Zuschriften gesammelt von Theodor Toeche. Als Manuskript gedruckt. Berlin 1886.

2) «Das höchste von der Natur dem Menschen vergönnte Alter», zegt hij zelf (Englische Gesch., Bd. IV, S. 471. Sämmtl. Werke, Bd. XVIII, S. 158) sprekende van Hobbes, die even oud werd als hij.

te Utrecht hebben hem in sierlijke adressen in de Latijnsche of in de Hollandsche taal hun hulde geboden, en dank gezegd voor al wat hij ten behoeve der wetenschap in zijn lange leven gedaan heeft en nog blijft doen. Dat onze hulde niet ongevallig is geweest, al heeft de wijze en bescheiden man ze slechts aangenomen voor zoover hij zelf oordeelt ze verdiend te hebben, is dezer dagen gebleken, nu Dr. Th. Toeche, met zijn medeweten en goedvinden, een kort verslag van de plechtigheden heeft opgesteld, tot een blijvende herinnering eraan voor hen, die door hun tegenwoordigheid of door hun adressen aan het feest hebben deelgenomen. De Leidsche Senaat behoort tot de uitverkorenen, wier brieven bij uittreksel worden meegedeeld, en die met de toezending van een exemplaar van het even keurige als merkwaardige boekje vereerd zijn geworden. Dat ik het terstond ter hand nam toen ik het te zien kreeg, behoef ik niet te zeggen. De lezing verschafte mij een waar genot, waarin ik gaarne meer anderen wil laten deelen, die, niet zoo gelukkig als ik, het boekje, dat als ik het wel heb slechts in beperkten kring werd verspreid, in zijn oorspronkelijken vorm niet binnen hun bereik zullen hebben. Hun ten gevalle wensch ik hier het voornaamste van den inhoud mee te deelen en kortelijk te bespreken.

Wat mij onder de verzamelde toespraken en adressen het meest trof was de rede, waarmee de negentigjarige erop geantwoord heeft. Het is dan ook deze vooral, die ik in ruimer kring bekend wensch te maken. Wat de huldebrengers al zoo gezegd hebben, kan een ieder, die meer jubilé's heeft bijgewoond, vrij wel gissen. Op het punt van complimenten en felicitatiën oorspronkelijk en eigenaardig te zijn is aan niet velen gegeven, en van de weinigen, die er mee begaafd zijn, waren er, naar het mij voorkomt, maar zeer enkelen onder hen die Ranke begroetten. Ik zal dan ook van niemand in het bijzonder gewagen dan van Theodor Mommsen, een man in zijn soort even uitmuntend als Ranke, maar, zoo ik mijn meening ronduit zeggen mag, in een heel wat mindere soort. Mommsen mist de onpartijdigheid — objectiviteit noemt men meestal wat ik met dit woord bedoel — die Ranke in zoo hooge mate bezit. Voor Mommsen is de geschiedenis inderdaad een gericht [1]), en hij is een streng rechter, die voor

---

1) Daarentegen schreef Ranke in de voorrede van het eerste boek, dat hij, nog als Oberlehrer aan het gymnasium te Frankfort, in 1824 uitgaf: «Man hat die Historie das Amt, die Vergangenheit zu richten, die Mitwelt zum Nutzen zukünftiger Jahre zu belehren,

geen scherpe kastijding terugdeinst; hij zwaait den geesel in zijn geschiedkundige werken en laat hem zonder erbarmen neerkomen op de schouders van hen die hij schuldig keurt. In zijn mond beteekent daarom de volgende lofspraak nog wat meer dan zij in dien van welken Duitschen vakgenoot ook te beduiden zou hebben. „Gij bezit een zeldzaam talent", zoo sprak hij Ranke toe, „om aan elken mensch zijn beste zijde te vinden en in hem aan te wijzen wat, zoo ver het strekt, hem beminnelijk maakt.... Gelijk men het in een portretschilder roemt, dat hij de menschen afbeeldt zooals zij zijn, en hun toch een innemend voorkomen weet te geven, zoo slaagt gij er in de menschen beminnelijk voor te stellen, misschien niet altijd gelijk zij geweest zijn, maar toch gelijk zij hebben kunnen wezen [1]). U hierin na te volgen is wellicht nog moeilijker dan u na te volgen in andere opzichten. Ongetwijfeld overtreft gij er ons allen in."

Waarlijk, ook Mommsen heeft als portretschilder verdienste. Althans de trek, dien hij hier in Ranke's wezen doet opmerken, is geestig en juist naar het leven geteekend.

Nadat Mommsen en zoo veel anderen, voor en na hem, gesproken hadden, nam de jubilaris zelf het woord. Hij had staande, met de handen rustende op de leuning van den stoel, waarachter hij zich geplaatst had, al die aanspraken met blijkbaar welbehagen en erkentelijkheid aangehoord. Nu zette hij zich in den leunstoel en begon aldus:

„Als de heeren het mij toestaan ga ik zitten en houd een klein college.

Wilde ik op de bijzonderheden der aanspraken ingaan, die met zooveel goedheid tot mij gericht, ik mag wel zeggen die aan mij verkwist zijn, zoo zou ik veel te gedenken hebben, wat mij daarbij in de herinnering is gekomen. Maar niet uit bijzondere voorvallen stelt zich een leven samen. Niet de school kweekt een mensch op, maar het leven. De mensch is als een boom, die zijn kracht niet zoozeer uit den bodem trekt, als aan licht en lucht, aan weer en wind, aan den storm zelf ontleent.

Het jaar van mijn geboorte heeft dit merkwaardige, dat het in een tijd valt, waarin de groote kwestiën, die de wereld

beygemessen; so hoher Aemter unterwindet sich gegenwärtiger Versuch nicht: es will blosz sagen, wie es eigentlich gewesen.» Aan dien regel heeft hij zich in al zijn volgende geschriften gehouden (Gesch. d. rom. u. germ. Völker; Sammtl. W. Bd. XXXIII S. VII).

1) In het Duitsch staat: «wie sie hätten sein können». Ik geloof dat mijn vertaling de bedoeling van Mommsen juister uitdrukt.

beroerden, een nieuwe periode intraden. De revolutionnaire machten, die zich in het naburige groote rijk verheven en er de heerschappij veroverd hadden, stormden op alle andere staten los en poogden ze binnen haar kring te trekken. Tegen haar vormde zich nu eene andere vereeniging van krachten, die daar, in haar oorsprong, het revolutionnaire geweld te vernietigen zocht. De eene toeleg mislukte zoowel als de andere. Het bleek veeleer, dat noch de eene noch de andere richting vooralsnog de overwinning behalen kon. Men maakte dus elkander, over en weer, concessies, zoodat een wapenstilstand plaats greep. Dit geschiedde door den vrede van Bazel en de tractaten die er op volgden. De gebeurtenissen zijn aan een ieder bekend. Ik heb er vroeger over gehandeld [1]) en wil in geen herhaling komen. De contracteerende mogendheden hielden zich over en weer binnen haar stellingen, maar met diepgewortelde vijandschap. Dat Duitschland bij machte zou zijn om de revolutionnaire krachten te overweldigen, liet zich geenszins verwachten; daartoe waren de toenmalige toestanden des rijks niet berekend: de noodzakelijkheid eener doortastende hervorming werd algemeen gevoeld, en revolutionnaire neigingen mengden zich van den aanvang af hieronder. Aan den anderen kant was de volstrekt vijandige houding, die de revolutie tegen het bestaande staatswezen al terstond had aangenomen, in haar gansche felheid niet wel vol te houden: voor de regeering van Frankrijk zelf vloeiden er onophoudelijk nieuwe gevaren uit voort. Voor beide partijen waren dus de gesloten traktaten onvermijdelijk van noode. Ik spreek nu niet van Engeland, dat zijn eigen politiek volgde en nog steeds blijft volgen, slechts van Frankrijk en Duitschland. Deze twee natiën zijn het — ik houd mij juist tegenwoordig bezig met na te gaan, hoe zij oorspronkelijk één geheel hebben gevormd en vervolgens uiteen zijn gevallen — op wier weerkeerigen invloed, van de eene op de andere, de wereldgeschiedenis voornamelijk berust. Tusschen haar was aan het einde der achttiende eeuw een verschil ontstaan, zoo diep als er nog nooit een had plaats gegrepen; het betrof alle betrekkingen van het innerlijke en uitwendige leven. Zij hadden elkander op het hevigst aangetast, en al hadden zij thans een bestand getroffen, het was in het zekere vooruitzicht op een nieuwen worstelstrijd.

---

1) De spreker doelt op zijn: Hardenberg und die Geschichte des preuszischen Staates von 1793—1813.

Ik mag hier wellicht herinneren aan hetgeen ik reeds eens heb aangetoond [1]), dat deze staat van zaken voor Duitschland de gezegendste uitwerking heeft gehad. Opgewekt door de algemeene beweging en toch door geen dadelijk krijgsrumoer gestoord, verhief zich vooral in de Noordduitsche kultuurstaten de letterkunde tot een vroeger ongekende hoogte, die aan alle volgende tijden ten voorbeeld strekt. Ik voeg er bij, dat de geest van het humanisme, die zich gedurende de laatstverloopen eeuw gestadig had verheven, tot een macht was geworden, welke zich niet meer heeft laten vernietigen of zelfs maar bedwingen. Deze twee lichtende sterren, in haar onderling verband, vormden als het ware de constellatie, waaronder een nieuw geslacht geboren werd. Aanvankelijk viel zij nog niemand in het oog, maar zij beheerschte daarom niet minder den ganschen gezichtskring der natie; zij heeft de dagen van geweld en nood overleefd en machtig meegewerkt om de onafhankelijkheid te heroveren. Onder haar invloed doorleefden de beide prinsen, die voor den troon van Pruisen waren voorbestemd, nevens hun om zijn vastberadenheid en kalmte onvergetelijken vader, de dagen van smart en vreugde, de neerlaag van Jena en den tijd van voorbereiding tot de wederverrijzenis. Ik herinner slechts met een enkel woord aan die onvergetelijke wereldgebeurtenissen.

Na Jena en Auerstädt schenen de revolutionnaire krachten, door een genialen krijgsman aangevoerd, voor goed in Europa de overhand gewonnen te hebben. De toekomst scheen haar verzekerd Toch gaf Duitschland de hoop niet op. De voorbereiding tot nieuwe krachtsinspanning behoorde tot de taak der natie.

Hoe machtig dit op alle individuen, ook op de jeugdige, nog in hun leerjaren verkeerende, werkte, daarvan mag ik wel, om ook het biographische niet uit het oog te verliezen, een voorbeeld uit mijn eigen jeugd aanhalen. De scholen, die zich nauwgezet tot het onderwijs bepaalden, bleven toch door de algemeene beweging der wereld buiten haar niet onberoerd. Ik roep in mijn verbeelding twee tijdstippen inzonderheid terug, die ik in dezen bescheiden vriendenkring wel mag vermelden. Ik bevond mij in de kloosterschool van Donndorff, een school slechts voor jonge knapen bestemd en waarin het onderricht tot hetgeen aan dien leeftijd past zorgvuldig beperkt bleef, maar waarin toch ook de nieuwstijdingen binnendrongen. Ik

1) In het op de vorige bladzijde aangehaalde werk.

herinner mij, hoe wij er de bulletins van Napoleon uit Spanje lazen en op onze leien nagriffelden. Uit die dagen is mij het woord van insurgenten bijgebleven, dat ik toen voor het eerst hoorde.

Hoe gansch anders eenige jaren later, toen ik in Schulpforta in de klassieken leefde en streefde, en de oude dichters, met name de tragici, bestudeerde en vertaalde, en zooveel ik vermocht mij eigen maakte! Ik kan Schulpforta niet erkentelijk genoeg zijn, dat zij mij voor die studiën gelegenheid gaf en lust inboezemde. Nu dan, terwijl wij ons hiermee bezig hielden, keerde zich de wereld daarbuiten om. Ik was juist aan het lezen van Tacitus' leven van Agricola, toen de tijdingen aankwamen van de katastrofe in Rusland. Op de zege-bulletins volgden berichten van gansch anderen inhoud, die den geest in vlam zetten der natiën, die wel neergedrukt maar niet onderdrukt, niet gebroken waren. Ik las juist de redevoering van Boadicea en haar beroep op den natuurstaat en de aloude vrijheid der volkeren, en ik kan den indruk niet beschrijven, dien zij op mij maakte. Gelijk onder Napoleon het Romeinsche rijk herboren scheen, zoo erkende ik, in hetgeen thans tegen hem gepredikt werd, den weerklank der rede van de Britsche koningin van weleer. Alles kwam overal, en met hetzelfde recht, in opstand. Ja, als wij daaraan denken, aan het reusachtige van den strijd tegen den geweldenaar, die de idee der Romeinsche wereldheerschappij in zich droeg, dan begrijpen wij, hoe de gemoederen zich toen boven den gewonen sleur verhieven tot hoogere beschouwingen, en de beteekenis van den worstelstrijd, die aanving, begonnen te beseffen. Daar, binnen de kloostermuren, te midden der klassieke studiën, ontwaakte dus de idee der hedendaagsche wereld in mijn hoofd. Natuurlijk was ik de eenige niet, wien het zoo ging. Want dit is juist het eigenaardige, dat het algemeene streven van den tijd een oneindigen invloed op alle medelevenden uitoefent, en dit niet slechts door persoonlijke aanraking, maar door den gang van zaken in het algemeen, door den stroom der tegenstrijdige elementen van het uitwendige en inwendige leven, die nu met elkander in botsing, dan weer naar vereeniging en samenwerking strevende, de levenskracht ontwikkelen en haar richting bepalen.

Als mij op dezen dag van zooveel zijden eer wordt bewezen, meer dan ik verdien, dan heb ik wat hiervan verdiend is toch ook aan de samenleving met mijn tijdgenooten te danken. Een

beter voorbeeld om na te volgen kon ons wel niemand geven dan ons de koning van Pruisen met zijn beide zonen, binnen de toen nog enge grenzen van zijn rijk, gegeven heeft. Op de schoolbanken en in onze studiën zelfs leefden dezelfde denkbeelden, die de wereld bezielden en er elkander bestreden. Geen wetenschap, waarin zich in die dagen niet naast het oude overgeleverde het nieuwe verheven heeft.

Het is deze beweging, die, in overeenstemming of in strijd met de krachten, die met elkander om de heerschappij in de wereld kampen, sedert 1813 voortgeduurd en de volken in gedurige gisting gehouden heeft. Wat hebben wij in Frankrijk zien gebeuren? Napoleon verdween, maar de revolutie-geest leefde voort; de eerste restauratie werd omvergeworpen; een nieuwe revolutie greep plaats, doch kon zich evenmin staande houden; een republiek verving haar; een nieuwe Napoleon trad op. Het kon niet anders, of de restauratie moest de studie der geschiedenis tot nieuwen bloei bevorderen. Want het was het natuurlijk gevolg van het verzet tegen de revolutie, dat de instellingen van het verledene, die door haar bedreigd schenen, een onderwerp van studie werden. Van de werken van dien aard in Frankrijk wil ik slechts die van Augustin Thierry vermelden. Ik erken gaarne, dat, toen het eerste van deze verscheen, het door zijn vorm mijn bewondering wekte. Ik zei: zoo iets zijn wij, Duitschers, niet in staat te leveren [1]).

De Duitsche onderzoekingen wendden zich bij voorkeur tot den roemrijken keizerstijd; met de rechten en rechtstoestanden van dat tijdvak hielden zij zich bezig. Engeland bracht iets nieuws, iets eigenaardigs voort: den historischen roman, die door het talent van Walter Scott de letterkundige wereld beheerschte. Wat men gewenscht had, de verleden eeuwen in haar volle leven afgebeeld te zien, scheen hierin verwezenlijkt. Ik had in die dagen juist mijn studiën over de Romaansche en Germaansche

---

1) Thierry's Conquête d'Angleterre verscheen in 1825, een jaar na de uitgaaf van Ranke's eerste boek. De invloed van dat uitnemende voorbeeld op zijn zorg voor vorm en stijl, waarvan hij hier gewaagt, blijkt reeds ten duidelijkste in zijn eerstvolgende geschriften. — Op zijn beurt erkent de Fransche auteur (Dix ans d'études historiques, préface) met erkentelijkheid, wat hij aan W. Scott verschuldigd is, wiens Ivanhoe in 1819 het licht zag, terwijl Quentin Durward dagteekent van 1823. — Over den stijl, waarin zijn Geschichte der romanischen und germanischen Völker geschreven is, handelt Ranke zelf in de voorrede der uitgave van 1874 (Sammtl. Werke, Bd. XXXIII S. X).

volken aangevangen. Ik bestudeerde de *Mémoires de Commines* — die, in het voorbijgaan gezegd, een machtigen indruk op mij maakten — en in de kleinere geschriften, die er zich om groepeeren, vond ik betrouwbare berichten die hen aanvulden. Daar verscheen Scott's *Quentin Durward*. Mijn God, riep ik wrevelig uit, dat hebben mij Commines en de zijnen toch anders verhaald! Ik voelde mij door de miskenning der oude vorsten, dien zoo geheel andere drijfveeren, dan hen werkelijk bewogen hadden, werden toegedicht, als persoonlijk beleedigd. Ik vatte een afkeer op van den historischen roman, althans van zulk een mishandeling der geschiedenis, en kwam tot de overtuiging, dat werken van historischen aard alles behooren te vermijden, wat van de betrouwbare overlevering afwijkt [1]). Ik ontveins niet, dat deze overleggingen mij in de kritische methode hebben bevestigd, die sedert als een kenmerk mijner geschriften beschouwd is geworden; ik bedoel het vasthouden aan hetgeen met zooveel woorden beschreven staat en aan hetgeen zich daaruit met voldoende zekerheid laat afleiden. Want niemand zal beweren, dat het alles beschreven moet staan wat wij in de geschiedenis opnemen. Veel is nu eens niet te boek gesteld geworden; en inzonderheid in de Duitsche geschiedenis blijkt het, hoe weinig ver wij komen met datgene alleen, wat ons de oude schrijvers uitdrukkelijk berichten. Evenwel, in de hoofdzaak vast te houden aan wat zij overleveren, is steeds voor mij een onschendbare wet gebleven.

Ook in andere wetenschappen heeft een soortgelijke ontwikkeling plaats gehad, en, voor zoover ik oordeelen kan, insgelijks door de samenwerking der gebeurtenissen van buiten met de eigen vorderingen der wetenschap. Een treffend voorbeeld hiervan levert de strijd tusschen den Code Napoleon en de historische methode. Ook van de theologie zou veel te zeggen vallen, waarin het pausdom weer aan het woord kwam. Hem was zoowel het gezag van Napoleon als de opstand der volken tegen diens overheersching te stade gekomen; naar beide zijden heen was zijn macht uitgebreid. Ook zijn oude aanspraken verlevendigden zich; en zoo werd het voor de evangelische theologie een te duurder plicht, vast te houden aan de overleveringen der eerste eeuwen in nauwe aansluiting aan de Heilige Schrift, en deze ten grondslag van haar studiën te leggen. Op elk gebied heeft de natie in onophoudelijken strijd voortgearbeid, en toch

1) Vgl. Ranke's uitspraak in Histor. biogr. Studien (Sämmtl. Werke, Bd. XL, S. 468—69).

de hoogere eendracht bewaard. Van andere vakken van wetenschap zal ik zwijgen; alleen van de krijgskunde gewaag ik nog. In deze keerde de Pruisische staat tot het eenig juiste beginsel terug, den algemeenen dienstplicht. Al de wezenlijke bestanddeelen van den ouden staat bleven daarbij behouden, maar werden door populaire instellingen aangevuld en bekrachtigd. Het is dan ook dit beginsel, der volkswapening, geweest, dat ons in den laatsten grooten strijd de overwinning heeft bezorgd.

Zoo groeide dit alles te zamen op, evenwel niet zonder aanmerkelijke storingen, nu eens in deze, dan weer in gene richting; maar uit de inwerking van beide tegenstrijdige machten op elkaar ontstond voor alle deelen van het geestelijke leven een gemeenschappelijke strooming, waarin zij zich voortbewogen. Ja, maar daar leefde toch ook nog altijd de oude hydra, als ik haar zoo noemen mag, voort, de oude trek naar den revolutiekrijg, en nog eens waagde zij een aanval. Tegen den Pruisischen staat, die bestemd was een groot rijk te worden, keerde zij zich in de eerste plaats, en de Pruisische staat nam haar uitdaging aan. Hoewel juist met de hervorming van het Duitsche rijk bezig, heeft hij niettemin met zijn verbondenen het revolutionnaire caesarisme geslagen en ten val gebracht. — Ik zou hier kunnen schreien. Voorwaar, het is een grootsche daad der Voorzienigheid, waarvan wij allen getuigen zijn geweest. Het kleine Brandenburg tegen het groote Frankrijk! Naar menschelijke berekening was de oorzaak van den uitslag deze: de Franschen waren met het verwezenlijken der revolutionnaire idee tot een militairen staat niet klaar gekomen, terwijl wij daarentegen de verbintenis der veelzijds hervormde monarchie met de heermacht der natie gelukkig volbracht hadden. Moge tusschen beide volken voortaan wedijver, niet langer vijandschap heerschen!

Aan deze wereldhistorische gebeurtenissen hebben wij het te danken, dat de wetenschap in Duitschland tot een universeele beteekenis is opgewassen en een onweerstaanbare macht, zoo ik mij niet bedrieg, geworden is, zoodat wij de toekomst getroost mogen tegengaan. In de gebeurtenissen, die wij hebben beleefd, erkennen wij bovenal de neerlaag der revolutionaire krachten, die de regelmatige ontwikkeling der wereldgeschiedenis onmogelijk gemaakt zouden hebben. Hadden zij de overhand genomen, er ware van geen geleidelijke bevestiging der historische machten, en evenmin van een onpartijdige beschouwing van deze, sprake geweest. Een wereldgeschiedenis in objectieven zin had niet kunnen

geschreven worden. Ik voor mij — als het mij vergund is hier met bescheidenheid van mijzelf te spreken — zou er niet aan gedacht hebben een wereldgeschiedenis te schrijven, indien niet voor mij, in het algemeen, het probleem der twee groote krachten, die de wereld bewegen, na langen strijd en velerlei kanswisseling eindelijk ware uitgewezen, zoodat een onpartijdig terugzien op de voorafgegane eeuwen mogelijk werd.

Ik eindig en voeg hier nog slechts bij, dat voor mij, indien het mij beschoren is nog een paar jaren te leven, niets gewenschter kan zijn dan aan mijn *Wereldgeschiedenis* voort te arbeiden en aan hetgeen ik verder nog in mij draag. Ik dank de heeren van ganscher harte voor de mij bewezen goedheid en beveel mij verder in hun vriendschap en welwillendheid aan, hier in dit leven — en hiernamaals, waar wij elkander weder ontmoeten."

Tot dusverre Ranke. Moest ik in den aanhef getuigen, dat in de aanspraken, tot hem gericht, weinig nieuws of ongewoons voorkwam, ik behoef thans wel niet op te merken, dat daarentegen zijn antwoord zeer wezenlijk verschilt van hetgeen men bij dergelijke gelegenheden gewoon is uit den mond des jubilaris te hooren. Ter nauwernood iets wat hem persoonlijk betreft, en voor dit weinige van biografischen aard vraagt hij nog haast verschooning. Volstrekt niets over hen, wier hulde hij beantwoordt, of over zijn verhouding tot hen; een zinspeling slechts, eershalve, op zijn vorstelijke vereerders. Overigens een waardeering van den tijd, dien hij beleefd heeft, een aanwijzing van de drijfveeren, die, met elkander in strijd, dien tijd hebben bewogen en heengeleid naar het standpunt, waarop de schrijver der *Wereldgeschiedenis* zich geplaatst vindt, en van waar hij het verledene beschouwt. Was zulk een geschiedkundig betoog, mag men vragen — een klein college noemt de professor het zelf — op dien dag, in dien kring, gepast? Misschien zou het antwoord ontkennend moeten luiden, indien het een ander dan Ranke was, wien de vraag betrof. Er behoort voorwaar een groot en erkend gezag toe om bij zulk een plechtigheid, omgeven van de uitstekendsten onder zijn vakgenooten, zijn gehoor te onthalen op een ontvouwing der beteekenis van zijn en hun tijd, zonder den schijn te beloopen van eigenwijsheid en lust om zich zelf te hooren. Er behoort tevens een geheel eenige objectiviteit toe, om zijn eigen leven en werken dus te beschouwen als het product van de ontzaglijke krachten, die tezelfder tijd millioenen anderen insgelijks ontwikkelden en in

dezelfde richting voortdreven. Er behoort eindelijk een bijzondere zelfverloochening toe om op een dag, die aan de herdenking van zijn eigen lotgevallen gewijd is, slechts te gewagen van de lotgevallen der Europeesche menschheid, waarin hij zijn bescheiden deel heeft meegeleefd. Dat Ranke deze eigenschappen bezit, die hem dan ook volkomen veroorloven te spreken gelijk hij gesproken heeft, bewijst ten overvloede de natuurlijkheid, de edele eenvoudigheid, waarmee hij zich van de gekozen taak heeft gekweten. Wij herkennen de improvisatie aan het hortende in de overgangen, aan het vage in de uitdrukking. Blijkbaar heeft de spreker slechts onder woorden gebracht wat er op het oogenblik in zijn gemoed omging, wat hij dacht en gevoelde. De wereldgeschiedenis, die hij bezig is te beschouwen en te beschrijven, vervult zijn verbeelding en zijn gemoed, en dringt al wat hem in het bijzonder aangaat naar den achtergrond. Aan den vroegen ochtend moge hij, te midden zijner kinderen en kleinkinderen, anders gevoeld en anders gesproken hebben, later op den dag in den kring der hooggeplaatsten en hooggeleerden, die hem kwamen begroeten, gevoelde hij zich slechts geschiedkundige en bepaaldelijk den schrijver der *Wereldgeschiedenis*. Hij wil het zich zelf duidelijk maken en aan anderen uitleggen, hoe het komt, dat hij is wie hij is; hoe het komt, dat hij de geschiedenis der menschheid in haar eeuwenlange loopbaan voor zich ziet niet anders dan hij ze ziet.

Juist hierom is voor ons, die zeker in Ranke ook den mensch hoogachten en liefhebben, maar toch bovenal den geschiedschrijver eeren, deze toespraak, of liever deze zelfbetrachting, van zoo bijzondere waarde. Hij zelf heeft er ons op gewezen, reeds in zijn eerste boek, voor meer dan zestig jaren in het licht gegeven, dat bij een geschiedkundig werk alles afhangt van de inzichten des schrijvers: het inzicht bepaalt het doel, en het doel op zijn beurt den vorm van het geschrift. Welnu, al heeft hij ons in elk zijner talrijke meesterwerken zijn inzichten, telkens voor zoover noodig, ontvouwd: nergens heeft hij ze ons zoo in het groot, zoo in het algemeen geschetst als in deze feestrede. Inzonderheid op het doel, dat hij met zijn *Wereldgeschiedenis* voorheeft, en op den vorm, waarin hij haar dienovereenkomstig stelt, werpt deze verklaring zijner denkbeelden een helder licht [1]).

1) Zie staaltjes van Ranke's elemententeer: Genesis des preussischen Staates; Sämmtl. Werke, Bd. XXV, S. XX (slot); Französische Geschichte, Bd. IV, S. 234 (Sämmtl. Werke, Bd. XI S. 177).

Hij belijdt het ons hier: het plan om een wereldgeschiedenis te schrijven, dat hij zeker sedert lang opgevat en gevormd had en steeds met liefde was blijven koesteren, heeft hij eerst ten uitvoer durven leggen, nadat de gebeurtenissen van 1870 den reuzenstrijd hadden beslist, dien sedert hij ter wereld kwam de twee beginselen van regelmatige ontwikkeling en geweldige omwenteling elkander leverden. In het Fransche caesarisme acht hij thans het revolutionnaire element voor goed, of ten minste voor onbepaalden tijd, overwonnen, en in het bijzonder voor Duitschland onschadelijk gemaakt. De wereldgeschiedenis, die wezenlijk de geschiedenis is der nooit volbrachte, altoos durende ontwikkeling, schijnt hem thans beveiligd tegen de doodsgevaren, die haar nog onlangs van den kant der revolutie bedreigden. Een rustpunt is bereikt, van waaruit gezien het blijken zal, dat al de paden, die de menschheid tot nog toe bewandeld heeft, ten slotte op dit ééne punt samenloopen. Zoo is dan eindelijk de eenheid ontdekt, waaruit zich de afzonderlijke deelen gereedelijk laten verklaren. Gelijk een verhaal noodzakelijk onvolledig en onbevredigend zal wezen, zoolang er de ontknooping aan ontbreekt, zoo zou onvermijdelijk elke wereldgeschiedenis gebrekkig en onverstaanbaar zijn gebleven, die geschreven ware voordat het jaar 1870 de oplossing van het probleem geleverd had. Thans eerst is de dag aangebroken, die het onmetelijke veld der geschiedenis in het volle licht stelt, en in al haar bijzonderheden het algemeene karakter onderkennen laat. Voor den geschiedschrijver is dus ook de tijd gekomen, om wat zijn oog als een geheel omvat, in een groot tafereel naar waarheid af te malen.

Ik herinner mij nog levendig, hoe vreemd ik er van opzag, toen een Duitsch ambtgenoot, ik meen in den zomer van 1878, mij voor het eerst meedeelde, dat de twee-en-tachtigjarige Ranke een wereldgeschiedenis op het touw had gezet. Hoe de grijsaard er toe gekomen mocht zijn om een werk van zoo langen adem tot op zoo vergevorderden leeftijd te verschuiven en thans zoo moedig te ondernemen, wist mij mijn zegsman evenmin te verklaren als ik het begrijpen kon. De gedachte rees niet bij mij op, dat de jongste gebeurtenissen op het wereldtooneel hierbij betrokken konden zijn; ik vermoedde volstrekt niet, dat zij voor Ranke een zoo hooge en bijna eenige beteekenis konden hebben, als wij thans hooren dat hij er werkelijk aan hecht. En toch, nu ik het eens weet, en daarbij terugdenk aan al wat ik in zijn

vroegere werken zoo herhaaldelijk had gelezen, moet ik mij verwonderen dat ik er niet op verdacht was. Want waarlijk zijn inzichten, in die vroegere werken beleden, zijn altijd in overeenstemming geweest met die, waaraan wij thans hooren dat zijn *Wereldgeschiedenis* haar oorsprong verschuldigd is. Zijn eerste groote boek, dat om redenen die ons thans niet aangaan onvoltooid is gebleven, stelde zich voor, de daden en lotgevallen der voornaamste Romaansche en Germaansche volken te beschrijven gedurende het merkwaardige tijdvak, dat de nieuwe geschiedenis van de middeneeuwen scheidt, en waarin de eeuwenlange krijg om de opperheerschappij in Europa tusschen Frankrijk en Duitschland aanving, te gelijk met de scheuring in de Kerk, waaruit een niet minder langdurige en niet minder gevolgrijke strijd stond voort te komen. In de voorrede, voor dit werk geplaatst, werden reeds dezelfde denkbeelden beleden, die thans met al het gezag eener zestigjarige ondervinding en beproeving op nieuw worden gepredikt. De wereld wordt, zoo luidt het reeds daar, bewogen en gaande gehouden door de werking van enkele maatschappelijke reuzenkrachten, die nu eens samenwerkend, dan elkaar bestrijdend, de menschheid voortdrijven in de richting van wat wij haar diagonaal zouden kunnen noemen. Twee groote volken zijn bij uitnemendheid de dragers dier krachten, het Romaansche Frankrijk en het Germaansche Duitschland. Op het gebied der oude geschiedenis geboren, op dat der middeneeuwen opgegroeid, vervullen zij de nieuwe geschiedenis met hun gedurige oorlogen, die over het lot der menschheid beslissen [1]. — Gij ziet, het zijn reeds dezelfde ideeën, die wij daar voor het eerst aantreffen en die wij thans, wij hopen niet voor het laatst, in de feestrede ontmoeten. Wat daar nog ontbreekt en hier de eerste plaats inneemt is een voortbrengsel van een later tijdvak: de tegenstelling tusschen de zucht naar gelijkmatige ontwikkeling van het oude Europa en het revolutionnaire beginsel, dat zich als bondgenoot van Frankrijk in den strijd tegen Duitschland heeft gemengd. Maar van het oogenblik af dat de schrijver aanleiding vindt om hiervan te gewagen, oordeelt hij erover juist zoo als nu. Ik verwijs naar zijn onafgewerkte verhandeling over de *Groote Mogendheden*, die van 1833 dagteekent. Maar bovenal opmerkelijk zijn de woorden, waarmede hij zijn *Geschiedenis van Frankrijk* besluit,

1) Vgl. ook wat hij over de waarde van het heroverde Lotharingen voor Duitschland zegt in de Französische Geschichte, Bd. IV, S. 484/5 flg. (Sammtl. Werke, Bd. XI, S. 364).

daar waar de revolutie geboren staat te worden. „De gebeurtenissen, zegt hij, die zich aankondigden en weldra volgden, zijn van te groote beteekenis dan dat wij ze hier ter loops zouden aanduiden. Een tijdvak ving aan, waarin de aloude monarchie vernietigd scheen en de stroom der in Frankrijk zegepralende revolutie zich, Kerk en Staat verslindend, over Europa uitstortte. Zoo ver is het echter niet gekomen. De neigingen der revolutie zijn niet weer onderdrukt, maar evenmin hebben zij volkomen overwonnen. De historisch geworden instellingen van het oude Europa, en in de eerste plaats van Frankrijk, zijn niet gebroken, zelfs niet onderworpen kunnen worden. De levenskracht der overgeleverde ideeën heeft niet alleen weerstand geboden, maar ook een krachtige tegenwerking uitgeoefend. Door actie en reactie is een nieuw tijdvak in de wereldgeschiedenis geopend." Het was het jaar 1856 toen deze slotwoorden werden neergeschreven, tusschen het eind van den Krim-oorlog en het begin van den oorlog in Italië, in den bloeitijd dus van het tweede Fransche keizerrijk. De strijd der beide hoofdmachten van Europa, die wel sluimerde voor het oogenblik maar in den vrede bleef voortsmeulen, was verre van beslist, en de kans scheen niet ongunstig te staan voor die van de twee, die de revolutie vertegenwoordigde. Er heerscht dan ook een niet te miskennen bezorgdheid in de wijs, waarop onze schrijver de verhouding tusschen de krachten der revolutie en der aloude monarchische instellingen berekent. De toekomst is nog onzeker, en zoo groote belangen staan op het spel! Het probleem blijft nog altijd onopgelost. Wie had toen ter tijd kunnen denken, dat de oplossing zoo nabij was, dat de neerlaag der revolutie zoo volkomen zou zijn?

Hoe grooter de verrassing, des te dieper moest de indruk wezen, dien zij op het gemoed van den geschiedschrijver maakte. Ik waag het niet te beoordeelen, of er waarlijk reden bestaat tot een zoo stellige en blijde verwachting, als Ranke, blijkens zijn feestrede, koestert. Of wij hier een proeve hebben van het optimisme, dat Mommsen half schertsend in hem roemde, dan wel een nieuw blijk van het politieke doorzicht dat ik hem in zeldzame mate toeken [1]), tracht ik zelfs niet eens te onderzoeken.

1) «Die Grundlage der Historie und Politik ist eine und dieselbe. Historie und Politik umfassen zugleich eine Wissenschaft und Kunst», zeide trouwens Ranke zelf bij het aanvaarden van het professoraat te Berlijn (Lorenz, Die Geschichtswissenschaft in Hauptrichtungen und Aufgaben, S. 199).

Genoeg dat wij de standvastigheid hebben erkend, waarmee hij, zijn gansche leven door, in de breede reeks zijner werken, dezelfde overtuiging steeds heeft voorgestaan.

Welk een benijdbare taak voor den man, die van het heden een zoo hoogen dunk heeft en de toekomst voor zijn vaderland zoo hoopvol inziet, de geschiedenis van het verledene te schrijven, als wordingsgeschiedenis dier tegenwoordige toestanden! De gelukkige grijsaard mocht op zijn feestdag het zesde deel van zijn reuzenwerk uitgeven, waarin hij juist het tijdperk genaderd is, dat als het ware de inleiding vormt in den nieuweren tijd. Het groote rijk, dat gansch Midden-Europa had omvat, was uiteengevallen en had zich hoofdzakelijk in twee staten gesplitst, Frankrijk en Duitschland. Te zelfder tijd scheidden zich de wereldlijke en kerkelijke machten, na een poos eendrachtig samengegaan te zijn, van elkander af, en namen een naijverige houding aan, die een nabijzijnden strijd aankondigde. Zoo vinden wij hier reeds de vier hoofdelementen aanwezig, die, door vele andere van minder beteekenis bijgestaan, Europa zooveel eeuwen door hun tweedracht in spanning hebben gehouden, en voortbewogen in de richting, die op den hedendaagschen toestand uitloopt. Onder deze alle is, naar het oordeel van onzen schrijver, de wereldlijke macht van zijn vaderland ongetwijfeld de voornaamste en tevens de weldadigste: zij beschermt tegen de overheersching der Kerk de zelfstandigheid der staten, de zuiverheid van het evangelische geloof en de vrijheid der wetenschap, en tegen den onrustigen, revolutionnairen geest van Frankrijk het beginsel van den gestadigen en regelmatigen vooruitgang. Wel mogen wij dan zeggen, gelukkig de man, die, met zulke inzichten en gevoelens bezield, de geschiedenis van zijn vaderland als de kern der wereldgeschiedenis beschrijven mag!

Dat het voor de juistheid der voorstelling gevaarlijk kan worden, als een schrijver in die mate onder den invloed van zekere denkbeelden schrijft, zal ik niet ontkennen. Doch tegen dit gevaar, dat dreigend zou zijn voor de meesten, waarborgt de methode, die Ranke zich door voortdurende oefening eigen heeft gemaakt, en die hij zich te recht beroemt dat algemeen als kenmerk zijner geschriften wordt erkend. Buitendien, hoe gevaarlijk het zijn moge, het is nu eens onvermijdelijk voor wie een algemeene geschiedenis schrijven zal, de leiding te volgen van ideeën, die tusschen de eindelooze veelheid der feiten een inwendig verband aanwijzen. Onze schrijver heeft de noodzake-

lijkheid hiervan zelf betoogd, in de voorrede zijner *Geschiedenis van Pruisen* [1]). „De vraag," zegt hij, „kan geopperd worden, in hoe ver het uitgaan van algemeene ideeën vereenigbaar is met de grondigheid van het onderzoek, dat aan zulke ideeën toch alleen zekerheid kan verschaffen. Immers het historisch onderzoek is uit zijn aard op het bijzondere gericht. Maar men zal toch ook moeten toestemmen, dat het zijn doel zou missen, indien het zich daartoe bepaalde. De momenten eener algemeene ontwikkeling moeten ook het onderwerp der nasporing kunnen zijn. Het een bezielt het ander, beide begrenzen elkaar en vullen elkander aan." Zoo is het inderdaad gelegen: bij het historisch onderzoek gaat de deductie met de inductie hand aan hand; voortdurend moet de een de proef leveren op hetgeen de ander leert. Uit beider samenstemming ontstaat dan die waarschijnlijkheid, die in de historie de plaats der waarheid bekleedt. Aan Ranke, geruster dan aan iemand anders, is het beurtelings hanteeren van beide methoden toevertrouwd. Zijn werken, ook die van de algemeenste strekking, kunnen een nauwgezet onderzoek naar de bijzonderheden — ik spreek naar eigen bevinding — veilig afwachten.

Niet minder dan de geschiedschrijver, die dus aan den avond van zijn leven een stof naar zijn hart heeft gevonden, is het vaderland gelukkig te prijzen, dat voor zijn wordingsgeschiedenis zulk een auteur, door niemand in omvang van kennis noch in gave van voorstelling geëvenaard, en bezield met dezelfden geest, waarvan de natie doordrongen is, heeft mogen behouden tot op een ouderdom, die buiten de menschelijke berekening valt. Altijd heeft Duitschland zijn Ranke hoog gesteld, al zijn meesterwerken gewaardeerd, maar thans — en geen wonder! — roemt het toch zijn *Wereldgeschiedenis* boven al het vorige. Wel is slechts een beperkte kring van kenners bevoegd om haar voortreffelijkheid te beoordeelen en in staat om haar ten volle te genieten; maar allen beseffen toch, dat de geschiedenis, al kunnen zij haar nauwelijks volgen, aangelegd is om uit te loopen op de welverdiende verheerlijking van het vaderland. Vooral het pas verschenen zesde deel doet dit verwachten; en dat de schrijver het ook zelf zoo inziet blijkt hieruit, dat hij de aandacht van den kroonprins, den aanstaanden keizer, opzettelijk heeft willen

1) Genesis des Preussischen Staates: Sämmtl. Werke, Bd. XXV, S. XI.

vestigen op de breede plaats, die Lodewijk de Vrome en Otto de Groote in zijn verhaal beslaan.

Het waren de keizer en zijn zoon niet alleen, die bij deze gelegenheid den schrijver hun dank voor zijn arbeid in den dienst van het vaderland betuigden. Ook het staatsministerie, met den vorst-rijkskanselier aan het hoofd, bracht er hem den zijnen voor toe. „Moge het U (zoo luidde de heilwensch) in het raadsbesluit Gods vergund zijn om, met de wijsheid van den hoogsten ouderdom en de onverwelkte scheppingskracht der jeugd toegerust, de taak, welke gij u gesteld hebt, te volbrengen, en het werk, waarin gij de daden der eerste keizers van het Saksische huis hebt geschilderd, voort te zetten tot op de herstelling van het Duitsche rijk onder het bewind onzer koninklijke en keizerlijke Majesteit" [1]). Wie zou dien wensch, hoe ijdel hij ten opzichte van den negentigjarige schijnen moge, toch niet van ganscher harte beamen!

Nog een eigenschap — misschien zal men geneigd zijn het een gebrek te noemen — schijnt juist Ranke bij uitstek geschikt te maken, om uit het tegenwoordige Duitsche oogpunt de wereldgeschiedenis te beschrijven. Van zijn eerste optreden af heeft hij vooral en bijna uitsluitend aandacht gehad voor de openbaring der kracht in de geschiedenis. Met wat men aan de overzijde van den Rijn kultuurgeschiedenis noemt en wij geschiedenis der beschaving heeten, heeft hij zich nooit afgegeven. Wij kunnen ons dit te beter verklaren, nu wij hemzelf hebben hooren herinneren, onder welke invloeden hij opgegroeid en tot het beschouwen der wereldgeschiedenis gekomen is. Het is hem steeds bovenal te doen geweest om in het licht te stellen, hoe de verschillende machten, in de eerste plaats de groote mogendheden maar vervolgens ook de machtige ideeën van Kerk en Staat, op elkander hebben ingewerkt, om den voorrang gedongen en niet gerust voordat zij elkaar op andere wijze dan te voren weer opwogen. De godsdienst, de wijsbegeerte, de wetenschap, de literatuur komen hierbij slechts voor zoo ver in rekening, als zij uitingen zijn van ideeën, die kracht bezitten en uitoefenen. Zelfs de groote mannen, de aanvoerders in den strijd, ofschoon hun eigenaardigheid met de

1) Bij Ranke's dood schreef Bismarck diens zoon een brief, waarin hij de volkomen overeenstemming in politieke gevoelens tusschen hem en Ranke deed uitkomen, en zeide dat diens overlijden niet alleen in zijn nauweren persoonlijken, maar ook in zijn politieken gezichtskring een smartelijke gaping liet (Nieuwe Rott. Courant, 30 Mei 1886).

meeste zorg en soms met het fijnste penseel geschilderd wordt, vervullen een ondergeschikte rol met betrekking tot de krachten, die zij in haar werking bevorderen of belemmeren [1]). Men zou Ranke geen onrecht doen, als men hem den geschiedschrijver der wereldhistorische macht noemde. In die zienswijs, waarvan al zijn boeken getuigen, ligt ook voor een deel het geheim van de onverstoorbare kalmte zijner beschouwing. Voor krachten gevoelt men geen hartstocht, geen liefde, geen haat; men verheugt of bedroeft zich over haar uitwerking, maar erkent in alle geval haar noodzakelijkheid — Ranke spreekt soms van haar natuurnoodwendigheid — en berust er in. In zijn philosophie der geschiedenis, wier betrekkelijke waarheid ik niet meen te loochenen, past de les van Spinoza uitmuntend: niets bewonderen, niets verguizen, alleen begrijpen.

Voor ons, die in de geschiedenis der menschheid meer opmerken dan de uitwerking van kracht, en voor meer belangen dan die van den staat hart hebben, blijven uit dien hoofde Ranke's geschriften, hoe schoon ook, steeds onvolledig en onbevredigend. Vooral in zijn *Wereldgeschiedenis* treft ons dit. Wie haar gelezen en herlezen heeft, gelijk zij verdient, en zich haar groote uitkomsten heeft ingeprent, zal een duidelijk denkbeeld hebben van de oorzaken, waaraan hij het heeft toe te schrijven, dat de wereldheerschappij zich telkens op de beschreven wijze heeft verplaatst; en zoo ooit het reuzenwerk tot op onzen tijd voltooid mag worden, zal de aandachtige lezer stellig begrijpen, waarom zij ten slotte op Duitschland moest overgaan. Maar hoe de Europeesche menschheid door de samenwerking van allen, doch inzonderheid door den invloed van enkele uitstekenden, in wetenschap en kunst, in geloof en wijsbegeerte, in zeden en gewoonten, in handel en nijverheid, het peil van beschaving heeft bereikt, waarop zij zich thans bevindt, daarvan zal hij niets weten, omdat hij er niets van vernomen zal hebben. Wanneer wij thans, nu wij ongeveer tot het jaar 1000 genaderd zijn, ons afvragen, hoe de beschaving der oude wereld, die onder de Antonijnen over zuidelijk Europa verbreid was, allengs weggezonken is tot in de diepte der tiende eeuw, dan raadplegen wij, om het antwoord te vernemen, de *Wereldgeschiedenis* te vergeefs. Als wij uit haar alleen onze kennis hadden opgedaan, zouden wij nauwelijks vermoeden dat het peil zoo aanmerkelijk gedaald was. De schrijver,

1) Vgl. de voorrede der Englische Geschichte (Sämmtl. Werke, Bd. XIV, S. IX, X).

die bij zijn lezers een algemeene kennis der feiten onderstelt, vindt het overbodig op dergelijke onderwerpen te wijzen. Er valt zooveel te zeggen van de lotgevallen der staten, dat er voor de lotwisselingen der maatschappij haast geen plaats overschiet.

Doe ik onzen Duitschen naburen onrecht, als ik beweer dat ook om deze eigenaardigheid juist Ranke de geschiedschrijver van het tegenwoordige Duitschland bij uitnemendheid verdient te heeten? Of is ook niet voor hen, die daar thans het bestuur voeren en den toon geven, de staatsmacht het groote belang, waarop alles aankomt, waarnaar alles zich schikken moet, waaraan zelfs het overige des noods wordt opgeofferd? De welvaart, de belangen van handel en nijverheid worden er niet behartigd naar hun eigen eisch en naar de voorschriften der staathuishoudkunde, maar zij worden beheerd naar de eischen der staatsmacht, met het oog op de bevordering der eenheid van het rijk en de verhooging van zijn kracht. Alles schijnt in dit, en helaas ook in andere opzichten, gewettigd, als het blijkt dat anders de eenheid van Duitschland en zijn overwicht op Europa gevaar zouden loopen.

Maar ik houd op. Het is hier de plaats niet om uit te weiden over hetgeen mij mijns ondanks uit de pen ging vloeien. Niet met de politiek van Duitschland, maar met de voortreffelijkheid van zijn grooten geschiedschrijver zouden wij ons bezighouden, en daarover heb ik gezegd wat ik te zeggen had. Nog slechts één weemoedige opmerking ten slotte. Het zou kunnen zijn, dat de lezer, die met mij instemde in den hoogen lof, aan Ranke toegebracht, hem onwillekeurig aan Duitschland ging benijden. Laat hij zich dan toch vooraf de vraag stellen, of de geschiedenis, uit het oogpunt van onzen tegenwoordigen staat bezien, aan zulk een man, zoo hij onze landgenoot was, een even gewenschte stof ter behandeling zou opleveren.

(De Gids, 1886, dl. I, blz. 495 vlg.)

BAKHUIZEN VAN DEN BRINK.

(1886.)

Eerst als iemand gestorven is, gevoelen wij ten volle wat hij voor ons was en wat wij in hem missen [1]). Deze opmerking, waar in het algemeen, is het inzonderheid ten opzichte van mannen van beteekenis. Een man van zeldzame gaven, wiens plaats door geen ander geheel kon worden vervuld, rijst met ieder jaar dat wij zonder hem leven in onze dankbare waardeering. Zoo is het mij gegaan met Bakhuizen van den Brink. In den omgang schatte ik hem hoog; ik miste hem terstond na zijn sterven; eerst nu echter, na zooveel jaren levens zonder hem, gevoel ik mij in staat om te erkennen, hoeveel wij, zijn vrienden en bekenden, en hoeveel de vaderlandsche wetenschap in hem hebben verloren.

Hij was bovenal geschiedkundige en archivaris; als zoodanig heeft hij zich naam gemaakt en zal hij beroemd blijven. Maar tot deze vakken bepaalde zich zijn werkzaamheid niet, en evenmin de invloed dien hij uitoefende. Hij was ook godgeleerde, wijsgeer, philoloog, letterkundige. Aan ieder van die wetenschappen heeft hij een poos bij voorkeur gearbeid, en zijn verzamelde geschriften loopen over onderwerpen aan elk van haar ontleend. Wie hem beoordeelen wil, moet hem over dat uitgebreide veld van studie en nasporing volgen; want het waren maar geen uitstappen, die hij er bij wijlen op maakte, tot verstrooiing en ontspanning van meer gezetten arbeid aan een hoofdvak, en welke daarom zijn biograaf over het hoofd zou mogen zien. Al wat hij heeft uitgericht, aan welke wetenschap ook, heeft de

---

1) Ranke, Weltgeschichte, Bd. IV 1, S. 211.

strekking gehad om zijn veelzijdigen aanleg te ontwikkelen en hem te vormen tot dien man van uitgebreide kennis en ruimen blik, die hij ten slotte geweest is. Zooals een ieder die wat beteekent was hij autodidact. Hij had zich niet aan de hand van een leermeester laten leiden tot studiën, waarvoor hij geen zin had en die hij daarom later, als voor hem ongeschikt, weer moest opgeven [1]). Neen, door eigen aandrift werd hij van de eene wetenschap naar de andere gevoerd, omdat hij inzag dat zijn kennis van de eerste gebrekkig zou blijven, zoolang hij ze niet aanvulde met hetgeen de tweede te weten geeft. Zoo is het gebeurd dat hij eindelijk bij de geschiedenis aanlandde, die alle wetenschap omvat voor zoover zij zich met den mensch en de menschelijke maatschappij bemoeit. En juist daarom is hij een zoo uitnemend geschiedkundige geworden, omdat hij vooraf op zoo velerlei gebied gearbeid en kennis vergaderd had.

De geschiedenis is geen vak, dat men met een nog ledig hoofd zoo maar kan gaan aanleeren. Zij is geen wetenschap als, bij voorbeeld, de mathesis, die haar aanvang in zich zelf neemt en bij haar beoefenaars geen van elders meegebrachte kennis onderstelt. De Muze der historie vordert van hem die haar priester wil worden, dat hij zich daartoe in den dienst van meer dan een harer zusters hebbe voorbereid. Vandaar dat zoo weinigen, die in de geschiedenis hebben uitgemunt, zich van der jeugd af bij voorkeur met haar hadden bezig gehouden, en omgekeerd dat zoo menigeen, die in zijn prille jeugd een voorliefde voor haar had betoond, op rijper leeftijd haar weer voor een andere wetenschap verlaten heeft. Een nog ledig hoofd, een nog ongeoefend verstand, bemint in de historie haar treffende en boeiende verhalen, die tot zijn verbeelding spreken, zonder te denken aan de navorsching en de kritiek, die de verhalen hebben moeten leveren en schiften, noch aan de wijsgeerige beschouwing, die in de veelheid der gebeurtenissen den samenhang en de eenheid ontwaren moest. Wanneer zulk een jeugdig liefhebber der geschiedenis in het leven vordert en zich tot ernstige studie begeeft, deinst hij niet zelden terug voor de onaantrekkelijke taak van den navorscher en mist hij den blik op het verband der dingen. Dan vergaat hem ook spoedig de lust om zich aan een vak te wijden, dat iets zoo geheel anders blijkt te zijn dan wat hij zich had voorgespiegeld.

1) Vgl. over zelfstandigheid: Studiën en schetsen, III, p. 419.

Hoe zich daarentegen een geschiedkundige in waarheid vormt, kan ons de levensgeschiedenis van Bakhuizen leeren. Hij heeft het geluk gehad, dat bij elken stap op den weg naar het doel, waartoe zijn aanleg hem bestemde, de omstandigheden er toe meewerkten, en hij heeft steeds den takt bezeten om van die omstandigheden partij te trekken. Zijn ouders hadden hem voor predikant en godgeleerde bestemd, en aanvankelijk bestemde hij zich zelf ook tot niets anders [1]). Hij studeerde letteren en philologie, zooals de wet het voorschrijft, als voorbereiding tot zijn eigenlijk vak: evenwel met een smaak en een lust als maar weinigen doen, voor wie die studiën geen hoofdzaak zijn; en om die reden gaf hij ze ook niet op, zooals de meesten, toen hij eens zijn propaedeutisch examen achter den rug had. Nevens de theologie bleef hij ze, met onverflauwd genot, niet minder dan te voren beoefenen.

Aan het Athenaeum van Amsterdam, waar hij aanvankelijk studeerde, heerschte bij de theologische faculteit in die dagen een echt vrijzinnige geest. Bakhuizen heeft deswegens steeds de nagedachtenis van professor Rooyens, zijn leermeester, blijven eeren en roemen [2]). Het onderzoek werd er volkomen vrij gelaten; kennisneming van wat in de scholen van Duitschland gewerkt en geleerd werd, aangemoedigd. Bakhuizen was het eenige kind van tamelijk bemiddelde ouders en kon dus boeken koopen naar hartelust. Hij ging om met medestudenten, die evenals hij naar waarheid dorstten en alles wilden beproeven, ten einde het goede en ware te behouden. Aan voedsel voor den geest en aan wrijving voor de gedachte bestond dus geen gebrek [3]). Doch het ware te erkennen en van het onware te onderscheiden viel al doende niet zoo licht, als de geestdrift zich wel had gevleid. Waar school onder die veelheid van leering, die tegenstrijdigheid van stelsel, de waarheid? Van alle theologen trok Schleiermacher de jongelieden het meest aan [4]); een poos dweepte zelfs Bakhuizen met de *Reden über die Religion*, en nog lang daarna kon hij niet velen dat men den grooten man te na kwam [5]).

---

1) Bakhuizen van den Brink werd geboren 28 Februari 1810; werd student October 1826; was te Leiden October 1831—1834; promoveerde 1 Juli 1842; ging naar het buitenland October 1843; was te Leiden terug in den zomer van 1851; werd aan het Rijksarchief benoemd 22 Juni 1851; Rijksarchivaris 23 Januari 1854; is overleden 15 Juli 1865.

2) Zie Studien en schetsen, dl. II, blz. CCLXXIV.

3) L. c. dl. II, blz. CCX.

4) L. c. dl. II, blz. CLXXIII.

5) L. c. dl. IV, blz. 412, 416.

Maar op den duur kon toch zelfs Schleiermacher niet geheel voldoen. Hij, die zoowel wijsgeer als theoloog was, dreef de jongelieden den weg naar de wijsbegeerte op. Welk een onmetelijk veld opende zich daar voor hen om op rond te dolen! Maar hoe rijk een veld tevens aan vergezichten, om den blik op te oefenen, en aan verscheidenheid van lichtschakeeringen, waarin de wereldsche zaken zich telkens verschillend voordeden! In zoo ver heeft Bakhuizen ongetwijfeld van zijn studie op dat gebied veel nut getrokken. Of hij er ook een schat van blijvende waarde van heeft weggedragen, zou ik echter betwijfelen. Tot een stellige overtuiging, tot een systeem, waaraan hij vast hield, heeft hij het, geloof ik, nooit gebracht [1]). Nog het meest hechtte hij zich aan Schelling [2]), maar een beslist aanhanger van dezen mocht hij toch niet heeten. Als ik het zeggen zal, het komt mij voor dat het weinige, wat hij over wijsgeerige onderwerpen geschreven heeft, niet getuigt van een bijzonderen aanleg voor zulke bespiegelingen. Hij was voor philosoof zoomin als voor theoloog in de wieg gelegd [3]). Wat hij van deze studiën overhield was bekendheid met de velerlei leeringen, die elk betrekkelijk waar en voor hen die ze gelooven bevredigend en heilzaam kunnen zijn, maar die verderfelijk worden als zij zich voor volstrekt en eenig waar uitgeven en opdringen, met uitsluiting van ieder ander geloof [4]). Uit dien hoofde was hem in deze periode Bilderdijk de bête noire [5]). Diens geest van uitsluiting en aanmatiging, in zijn school helaas bestendigd [6]), ergerde meer dan eenige andere richting zijn vrijzinnige en eenigszins sceptische natuur.

Bij deze eerste studiën, gedurende vier jaren te Amsterdam en vervolgens nog drie jaren te Leiden met meer of minder ijver voortgezet, ontbrak het Bakhuizen te eenen male aan leermeesters. Zooals aan het athenaeum Rooyens, was het aan de hoogeschool Van Hengel, die den toon gaf. De laatste, wiens beminnelijk karakter hem, vooral nadat hij emeritus geworden was, algemeen heeft doen achten en eeren, was op den leerstoel, het moet erkend worden, een kleingeestig uitpluizer van wat Bakhuizen en zijn vrienden voor niet meer dan nietigheden hielden, en

1) Zie Studien en schetsen, dl. III, blz. 186, dl. IV, blz. 418.
2) L. c. dl. IV, blz. 387; vgl. echter blz. 412.
3) Ook geen mathematicus: zie l. c. dl. II, blz. CLXXXI.
4) Vgl. Schopenhauer, dl. VI, blz. 13 § 13.
5) Studien en schetsen, dl. II, blz. 55, 85.
6) L. c. dl. III, blz. 72.

hij zweeg daarentegen over hetgeen hun gemoed zoowel als hun verstand juist begeerde te hooren [1]). In zoo ver overtrof hem Rooyens ontegenzeggelijk, dat deze hooger aspiratiën zelf koesterde en bij zijn hoorders verlevendigde; maar ze bevredigen deed de een zoo min als de ander. Was dit voor Bakhuizen en zijns gelijken te bejammeren? Het is beweerd [2]), maar ik zou het niet zoo dadelijk durven toestemmen. De middelmatige studenten mogen welvaren bij leermeesters, die hun in den mond geven wat zij kunnen nazeggen; uitstekende jongelieden willen opgewekt en aangevuurd, liever dan aan de hand geleid en onderwezen worden [3]). Zij kiezen zich tot leermeesters wie zij willen uit de groote mannen, wier boeken hun ten dienst staan, en vormen zich overigens, naar hun aard het meebrengt, onder den invloed hunner tijdgenooten. Courier heeft het eens gezegd: aan de hoogeschool zijn het niet de lessen der leeraars, waaruit de studenten het meeste nut trekken; en als hij daarbij het oog had op de beteren onder hen, stem ik het hem gereedelijk toe. Voor dezulken is de onderlinge omgang buiten twijfel het vruchtbaarst. Dat schijnt ook de ervaring van Bakhuizen geweest te zijn. Toen hij naar Leiden was verhuisd, vond hij aanvankelijk de verandering geen verbetering en klaagde in zijn vertrouwelijke brieven [4]), niet zoo zeer over het gehalte der professoren — hoewel hij die beneden zijn Amsterdamsche leermeesters stelde — als wel over het gehalte der studenten, die hem zijn vrienden uit de hoofdstad, inderdaad een kring van uitnemende jongelieden, geenszins konden vergoeden. Is het hieraan misschien te wijten, dat hij te Leiden tot uitspattingen verviel, waarvan hij in beter omgeving vrij zou zijn gebleven? Het zal er althans wel toe meegewerkt hebben, evenals de plotselinge overgang van uit de strenge tucht van zijns vaders huis tot de onbeperkte vrijheid van het kamerleven. Doch bovenal zal het doellooze van zijn toenmalig bestaan er schuld aan hebben gehad. Dat hij geen predikant zou worden, zooals zijn ouders nog steeds met hem voorhadden, stond reeds bij hem vast [5]). De theologie hield hem niet meer bezig. Maar wat dan? wat zou hij bij de hand nemen?

1) L. c. dl. II, blz. CCLXXIII.
2) Door Huet, Litter. fant., dl. III, blz. 162.
3) Vgl. Goethe, Bd. XXI, S. 139.
4) Studien en schetsen, dl. II, blz. CCLXI.
5) L. c. dl. II, blz. CLV.

Hij studeerde aan allerlei, maar met bepaalde voorkeur aan niets [1]). Hij waande zich rijk genoeg om slechts te doen wat hem aanstond. Wien kan het verwonderen, dat onder zulke omstandigheden het hem ging als Goethe's Faust, die ook van alles beproefd had en niet meer wist wat aan te vangen? Evenwel met dit onderscheid, dat Faust als een kind der poëzie, en hij als een proza-mensch zich overgaven aan het zingenot. Zoo liep de eerste periode van zijn akademieleven op niets uit [2]). Zonder zijn bestemming bereikt te hebben, keerde hij tegen den winter van 1834 naar Amsterdam terug.

Met dat al, hoe zeer muntte hij uit boven de meesten van hen, die heeten goed geslaagd te zijn, omdat zij op hun tijd den doctorstitel verworven en den toegang tot het maatschappelijk leven zich geopend hebben! Dat hij hen in vergaderde kennis, in methode van werken, in geoefende oordeelskracht buiten alle vergelijking te boven ging, behoeft niet gezegd. Maar ook zijn gemoed was door de ontucht, waaraan hij zich had overgegeven, niet verdorven, zooals het geval is met velen, wier gedrag geen aanstoot gegeven heeft. Hij mocht steeds de menschkundige spreuk, die zoo vaak Ovidius wordt nagezegd, gewijzigd op zich toepassen: „al doe ik ook wat niet goed is, altoos heb ik toch voor het goede oog en hart" [3]). Zeker, hij heeft soms gedaan waarover hij zich diep had te schamen; maar nooit heeft hij de schaamte verloren; nooit heeft hij, als Heine [4]), met zijn verkeerdheden gepronkt. Zooals ons spraakgebruik het juist weet uit te drukken, zijn gebreken kleefden hem aan; tot de kern van zijn gemoed drongen zij niet door. Nooit heeft hij in zijn geschriften smaak verraden in hetgeen laag of gemeen is; altijd heeft hij de idealen van het menschelijke leven als maatstaf aangelegd bij het beoordeelen van historische personen. Als schrijver is hij vrij van allen smet. En men wane niet dat hij anders kan hebben geschreven dan hij meende. Van alle geveinsdheid was hij uit zijn aard afkeerig; geen auteur die meer dan hij zijn pen den vrijen loop placht te laten. In zijn geval teekent waarlijk de stijl den mensch.

In de theologisch-wijsgeerige richting had Bakhuizen dus zijn

1) L. c. dl. II, blz. CCLXXXX.
2) L. c. dl. II, blz. CCCII.
3) Vgl. Ovidius, Metamorph. VII, 20; Spinoza, Ethices pars. III, prop. II.
4) Vgl. Studien en schetsen, dl. III, blz. 374.

weg niet gevonden. Gelukkig stonden andere paden voor hem open, waarop hij reeds geen vreemdeling meer was. Hij bezat van nature een fijnen smaak voor de vruchten der letterkunde, en had, tijdens hij zich voor de theologie voorbereidde, veel werk van de klassieke letteren gemaakt. In dit opzicht had hij aan een zijner hoogleeraren groote verplichting, aan Van Lennep, dien hij ook niet opgehouden heeft daarvoor te danken en te prijzen [1]). Naar al wat ons van dezen verhaald wordt door hen, die het voorrecht hadden van onder zijn leiding te studeeren, schijnt hij het ideaal van een professor in de propaedeutische vakken al zeer nabij gekomen te zijn. Zonder zich te verdiepen in hetgeen tot het eigenlijke domein der philologie behoort, wist hij de klassieke schrijvers zoo te verklaren, ook door ze met hun moderne navolgers en mededingers te vergelijken, dat zijn hoorders liefde opvatten en hun leven lang behielden voor het vak dat hij onderwees. Zoo lag het voor de hand dat Bakhuizen, nu hij het predikambt en de theologische studie vaarwel zeide, de philologie bij de hand nam, om op haar gebied een voor hem gepasten werkkring te zoeken.

Maar daarbij was Van Lennep, hoe verdienstelijk ook, toch de aangewezen leidsman niet. Het waren de professoren van Leiden, die den roem van Ruhnkenius en Wyttenbach in Europa ophielden. Naar Leiden trok dan ook Bakhuizen, doch eerst in 1842, terug.

Voor een man als hij waren geen geschikter leermeesters denkbaar dan de professoren, die hij nu volgen ging. Kennis in hun studenten over te gieten lag allerminst in hun bedoeling; zelfs viel er op hun colleges — ik moet het erkennen — niet veel te leeren. Maar wie zich door ijver aanbeval en door aanleg onderscheidde, kon zeker zijn van op hun studeerkamer voorkomend ontvangen en in zijn studie op allerlei wijs voortgeholpen te worden. Weldra was Bakhuizen bij Bake en Geel — Peerlkamp hield zich als naar gewoonte meer op een afstand — een altijd welkome gast. Uit hun gesprekken en van hun voorbeeld leerde hij veel, en — wat hem vooral te stade kwam — zij waren er niet op gesteld dat hij hun voorbeeld stipt navolgde. Het was een zeldzame deugd, waardoor vooral Bake zich onderscheidde, dat hij ook die vakken van wetenschap, waaraan hij te eenenmale vreemd was, hoogachtte en in zijn bescherming nam. Minder

1) L. c. dl. IV, blz. 363.

philosoof dan hij was kon wel niemand zijn; ook gevoelde hij den minsten lust niet om zich met zulke studiën af te geven; maar dat Bakhuizen er aan bleef doen, natuurlijk ten koste der zuivere philologie, daar had hij volstrekt niet tegen. Veeleer moedigde hij er hem toe aan. Zoo kon Bakhuizen zich vrij houden van de bekrompenheid, die aan de leerlingen der Leidsche school, niet altijd zonder reden, te laste werd gelegd. Voor zijn proefschrift, toen hij zoover was gevorderd, koos hij dan ook een onderwerp, waarbij hem zoowel zijn wijsgeerige en godgeleerde als zijn philologische wetenschap te pas kwamen: de leer der ouden, namelijk, over het leven na dit leven. De keus van zulk een stof kan zonderling schijnen in iemand, die nog altijd de wereldsche genietingen najaagde als dacht hij aan geen hiernamaals. Maar zijn keus bevestigt wat wij reeds opmerkten, dat zijn gemoed vreemd bleef aan de losbandigheid van zijn zeden, en dat hij te midden der uitspattingen, die gewoonte voor hem geworden waren, den trek naar het hoogere nooit verloor. Merkwaardig uit dit oogpunt is het in zijn vertrouwelijke brieven te lezen, met welke gedachten hij omging aan de graven van vroeg gestorven vrienden. „Het leven is dikwijls beuzelen," schreef hij kort voor zijn eerste vertrek naar Leiden [1]), „maar het sterven is geen beuzelen. Bij het verlaten van het kerkhof kwam mij de bede op de lippen: een einde als het zijne! Zij blijve de mijne in de verzoekingen die mij wachten." Aan deze stemming, die wel tijdelijk verflauwen maar nooit geheel verdwijnen kon, beantwoordde nu ook het onderwerp zijner dissertatie.

Hij verkreeg er den graad van doctor mee: maar hoe thans aan een werkkring gekomen? Het toeval wilde, dat in hetzelfde jaar, waarin hij promoveerde, professor Nieuwenhuis den leerstoel der wijsbegeerte aan de Leidsche hoogeschool ontruimde. Bake, die een hoogen dunk van de wijsgeerige kennis van Bakhuizen had opgevat, en er altijd op uit was om jonge lieden te brengen, waar hij meende dat zij op hun plaats zouden zijn, begeerde de opengevallen betrekking voor zijn geliefden leerling. Op zijn aansporing waagde deze het, een jaar na zijn promotie, in het Groot auditorium zes voorlezingen te houden: over het nut der wijsbegeerte en haar beoefening. Wat staat mij zijn optreden nog levendig voor den geest! Het was bij die gelegenheid dat ik, nog jong student, voor het eerst den man van aange-

---

2) L. c. dl. II, blz. CCXXXVII; vgl. blz. CCXXIX, CCXXXII.

zicht te zien kreeg, van wiens buitensporigheden ik al zooveel had hooren verhalen. Welk een zonderlinge verschijning op den katheder! Over zijn breed gelaat, dat aan de oud-vaderlandsche zeehelden en het meest aan Kortenaer herinnerde, vielen de lange sluike haren bij elke beweging af, en vorderden telkens een gebaar met de hand om ze weer naar achteren te werpen. Onderwijl vloeide op slependen preektoon een stroom van woorden ons toe, over onderwerpen waarvan wij nooit hadden gehoord en ook niets begrepen. Aan de eerste les hadden ik en mijn vrienden genoeg. Thans, nu het te laat is, zouden wij wenschen ze te hooren [1]). Maar volkomen naar waarheid was het wat de *Studenten-almanak* van het volgende jaar er van schreef: „dat de voorlezingen door bevoegde beoordeelaars voor uitmuntende proeven van geleerdheid en gekuischten stijl geacht werden, doch dat er waren die meenden, dat men voor deze lezingen een te ruim lokaal had gekozen." Inderdaad, toen de nieuwsgierigheid voldaan was, schoot er van weetgierigheid zoo goed als niets over. De genomen proef was geheel mislukt. Het was geenszins gebleken, dat voor de studenten, gelijk zij waren, Bakhuizen de aangewezen hoogleeraar in de wijsbegeerte was. Eer het tegendeel. Doch er was niet veel aan verbeurd. Al ware het gebleken, zoo duidelijk mogelijk, dat hij en niemand anders de opvolger van Nieuwenhuis behoorde te zijn, het had hem niet kunnen baten. In het najaar, dat volgde, moest hij voor zijn schuldeischers de wijk nemen naar over de grenzen.

Daarmede was het eerste bedrijf van zijn leven afgespeeld. Het kon wel niet droeviger eindigen. Pas drie en dertig jaren oud had hij zijn vaderlijk erfdeel verkwist en zich volstrekt onmogelijk gemaakt voor den post van hoogleeraar of van leeraar in een der vakken, die hij had beoefend. Ook had hij zich in geen van die alle zoo onderscheiden, dat hij gezegd kon worden er in uit te blinken. Wel was er onder het jongere geslacht nauwelijks iemand, die aan zoo velerlei zoo goed had gewerkt als hij; maar in elk vak, op zichzelf genomen, waren er die hem ontegenzeggelijk overtroffen. De veelheid had afbreuk gedaan aan de hoedanigheid.

---

1) De voordrachten schijnen bewaard gebleven te zijn: op den omslag der 1e aflevering van het 2e deel der Studien en schetsen wordt ook beloofd hetgeen ter voltooiing der beeltenis gevorderd wordt uit de voorlezingen over de geschiedenis der wijsbegeerte, te Leiden gehouden.

Want aan nog meer dan wij hebben genoemd had hij zijn krachten beproefd. Nevens de klassieke letteren had hij ook de nieuwere, en inzonderheid de vaderlandsche, letteren met liefde beoefend. Het geluk had gewild, dat zich te Amsterdam, tijdens hij er aan het athenaum studeerde, een kring van jonge letterkundigen vormde, waaruit mettertijd een jong Holland is opgegroeid. Drost, Heije, Potgieter behoorden er toe; het is overbodig meer namen te noemen. Bij dezen had Bakhuizen zich aangesloten; in hun midden voelde hij zich juist op zijn plaats, en wederkeerig maakten hem zijn kennis op allerlei gebied, zijn uitgebreide lectuur, zijn smaak in de schoone letteren', zijn vaardige pen als medearbeider voor hen hoogst gewenscht. Aan de tijdschriften, die van dezen kring uitgingen, *De Muzen* en *Tesselschade*, nam hij, sedert zijn terugkeer uit Leiden in 1834, ijverig deel, en toen in 1837 *De Gids* werd opgericht, waren het Potgieter en hij, die zich met de redactie belastten.

Het is een ware ramp voor de geschiedenis onzer letteren, dat het Potgieter niet vergund is geworden, de levensbeschrijving van zijn vriend, op zoo breede schaal door hem ontworpen dat zij de letterkundige geschiedenis van Nederland meteen omvatte, voort te zetten althans tot aan het begin van diens ballingschap. Wij zouden dan in het breede vernomen hebben, wat wij thans slechts ten deele weten, onder welke omstandigheden en ter voldoening aan welke aspiratiën eerst *De Muzen* en later *De Gids* gesticht zijn, en met welke tegenspoeden zij in den aanvang van hun bestaan te kampen hebben gehad. Zooveel is zeker, dat met de uitgaaf dier tijdschriften een nieuw tijdvak in de geschiedenis onzer vaderlandsche letteren begint. Met *De Gids* hadden de oprichters een dubbel doel. Door strenge en degelijke beoordeeling der boeken, die het licht zagen, zouden zij aan het beschaafde publiek de kennisse des goeds en des kwaads, die op het gebied der letteren nog meestal ontbrak, inprenten, en door eigen geschreven of vertaalde opstellen meteen in navolgenswaardige voorbeelden toonen, wat waarlijk goed en schoon was te achten. Voor Bakhuizen waren in dezen de beoordeelingen de hoofdzaak, en toen in 1848, tijdens zijn ballingschap, voornamelijk door den invloed van Gerrit de Clercq, een nieuwe serie van *De Gids* werd geopend [1]), waarin voortaan de boekbeoordeeling zou opgaan in de zelfstandige verhandeling, keurde hij die nieuwigheid

1) Zie Studien en schetsen, dl. III, blz. 476.

ten stelligste af en wendde haar later voor als een der redenen [1]), waarom hij sedert zoo weinig meer aan het tijdschrift heeft meegewerkt.

In de eerste jaren na de oprichting daarentegen heeft hij er, zijn levenswijs in aanmerking genomen, buitengemeen veel toe bijgedragen, zoowel in eigen opstellen als in beoordeelingen, en dat over de meest uiteenloopende onderwerpen. Geen treffender bewijs inderdaad voor de veelzijdigheid van zijn kennis en van zijn kunst, dan die breede reeks van stukken, slechts gedeeltelijk onder zijn verzamelde geschriften opgenomen. Maar, hoezeer zij alle te zamen den jongen man tot eer verstrekken; elk voor zich heeft, mijns inziens, zoo groote waarde niet. Ik kan niet vinden, dat zij boven de rest van het tijdschrift aanmerkelijk uitsteken. De romantische verhalen blijven zelfs, dunkt mij, beneden de middelmaat, en bevelen zich slechts door hun stijl aan, die vooral in de latere proeven even pittig als bevallig is.

Van dit minder gunstige oordeel zonder ik echter twee opstellen uit, die van voor het vertrek naar buiten 's lands dagteekenen, beide naar mijn oordeel van groote en blijvende waarde en die den auteur al dadelijk als meester in het vak, waartoe zij behooren, doen kennen. Het eene draagt den titel: *Vondel met roskam en rommelpot*, en verscheen in den eersten jaargang van *De Gids* in 1837; het andere werd kort na de promotie geschreven en in *De Gids* van 1843 geplaatst, in den vorm eener beoordeeling van de uitgaaf van Hooft's *Warenar*, door M. de Vries bezorgd. Beide zijn dus van letterkundigen aard en behandelen meesterstukken uit den bloeitijd der vaderlandsche letteren; beide, hoewel door een lange tusschenpoos van elkander gescheiden, getuigen van een en dezelfde zienswijs en methode.

Het is de historische methode, in tegenstelling bijna van de zuiver aesthetische, die Bakhuizen er in volgt [2]). Hij laat daar, of Vondel's hekeldichten en Hooft's blijspel aan de eischen, door de ars poetica aan die soort van stukken gesteld, beantwoorden en voldoen; hij beschouwt ze en waardeert ze eenvoudig als natuurlijke voortbrengselen van hun tijd, als uitingen van den geest hunner eeuw, als spiegels waarin de zeden en eigenaardigheden van het volk zich vertoonen. Deze opvatting der letterkunde was, onder ons althans, nieuw en oorspronkelijk, en kon slechts

1) Vgl. dl. IV, blz. 388, 403, 421.
2) Vgl. over mythologie: Studien en schetsen, dl. III, blz. 351.

uitgaan van iemand die zoo voor alles te gelijk oog en belangstelling had als Bakhuizen, en die als hij zijn kennis op allerlei gebied had vergaderd. Dat zij de juiste was en de eenige, die aan de meesterstukken uit onzen bloeitijd volkomen recht liet wedervaren, werd gereedelijk erkend, en naar het eens gegeven voorbeeld richten wij ons thans ook allen bij voorkeur. Maar zoo het mij vergund is mijn gevoelen ronduit te zeggen, ik ken geen enkele navolging, van wien ook, die Bakhuizen's voorbeelden evenaart. In juistheid van voorstelling, in scherpte van omtrek, in gloed van kleur, staan de schilderingen der lateren alle bij de zijne achter. Hij blijft in dit genre nog steeds de onovertroffen meester.

Zoo stond het met hem en met zijn werken geschapen, toen hij in het najaar van 1843 uit het vaderland en uit zijn vriendenkring moest wijken. Wat zou er voortaan van hem worden? Het vooruitzicht was niet bemoedigend: honderd kansen tegen één, zou men gezegd hebben, dat hij voor de maatschappij of althans voor het vaderland verloren ging.

Maar neen, de veerkracht van zijn geest redde hem. Wat de ondergang zou geweest zijn van een alledaagsch persoon, werd zijn behoud. Wat aanvankelijk een ramp scheen, bleek ten slotte een uitkomst te wezen. Ware het Bake op dien tijd gelukt hem te Leiden tot hoogleeraar in de wijsbegeerte te doen beroepen, hij zou waarschijnlijk als zoodanig geen schitterende figuur hebben gemaakt, en een professor zijn geworden als zooveel anderen, minder zelfs dan velen. Ware hij aan den anderen kant rijk genoeg geweest om voort te blijven leven als tot nog toe, overdadig, ongebonden, doende en latende wat hem voor het oogenblik beliefde, hij zou denkelijk zijn werkkracht versnipperd en verdaan hebben, zonder iets bijzonders uit te richten. Thans echter zag hij zich genoodzaakt om buiten 's lands, zonder geld of krediet, zuinig en ingetogen te leven van wat zijn vrienden hem verschaften, en, wilde hij zich onafhankelijk van hun goedheid maken, zich voor te bereiden en aan te bevelen voor een kostwinning, welke ook. Deze dubbele noodzakelijkheid bracht hem tot inkeer. Een gelukkig toeval, zoo men wil, maar dat voor een minder veerkrachtigen geest dan den zijnen wel geen geluk zou geweest zijn, beroofde hem voor het oogenblik van de boeken over philologie en wijsbegeerte, waarmede hij in den laatsten

tijd onledig was geweest [1]). Zijn overhaast vertrek had hem geen tijd gegund om ze mee te nemen, en te Luik, werwaarts hij zich het eerst begeven had, vond hij niets van dien aard. Een ander zou allicht met de handen in den schoot gewacht hebben totdat hem het noodige werd nagezonden. Maar hij was geen man om leeg te zitten, hij moest in arbeid afleiding zoeken voor zijn sombere gedachten. In de publieke bibliotheken vond hij niets van zijn gading dan een overvloed van boeken over de geschiedenis der stad en van het bisdom. Bij gebrek aan beter ging hij zich voorloopig in deze verdiepen. Hij was al geen vreemdeling meer in de geschiedenis der Nederlanden, en bepaaldelijk niet in het tijdvak van den opstand tegen Spanje. Hij kende dit vooral uit het schilderachtige verhaal van Hooft, dat hij van jongs af als een letterkundig meesterstuk bewonderd en bestudeerd had [2]). Zijn verblijf te Luik bracht hem nu als van zelf op den tocht van prins Willem over de Maas in 1568, waarover hem bovendien onuitgegeven en ongebruikte bescheiden in handen vielen. Hoe meer hij aan die stof arbeidde, hoe meer zij hem aantrok en boeide. Toen eindelijk zijn lievelingsschrijvers uit Holland tot hem kwamen, was hij in zijn onderwerp zoo verdiept, dat hij ze nauwelijks welkom heette en ongeopend ter zijde legde. Eerst moest het artikel voltooid, dat hij voor *De Gids* onder handen had genomen, over de Luiksche zaken tijdens 's Prinsen tocht, en dat hij, naar den held en het slachtoffer dier gebeurtenissen, *Andries Bourlette* betitelde. Het verscheen in het voorjaar van 1844 en was wel berekend om zijn vrienden in Holland over zijn toekomst gerust te stellen. Aan iemand, die onder den eersten druk van zulk een tegenspoed in staat was om iets zoo nieuws op te sporen, het zoo eigenaardig te verwerken en in verhaal te brengen, — aan de geestkracht en aan het behoud van zulk een man behoefden waarlijk zijn vrienden niet te twijfelen. En van nog meer dan veerkracht getuigde het stuk. Welk een verscheidenheid, welk een buigzaamheid van talent verried het in zijn auteur! Het was Bakhuizen's eersteling op een door hem nog niet betreden veld, en zeker het draagt voor eens kenners oog daarvan de duidelijke blijken; toch overtrof het al dadelijk de historische opstellen, waaraan ons publiek gewoon was, buiten alle vergelijking. Het was blijkbaar het werk van een oorspron-

1) Vgl. wat hij aan Bake schrijft: Studien en schetsen, dl. IV, blz. 384.
2) L. c. dl. III, blz. 227, dl. IV, blz. 368, 392.

kelijken en gedegen geest; het bezag de zaken uit een hooger standpunt dan waaruit onze schrijvers van dien tijd de geschiedenis plachten te beschouwen. Dit gevoelden ook de lezers van *De Gids* terstond en zij begroetten den schrijver als een geboren historicus.

Ook Bakhuizen was met zijn werk ingenomen. De historische studie had hem bekoord. Hij wilde het bij die ééne proeve niet laten. Hij breidde het aangevangen onderzoek uit, totdat het weldra het eerste tijdvak van den opstand in zijn ganschen omvang omvatte. Onder het werk gevoelde hij meer en meer, dat het met den aard van zijn talenten beter overeenstemde dan iets anders van het vele, waarmee hij zich tot nog toe bezig had gehouden. Zijn overige studiën, zijn philologie en zijn wijsbegeerte, gaf hij zeker nog niet op; maar hij behandelde ze toch reeds gedurende zijn rondreizen als bijzaak. De geschiedenis, en wel de geschiedenis van de 16de eeuw, werd hoofdzaak voor hem. Aan haar ontleende hij weldra het onderwerp eener tweede proeve, die in *De Gids* van het volgende jaar in vier achtereenvolgende nummers verscheen. Hij schreef ze naar aanleiding der strijdschriften over Hendrik van Brederode, tusschen M. C. van Hall en Groen van Prinsterer gewisseld, en in den vorm van een beoordeeling dier geschriften; maar leverde inderdaad een volledige karakteristiek van het verzet der grooten en edelen tegen de Spaansche regeering en van de verhouding, waarin Willem van Oranje zich tot hen had geplaatst [1]). Dit opstel gaf eigenlijk eerst de volle maat van wat Bakhuizen als geschiedkundige beteekende. Uitnemender heeft hij op het gebied der historische kritiek, mijns inziens, sedert ook niets geleverd. Zijn latere opstellen uit den tijd zijner ballingschap: over den adel tijdens de onlusten, over den Tienden penning, en wat dies meer zij, mogen er op één lijn mee gesteld worden, maar gaan er, dunkt mij, niet boven. Zijn talent had nu reeds den vollen wasdom bereikt en zijn methode had haar vaste plooi aangenomen. Voortaan zou hij deze slechts op nieuwe onderwerpen hebben toe te passen; er aan te verbeteren vond hij niet meer.

Van niemand had hij haar overgenomen of afgezien. Geen voorbeeld, van wien ook, volgde hij na. De eenige, van wien men zeggen kan dat hij op de vorming van Bakhuizen als historicus invloed heeft gehad, is Groen van Prinsterer, door zijn aanteeke-

1) Zoo meende hij zelf: zie Studien en schetsen, dl. IV, blz. 421.

ningen op de *Archives*. Maar die invloed bestond hoofdzakelijk hierin, dat hij tegenspraak en weerlegging uitlokte [1]). In de beoordeeling der strijdschriften over Hendrik van Brederode, waarvan ik gewaagde, was het Bakhuizen veel meer ernst — hij getuigt het zelf [2]) — met het bestrijden van Groen dan met het terechtwijzen van Van Hall. Want in Groen erkende hij een historicus van den echten stempel, wel is waar uit een school die hij niet lijden mocht [3]), maar niettemin een tegenpartij daar hij tegen op moest zien [4]). Geen voldoening van zijn arbeid had dan ook hooger waarde voor hem — ook dit getuigt hij in een brief aan Bake [5]) — dan de betrekkelijke lof, dien Groen er, in een later deel der *Archives* [6]), aan toekende. Welk een machtigen invloed heeft toch die man op zijn tijdgenooten en nog meer op het opkomend geslacht uitgeoefend! Waarlijk, het zijn zijn volgelingen niet, die het meest van hem geleerd hebben! Zijn ontkentenis, zijn tegenspraak, door zijn groot en rechtmatig gezag gesteund, van wat algemeen voor waarheid gold, heeft tot grondiger onderzoek gedwongen en tot ruimer beschouwing, tot vaster overtuiging geleid. Hij was een levenwekkende geest, en hij verheugde zich in het leven dat hij wekte, ook als het zich in strijd met zijn richting openbaarde. Hij beminde den strijd, omdat hij overtuigd was van de waarheid, dat een duurzame vrede alleen uit een volstreden oorlog geboren wordt. Jegens hen, die hem aanvielen, koesterde hij dan ook geen wrok [7]). Aan Bakhuizen, hoezeer diens beoordeeling hem hin-

1) Studien en schetsen, dl. I, blz. 233.

2) L. c., dl. IV, blz. 421.

3) L. c., dl. IV, blz. 418.

4) L. c., dl. I, blz. 89.

5) L. c, dl. IV, blz. 412.

6) Archives, vol. VIII, p. LXXXV.

7) Hier, waar Fruin, die tweemalen Groen zeer nadrukkelijk heeft bestreden, zijn definitief oordeel over hem formuleert, schijnt het de plaats om de woorden in herinnering te brengen, waarmede hij als Voorzitter der algemeene vergadering van de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde op 15 Juni 1876 Groen, kort na zijn overlijden, herdacht:

«Groen van Prinsterer was een volksman, een vertegenwoordiger van het volk. Maar de burgerij bleef steeds vreemd aan hem, ja voelde zich van hem teruggestooten. Daarentegen de hoogere stand en de menigte waren het volk, waarbij Groen gehoor en aanhang vond. Wel wist hij de taal niet te spreken, die het volk verstaat; maar hij gevoelde met de menigte, en deze wederkeerig voelde zich als bij instinct tot hem aangetrokken, zonder den zin zijner woorden juist te vatten. In het woord en in het streven van Groen weerkaatst zich het karakter en het onbewuste willen der menigte. Groen

deren moest, onthield hij toch den lof niet, waarop diens geleerdheid en scherpzinnigheid ook naar zijn meening aanspraak hadden;

---

had den blik gewend naar het verledene, naar den bloeitijd van het Calvinisme, dat nog als een zuurdeesem bij de menigte voortwerkt.

Het is dus een vertegenwoordigend man, type van een volksklasse en van een richting des geestes, die het vaderland in dezen uitstekenden burger verliest en betreurt. Hij was een publicist van zeldzamen smaak en geest. Maar bovendien heeft Groen zich jegens de geschiedenis van ons land een onsterfelijke verdienste verworven, die zijn naam voor altijd aan de onvergetelijke namen der Oranje's verbindt. Als uitgever der *Archives* vooral wordt hij door ons allen, van welke richting op het gebied van Staat en Kerk wij zijn mogen, hoog vereerd. Hij is de baanbreker onzer hedendaagsche historiographie. Aan zijn uitgaaf hebben wij zoo vele, die gevolgd zijn, te danken. Bij het nieuwe licht, dat hij heeft ontstoken, hebben Bakhuizen van den Brink en zijn school de geschiedenis van de legende leeren onderscheiden, en Motley en zijn navolgers de toedracht der gebeurtenissen in haar levendige kleuren kunnen schilderen.

Het was een daad van moed in de dagen van koning Willem I en nog zonder voorbeeld, dus de archieven van een vorstenhuis voor het vorschend oog van vriend en vijand open te leggen, van een huis, dat den opstand van Nederland tegen Spanje, en de onttroning van Jacobus van Engeland te verantwoorden had Te vergeefs ried de voorzichtigheid (bij monde van Maurits Cornelis van Hall) niet alles zonder onderscheid te openbaren: niets dan de waarheid, maar niet de geheele waarheid, was haar leus. De toen nog jeugdige archivaris des Konings was echter van een andere leer: de volle waarheid, zonder eenige terughouding, — en hij liet zich daarvan door geen bedenking afbrengen. Het beloont nog de moeite, in zijn *Antwoord* en in zijn *Wederwoord* aan Van Hall, de gronden te beproeven, waarop hij zijn moedig en eerlijk besluit vestigde. Hij hield zich verzekerd, dat een waarlijk groot en goed man er slechts bij kan winnen, indien hij uit het halfdonker der overlevering in het volle licht der gewaarborgde geschiedenis optreedt. Zulk een groote en edele persoon was prins Willem I, en hij had dus van de uitgaaf zijner vertrouwelijke brieven niets te vreezen, maar alles te hopen. De uitkomst heeft aan de verwachting ten volle beantwoord. De roem van den Vader des Vaderlands is na het verschijnen der *Archives* gerezen, niet gedaald. Zijn portret, door Lieven de Beaufort in de vorige eeuw geteekend, schijnt klein en onedel, vergeleken bij de statige en eerbiedwaardige figuur, die Motley, op de *Archives* afgaande, naar het leven geschilderd heeft. Aan Groen van Prinsterer in de eerste plaats hebben wij die juistere waardeering te danken. Want aan de uitgaaf der brieven en gedenkstukken had hij een doorloopende verklaring van hun inhoud en beteekenis toegevoegd, — de vrucht van grondig onderzoek, en het bewijs van zeldzame kennis onzer historie, die de waarde der uitgaaf verdubbelt en tegen misverstand behoedt. Dat in onzen tijd Europa zich zooveel met ons roemrijk verleden bezig houdt, en dat zooveel begaafde schrijvers hun talent aan het beschrijven er van hebben toegewijd, is vooral toe te schrijven aan de wijze, waarop Groen van Prinsterer zich van zijn taak als uitgever gekweten heeft.»

Van zijne zijde heeft Groen aan Fruin de scherpe aanvallen op zijn politiek beleid op den duur niet euvel geduid: in Fruin's exemplaar van zijne brochure van 1864 tegen Groen over Politieke moraliteit ligt een eigenhandig briefje van den volgenden inhoud:

«'s Hage, 25 Maart 1872. Hooggeleerde Heer! Ik wil mij het genoegen niet ontzeggen U nog een net geconditioneerd exemplaar van mijn Handboek te doen geworden. Ten blijke, in uwe Bibliotheek, dat geen verschil van beginsel mij ooit belet heeft hulde te brengen aan de schaars geëvenaarde nauwkeurigheid en scherpzinnigheid van uwe historische kritiek. Hoogachtend, Uw dw. dr. Groen van Prinsterer.»

(N. v. d. R.)

en Bakhuizen van zijn kant is hem voor die aanmoediging steeds erkentelijk gebleven.

De lofspraak van zulk een man kon slechts strekken om Bakhuizen te bevestigen in de overtuiging, dat hij eindelijk in de historische wetenschap de levenstaak had gevonden, die hij elders zoo lang te vergeefs had gezocht. Voor deze taak kwamen hem, uit haar aard, al de kundigheden, op hoe uiteengelegen gebied ook ingeoogst, zonder uitzondering te stade. Met zelfvoldoening rekende hij zich dit voor en vestigde er de aandacht van zijn vriend Bake op, in een merkwaardigen brief [1]), waaruit het volgende hier wel mag worden ingelascht, daar het beter, dan ik het zou kunnen doen, mijn opmerking staaft.

„Het is geen deugd van mij (dus schrijft hij), het is, ik geef het u toe, een ongelukkige toevalligheid dat ik altoos een weinig aan alles heb gedaan. Theologant ben ik ten halve door een jaar of wat studie; aan Hollandsche literatuur heb ik wat gedaan door den kring waarin ik ben rondgesleept; dat ik een kwart humanist ben is de schuld van u en de uwen; abstraheren van, filosoferen over hetgeen ik wist lag misschien in mijn natuur; de nood heeft mij aan de studie der geschiedenis gejaagd; het beste dat mijn verblijf in den vreemde mij heeft opgeleverd is misschien dat ik Hollandsche zaken uit andere bronnen dan Hollandsche bestudeerd, uit een ander standpunt dan het Hollandsche heb leeren beschouwen. Ik durf betuigen dat alle die elementen bij mijne studie onzer geschiedenis een weinig hebben medegewerkt. Ik was juist zooveel theologant om met eerbied het godsdienstig beginsel, dat er achter onze staatsomwenteling school, te behandelen: ik druk mij verkeerd uit, ik sta hier geheel aan de zijde van Groen en erken dat het de werkzaamste, de duurzaamste oorzaak dier staatsomwenteling was. Ik had zooveel zin voor Hollandsche literatuur, dat ik met zekere voorliefde de brochures en de rederijkerspelen, de volkszangen en de paskwillen bestudeerd heb; omdat — ik moet het wel zeggen — diezelfde omwenteling onze literatuur heeft doen geboren worden, terwijl die in België tegelijk met de omwenteling verstikt werd. Ik was voor mijn deel humanist om vrijheid van denken en schrijven te waarderen, om waar te nemen wat de beoefening der oudheid bij de zich toen ontwikkelende beschaving uitwerkte, eindelijk om objectief de vormen waar ik die vond hoog te schatten, — hoe kan iemand

1) Studien en schetsen, dl. IV, blz. 425.

als Groen op dat punt zoo'n round-head wezen? — en wanneer ik zelf aan het schrijven ging zou ik ze subjectief niet verzuimen. Eindelijk mijn filozofie was in waarheid dikwijls met mijn historie in strijd. Waar ik algemeene regels had waargenomen schoten de détails als kaboutermannekens uit den grond om mijne pedanterie te beschamen. Maar met allen eerbied, dien men gedwongen is voor positive en materiëele exceptiën te hebben, geloof ik dat mijn geest zijns ondanks de schaal naar de zijde van de theorie zal doen overhellen."

Met deze zelfbetrachting, zoo objectief en eerlijk opgebiecht, vergelijke men nu de historische opstellen die zij betreft, en men zal de proef hebben op de som. Men zal gaarne erkennen dat om deze te schrijven de auteur inderdaad die schijnbaar zoo omslachtige voòrstudiën bij de theologen en philologen noodzakelijk had moeten maken. Hij moest bij de philologen ter school zijn geweest, want nergens elders leert men met zoo vaste hand de kritiek oefenen als bij hen. Maar in hun school doet men den historischen zin niet op, waarmee hij de feiten in hun samenhang en als uit de verte overziet. Het zijn wijsgeerige oogen, die lang op de algemeenheid der dingen hebben getuurd, waarmee hij den loop der geschiedenis volgt. Het is verder de blik van den dichter, waarmee hij het verledene beschouwt en als voor zijn oogen ziet leven; het is eindelijk het talent van den kunstenaar, waarmee hij wat zijn verbeelding hem voor den geest heeft geroepen weet af te schilderen, zoo levendig dat ook zijn lezers het zien.

Vreemd dat hij, die het talent van beschrijven in anderen zoo hoog waardeerde en zelf in zoo ruime mate bezat [1]), zich toch nooit aan een eigenlijk geschiedverhaal — hoe beperkt van omvang ook — heeft gewaagd. Het zijn altijd verhandelingen, betoogen, die hij ons ten beste geeft. Waren het misschien de al te hooge eischen, die de bewonderaar van Hooft zichzelf als geschiedschrijver stelde [2]), waardoor hij van het leveren eener proeve werd afgeschrikt? Het blijft te bejammeren, aan welke oorzaak het te wijten moge zijn; want van weinigen liet zich iets zoo voortreffelijks hopen als van hem, met zijn levendige verbeelding, zijn fijnen smaak en zijn vaste hand.

Doch niet enkel zijn deugdelijke eigenschappen, ook zijn ge-

1) Hij was zeer op schilderijen gesteld: zie Studien en schetsen, dl. IV, blz. 394.
2) L. c., dl. IV, blz. 392.

breken komen in zijn werk aan het licht. Bijna niets van wat hij heeft voortgebracht kan gezegd worden voltooid te zijn. Het ontbreekt hem ook als schrijver aan nauwgezetheid en aan volharding. Als eens bij hem de lust in den met opgewektheid aangevangen arbeid is bekoeld, brengt hij hem noode ten einde en haast zich, als langer uitstel niet meer mogelijk is, om het ontbrekende zoo goed als het wil er aan toe te voegen. Het is volkomen waar, wat hij in de voorrede zijner *Studiën en Schetsen* van zich getuigt, dat hij nooit heeft geschreven dan uit de volheid van hoofd en hart en dat hij doorgaans van zijn onderwerp meer wist dan hij aan het papier toevertrouwde. Ongetwijfeld; het lag niet in zijn aard te woekeren, gelijk men zegt, met zijn wetenschap. Hij gaf van zijn overvloed, zonder bedenken, zonder sparen; maar gelijk alle verkwisters, kwam hij soms uit gebrek aan overleg in het noodige te kort, en dan maakte hij ook geen bezwaar om het aan zijn lezers schuldig te blijven.

Niettemin, wat hij gaf was zoo voortreffelijk, zoo nieuw en oorspronkelijk, zoo aantrekkelijk en boeiend, dat de lezers van *De Gids*, waarin zijn eerste opstellen van historischen aard verschenen, in hem den eersten onzer geschiedkundigen onmogelijk konden miskennen. Zoo verwierf hij zich, hoewel afwezig, hier te lande een menigte vereerders en vrienden van zijn talent. En zijn oude vrienden, Bake en Geel in de eerste plaats, waren hem ondanks zijn misstappen onveranderlijk getrouw gebleven. Aan de beschermende vriendschap van die twee uitstekende mannen had hij voortdurend de grootste verplichting, aan Bake vooral. Over alle natuurlijke vooroordeelen, over alle rechtmatige grieven zette deze zich heen, alle tekortkomingen zag hij door de vingers. In Bakhuizen had hij eens den buitengewonen man erkend, van wien voor de wetenschap zich het beste liet hopen: dien man op de plaats te brengen waar hij toonen kon wat er in hem stak, bleef daarom, ten spijt van al wat er was voorgevallen, zijn gestadige toeleg.

Maar welke was die plaats, voor Bakhuizen geschikt? De keus was niet ruim. Voor een historicus, die eens als leeraar onbruikbaar is geworden, staat niet veel anders open dan een betrekking aan een archief. Nu wilde het geluk, dat juist op dien tijd aan een archivaris van bijzondere talenten en kundigheden dringende behoefte bij ons bestond. De Jonge, de schrijver der *Geschiedenis van het Nederlandsche zeewezen* en de toenmalige archivaris des

Rijks, was een groot geleerde, die waardiglijk aan het hoofd van een goed geordend archief zou hebben gestaan; maar onze archieven waren niet geordend, en om ze te ordenen of onder zijn opzicht te doen ordenen, daartoe was De Jonge de man niet. Ook was hij te oud geworden, dan dat men het recht zou hebben gehad om zoo iets nog van hem te vergen. Evenmin kon men aan iemand van zijn verdiensten een ongevraagd afscheid geven. Men had dus een beambte van noode, die tijdelijk onder hem wilde werken, met het vooruitzicht van hem weldra op te volgen, en die ten volle berekend was om nu reeds de maatregelen te beramen, ten einde dan later de verspreide archieven tot één, naar de beste voorbeelden van buiten 's lands ingericht, Rijksarchief te vereenigen [1]). Voor deze zware taak begreep Bake dat zijn beschermeling, beter dan iemand anders, door zijn aanleg voorbeschikt en door zijn ervaringen en studiën voorbereid was, en tevens dat geen betrekking van wat aard ook dezen meer zou aanlokken en behagen. Met den ijver, dien hij in zulke gevallen betoonde, toog hij aan het werk en liet, zooals men zegt, geen steen ongekeerd om uit te werken wat hij voorhad. De man, die de betrekking scheppen en er Bakhuizen in aanstellen moest, was Thorbecke, toen ter tijd Minister van Binnenlandsche Zaken; en ongelukkig was Bake met niemand op meer gespannen voet dan met dezen oud-collega uit den akademischen senaat. Maar ook dien tegenzin wist hij, ter liefde van een zoo gewenschte zaak, te overwinnen. Hij wendde zich, hoeveel het hem gekost mag hebben, tot zijn ouden tegenstander, dien hij zoo vaak en nog onlangs bestookt had, en vestigde diens aandacht op Bakhuizen, als den aangewezen hervormer van ons archiefwezen. Van zijn kant vergat Thorbecke, even grootmoedig, wie het was die hem Bakhuizen voorstelde, en onderzocht zonder vooroordeel, welke aanspraken deze kon doen gelden. De vraag, die hij opperde en van wier beantwoording hij zijn besluit afhankelijk stelde, was ook voor hem karakteristiek. „Tot welk groot doel," vroeg hij, „leidt uwe werkzaamheid?" [2]) Ik behoef wel niet te zeggen, dat hij met die vraag den vinger legde juist op de zeere plek van Bakhuizen's ongedurig bestaan. Deze was te objectief, te vrij van eigenwaan, om dit niet zelf te gevoelen. „Ik sloeg," schrijft hij aan Bake, „de armen beschaamd en

1) Wat Bakhuizen zich daarbij voorstelde: zie Studien en schetsen, dl. IV, blz. 438.
2) L. c., dl. IV, blz. 424.

moedeloos over elkander." Dat was het korte doch alles zeggende antwoord, dat hij zich zelven eerlijk gaf. „Maar," gaat hij voort, „er zijn van die dingen die men zich zelf zegt, maar waarop, wanneer ze u in het publiek en officieel worden afgevraagd, men zich op een solemneel en deftig antwoord voorbereidt." Het behoefde hem niet veel hoofdbrekens te kosten zulk een vergoelijkend antwoord te bedenken. Hij kon bovendien van zijn werkzaamheid in de archieven van Brussel en Weenen rapporten overleggen, zooals hij alleen ze wist te stellen, die ten bewijze strekten dat zijn arbeid inderdaad op een grootsch doel was aangelegd. Het gelukte hem daarmee den Minister te voldoen en hij werd benoemd (22 Juni 1851), tot verbazing van velen die hem meenden te kennen maar miskenden.

Vooraf was den zwerveling door het goed beleid en de hulp zijner vrienden de terugkeer in het vaderland [1]) mogelijk gemaakt, en had hij zich, in afwachting zijner benoeming, met zijn gezin, want hij was in België gehuwd, te Leiden metter woon nedergezet. Daar leerde ik, praeceptor toen ter tijd aan het gymnasium, hem kennen en — behoef ik het te zeggen — bewonderen. Hij, van zijn kant, was vrij van allen overmoed en aanmatiging jegens zijn minderen in de wetenschap, integendeel steeds overvloedig in het erkennen hunner betrekkelijke verdiensten. Wij knoopten terstond een wetenschappelijk verkeer en een vriendschap aan, die voortgeduurd hebben tot op zijn ontijdigen dood, en waaraan ik dankbaar erken voor mijn vorming onberekenbaar veel verschuldigd te wezen.

Welk een geboren archivaris hij zich van den aanvang zijner taak af betoonde, hoe hij de kunst verstond om te organiseeren en de kunst om anderen van zijn geest te doordringen en onder zijn leiding te laten werken: het is hier de plaats niet om er over uit te weiden. In de ondergeschikte betrekking, waarin hij aanving, voldeed hij aanstonds zoo ruimschoots aan de verwachting, die men van hem had gekoesterd, dat toen twee jaren later De Jonge kwam te sterven, de opvolger van Thorbecke, Van Reenen, die in de politiek een andere richting voorstond, evenwel niet aarzelde om het plan van zijn voorganger ten uitvoer te leggen en Bakhuizen aan den Koning voor te dragen voor het ambt van archivaris des Rijks (23 Januari 1854).

De rechte man op de rechte plaats! Het is een afgezaagd

1) Hoe hij daarnaar verlangde: zie Studien en schetsen, dl. IV, blz. 409.

zeggen, maar het kortste en bondigste dat ik ken om de verhouding van Bakhuizen tot de betrekking, waarin hij thans voor zijn leven geplaatst werd, met juistheid uit te drukken. Niemand die zoo berekend was voor de gewichtige taak die hem werd opgedragen, en geen taak die meer geëvenredigd was aan zijn talenten en aan zijn verworven kundigheden. Het waren gelukkige jaren voor hem, die eerste van zijn bedrijvig leven. Wat heeft hij er ook veel in tot stand gebracht! Het overbrengen in het nieuwe ruime gebouw op het Plein, het stelselmatig plaatsen en in goeden staat brengen der reeds voorhanden schatten, het van heinde en ver bijeenhalen van wat er bij behoorde maar er tot nog toe van gescheiden was gebleven: dat waren werkzaamheden en bemoeiingen naar zijn hart, en hij genoot ruimschoots de voldoening van het welslagen van zijn arbeid. Reeds in het tweede jaar van zijn beheer kon hij het eerste stuk in het licht geven van zijn *Overzigt van het Nederlandsche Rijks-archief*, dat tot verbazing van wie in staat waren er over te oordeelen, bewees hoe volledig hij in dien korten tijd zich vertrouwd had gemaakt met den rijkdom van oorkonden en bescheiden, aan zijn zorg toevertrouwd, en hoe goed hij tevens op de hoogte was van hetgeen daaraan nog ontbrak en er van elders aan toegevoegd behoorde te worden. Het korte voorbericht vooral teekent den man, met den ruimen wijsgeerigen blik van den historicus zoowel als met de practische vereischten van den verzamelaar en den rangschikker begaafd. In groote trekken wordt er het plan in geschetst eener aan den aard der zaak overeenkomstige indeeling van het archief, wanneer het zal verrijkt wezen met hetgeen er nog uit andere bewaarplaatsen bij moet komen. Uit den toon, waarin het gesteld is, spreekt de rechtmatige zelfvoldoening over het tot stand gebrachte, het vertrouwen op het welslagen van wat nog in het vooruitzicht ligt, en het gevoel van berekend te zijn voor de zware taak, waarvan slechts een eerste gedeelte is afgedaan.

Eerst drie jaren later, toen het werk der organisatie een goed eind gevorderd was, gaf hij aan een ander plan, dat hij van den aanvang af gekoesterd had, een begin van uitvoering. Hij richtte in samenwerking met zijn hoofdambtenaren een tijdschrift op, waarvan de titel: *Het Nederlandsche Rijks-archief*, de bedoeling duidelijk te kennen geeft. Aan de historie zouden de belangrijkste bescheiden, die in de archieven verholen lagen, door de uitgaaf en verklaring er van worden dienstbaar gemaakt. Het eerste deel — helaas het eenige dat verschenen is, gelijk er ook van het

Overzigt geen tweede stuk op het eerste is gevolgd — bevatte van de hand van Bakhuizen, behalve een van toelichting voorzienen bundel van *Hecmundensia*, die te wenschen overliet, de bescheiden betreffende *De eerste vergadering der Staten van Holland in 1572*, met een inleiding die weer het meesterhoofd en de meesterhand verraadde. Van den verderen inhoud, door de medewerkers geleverd, heb ik hier niet te spreken. Genoeg dat dit eerste deel de beste verwachtingen wekte, die helaas — ik durf niet gissen om welke redenen — onvervuld zijn gebleven. Op de eerste jaren van groote bedrijvigheid zijn jaren van rustiger voortleven gevolgd.

Een aangename verpoozing van zijn arbeid gaven hem op den duur de vergaderingen der Koninklijke Akademie te Amsterdam, waarvan hij terstond bij het instellen der Letterkundige afdeeling lid werd [1]). Hij vond er oude vrienden terug en maakte er nieuwe. Hij was er gezien en oefende er invloed uit, en dat behaagde hem. Mededeelingen van belang heeft hij er niet voorgedragen; zijn opstel *Over de achterleenen* ontmoette tegenspraak en werd door hem niet gelukkig verdedigd [2]). Maar aan het debat nam hij doorgaans een gewichtig deel, en hij bracht meermalen rapporten uit en deed voorstellen tot gemeenschappelijken arbeid, die soms wel op teleurstelling uitliepen, als met het plan eener geschiedenis van den Waterstaat het geval was [3]), doch soms ook tot goede uitkomst leidden, zooals bij voorbeeld dat tot uitgaaf van een *Oorkondenboek van Holland en Zeeland* [4]). Maar wat hem vooral naar de bijeenkomsten lokte, was de gelegenheid, die zij hem nu en dan gaven, om van zijn kennis op ander gebied dan dat der historie partij te trekken. Hij was nog altijd philoloog in zijn hart gebleven; en zoo hij zich op iets liet voorstaan, was het op zijn inzicht in het Latijnsche taaleigen en op zijn talent om in die taal te stellen. Dat bracht er hem toe om met de philologen pur sang nu en dan een lans te breken en te toonen, dat hij zijn studie van voorheen, al zette hij ze niet langer voort, toch nog volstrekt niet vergeten was. Zijn ijver in dit opzicht voerde hem wel eens te ver, dan dat zijn medeleden, hoe geneigd anders om met hem mee te gaan, hem hadden kunnen

1) Tot ergernis van Potgieter: zie Studien en schetsen, dl. II, blz. CLXXXII vlg.
2) Zie Versl. en meded., dl. II, blz. 13, 130, 149, dl. III, blz. 217.
3) Zie hierover: Studien en schetsen, dl. II, blz. CLXXX—CCX.
4) Versl. en meded., dl. III, blz. 183, 235, 265.

volgen; zooals bij voorbeeld toen hij het opschrift der gedenkpenning, op het drooglеggen van het Haarlemmermeer geslagen, door de Akademie onderzocht en openlijk afgekeurd wenschte te zien [1]). Zelfs zijn vriend Bake kon hem toen niet bijvallen en glimlachte over zoo ver gedreven purisme.

Het beste en schoonste, wat Bakhuizen als lid der Akademie heeft voortgebracht, is buiten twijfel zijn levensbeschrijving van Bake, die kort na deze discussie overleden was. Bij die gelegenheid toonde hij niet slechts zijn bevoegdheid om over de verdiensten van zulk een philoloog een oordeel uit te spreken en zijn uitstekend talent van karakteriseeren, maar vooral ook hoeveel erkentelijkheid en piëteit er in hem leefden. Dat gedenkstuk, ter eere van den meester opgericht, strekt den leerling niet minder tot blijvende eer, die in staat was om het te stichten.

Wat zou hij meer van het lot hebben kunnen begeeren, dan het hem ten laatste had toebedeeld? Een oogenblik heeft hij den wensch gekoesterd om zijn archivarisschap te verruilen voor een professoralen leerstoel [2]); maar zoo ik mij niet vergis, is het hem weer voor een geluk aan te rekenen, dat die wensch onvervuld bleef [3]). Dat zag hij ook weldra zelf in, en met het gemakkelijke humeur, dat hem eigen was, berustte hij niet slechts in de teleurstelling, maar had er ten slotte volkomen vrede mee [4]). Inderdaad hij zou zich te Leiden onder de hooggeleerden waarschijnlijk niet zoo behagelijk hebben gevoeld als in Den Haag onder de jeugdige letterkundigen, die zich al spoedig tot een kring vormden, met hem tot middenpunt. Welk een kalm en genoegelijk leven, na de stormachtige jeugd en de eenzame ballingschap die vooraf waren gegaan, mocht hij thans in dien vriendenkring leiden! Als ik mij hem voorstel, zooals wij hem in die dagen hebben gekend, denk ik onwillekeurig aan Johnson, genietende van zijn welverdiend pensioen. Evenals deze nam hij het, nadat de inrichting van het archief haar beslag had gekregen, met den arbeid niet al te druk op. Van al de omvangrijke werken, die hij zich had voorgenomen te schrijven, werkte

1) Versl. en meded., dl. VI, blz. 138, 174.

2) Dien in de geschiedenis des vaderlands, in 1860 gesticht en door Fruin zelf bezet. (N. v. d. R.)

3) Vgl. daarover Q. N. in den Kunst en Letterbode van 25 Maart en 9 December 1854, blz. 94, 393, en Studien en schetsen, dl. II, blz. CLXXXIII.

4) Hij was bij Fruin's intrede tegenwoordig en bij het daarop volgende diner. (N. v. d. R.)

hij aan geen enkel [1]). Den schat van zijn kennis breidde hij, het kon wel niet anders, onophoudelijk uit, maar niet geregeld of stelselmatig. Hij deed waar hij lust in had en anders ook niets. Een aanleiding van buiten was meestal noodig om hem gaande te maken: was hij dan echter eens aan den gang en beviel hem zijn werk, dan arbeidde hij er onverpoosd aan voort, met een ijver en lust, die zich meedeelden aan wie het voorrecht hadden hem in zulk een bui aan te treffen. Zoo is *Het huwelijk van Prins Willem met Anna van Saksen*, zoo de verhandeling over *Visscherij* ontstaan. Het heugt mij nog, met welk een welbehagen hij aan dien arbeid bezig was. Hij was zoo in merg en bloed criticus, dat het op de vingers tikken van lieden die een flater hadden gemaakt, inzonderheid als het kennissen of vrienden waren, hem deed tintelen van pret [2]). Maar in dien pret mengde zich niets hatelijks. Hij was plaagziek en ondeugend, doch hield op met plagen zoodra hij bemerkte dat hij wezenlijk zeer deed. En nooit was fouten aan te toonen het doel van zijn schrijven. Het was slechts de kruiderij, die een overigens degelijken kost smakelijker maakte voor zijn eigen verhemelte [3]). De geschriften, die ik daar noemde, gelijk alles wat hij vroeger en later in het licht zond, moesten dienen om een belangrijke kwestie, die aan de orde van den dag was gesteld, wezenlijk op te helderen, en zij deden dit ook voortreffelijk. Zij bezitten een blijvende waarde.

Evenwel, wie Bakhuizen slechts uit zijn geschriften heeft leeren kennen, kan zich maar een zeer gebrekkig denkbeeld vormen van wat hij waarlijk beteekende. Om dit te erkennen moest men met hem omgaan. In het gesprek bleek eerst zijn onuitputtelijke overvloed van allerhande kundigheid, het gemak waarmee hij dien schat beheerde en aanwendde, zijn vernuft, zijn geestigheid en — niet te vergeten — de goedheid van zijn hart. Hoe menig genotrijk uurtje, op de directeurskamer van het archief met hem doorgebracht, verrijst hier voor mijn herinnering! Hoe menige nabetrachting, na een zitting der Akademie te Amsterdam gehouden! Hoe vaak, hoe innig heb ik het later betreurd, dat ik van zijn omgang niet langer heb mogen genieten! Waarover het gesprek ook liep, altijd trof mij de kracht van zijn voorstellingsvermogen, dat aan het verledene den schijn van werkelijkheid verleende, en niet minder het hooge en ruime

1) Vgl. Studien en schetsen, dl. IV, blz. 430.
2) L. c. dl. IV, blz. 393.
3) Niet juist is, dunkt mij, wat hij aan Bake schrijft: Studien en schetsen, dl. IV, blz. 393.

oogpunt, waaruit hij de dingen in hun samenhang overzag. Hoe menige geestige inval, hoe menige teekenachtige uitdrukking ontsnapte hem daarbij! Wat zou een Boswell, die zich aan hem had vastgeklampt, niet al uit zijn mond hebben mogen opvangen en opteekenen! Maar geen Boswell was hier van noode. Gelukkiger dan Johnson had Bakhuizen het middel bij de hand om zelf het beste uit zijn herinneringen, zijn oordeelvellingen en invallen, voor de vergetelheid te vrijwaren. Eerst de *Kunst- en Letterbode* en later de *Spectator* stonden hem daartoe open. Dat waren tijdschriften, zooals hij ze in deze periode van zijn leven behoefde, weekbladen van weinig omvang, waarin een kort opstel, zoodra het uit de pen was gevloeid, een plaats vond en ruchtbaarheid verkreeg. Natuurlijk was hij lid van de redactie en zelfs, al droeg hij den titel niet, de hoofdredacteur. Zijn mederedacteurs, meest jonger in jaren, verlangden ook niets liever dan zijn jongeren te zijn. In hun kring, waartoe nu en dan wel eens een vreemde werd toegelaten, troonde hij als koning, voor wiens gezag een ieder gaarne boog. Wie der oudere lezers van *De Gids* herinnert zich niet, nu ik hiervan gewaag, de eenigszins ondeugende beschrijving van een avond in dien kring doorgebracht, die in dit tijdschrift een plaats vond [1])? Zij geeft, mits opgevat in den geest waarin zij geschreven is, een aardige en vrij wel gelijkende voorstelling van den man in deze zijn omgeving. Zij viel maar half in den smaak van hem, die voor de schets had gezeten, want, hoe goedlachs hij was, zelf aanleiding tot lachen te geven kon hem niet behagen. Maar met zijn gewone goedmoedigheid en, laat ik er bij voegen, met zijn gewonen tact, eindigde hij toch met mee te glimlachen over een grap, die hij wist dat niet kwaad bedoeld kon zijn. Overigens had hij sedert lang (sedert 1846) alle betrekking met *De Gids*, niettegenstaande hij een van zijn vaders mocht heeten, om verschillende redenen afgebroken. Niet zoo echter, of hij was zijn kind te allen tijde een goed hart blijven toedragen en steeds genegen om dit ook bij voorkomende gelegenheden te toonen. Dit bleek toen ik hem, kort nadat ik tot de redactie was toegetreden, omstreeks 1864, uit aller naam kwam uitnoodigen om ons weer eens iets van zijn hand af te staan. Aanvankelijk maakte hij bezwaar, omdat niet lang te voren Potgieter, in gezelschap van Busken Huet, met ongenoegen uit ons midden was gescheiden, en hij dezen ouden

---

1) De Gids, 1860, dl. I, blz. 523.

vriend geen aanstoot wilde geven. Doch toen die bedenking door de goedheid van Potgieter zelf was opgeheven, gaf hij zich gewonnen en beloofde ons het eerste het beste, dat van onze gading zou zijn. Weldra bestemde hij er een voorlezing toe, die hij voor Fraaie Kunsten te Rotterdam had gehouden en die wel verdiende te worden uitgegeven, over *Isaäc le Maire.* Inderdaad is deze ons ook toegekomen, doch, helaas, niet meer uit zijn eigen hand. Terwijl hij ze nog onder zich hield om er aan te wijzigen en toe te voegen — met zijn gewone slofheid had hij ze eerst op den ochtend der spreekbeurt meer afgemaakt dan voltooid — overviel hem de ziekte, die hem na weinige dagen, den 15den Juli 1865, ten grave sleepte. Hij was slechts vijf en vijftig jaren oud geworden. Hij stierf in zijn volle kracht, voordat nog eenig verval van zijn geestvermogens zich geopenbaard had. Ook in dit opzicht bleef het geluk, dat hem in zijn leven zoo trouw had gediend, hem bij tot het laatste toe.

Hij werd diep betreurd, door zijn kinderen in de eerste plaats, voor wie hij een liefhebbende vader was geweest, en door een breede schaar van vrienden en bekenden, niet slechts als man van wetenschap en letteren, maar ook als vriend, als leidsman en begunstiger van jeugdige talenten, die hun weg nog zochten. En die vrienden, die hem bij zijn graf beweenden, zij zijn hem blijven liefhebben en roemen tot op heden toe. Op hun gezag en voorbeeld eert en roemt hem voortdurend het opkomende geslacht, dat hem persoonlijk niet gekend heeft en uit zijn geschriften niet dan gebrekkig kennen kan. Immers de schriftelijke nalatenschap van iemand, die meer is geweest dan een bloot geleerde, geeft ons slechts een gebrekkigen maatstaf in handen om zijn verdiensten aan af te meten [1]). Wat hij door zijn invloed, zijn leiding, zijn voorbeeld, in één woord door zijn persoon, bij anderen heeft gesticht, zou dan buiten rekening blijven, en dit is niet zelden het beste van wat hij nalaat. Bij Bakhuizen maakte het er althans een groot gedeelte van uit. Om hem naar waarde te schatten moet men vertrouwelijk met hem hebben verkeerd. Mij, dien het voorrecht te beurt is gevallen van jaren achtereen met hem om te gaan, mij was het een plicht te getuigen, hoe hoog ik hem stel onder al zijn tijdgenooten [2]).

(De Gids 1886, dl. IV, blz. 421 vlg.)

1) Vgl. Goethe, Werke, Bd. XXI, S. 75. Van een ander gevoelen is Schopenhauer, Bd. VI, S. 597.

2) Eerst na mijn artikel geschreven te hebben, vond ik de aanteekeningen op Huet terug, in de Ned. Spectator van 1869, blz. 352. In menig opzicht stem ik daarmede in.

L. Ph. C. VAN DEN BERGH.

(1888.)

Het veld, waarop Van den Bergh in zijn lange leven werkzaam is geweest, strekt zich veel verder uit dan het gebied, waartoe ik mij bepaal. Hij was geschiedkundige, ongetwijfeld, maar ook taalkundige, en zelfs taalkundige vooral en bij voorkeur. De omstandigheden hebben hem later naar de studie der geschiedenis en naar het archivarisschap gedreven; maar zoolang hij zijn eigen aandrift mocht volgen, beoefende hij voornamelijk de taal en letterkunde van ons volk en van de aanverwante volken, en hun geschiedenis alleen als een hulpwetenschap van deze. Hoe meer ik zijn leven en streven heb nagegaan, hoe duidelijker mij dit geworden is, en hoe duidelijker het mij tevens is geworden, dat ik uit dien hoofde aan zijn wetenschappelijke verdiensten slechts onvolledig recht kan doen. Het oordeel van meer bevoegden, door mij ingewonnen, zal mij dus moeten steunen waar ik op mijn eigen inzicht niet vertrouwen mocht.

Toen ik Van den Bergh leerde kennen was hij reeds een man van jaren, de schrijver van geroemde werken, een geleerde tegen wien ik opzag. We waren te gelijk tot leeraars aan het gymnasium te Leiden aangesteld, hij voor de Nederlandsche taal en letterkunde, ik voor de geschiedenis en de geografie. Het heugt mij nog, hoe geheel anders ik hem bij onze eerste ontmoeting vond dan ik hem mij had voorgesteld. Iemand van zooveel geleerdheid, van zooveel ervaring en gezag, had ik gedacht, zou mij eerstbeginnende ontzag inboezemen en verlegen maken. Maar niets daarvan. Na ons eerste gesprek dacht ik niet meer aan

ontzag noch aan verlegenheid. Hij had zich aanstonds op gelijken voet met mij gesteld en de achting, die ik hem toedroeg en betoonde, met voorkomende goedheid beantwoord. Van stonde af waren wij vrienden geworden, en wij zijn het bij toeneming bijna veertig jaar lang gebleven. De dood alleen heeft die verhouding kunnen storen.

Hij was niet gewoon over zijn verleden te spreken. Van zijn lotgevallen, voordat wij elkaar leerden kennen, heb ik hem nooit hooren verhalen, en er was iets, ik weet niet recht wat, dat mij weerhield van er hem naar te vragen. Slechts twee uitzonderingen herinner ik mij op dezen regel. Hij vertelde gaarne, als er aanleiding toe bestond, van den Tiendaagschen veldtocht, dien hij had meegemaakt, en van zijn dienst onder de uitgetrokken Utrechtsche studenten. Ook gewaagde hij wel eens van zijn afkomst. Hij stelde het op prijs af te stammen van een oud Nijmeegsch geslacht, dat het vaderland had helpen regeeren. Een en ander kenmerkt zijn eerzucht, die den roem der geleerdheid geenszins het hoogste stelde.

Het geslacht Van den Bergh hoort thuis in de Rijnprovinciën, doch de tak, waaruit onze vriend is gesproten, was al sedert de 14de eeuw naar Gelderland overgeplant [1]). Tijdens de Republiek hebben van zijn voorouders sommigen regeeringsposten bekleed, anderen de Kerk als predikant gediend. Slechts bij uitzondering hebben enkelen den handelsstand gekozen. Zoo deed namelijk zijn grootvader, een jongere zoon, die zich als wijnkooper te Amsterdam vestigde, terwijl de oudere broeder in de rechten promomoveerde en door de gunst der erfstadhouderlijke regeering raad van Nijmegen, schepen en burgemeester werd. Zijn vader, Jean Corneille, zette den handel niet voort, maar begaf zich in krijgsdienst, en had het tot den rang van vaandrig in het 2de regiment Oranje-Nassau gebracht, toen in 1795 de omwenteling plaats greep. Hij, een Oranje-man in zijn hart, wilde onder het nieuwe bestuur niet dienen; hij nam zijn afscheid en toonde weldra wie hij was door deel te nemen aan den inval in Twente, onder den majoor Van Plettenberg, die gelijktijdig met de landing der Engelschen en Russen en tot ondersteuning van deze gewaagd werd, en later weer aan de samenscholing te Osnabrück, die tot

1) Zie Vorsterman van Oijen, Stam- en wapenboek van aanzienlijke Nederlandsche familiën (Gron. 1885), dl. I, blz. 39.

niets leidde [1]). Voor iemand van zulk een gezindheid en zulk een gedrag was het verblijf op vaderlandschen bodem ongeraden. Hij hield zich ook doorgaans over de grenzen op; en zoo is het gebeurd, dat hij in 1804 zijn huwelijk met Sophia Eliana Serrurier te Haminkel in de buurt van Wezel sloot en de eerste jaren van zijn echt daar en te Dusseldorp doorbracht. In laatstgenoemde stad werd hem den 20sten Juni 1805 zijn eerste kind, onze Laurens Philippe Charles, geboren. Weldra echter keerde hij voor goed uit die vrijwillige ballingschap terug. Gelijk zooveel Prinsgezinden achtte hij met de komst van koning Lodewijk het vorige tijdvak voor altoos afgesloten, en zich zelven gerechtigd niet alleen maar ook verplicht om in het onveranderlijke te berusten. Evenwel dienen wilde hij den nieuwen staat niet. Hij bleef ambteloos en vestigde zich eerst te Zuphen, later in Den Haag en te Voorburg. Daar woonde hij in November 1813 en begroette er met levendige vreugde de omwenteling en het herstel van het huis van Oranje. Hij liet het niet bij enkel toejuichen, hij deed mee aan de beweging. Zijn pogingen om een korps vrijwilligers op te richten gelukten wel niet, doch als luitenant en vervolgens als kapitein bewees hij het nieuwe bewind goede diensten. Ter erkenning van deze werd hij naderhand in zijn geboorteplaats Amsterdam als kapitein-plaatsmajoor aangesteld; doch hij bedankte, na die betrekking een poos bekleed te hebben, en verkoos ambteloos te leven. Hij is in 1831 overleden.

Van dezen vader heeft onze Van den Bergh de achting voor den krijgsmansstand en de gehechtheid aan het huis van Oranje geërfd, die hem steeds zijn bijgebleven. Maar hij koos toch voor zich een andere loopbaan. Zijn hart trok naar wetenschap en kunst, en zijn ouders begunstigden zijn neiging. Het trof gelukkig, dat toen zijn opleiding moest beginnen het rondzwerven van het gezin, dat intusschen met nog twee zoons en vier dochters vermeerderd was, had opgehouden, en Amsterdam tot blijvende woonplaats gekozen was. Onder den rector W. J. Zillesen, wiens naam nog niet in vergetelheid is geraakt, bloeide daar toen de Latijnsche school, en Van den Bergh, wien de lust tot studie was ingeschapen, verzuimde niet met het degelijke onderwijs zijn voordeel te doen. Zijn rector was een man van geleerdheid maar tevens een man van smaak. Of het aan diens invloed te danken is, weet ik niet, maar zeker is het, dat Van den Bergh bij

1) Vgl. daarover: Groen, Handboek, dl. II, blz. 1110 § 879.

zijn komst aan de hoogeschool in 1823 niet slechts van de zucht tot wetenschap maar ook van liefde voor de schoone kunsten blaakte. Zelfs was het niet bij de liefde gebleven; hij had het reeds gewaagd de kunst te beoefenen. Nog voordat hij student werd had hij reeds een paar opstellen in een tijdschrift geplaatst, en met sommige zijner medescholieren [1]) een gezelschap opgericht, waarvan de naam *Eruditio poëtica* de bedoeling duidelijk genoeg te kennen gaf.

Voor een jong mensch van zulke neiging was de keus van de Utrechtsche hoogeschool boven haar mededingster van Leiden gelukkig te noemen. Te Utrecht heerschte onder Van Heusde een meer poëtische opvatting van de wetenschap dan te Leiden in de school van Wyttenbach. Want al was Wyttenbach door Bake opgevolgd, een leerling van hooger en ruimer blik dan de meester, dezelfde geest was toch in de school blijven voortleven, en grammatica en philologie stelden er de dichterlijke bespiegeling volkomen in de schaduw. Aan de leerlingen, toen ter tijd in elk dier hoogescholen gevormd, is het verschil tusschen beider richting op het duidelijkst te bemerken; en dat de aanleg van Van den Bergh hem de richting opdreef, die te Utrecht werd gevolgd, behoeft nauwelijks gezegd. Hij gevoelde zich in de nieuwe omgeving ook aanstonds te huis, en hij heeft aan de Utrechtsche akademie gelukige jaren, misschien de gelukkigste van zijn leven, doorgebracht. Ook haastte hij zich niet met de studie. Voor elk zijner examina nam hij twee jaren van voorbereiding en nog een jaar daarenboven voor het schrijven zijner dissertatie. Den 11den Juli 1823 als student ingeschreven, is hij eerst den 30sten Juni 1830 tot juris utriusque doctor gepromoveerd. Van de rechtsgeleerdheid had hij de noodige studie gemaakt maar ook niet veel meer; hij was bij het verlaten der hoogeschool een goed jurist maar geen uitnemend. Zijn proefschrift: *Observationes selectae de perjurio eiusque poena*, is niet slechter maar ook niet beter dan de meeste. Het waren de schoone letteren en de taalkunde, die hem bovenal hadden aangetrokken en die hij nog steeds met voorliefde beoefende. Bij zijn komst aan de hoogeschool had hij zich al spoedig een kring gevormd van gelijkgezinde medestudenten en met hen een gezelschap opgericht, soortgelijk als hij te Amsterdam had achtergelaten. Burlage en Sloet tot Oldhuis [2])

1) Een van deze was Glasius: zie diens levensbericht in de Levensber. der Maatsch. van Letterkunde, 1887, blz. 115.

2) Burlage werd ingeschreven in 1826, de Sloet's in Juni 1824.

onder anderen behoorden er toe, beiden beoefenaars der dichtkunst, zooals hij, ook in hun later leven. De schutsheer, en ik mag wel zeggen de ziel, van den kring was niet Van Heusde, maar Simons, de hoogleeraar in de Nederlandsche taal- en letterkunde, welsprekendheid en geschiedenis. Geen leermeester, die op de studiën van Van den Bergh een zoo diepen en duurzamen invloed heeft uitgeoefend als deze geleerde, die tevens dichter was. Zijn colleges volgde hij het ijverigst; die over de aesthetica en over de Noordsche mythologie zelfs nadat hij zijn examen reeds had afgelegd. Ons, die Simons slechts kennen uit hetgeen hij in druk heeft gegeven, moet zoo sterke ingenomenheid bevreemden. Te oordeelen naar die proeven van zijn studie en van zijn poëzie muntte hij noch als dichter noch als geleerde uit. Van zijn lessen zouden wij ons uit dien hoofde niet veel voorstellen. Maar zijn leerlingen oordeelden anders, en zij waren zeker beter in staat dan wij thans zijn om naar waarheid te oordeelen. Zij achtten hem als leermeester, als leidsman vooral hunner studiën, hoog en beminden hem als een ouderen vriend. Van den Bergh heeft de gelegenheid aangegrepen, die hem het schrijven van het *Gedenkboek van het Tweede Eeuwfeest der Utrechtsche Hoogeschool* in 1836 aanbood, om in den lof van zijn inmiddels overleden leermeester uit te weiden. „Men moet zelf (zegt hij) tot den kring zijner vertrouwde vrienden behoord hebben om zich een recht denkbeeld te kunnen vormen, hoe hij de beoefening der Vaderlandsche Geschiedenis en Letteren aan de hoogeschool algemeen wist te maken, maar vooral hoe hij op zijn geliefd dispuut-college en in den vertrouwelijken omgang met zijn leerlingen geheel hun vriend was, onder scherts en ernst hun vertrouwen wist te winnen en dien invloed ter bevordering van Vaderlandsche Letteren en Geschiedenis aanwendde". En niet tot na zijn dood had hij gewacht om aan den man, wien hij zoo zeer verplicht en verknocht was, zijn dankbaarheid openlijk te betuigen. Nog student, in 1829, had hij een bundel *Gedichten* uitgegeven en aan „Mijnen hooggeschatten leermeester en vriend, den Hoogleeraar A. Simons" toegewijd. „Versmaad", zoo had hij hem toegezongen:

„Versmaad dan ook dit offer niet,
Dat met den hoogen gloed, door U in hem ontstoken,
De dankbre dichter biedt.
Bij U is de eerste kiem in vroeger tijd ontloken;

De schors, die haar bedwong, is door Uw hulp verbroken;
Gij hebt mij 't pad gebaand, mij van Uw licht bedeeld,
En wat nog ertsklomp was tot rein metaal verëeld."

Ik vrees dat mijn ontslapen vriend het niet zou goedkeuren, dat ik hier zijn *Gedichten* ter sprake breng. In later tijd verloochende hij die eerstelingen van zijn kunst en hoorde ongaarne van hen spreken. Met reden, want zij hadden hun tijd gehad en bezaten geen blijvende waarde. Maar in een levensschets, die tevens een proeve van waardeering zijn moet, mogen zij niet onvermeld blijven; want de lust tot dichten, waarvan zij de blijken zijn, behoort tot het innigste wezen van den man, inzonderheid van den jeugdigen, zich vormenden man. Een dichter zou ik Van den Bergh niet durven noemen, omdat ik niet zoozeer in de dichterlijke verbeelding het kenmerk van den poëet meen te vinden, als wel in de kunst, de zeldzame kunst, om dat wat men aanschouwd of zich verbeeld heeft zoo levendig af te beelden, dat anderen hetzelfde zien en bij het zien ook hetzelfde gevoelen. Zooals Bilderdijk het ergens uitdrukt, men is dichter door het schilderen [1]). Zulk een dichter nu is Van den Bergh niet ge-

---

1) Huet, Litter. fantasiën, dl. XXIV, blz. 129: „De dichter is dichter door te schilderen, zei Bilderdijk. Neen, maar door te scheppen, zouden wij (Huet) zeggen." — Ik houd het meer met Bilderdijk. Neem een kunststuk, b. v. de Venus van Milo. Zij kan door den kunstenaar uit zijn verbeelding gevormd zijn. Doch even goed kan zij nabootsing zijn van een volmaakt schoone vrouw, die zich in de door haar gekozen houding als model heeft voorgedaan. In het eene geval schepping, in het andere nabootsing. Doch het kunststuk is er niet meer of niet minder om. Zoo bestaat geen verschil in kunst tusschen een portret en een fantasiebeeld. De uitvoering, daarop komt alles aan. Dus bij den dichter op het schilderen. Of beter gezegd op het overgieten van zijn waarneming en zijn gevoel bij het waarnemen in den toeschouwer, in den hoorder. Er zijn gedichten vooral van geringen omvang, die een charme bezitten, waarvan men zich geen rekenschap kan geven. Waarvan de woorden eenvoudig zijn en alledaagsch, en die toch door het geheim van den dichter bij elken lezer het gevoel opwekken, dat hem bij het dichten bezielde. In dat vermogen om met de middelen der kunst, der voorstellingskunst, zijn indrukken, zijn gevoel, de beelden uit zijn verbeelding zoo weer te geven, dat anderen in het beeld zien wat hij voor zijn verbeelding had, ligt het wezen der kunst. Maar natuurlijk wordt de kunst edeler, hooger, naarmate de geest des kunstenaars edeler of hooger is. Kunst is dus nabootsing. In zoo ver zijn de oude critici in het gelijk. Maar wat bootst men na? Zij zeggen de natuur, maar dit is onjuist. Wij hebben niet met de natuur maar met onze voorstellingen te doen. Dus tweeërlei is van noode: voorstelling der zaken buiten ons en nabootsing van dat beeld. Beide zijn onmisbaar, maar het laatste is het eigenaardige. Velen onzer hebben dichterlijke voorstellingen, zooals men zegt: van daar het dwaze gezegde, dat een ieder eenigermate dichter is. Slechts wie die voorstellingen een materieelen vorm weet te geven, waardoor zij ook zichtbaar worden voor anderen, is kunstenaar, is dichter.

weest. Zijn opvatting der dingen, ook van den inhoud der wetenschap, is ongetwijfeld geen prozaïsche. Dat zal ons straks blijken. Maar hij weet wat zijn verbeelding hem voor den geest heeft geroepen niet af te beelden, zoodat wij het ook aanschouwen. Zijn kunst is bijgevolg voor anderen ongenietbaar en waardeloos. Dat heeft hij later zelf begrepen, en vandaar zijn tegenzin tegen de mislukte proeven, die hij onbezonnen in het licht had gegeven. Maar met dat al zou het ondankbaar zijn geweest, als hij zich ontveinsd had, dat tot de ontwikkeling van zijn aanleg en tot de vorming van zijn talent ook die dichterlijke beschouwingen en oefeningen het hare hadden bijgedragen. Om die reden mogen wij ze ook niet buiten aanmerking laten; wij moeten er integendeel onze aandacht op vestigen, want wij zouden de veelzijdigheid der studiën, waarmede Van den Bergh zich heeft beziggehouden, niet in haar wezenlijke eenheid kunnen bevatten, indien wij geen acht gaven op den wortel, waaruit bij hem alles is voortgesproten, namelijk zijn poëtische bespiegelingen over den aard der wetenschap.

Doch voor ik verder ga, mag niet nalaten te herinneren aan de tijdsomstandigheden, waaronder Van den Bergh uit de school het maatschappelijk leven binnentrad. Tijdens zijn promotie, in Juni 1830, waren gewichtige gebeurtenissen in aantocht. De Juli-dagen, die over Frankrijk de omwenteling zagen aanbreken, voerden in hun gevolg de dagen van Augustus mede, die het voorbeeld van Frankrijk in België zagen nagevolgd. Met welke oogen, met welken hartstocht een vriend van Oranje en een vijand der volkslosbandigheid, gelijk onze Van den Bergh, die onstuimige tooneelen moest aanzien, kunnen wij ons voorstellen. Al had hij opgehouden student te zijn, hij was een der eersten die zich aanmeldden, om met het Utrechtsche studentenkorps voor vorst en vaderland uit te trekken. In zangen brak zijn geestdrift los. Zijn *Wapenklank, krijgsliederen voor het Studenten-jagerkorps, door Mr. L. Ph. C. van den Bergh, vrijwilliger*, verscheen den 14den October in eerste uitgaaf en vier dagen later reeds in de tweede. Met zijn jongeren, nog niet gepromoveerden broeder [1]) aan zijn zijde ging hij den 10den November scheep naar Bergen op Zoom, zijn eerste garnizoensplaats, en begon het krijgsmansleven, waarvan hij zoo vaak zijn vader had hooren verhalen.

Eerst in den volgenden zomer vingen de vijandelijkheden aan.

1) Jan Cornelis Elias van den Bergh, ingeschreven in December 1829.

Den 2den Augustus 1831 's nachts om half een rukten de Utrechtsche studenten uit Oosterwijk op naar Turnhout, waar zij den volgenden dag met den vijand slaags raakten. Ik durf beweren, dat bij deze eerste ontmoeting onze vriend niet tot de bloodaards behoord heeft. De korte aanteekening, die hij van den veldtocht heeft gehouden, gloeit van de geestdrift, waarmede hij aan de operatiën deelnam, die tot de omsingeling van het Maas-leger hadden moeten leiden. Met spijt vermeldt hij haar mislukking, „omdat de Belgen voor ons op de vlucht sloegen"; met weerzin den aantocht der Franschen, die de onzen tot den terugtocht noodzaakte. Onwillig stak hij het zwaard weer in de schede. Maar, nu het met het strijden uit was, verheugde hij zich toch, dat ook het garnizoensleven ten einde liep. Den 18den September werden de studentenkorpsen afgedankt, en drie dagen later hield reeds het Utrechtsche zijn intocht in de akademiestad. Van het kortstondige krijgsmansleven bleef niets over dan de herinnering aan den wel volbrachten plicht der vaderlandsliefde en de nawerking van de geestdrift, die de sleur van het alledaagsche leven zoo weldadig had afgebroken.

Weinige weken later, nog eer het jaar ten einde was, zag een boek het licht, door Van den Bergh in de ledige uren, die de legerdienst hem gelaten had, voltooid, en voor welks gebreken hij dan ook verschooning durfde vragen, omdat „het moeielijker is in de legerplaats de Muzen te dienen dan in het studeervertrek". Dit boek, getiteld: *Bespiegelingen over den aard en de ontwikkeling onzer Taal*, verdient mijns inziens, veel eer dan de rechtsgeleerde dissertatie, aangemerkt te worden als het akademische proefschrift, waarmee Van den Bergh zijn intree in de geleerde wereld deed. Het bevat de slotsom zijner aanvankelijke studiën op het gebied zijner meest geliefde wetenschap; het beschrijft het denkbeeld, dat hij zich van den aard en den omvang dier wetenschap heeft gevormd; het kondigt aan wat hij zich voorstelt ten behoeve van haar volmaking nog in het vervolg bij te dragen.

Het is bijzonder levendig en goed geschreven. Altijd is de stijl van Van den Bergh gezond geweest en vrij van gebreken, maar in de latere boeken is hij doorgaans wat mat en kleurloos. Hier, in dezen eersteling, nog onder dichterlijke aspiratiën en in jeugdige geestdrift geschreven, stelt hij zich hooger eischen dan van enkel juistheid en duidelijkheid, en tracht naar welluidendheid zoowel als naar een schilderachtige uitdrukking.

Bespiegelingen zijn het, gelijk de titel zegt, en geen betoogen; aanwijzingen hoe men de taal te beschouwen en te beoefenen heeft, geen proeve van studie in dien geest. Wat als voorbeeld hier en daar wordt aangebracht, heeft tegenspraak ontmoet, en, voor zoover ik oordeelen mag, te recht. Voor de hedendaagsche wetenschap kan dan ook het boek geen vrucht meer opleveren; of echter de taalkundige nog niet altijd de wenken, er in gegeven, met voordeel zou mogen behartigen, is een andere vraag.

Volgens den jeugdigen schrijver is de taal van een volk niet te scheiden van zijn geschiedenis in den uitgebreidsten zin van het woord. „De taal van een volk (zegt hij) vormt zich door en naar zijn godsdienst, zeden en gebruiken, en is met dezelve zoo nauw verweven, dat zij alleenlijk uit elkanderen nauwkeurig en juist kunnen verklaard worden. Men moet dus om taalkundige te zijn ook tevens in de kennis van al hetgeen een volk kenmerkt en in de geschiedenis van zijn eigenaardigheden ervaren zijn" [1]). De heidensche godsdienst, die oorspronkelijk aan het volk eigen was, heeft in dit opzicht een hoogere beteekenis dan de christelijke, die later van den vreemdeling werd overgenomen. Het christendom met zijn overleveringen van heiligen en martelaren heeft zeker het heidendom met zijn fabelleer verdrongen, „doch deze overleveringen waren niet met de taal en de grondvoorstellingen des volks geboren, niet met zijn kinderlijke denkbeelden verweven; zij stelden een vreemd tafereel voor oogen en meldden de namen en bedrijven der vaderen niet. Daarom hechtte zich ook nog lang de ziel des volks bij voorkeur aan de voorouderlijke overleveringen van molikken, elfen, kabouters en dergelijken, en eerst langzamerhand maakten dezen voor vreemde indrukken plaats" [2]). De taalkundige, die de Germaansche en inzonderheid de Noordsche godenleer versmaadt, berooft zich dus moedwillig van een der middelen om in het wezen der volkstaal in te dringen. Even onberaden handelt hij, die, in den waan dat hij aan de eigenlijk gezegde letterkunde genoeg heeft, nalaat kennis te nemen van de volksverhalen en oude liederen, waarin de geest van het voorgeslacht zich afspiegelt. — Evenzoo staat de latere schrijftaal in belangrijkheid achter bij de tongvallen, die zij meer en meer vervangt. Het was natuurlijk, maar het is daarom niet minder te betreuren, „dat de schrijvers en vooral de dichters, ofschoon

---

1) Bespiegelingen, blz. 16.
2) L. c., blz. 24.

uit verschillende provinciën gesproten, zich meer naar de eens aangenomen schrijftaal dan naar hun eigen tongval voegden. Vele toonen en uitgangen werden deswegens weinig of in het geheel niet gebezigd en bleven alleen in de omgangsspraak over. Hadden deze schrijvers nu maar doorgaans de schoonste en best luidende der bestaande vormen aangenomen; maar helaas dat was de uitzondering, de paarlen raakten veelal in het zand verloren, en de bekrompen leer, op een los gezegde van Horatius leunende, dat het gebruik alles beslist en dat men de in onbruik geraakte vormen niet terug moet roepen, verarmde de eertijds rijke taal zoodanig, dat zij, evenals eene slechte huishoudster, naderhand vaak van de naburen ontleenen moest" wat zij uit haar eigen bezit roekeloos verdaan had [1]). Om dien verwaarloosden schat terug te winnen moet de taalkundige bij het eenvoudige volk in de leer gaan, en vooral ook de overblijfselen der oudheid beoefenen, voordat nog de tongvallen zich in een gemeene schrijftaal hadden verloren. Daarbij versmade hij ook de hulp niet, die de kunst aan de wetenschap bieden wil. Het voorbeeld van Griekenland kan bewijzen, hoe schoon en nuttig beide gepaard gaan. Met de muziek inzonderheid staat de leer van de welluidendheid der taal in het nauwste verband.

Maar ik zou te veel van de aandacht vergen, indien ik voortging met het merkwaardige boek aldus te ontleden. Genoeg reeds voor mijn doel heb ik er uit aangehaald. Het was mij slechts te doen om mijn overtuiging mee te deelen, dat in deze *Bespiegelingen* de verklaring ligt opgesloten van den lateren veelvuldigen arbeid van onzen vriend. Als wij de breede lijst zijner geschriften doorloopen, en nagaan over hoe velerlei onderwerpen zij in een bonte opeenvolging handelen: over taalkunde, tongvallen, letterkunde, overleveringen, fabelleer, rechtsgebruiken, heraldiek, genealogie, topografie en wat niet al, komt het ons voor als hadden wij met een veelschrijver te doen, die van de eene liefhebberij naar de andere overgaat, al naardat het hem voor het oogenblik gelust. Maar dat zulk een oordeel even onjuist als lichtvaardig zou wezen, bewijzen ons de *Bespiegelingen*, die hen alle inleiden en aankondigen. Deze ontvouwen ons het plan van een grootsch geheel, waarin alle passen, waarin geen van hen ontbreken mocht. Te zamen zijn zij bestemd om het volksleven van den voortijd in al

1) L. c., blz. 75, 76.

n openbaringen te ontsluieren, tot juist begrip der taal, die uitdrukking is van alles in alles. In die velerhande geschriften bben wij dus de cartons te erkennen, die hadden moeten dienen t het stoffeeren eener schilderij, waarvan de *Bespiegelingen* ons oraf de schets hebben geleverd: een schilderij te groot en te ootsch evenwel voor de krachten van hem die ze ontwierp. ok hier meen ik den dichter terug te vinden, wien de kunst ıtbrak om wat zijn geest zich verbeeldde te verwezenlijken. iettemin is de dichterlijke aanleg heilrijk in de gevolgen geeest; hij heeft aan de latere werkzaamheid richting en doel esteld.

De invloed van Bilderdijk is bij dit alles niet te miskennen. 'an den Bergh ontveinst dit ook geenszins, integendeel hij roemt r in, een leerling van Bilderdijk te wezen. „De diepe inzage zegt hij) en de echt wijsgeerige zin van dien schrijver hebben nij overal verlicht en menigwerf van een dwaalweg teruggeoracht". Helaas! de groote man overleed juist in de dagen toen het boek van zijn leerling het licht zag. De voorrede was van den 28sten November gedagteekend, en Bilderdijk stierf den 18den December. Zoo mocht de schrijver van hem, wiens oordeel hij op den hoogsten prijs zou hebben gesteld, geen woord van aanmoediging vernemen. Maar de vrienden van den doode heetten hem gaarne welkom in hun kring. Tydeman toonde zich met het boek en met den schrijver, die het hem kwam aanbieden, hoogelijk ingenomen en is hem van stonde af de hulpvaardige vriend geworden, dien hij zich steeds is blijven betoonen. Hamaker, dien hij niet had aangetroffen, betuigde hem schriftelijk (in een brief door Van den Bergh zorgvuldig bewaard), dat het hem bijzonder aangenaam was in den schrijver der *Bespiegelingen* „iemand te leeren kennen, die, met een uitgebreide en veelsoortige kennis toegerust, in het onderzoek der taal historisch en naar eigen grondbeginselen te werk gaat. Dit is (zoo verzucht hij) een rara avis in terris, en verdient de meeste aanmoediging".

Voorloopig bestond de aanmoediging, behalve in de aangehaalde loftuiting, slechts in de benoeming tot lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, welke echter toen ter tijd meer te beduiden had dan tegenwoordig, inzonderheid zoo zij geschiedde op aanbeveling van mannen als Hamaker en Tydeman. De jeugdige geleerde kwam er door in vriendschappelijke betrekking tot de meest gevierde beoefenaars van zijn vak. Maar hij behoefde nog iets anders — een ambt, waarvan hij kon bestaan. Na zijn

terugkomst van den veldtocht had hij zich als advokaat bij het Hoog Militair Gerechtshof te Utrecht neergezet; doch voor de praktijk was hij minder geschikt. Hij hoopte op een aanstelling bij het Gerechtshof, om te beginnen als substituut-griffier. Jaren lang is dit zijn wensch gebleven, vervuld is hij nooit. Terwijl hij wachtte en uitzag, ging hij voort met studeeren en met het uitgeven van wat hem merkwaardigs voorkwam, in de *Bijdragen* van Schull en Van der Hoop, in het *Tijdschrift* van Van der Monde en in het toen juist gestichte *Taalkundig Magazijn* van De Jager. Ook het dichten staakte hij niet, zooals zijn initialen onder menig vers in den *Utrechtschen Studenten-Almanak*, in den *Muzen-Almanak* en in andere jaarboekjes bewijzen. Van meer beteekenis was zijn *Bloemlezing uit Shakespeare*, die in 1834 bij Immerzeel verscheen, en van een toenemende heerschappij over de taal en den versbouw getuigde, en die, ofschoon thans verouderd en door beter verdrongen, voor haar tijd een verdienstelijke proeve mocht heeten, gelijk zij dan ook een gunstig onthaal vond. In het jaar daarop verscheen nog eens een gedicht in afzonderlijke uitgaaf, een romance, onder den titel: *Het Baskische meisje*, een tafereel uit den jammerlijken burgeroorlog in Spanje, die toen aller aandacht trok. Maar van toen af werden toch de gedichten allengs zeldzamer, om weldra geheel op te houden. Zijn jeugd verstreek; ook breidden zich de zorgen meer en meer als donkere wolken over zijn levensweg uit. Verwachtingen, die hij had gekoesterd, werden teleurgesteld: in een aanteekening van zijn hand staat het jaar 1834 als „annus funestus" aangeschreven. Hij zag anderen voorgetrokken, die hij niet als zijn meerderen kon aanmerken, en met begeerlijke ambten bevoorrecht. Hij bleef geleerde op eigen kosten. Maar daarom niet minder van harte en niet minder ijverig. In 1836 verschenen zijn *Leer der enkele en dubbele vokaalspelling* en *Iets over de provinciale dialecten;* en nevens deze zuiver taalkundige opstellen zijn *Nederlandsche Volksoverleveringen en Godenleer*, een jaar later door de *Nederlandsche Volksromans* gevolgd. Met deze twee gewichtige werken, die nog altijd in eere worden gehouden en die waarlijk de baan hebben gebroken voor hetgeen anderen op dit gebied hebben voortgebracht, begint onze auteur een nieuw gedeelte van zijn uitvoerig plan ten uitvoer te leggen. Hij begeeft zich op het gebied der fabelleer en der volksliteraratuur, dat hij in zijn *Bespiegelingen* als onafscheidelijk van dat der taalkunde had beschreven.

Wie thans deze boeken onderhanden zou willen nemen om over

de verdienste van hun schrijver uitspraak te doen, moge wel bedenken dat zij van vóór de herleving der Nederlandsche taal- en letterkunde dagteekenen. De *Ferguut*, om iets te noemen, ligt nog in handschrift: Van den Bergh spreekt van „de uitgaaf, die prof. Visscher voorbereidt". Hoe ver ligt die tijd, ik mag wel zeggen die voortijd der wetenschap, achter ons! Aan de boeken, die toenmaals geschreven werden, de maat aan te leggen, waarmede terecht de arbeid van hedendaagsche geleerden gemeten en beoordeeld wordt, zou meer dan onbillijk, zou onredelijk wezen. Een grondige en in alle opzichten nauwkeurige behandeling der stof had uit den aard der zaak, bij het gemis aan den noodigen voorarbeid, tot geringe afmetingen beperkt moeten blijven; en dat was het immers niet wat de ontluikende wetenschap voor het oogenblik het meest van noode had. Een overzicht van de stof die wijd en zijd verstrooid lag, een blik op het geheel, een inleiding tot meer gezette studie en een bezielende opwekking hiertoe: ziedaar wat bovenal vereischt werd, en ziedaar wat Van den Bergh ook gaf. Niet in de diepte maar in de breedte had zich zijn arbeid uitgestrekt, en verrassend was de rijkdom van den schat, dien hij had opgespoord en verzameld. Wij staan verbaasd van zijn belezenheid en van de werkkracht, noodig om haar te verwerven. In zijn *Volksoverleveringen en Godenleer* had hij onder de Duitschers voortreffelijke voorgangers als Mone en Grimm; onder zijn landgenooten haast geen andere dan Piccardt en Westerhoff. Zelf had hij al wat in de kronieken, plaatsbeschrijvingen en geschiedwerken, al wat in de literatuur van vroeger en later tijd over het onderwerp ter loops voorkwam en als verholen lag, nagevorscht en te voorschijn gehaald. Met het uiteenzetten van dien overvloed vangt hij aan; in een tweede gedeelte licht hij hem toe en poogt hem te verwerken tot een geheel. Daar komt dan echter storend het gebrek te voorschijn, dat Van den Bergh steeds heeft aangekleefd; het ontbreekt hem aan een scherpe ontleding en aan een vaste kritiek. Zijn fantasie sleept hem mede, en zoo vervalt hij vaak in de misslagen, waarvoor hij zelf in zijn voorbericht had gewaarschuwd. Aan schrijvers als Occo van Scarl, Hamconius en wie al niet meer weet hij geen geloof te weigeren. Een verhaal als dat van de stichting der stad Haarlem door zekeren Heer Lem komt hem „oud en niet onwaarschijnlijk" voor. Van dien aard valt er op de bijzonderheden een aantal aanmerkingen te maken. En toch, als men het boek heeft doorgelezen en ten einde gebracht, heeft men uit alles te zamen een

voorstelling overgehouden, die van de waarheid, geloof ik, niet ver af ligt. Men heeft oog gekregen op de ziens- en denkwijs van ons nog heidensch voorgeslacht. De bewering in het voorbericht, „dat er van dien voortijd van ons volk veel meer te weten is dan men tot nog toe had durven vermoeden", is ten volle gestaafd.

Dezelfde deugden en gebreken kenmerken het andere boek, dat ik noemde, over de *Nederlandsche Volksromans*. Op dit gebied had de schrijver volstrekt geen voorarbeiders. Zelf en geheel alleen had hij de stof op te sporen en bijeen te dragen. Hij heeft het met voorbeeldigen ijver gedaan. Wat er van volksboeken nog in incunabelen en in latere drukken en zelfs nog in hedendaagsche blauwboekjes te vinden was, heeft hij uit alle schuilhoeken te voorschijn gehaald; inderdaad is de menigte, die hij er van ontdekte, boven verwachting groot. En bij de gedrukte boeken bepaalde hij zijn onderzoek niet eens; hij breidde het uit tot de overblijfselen der Middelnederlandsche letterkunde, die toen nog grootendeels in handschrift lagen. Dat alles las hij door en deelde hij in min of meer breede uittreksels mede. Ontzaglijk is de arbeid, dien hij aan dat alles ten koste heeft gelegd. Thans, na de langdurige studie van zoo vele uitmuntende geleerden als zijn voetspoor gevolgd zijn, is veel van hetgeen hij ten beste gaf verouderd; maar als wij ons verplaatsen in den tijd toen zijn boek uitkwam, begrijpen wij, dat het tot het opwekken van belangstelling en van lust tot onderzoek bij het toenmaals opkomende geslacht machtig moet hebben bijgedragen. Het werd dan ook bij zijn verschijnen hoog gewaardeerd.

Aan dezen zoo verdienstelijken en vruchtbaren arbeid sluit zich een poging aan, die ongelukkig verijdeld werd. In het voorjaar van 1838 besloot Van den Bergh in overleg en in samenwerking met zijn akademie-vriend Mr. J. I. D. Nepveu, een driemaandelijksch tijdschrift op te richten, welks titel: *Bibliotheek voor oude Nederlandsche Letterkunde* hun bedoeling genoegzaam aanduidt. Bij het opzamelen van stof voor zijn *Volksromans* had Van den Bergh ontdekt, hoe veel overblijfselen onzer middeneeuwsche literatuur nog ongedrukt voorhanden waren; hij en zijn vriend wenschten tot de uitgaaf van het belangrijkste daarvan den stoot te geven. In het *Bericht van Inteekening* [1]), dat zij in het Zuiden zoowel als in het Noorden verspreidden, gewaagden

1) Thans voorhanden in de bibliotheek der Maatschappij van Letterkunde.

zij van de liefde voor de letterkunde der Middeneeuwen, die na den vrijheidsoorlog van 1813 alom en vooral in Duitschland was ontwaakt en er thans blaakte, doch die onder ons nog nauwelijks opkwam. Om haar aan te wakkeren scheen een tijdschrift gewenscht, waarin „nog onuitgegeven of zeldzaam geworden dichtwerken en prozastukken van de vroegste tijden af tot in de 17de eeuw" bekend gemaakt, en verhandelingen en mededeelingen, dit onderwerp betreffende, opgenomen zouden worden. De oprichters, die met „ijverige en bekwame letterminnaars" te rade waren gegaan, durfden zich „met eene ruime deelneming ter volvoering van hun plan vleien". Dit vleien, behoef ik het nog te zeggen, bleek spoedig zelfbegoochelen te zijn. De deelneming bepaalde zich tot enkele mannen van naam, veel te weinige dan dat de uitgever (Natan te Utrecht) de zaak zou hebben aangedurfd. De tijd was nog niet rijp voor de onderneming. Nog eenige jaren moesten verstrijken, eer het aan jeugdiger geestdrift gelukken zou de algemeene onverschilligheid tot toenemende belangstelling te ontvonken.

Den steun, dien het publiek hem weigerde, zocht thans Van den Bergh met beteren uitslag bij 's lands regeering.

Het is bekend dat de regeering van koning Willem I niet geheel verzuimd had den vaderlandschen geest bij de natie te verlevendigen door het bevorderen van de studie onzer geschiedenis en onzer taal- en letterkunde. Wat zij omstreeks 1826 gedaan heeft om het schrijven eener vaderlandsche geschiedenis in nationalen zin uit te lokken, ligt buiten mijn bestek. Maar in het belang der letterkunde had zij te zelfder tijd een geleerden linguist, die als hoogleeraar te Leuven zich minder geschikt voor het onderwijs had betoond, Ten Broecke Hoekstra, opgedragen „de nog in het duister schuilende overblijfsels onzer taal- en letterkunde uit de 13de en 14de eeuw tot opheldering van taal en zeden der oudheid in het licht te brengen en ter uitgave gereed te maken". Met grooten ijver, zegt men, was Hoekstra aan het werk getogen; maar nauwlijks begonnen was hij al in 1829 overleden, voordat hij nog iets had kunnen afwerken. Een opvolger was hem niet gegeven: de gebeurtenissen van 1830 hadden andere zorgen op den voorgrond gedrongen. Thans echter, nu de belangen der wetenschap weer een williger gehoor begonnen te vinden, wendde zich Van den Bergh (ik vermoed op aansporing zijner vrienden) tot de regeering met het verzoek, „om door Z. M. aangesteld te worden tot het opsporen en aan het licht

brengen van de vele merkwaardige gedenkstukken onzer oude historie en letterkunde, zoo binnen als buiten 's lands in handschrift aanwezig". Blijkbaar was het de post van Hoekstra, dien hij begeerde; niemand die er op dit oogenblik ook beter aanspraak op kon maken dan hij.

Het trof toevallig en kwam hem bij zijn verzoek te stade, dat kort te voren de gewezen hoogleeraar te Leuven, Mone, die op last der Engelsche Record-Commission bibliotheken en archieven in het noorden van Frankrijk doorzocht, onze regeering opmerkzaam had gemaakt op de talrijke gedenkstukken onzer geschiedenis en letteren, die daar en inzonderheid te Rijssel als begraven lagen. Het was den Duitschen geleerde ontgaan, dat uit dien niet zoo verholen schat Kluit en Van Wijn en anderen in de vorige eeuw reeds veel van het belangrijkste hadden opgediept en aan het licht gebracht. Onze regeering, wier raadslieden in dezen, De Jonge en Groen van Prinsterer, beter op de hoogte der zaak waren, vond evenwel hierin geen reden om den wenk van een zoo geacht man als Mone in den wind te slaan, en zag naar iemand om, dien zij met een zending naar Rijssel en andere Noord-Fransche archieven kon belasten. Zij sloeg het oog op Nijhoff in de eerste plaats, den uitgever der *Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland*, maar deze maakte bezwaar. Dat gaf Van den Bergh den moed om zich zelf aan te bieden. Hij wijzigde zijn vorig verzoek, waarop nog geen beslissing was gevallen, en vroeg thans „door een ondersteuning van ƒ 150 à 200 in staat gesteld te worden tot het doen eener reize naar Rijssel, ten einde een onderzoek in te stellen naar hetgeen in de archieven dier stad en der naburige plaatsen belangrijks mocht gevonden worden voor de Vaderlandsche geschiedenis". De som, die hij noemde, kenteekent den man, wiens bescheidenheid steeds voorbeeldig is geweest. Zijn geschiktheid voor de zending, waartoe reeds in beginsel besloten was, viel ook niet te betwijfelen. Toch behoefde de regeering tijd om zijn verzoek naar behooren te overwegen, meer tijd zelfs dan hij geduld had om te wachten. Een nieuw verzoekschrift bleek noodig te zijn; hij zond het uit Rijssel, waarheen hij reeds op eigen kosten was gereisd. Hij had daar, zoo meldde hij nu, zoo veel belangrijks aangetroffen, dat zijn onderzoek meer tijd zou vereischen „dan zijn eigen middelen hem toelieten er aan te besteden"; ook behoefde hij er een opdracht van den Koning toe, omdat hem anders het vrije gebruik niet licht zou worden toegestaan. Op dit adres

werd ten laatste gunstig beschikt bij Koninklijk Besluit van 27 Juli 1838. Driehonderd gulden werden hem toegelegd voor het verblijf buiten 's lands, dat een vol half jaar heeft geduurd. Zelden is voor een zoo karig loon zoo veel nuttige arbeid verricht. Zoolang het archief open stond, van 's morgens tien tot 's middags vier uren, was Van den Bergh dag aan dag er bezig. In een voorloopig rapport, den 17den October aan den Minister gericht, belooft hij voort te gaan met werken, „zooveel slechts zijn gezicht, dat door het onophoudelijk ontcijferen van half vergane en soms bijna onleesbare brieven geleden heeft, slechts eenigszins toelaat". De heer rijksarchivaris, in wiens handen het rapport gesteld werd, betuigde van zijn kant, „dat de heer Van den Bergh blijkbaar niet zonder vrucht werkzaam was geweest".

Het werd December, voordat hij in het land terugkeerde. Zijn moeder, bij wie hij had ingewoond, was intusschen uit Utrecht naar Nijmegen verhuisd; hij vestigde zich voorloopig in Den Haag en ging er een breedvoerig verslag zijner nasporingen voor den druk gereed maken. Men weet hoe veel belangrijks het inhoudt, van hoe noesten en vruchtdragenden arbeid het getuigt.

Maar de arbeid was nog niet ten einde gebracht; een nieuw verblijf te Rijssel van drie of vier maanden zou van noode zijn om hem geheel te volbrengen. Daartoe vroeg Van den Bergh de machtiging der regeering en bekwam ze eindelijk, na verloop van een jaar. Doch tegen de nu gestelde voorwaarden maakte hij eenige zwarigheid. Driehonderd gulden werden hem andermaal toegestaan, maar met beding dat hij dan ook daaruit de kosten der uitgaaf van de afgeschreven oorkonden en brieven bestrijden zou. Dat scheen hem wel wat veel gevergd. De reis en het afschrijven wilde hij voor de geboden som aanvaarden, maar de kosten der uitgaaf durfde hij niet op zich nemen. Deze, meende hij, zou niet zonder hulp der regeering „op eene voor hem aannemelijke wijze kunnen geschieden, daar het toch hard zou zijn indien hij voor al zijn opgeofferde moeite en tijd, ja zelfs voor de aanzienlijke kosten, die hij boven de ontvangen ondersteuning tot het welslagen dezer nasporingen had moeten maken, geen de minste belooning ontving, ja zelfs nog verplicht zou zijn de uitgave tot zijn groote schade te bewerkstelligen." De billijkheid dezer tegenwerping viel niet te miskennen. De Minister gaf toe en verlangde te weten, hoe veel hij dan wel als subsidie in de kosten der uitgaaf begeerde. Hij noemde de som van nog

driehonderd gulden, voor elk deel dus honderd. Dat scheen niet onredelijk, en op dien voet werd dan ook de overeenkomst gesloten. Alles bijeengeteld is dus het uitstekende werk, dat op zijn titelblad vermeldt: *op gezag der regeering uitgegeven* te zijn, den lande te staan gekomen op negenhonderd gulden.

Ik vermeld de karigheid, waarmee zoo veel arbeids vergolden werd, geenszins om den Minister hard te vallen, voor wiens rekening zij komt. Integendeel. Een ieder zij met zijn eigen vermogen zoo vrijgevig als zijn omstandigheden meebrengen; met de penningen van den staat, door velen niet zonder drukkend bezwaar opgebracht, kan naar mijn oordeel een regeering moeilijk te zuinig zijn. Het kwam mij daarentegen voor, dat het zijn nut kon hebben, hun, die zich soms beklagen over de spaarzaamheid, waarmee de hedendaagsche parlementaire regeering de eischen der wetenschap en van haar beoefenaars inwilligt, te herinneren, dat in dit opzicht de meer monarchale regeering, die vooraf is gegaan, niet anders placht te handelen. Ter eere van Van den Bergh zij tevens opgemerkt, dat, zoo hij weinig heeft ontvangen, hij toch al ontvangen heeft wat hij had gevraagd.

Aan de bezorging der uitgaaf heeft hij nog veel moeite en veel tijd besteed. Het eerste deel kwam uit in 1842, het tweede in 1845, het derde in 1847. Aan dien tragen voortgang beantwoordt de voortreffelijke bewerking ten volle. Onder de werken van onzen vriend bekleeden de *Gedenkstukken tot opheldering der Nederlandsche Geschiedenis* een eereplaats. Het is hun aan te zien dat zij dagteekenen uit het midden van zijn leven, toen zijn kunde en talent hun vollen wasdom hadden bereikt. Het eerste deel bevat losse stukken uit bijna alle tijdvakken onzer geschiedenis tot aan het eind der 16de eeuw. Bijna geen of het heeft bijzondere waarde; de keus uit een ruimen overvloed is met overleg geschied, en getuigt van de historische kennis zoowel als van het oordeel van hem die gekozen heeft. De teksten zijn nauwkeurig weergegeven; de aanteekeningen, van uitlegkundigen zoowel als van geschiedkundigen aard, zijn voldoende zonder overbodig te worden en doorgaans juist. De twee volgende deelen, even lofwaardig van bewerking, vormen in tegenstelling met het eerste een aaneengesloten geheel. Zij bevatten namelijk de briefwisseling tusschen de landvoogdes Margaretha van Oostenrijk en haar vrienden, van 1506 tot 1528, en helderen dat tijdvak, dat tot de minst bekende onzer geschiedenis behoort, op vaak verrassende wijze op. Doch het tijd-

vak was en is nog steeds minder bekend, omdat de gebeurtenissen die er in plaats hebben, met name de Geldersche oorlog, niet bijzonder aantrekkelijk zijn. De uitkomst is gewichtig en niemand dan ook die deze niet kent; de wisselende oorlogskansen daarentegen boezemen ons tegenwoordig geringe belangstelling in. Zoo is het wel te begrijpen, dat de stof, door Van den Bergh in die twee deelen bijeengebracht, nog op verre na niet geheel verwerkt en in het lichaam onzer geschiedenis opgenomen is. Wie het tijdvak met uitvoerigheid behandelen wil, dient nog altijd in die twee deelen om licht te gaan. Een nuttige leiddraad leveren daartoe de *Eclaircissements*, waarmee de auteur zijn uitgaaf besloten en bekroond heeft.

Het is wellicht overbodig er op te wijzen, dat de zending naar Frankrijk en de uitgaaf, die daaruit was voortgevloeid, Van den Bergh hadden afgeleid uit de richting, waarin hij tot dusver werkzaam was geweest. Bij zijn eerste verzoek aan de regeering had hij van het opsporen der gedenkstukken van historie zoowel als van taal- en letterkunde gewaagd, maar dat het hem toch vooral om de laatste te doen was, bleek duidelijk genoeg uit zijn gelijktijdig plan tot het uitgeven eener *Bibliotheek voor oude Nederlandsche Letterkunde* alleen. Zijns ondanks en ten gevolge van den wenk van Mone had hij de taak, waarvoor hij zich bleef aanbieden, zien inkrimpen tot het doorsnuffelen van een archief, dat slechts voor de politieke geschiedenis belangrijke bescheiden inhield. Met lust en ijver had hij zich van die taak gekweten, doch, nu zij eens was afgedaan, verlangde hij vooralsnog geen nieuwe van dezelfde soort. Taal- en letterkunde verloren zijn oude voorliefde niet. Den vrijen tijd, dien hem de zorg voor het uitgeven der *Gedenkstukken* liet, wijdde hij haar hoofdzakelijk. Het *Taalkundig Magazijn* ontving voortdurend zeer gewaardeerde bijdragen van zijn hand. In *De Gids*, waaraan hij van de oprichting af medewerkte, plaatste hij opstellen en recensiën, tot den kring der volksbegrippen en zeden behoorende. Voor de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde eindelijk bezorgde hij in 1841 de uitgaaf der *Geestelijke gedichten van Maerlant* en vijf jaren later de uitgaaf der veel omvangrijker *Roman van Limborch*. Men ziet: de werken der Maatschappij vervingen voor hem eenigermate het tijdschrift, dat hij met Nepveu had wenschen te stichten. Hij gaf er in uit wat bij zijn studie voor de *Volksromans* in de middeneeuwsche handschriften zijn aandacht het

sterkst had geboeid. Van den *Limborch* inzonderheid had hij toen reeds in zijn boek een breedvoerig uittreksel geleverd.

In den tusschentijd, die dat vroegere boek van de uitgaaf van den tekst scheidt, was in ons vaderland op het gebied der middennederlandsche taalkunde een beweging ontstaan, die niemand meer dan Van den Bergh gewenscht en bevorderd had. Jonckbloet was opgestaan, en van hem ging een nieuw leven uit. Een nieuw leven, geen verlevendiging van het oude: zoo luidde de leus, die deze strijdlustige ridder in zijn schild voerde. Hij gevoelde dat in zijn alleen staan zijn kracht was gelegen, en wenschte met zijn onmiddellijke voorgangers niets te doen te hebben. Met hen wilde hij het rijk niet deelen; hij verbond zich alleen met jeugdige geleerden, die in zijn geest en onder zijn aanvoering wilden werken. Door deze afstooting van wat hem niet leek heeft Jonckbloet zijn geliefde wetenschap een uitnemenden dienst bewezen. Er zijn tijden, waarop met het verledene moet worden gebroken. Wanneer de vermolmde grondslagen niet meer deugen om het nieuwe gebouw te dragen, dat men gaat stichten, moet men ze wel uitbreken en wegwerpen, om voor hechtere plaats te maken. Dat noodzakelijke werk van vernieling nu heeft Jonckbloet onbarmhartig voor de wetenschappelijke studie der taal- en letterkunde onder ons verricht; en zijn recht om zoo te doen heeft hij bewezen door in medewerking met een ander, die hem in het opbouwen nog overtrof, een grootsch en schoon gebouw te grondvesten, aan welks voltooiing voortdurend door de leerlingen, die zij beiden in hun school hebben gevormd, wordt voortgewerkt.

Het kon niet anders, de omstandigheden brachten het mee, of tusschen die nieuwe school en de oude bleef Van den Bergh zoo goed als alleen in staan. De oude was hij vooruit geweest; met de nieuwe kon hij geen gelijken tred houden. De nieuwe was ook uit de groote Leidsche school afkomstig, in de traditiën der philologen en critici, die daar gebloeid hadden en nog den toon gaven, opgewassen. Hij daarentegen was een leerling van Simons en van Van Heusde en van aanleg hun geestverwant. Het eigenaardige onderscheid tusschen beide richtingen was eenige jaren geleden op ongezochte wijze gebleken. Geel was uit Leiden te Utrecht in het Leesmuseum komen lezen en had *Het Proza* tot onderwerp gekozen. Simons, die meende dat dit op hem gemunt was, had geantwoord met een vinnige tegenrede over *De Poezie*. Inderdaad in de school, waarin Van den Bergh zich gevormd

had, heerschte een meer poëtische, in de Leidsche nog altijd een prozaïsche opvatting der wetenschap. En op het oogenblik was ontegenzeggelijk het proza aan het rijzen. De bespiegeling over den geest der taal werd voorloopig op zij geschoven; de woorden, de vormen, de regels der taal, de grammatica en de uitlegkunde namen den voorgrond in. In die vakken nu was Van den Bergh voorzeker geen vreemdeling, maar hij gevoelde er zich toch niet volkomen in te huis. Ook was hij te bejaard reeds om zijn neigingen af te leggen en zijn leerjaren te heropenen. Hij kon niet anders dan voortgaan in de aangenomen richting en voortwerken op zijn eigen hand. Tot de *Vereeniging ter bevordering der oude Nederlandsche Letterkunde*, in 1843 door Vermeulen en Tideman opgericht [1]), trad hij dan ook niet toe. Zooals ik reeds zeide, zijn *Roman van Limborch* verscheen niet daar, maar in de werken van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Over die uitgaaf hebben de heeren Verdam en De Vries zich onlangs minder gunstig uitgelaten [2]). Zij hebben de noodzakelijkheid om het werk over te doen onbewimpeld uitgesproken. Het past mij, leek in het vak, zeker niet tegen dit vonnis in verzet te komen. Maar ik mag toch wel den nadruk leggen op hetgeen zij er slechts ter loops bij voegden: dat de uitgaaf voor den tijd, waarin zij verscheen, verdienstelijk en voldoende was. Dat oordeel kan ik bevestigen, en ik doe het gaarne, met de getuigenis van een doode, wiens gezag door niemand zal worden gewraakt:

1) In de eerste uitgaaf had Fruin de oprichting dezer vereeniging toegeschreven aan Jonckbloet en De Vries; naar aanleiding daarvan zond de heer J. Tideman te 's Gravenhage hem ter inzage verschillende brieven van Jonckbloet en De Vries aan hemzelven; uit twee daarvan (dd. 17 Febr., 8 Juli 1843) teekende F. in zijn exemplaar het volgende aan: „. . . . . . Het plan door UEd. en den heer Vermeulen gevormd, lacht mij bijzonder toe. Ik zelf heb vroeger reeds aan zoodanige maatschappij gedacht, maar had dat plan voorloopig laten varen, daar de ijver van onze lieve landgenooten voor de taal hunner vaderen zoo gering is, dat ik nauwlijks geloof, dat een genoegzaam aantal hunner geneigd zal zijn voor de instandhouding onzer letterkunde ook maar een dubbeltje in de week af te zonderen. De mislukte poging van Van den Bergh en Nepveu voor eenige jaren heeft mij toen in die opinie versterkt. Sedert dien tijd is die lauwheid wel wat geprikkeld geworden, zoodat thans de hoop kan gevoed worden beter te slagen." — „. . . . Meld mij s. v. p. eens, hoe het met ons plan te Utrecht gaat, en wat gij er uit andere plaatsen van gehoord hebt. Wij hebben althans het genoegen, dat iedereen het belangrijk vindt en ons een goeden uitslag toewenscht, hetgeen mij meermalen van zeer goeder hand berigt is. Maar bespottelijk is het, dat iedereen er de voornaamste eer van aan Jonckbloet toekent (omdat toevallig zijn naam met J. begint). Ik spreek dit overal tegen en maak dat aan Vermeulen de eer van het eerste ontwerp, en aan u die van de voornaamste en werkzaamste tot stand brenging toegewezen wordt. Cuique suum." (N. v. d. R.)

2) Versl. en meded. der Kon. Akad., afd. Letterk., 3e reeks, dl. V, blz. 86.

Jonckbloet! Weinige maanden voordat de *Limborch* uitkwam, had de geleerde wereld gedaverd van den slag, waarmede, in een Gidsartikel, Lulofs' *Handboek* verpletterd en de strijd op leven en dood tusschen de oude en de nieuwe school verklaard werd. Van den Bergh, die Jonckbloet goed kende en nu en dan in Den Haag ontmoette, had zich dat doemvonnis over de oude methode wel niet ten volle, maar toch gedeeltelijk aangetrokken, en hij zal dan ook zijn uitgaaf, toen zij voltooid was, niet zonder eenige siddering aan het oordeel van zulk een geweldenaar onderworpen hebben. Inderdaad, in alle opzichten gunstig luidde het vonnis ook niet; aan aanmerkingen was geen gebrek; doch de slotsom viel toch bevredigend uit. „Overigens (sprak de rechter) wilt ge ook nog een woord, dat niet naar *De Gids* riekt, — welnu, ik ben recht blij dat *gij* ons den *Limborch* gegeven hebt en wel zooals hij daar is. Wanneer hij eens in andere handen gevallen was, in professorale bijvoorbeeld!" Den brief, waaruit ik deze woorden aanhaal, heeft Van den Bergh met enkele andere, waaraan hij waarde hechtte, zorgvuldig bewaard. Maar sedert den *Limborch* heeft hij geen middeneeuwsch gedicht van eenigen omvang meer voor den druk bewerkt. Ook koos hij taalkundige vragen al minder en minder ter behandeling uit. Wel bleef hij zijn eerste liefde steeds koesteren en zich bij voorkeur met taalstudiën bezighouden, maar slechts zelden deelde hij voortaan iets van zijn uitkomsten, haar betreffende, mede.

Daarentegen bleef hij onvermoeid voortgaan met die vakken te beoefenen, die hij eens als hulpwetenschappen der taalkunde in den kring zijner studiën getrokken had. De *Bijdragen voor vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde*, door Nijhoff in 1837 opgericht, boden hem een welkome gelegenheid aan, om de slotsom zijner onderzoekingen op dat onafmetelijke veld bekend te maken. In die *Bijdragen* verscheen in 1843, onder den bescheiden titel van *Eenige opmerkingen over de Nederlandsche Geslacht- en Wapenkunde*, het eerste ontwerp van een verhandeling, die in 1847 tot *Grondtrekken der Nederlandsche Wapenkunde* uitgewerkt op nieuw en toen afzonderlijk het licht zag. In het voorbericht van den, in 1861 verschenen, veel vermeerderden tweeden druk dier verhandeling mocht de schrijver met zelfvoldoening herinneren, dat toen zij voor het eerst verscheen, „de wapenkunde hier te lande een bijna geheel vreemde en door zeer weinigen beoefende wetenschap" was. Wat hij er niet bijvoegde mag ik thans wel doen opmerken, dat het hoofdzakelijk weer zijn voorgaan is geweest,

dat zooveel anderen heeft opgewekt om in die richting te volgen. Hetzelfde is waar van zijn opstel *Over de oude wijze van strafvordering*, in 1842 afzonderlijk uitgegeven, en van zijn *Kritisch Woordenboek der Nederlandsche Mythologie*, dat hij in 1846 uitgaf. Het was alweer een braakliggende grond, dien hij met dezen dubbelen arbeid poogde te ontginnen, en met den besten uitslag. Met zijn voorarbeid hebben latere beoefenaars hun voordeel gedaan; zij hebben gezaaid in den grond, dien hij had omgeploegd, en, het spreekt van zelf, rijker vrucht gekregen dan hij aanvankelijk mocht inzamelen. Toch komt aan hem in dezen de eer toe, die aan de baanbrekers, op welk gebied ook, verschuldigd is.

Anders dan eer leverde hem zijn arbeid ook nog steeds niet op. Met moeite vond hij een uitgever voor zijn werken. Nauwlijks twee van deze zijn bij een en dezelfde firma verschenen. Zij gaven geen voordeel aan den drukker en veel minder nog aan den auteur. Ook geen winstgevend ambt werd hem toebedeeld. Hij was en bleef advokaat, in naam. Te vergeefs had hij voor en gedurende zijn archiefreis om den bescheiden post van substituut-griffier bij het Hoog Militair Gerechtshof gevraagd. Hij verstond de kunst van solliciteeren niet; het ontbrak hem aan de eigenschappen, waardoor men in de wereld vooruit komt. Ook waren de tijden hem niet dienstig. Toen in 1847 Goris Mees het professoraat te Deventer voor een plaats in de rechtbank te Rotterdam verlaten had, waren er die Van den Bergh het liefst tot zijn opvolger benoemd wenschten te zien [1]). Van de richting, die zij voorstonden, was hij de waardigste vertegenwoordiger. Doch die gansche richting was in minachting geraakt bij de toongevers onder de deskundigen. Jonckbloet, die haar verslagen had, veroverde den katheder. Te recht, wie zal het tegenspreken? Maar wie zal aan den anderen kant ontkennen, dat Van den Bergh toch ook zulk een post meer dan verdiend had? Omstreeks dezen zelfden tijd verloor hij zijn geliefde moeder, met wie hij weer een poos in Den Haag had samengewoond. Hij trok zich dat verlies sterk aan. Zijn vrienden klaagden over de moedeloosheid en neerslachtigheid, die zich van hem meester maakten [2]). Een paar jaren van mindere bedrijvigheid streken over hem heen. Daar kwam in 1849 het praeceptoraat in de Nederlandsche taal

1) B. v. Koenen, zooals hij aan Van den Bergh schreef in Juni 1847.
2) Brief van Koenen aan Van den Bergh van December 1847.

en in de algemeene geschiedenis aan het gymnasium te Leiden open, en, zooals ik reeds in den aanvang zeide, die dubbele taak werd tusschen Van den Bergh en mij, onervarene, verdeeld [1]. Daaraan dank ik nog altijd het voorrecht van toen reeds met den voortreffelijken man persoonlijk kennis gemaakt en vriendschap gesloten te hebben.

Het waren welmeenende vrienden geweest, die hem hadden aangespoord om naar deze schraal bezoldigde betrekking te dingen. Welmeenende vrienden, maar onverstandige raadslieden. Want om met knapen om te gaan en hun de eerste beginselen te onderwijzen, daartoe was Van den Bergh volstrekt ongeschikt. Hij ondervond dit met bitter verdriet en legde na ruim een jaar van beproeving de zijner onwaardige taak weer neder [2].

Niet veel meer opgang maakte hij te zelfder tijd als privaatdocent aan de hoogeschool. Van zijn komst in de stad af hield hij namelijk eens in de week in het klein auditorium voor een gering aantal toehoorders, waarvan ik er een was, een openbare voorlezing over de Middelnederlandsche, inzonderheid de Frankische, oudheid [3]. De blijvende vrucht dier lessen is het *Handboek der Middelnederlandsche Geographie*, in 1852 in het licht gegeven. Wat hij ons verder voordroeg had minder te beteekenen en was grootendeels uit zijn vroegere werken al bekend. Toch blijft het een bewijs van hoe weinig op den inhoud van akademische lessen gelet wordt, indien de vorm en de voordracht onsmakelijk zijn, dat deze voorlezingen zoo goed als geen hoorders trokken en die weinige nog niet eens konden boeien. Want dat de inhoud inderdaad degelijk en, wat den alouden toestand des lands betreft, volkomen nieuw was, zal een ieder erkennen, die het uitmuntende *Handboek* nog dagelijks raadpleegt. Zonder gebreken is het niet, ook niet in den tweeden verbeterden druk, dien het in 1872 mocht beleven. Zooals bijna alles wat Van den Bergh geschreven heeft, mist het die juistheid in al zijn deelen, die trouwens niemand bereiken kan, wiens studie een zoo ver uitgestrekt gebied omvat. De stof is met stalen vlijt bijeengezocht, maar met geen toereikende kritiek geschift; zooals zij werd gevonden, wordt zij opgedischt, het ongelijksoortige naast en door elkander. Ook de methode

1) 29 December 1849.

2) Hij werd ontslagen 15 Mei 1851.

3) Zie een bericht over deze voorlezingen in de Kunst- en Letterbode van 29 Juni 1851, dl. II blz. 17, van S. (d. i. Lucas Suringar).

schijnt mij niet juist. Zij gaat uit van de stilzwijgende onderstelling, dat in het Frankische tijdvak van de 7e tot de 12e eeuw de indeeling in gouwen en districten dezelfde is gebleven. Berichten, die in tijdsorde vier, vijf eeuwen uiteen liggen, worden gelijkelijk aangehaald ten bewijze van de voorstelling in het algemeen, die de schrijver ons geeft. Er wordt doorgaans te haastig gegeneraliseerd, te weinig gelet op het verschil in tijden en omstandigheden. Dit is naar mijn bescheiden meening het hoofdgebrek van het overigens voortreffelijke werk, dat langer stand heeft gehouden dan menig ander van onzen zoo buitengewoon vruchtbaren schrijver.

Na zijn ontslag uit het praeceptoraat aan het gymnasium bleef Van den Bergh te Leiden wonen, in geen andere betrekking dan die van bibliothecaris van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. Hij had deze op zich genomen zoodra hij zich te Leiden had neergezet, en bleef ze waarnemen tot op zijn vertrek uit de stad. Veel van het werk, dat hij in die hoedanigheid te verrichten had, verstoken van bijna alle hulp, was beneden hem; hij moet dat, hoe bescheiden hij was en hoe weinig hij het blijken liet, ook wel zelf hebben gevoeld. En kans op verbetering van zijn maatschappelijken staat bestond er haast niet. Voor een letterkundige, die zich als leeraar niet aanbeval, was een eervolle en tevens goed bezoldigde post moeilijk te vinden. Onverwachts evenwel en reeds in 1852 deed zich iets voor, dat op zich zelf niet onaannemelijk was en hoop gaf op nog beter. Het was Bakhuizen van den Brink, die er hem het uitzicht op opende en het hem ook door zijn invloed deed bekomen.

Van zijn langdurig verblijf buiten 's lands was deze onlangs in het vaderland teruggekeerd en had zich, in afwachting van zijn benoeming aan het Rijksarchief, tijdelijk te Leiden neergezet. Hij kende Van den Bergh van vroeger. Weinige weken voor zijn overhaast vertrek naar over de grenzen, in Augustus 1843, had hij hem bij Jonckbloet ontmoet en terstond op zijn rechte waarde geschat. Hij hield zich toenmaals bezig met den *Warenar* en met de kritiek die hij van de uitgaaf, door De Vries bezorgd, in *De Gids* dacht te geven [1]). Daartoe behoefde hij eenige inlichtingen van oudheidkundigen aard, en zijn ontmoeting met Van den Bergh gaf hem aanleiding om ze van dezen schriftelijk te vragen. Aan het slot van zijn brief betuigde hij, die gewoon was te zeggen wat hij meende: „Onder het vele aangename, dat mij mijn

1) Met De Vries zelf kwam Van den Bergh in December 1843 in kennis.

verblijf te 's Gravenhage heeft opgeleverd, herinner ik mij met genoegen de kennismaking met u, en weerkeerig beveel ik mij in uw herinnering aan". Het bewaren van dezen brief bewijst, dat zulk een aanbeveling overbodig was. De achting was wederkeerig, hoe ook hun aard verschillen mocht, en het wederzien te Leiden daarom voor beiden een waar genoegen. De omgang leidde spoedig tot vertrouwelijkheid. Bakhuizen deelde mede welke betrekking hij te wachten had, en sprak den wensch uit, dat Van den Bergh met en naast hem mocht worden aangesteld. Met de objectiviteit, die hem in zoo hooge mate eigen was, zag Bakhuizen in, wat aan zijn overigens zoo veelzijdige kennis ontbrak. Hij was geen jurist en had ook niet wat men een juridisch hoofd pleegt te noemen [1]). Hij begreep, dat hij bij het uitvoeren zijner plannen van reorganisatie in het Rijksarchief, waaraan het archief van het Hof en den Hoogen Raad van Holland stond toegevoegd te worden, den bijstand zou behoeven van een rechtsgeleerde, die tevens taal- en oudheidkundige was. Niemand, althans onder ons, vereenigde in zijn persoon deze vereischten in zoo hooge mate als Van den Bergh; hij scheen als geschapen om aan te vullen wat aan Bakhuizen ontbrak. En van zijn kant begeerde Van den Bergh niets vuriger dan wat de ander hem voorstelde. Op taalkundig gebied had hij zijn rol zoo goed als afgespeeld. Te midden der jongeren van de nieuwe school voelde hij zich niet op zijn gemak, en hij ondervond dat zij weerkeerig hem niet tot de hunnen rekenden. De overgang tot een verwant vak, waaraan hij reeds gedaan had, was dus op zich zelf gewenscht, en te meer nu hij daarin een eervolle loopbaan voor zich geopend zag. Hij stelde zich dus zonder voorwaarden beschikbaar, en Bakhuizen — men weet hoe hij voor een plan, waarmede hij ingenomen was, placht te ijveren — Bakhuizen was nog niet zelf aangesteld, of hij werkte reeds voor zijn vriend. Het gelukte hem alras den rijksarchivaris De Jonge, die Van den Bergh nog van de zending naar Rijssel in al zijn degelijkheid en werkkracht kende, voor het plan te winnen; ook de Minister werd er toe overgehaald [2]), en een Koninklijk besluit van 7 Juni 1852 verbond, vooreerst slechts tijdelijk, Van den Bergh aan het Rijksarchief. Hij zelf zorgde voortaan wel, dat de staat zoo min als hij verlangde den aangeknoopten

---

1) Zie hem zelf: Studiën en Schetsen, dl. IV blz. 426.

2) Van den Bergh heeft over deze onderhandelingen een uitvoerigen brief van Bakhuizen aan hem dd. 14 Maart 1852 bewaard, dien ik heb kunnen raadplegen.

band te ontbinden. Vijf en dertig jaren heeft hij in de nieuwe betrekking den lande en de wetenschap nog mogen dienen. In 1856, toen Bakhuizen aan De Jonge was opgevolgd, werd hij tot adjunct-archivaris bevorderd, en in 1865, nadat ook Bakhuizen was weggerukt, onmiddellijk op voordracht van den Minister Thorbecke door den Koning tot archivaris des Rijks benoemd. Dat een man als Thorbecke zonder aarzelen, zonder af te wachten of zich ook anderen mochten voordoen, hem aan het hoofd van het archiefwezen van het Rijk plaatste, was een streelende genoegdoening na zoo velerlei teleurstelling, een luisterrijke erkenning zijner verdiensten.

Inderdaad, in zijn mindere rangen had hij reeds hard en goed gewerkt. Voornamelijk had hij zich, overeenkomstig de bedoeling van Bakhuizen, met de archieven van den Hoogen Raad en het Hof bezig gehouden. Toen de rijksarchivaris in 1854 zijn eerste, welbekende, *Overzicht* uitgaf, kon hij reeds betuigen, dat men het aan den ijver van den tijdelijken beambte had te danken, dat van die, thans behoorlijk geïnventariseerde, verzameling weldra een overzicht zou kunnen worden uitgegeven. Wij weten waaraan het te wijten is, dat die belofte niet werd nagekomen. Geenszins aan verflauwden ijver bij den tijdelijken beambte.

Het tegendeel bewijst de doorwrochte verhandeling over *De Baljuwen*, waarmee Van den Bergh het tijdschrift verrijkte, door Bakhuizen in samenwerking met zijn hoofdambtenaren in 1857, onder den titel van *Het Nederlandsche Rijksarchief*, opgericht. Om haar te schrijven was een jarenlange studie in de crimineele papieren van het Hof van noode, gepaard aan een vooraf vergaderde kennis van de toestanden der toenmalige maatschappij, gelijk slechts weinigen die bezaten. Misschien is het niet overdreven als ik beweer, dat niemand dan Van den Bergh haar had kunnen schrijven. Zij zal ook niet licht verouderen, niet licht door iets voortreffelijkers verdrongen worden. Zij ontsluiert voor ons oog, evenwel met gepaste bescheidenheid, de geheimen der oude politie en crimineele rechtspleging, en toont ons in sterk sprekende voorbeelden den dikwerf schadelijken invloed, dien deze op het maatschappelijk leven en op de zeden des volks uitoefenden. Wat De Witte van Citters met zijn boek over de correspondentiën voor onze kennis van den regentenstand gedaan heeft, doet zij op uitnemende wijze voor onze kennis van de magistratuur tijdens de Republiek. Van zijn werkzaamheid in de archieven van het Hof heeft zich Van den Bergh met deze verhandeling een duurzaam gedenkteeken gesticht.

Evenwel, met hoeveel lust en ijver hij aan de hem opgelegde taak mocht arbeiden, het waren andere gedeelten van het archief die hem het meest aantrokken. De toestand des lands en der maatschappij in de vroegste tijden, de taal, de zeden, gebruiken, begrippen der voorouders: dat alles had hij van zijn jeugd af met voorliefde beoefend. Thans te midden der bescheiden geplaatst, die de herinnering daaraan bewaarden, moest hij wel onwillekeurig naar deze gedurig den blik richten en de hand uitstrekken. Het duurde niet lang, of wat zijn hart begeerde werd hem als plicht opgelegd.

De Koninklijke Akademie was niet achterlijk geweest in het erkennen zijner buitengewone verdiensten. Reeds bij de eerste verkiezing van nieuwe leden, den 24sten Maart 1855, had de Letterkundige afdeeling hem, die toen geen hoogeren titel dan van tijdelijk beambte voerde, een plaats in haar midden aangewezen. Terstond nam hij aan haar beraadslagingen en werkzaamheden een ruim deel. Zijn uitgebreide en velerhande kennis deed hem in een aantal commissiën benoemen, om over allerlei voorstellen en over ter plaatsing aangeboden verhandelingen verslag uit te brengen. Zoo werd hij, om iets te noemen, betrokken in het geliefde plan van Bakhuizen, om door de beide afdeelingen in samenwerking een *Geschiedenis van den Waterstaat* te laten ontwerpen. Het is echter vergeefsche moeite geweest, die hij zich daarvoor heeft getroost. Van beter gevolg was een ander van Bakhuizen's voorstellen, dat om in plaats van het niet voltooide en bovendien verouderde *Charterboek* van Van Mieris een nieuw *Oorkondenboek van Holland en Zeeland* met vereende krachten der afdeeling samen te stellen. Van den Bergh (behoeft het gezegd?) was van den aanvang af een warm voorstander der zaak, en toen de commissie van onderzoek zoover gevorderd was, dat zij een voorloopig plan van bewerking aan de goedkeuring der vergadering onderwerpen kon, mocht haar voorzitter meteen berichten, dat voor het vroegste tijdvak, tot aan het uitsterven van het Hollandsche gravenhuis, Van den Bergh zich met de taak van uitgever wel had willen belasten. Niemand ook, die voor dat werk zoo uitnemend was voorbereid. Uit de oude oorkonden had hij voor een goed gedeelte de stof voor zijn veelvuldige boeken moeten putten; sedert jaren kende hij ze gelijk geen ander. Met zijn gewonen ijver en met een buitengewonen lust toog hij dadelijk aan den arbeid. Hij moest beginnen met het opsporen en bijeenbrengen van zoo mogelijk alle stukken, die niet door Van Mieris en ook

niet door Kluit in zijn *Codex diplomaticus* reeds gedrukt waren. Een lijst van deze moest worden uitgegeven en onder de deskundigen binnen- en buitenslands verbreid, opdat wat nog ontbreken mocht kon worden opgemerkt en bijgevoegd. Het geeft een denkbeeld van de voortvarendheid, waarmee Van den Bergh dezen voorarbeid dreef, dat zulk een lijst al in druk verscheen, eer nog het volgend jaar ten einde was. Niet minder dan 750 oorkonden kwamen er op voor, van wijd en zijd, tot zelfs uit Praag, bijeengezocht. Aan den anderen kant kenteekent het het onderscheid tusschen beide uitstekende geleerden, dat Bakhuizen met zulk een overzicht der bouwstof voor het volgende tijdvak, dat hij zich in het bijzonder ter bewerking had uitgekozen, nog niet gereed was gekomen, toen de dood hem vier jaren later verraste. Niet dat hij in werkzaamheid zoover zou hebben achtergestaan: wat hij aan gestadigheid te kort kwam maakte hij goed door kracht van doorzetten als hij eens aan den gang was. Het verschil lag in de wijs van werken. Bakhuizen, de philoloog en criticus, zag een tal van bezwaren en liet er zich door ophouden, die Van den Bergh niet zag of niet telde. Zoolang Bakhuizen heeft geleefd en op den arbeid van zijn vriend toezicht heeft gehouden — wat deze met zijn gewone inschikkelijkheid zich liet welgevallen — kon dan ook het drukken van den tekst slechts langzaam vorderen. Een proefblad bleef soms dagen, ja, ik mag wel zeggen weken, liggen, eer er het imprimatur op gegeven werd. Wie durft gissen, wanneer het geheele boek afgedrukt ons in handen zou zijn gekomen, indien op deze wijs ware voortgewerkt? Maar terstond na den dood van Bakhuizen ging het met versnelde pas voorwaarts. Zes vellen waren afgedrukt toen hij in den zomer van 1865 overleed; reeds een jaar daarna werd het eerste deel, 42 vellen groot, uitgegeven, en het tweede deel, dat het werk voltooide, volgde in 1873. Het groote voordeel dezer voortvarendheid springt in het oog. De beide andere redacteuren, Bakhuizen en Limburg Brouwer, zijn in den voorarbeid blijven steken; buiten hetgeen Van den Bergh op zich had genomen is niets voltooid. Zijn uitgaaf daarentegen heeft allen beoefenaars onzer aloude geschiedenis voortreffelijke diensten bewezen, waarvoor zij hem allen dank zijn verschuldigd. Maar let ook op de tegenzijde. Ik merkte het reeds op: het snelle afwerken was gedeeltelijk het gevolg van het overspringen der bezwaren, die in den weg stonden. Bij de snelheid heeft de nauwkeurigheid moeten lijden. De uitgaaf steekt vol fouten, die grootendeels te

vermijden waren geweest, indien langzamer en met meer kritiek was gewerkt. Niet altijd zijn de oorspronkelijke stukken of, bij ontstentenis van deze, de beste afschriften bij de uitgaaf gevolgd. Soms is de tekst van het *Oorkondenboek* zelfs minder goed dan een, die reeds elders gedrukt stond. Ook ontbreekt het aan de zoo gewenschte stelselmatigheid en eenparigheid van behandeling. Meestal heeft de uitgever zich bepaald tot het onveranderd nadrukken van het afschrift, dat hij voor zich had, zonder het te herleiden naar een door hem vooraf vastgesteld plan. Maar het is overbodig over deze en anders onvolmaaktheden hier uit te weiden; ik heb dit elders gedaan [1]), op aandrang van Van den Bergh zelf, die niet ophield een openlijke beoordeeling van mij af te vergen, ook nadat ik hem beleden had dat mijn oordeel in sommige opzichten ongunstig was. Wie den beminnelijke man van nabij gekend hebben zullen zich niet verwonderen, dat mijn kritiek aan onze vriendschap volstrekt geen afbreuk heeft gedaan, hoewel zij hem niet aangenaam kon zijn en hem ook niet overtuigde. In zijn oogen waren het beuzelingen, waarover ik klaagde, nietigheden, die aan de waarde en de bruikbaarheid van zijn werk geen schade deden. Wat hij het voornaamste achtte was de veelheid der oorkonden, thans voor het eerst gedrukt of ten minste voor het eerst in de verzameling opgenomen. Voor den ijver, waarmee hij die alle had opgespoord, meende hij aanspraak te hebben op meer dank dan hem betoond werd. Hoe zou hij ook anders hebben kunnen denken? Altijd had hij meer in de breedte dan in de diepte gewerkt; dat zou hij niet hebben gedaan, indien hij aan grondigheid boven uitgebreidheid de voorkeur had gegeven. Wij, die anders oordeelen en anders handelen, mogen toch ook de oogen niet sluiten voor de voordeelen zijner methode. Dat het streven naar het volmaakte het tot stand brengen van het noodige vaak verhindert, is maar al te waar. Het noodige oorkondenboek is door Van den Bergh verschaft; waar is het volmaakte te zoeken, dat Bakhuizen had kunnen leveren?

Dat deze uitgaaf van het *Oorkondenboek* het belangrijkste is, wat onze vriend, sedert hij aan het Rijksarchief geplaatst werd, ten nutte der wetenschap heeft uitgericht, spreekt van zelf. Hij kon daarmee ook waarlijk volstaan. Toch heeft hij ons nog menige bijdrage geschonken, aan den schat, dien hij beheerde, ontleend. Zoo heeft hij, om slechts het voornaamste te noemen, in de

1) Zie Verspr. Geschr., dl. VII, blz. 24. (N. v. d. R.)

vergaderingen van de Letterkundige afdeeling der Koninklijke Academie over het domaniaal tiendrecht en over de oudste landsrechten en stadskeuren gehandeld. In de *Gids*, in *Themis*, in Nijhoff's *Bijdragen* plaatste hij buitendien opstellen over allerlei onderwerpen. Hij had een vlugge pen en stelde gaarne de uitkomst zijner onderzoekingen of overdenkingen te schrift, en ging er dan allicht toe over om ze ook te laten drukken. Zoo gaf hij nog afzonderlijk *'s Gravenhaagsche Bijzonderheden* en *Nijmeegsche Bijzonderheden* uit. Waarlijk, wat hem niet te veel was om op te stellen, wordt mij te veel om op te sommen! Elk stuk op zich zelf is van geen groot belang: alle te zamen zouden toereikend wezen om zonder meer den goeden naam van een auteur te vestigen.

Van zijn bedrijvigheid als hoofd van ons archiefwezen zal ik geen tafereel ophangen. Ik ben daarover zelf slechts gebrekkig ingelicht. Zooveel weet ik echter, dat hij in die betrekking geweest is, wat de omstandigheden meebrachten, een onderhouder en geen schepper. Zijn voorganger had een nieuwe inrichting geschapen naar eigen geniaal inzicht. Deze naar eigen inzicht thans reeds te herscheppen zou overmoedig zijn geweest, en zoo was Van den Bergh niet gezind. Hij koesterde geen hooger eerzucht dan om hetgeen Bakhuizen onafgedaan had gelaten, voort te zetten en te voltooien in zijn geest en naar zijn plan. In het eerste jaarlijksche verslag, dat hij aan den Minister van Binnenlandsche Zaken overlegde, betuigde hij, na uitgeweid te hebben in den lof van zijn voorbeeldigen voorganger, dat „indien op denzelfden voet werd voortgegaan, gelijk hij voornemens was, toch diens verlies slechts ten deele vergoed zou worden, omdat zijn persoonlijkheid zoo uitstekend was geweest." Dit was het, wat hij gevoelde en waarnaar hij streefde: zooveel mogelijk te vergoeden wat in Bakhuizen was verloren, en dat wel door in zijn voetstappen te treden. Hij heeft diens voorbeeld ook trouw nagevolgd. Den roem van vrijgevigheid en voorkomende welwillendheid, die zijn voorgangers en inzonderheid de naast voorgaande voor zich en voor de inrichting hadden verworven, heeft hij ten volle gehandhaafd. Van landgenoot en vreemdeling, zoovelen tijdens de directie van Van den Bergh in het archief te werken hebben gehad, gaat slechts één stem op van erkenning zijner innemende hulpvaardigheid [1]).

1) Zie o. a. het voorwoord voor C. van Noorden's Europ. Gesch. im 18en Jahrhundert, (Duss. 1870), Bd. I.

Van een post, zoo waardiglijk bekleed, viel het hem moeilijk te scheiden. Ook was hij aan geregelde bezigheid zoo gewend, dat hij schrikte op de gedachte van te worden als die vele gepensioneerden, die hij in de hofstad zag rondwandelen. Zoo bleef hij, lang nadat hij den leeftijd had bereikt, die voor het ingaan ter ruste staat voorgeschreven, zijn drukke ambtsplichten waarnemen, zooveel hij kon. Eindelijk echter kon hij niet langer, en een half jaar voor zijn dood op twee-en-tachtigjarigen ouderdom vroeg en kreeg hij zijn eervol ontslag. Van toen af verzwakte hij meer en meer, van lichaam niet van geest, en zag met weemoed doch gelaten zijn uiteinde naderen. Zonder verschrikking is eindelijk, den 17den September 1887, de dood hem overkomen; zonder strijd is hij als ingeslapen. Zijn jongste zuster, die sedert geruimen tijd met hem woonde en wier liefderijke zorg de laatste jaren van zijn leven had verzoet, smaakte het voorrecht van hem ook in het sterven bij te staan. Hij was ongehuwd gebleven.

Van hoe weinigen beantwoordt het leven aan de verwachting, waarin het was aangevangen! Ook Van den Bergh heeft niet genoten wat hij in zijn jeugd had begeerd en gehoopt, en evenmin het ideaal verwezenlijkt, dat hij zich van zijn arbeid had voorgespiegeld. Evenwel heeft hij van de vreugde, die het leven biedt, zijn bescheiden deel gehad, en ook voorwaar niet gearbeid zonder vrucht. Veel van hetgeen hij heeft nagelaten moge nu reeds verouderd zijn en vergeten raken, de nawerking van zijn voorbeeld blijft duren en de roem hem volgen van op menig gebied tot de beweging en den vooruitgang, waarin wij ons thans verheugen, den eersten stoot te hebben gegeven. In de geschiedenis der letteren heeft hij zich voor altijd een plaats verzekerd.

(Jaarboek der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, 1887, blz. 58.)
(Herdrukt in de Levensberichten van de Maatschappij van Letterkunde, 1887—88, blz. 29.)

DE JEUGD VAN COBET.

(1891.)

Tot de vorming van Cobet hebben met zijn natuurlijken aanleg de omstandigheden van zijn leven op het gelukkigst samengewerkt. Waren de scholen, om het voornaamste het eerst te noemen, in zijn jeugd ingericht geweest gelijk zij tegenwoordig zijn, wij durven beweren dat hij dan ook een ander man zou zijn geworden, zonder die bekrompenheid van kennis en opvatting, die wij nu in hem niet loochenen kunnen; maar aan den anderen kant zeker niet zoo uitnemend, niet zoo eenig in de wetenschap, aan wie hij zich geheel gewijd heeft. Ongetwijfeld lag het van der kindsheid af in zijn aard het bijbelsche voorschrift na te leven, en wat zijn hand vond om te doen, dat te doen met alle kracht. Maar had die hand velerlei te doen gevonden, veel te gelijk en met gelijke inspanning, zij zou met den besten wil toch aan niets haar volle kracht hebben kunnen besteden. Onze hedendaagsche knapen verkeeren maar al te veel in dit geval. Van den aanvang hunner opvoeding af wordt er velerlei onder hun aandacht gebracht, en hoe meer zij in leeftijd vorderen, hoe meer die aandacht over een veelheid van onderwerpen verdeeld wordt. Opzettelijk wordt hun belangstelling voor telkens nieuwe zaken gevraagd, hun blik voortdurend verruimd. Dat dit stelsel groote voordeelen heeft, zullen wij zeker niet ontkennen. Jongelieden van goeden aanleg en betamelijke vlijt weten van een aantal vakken van wetenschap als zij aan de akademie komen reeds meer, dan Cobet er ooit zijn leven lang van geleerd heeft. En bekend maakt doorgaans bemind. Wat Cobet in den grond van zijn hart minachtte, omdat hij het niet kende en in den samenhang met al het overige niet

begreep, wordt door onze jongelieden, die de lagere school en het gymnasium met behoorlijken ijver hebben afgeloopen, op prijs gesteld en bij voortduring, zooal niet beoefend, toch in het oog gehouden en geëerd. Maar die veelheid van kennis — ook dat mogen wij ons niet ontveinzen — wordt noodzakelijk verworven ten koste van de diepte van kennis, die de betere tijdgenooten van Cobet aan de akademie meebrachten. Hoe zou het anders kunnen zijn? Wie al zijn kracht aan ééne zaak besteedt, brengt het daarin verder, dan zoo hij dezelfde mate van kracht over twee zaken verdeeld had. Had Cobet van de moderne talen en haar letterkunde, van de geschiedenis en de natuurwetenschap moeten leeren wat onze jongelieden er van te leeren krijgen, hij had van het Latijn en Grieksch onmogelijk kunnen weten wat hij er bij zijn komst aan de akademie van wist. Ook hier heeft men te kiezen of te deelen.

Cobet was de zoon en niet de eenige zoon (hij had een jongeren broeder en een zuster) van onbemiddelde ouders. Zijn vader, van Hugenootsche afkomst maar gansch Hollander geworden, was op jeugdigen leeftijd in den zomer van 1800 in staatsdienst getreden als „ordinair klerk" van het Uitvoerend Bewind, en drie jaren later in gelijken rang, maar met verhoogd salaris, overgeplaatst naar het Departement van Oorlog, waaraan hij werkzaam bleef totdat het met den laatsten dag van het jaar 1810 werd opgeheven of, juister gezegd, ingesmolten bij het algemeen Departement van Oorlog te Parijs. Dat was de oorzaak, die den nazaat van den Hugenoot naar het oude vaderland terugvoerde. Hij was toen drie en dertig jaren oud en nog ongehuwd; bij herhaalde opklimming had hij het gebracht tot den rang van kommies en tot een tractement van 1200 gulden. Te Parijs trad hij met een Française in het huwelijk, Mlle Marie Bertrand, die zich een nicht beroemde te zijn van Henri-Gratien comte de Bertrand, wel bekend als gunsteling van Napoleon, bij wien hij zelfs den betreurden Duroc als grand-maréchal du palais is opgevolgd. Maar die bevordering geschiedde kort voor den gedwongen afstand des keizers, dien de generaal in het ongeluk trouw is gebleven en eerst naar Elba, later, na de honderd dagen en Waterloo, naar St. Helena is gevolgd. Gelegenheid om iets voor den echtgenoot zijner nicht te doen schijnt hij niet gevonden te hebben.

Ook deze bleef aan zijn verleden getrouw en keerde niettegenstaande de betrekkingen, die hij in Frankrijk had aangeknoopt,

zoodra Holland weer zelfstandig was geworden, met zijn jonge vrouw derwaarts weder. Zij brachten een zoon met zich, die hun, terwijl Holland zijn banden loswrong, den 28[en] November 1813 in de Rue du Bac geboren was. Geen kostbaarder geschenk hadden zij aan het herboren vaderland kunnen vereeren; want die zoon was onze Carel Gabriël: Franschman van afkomst en geboorteplaats, maar Hollander in hart en ziel, niet minder dan zijn vader. „Il faut devenir Français, Monsieur", zei hem eens op reis een vreemdeling, die zag hoe het landschap om Fontainebleau hem bekoorde. „Que Dieu m'en préserve", was zijn antwoord, en hij ging den man betoogen hoe er in zijn barder vaderland meer gezond verstand en grondige kennis te vinden waren dan goede smaak in Parijs [1]).

De vader werd na zijn terugkeer opnieuw in 's lands dienst genomen: hij stond te goed bekend om niet gewild te zijn. Hij schijnt evenwel niet meer aan het Ministerie van Oorlog, maar aan dat van Waterstaat en Publieke werken gebruikt te zijn geworden. Van daar werd hij in 1820, toen dat departement werd opgeheven, overgeplaatst naar Binnenlandsche Zaken, met den rang van eersten kommies en aanzienlijk hooger tractement.

Intusschen brak voor den zoon de leertijd aan: hij werd naar de school van het Nut van het Algemeen gezonden, de Departementsschool, zooals men die placht te noemen, aan wier hoofd de gunstig bekende onderwijzer Beekman stond. Aanvankelijk werd hij bestemd voor een beroep in overeenstemming met den stand zijns vaders. Maar spoedig toonde hij aanleg en ijver voor iets hoogers. Het was de predikant, bij wien hij ter catechisatie ging, Ds. Sluiter, die dit het eerst opmerkte en er den vader opmerkzaam op maakte. Hij begreep dat er in den knaap de stof voor een waardig predikant stak, en door zijn betrekking was hij in de gelegenheid om hem een studiebeurs te bezorgen. De vader nam het voorstel gretig aan, en dus werd besloten dat de jonge Cobet zou gaan studeeren. Deze heeft nooit vergeten aan wien hij dat besluit te danken had, en met de innige piëteit, die tot zijn wezen behoorde, heeft hij de nagedachtenis van Ds. Sluiter steeds in eere gehouden en gezegend.

In Mei van het jaar 1827 verliet hij de lagere school voor de Latijnsche. Het is ons niet gelukt te weten te komen, hoe ver zich op de Departementsschool het onderwijs had uitgestrekt, en

1) Brieven, blz. 98.

met welke mate van kennis toegerust wij ons dus Cobet bij zijn komst aan het gymnasium moeten voorstellen. Maar eenigszins kunnen wij het afmeten naar de eischen, die het toenmalig Koninklijk Besluit op het Hooger Onderwijs aan den aankomeling stelde. Het examen, dat dezen werd afgenomen, moest doen blijken „dat hij wel bedreven was in het lezen, schrijven, rekenen, de gronden der Hollandsche taal en de beginselen van de aardrijks- en geschiedkunde". Veel verder vermoeden wij dat het onderwijs, hetwelk Cobet genoten had, zich ook wel niet zal hebben uitgestrekt [1]): dat hij er al de leering uit getrokken heeft, die er „met goed gedrag en buitengewone vlijt" uit te trekken was, mogen wij veilig vertrouwen en wordt ten overvloede in het getuigschrift, dat hij van de Bestuurders ontving, verzekerd. Te oordeelen naar hetgeen wij van elders weten, zal het onderwijs in de gronden der Hollandsche taal, dat meteen de beginselen van den zinbouw in het algemeen omvatte, degelijk en grondig geweest zijn. Natuurlijk kende de zoon eener Fransche moeder, die nooit vlot Hollandsch heeft leeren spreken, die moedertaal bijna even goed als zijn eigen taal. Maar andere kennis, buiten die, welke op de school onderwezen werd, zal hij wel niet bezeten hebben. Wat hij ongetwijfeld daar ook heeft aangenomen is de gewoonte, die hem bijgebleven is, om veel van buiten te leeren. In de brieven aan Geel citeert hij zelden hedendaagsche schrijvers, behalve Helmers en Tollens. Op de scholen nu in zijn kindertijd placht men de schoonste stukken uit de *Hollandsche Natie* en de *Overwintering op Nova Zembla* in het geheugen te prenten. Voor iemand als Cobet is vroegtijdige oefening van dien aard voorzeker van blijvend nut geweest.

Aan de Latijnsche school was het leeren der oude talen zoozeer de hoofdzaak, dat de bijvakken: wiskunde, geschiedenis, aardrijkskunde, haast niet in aanmerking kwamen [2]); voor dat alles was dan ook slechts het laatste uur van den schooltijd bestemd. Grieksch en Latijn, benevens de kennis van dat wat volstrekt onmisbaar is om de schrijvers in die oude talen te verstaan: hiertoe, kan men gerust zeggen, bepaalde zich het onderwijs gedurende de vijf jaren, die Cobet in de school doorbracht.

---

1) Ueberhaupt ist die bedeutendste Epoche des Individuums die der Entwickelung.... Später beginnt der Conflict mit der Welt, und dieser hat nur insofern Interesse als etwas dabey herauskommt (Goethe—Eckermann, Bd. I, S. 105).

2) Vgl. de klacht, hierover al in 1800 geuit door A. R. Falck, in zijn Brieven, 2e ed. blz. 124.

Niet lang nadat hij ze verlaten had is men tot inzicht gekomen, dat deze leerstof voor den tijd dien men beleefde niet meer voldoende was, en is de Latijnsche school met een school van middelbaar onderwijs, die nevens haar bestond, ineengesmolten en in een gymnasium herschapen. Het waren de Curatoren der Latijnsche school, van wie het voorstel hiertoe uitging. „Wel (zeggen zij in een schrijven aan Burgemeester en Wethouders van October 1837) wel voldoen de Latijnsche scholen alhier in haar tegenwoordigen kring naar wensch aan hetgeen men van dezelve verlangen kan, doch de stand waarop het onderwijs en de wetenschappen in het algemeen zich thans bevinden vordert dringend, dat men zich ook tevens op moderne talen en letteren toelegt. Dat verlangen thans alle ouders voor hunne kinderen, maar slechts aan weinige ouders zijn de middelen gegeven om in deze behoefte te voorzien." Volgens hun voorstel, op deze beweegredenen gegrond, werd de leerstof der oude Latijnsche school aan het gymnasium aanzienlijk uitgebreid, en bij gevolg een niet onaanzienlijk gedeelte van den tijd, die vroeger aan de oude talen was voorbehouden, afgestaan ten behoeve der tot nog toe geheel verzuimde en der tot nog toe al te stiefmoederlijk bedeelde bijvakken. Steeds in deze richting voortschrijdende is men er in de laatste jaren toe gekomen, om zelfs over het geheel afschaffen van het Grieksch aan het gymnasium te gaan denken.

Het is hier zeker allerminst de plaats om het voor en tegen van zulk een voorstel te bespreken. Het is ons met deze herinnering slechts te doen om duidelijk te doen uitkomen, hoe verschillend de opleiding van Cobet en zijn tijdgenooten geweest is van die, welke onze hedendaagsche jongelieden te beurt valt; waaruit noodzakelijk volgt dat ook hun gansche opvatting van akademische studie van de tegenwoordige aanmerkelijk verschillen moest. Wie, als Cobet, vijf jaren lang al zijn aandacht, al zijn leerkracht, zonder noemenswaardige afleiding, uitsluitend aan de twee klassieke talen besteedde, moest daarin niet alleen vorderingen maken, die wij ons thans nauwlijks denken kunnen, maar tevens voor haar schoonheid en haar vormende kracht een eerbied en een liefde opvatten, die bijna noodzakelijk minachting en verwaarloozing van het overige met zich brachten. Wie onzer onder ongeveer dezelfde omstandigheden voor de hoogeschool werden opgeleid, zullen zich herinneren dat aan de Latijnsche school studeeren niet veel anders beteekende dan studeeren in de letteren. De overige wetenschappen stonden in de achting van leermeesters

en scholieren bij die der klassieke oudheid verre achter. Het werd dan ook de gewoonte, dat de besten onder de aanstaande juristen en theologen in plaats van het voorgeschreven propaedeutisch een candidaatsexamen in de letteren aflegden.

Lag het aan den aard der toenmalige scholen, gelijk wij die beschreven hebben, dat er uit de studenten in de letteren toen zulke voortreffelijke praeceptoren en rectoren te voorschijn kwamen? Wij durven het niet beslissen; maar zeker is het, dat in die dagen aan het hoofd van sommige Latijnsche scholen uitstekende onderwijzers stonden, wier namen nog bij de ouden van dagen onder ons in gezegend aandenken zijn. Zulk een rector had Cobet het geluk te 's-Gravenhage te treffen in Kappeyne van de Coppello. Niemand die op zijn vorming zulk een beslissenden invloed heeft geoefend, niemand wien hij voor zijn onderricht en zijn leiding zoo dankbaar is gebleven, zijn leven lang [1]). Waar hij later gewoond heeft, overal heeft het portret van dien leermeester de meest in het oog vallende plaats in zijn studeerkamer bekleed, tot op zijn dood toe. Zelfs de beeltenis van Geel heeft het uit die eereplaats niet kunnen verdringen. Doch hoe hoog hij „zijn braven rector" vereerde en hoezeer hij zich aan hem verplicht rekende, toonde ons eerst op verrassende wijs, bij gelegenheid dat wij zijn nagelaten boeken opruimden, zijn Horatius van Lambinus. Met sierlijk schrift had hij op het schutblad aangeteekend, dat dit exemplaar eens aan Kappeyne had behoord:

„Hunc librum carissimi et dilectissimi Praeceptoris Kappeyne van de Coppello τοῦ μακαρίτου ex ipsius Bibliothecae distractione emit grati animi discipulus ipsi olim acceptissimus C. G. Cobet. Multis ille bonis flebilis occidit, nulli flebilior quam mihi", — en zoo voorts. Er volgen nog een aantal citaten, uit de klassieke schrijvers bijeengezocht om de verplichting en de erkentelijkheid aan den leermeester in allerlei vorm te betuigen.

Diens uitnemend onderricht heeft Cobet het laatste anderhalf jaar, dat hij aan het gymnasium bleef, bijgewoond, op den leeftijd dus waarop het gemoed het vatbaarst is voor indrukken en waarop het zich in vaste plooien gaat zetten. Gedurende dien tijd, mogen wij derhalve aannemen, heeft zich de liefde voor het Grieksch (het lievelingsvak ook van Kappeyne, van wiens hand nog een bruikbare en indertijd ook veel gebruikte Grieksche grammatica

1) Kappeyne overleed 27 April 1833; vier en twintig oud-leerlingen droegen hem grafwaarts.

over is) voor goed bij Cobet gevestigd, en is de lust gerijpt om aan dat vak zijn leven te wijden.

Maar toen hij het gymnasium, met eerbewijzen overladen, verliet (5 Maart 1832) en naar de hoogeschool bevorderd werd, verscheen hij aldaar en werd hij in het Album studiosorum den 7en Mei 1832 ingeschreven, als aanstaand theologant: de beurs, waaruit de studiekosten gevonden moesten worden, vorderde dit volstrekt. Hij kwam te Leiden, vergezeld van zijn ouders en hun gansche gezin. Zijn vader, die het met zijn laatsten chef niet best vinden kon, had zijn eervol ontslag en zijn pensioen aangevraagd en verkregen, en kwam zich nu te Leiden op de Mare metterwoon vestigen [1]). Als theologant en student-Leidenaar begon dus Cobet zijn akademische loopbaan, weinig opgemerkt. Een zijner eerste daden was zich te laten inschrijven als vrijwilliger bij het studentenjagercorps, dat zijn lauweren in den Tiendaagschen veldtocht wel al geplukt had en thans op nonactiviteit was gesteld, maar wie weet voor welke krijgsgevaren en krijgsroem nog was voorbestemd. Een zoo warm vaderlander moest zich bijtijds in dat corps laten opnemen en in den wapenhandel oefenen: wij weten dat het vaderland gelukkig den goeden wil voor de daad heeft mogen nemen en Cobet rustig aan zijn studiën laten.

Van zijn eerste studiejaren weten wij overigens weinig of niets. Hij ging om met jongelieden, veelal zooals hij voor de godgeleerdheid bestemd, en die ook zooals hij weinig in het oog vielen. Hij nam de propaedeutische colleges en daaronder die in het Hebreeuwsch waar, maar haastte zich niet om examen te doen. Bij zijn professoren van de literarische faculteit raakte hij niet bijzonder bekend. Alleen met Geel, die hem als trouw bezoeker der Bibliotheek had opgemerkt, kwam hij op meer gemeenzamen voet. Intusschen was zijn vader maar kort te Leiden gebleven; het pensioen was niet rijkelijk, en toevallig bood zich de gelegenheid aan om er nog iets bij te verdienen als administrateur van landgoederen in Overijsel [2]). Als zoodanig was hij met de overige familie reeds in den loop van 1833 naar Zwolle verhuisd, zoodat de student op kamers moest gaan wonen, bij Emeis op het Rapenburg [3]), waar hij, met zijn alles behalve wispelturigen aard, gebleven is, voor en na zijn studiereis, tot op zijn huwelijk toe.

---

1) Studentenalmanak 1833.
2) Voor zekeren majoor Tegelaar.
3) Studentenalmanak 1834.

Niemand behoeft het ons te zeggen, dat daar de exemplaria Graeca nocturna manu et diurna behandeld en versleten werden: zelfs geen Pisones hebben het Horatiaansche voorschrift ooit zoo gehoorzaam nageleefd. Zeldzaam was dan ook de Grieksche geleerdheid, die de student in de theologie zich eigen maakte. Doch wat baatte hem dit voor de loopbaan die hem wachtte? Ik heb hooren verhalen en ik heb geen moeite om te gelooven, dat zijn vader, een man van stipte regelmaat, niet tevreden over hem was en zich niet veel goeds van hem voorspelde. Inderdaad de twee jaren, binnen welke een gewoon theologant zijn propaedeutisch placht te doen, gingen voorbij; een derde volgde en nog altijd was er van examen doen geen sprake. Maar in dat derde jaar gebeurde iets, dat voor het leven van onzen student van het grootste belang is geworden. Onder de prijsvragen, die den 8en Februari 1835 werden uitgeschreven, was er eene van de literarische faculteit, die een *Prosopographia Xenophontea* verlangde, gelijk er dertien jaren vroeger een *Platonica* gevraagd en door Groen van Prinsterer, der bekroning waardig, geleverd was. Een uitlokkende stof en juist gepast voor een student, mits hij reeds een uitgebreide lectuur van de Attische schrijvers bezat. Niet minder dan zeven antwoorden kwamen dan ook bij de faculteit in, en daaronder drie die voor bekroning in aanmerking behoorden te komen, en onder deze drie weer een dat bij uitstek verdienstelijk was. De hoogleeraren vroegen zich af, van wien dat voortreffelijk antwoord wel wezen mocht, maar konden onder hun studenten niemand bedenken, dien zij er toe in staat rekenden. „Zou het niet van Cobet kunnen zijn?" vroeg Geel aan Bake. Maar die wierp dat vermoeden ver weg: „Cobet is een knappe, lieve jongen", antwoordde hij, „maar zulk werk ligt boven zijn bereik". Eindelijk werd officieel in een faculteitsvergadering het oordeel vastgesteld: de twee voldoende antwoorden zouden loffelijk worden vermeld, en het derde als voortreffelijk geroemd en bekroond worden. Van dat laatste werd het naambriefje terstond geopend, en de naam van C. G. Cobet kwam er uit te voorschijn. Zooals een nog weinig vermaard veldheer met één groote overwinning, een Condé b. v. met Rocroy, zijn naam voor altijd vestigt, zoo Cobet met zijn *Prosopographia*. Na zijn dood is ons het briefje, zooveel jaren wel bewaard, in handen gekomen, waarin hem Bake den 31 December 1835 de tijding van zijn overwinning naar Zwolle, waar hij de vacantie doorbracht, meldde. De toon er van bewijst, hoe weinig toen nog de professor met den student vertrouwd was.

„Ik heb het genoegen (zoo luidde het) aan den heer C. G. Cobet te berichten, dat zijne prijsverhandeling, in de vergadering der letterkundige faculteit gisteren gehouden, met algemeene stemmen de medaille waardig is gekeurd, hoezeer hem de overwinning eenigermate betwist werd door twee andere verhandelingen, aan welker schrijvers ieder het *accessit* is toegekend. Ik hoop dat deze gelukkige uitkomst hem zal aansporen tot volharding in de studie der Letteren, waarover ik hem gaarne bepaald wenschte te onderhouden, terwijl de tijd tot het vereischte examen over die verhandeling nader door ons zal worden opgegeven.

Zijn Dw. J. Bake, decanus".

Wie Bake gekend heeft kan zich voorstellen, hoe gelukkig hij was in de ontdekking van een zoo begaafd, zoo veel belovend student, en hoe hij zich voortaan aan hem gelegen liet liggen. Er kwam bij, dat Cobet nog vóór zijn bekroning een lang gekoesterd plan ten uitvoer had gebracht en van studievak en loopbaan veranderd was. Hij had de theologie vaarwel gezegd en was literator geworden [1]). Juist in de dagen, toen zijn prijsverhandeling bij de faculteit rondging, had hij, den 4en December, zijn groot-mathesis, en den 11en zijn candidaats in de letteren, natuurlijk magna cum laude, afgelegd. Zijn beurs moest hij dien ten gevolge verliezen; maar de voorspraak zijner professoren en zijn eigen verdiensten vooral bezorgden hem een half jaar later een, evenwel slechts karige, ondersteuning van staatswege, die dat verlies weer vergoedde [2]).

Zoo ving voor Cobet het nieuwe jaar, 1836, onder de gunstigste voorteekenen aan. Den 8en Februari ontving hij uit de handen van den Rector Magnificus, professor Cock, een jurist uit de oude school en een voortreffelijk latinist, de gouden medaille met een korte, maar daarom des te treffender toespraak: „Accede, laudatissime Cobet: qualis tu sis non est quod dicam. Ipse, quos vicisti, testes producis, alterum experimentis, alterum certissimis indiciis nobis cognitum. Macte virtute tua! En praemium laude cumulatissimum".

Inderdaad de overwonnelingen in den wedstrijd, J. G. Tydeman, candidaat in de rechten en letteren te Leiden, en A. G. Wichers,

---

1) In den Studentenalmanak van 1835 wordt hij nog als theoloog, in dien van 1836 als literator vermeld.

2) Den 12 Maart 1836 vroeg hij om een toelaag van 500 gulden, en kreeg die met 1 Juli.

candidaat in de letteren en student in de rechten te Groningen, stonden beiden zoo bijzonder gunstig aangeschreven, dat hen te overtreffen tot de hoogste eer strekte. Het judicium der faculteit had het bovendien uitgesproken: al het lofwaardige van hun arbeid was ook in het werk van Cobet te vinden, dat daarenboven bijzondere verdiensten bezat, die hoogelijk werden geroemd.

Van nu af was de studietijd voor Cobet een tijd van enkel genot. Alle banden, die hem gekneld hadden, waren afgeschud. Aan geen theologie, aan geen Hebreeuwsch of Arabisch had hij meer te denken, aan geen colleges, aan geen examens. Hij behoefde niets te doen dan waartoe zijn lust hem dreef. Hij deed dat dan ook van den ochtend tot den avond, met onverminderd genot en in de opgewektste stemming. In Bake en Geel en ook in Peerlkamp, hoewel deze uit zijn aard meer teruggetrokken bleef, had hij juist de leermeesters, die een leerling als hij behoefde: mannen van ruimen blik en daarom vrij van al wat naar naijver, naar vrees van in de schaduw gesteld te worden, zweemde. Wat Hector van zijn zoon hoopte, dat men eens van hem zeggen zou dat hij veel beter krijgsman was dan zijn vader, dat wenschten Geel en Bake even oprecht en vurig van elken voortreffelijken student, in wien zij een geestelijken zoon zagen; en zij verheugden zich van harte, nu Cobet meer en meer dien vromen wensch ging vervullen. Zelden is een geleerde zoo volkomen vrij geweest van eigendunk en eigenbaat als Bake. Plaats te maken voor wie op een eerste plaats aanspraak had, was hem een waar genoegen; daarbij liet hij dan het jeugdige talent zich vrij in eigen gekozen richting ontwikkelen. Geel, van een meer gemoedelijken aard, had wel gewenscht op den jeugdigen vriend, aan wien hij zich toewijdde, invloed te oefenen en hem te leiden in de goede richting. Maar Cobet liet zich niet leiden, door niemand. Met de meeste dankbaarheid hoorde hij de voorschriften en raadgevingen van Geel aan, zonder er zich echter naar te richten. Als een natuurplant schoot hij zijn wortels uit zooals zijn neiging het wilde, en nam geen voedsel op dat hem niet vanzelf aanstond. Zijn zucht naar vrijheid was zoo groot, dat aansporing om iets te doen, dat hem niet behaagde, juist een tegenovergestelde uitwerking op hem had. In zoover was Bake meer nog dan Geel een man naar zijn hart. Maar dat hart was te gevoelig om de liefderijke bedoeling, die Geel wel eens lastig maakte, niet te waardeeren en met wederliefde te beantwoorden. Wie de brieven aan beide leermeesters aandachtig leest,

zal, gelooven wij, in het verschil van toon de fijne schakeering van gevoel, die wij hier aangeven, terugvinden.

Onder zijn medestudenten stond sedert zijn bekroning Cobet als buitengewoon knap algemeen bekend en werd om zijn gaven door allen hoog vereerd. Maar met de besten uit de andere faculteiten knoopte hij weinig of geen omgang aan. Zijn oude bekenden onder de theologanten liet hij niet loopen, hoe ver hij hun ook boven het hoofd was gewassen. Buitendien, al verkoos hij voor zich zelf een ander studievak en een andere loopbaan, voor de protestantsche theologie, vrijzinnig opgevat, en voor de roeping van een eenvoudig, gemoedelijk predikant koesterde hij toen en nog lang daarna een bijzondere hoogachting. Ook dat mogen zijn brieven getuigen. Nevens de theologanten werden thans ook de literatoren, die hij op de spaarzaam door hem bezochte colleges en bij Geel en Bake aan huis ontmoette, in den kring van zijn bekenden opgenomen. Van dezen verdienen vooral twee, wier namen telkens in de brieven terugkeeren, vermelding: Kappeyne van de Coppello en Hamaker. Beiden waren jonger dan Cobet en werden student toen hij al van de theologie tot de letteren was overgegaan. Van Kappeyne, den zoon van zijn rector, verschilde hij in karakter te veel, dan dat hij ooit intiem met hem geworden zou zijn. „Ik heb altijd veel hart voor hem gehad", schrijft hij aan Geel, „eerst om zijn vader, en daarna ook om hem zelven: hij is een beste jongen" [1]). Dat hij hem gaarne plaagde en zijn philologische bekwaamheid op de proef stelde, blijkt ten overvloede uit menige plaats in de brieven. Veel hooger als vriend en als philoloog stelde hij Hamaker, den huisgenoot van Geel: ook dit is uit de brieven duidelijk te bespeuren. Hamaker had, weinige maanden nadat hij student was geworden, in het najaar van 1835 zijn beide ouders kort na elkander aan een besmettelijke ziekte verloren, en was toen bij Geel, die met zijn vader, den bekenden hoogleeraar in het Oostersch, zeer bevriend was geweest, komen inwonen. Met hem kon Cobet, die daar hoe langer hoe meer huisvriend geworden was, het best vinden; en in de zomervacantie van 1837 maakten de beide vrienden, door de mildheid van Hamaker's grootmoeder hiertoe in staat gesteld, een wandeltocht langs den Rijn en naar Frankfort, waarop zij ook met Geel's geleerde vrienden te Bonn, met prof. Näke onder anderen [2]), kennis maakten, en zich bijzon-

1) Brieven, blz. 149.

2) Plato Comicus, p. 103: „Disputavit de hoc loco Naekius in Ind. Praelect. Acad. Bonn. 1833 (quem mihi libellum vir praeclarus dono dedit Bonnam visenti)."

der goed amuseerden. Het was de eenige maal dat Cobet de grenzen overschreed, voordat hij zijn groote studiereis aanvaardde, en tot het laatst van zijn leven heeft hij er de aangenaamste — en laten wij er bijvoegen, de levendigste — herinnering aan behouden.

Tot denzelfden tijd zal nog een voorval gebracht moeten worden, dat ik uit den mond van Cobet zelven vernomen heb. Bij zekere gelegenheid sprekende over het min of meer pijnlijke van verschillende wijzen van sterven, zeide hij: dat verdrinken zeker al tot de minst smartelijke behoorde: hij wist dat bij eigen ondervinding. Eens bij Zwolle in den IJsel zwemmende, was hij door kramp bevangen en gezonken. Toen hij bijkwam bevond hij zich in het huisje van den tolbaas aan den straatweg, die langs de rivier loopt, en wist volstrekt niets van wat er met hem gebeurd was van het oogenblik af dat hij wegzonk. Ware hij verdronken, hij zou van het scheiden uit het leven niets hebben gevoeld. Nu hoorde hij dat de tolbaas hem had zien zwemmen, en gelukkig had opgemerkt dat hij plotseling verdween, hem terstond was nagesprongen en hem gered had. Het kenmerkt Cobet dat hij, buiten die eene gelegenheid, nooit van dit voorval sprak, zoodat niemand van hen, die ik er naar vroeg, zelfs zijn zuster niet, die toen nog zeer jong moet geweest zijn, er ooit van gehoord had. Hij hield niet van het ophalen van geschiedenissen, waarbij hij hoofdpersoon was geweest: interessant te schijnen viel niet in zijn smaak.

In Februari 1838 richtte hij met de besten van zijn medestudenten in de letteren een dispuut op, Collegium Philologicum geheeten, waarvan hij tot op zijn vertrek naar Parijs de voorzitter en de ziel is geweest. Na zijn vertrek is het dan ook weldra te niet geloopen. Er werd daar een Grieksch en een Latijnsch auteur gelezen en door een der leden uitgelegd. Er werden theses gesteld en verdedigd, nu en dan ook een redevoering gehouden. De plechtige openingsrede, natuurlijk door Cobet uitgesproken, is nog in herinnering gebleven bij een die haar hoorde. Van de oprichting af waren leden Vermooten Weyers, Hartman Drabbe, P. Halbertsma, Kappeyne van de Coppello en Hamaker; allen jonge menschen van beteekenis, die zich de eer van met Cobet te hebben omgegaan waardig hebben getoond. Dat zijn voorbeeld en zijn invloed tot hun vorming machtig hebben bijgedragen: wie die er aan twijfelt? In een brief aan Menzel roemt Cobet er op, dat thans in Holland de philologie goede vorderingen maakt, en die lofspraak was hem ernst. Met de voorliefde voor zijn

naaste omgeving, die hem eigen was, vindt hij op reis nergens een kring, die met den Leidschen vergeleken mag worden.

Van den omvang zijner studie gedurende die jaren en van den rijkdom van kennis, dien hij zich toen vergaderd heeft, zijn geen andere blijken meer voorhanden, dan die in de brieven hier en daar toevallig voorkomen. Maar die zijn ook voldoende om er ons een denkbeeld van te geven. Zij bewijzen ons, dat hij bij het aanvaarden van zijn reis nagenoeg alles had gelezen, wat er van de Grieksche literatuur, de Byzantijnen uitgesloten, tot ons is gekomen. Over alle klassieken zonder onderscheid spreekt hij, waar het te pas komt, als over oude bekenden, met wier eigenaardigheid van taal en stijl hij vertrouwd is. Dat kan ons van hem ook niet zoo zeer verwonderen. Doch eveneens kent hij de auteurs van den tweeden en den derden rang, en verder alle scholiasten en lexicografen, die hem bij de kritiek der Attici van dienst kunnen zijn. Hij heeft ze alle als student gelezen en herlezen en bestudeerd. Trekt op reis een codex van Hesychius zijn aandacht, hij schrijft: „Ik heb zoo menigmaal te Leiden en nu hier met groote inspanning dat rare boek bekeken, altijd heeft het denzelfden indruk op mij gemaakt" [1]); en dien indruk gaat hij nu in het breede beschrijven. Van dergelijke uitweidingen zijn de *Brieven* vol. En wat hij gelezen heeft, staat hem in het geheugen geprent. Met zijn stalen geheugen, van zijn prille jeugd af dagelijks geoefend, kent hij al wat ooit zijn belangstelling heeft gewekt van buiten. Te Milaan bevindt hij zich zonder gedrukte boeken te midden van handschriften. „Ik heb in de laatste dagen", schrijft hij van daar, „een groote menigte codices in handen gehad, o. a. Philostratus, Harpocration, Pollux, scholia op Aristophanes, Aeschines, Lucianus, de Anthologia Graeca, Aristides enz. enz. Ik heb bijna nooit een editie gevonden om deze codices mee te vergelijken, maar heb mij moeten behelpen met plaatsen die ik mij herinnerde" [2]). Plaatsen, die hij zich herinnert uit Philostratus, Harpocration en wat dies meer zij! Te Florence valt hem een palimpsest in handen; hij tuurt er op en ontcijfert eindelijk eenige brokken van regels, die geen samenhangend geheel vormen en voor ons althans niets kenmerkends opleveren. „Bij regel 10 gekomen", zoo schrijft hij aan Géel, „riep ik uit: ἔχω τὸν ἄνδρα: die woorden staan in Plutar-

1) Brieven, blz. 350. 2) Blz. 141.

chus *De garrulitate*, en het blijkt ook uit de rest zonneklaar dat het dit boek is" [1]). Zoodra hij het kan naslaan, bevindt hij ook dat hij zich niet heeft vergist [2]). Wat geven zulke losse trekken niet van het geheel te denken! Te Florence verdiept hij zich in den codex der Erotici, door Courier en Furia vermaard geworden. Aan Bake hierover en bepaaldelijk over Xenophon Ephesius schrijvende, zegt hij: „Toen ik de noten van Locella voor het eerst las, was ik nog zeer jong student: thans bevallen zij mij al zeer weinig" [3]). Waar vinden wij een tweeden jongen student, die van Locella en zijn noten ooit gehoord heeft? En tot de gedrukte boeken heeft zich zijn studie niet bepaald. Ook de Leidsche handschriften heeft hij doorgezien. In een brief aan Geel heeft hij het over de *Lysistrata* van Aristophanes. „Niet zonder lachen", schrijft hij, „zie ik de critici haspelen over het woord πλαδδιαῖ in vs. 171. Niemand, die onzen Leidschen codex met aandacht beziet, zal iets anders zien staan dan πλαδδιῆν; ik herinner mij de plaats duidelijk" [4]); en wat hij verder verhaalt toont, dat dit waarlijk geen grootspraak is. Een anderen keer maakt hij Geel den aard van zekeren codex duidelijk door hem te vergelijken met „onzen Leidschen codex van Homerus (Voss. quarto)" [5]), enz. enz. En denk niet dat hij zich in de codices althans tot de groote klassieken heeft bepaald. Een handschrift van Simplicius te Parijs heeft in zijn oog „een groote overeenkomst van vorm en letter met het *Etymologicum Magnum* op de Leidsche Bibliotheek" [6]). Een Leidschen codex, waarover Geel hem geschreven heeft, meent hij zich te herinneren: „Ik geloof dat ik hem in handen heb gekregen toen ik Philostratus nazag" [7]).

Er was maar één schaduwzijde aan het geluk dier jonge jaren, één zorg die het nu en dan stoorde. Ook daarvan bewaren de brieven aan Geel de gedachtenis. „Mijn gansche leven", schrijft hij uit Parijs, „is tot heden toe, ik moet het dankbaar erkennen, eene reeks van genoegens geweest, alleen nu en dan verbitterd door de blinde godheid, tot wie ik zeggen mag met het scolium: διὰ σὲ γὰρ πάντ' ἐν ἀνθρώποις κάκ' ἐστιν" [8]). Behoeften had hij weinig, maar wat zijn stand meebracht kon hij zich niet ontzeggen. Al

---

1) Brieven, blz. 226.

2) Althans in zooverre het een soortgelijk werk van Plutarchus was: uit blz. 228 blijkt, dat de plaats stond in diens boek De Curiositate. (N. v. d. R.)

3) Blz. 243. 4) Blz. 27. 5) Blz. 43.

6) Blz. 14. 7) Blz. 132. 8) Blz. 82.

wat laag en min was boezemde hem afschuw in: uitzuinigen en beknibbelen was hem onmogelijk. „Tenez et n'en parlez plus", was zijn liefste antwoord als iemand hem af ette [1]). „Er is een zeker *Φρόνημα*, dat een fatsoenlijk mensch nooit ongestraft kan verzaken", voegde hij Geel eens gemelijk toe [2]), en hij verzaakte dat ook als student niet. Zoo kon het niet anders, of zijn karig inkomen moest nu en dan te kort schieten. Maar van den ouden dominus Van den Bergh, een philoloog op zijn manier, dien hij gaarne in zijn gastvrije pastorie te Oestgeest bezocht, en van wien hij zijn liefde voor de muziek — een platonische liefde — heeft overgenomen, van ds. Van den Bergh had hij geleerd, „dat alles te recht komt" [3]), en die levenswijsheid deed hem zulke zorgen, als zij oprezen, spoedig aan een kant zetten. In de zwaarmoedige brieven uit zijn eenzaamheid buiten 's lands geschreven beroemt hij zich dan ook op de nooit gestoorde opgeruimdheid van geest, die hem te Leiden eigen was.

Nog één zorg was er, die hem als candidaat soms beklemde: het doctoraal examen. Tegen dat examen kon hij natuurlijk niet opzien. Op ieder oogenblik van iederen dag was hij bereid het te ondergaan. Maar om tot het examen toegelaten te worden moest de student getuigschriften overleggen van bijgewoonde colleges, colleges over de Instituten bij Van Assen, over de Historia juris bij Thorbecke. Wat gingen Cobet die colleges en zelfs die vakken van wetenschap aan? Hij kon niet besluiten ze bij te wonen; er aan te denken ontstemde hem reeds. Nu was Van Assen een schappelijk man, die, van Bake en Geel hoorende hoe eenig Cobet in de philologie was, het wel van zich verkrijgen kon, hem ten gevalle iets te getuigen wat strikt genomen niet waar was. Maar met Thorbecke waren diergelijke „accommodements" niet te treffen. Hij vorderde dat aan de wet voldaan werd. Waarom zou Cobet met al zijn voortreffelijkheid niet doen gelijk iedereen, en houden college zoo tamelijk? Meer verlangde hij niet. Maar juist omdat hij daarop stond, was het Cobet haast niet mogelijk het te doen. Dus stelde hij zijn doctoraal maar altijd uit, en studeerde maar altijd voort aan het eenige dat hem de moeite waard scheen. Het zou toch wel te recht komen!

Nu, het kwam te recht; het werd te recht gebracht door Bake en Geel, en niet het minst door de goedgunstige fortuin.

Die fortuin beschikte, dat Dr. Karsten, die zich bij voorkeur

1) Brieven, blz. 96. 2) Blz. 489. 3) Blz. 474.

met de Grieksche wijsgeeren en hun geschriften bezig hield, hoe langer hoe meer behoefte gevoelde aan een goede uitgaaf van Simplicius, bij wien tal van belangrijke fragmenten uit de verloren boeken van oude philosophen voorkwamen. Hij begreep dat het juist aan het Koninklijk Instituut, waarvan hij lid was, paste om met vereende krachten zulk een uitgaaf te bezorgen [1]), nadat het door een verdienstelijk jongmensch op zijn kosten en onder zijn toezicht in de buitenlandsche bibliotheken de bouwstof daartoe had laten verzamelen. Hij sprak er met zijn medeleden over, ook met Geel, en deze greep het plan met beide handen aan. Maar niet om Simplicius noch om de fragmenten van Empedocles of eenig ander wijsgeer, om Cobet en om diens parerga was het dezen te doen. Karsten, als wij wel ingelicht zijn, had voor de zending eigenlijk op een ander jong geleerde (J. A. C. van Heusde) het oog gehad, die echter in Cobet's schaduw niet staan mocht, en door den braven, eerlijken man dan ook niet meer aan Cobet werd voorgetrokken, zoodra hij van diens betere aanspraak overtuigd was. Zoo door Geel gewijzigd en door hem en Bake met al hun gezag aanbevolen, vond het voorstel, dat Karsten in November 1838 bij de 3e klasse van het Instituut indiende, een gunstig gehoor [2]). Wanneer de regeering het noodige geld verstrekken wilde, was Cobet de aangewezen man om de handschriften van Simplicius — en in zijn vrijen tijd van welken Griek al niet meer — te gaan opsporen en napluizen. Maar — voordat hij op reis trok, diende hij doctor te zijn. En doctor kon hij niet worden, als hij geen doctoraal examen had gedaan, en examen kon hij niet doen, als hij geen getuigschrift van Thorbecke overlegde.

Aan het overleggen van dat getuigschrift viel echter niet te denken. Zelfs al had Cobet nu nog college willen houden, de tijd ontbrak daartoe. Zoo moest er iets anders worden bedacht, en Bake was juist de man om een uitweg te vinden. Was het niet mogelijk doctor te worden zonder vooraf examen te doen? Onmogelijk was dit zeker niet. Krachtens art. 78 van het Koninklijk Besluit op het Hooger Onderwijs kon zonder voorafgaand examen „aan mannen van uitstekende verdiensten, zoowel binnen- als buiten 's lands, de doctorale titel als blijk van achting worden toegestaan". Zulk een blijk van achting nu begreep Bake dat aan Cobet uitnemend besteed zou zijn. En denkelijk begreep hij ook,

1) Vgl. Verslagen en mededeelingen van het Instituut, 1841, vergadering van 16 December, blz. 172; verder 1843, vergadering van 27 April, blz. 12.

2) Boot, Praefatio voor de uitgaaf De Coelo.

dat collega Thorbecke meteen wel eens ondervinden mocht, dat hij met zijn vasthouden aan de wet de loopbaan van een uitnemend discipel der literarische faculteit niet vermocht te versperren.

Doch de wet had het promoveeren honoris causa aan lastige voorwaarden gebonden. De faculteit, waarbij de graad gegeven werd, moest de voordracht doen, en de geheele senaat, daartoe opzettelijk bijeengeroepen, zijn goedkeuring er aan hechten. Zouden nu de faculteit, de senaat en de rector, die dit jaar niemand anders was dan Thorbecke in eigen persoon, overreed kunnen worden om aldus een voorschrift der wet te verijdelen, met een daartoe door de wet zeker niet verleende macht? Het stond te bezien; en voorzichtigheidshalve wenschte Bake met een ander dan zijn candidaat de proef te nemen.

Er was op dien tijd nog een ander uitstekend jong geleerde, die met zijn promotie verlegen zat: Jonckbloet. Ook hij was oorspronkelijk voor een ander vak bestemd, dan waarin hij met den besten uitslag studeerde. Hij heette medicus te zijn, maar was ter nauwernood aan de propaedeutica begonnen en had geen enkel examen afgelegd. Hij was metterdaad student in de Hollandsche taal en letterkunde, en, zoo hij een der doctoraten, die toen aan onze hoogescholen te verkrijgen waren, verdiende, verdiende hij doctor in de letteren te worden. Maar iemand van zijn leeftijd, die van het Grieksch en Latijn slechts als bijzaken werk had gemaakt, kon kwalijk van voren af aan beginnen en voor candidaats en doctoraal studeeren. Voor hem was stellig het doctoraat niet te bereiken dan langs den weg, waarop Bake voor Cobet het oog had. Met veel overleg begon derhalve Bake zijn collega Siegenbeek, den hoogleeraar in het vak van Jonckbloet's keuze, aandachtig te maken op dit middel om de buitengewone verdiensten van zijn leerling openlijk te erkennen en te beloonen, en beloofde hem zijn krachtige ondersteuning, indien hij kon goedvinden een voorstel daartoe aan de literarische faculteit te doen. Dat liet Siegenbeek zich niet tweemaal zeggen. Hij kwam met het voorstel bij de faculteit ter tafel, en deze nam het in beginsel aan: Jonckbloet zou een geleerd specimen schrijven en onder praesidium van Siegenbeek openlijk verdedigen, gelijk dat met een gewone inaugureele dissertatie placht te geschieden, en als dit afliep zooals te verwachten was, zou de promotie honoris causa aan den senaat worden voorgeslagen.

Zoo gezegd zoo gedaan. Den 22en September 1840 verdedigde Jonckbloet zijn specimen over het 3e boek van Van Velthem's

Spieghel historiael, en den 16en October deed Siegenbeek, uit naam van de literarische faculteit, in een daartoe opzettelijk belegde senaatsvergadering het voorstel, om dien jeugdigen geleerde den graad van doctor honoris causa toe te kennen. Inmiddels had Cobet zich gereed gemaakt om het door Jonckbloet gestelde voorbeeld na te volgen, en de openbare verdediging van zijn specimen over de fragmenten van Plato Comicus tegen den 20en October aangekondigd. Bij de discussie echter over het voorstel van Siegenbeek in den senaat deed zich een gewichtig bezwaar voor: de Rector verklaarde te twijfelen of het Koninklijk Besluit wel toeliet, dat men aan een student, door hem honoris causa den graad van doctor te schenken, vrijstelling verleende van de examina, door datzelfde Besluit voorgeschreven. Volgens zijn gevoelen kon alleen de Koning, misschien ook 's Konings Minister, zulk een vrijstelling toestaan. Vele leden van den senaat verklaarden in dat gevoelen van den Rector te deelen. De stemmen staakten; een besluit werd niet genomen.

Het specimen, eenige dagen later door Cobet onder het praesidium van Bake (Geel was extraordinair hoogleeraar en geen lid van faculteit of senaat) verdedigd, was een uitnemend stuk, zooals zelden of nooit door eenig student tot het verkrijgen van den doctorsgraad is aangeboden, en de verdediging was even zeldzaam goed. Daarop beriep zich dan ook Bake in de senaatsvergadering van 7 November, toen hij het voorstel, ook ditmaal uit naam der faculteit, deed, om dien „praeclaro et vix paucissimis comparando juveni" eershalve den graad van doctor in de letteren toe te kennen. De stemming van den senaat was intusschen, ten gevolge denkelijk van bijzondere samenspraken, aanmerkelijk veranderd, zoodat het zich liet aanzien dat het voorstel nu wel zou doorgaan. Maar de Rector, bij zijn vroeger geuit gevoelen volhardende, verklaarde vooraf, dat zoo het aangenomen werd, hij er toch voorloopig geen gevolg aan zou geven, en dat hij eerst over de wettigheid van zulk een besluit de Regeering wilde raadplegen; en hoezeer verschillende leden, sommige met hevigheid, den Rector het recht betwistten om dus te handelen, hij liet zich niet van zijn stuk brengen; slechts voorwaardelijk kon derhalve de senaat in deze bijeenkomst het eeredoctoraat aan Cobet, en meteen aan Jonckbloet, toekennen.

De toenmalige Minister van Binnenlandsche Zaken De Kock, tot wien nu Thorbecke zich wendde, verkoos in een zoo teere zaak niet eigendunkelijk te beslissen: hij raadpleegde Curatoren,

en dezen raadpleegden op hun beurt weer den senaat. Van toen af was het licht te voorzien wat de uitslag van dat alles zou wezen, te eer omdat den 8en Februari in Thorbecke's plaats Van Oordt als rector optrad, die een der heftigste bestrijders van den tegenstand zijns voorgangers geweest was. Een brief aan Curatoren tot weerlegging van diens bezwaren, door rector en seniores ontworpen, werd den 19en Februari door den senaat goedgekeurd en schijnt zoowel Curatoren als Minister overtuigd te hebben. Den 17en Maart althans werd de nog steeds voorwaardelijke toekenning van het doctoraat aan Jonckbloet en Cobet in een definitieve veranderd. Thorbecke was op die vergadering niet tegenwoordig; zijn collega Tydeman was de eenige, die aanteekening in de notulen verzocht van tot dit besluit niet te hebben meegewerkt [1]).

Wij hebben gemeend, daar er over deze voor Cobet belangrijke aangelegenheid allerlei onnauwkeurige verhalen in omloop zijn, de juiste toedracht, uit de bescheiden opgemaakt, hier iets breeder te moeten beschrijven. Zij strekt, naar het ons voorkomt, Thorbecke geenszins tot oneer. En in Cobet is het zeker te prijzen, dat hij naderhand, toen Thorbecke staatsman was geworden, zich door geen oude veete heeft laten weerhouden van diens partij te kiezen.

Hij was reeds op reis toen het drama, waarvan hij de held was, werd afgespeeld. Zijn rol er in had hij vervuld, zoodra hij zijn uitstekend specimen op een wijs, die zijner waardig was, had verdedigd. De regeering had bijtijds (1 Juli 1840) aan het besluit van het Instituut haar goedkeuring gehecht en de noodige geldmiddelen toegestaan. Zoodra zijn uitrusting gereed was gekomen, was hij dan ook naar Parijs vertrokken.

Nog een paar opmerkingen over zaken, die allicht verkeerd begrepen kunnen worden door lezers der *Brieven*, die Cobet niet persoonlijk hebben gekend.

Wij kunnen ons niet ontveinzen, dat de toon, waarop hij zich over bijna een ieder, dien hij op reis ontmoet, pleegt uit te laten, wel geschikt is om bij hen die hem niet kennen een verkeerden indruk van zijn karakter te geven. Hij zelf is zich dit bewust, en een enkele maal vindt hij zich zelfs bij Geel tot een veront-

---

1) Zie over deze zaak de Acta Senatus 1840, 16 October, 7 November; 1841, 30 Januari, 19 Februari, 17 Maart.

schuldiging verplicht. „Zonder Grieksche codices (had hij dezen uit Venetië geschreven) zou de eentonigheid mijner leefwijze niet zijn uit te houden: zoo laf, onbeduidend en vervelend zijn al de personen en zaken, die mij omringen. Er leeft hier niemand, die iets voor den dag kan brengen dat ik blijde zou zijn te hebben gehoord of geleerd". „Welk een stinkende pedanterie!" (laat hij terstond hierop volgen)" zou iemand zeggen, die hier niet geweest was" [1]). — Pedanterie is, dunkt mij, een slecht gekozen woord. Ook was geen eigenschap vreemder dan deze aan het karakter van Cobet. Hoogmoed, of nog liever wat de Franschen „dédain" noemen, spreekt uit deze en uit honderd andere uitlatingen, die men in de brieven vinden zal, en van dat gevoel was Cobet ook zeker niet misdeeld. Het is een algemeene waarheid, dat hoe iemand over zijn evennaasten denkt, grootendeels afhangt van den dunk, dien hij van zich zelven koestert. Naar dien standaard is een ieder onwillekeurig gewoon de verdiensten van anderen af te meten. Wie dus zich zelf bijzonder hoog stelt, acht hen, die naar zijn oordeel beneden hem blijven maar hem toch nabij komen, ook hoog, en slechts in vergelijking met zich zelf gering; hij is dan wat wij pedant noemen op zijn gewaande meerderheid. Maar Cobet schat zich zelf volstrekt niet boven de vereischte maat: zooals hij is en zich gevoelt te zijn, zoo behoort naar zijn oordeel iedereen te wezen; en die aan dien eisch niet voldoet vindt hij min en minacht hij. Als hij iets nieuws opmerkt, iets ontdekt, spreekt hij schande van zijn voorgangers, die dit al niet voor lang ontdekt hadden. Want dat hij het opmerkt, vindt hij niets bijzonders. Met meer zelfbehagen zou hij ook in anderen meer behagen hebben geschept. Doch al was geringschatting zijn euvel, in het toonen van zijn meerderheid had hij geen vermaak; met hen van wie hij niet leeren kon verkoos hij liever niet om te gaan. Alleen verwaanden, die meenden te zijn wat zij niet waren en zich daarvoor aan hem opdrongen, mocht hij gaarne ten toon stellen en vernederen. „Debellare superbos". Doch niemand die tevens meer bereid was tot het „parcere subjectis". In zijn brieven komt dit dikwerf uit: eens haalt hij de spreuk met haar eigen woorden aan [2]). Ook in dit opzicht is hij steeds dezelfde gebleven. Zijn vrienden van later dagen, zijn jongere ambtgenooten in de literarische faculteit, hebben het vaak ondervonden: niemand die zich tegenover zijn minderen zoo weinig op zijn meerderheid liet voor-

1) Brieven, blz. 561. 2) Blz. 65.

staan. Maar ook niemand die eens anders aanmatiging zoo moeilijk kon verdragen, en zoo onmeedoogend ten toon stelde als hij.

Tot verklaring van menig hard woord uit zijn mond behooren wij ook gedachtig te zijn, dat hij zelf van nature in zeldzame mate onbaatzuchtig was. Zooals de wijsgeeren willen dat men de deugd zal beoefenen, om haar zelve, zoo beoefende hij de klassieke letteren uit enkel liefde, om het genot dat haar beoefening hem deed smaken. Voor studeeren uit een ander beginsel gevoelde hij daarentegen de diepste verachting. Te Leiden, in den kring waarin hij zich verder ontwikkelde, vond hij doorgaans dezelfde gezindheid, zij het ook niet overal in dezelfde mate. De professoren, Geel en Bake en Peerlkamp, bezaten een positie in de maatschappij en een gevestigden naam; zij konden op hun lauweren rusten zoo zij het verkozen. Zij verkozen dat niet en studeerden voort, „pour le bon motif" natuurlijk en om geen ander. In de studentenwereld was het evenzoo gesteld. Een sterke prikkel om te werken, buiten liefde voor de studie, bestond daar niet. De examina waren zoo licht, dat men met weinig voorbereiding volstaan kon; en wie eens het jus docendi had verworven, werd haast zonder onderscheid, op zijn beurt, aan een betrekking geholpen. Wie waarlijk studeerden, deden het dus uit aandrift, en in het vak van wetenschap dat hen het meest aantrok. De studie was volkomen vrij. Cobet kon zich ook geen wereld voorstellen, waar het anders zou toegaan. Hoe moest hij zich dan verbazen en ergeren, toen hij al dadelijk te Parijs verviel in een kring van „hellénistes", zooals Courier ze beschrijft en met „droguistes" en „dentistes" op één lijn stelt: lieden die werkten „pour parvenir", en daarom ook niet meer werkten dan hiertoe noodig was. In zijn eersten brief aan zijn akademievrienden geeft hij zijn verontwaardiging over hetgeen hem omringt al lucht. Na de Parijsche literatoren voor bekrompen en dom te hebben uitgemaakt, wendt hij zich van hen af en zegt: „Maar dat onbeduidende volk, dat alleen studeert om geld of een betrekking, verdient uwe aandacht niet" [1]). Hij houdt zich verzekerd, dat zijn medestudenten in zijn verachting van zoo iets laags van harte deelen. Om die nieuwe bekenden te beter te karakteriseeren verhaalt hij elders, dat een eerlijk Duitsch geleerde, Bethmann, een Franschman vol verbazing had hooren uitroepen: „Mais ces sacrés Allemands travaillent pour le plaisir de travailler" [2]).

1) Brieven, blz. 21. 2) Blz. 9.

Even vreemd als de baatzucht bij het studeeren is hem de roemzucht. Dat een uitstekend kenner van het Grieksch en Latijn, die de teksten der klassieken zuivert van bedorven lezingen, van ingevoegde stoplappen, een Bentley, een Porson, hoogst verdienstelijk werk verricht en roem en eer verdient, staat bij hem vast. Hooger verdienste, die aanspraak geeft op edeler roem, kent hij eigenlijk niet. Maar die roem is een natuurlijk gevolg, waarnaar geen verstandig man hunkert, een toegift en meer niet op het wezenlijke loon, dat de oude letteren en de philologie aan haar beoefenaars in onuitputtelijk genot onder het werk schenken. Om het „scire" en het „scire se scire" is het hem alleen te doen. Of een ander weet dat hij weet: wat bekommert hij zich daarom? Lust om te schrijven en uit te geven gevoelt hij dan ook al heel weinig. Noode laat hij zich door Geel en Bake overhalen, om een door hem te Venetië ontdekte en nog niet bekende inscriptie uit te geven, als een specimen waarmee zijn vrienden in Holland voor zijn bevordering kunnen werken. Maar hij heeft berouw over zijn belofte, zoodra hij ze gegeven heeft; zuchtend zwoegt hij aan het werk, dat hem tegenstaat zoowel om het doel als om het onderwerp, en hij verheugt zich haast als Bake hem melden moet, dat er bij den benarden staat van 's lands financiën op een aanstelling te Leiden vooreerst geen uitzicht bestaat. „Er ligt in die tijding (zoo schrijft hij dadelijk aan Geel) toch mede iets goeds opgesloten, want indien het onmogelijk is mij te plaatsen, is het ook niet meer dringend noodzakelijk dat ik iets, wat dan ook, op staanden voet uitgeve" [1]). En als Bake aan dit besluit zijn goedkeuring heeft gehecht, antwoordt hij dezen: „Het doet mij een streelend genoegen, dat het ook u voorkomt „slechts ijdelheid te zijn" iets uit te geven, waarin men zich zelven niet voldoen kan" [2]).

Men moet zich geheel in dien gemoedsaard hebben ingedacht om de harde oordeelvellingen over anderen, waarvan de *Brieven* vol zijn, in haar juiste beteekenis en zonder overdrijving op te vatten. En daarbij moet men dan nog bovendien in aanmerking nemen, dat zulk een objectiviteit, als wij hier in den lezer verlangen, aan Cobet's eenvoudig karakter geheel vreemd was: dat hij zich geenszins in eens anders denkwijze verplaatsen kon, en

1) Brieven, blz. 534.

2) Blz. 572. — Geel sprak toen over de inscriptie in de vergadering van het Instituut van 10 April 1844 (Verslagen 1845, blz. 22).

het niemand onder welke omstandigheden ook kon vergeven, dat hij in de studie een kostwinning, een carrière zag en zocht. Arme Dübner, arme Dindorf! gij wordt beoordeeld naar een maatstaf, die slechts onder gansch andere omstandigheden, dan waarin gij zijt opgegroeid, te billijken is!

Toen Cobet gekozen werd om de handschriften van Simplicius te gaan opsporen en bewerken, was hij voor die taak ongetwijfeld uitstekend bekwaam, in zekere opzichten. Hij verstond de taal zooals slechts enkelen; ook kende hij de handschriften, die in de Leidsche bibliotheek berustten, en had zich op deze genoeg geoefend om met andere niet veel moeite te hebben. Van dien kant was hij genoegzaam en meer dan genoegzaam voorbereid. Daarbij blaakte hij van lust om zulk een ontdekkingstocht te ondernemen. Maar nog een andere voorstudie en een andere liefde waren voor het beoogde doel noodig, die namelijk welke prof. Karsten voor de zending deden ijveren: kennis en belangstelling in de Grieksche wijsbegeerte en in de Aristotelische bepaaldelijk. Het kenteekent Geel en Bake en den geest des tijds, dien zij beleefden, dat zij de noodzakelijkheid hiervan volstrekt niet inzagen. Geel dacht bij het uitzenden van Cobet slechts aan de parerga; de hoofdzaak was hem niet meer dan bijzaak [1]). Bake insgelijks. Beiden waren overtuigd, dat voor de philologische wetenschap en haar bloei hier te lande niets zoo bevorderlijk zou wezen als een studiereis van Cobet naar de handschriftverzamelingen buiten 's lands, en in plaats van hem alleen daartoe de gelegenheid te openen, hetgeen hun, en niet zonder reden, hoogst bezwaarlijk scheen, belastten zij hem tevens met een taak, die hem slechts ten halve aanstond en waarvoor hij slechts ten halve geschikt was.

Evenzoo hebben zij na zijn terugkomst bewerkt, dat hij aan de hoogeschool van Leiden werd aangesteld om onderwijs te geven in de Romeinsche antiquiteiten.

Dat was de manier in dien tijd bij ons. Bake hechtte weinig aan instellingen en wettelijke voorschriften, alles bijna aan personen. Een man als Cobet het noodige voor een studiereis, een betrekking aan de hoogeschool te bezorgen, was hem genoeg;

1) „Toen ik de reis van Cobet bewerkt en bestuurd heb," schreef Geel in 1849 aan J. ten Brink, „greep ik het opgeworpen Simplicius-plan van Karsten aan; maar mijn arrière-pensée was de πάρεργα van Cobet en al het onberekenbare nut, dat hij van een vijfjarige geleerde reis zou trekken. Dit is nog al goed teregt gekomen, en dit is van alle de geringe bemoeijingen in mijn leven de eenige, op wier uitkomst ik mij in stilte iets laat voorstaan."

of het doel der reis, de werkkring aan het professoraat verbonden, met Cobet's aanleg en neigingen in overeenstemming waren, was voor hem van ondergeschikt belang.

Hoe veel beter dacht en handelde men in dit opzicht toen reeds te Berlijn! De brieven van Leopold Ranke leveren daarvan een nieuw en sprekend bewijs. Ranke had in 1824 zijn *Geschichte der romanischen und germanischen Völker* en zijn *Zur Kritik neuerer Geschichtschreiber* uitgegeven en daardoor verwachtingen gewekt, even groot maar niet grooter dan die men bij ons van Cobet koesterde. Hij wenschte zijn nasporingen in de archieven, te Venetië in de eerste plaats, voort te zetten, en de deskundigen erkenden dat dit in het belang der wetenschap ook zeer wenschelijk was. Meer was niet noodig. Op voordracht van den Minister verleende de Koning het noodige verlof en het noodige geld, en herhaalde dit, toen het bleek dat het onderzoek langer diende te duren dan aanvankelijk berekend was. Geen bijdoel werd aan dat hoofddoel vastgeknoopt; de jeugdige geleerde kon doen wat hij raadzaam vond en begeerde, zonder andere zorgen dan die voor zijn studie en wat daarmee samenhing.

Hoe geheel anders Cobet! Hij miste het universeele, dat Ranke kenmerkt. Zijn belangstelling was binnen engen kring bepaald. De Attici vervulden zijn geheele hart. „*Φαίνεταί μοι τῆνος ἴσος θεοῖσιν*, die te Leiden de Attici grondig bestudeeren kan, midden onder deskundigen, dooden en levenden" [1]). Zulk een werkkring, voorafgegaan door het bestudeeren van de beste handschriften hunner werken in de buitenlandsche bibliotheken: dat was het wat hij zich wenschte, wat de wetenschap voor hem verlangde. En men zond hem uit om Simplicius te collationneeren, met verlof om, als hij zich daaraan moe en half blind had gewerkt, zijn overigen tijd aan zijn lievelingsstudie te wijden! Dat Geel ten slotte reden had om met zijn bemoeiing in dezen tevreden te zijn, lag waarlijk niet aan de doelmatigheid van het plan, maar was alleen te danken aan het plichtgevoel en de werkkracht van Cobet.

Hoe weinig hij overigens, toen hij de reis aanvaardde, voor zijn eigenlijke taak was voorbereid, daarvan leveren de *Brieven* een merkwaardig bewijs. Al kort na zijn komst te Parijs nam hij de *Commentarii* op de boeken *De coelo* onder handen, waarvan de Bibliotheek twee uitmuntende handschriften bezat. Toen hij

1) Brieven, blz. 217.

de lezingen dier handschriften met de Aldijnsche uitgaaf, de eenige die bestond, vergeleek, sprong aanstonds een zoo groot verschil tusschen beide in het oog, dat hij zich er geen rekenschap van kon geven. „Nimmer had ik gedacht", schrijft hij aan Geel, „dat zulk een verschil van lezing mogelijk was" [1]). Veertien dagen later was hij het met zich zelf eens geworden. „Ik ben tot de overtuiging gekomen, dat de tekst, zooals mijn beide codices dien bevatten, de echte ware tekst is, en dat de editie van Aldus gemaakt is op een handschrift, dat op de schandelijkste wijs is verknoeid en bedorven" [2]). Onderwijl had Geel hem geschreven over den abbé Peyron, die indertijd ook aan Simplicius gewerkt had en dien hij te Turijn zou leeren kennen. Dat bracht er hem toe om naar Peyron te informeeren en inzage te nemen „van al wat hij geschreven had, geen papyrus of catalogus uitgezonderd". Onder dat allerlei kwam nu ook „zeker werkje" onder zijn oogen, juist over de *Commentarii de coelo*, waarin de abbé bewees, dat een Brabantsch geestelijke, Willem van Moerbeke, in de 13e eeuw de *Commentarii* in het Latijn had vertaald, en dat de Aldina niets anders was dan een Grieksche overzetting naar die Latijnsche vertaling. Had Cobet dit geweten toen hij te Parijs kwam, hij had geen oogenblik verlegen gestaan. En zonder moeite had hij het kunnen weten; want de verhandeling van Peyron dagteekende van 1810, en haar resultaat was sedert lang in de handboeken opgenomen, om er een te noemen in de *Biographie universelle* van Michaud. Een maand methodische studie, eer hij op reis ging, in de historia literaria van de Grieksche philosophen, van Aristoteles en diens commentatoren in het bijzonder, zou zeker niet overbodig zijn geweest.

Ik breng dit ter sprake om opmerkzaam te maken op de schaduwzijde van de wijs van studeeren, die Cobet zich van zijn jeugd af had aangewend, en die hij aan anderen placht aan te bevelen: het versmaden van alle wetenschap uit de tweede hand, het ongelezen laten van hetgeen anderen (buiten enkele criticorum principes) over de stof, die hij ging behandelen, reeds geschreven hadden. In zijn bekende vermaning aan zijn studenten: abjicienda lexica, bereikt die methode haar toppunt. Hij paste haar toe op alles. Al doende leeren was zijn vaste stelregel; en het moet erkend, dat voor zelfvorming die regel bij lieden van zijn gehalte niet te versmaden is. Maar zoo het verkrijgen van resultaten, het

1) Brieven, blz. 25. 2) Blz. 38.

uitbreiden der wetenschap het doel is, waarnaar wij streven en waarvoor wij arbeiden, dan voert ons zijn regel op een verren en omslachtigen omweg.

Hoe dit zij, een man als Cobet vindt altijd, al is het ook na eenig mistasten, den goeden weg, en voordat hij van Peyron de juiste toedracht vernam, had hij al het verstandige besluit genomen, om niet voort te gaan met het collationneeren van de Aldina met de handschriften, maar den tekst der handschriften geheel over te schrijven [1]). Een tijdroovend en afmattend en uiterst vervelend werk, — en toch slechts een gering gedeelte van den haast ongelooflijken arbeid, dien hij gedurende zijn gansche reis aan dien Simplicius, die niets deed dan hem onuitstaanbaar vervelen, te koste heeft gelegd. Er bestaat nog bij velen de argwaan, dat Simplicius niet meer dan een voorwendsel is geweest, en dat voor rekening van het Koninklijk Instituut Cobet eigenlijk alleen gewerkt heeft aan hetgeen hem lustte. De schier onuitputtelijke voorraad aanteekeningen betreffende andere auteurs, dien hij thuisbracht, heeft natuurlijk aan dien waan voedsel gegeven. De *Brieven* bewijzen echter het tegendeel en toonen, hoe ernstig, hoe moedig, hoe volhardend Cobet zijn kostelijken tijd heeft verdaan aan zaken, die hem de moeite niet waard schenen. Om dat zoo lang achtereen vol te houden werd een zeldzame mate van plichtgevoel en zelfverloochening vereischt. En ook van zelfbeheersching. Want even onuitstaanbaar als hem Simplicius verveelde, even onweerstaanbaar lokten hem de geliefde Attici en hun codices aan, die hij in zijn snipperuren soms ter hand nam en zuchtend weer ter zijde legde. Eerst te Florence, toen hij daar zijn opgelegde taak had afgedaan en door het uitblijven van zijn kredietbrief verhinderd werd terstond naar Rome voort te reizen, heeft hij voor die gedwongen werkeloosheid afleiding gezocht bij zijn geliefde klassieken, bij de Attische honigbij, zooals hij Sophocles noemt, bij Aeschylus en anderen; en sedert heeft hij zich nooit meer zoo uitsluitend met Simplicius kunnen bezighouden. Maar toen Geel hierop later eens doelde, mocht hij het verwijt, dat in die zinspeling opgesloten scheen te liggen, met fierheid van zich afwijzen. „Het was geenszins Simplicius", antwoordt hij, „noch zijne codices die mij beklemden, zooals gij hebt gegist om mijne zwaarmoedigheid te verklaren: te Parijs, Turin, Milaan en Modena heb ik aan niets anders gearbeid, en

1) Brieven, blz. 607.

te Florence, Rome, Napels en Venetië niets laten liggen of verzuimd dat voor de kritiek van Simplicius dienen kon" [1]). Waarlijk, de *Brieven* getuigen het, meer dan driedubbelen arbeid heeft Cobet geleverd voor het karige reisgeld, dat de Nederlandsche staat hem had toegelegd! De soms bittere klachten, die hij over de bekrompenheid der hem verstrekte geldmiddelen nu en dan in zijn brieven uit, kenteekenen hem in zijn waren aard. Want hij klaagt niet omdat hij geen loon naar werken krijgt, ook niet omdat hij zich uit gebrek aan geld allerlei genietingen moet ontzeggen, maar alleen omdat hij gedwongen wordt telkens aan nietige geldzaken te denken en daarover zijn vrienden lastig te vallen. Niets ter wereld, dat hem meer tegenstond en hem zoo ongeduldig maakte! De goede Geel, die dit niet inziet en die daarenboven zijn jeugdigen vriend ook in dit opzicht gaarne zou willen vormen, kwetst, zijns ondanks natuurlijk, met zijn telkens herhaalde vragen en opmerkingen diens fier gemoed en lokt spijtige antwoorden uit, zooals Cobet aan Geel over geen ander onderwerp ooit zou hebben toegevoegd.

Zoodra Cobet een groot gedeelte van zijn tijd aan andere studie, dan waarvoor hij was uitgezonden, besteden ging, verkoos hij ook niet het reisgeld te ontvangen, dat hem niet met die bedoeling was toegelegd. Er was een middel om voor zich zelf het noodige te verdienen, een middel dat hij verafschuwde, maar toch verkoos boven het teren op eens anders mans beurs en het aanhooren van vermaningen. Hij was al herhaaldelijk aangezocht om voor de collectie van Didot een uitgaaf van eenig klassiek auteur „te fabriceeren". Aanvankelijk had hij die aanzoeken afgeslagen. Nu, te Florence, neigt hij er de ooren naar. Hij heeft een paar uitmuntende codices van Diogenes Laërtius gevonden, en ziet zich met behulp van deze in staat een veel betere uitgaaf dan die van Meiboom te leveren. Hij raadpleegt zijn Leidsche vrienden, en, als die hem het plan niet ontraden, maakt hij met Dübner, Didot's factotum, een afspraak. Voor 1500 francs neemt hij het opknappen van den tekst en het verbeteren der Latijnsche vertaling op zich.

Meer dan twee jaren lang is hij aan dien arbeid, met tusschenpoozen, bezig geweest. Hoe bezig, getuigen alweer de *Brieven*. En hun getuigenis is ook in dezen niet overbodig, want ook naar aanleiding van deze uitgaaf bestaan verdenkingen tegen

1) Brieven, blz. 520.

hem. Hoe zou misverstand hebben kunnen uitblijven? Van den aanvang af dacht Cobet iets anders te geven dan Didot bedoelde. Waar het dezen om te doen was: een tekst met een schijn van nieuwheid wegens zeker aantal nieuwe lezingen uit de codices, en een Latijnsche vertaling en regard, gelijk de Dindorf's en huns gelijken er hem fabriceerden, kon Cobet met den besten wil ter wereld niet voortbrengen. Voor hem was het doorgaans verbeteren van den tekst, wel met behulp der codices doch voornamelijk toch door taalkennis en scherpzinnige conjecturaal-kritiek, de hoofdzaak; de rest was slechts oppermanswerk, waarvoor hij zich eigenlijk te goed hield. Zoo heeft hij lang getobd met het afwerken vooral van die noodelooze vertaling, en toen hij eindelijk het geheel persklaar had gemaakt en verzonden, was hij de zaak zoo beu, dat hij er niet meer aan denken, niet meer van hooren kon. Hoe vaak Didot aanklopte om een geleerde voorrede, die nog ontbrak, Cobet kon niet besluiten er een te schrijven. Zonder voorrede, doch met een Franschen brief van hem aan Didot, die wel voor voorbericht dienen kon, heeft de uitgaaf ten slotte het licht gezien. Naar het ons voorkomt, geven tot recht verstand ook van deze zaak de *Brieven* zeer gewenschte inlichting.

Het honorarium voor Diogenes, dat bij vooruitbetaling grootendeels in de reiskosten werd ingebrokkeld, deed de 3600 gulden van het Instituut wat langer strekken dan anders het geval zou geweest zijn; maar eindelijk kwam toch de boodschap uit Holland, dat de middelen waren uitgeput en een spoedige terugkeer deswegens raadzaam scheen. Maar Cobet zat toen juist te Venetië midden in de beroemde scholiën op Homerus en omgeven van handschriften van Athenaeus en anderen, die, nu hij daar eens was, toch waarlijk niet ongebruikt mochten blijven. Toen eindelijk is het Bake en Geel gelukt eenige Maecenaten te bewegen, om met hen de geringe kosten voor een verlengd verblijf te Venetië te dragen [1]). Het laatste jaar der reis is dus buiten Simplicius omgegaan.

Wat Cobet niettemin voor Simplicius gedurende zijn reis heeft uitgericht, ligt vervat in zijn rapport aan het Instituut [2]). Toen hij het had opgesteld en als met één oogopslag den ganschen verrichten arbeid overzag, verklaarde hij in een brief aan Bake

1) Zie Verslagen en Mededeelingen van het Instituut, 1845, vergadering van 25 Maart, blz. 10.

2) Afgedrukt achter de uitgaaf der Brieven.

over zich zelf voldaan te zijn [1]). Het dunkt mij, dat hij er reden toe had. Wat het bezorgen der uitgaaf betreft, op zijn collaties en afschriften gegrond, hiervan had hij zich al van den aanvang af verschoond. Van Florence uit had hij in Januari 1842 aan Geel geschreven: „Ik heb niet alleen weinig lust, maar een hevigen tegenzin om mij, nadat ik als een eerlijk man mijn arbeid zal hebben verricht, langer met de droomerijen van Simplicius op te houden. Heb ik niet het volle recht om voor de uitgave de Klasse zelve te laten zorgen?" [2]) En hoewel hij zich toen nog door Geel liet gezeggen om hierover het zwijgen voorloopig te bewaren, den wensch bleef hij koesteren. Anderhalf jaar later, toen Geel hem iets had voorgespiegeld van een uitgaaf, met behulp zijner collaties door Karsten te bewerken, riep hij uit: „Geve de hemel dat zulks geschieden moge! Ik zal hem helpen zooveel hij wil en ik kan; maar geen grooter geluk kan mij te beurt vallen dan verschoond te worden van een gedeelte der uitgave" [3]). Inderdaad, wie Cobet gekend heeft moet overtuigd zijn, dat zulk een arbeid niet van hem te vergen, niet van hem te verwachten was. In een onbewaakt oogenblik evenwel, nadat hij in het vaderland teruggekeerd zelf lid van het Instituut geworden was, heeft hij zich de belofte laten afvleien. Vervuld heeft hij die niet: van gedurig uitstel is ten laatste afstel gekomen. Trouwens, dat zijn belofte onverplicht was en niet af te leiden uit de voorwaarden, waarop hij de zending had aanvaard, leeren de notulen van het Instituut [4]). Hoe het verder met de uitgaaf, die bij ontstentenis van Cobet aan Karsten werd opgedragen, is afgeloopen, behoef ik niet te herinneren: het ligt buiten mijn bestek, en staat te lezen in het voorbericht van Boot voor de uitgaaf van den *Commentarius in libros de coelo*.

Het behoort tot de blijvende waarde, die de *Brieven*, naar het mij voorkomt, bezitten, dat zij alleen ons vergunnen een blik te slaan op den omvang van Cobet's parerga gedurende zijn reis. Als wij in aanmerking nemen dat het parerga zijn, dat de helft van zijn tijd, zoo niet meer, door den arbeid aan Simplicius werd ingenomen, staan wij verbaasd over de werkzaamheid, die vijf jaren achtereen vereischt werd om zulk een oogst in te zamelen. Zijn gansche volgende leven is Cobet bezig geweest met de in die dagen vergaderde stof te bewerken en aan de weten-

1) Brieven, blz. 577. 2) Blz. 165. 3) Blz. 440.
4) Zie een extract daaruit achter de uitgaaf der Brieven.

schap dienstbaar te maken [1]). En buitendien, hoeveel heeft hij met kwistige hand aan anderen geschonken! Niet dat wij met die overgroote gulheid juist zoo ingenomen zouden zijn. Integendeel, als wij zien met welke plannen Cobet op zijn studiereis omging, moeten wij het wel betreuren, dat hij de uitvoering van zooveel aan anderen heeft overgelaten. Met hoeveel liefde wierp hij zich te Venetië in de Homerische studiën! Een kritische uitgaaf van de *Scholia Veneta* zou hij bezorgen, om mee te beginnen. De redactie van Aristarchus zou hij daaruit herstellen, en van daar uitgaande trachten tot een nog ouder tekst op te klimmen. Maar de kritische uitgaaf der *Scholiën* heeft hij al dadelijk aan een ander overgelaten, van wiens zorgvuldigheid hij geen hoogen dunk had opgevat, en van de verdere plannen is niets gekomen. Ook de arbeid, met zooveel liefde aan Athenaeus gewijd, is niet voltooid; de bijeengegaarde stof ligt nog onbewerkt ten dienste van een lateren uitgever.

De oorzaak van deze uitkomst, die wij betreuren, is niet uitsluitend in mededeelzaamheid en zelfverloochening te zoeken, hoewel wij die eigenschappen ongetwijfeld in de eerste plaats in rekening moeten brengen. Maar er kwam bij, dat de beslommeringen, die nu eens aan het uitgeven van teksten verbonden zijn, volstrekt niet in Cobet's smaak vielen, en dat hij zich te veel had aangewend slechts te doen wat naar zijn smaak was. Wij zullen niet ontkennen, dat zulk een wijze van doen haar voordeelen heeft. Immers slechts dat doet men wezenlijk goed, wat men uit eigen aandrift, met vollen lust verricht [2]). Een ander zeldzaam tijd- en landgenoot van ons, Donders, placht de stelling te verdedigen, dat een paedagoog zijn kweekeling nooit tot werk dwingen moet, dat dezen tegenstaat, omdat zulk werk toch geen vrucht zal dragen. Hij beriep zich daarbij op zijn eigen voorbeeld, en betuigde dat hij nooit gestudeerd had om andere reden

---

1) Zie over zijn handschriftelijke nalatenschap: S. G. de Vries, in Ned. Spectator 1890, No. 3, blz. 20.

2) No profit grows where is no pleasure ta'en, In brief, sir, study what you most affect (Shakespeare, Taming of the shrew, I, sc. I, vs. 39, 40). — Cela me paraît avoir l'inconvénient de tout ce qui a été fait longuement et péniblement. Je me suis donné bien du mal pour une exactitude, dont personne ne me saura gré (Mérimée, A une inconnue, I, p. 281: A propos de son Don Pedro). — Pour faire une chose qui plaise aux autres, il faut (avec du talent sans doute) travailler avec plaisir (Vie de Léop. Robert, p. 231). — How can a man expect, that others will be amused by reading what he finds it dull to compose (Trevelyan, Life of Macaulay, vol. IV, p. 41).

dan omdat hij er lust toe had. Als opvoedkundige regel moge dit een paradox zijn, die kwalijk is toe te passen: tot op zekere hoogte is het stellig een waarheid, die wij niet uit het oog mogen verliezen. Horatius zegt te recht, dat de dichter om te doen weenen zelf aangedaan moet zijn. Maar dit woord is nog van veel verder strekking: ook de schrijver die behagen zal moet beginnen met zelf in zijn schrijven behagen te scheppen. Een werk, met tegenzin al zuchtende verricht, zal eindigen met voor het publiek ongenietbaar te wezen. Dat ligt zoo in den aard der zaak. De bekoring daarentegen, die aan het meeste van hetgeen Cobet geschreven heeft eigen is, moet in de eerste plaats, dunkt ons, hieraan worden toegeschreven, dat hij zelf bekoord was door zijn stof en er genoegen in vond ze te behandelen en uiteen te zetten.

Maar van enkel fijne gerechten zal de mensch niet leven, en de wetenschap niet alleen van enkel aantrekkelijke bijzonderheden. Het is noodig dat er ook boeken geschreven worden, die met moeitevollen arbeid, in het zweet des aanschijns, niet zonder verveling worden saamgesteld, en die den lezer zeker niet vermaken maar hem dienen. Tot het vervaardigen nu van zulke boeken ontbrak het Cobet aan de onmisbare volharding. Zoo het noodig was, zoo de plicht het gebood, ondernam hij de taak met de beste voornemens en hield vol zoolang het hem mogelijk was, maar eindelijk kon hij niet langer; hij kon de voorrede voor Diogenes Laërtius niet schrijven; hij kon Simplicius niet persklaar maken; hij moest afleiding en verkwikking zoeken in aangenamer studie. Door deze ervaring tot zelfkennis gebracht, aanvaardde hij voortaan diergelijke „drudgery" liever niet. In de *Mnemosyne* vond hij eerlang het kader, dat hij gaarne vulde met losse aanteekeningen op die schrijvers, die hij bij voorkeur bestudeerde.

Om nog andere redenen is weer werk van anderen aard, dat in de *Brieven* wordt voorgespiegeld, achterwege gebleven. De smaak van Cobet was even kieskeurig als zijn belangstelling binnen enge grenzen beperkt. Slechts wat scherpe omtrekken had, wat duidelijk sprak en niets onzekers overliet, kortom wat w a a r was, gelijk hij het placht uit te drukken, kon hem behagen. Zoo in de kunst, en zoo ook in de wetenschap. Alle studie, wier uitkomsten hij wantrouwde — en dat wantrouwen ging zeer ver — was in zijn oog nutteloos en zelfs belachelijk. Vooral zijn brieven aan Menzel zijn in dit opzicht hoogst karakteristiek. Er zijn volgens hem tal van zaken, waarbij het menschelijk denkver-

mogen nu eens niet kan: het gezond verstand vordert, dat men zich met dat alles niet inlaat. Het voorbeeld van de kat in de fabel is navolgenswaardig, die zich van haar spiegelbeeld afwendt en niet tracht te begrijpen wat haar verstand te boven gaat [1]). Van daar dat de philosophie zijn bête noire bij uitnemendheid is. „De philosophie der Duitschers", belijdt hij aan Geel, „is voor mij althans ijdel gepraat, dat het gezonde verstand vermoordt: zonder dat leef ik in een helder licht. Alles om mij heen is *waar*: met λῆροι λεπτότατοι rijst er een mistige nevel om mij henen" [2]). Juist dat is het, wat hem in de Attici uit den goeden tijd zoo bijzonder behaagt: hun waarheid, hun duidelijkheid, hun gezond verstand, dat zich uitspreekt in een taal, kristalhelder, eenvoudig en in haar eenvoud bevallig als geen andere. Als hij, na lang in Simplicius als begraven geweest te zijn, ontwaakt met een codex van Sophocles voor zich, is hij één verrukking. „Welke heerlijke uren heeft mij ἡ Ἀττικὴ μέλιττα in de laatste dagen doen doorbrengen! Het is mij alsof ik uit een doodslaap wakker ben geworden, sedert ik Sophocles eens aandachtig bekeken heb. *Dat is* mijn werk; *daarvoor* zou ik willen leven. Sophocles verdient dat men vijf en twintig jaar besteedde om hem te verstaan en verstaanbaar te maken, nil actum reputans dum quid supersit agendum" [3]). Wij hebben hier de geestdrift, bij de versche lectuur opgewekt, nog door geen kritiek der bijzonderheden gestoord. Maar lang duurt die onvoorwaardelijke bewondering niet. De maatstaf van het ware wordt aan het schoone aangelegd, en daarmee gemeten schiet het schoone te kort. Het pompeuze van sommige uitdrukkingen druischt in tegen den gezonden smaak. „Het is moeilijk om niet te lachen", zegt hij, „bij het lezen van de *Trachiniae* vs. 31—33" [4]). In het algemeen, de verheven poëzie, met name de melische, is op de keper beschouwd een vreemd ding. „Ik voel daarin geen grond onder mijne voeten; het zijn voor mij althans moerassen en ik waag er mij liever niet in. Ik zie wel hier of daar iets flikkeren, maar alle *zeker weten* houdt op. Het is meer muziek dan taal, en om op de hoogte te komen van dat gezelschap is het beter zich op de eene of andere wijze te exalteeren dan νήφων en in koelen bloede al de hulpmiddelen van taalkennis en kritiek bij te brengen" [5]).

Wien kan het verwonderen, dat na zulk een ontnuchtering de

1) Brieven, blz. 344. 2) Blz. 491. 3) Blz. 215, 217.
4) Blz. 220. 5) Blz. 503.

lust om voor Sophocles te leven, te gelijk met den smaak voor de tragische en lyrische grandiloquentie („de beschonkene verhevenheid van Aeschylus en Pindarus" noemt hij ze ergens [1])) hem vergaat? De Attici, die het een wellust is zelf te verstaan en voor anderen verstaanbaar te maken, krimpen meer en meer in tot de prozaschrijvers en de comici. Hun ten gevalle, om hen kritisch te kunnen herstellen, dient eigenlijk slechts de rest.

Hoe ruimer belangstelling, hoe meer vatbaarheid voor genot! Dat ook het tegenovergestelde waar is, leeren de *Brieven*. Door weinig te waardeeren buiten de philologie heeft Cobet zich van veel intellectueel genot beroofd. Van zijn verblijf onder vreemden, zijn aanraking met menschen van allerlei begaafdheid en aard, heeft hij weinig genoegen beleefd, en nog minder nut getrokken. Met wie hij niet over klassieke taal en letteren als met zijns gelijken kon spreken, die allen ontwijkt hij liever. „Ik vind hier geen gezelschap dat mij behaagt", schrijft hij uit Rome, „het zijn artisten, archaeologen, priesters, οὐδὲν ὑγιές" [2]). Het zou vermakelijk zijn deze veroordeeling in massa aan te hooren, als het einde niet was geweest, hetgeen wij in een zijner laatste brieven aan Geel lezen: „Ik verwilder geheel en al in deze eenzaamheid, zonder verkeer met brave en kundige menschen" [3]).

Dat is de prijs, dien men betalen moet, wil men in één vak zoo uitmunten als Cobet in het zijne uitgeblonken heeft [4]). Niets dat hem in zijn concentratie van krachten scherper teekent dan zijn telkens herhaalde terechtwijzing aan Menzel, die neiging tot uitweiden op ruimer veld verried. „Er is met prullige boeken niets anders te doen", zoo vermaant hij hem, „dan ze niet te lezen. Schaamt gij u niet, zeide Bentley tot zijn neef, dit boek te lezen, d a t g ij n i m m e r z u l t k u n n e n a a n h a l e n? Onthoud die woorden, mijn waarde Menzel" [5])! Het criterium, door Bentley hier aan lezenswaardige boeken gesteld, is op zich zelf al bedenkelijk. Maar Cobet's toepassing geeft er eerst de volle beteekenis aan. Menzel had hem geschreven over een boek van Moll, naar het schijnt de *Geschiedenis van het kerkelijke leven der Christenen gedurende de zes eerste eeuwen*. Wat hij daaruit aanhaalde over mysteriën en mysticisme en zoo voorts scheen Cobet van niet het allerminste belang; het doet hem leed, dat zijn vriend zich met

1) Brieven, blz. 546. 2) Blz. 384. 3) Blz. 588.

4) Wer klug ist, lehnet alle zerstörende Anforderungen ab und beschränkt sich auf ein Fach und wird tüchtig in Einem (Goethe—Eckermann, Bd. I, S. 112).

5) Brieven, blz. 547.

zulke ongezonde dingen bezighoudt. „Dit is immers ook geen boek", voegt hij hem toe, „dat gij ooit zult willen aanhalen"!

Maar ongevoelig ben ik afgedwaald tot hetgeen de *Brieven* inhouden en leeren, en dat behoort niet tot mijn bestek. Ik heb slechts willen aantoonen, onder welke omstandigheden Cobet de man is geworden, die in de *Brieven* zich uitspreekt.

(Uitgegeven als inleiding voor de Brieven van Cobet aan Geel, 1840—1845.)

DE MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE EN HAAR TAAK.

I.

(1861.)

Als het tij verloopen is, verzet men de bakens. Zou het dan niet geraden zijn nu de richting, die de studiën nemen, blijkbaar een andere is dan voorheen, ook onzen koers te wijzigen? Zouden wij niet wel doen andere middelen te beramen, om onder de veranderde omstandigheden het doel te bereiken, dat de Maatschappij steeds in het oog houdt. Indien onze werken en onze prijsvragen niet zoo nuttig meer zijn als voorheen, zou het dan niet mogelijk zijn door andere middelen de letterkundige werkzaamheid binnen en buiten onzen kring aan te moedigen en te leiden? Al vinden goede verhandelingen van zelf een plaats in onze tijdschriften, er zijn nuttige geschriften in overvloed, die, bij gebrek aan een uitgever, ongedrukt moeten blijven. Ik wijs op de bronnen onzer geschiedenis, op de gedenkstukken van onze oude letterkunde. Er zijn genootschappen ook in ons vaderland, die zich het uitgeven van zulke bescheiden vooral ten doel stellen. Misschien zijn zij niet altijd gelukkig in hun keus en in de wijs van uitgeven. Maar hun voorbeeld acht ik overigens wel navolgingswaardig. Een Belgisch genootschap geeft onder de schoone spreuk *Gardons mémoire* een reeks van belangrijke Nederlandsche gedenkschriften uit in de Fransche taal: er zou zeker genoeg te doen zijn voor een Maatschappij, die zich aan het opsporen en uitgeven van soortgelijke geschriften in de Hollandsche taal wilde wijden. Een gezelschap Duitsche geleerden, onder het toezicht van Pertz, bezorgt een volledige verzameling der gedenkstukken van de middeneeuwsche geschiedenis van Duitschland. Van onze kronieken bestaat nog geen kritische

uitgaaf. Zij staan in de werken van Matthaeus en van anderen verspreid. Het zou zeker geen nuttelooze arbeid zijn, ze kritisch geordend en van de tallooze onnauwkeurigheden gezuiverd, in één verzameling te herdrukken. En hoeveel zou er nog voor onze oude dichters en prozaschrijvers te doen zijn!

Den weg, dien ik aanwijs, zijn wij reeds ongevoelig opgegaan. De Maatschappij heeft de uitgaaf van Maerlant's *Spieghel historiael* op zich genomen. Zij heeft met de bezorging er van de heeren De Vries en Verwijs belast, beiden in hun kring uitnemend voor die taak berekend, vol ijver voor de vaderlandsche letterkunde, en met een volharding toegerust, die voor zulk een veelomvattend werk onmisbaar is. Wij hebben alle reden, om de Maatschappij met deze onderneming geluk te wenschen. Gelooft niet, dat het voor de uitgevers een onverschillige zaak is, dat de Maatschappij hun werk met haar gezag ondersteunt. In het verzamelen der overal verspreide fragmenten komt de invloed der Maatschappij hun niet zelden te stade. En zoo dikwerf de Maatschappij de medewerking der hooge Landsregeering tot het opsporen of onderzoeken van handschriften behoeft, wordt haar die op de meest verplichtende wijze verleend. Er is geen twijfel aan of de Maatschappij zou, zoo zij op den ingeslagen weg wilde voortgaan, op de ondersteuning der Regeering en van het geletterd publiek kunnen staat maken.

De Maatschappij moet ondernemen, wat de krachten van enkele letterkundigen te boven gaat, wat de samenwerking van meerderen vereischt. Ziedaar het beginsel, dat ik zou wenschen aangenomen te zien. De Historische commissie, hieraan getrouw, heeft een arbeid ondernomen, dien ik niet aarzel aan te bevelen. Zooals bekend is, de vergaderingen der commissiën worden hoofdzakelijk besteed aan het onderzoeken der stukken, die door de maandelijksche vergadering haar worden voorgelegd. Maar buiten die opgegeven taak wenschen zij haar bijeenkomsten ook nog aan eenigen gemeenschappelijken arbeid dienstbaar te maken. De Historische commissie heeft in het vorig jaar het plan gevormd om van al de geschiedkundige opstellen, in alle vaderlandsche en in de voornaamste buitenlandsche tijdschriften en verzamelingen verspreid, een systematisch geordende lijst op te maken, en die dan aan de Maatschappij ter uitgave aan te bieden. Zulk een arbeid, die kwalijk door één persoon kan verricht worden, tenzij hij er zich geheel aan wijden kon, is juist geschikt voor een genootschap.

Maar niet alleen door uitgeven, ook op andere wijzen kan de Maatschappij nuttig werken. Zij heeft zich door de verdiensten

van zooveel uitstekende leden, als in vroeger en later tijd tot haar kring behoord hebben, een gezag verworven, dat zij soms tot bevordering van een goede zaak kan doen gelden. Natuurlijk, slechts zelden, en alleen als zij van de deugdelijkheid der zaak, waarom het te doen is, ten volle overtuigd is geworden, mag zij van dat gezag gebruik maken. Door het te misbruiken, zou zij het spoedig verbeuren. Hoogst zelden dan ook waagt het de Maatschappij haar invloed op de Regeering te beproeven. In het afgeloopen jaar heeft zij gemeend voor een zaak, die haar bijzonder ter harte ging, zich tot de Regeering te mogen en te moeten wenden.

Het is bekend, dat drie taalkundigen zich op aandrang van een Taalkundig congres, met het samenstellen van een Nederlandsch woordenboek hebben belast. Door hun ijverige bemoeiingen en onder hun leiding, was een uitgebreide verzameling woordverklaringen, door voorbeelden opgehelderd, bijeengebracht. De bouwstof mocht men rekenen voorhanden te zijn. Maar thans moest het eigenlijke werk, de schifting der tallooze bijdragen, die natuurlijk van verschillend gehalte zijn, de aanvulling van hetgeen blijken zou nog te ontbreken, eindelijk de redactie van het geheel worden aangevangen. Zulk een stelselmatige arbeid moest natuurlijk door weinige, zeer bedreven, taalkundigen worden verricht. Een werk van zoo onafzienbaren omvang vorderde de onverdeelde krachten van die het ondernamen. De Regeering zag het in, en, terwijl zij tot nog toe de verzamelaars der bouwstof slechts matig ondersteund had, besloot zij van nu af gedurende eenige jaren aan de redactie een ruimere som als subsidie toe te staan, waardoor een der redacteurs in staat zou worden gesteld voor andere tijdroovende, maar bezoldigde bezigheden te bedanken. De som was zeker niet bovenmatig groot. Doch de Tweede Kamer begreep evenwel haar aan de Regeering te moeten weigeren. Zij bracht daardoor den Minister in de noodzakelijkheid, om aan het Koninklijk Besluit, waarbij de subsidie verleend was, geen gevolg te geven. Of zij zoodoende gehandeld heeft naar den wensch en in het belang der natie, mogen wij in het midden laten. Zeker is het, dat het bestuur en vele leden onzer Maatschappij haar besluit betreurden, te meer omdat ook de Maatschappij, van hare oprichting af, zich met het samenstellen van een woordenboek onzer taal ijverig had beziggehouden, en insgelijks, toen de bouwstof bijeengebracht en de redactie begonnen was, haar plan had moeten opgeven, omdat geen harer leden

zich geheel had kunnen wijden aan het werk, dat met verdeelde krachten niet te voltooien is. Het liet zich aanzien, dat ook thans weer de moeite aan het verzamelen der stof besteed, verloren zou gaan; dat ook nu weer het pas aangevangen werk onafgedaan zou blijven liggen. Om dit, zoo mogelijk, te voorkomen, is op verzoek van eenige leden door het bestuur een buitengewone vergadering belegd, en op die vergadering met algemeene stemmen besloten den Minister van Binnenlandsche zaken het leedwezen der Maatschappij over de handelwijs der Tweede Kamer te betuigen, en van Zijn Excellentie te vernemen, of de Maatschappij ook iets zou kunnen doen om het voltooien van den arbeid, waarin zij hoog belang stelt, mogelijk te maken. Onze bemoeiing heeft aanvankelijk gewenscht gevolg gehad. De Minister, reeds uit zich zelf gunstig voor de zaak gestemd, heeft onze aanbeveling met uitnemende welwillendheid beantwoord, en beloofd, dat hij, zooveel in hem is, het staken van den arbeid zal voorkomen. Aan zijn ondersteuning en aan de liberaliteit der Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem hebben wij het te danken, dat dit jaar de arbeid voortgezet is kunnen worden; en wij hebben reden om te hopen, dat de volksvertegenwoordiging, thans beter ingelicht, bij het stemmen over het budget voor 1862, de benoodigde som aan de Regeering niet langer zal onthouden. In alle geval heeft de Maatschappij gedaan, wat zij doen kon.

Nog eens is er sprake geweest, of de Maatschappij zich nogmaals, doch thans voor een andere zaak, tot de Regeering zou wenden. Twee onzer medeleden hadden hun wensch te kennen gegeven, dat de Maatschappij zich verklaren zou tegen de restauratie der Groote zaal op het Binnenhof te 's Gravenhage, zooals die door den rijksarchitect ontworpen en op last der Regeering aanbesteed was. Zij betoogden, dat die zoogenoemde restauratie inderdaad een verbouwing was; dat daardoor een monument, waaraan dierbare herinneringen verbonden zijn, van karakter en aanzien beroofd zou worden. Zij herinnerden, dat de Maatschappij meermalen voor het behoud van zulke nationale gedenkteekenen was opgekomen. Zonder twijfel, het lag binnen den kring onzer bemoeiingen, te waken tegen het schenden van oud-vaderlandsche monumenten. Maar de ontwerper der plannen, waartegen men te veld trok, betuigde even stellig als zijn bestrijders, dat hij het gebouw bewaren, dat hij het in zijn oorspronkelijken vorm herstellen wilde. Hij verschilde alleen van zijn

tegenpartij in de beoordeeling van wat oud, wat nieuw was aan het gebouw, zooals het thans, na verloop van eeuwen, geworden is. Om tusschen hem en zijn aanklagers partij te kiezen werd nauwkeurige kennis, archaeologische en architectonische, vereischt, en het bestuur moest bekennen die kundigheden niet te bezitten. Het begreep daarom verplicht te zijn zich in alle bescheidenheid onzijdig te houden, en de maandelijksche vergadering keurde die handelwijs goed. Na al hetgeen vervolgens over deze zaak, buiten onze Maatschappij, is voorgevallen, geloof ik niet dat wij reden hebben om ons besluit te bejammeren. Het is uit geen onverschilligheid omtrent vaderlandsche kunst en historische gedenkstukken voortgekomen, maar uit een gepast besef van onze onbevoegdheid, en uit weerzin om een oordeel te vellen over hetgeen wij niet beoordeelen kunnen.

(*Uit de Aanspraak ter opening der algemeene vergadering van de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde op 20 Juni 1861.*)

II.

(1876.)

De toestand, waarin de Maatschappij verkeert, komt mij voor niet ongunstig te zijn. Voor zoover haar middelen toelaten, beantwoordt zij aan hetgeen men, in onzen tijd, van letterkundige vereenigingen mag verwachten. De klachten, die soms over de geringe werkzaamheid en den geringen invloed onzer Maatschappij worden aangeheven, vloeien mijns inziens voort uit een verkeerde en overdreven voorstelling van hetgeen een vereeniging als de onze in onze eeuw zijn moet en zijn kan. Het is goed en heilzaam zich een ideaal boven de werkelijkheid voor te stellen en aan zijn verwezenlijking met onverpoosde inspanning te arbeiden; maar men doet best, wanneer men zulk een ideaal zich zelf ten doel stelt en nastreeft, en niet vordert dat, terwijl wij stil zitten, anderen het gemeenschappelijke doel, dat wij zoo hoog hebben gesteld, bereiken zullen. Toch meen ik te hebben opgemerkt, dat de verwijten, waarop ik doelde, inzonderheid door zulke leden

worden geuit, die op geen andere wijs hun belangstelling in de Maatschappij betoonen. Ik voor mij ben spoediger tevreden met hetgeen de genootschappen, waarvan ik de eer heb lid te zijn, verrichten, omdat ik niet zooveel van hen verwacht. Een onzer waardigste medeleden van voorheen, de auteur van *Onderzoek en Phantasie*, heeft eens, zoo mijn geheugen mij niet bedriegt, de hedendaagsche letterkundige maatschappijen vergeleken bij uitgebrande vulkanen, weleer vol vuur en kracht en niet zonder siddering te naderen, doch thans uitgedoofd en in rust verzonken, een geliefde pleisterplaats van vermoeide touristen. Een geestig beeld voorzeker en stellig ten halve juist: tegenwoordig zijn onze genootschappen voor den gewonen wandelaar even goed als voor den beproefden bergbeklimmer toegankelijk, en van vulkanische uitbarstingen wordt men niets meer gewaar. Maar de andere zijde van het beeld, is die even juist? Ik twijfel. Mij althans is geen eeuw bekend, waarin onze letterkundige maatschappijen zulk een jeugdig vuur ontwikkelden en zoo ontzaglijk waren om te aanschouwen. Indien zij ooit vulkanen geweest zijn, zullen zij dat geweest zijn in den voorhistorischen tijd, waarvan de geologen gewagen. In den tijd van Geel waren zij ongeveer wat zij heden zijn en wat zij altijd geweest waren, geen bergen, geen Helicon noch Parnassus, matige heuvels op zijn best, die zich maar even boven het platte land verheffen, en die belachelijk worden als zij den berg in barenswee nadoen, en zich aanstellen als geschapen om iets groots ter wereld te brengen. Zelfkennis voegt Maatschappijen zoowel als menschen. Men onderzoeke wat men vermag, eer men zich een taak oplegge, die wellicht voor onze schouders te zwaar zou zijn.

De meeste letterkundige arbeid wordt beter door individuën dan door genootschappen verricht. Wat zal men dan klagen, indien onze Maatschappij zich van zulken arbeid onthoudt? Juist door zich buiten den eigenaardigen kring hunner werkzaamheid te begeven, hebben zich de genootschappen een kwaden naam gemaakt. Onlangs nog las ik in de levensbeschrijving van Macaulay, hoe die verstandige man bij uitnemendheid een voorstel, om mee te werken tot het stichten eener vereeniging van letterkundigen, zonder bedenken afsloeg, met de betuiging: Hoe minder wij ons met elkaar inlaten des te beter! Volkomen juist gezien, dunkt mij. Vereenigingen gesticht tot doeleinden, die het best bereikt worden met op zich zelf werkende, onvereenede krachten, zijn ondingen, wier dood nuttiger is dan hun leven.

Onze Maatschappij, in de vorige eeuw geboren onder omstandigheden, die sedert aanmerkelijk veranderd zijn, heeft zich oorspronkelijk vooral gewijd aan werkzaamheden, die thans veel van haar gewicht verloren hebben. De maandelijksche vergaderingen met haar voordrachten van literairen zoowel als van wetenschappelijken aard; de uitgaaf dier voorgedragen opstellen in deftige kwartijnen; het uitschrijven van prijsvragen en het beoordeelen der ingekomen antwoorden, daarin vooral zag de jeugdige Maatschappij haar roeping en haar heil. Ongetwijfeld heeft zij zoo doende ook groot nut gesticht, want haar arbeid was in overeenstemming met den geest en de behoeften van den tijd. Maar onze tijd heeft andere eischen. Wat eens de hoofdzaak was is allengs bijzaak geworden. Verhandelingen worden thans liever gelezen dan aangehoord, en zoeken en vinden eerder een plaats in een maandelijksch tijdschrift dan in de werken eener Maatschappij, die maar eenmaal 's jaars uitkomen. Ook worden zonder het lokaas van een mogelijke bekroning alle vragen, die een antwoord verdienen, opgeworpen, onderzocht en beantwoord. Als van zelf heeft dus in onze Maatschappij het uitschrijven van prijsvragen opgehouden, en trekken de vergaderingen steeds minder bezoekers, en worden voor de *Handelingen en Mededeelingen* slechts bij uitzondering enkele bijdragen aangeboden. Zullen wij ons daarover bedroeven? Alleen een laudator temporis acti se puero kan er om treuren. Alleen een onverstandige kan hopen dit toenemend verval nog te keeren. Want wat niet meer in den tijd past is onherroepelijk ten ondergang gedoemd: kunstmatig kan het niet in het leven worden gehouden. Daarom, indien onze Maatschappij zal blijven leven en bloeien, moet zij haar doode takken laten vallen, en haar kwijnende laten wegsterven; maar aan den anderen kant nieuwe loten uitschieten, die in de nieuwe omgeving kunnen groeien en vrucht dragen.

Uit den aard der zaak zien wij dit reeds geschieden. Bij het terugwijken van de vroegere hoofdzaak treedt wat voorheen bijzaak was thans meer en meer op den voorgrond, en wordt hoofdzaak op zijn beurt. In de laatste jaren ijvert de Maatschappij vooral voor twee belangen, die zij van den tijd harer stichting af wel nooit geheel verwaarloosd had, maar die zij tot nog toe slechts karig had bedacht. Ik bedoel, het uitgeven van belangrijke maar weinig aantrekkelijke geschriften, die zonder ondersteuning niet licht een drukker zouden vinden, en het bijeenbrengen van een zoo volledig mogelijke verzameling boeken betreffende de vaderlandsche taal-

en letterkunde. Het een zoowel als het ander vordert geld; de som, waarover wij beschikken kunnen, bepaalt dus den omvang van ons vermogen en werken in dezen. Nog is dit vermogen gering; maar het vermeerdert gestadig, dank zij de voorzichtige maatregelen, die wij voor eenige jaren genomen hebben. Voor het uitgeven van boeken hebben wij bij ons eeuwfeest een bijzonder fonds gesticht, waarvan de rente telken jare gedeeltelijk wordt opgelegd, zoodat de hoofdsom, en bij gevolg ook de interest, gestadig klimt. Met vreugde zien wij ze toenemen, want dat geld is werkkracht. Een groot wijsgeer heeft gezegd: weten is kunnen. Voor onze Maatschappij is geld hebben de voorwaarde van kunnen en werken. Aan wetenschap bestaat in onze Maatschappij geen gebrek, evenmin aan werklust. Al wat wij behoeven is de materieele steun, dien het geld verschaft. Verheugen wij ons daarom bij het aanwassen van ons kapitaal! Wat zouden wij niet uitrichten, indien ons in plaats van een paar honderd, eenige duizenden jaarlijks ten dienst stonden! Welnu, wat wij voor ons te vergeefs wenschen, zullen onze nakomelingen door onze zorg zeker eens erlangen. Zooals wij het fonds beheeren, en zooals zij die na ons komen het krachtens onze reglementen steeds zullen moeten beheeren, kan men nu reeds uitrekenen, wanneer de inkomsten het dubbel en wanneer zij het vierdubbel bedragen zullen van de som, waarmee wij ons thans nog moeten behelpen.

Onze boekerij breidt zich steeds uit en wordt gedurig meer gebruikt. Wij leggen ook aan haar ten koste al wat onze penningmeester ons vergunt. Maar ook in dit opzicht gevoelen wij maar al te zeer, hoe beperkt onze middelen zijn. Wij zijn nog ver af van het ideaal, naar welks verwezenlijking wij streven. Wij zouden wenschen, dat in de bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde alle produkten dier letterkunde, zoowel de middelmatige als de voortreffelijke, zoowel de slechte als de middelmatige, voorhanden waren. Niets zoo nietswaardig, of wij zouden begeeren het te bezitten. Uit zijn eigen, met kennis des onderscheids gekozen boekenschat, mag ieder onzer weren al wat niet gelezen verdient te worden; maar een openbare boekerij mag niet zoo kieskeurig zijn. Zelfs die boeken, die nooit geschreven, laat staan gedrukt hadden behooren te worden, moeten, nu zij eens gedrukt zijn, ergens te vinden wezen. Herbergt ze daarom in een openbare bibliotheek op gemeene kosten, om ieder onzer in het bijzonder van de verplichting te ontslaan van ze bij zich te huisvesten! Zoodoende bespaart men den navorscher de

moeite van ze te zoeken, indien hij ze soms noodig heeft of, wat op hetzelfde neerkomt, vermoedt ze noodig te hebben. Ik beroep mij op ons aller ervaring. Hoe vaak hebben wij weken lang naar een zeldzaam boek gezocht, waarin wij naricht hoopten te vinden over zaken die ons duister waren! Aan hoeveel openbare en bijzondere bibliotheken hebben wij dan aangeklopt, te vergeefs! Hoeveel tijd hebben wij nutteloos aan zulk navragen besteed! Of vonden wij ten slotte het begeerde boek, hoe zelden vergoedde het ons dan de genomen moeite en den verloren tijd! Toch mogen wij ons van die moeite niet ontslaan. Een navorscher mag niets verzuimen, wat hem bij het opsporen der waarheid van dienst kan wezen. Doch een volledige boekerij, waar alle boeken, om het even van hoe groot of hoe gering belang zij zijn, voorhanden waren, zou ons dien vergeefschen en ondankbaren arbeid uithalen. In een oogenblik zouden wij dan het kaf van het koren gescheiden, en de bouwstof samengebracht hebben, waarvan zich verder onze kunst of onze kritiek bedienen moet. Wij mogen onze naburen benijden, die in het Britsch Museum of in de boekerijen hunner hoofdsteden het ideaal, dat wij ons begeerig voorstellen, bijna verwezenlijkt bezitten. Wij, armen, vinden nergens bijeen wat wij behoeven! Wij gelijken den kinderen Israëls in Egypte, die eerst zelf het stroo moesten zoeken, voor zij aan het bakken van hun tichelsteenen beginnen konden.

Maar zelfs dan nog zullen wij ons doel niet bereiken, zonder de medewerking van velen. De beambten der Academische bibliotheek kunnen den arbeid niet op zich nemen, dien het stelselmatig aanvullen van een onvolledige boekerij vereischt. Want het is dan maar niet te doen om te koopen wat voorkomt, maar om op te sporen wat ontbreekt. De nauwlettendheid, die de bibliophiel aan een enkele kleine afdeeling besteedt, moet dan jaren achtereen op den geheelen omvang onzer taal- en letterkunde gericht blijven. Hier komt de samenwerking van de leden der Maatschappij te pas, en op haar wensch ik thans een dringend beroep te doen. Laat ieder zich een onzer klassieken aantrekken, en alles verzamelen wat op hem en zijn werken betrekking heeft, ten einde dit later aan onze bibliotheek te schenken of over te doen. Zoo doende verschaft hij zich al aanstonds het onschuldig genoegen van den collectionneur, en hij maakt zich tevens jegens onze Maatschappij en jegens de vaderlandsche letterkunde verdienstelijk. Velen kennen den inventaris van het *Museum Catsianum*, door De Jonge van Ellemeet bijeengebracht. Daar vindt men

nagenoeg alles te zamen, wat van en over den Zeeuwschen volksdichter bestaat. Wie zich aan de studie van zijn leven en werken wil wijden, behoeft niet verder naar bouwstof om te zien. Maar hoe weinige schrijvers zijn zoo gelukkig geweest als Cats, en hebben een vereerder gevonden, zoo zorgvuldig en ijverig als De Jonge van Ellemeet! Toen Leendertz de kritische uitgaaf van Hoofts *Gedichten* ondernam, moest hij beginnen met de oude drukken, die hij voor zijn tekstkritiek behoefde, aan alle oorden van het vaderland op te zoeken. Voor Vondel is veel gedaan, door Van Lennep vooral; maar van dien prins der dichteren bestaat toch nergens een volledige verzameling der oorspronkelijke uitgaven. Waar is de man, die een *Museum Vondelianum* aanlegt op even ruime schaal als het *Museum Catsianum?* Waar de man, die ons al de werken van Erasmus, alle van De Groot, en zooveel andere schrijvers, waarop ons volk trotsch is, in alle gewichtige uitgaven samenbrengt? Behartiging verdient het woord, eens door Samuel Johnson gesproken en door Boswell opgeteekend, dat elk letterlievend man van zijn lievelingsschrijver alle edities behoorde te verzamelen, om ze vervolgens in een openbare bibliotheek een blijvende plaats te bezorgen. Mochten velen dien wenk van den Engelschen wijze ter harte nemen! De samenwerking van een vijftigtal zou in korte jaren een schat kunnen vergaderen, die den beoefenaars onzer letterkunde van onberekenbaar nut wezen zou.

(Uit de Toespraak ter opening der algemeene vergadering van de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde op 15 Juni 1876.)

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 06840 0988

